

CONCEPT-SCHEME VERBALIZATION BY MEANS OF ENGLISH PHRASEOLOGY

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.111:81'374.73:81'373+81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).251–254

Панін Є. Concept-Scheme Verbalization by Means of English Phraseology; кількість бібліографічних джерел – 8; мова англійська.

Abstract. A number of issues is in focus of modern domestic and foreign cognitive research, among which special attention is drawn to the structure of knowledge representation by different types of concepts. The aim of the article is to carry out the analysis of concept-scheme verbalization by means of English phraseology. The article deals with the structures of knowledge storage in the human mind and their language projections; explores major approaches to the interpretation of the scientific notion of a concept-scheme and its place in modern cognitive studies; identifies specific features of concept-scheme verbalization as a unit of cognitive linguistics. The methods of dictionary definitions analysis, conceptual analysis, cognitive-semantic analysis have been used.

Most scholars in their definitions of concept emphasize its ability to reflect the most essential features and, thus, serve as the basis for generalization and representation of a number of similar subjects of a certain class. Schemetic models are called specific schemetic representations of images in the form of trajectories, outlines, containers, etc. Such representations allow different concepts to be brought under one category on the basis of a common feature. The identification of such a classificatory cognitive feature explains the existence of a stereotype in the perception and interpretation of the world.

The study of phraseology as a means of rendering thought is a part of the general theory of linguistic conceptualization of the world, which is usually understood as the process of human cognitive activity, which results in the formation of a set of knowledge about the world. Considering the concepts-schemes expressed by fixed expressions of the English language, it was concluded that the main categories that are perceived by a person schemetically are, first of all, semes of measurement and quantity, because only in spatial terms a person can understand, for example, size, length or the width of any object. Special feature of phraseological concepts-schemes, in contrast with lexical, i.e. verbalized words with direct denotative meanings, testifies to the fact, that the rational meaning of phraseological units is encoded.

Keywords: concept, cognitive linguistics, concept types, phraseological concepts, concept-scheme.

Setting the problem. The great interest of cognitive linguists in the problems of knowledge representation structure and their intensive research made it possible for scholars to develop different classifications of concepts by linguists, which are of the most urgent issues of modern cognitive and linguocultural studies. The scholar innovation of the article is that it has been the first attempt to identify and describe the peculiarities of *concept-scheme* verbalization by means of English phraseology as a type of knowledge representation.

The analysis of the studies is based on the scientific evidence of such scholars as: M.M. Poluzhyn, N.D. Arutyunova, A.P. Babushkin, E. S. Kubryakova, Z.D. Popova, I.A. Sternin, N.F. Alefirenko and others.

The aim of the article is to carry out the analysis of *concept-scheme* verbalization by means of English phraseology. Thus, several tasks have been set:

- to investigate the structures of knowledge storage in the human mind and their language projections;
- to explore major approaches to the interpretation of the scientific notion of a *concept-scheme* and its place in modern cognitive studies;
- to identify specific features of *concept-scheme* verbalization as a unit of cognitive linguistics.

To achieve this different methodology of investigation has been used including such **methods** as: dictionary definitions analysis, conceptual analysis, cognitive-semantic analysis.

The account of the basic material. The study of phraseology as a mean of thought conceptualizing

is a part of the general theory of the linguistic conceptualization world, that is usually understood as the process of human cognitive activity, which results in a set of knowledge about the world represented in language.

Phraseological units reflect a person's understanding of reality, forming a conceptual image, which is the basis of human worldview. The study of the semantics of phraseological types of concepts is one of the means of access to the national linguistic consciousness. Cultural significance of any concept can be clearly traced through the phraseological representation. A peculiar feature of phraseological concepts, in contrast with lexical, which have direct denotative value, is that the rational meaning of phraseological units is encoded. The representation of a phraseological concept is caused by the desire to expressively, figuratively reflect a certain idea, to give an emotional assessment of a phenomenon.

The majority of scholars in their definitions of concept emphasize its ability to reflect the most essential features and thus to serve the basis for generalization and representation of a number of similar subjects of a certain class [8, p. 100]. As a result of such cognitive studies different classifications of concepts have been offered depending on:

1. the significance of the concept in the structure of the conceptual system: *fundamental and non-fundamental*;
2. language expressions: *verbalized and non-verbalized*;

3. methods of linguistic representation: *lexical, phraseological, grammatical, textual concepts*;

4. meeting the needs of the society: *collective and individual*;

5. structures of knowledge representation: *concept-notion, concept-scheme, concept-frame, concepts-script, gestalt etc.*;

6. discursive attachment:

- on the principle of knowledge of the world: *scientific, everyday, artistic*;

- by thematic principle: *pedagogical, religious, economic, medical, legal, etc.*

As there are a lot of controversial issues concerning different typologies of concepts we trace in modern works of cognitive linguistics interest in a more detailed study of the structure of knowledge representation by different types of concepts, as the author of the above mentioned classification, A.P. Babushkin, notes that the boundaries between types of concepts are not absolute but relative. According to the scholar, the idea of phraseological concepts classification need a special consideration [Babushkin, 1997, p. 153].

According to N.N. Boldyirev, phraseological concepts are those that are reflected in phraseological combinations [Boldyirev, 2001, p. 24]. *Concept-scheme* as a type of knowledge structure representation is a concept rendered by a certain generalized spatial-graphic or contour scheme. If a dictionary definition contains an indication of contours, lines or outlines that form the object, it can be considered as a *concept-scheme* [Maslova, 2005, p. 46].

The term *scheme* was originally proposed by Emmanuel Kant in «Critique of Pure Reason» (1781). It has been used in philosophy and cognition psychology since the 19th century to represent concepts for reasoning, perception, problem solving and natural language interaction.

According to Collins Online Dictionary the word *scheme* has several meanings depending on the field of its usage:

1) General meaning – a plan, diagram or scheme

2) In the philosophy of Kant – a rule or principle that enables the understanding to apply its categories and unify experience

3) Psychology - a mental model of the world aspects or of the self that is structured in such a way as to facilitate the processes of cognition and perception

Logic – an expression using meta-variables that may be replaced by object language expressions to yield a well-formed formula.

Taking into account the meaning of the concept-scheme as a generalized spatial-graphic scheme, and the definitions given in the Collins English Online Dictionary, the concept of «space» can be considered as a key in the problem of knowledge structures differentiation. «Space» is one of the first realities of human existence, which is perceived and differentiated by a person [Arutyunova; Levotina, 2000, p. 127].

According to the observations of N.F. Venzhyrovych, the most common keywords in phraseological units related to space are: road, path, way [Venzhyrovych, 2018, p. 351]. Such words are perceived by a

person *schemetically* that enables to form a universally applicable image to a general conception.

The concept of «space» makes it possible to consider the main categories which are comprehended by a person in a schemetic way. These are, first of all, the semes of measurement and quantity, because only in spatial terms a person can understand, for example, the size, length or width of an object.

J. Lakoff considers schemetic models as a specific schemetic representation of images in the form of trajectories, outlines, containers, etc. [Lakoff; Dzhezhonson, 2004, p. 31], i.e. such representations which enable bringing various images under one category on the basis of the general feature. The identification of such a classificatory cognitive feature explains the existence of a stereotype in the perception and interpretation of the world.

In the course of identifying specific features of concept-scheme verbalization by means of English phraseology we have distinguished the following two main groups:

I. Phraseological units comparising a geometric component.

- «eternal triangle/love triangle» – *romantic relationship involving three people*) [Barantsev, 2005, p. 29];

- «Round table» (conference) – *round table conference (legendary English King Arthur and his knights sat at a round table so as not to favor anyone)* [Barantsev, 2005, p. 826];

- «vicious circle» – *enchanted circle [lat. circulus vitiosus] a difficult situation from which it is difficult to find a way out* [Barantsev, 2005, p. 986];

«to square the circle» – *If you try to square the circle, you try to do something that is very difficult or impossible* [Barantsev, 2005, p. 883];

- «On the square» – *honestly, fairly*. Literally, this phrase means «at the right angles». For example: Our dealings with them have always been on the square (Our arrangements with them have always been honest). Accordingly, the antonym of this phraseological unit is the phrase «out of square», which literally means «at the wrong angles», and figuratively «dishonest» or «out of agreement» [Barantsev, 2005, p. 732];

- «round peg in a square hole» or «square peg in a round hole» – *inappropriate or unqualified person* [Barantsev, 2005, p. 826].

II. Phraseological units verbalizing the semes of size and quantity

The British speak of a tall man «as tall as a maypole». This phraseological unit includes the word «maypole», which has several meanings: 1) a May tree (a pillar decorated with flowers, around which people dance on May 1 in England); 2) a pole (figuratively – *very tall person*). If we interpret the first meaning of the word maypole, then this phraseological unit can be considered specific, as it reflects the cultural reality existing only for English native speakers. If we take into account the second meaning of the word, we can notice that the image of a “pole” is also reflected in phraseological units of the Ukrainian and Russian languages meaning a very tall person.

Some other concept-schemes verbalized by English phraseology:

- «A drop in the ocean / a drop in the bucket» – *a very small or unimportant amount, especially when compared to something else* [Barantsev, 2005, p. 292];
- «knee high to a duck» – *Diminutive, as in size or importance* [Barantsev, 2005, p. 579];
- «bed of Procrustes» – *a scheme or pattern into which someone or something is arbitrarily forced* [Barantsev, 2005, p. 83];
- «walking corpse» – *a very skinny person* [Barantsev, 2005, p. 989].

Thus, we come to a conclusion that these basic findings are consistent with research showing that concept-scheme is a generalized description or a conceptual system for understanding knowledge and how it is used. As any other type of knowledge representation by means of phraseology concept-scheme is also endowed with national specificity. Future research should more carefully consider the potential effects of inter-conceptual transitions of concepts, for example transitions of concepts between different types of knowledge structures representation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д., Левонтина И.Б. Логический анализ языка. Языки пространств. Москва: Языки русской культуры, 2000. 448 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: дисс. доктора филол. наук. Воронеж, 1997. 329 с.
3. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. 2-ге вид., випр. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов: ТГУ, 2001. 123 с.
5. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. доктора филол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 503 с.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск: ТетраСистемс, 2005. 255 с.
8. Полюжин М.М. Концепт і особливості фразеологічної номінації в англійській мові. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Філологія*. 2019. Вип.1 (41) С. 100–105.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D., Levotina I.B. (2000) Logicheskiy analiz yazyika. Yazyiki prostranstv [Logical analysis of language: Languages of spaces]. Moskva: Yazyiki russkoy kulturyi. 448 s. [in Russian].
2. Babushkin A.P. (1997) Tipyi kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyika, ih lichnostnaya i natsionalnaya spetsifika [Types of concepts in the lexical and phraseological semantics of the language, their personal and national specificity]: diss. doktora filol. nauk. Voronezh. 329 s. [in Russian].
3. Barantsev K.T. (2005) Anhlo-Ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary]. 2-he vyd., vypr. Kyiv: T-vo «Znannya», KOO. 1056 s. [in Ukrainian].
4. Boldyirev N.N. (2001) Kognitivnaya semantika: kurs lektsiy po angliyskoy filologii [Cognitive semantics: series of lectures]. Tambov: TGU, 123 s. [in Russian].
5. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguocultural Aspects]: dys. doktora filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
6. Lakoff G., Dzhonson M. (2004) Metaforiyi, kotoryimi myi zhivem: Per. s angl. / Pod red. i s predisl. A.N. Baranova [Metaphors we live by]. Moskva: Editorial URSS, 256 s. [in Russian].
7. Maslova V.A. (2005) Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]. Minsk: TetraSistems. 255 s. [in Russian].
8. Poluzhyn M.M. (2019) Kontsept i osoblyvosti frazeolohichnoi nominatsii v anhliiskii movi. [Concept and features of phraseological nomination in English]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Filolohiia*. 2020. Vyp.1 (41). S. 100–105 [in Ukrainian].

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ-СХЕМИ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. У центрі уваги сучасних вітчизняних та зарубіжних когнітивних досліджень знаходиться низка проблем, серед яких особливу увагу привертає питання структури представлення знань різними типами концептів. Мета статті полягає у виявленні особливостей вербалізації концепту-схеми як типу структури представлення знань засобами англійської фразеології. У статті досліджено основні принципи класифікацій типів концептів, розглянуто підходи до трактування такого наукового поняття, як концепт-схема та її місце в сучасних когнітивних дослідженнях, визначено особливості вираження концепту-схеми фразеологічними одиницями англійської мови. Застосовано методи аналізу словникових дефініцій, концептуальний та когнітивний аналіз.

Більшість дослідників у своїх визначеннях концепту наголошують на його здатності відображати найсуттєвіші ознаки і, таким чином, слугувати основою для узагальнення та репрезентації низки подібних предметів певного класу. Схематичними моделями Дж. Лакофф називає специфічні схематичні уявлення образів у вигляді траєкторій,

обрисів, умістиш і т. ін., тобто такі уявлення, які дають змогу різні поняття підвести під одну категорію на підставі загальної ознаки. Вона є класифікаційним когнітивним маркером, що свідчить про існування стереотипу в сприйнятті та інтерпретації світу. Вивчення фразеології як специфічного засобу висловлення думки є частиною загальної теорії лінгвістичної концептуалізації світу, що зазвичай розглядається як процес пізнавальної діяльності людини, внаслідок якого утворюється набір знань про світ. Розгляд *концептів-схем*, виражених сталими висловами англійської мови, уможливив висновок про те, що основні категорії, які сприймаються людиною схематично, це, насамперед, семи міри та величини, оскільки лише в просторовому відношенні людина може досягнути розумом, наприклад, розмір, довжину чи ширину будь-якого предмета. Особливою рисою фразеологічних *концептів-схем*, на відміну від лексичних, тобто вербалізованих словами з прямими денотативними значеннями, є те, що раціональний сенс фразеологічних одиниць специфічно кодується кожною мовою.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, типи концептів, фразеологічні типи концептів, концепт-схема.

© Панін Є., 2020 р.

Євген Панін – аспірант, викладач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-22285-486X>

Eugene Panin – postgraduate student, Assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-22285-486X>

ФРАЗЕМИ ТА ПАРЕМІЇ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ОСІБ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'373

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).255–261

Папіш В. Фраземи та паремії у мовній свідомості акцентуєваних осіб; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Психолінгвістичний аспект фраземіки та пареміології належить до новітнього і нерозробленого напрямку психолінгвістики. У статті здійснено детальний огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми (праці О. Степанової, О. Залевської, О. Шумиліної, І. Мисан, К. Мізіна, Н. Дмитрюк, О. Гапченко), поглиблено питання взаємозв'язку фраземіки з психолінгвістикою, представлено результати психолінгвістичних експериментів, спрямованих на виявлення мовних уподобань акцентуєваних осіб. Дослідження актуальне, оскільки скероване на людський фактор у мові. Побудоване на таких методах, як описово-аналітичний, індуктивний, методах асоціативного та спрямованого експерименту. Нині у психолінгвістичному плані досліджено фраземи дитячого мовлення, трансформовані та усічені фраземи й паремії, фраземи в контексті психології етносу, індивідуальної психіки мовця. Ми ж звернулися до фраземіки та пареміології акцентуєваних осіб, чого інші дослідники не робили, у цьому – новизна нашої статті. Мета роботи – поглибити теоретичні уявлення про фраземи та паремії як психолінгвістичні одиниці, дослідити особливості функціонування цих сполук в індивідуальному лексиконі акцентуєваних осіб. Основне завдання – змоделювати мовну ситуацію, у якій можна було спостерігати аксіологічні пріоритети осіб з різними типами акцентуацій. У роботі використано ідеї німецького лікаря К. Леонгарда, який під акцентуаціями розумів посилення міри певних рис вдачі та характеру. Основна гіпотеза дослідження: між акцентуацією характеру та актуалізацією фразеологічних і паремійних одиниць існує певна залежність. Щоб це перевірити, було проведено два психолінгвістичні експерименти – вільний асоціативний та спрямований. Так було отримано інформацію у вигляді перцептивного досвіду. Як показали експерименти, носії одного типу психологічної акцентуації мають схожі ціннісні орієнтації у відборі усталених сполук з психологічним змістом. Отже, актуалізація в мовній свідомості фраземно-паремійного матеріалу зумовлена внутрішніми мовленнєво-психічними процесами.

Ключові слова: фразема, паремія, асоціація, психологічна акцентуація, психолінгвістика, експеримент.

Постановка проблеми. Психолінгвістичний напрям у вивченні фразеології є найменш розробленою проблемою сьогодення. Фраземи в психолінгвістиці слід розуміти як одиниці, які не просто об'єктивують дійсність, а передають *перцептивний* образ світу, відтворюють *індивідуальну* емоційну реакцію та репрезентують прихований шар психіки окремих носіїв мовлення. Перцептивне освоєння світу допомагає кожному з нас пропустити усталені сполуки кризь фільтр своїх знань, життєвого досвіду й індивідуальної психіки. «Очевидно, що перцепція, перцептивний досвід виступає своєрідним мотиватором у процесі творення фразеологізмів» [Гапченко 2018, с. 21]. Психолінгвістичний напрямок у фразеології можуть ще називати *асоціативною* фраземікою (через використання асоціативного експерименту), *антропологічною* (через те, що вивчають індивідуальні реакції). Дотичним видається нам й атрибут *аксіологічна* (оскільки в такій фраземіці досліджуються ціннісні орієнтири людини), хоча стовідсотково стверджувати не можемо через малу кількість праць із цим терміном. Експериментальна методика дозволяє виявити значний емпіричний матеріал «живої» мови, який не завжди збігається з кодифікованими нормами. На рівні людської свідомості фраземи й паремії набагато гнучкіші, аніж на рівні системно-структурної організації мови.

Методи дослідження. Хоч психолінгвістика – наука не така вже й молода, свого універсального методу не має. Тому для аналізу мовних явищ використовують і методологію інших наук. *Описово-*

аналітичний та *індуктивний* метод сприяв систематизації та опису наукової літератури та матеріалу дослідження. *Описовий* використано для опису фразем як психолінгвістичних одиниць. Методика вивчення акцентуацій особистості К. Леонгарда (модифікація С. Шмішека) — для виявлення акцентуєваних осіб. Методи *асоціативного та спрямованого експерименту* застосовано з метою збору фактичного матеріалу. Для аналізу суб'єктивних дефініцій використувався інтерпретаційний аналіз.

Аналіз досліджень. Психолінгвістичний підхід у фраземіці має свої переваги, але почав досліджуватися недавно і на сьогодні задекларований малою кількістю наукових праць. Названої проблеми торкалися як іноземні вчені (О. Степанова, О. Залевська, О. Шумиліна, Н. Дмитрюк), так і вітчизняні (І. Мисан, К. Мізін, А. Величко). Зазначена проблема нині вивчається в кількох напрямках. Так, російська дослідниця О. Степанова у монографії «Русская фразеология: психолінгвістический аспект исследования» [Степанова 2012] у руслі асоціативної фраземіки описує трансформовані й редуковані фраземи, що зберігаються у мовній свідомості. Учена доходить висновку, що у свідомості мовців зберігаються не цілі фраземи, а лише редуковані фраземні структури, які в експериментальних умовах можуть доповнюватися чи замінюватися. Так і виникають фразеологічні трансформації. І. Мисан займається вивченням фразеології дитячого мовлення й експериментально довела наявність у дітей шестирічного віку здатності інтуїтивно відчувати загальний смисл

фразеологізмів та давати власні пояснення фразеологічного значення, котрі не збігаються з традиційними [Мисан 2018]. В інших свої працях авторка поглиблює теоретичні засади, що теж суттєво для малодослідженої проблеми. Саме через посередництво статей І. Мисан з'ясовано, що цією проблемою займалися також такі іноземні автори, як Р. Гіббс, Дж. Данбар, Дж. Ейтчсон, В. Левелт, В. Швейгерт, Д. Свінні [Мисан 2013а], а в українській науці психолінгвістичний аспект фразем ще у 70-ті роки минулого століття розробляв І. Синиця [Мисан 2013б] (На жаль, особисто для нас праці цих авторів є малодоступними. – В.П.). І. Коломийська на основі вільного асоціативного експерименту спостерегла гендерні відмінності у розумінні та використанні фразеологічних одиниць у німецькомовному газетному дискурсі [Коломийська 2017].

На базі суб'єктивного розуміння змісту фразем проводилися й міжмовні психолінгвістичні дослідження. Як зауважила відомий психолінгвіст А. Залевська, «актуальність міжмовних і міжкультурних наукових пошуків самоочевидна і не потребує обґрунтування» [Залевська 1996, с. 23]. На основі її теорії виконала кандидатську дисертацію О. Шумиліна, описавши іншомовні одиниці з соматичними компонентами на матеріалі англійських дієслівних фразеологізмів [Шумиліна 1997]. Робота присвячена проблемам ідентифікації фразем в умовах навчальної двомовності. Що цікаво, фразеологізм розглядається тут «не як одиниця мови, але як надбання індивідуального лексикону...». Н. Дмитрюк у своїй науковій статті на прикладі порівняльно-порівняльного аналізу російської і казахської соматичної фразеології розглядає специфіку культури, менталітету і національної психології етносу [Дмитрюк 2009]. О. Гапченко досліджує фразеологічні й паремійні одиниці в індивідуальному лексиконі білінгвальної особистості, дає доступні пояснення таких понять, як перцептивне освоєння світу, внутрішній лексикон особистості [Гапченко 2018]. Пошукам епістемологічної бази аксіологічної фразеології приділяє увагу К. Мізін, оцінюючи мовні факти через ціннісні орієнтири людини в її «внутрішньому та зовнішньому світах» [Мізін 2008].

Опрацьовані нами наукові роботи допомогли осмислено підійти до розуміння психолінгвістичного аспекту фразеології, хоча й не всі дискусійні моменти залишаються з'ясованими до кінця. **Мета** нашої статті – поглибити теоретичні уявлення про фраземи та паремії в межах психолінгвістики, дослідити особливості функціонування фразеологічних та паремійних одиниць в індивідуальному лексиконі акцентуєваних осіб. Подібних праць у вітчизняному мовознавстві не виявлено, тому вважаємо її насиченою долею **новизни**. Основна гіпотеза нашого дослідження: між акцентуацією характеру та актуалізацією фразеологічних і паремійних одиниць наявна певна залежність.

Виклад основного матеріалу. «З позицій психолінгвістичного підходу фразеологізми і паремії розглядаються не лише як одиниці мовної системи, а й як одиниці індивідуального лексикону, за-

сіб доступу до єдиної інформаційної бази людини, яка включає мовні та енциклопедичні знання, емоційні враження, вироблену в соціумі систему оцінок (праці О. Залевської)» [цит за: Гапченко 2018]. Оскільки більшість фразем виникли у побутовій сфері соціальної комунікації, можна говорити про їх психолінгвістичне походження. Крім того, фраземи народжуються з суб'єктивної реальності, відіграють певну роль у становленні індивіда, маркують психічні реакції й емоційні відчуття, віддзеркалюють національну психологію етносу, передають суб'єктивну семантику, сигналізують про норму чи порушення в мовленні, мають вплив на адресата, є елементами білінгвізму, – за всіма цими параметрами їх можна вивчати у царині психолінгвістики. Психолінгвістичними особливостями зумовлені також основні ознаки фразем – відтворюваність й закріпленість узусом. Відтворюваність полягає в тому, що автор не творить усталені вислови сам, а бере з мови вже готові формули і використовує їх у міру потреби. Добір ним мовних засобів, у тому числі й фразем, певною мірою детермінований індивідуальною психікою митця. Оскільки мовець не завжди пам'ятає вислів у цілісному вигляді, то фраземи часто трансформуються або редукуються. Закріпленість узусом має глибокі корені, адже фраземи існували задовго до їх писемної фіксації і кодифікації, а тому добре прижилися у свідомості людей. Інколи вислів не внесений до словників, а носіям мови він зрозумілий і близький. Таке розуміння регулюється колективним мовленнєво-мисленнєвим-психологічним досвідом. Фраземи та паремії є також важливою складовою активного словника мовної особистості. Коли людина добре розуміє зміст усталених висловів, то відчуває себе повноцінним комунікантом. На відміну від класичного академічного мовознавства, психолінгвістика довіряє рядовим носіям мови й активно вивчає мовні факти за допомогою асоціативних методик. Психологічні поняття, закріплені у фразеологізмах та пареміях, пов'язані з індивідуальною психікою. Як справедливо зауважив К. Мізін, у «фразеологічному значенні кодується лише частина мисленнєвої інформації, натомість інша її частина віддзеркалюється психікою людини ...» [Мізін 2008, с. 67].

У своїй роботі використаємо концептуальні ідеї німецького лікаря К. Леонгарда, якому належить ґрунтовне вчення про акцентуацію, а також плануємо провести низку психолінгвістичних експериментів. К. Леонгард розглядає акцентуацію характеру як посилення міри певних рис вдачі та характеру. Від психопатій акцентуація відрізняється тим, що відсутня однозначна визначеність їх вияву в усіх без винятку ситуаціях взаємодії людини зі світом: поведінка людини залишається варіабельною. Учений вважав, що у 20–30% людей деякі риси характеру надмірно загострені (акцентовані), що при певних обставинах призводить до однотипних конфліктів і нервових зривів. Він виділяв такі типи акцентуєваних особистостей, як демонстративні, педантичні, застряючі, збудливі, гіпертимні, дистимічні, афективно-лабільні, афективно-екзальтовані, тривожні, емотивні, екстраверт-

ні, інтровертні [Леонгард 1981, с. 26]. Для кожного виду акцентуації існує ряд психологічних домінант. На основі опрацьованої психологічної літератури (праці К.Леонгарда, А. Лічка, О. Єлісеєва та ін.) наведемо основні види акцентуацій та домінантні риси до кожної з них:

- *гіпертимна* — постійно піднесений настрій, підвищена психічна активність із тенденцією розкидатися і не доводити справу до кінця;
- *афективно-лабільна* — різка зміна настрою залежно від ситуації;
- *шизоїдна* — відгородженість, замкнутість, інтроверсія, емоційна холодність, нестача інтуїції в процесі спілкування;
- *епілептоїдна* — схильність до злісно-тужливого настрою із накопиченням агресії, конфліктність, в'язкість мислення, скрупульозна педантичність;
- *параноїальна, або «застраюча»* — підвищена підозрілість і уразливість, стійкість негативних афектів, прагнення до домінування, неприйняття чужих думок і висока конфліктність;
- *істероїдна, або демонстративна* — виражена тенденція до витіснення неприємних фактів і подій, до облудності, фантазування, що використовується для привертання до себе уваги; авантюристичність, пихатість;
- *дистимна* — перевага зниженого настрою, схильність до депресії, зосередженість на похмурих і сумних проявах життя;
- *конформна* — надмірна підпорядкованість і залежність від думки інших, нестача критичності й ініціативності, консерватизм.

З метою дослідження процесів зберігання мовних одиниць фразеологічного і паремійного типу в індивідуальному лексиконі акцентуєваних осіб була проведена серія психолінгвістичних експериментів, до участі в яких було залучено 288 осіб, сту-

дентів 2–6 курсів віком 16–25 років філологічного, географічного, інженерно-технічного, юридичного факультетів ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Для всіх інформантів українська мова є рідною. Мовний матеріал призибувався упродовж 8 років (2012–2020) з кожною групою окремо. На першому етапі реципієнтам пропонувалося пройти тести на виявлення акцентуєваних рис характеру за методикою К. Леонгарда (модифікація С.Шмішека) [16]. Із 288 студентів виявилися акцентуєваними тільки 53, з них: 7 з – переважаючою істероїдною акцентуацією, 11 – параноїальною, 16 – епілептоїдною, 6 – гіпертимною, 5 – дистимною, 8 – з конформною. Про психологічну акцентуацію всі референти мали досить приблизне уявлення, ніхто не сприймав її наявність у себе як психічне відхилення.

Приблизно через місяць проводився II етап спостережень – вільний асоціативний експеримент. «За допомогою методики вільного асоціативного експерименту можна робити висновки про особливості функціонування мовної свідомості людини, які зазвичай не усвідомлюються носіями мови і не виявляються іншими способами дослідження» [Мізіт 2008, с. 71]. Референтів просили стати учасниками центру наукових досліджень і допомогти змалювати фразеологічну картину світу молодого сучасника, героя нашої доби. Потрібно було записати ті фраземи й паремії, які першими спали на думку після стимулу «сучасник». Релевантними в нашому дослідженні були реакції, які збігалися у двох учасників. Одиначні реакції не враховувалися. В анкеті поруч із даними про вік, стать, рідну мову була графа «акцентуація», котру заповнювали тільки акцентуєвані особи, визначені на I етапі. У подальшому для свого дослідження ми відібрали лише анкети акцентуєваних осіб.

Узагальнені результати подано в таблиці 1. Після кожної реакції вказано кількісний показник:

Таблиця 1.

Тип акцентуації	Загальна к-ість респондентів	Фразеологізми та паремії, наведені учасниками самостійно для характеристики уявного сучасника
Істероїдний	7	<i>висіти на телефоні (7), навести красу (3), язик без кістя (2), язик як пранник (2), свердлик в дулі (2), ходити як вилізаний (4), як баба Триндичиха (3), на бігу (3), брехливий як собака (5), бреше й не кається (4), бреше як молиться (6), біжить як ужалений (2), біжить гі би за ним пес знався (2), вбраний як на Великдень (3), вирости крила (2), що ступить [стане], то збреше (3); брехня швидко [скоро] шириться [поширюється] (3), бігат як забембаний (2); брехнею світ обійдеи, та назад не повернешся (3).</i>
Параноїдний	11	<i>Упертий як осел (9), набридлива муха (4), вбити собі в голову (4), битися головою в мур [в мура] (5), врізатися в пам'ять (2), будь-якою ціною (11), і цапа видоїть (6), усе своє триндить (2).</i>
Епілептоїдний	16	<i>Ходяча енциклопедія (2), давати відкоша (9), дати [давати] чортів (14), держати слово (6), жити своїм розумом (12), дати відсіч (6).</i>
Гіпертимний	6	<i>душа підскакує (4), жарти жартами (6), зайчики в голові стрибають (2), вмерти зо зміху (5), шкрити зуби (5), кури [курята] сміються (3), курям на сміх (6), зо сміху падати (5), реготати на кутні [клички] (4).</i>
Дистимний	5	<i>хай Бог милує (4), боятися за свою шкуру (3), хвора душа, обливатися слізьми (2).</i>
Конформний	8	<i>воля ваша (5), гнути коліна (3), добрим словом прислужитися (4).</i>

Учасники зацікавлено виконували завдання, працювали в сприятливому моральному кліматі. Ми свідомі того, що вибір мовних фактів у подібних

експериментах залежить від багатьох чинників, а не тільки від акцентуєваності. Тому змоделивали таку ситуацію, щоб один із принципів – психологічний

– став домінуючим. З різноманіття реакцій ми відібрали тільки ті, які мали психологічну інформацію.

На III етапі з акцентуованими учасниками був проведений спрямований психолінгвістичний експеримент. Інформантам було запропоновано до 30 фразем-стимулів і 10 паремій-стимулів на позначення психічних станів, з яких вони повинні були вибрати лише ті, що найбільшою мірою характеризують героя-сучасника. При цьому не було зумовлено, який саме повинен бути цей герой – позитивний чи негативний. Респонденти повинні були керува-

тися власними лінгвістичними вподобаннями та інтуїцією. Усіх було попереджено, що оцінюються не правильні чи хибні відповіді, а участь й допомога в науковому дослідженні. Усі відповіді вважаються правильними. Відсутність реакції на певні стимули теж приймається. Стимулами були готові фраземи чи паремії, відомі всім учасникам. Ствердні реакції фіксувалися позначкою «+». Різко заперечні — знаком «-». Якщо інформант сумнівався, то залишав рядок незаповненим. Узагальнені результати дослідження наводимо в таблиці.

Таблиця 2.

Тип акцентуації	Загальна к-ість респондентів	Фраземи та паремії, позначені референтами знаком «+».	Фраземи та паремії, позначені референтами знаком «-».
Істероїдний	7	<i>Гострий на язик (6), за словом в кишеню не лізе(6), пальця в рот не клади (6), брехати — не ціпом махати (7), базарна баба (5), біс вселився (4), одна нога тут, друга там (7), бистрий на ногу (7), взяти в моду (6), бігати очима (5), лепетливий на язик (5), дур у голову лізе (4), на бігу (7), як муха в окропі (3), лиха личина (3), очі на лоб полізли (5), мов навіжений (6), розкрити обійми (2), вибрикувати гонки (2), ударити в закаблуки (3), бреше, аж вуха в'януть (4), гаряча кров (6), язика та хвеська (7).</i>	<i>Ні риба ні м'ясо (4), слова не видавши (6), мамля мамлею (7). говорить як сонний (2), лепече — як соплі жує (5).</i>
Параноїдний	11	<i>Врізатися в пам'ять (10), брати бика за роги (5), з вареної крашанки курча висидить (6), думка западає (11), вбити собі в голову (11), міцний горішок (10), сильні світу сього (8), залізні нерви (8), капля води камінь точить(9), стояти на своєму(11).</i>	<i>Сім п'ятниць на неділю (6), бабка надвоє казала (4).</i>
Епілептоїдний	16	<i>Має голову на плечах (4), має тверду руку (12), ставити питання руба (14), зарубати на носі (9), гострий розум (4), братися за розум(10), шарики працюють (2), людина з характером (15), не в тім'я битий (13), не ликом шитий (7).</i>	<i>Вітер у голові (3), бреше й не кається (10).</i>
Гіпертимний	6	<i>бачити в рожевому світлі (3), сипати жартами (4), зайці в голові стрибають (2), блазня корчити (6), викидати на вітер (2), вмерти зо зміху (6), давати горобцям дулі (5), жарти жартами (6), аж за боки братися (4), бісики грають в очах (5), обвести круг пальця (3), п'яте через десяте (3), зайшли шарики за ролики (2), пуп землі (4), гнути козира (4), горобці цвірінкають у макітрі (5), веселий як цвіркун (2), хто радіє чужому успіхові, той переміг себе (2).</i>	<i>Хай Бог покарає (4), лити сльози (4), мов з хреста знятий (4).</i>
Дистимний	5	<i>Братися за голову (4), вмиватися слізьми (4), хоч сядь та й плач (5), руки опускаються (5), мов з хреста знятий (4), сушити собі голову (3), рвати на собі волосся (2), втирати сльози (4), комашини не скривдять (5), ангельська душа (5), брати близько до серця (4), мати м'яке серце (2), боятися власної тіні (2).</i>	<i>Веселий як цвіркун (5), жарти жартами (4).</i>
Конформний	8	<i>Співати під чужу дудку (6), хилити голову (6), ламати шапку (2), бити чолом (5), ходити на поклон(4), упадати в ноги(3), падати на коліна(3), ставати на коліна (4), жити чужим розумом (7).</i>	

У психолінгвістичній літературі (праці В. Беяніна, К. Леонгарда на ін.) часто підкреслюється думка, що вибір людиною мовних засобів не є випадковим. Із загального мовного фонду вона впадає ті, які характеризують її саму. Лінгвістичні вподобання, отже, є детермінантами її прихованої психіки. В уявному сучасникові кожен із референтів підсвідомо побачив себе. Позитивною реакцією інформанти показували ті одиниці, які сприймали як еталон. А негативними кожен вважав ті риси, які не притаманні йому самому. Тому й не дивно, що в уяві рухливого, говіркого, елегантного, схильного до фантазування істероїда буде переважати такий мовний фактаж, як *гострий на язык, гаряча кров, вилизаний як на Великдень, бреше й не кається*, а різко негативно будуть сприйматися ним вислови, що вказують на повільність, небалакучість (*говорить як сонний, лепече — як соплі жує*). Упертий, сильний, цілеспрямований, конфліктний параноїд знаком «+» позначить фрази *капля камінь точить, сильні люди, думка засіла, тверда рука, міцний горішок, залісні нерви, стояти на своєму*, а знаком «-» — *сім п'ятниць на тиждень, дивитися крізь рожеві окуляри*. Законослухняний, розумний і безкомпромісний епілептоїд позитивно оцінить фрази: *ходяча енциклопедія, мати голову на плечах, зарубати на носі, сказав як відрізав*, а негативно — *бреше й не кається, вітер в голові*. Веселі, зазвичай позитивні носії гіпертимної акцентуації впадають фрази *жарти жартами, блязня корчити, залитися сміхом*, не відреагують схвально

на усталені сполуки *хай Бог покарає, лити сльози, мов з хреста знятий*. Натомість депресивним і слабким дистимним акцентуантам останні вислови припадуть до душі. Головне кредо конформного типу акцентуації — «бути як усі», тому їм подобаються висловлювання *хилити голову, бити чолом, ходити на поклон, упадати в ноги, жити чужим розумом*. Експерименти, проведені на II і III етапах, показали, що представники студентської спільноти добре розуміють фразеологічні та паремійні одиниці. Якщо не користуються ними в повсякденні, то добре відтворюють при нагадуванні. В останньому експерименті кількість реакцій закономірно виявилася численнішою, але тематично одиниці для представників кожного типу акцентуації не дуже й відрізнялися.

Отже, психолінгвістичний напрямок у фраземіці й пареміології орієнтований на індивідуальну інтерпретацію мовних фактів. Вважаємо, що наше дослідження є певним внеском у нерозроблену галузь психолінгвістики. Результати психолінгвістичних експериментів дозволили підтвердити зв'язок між мовними вподобаннями й психологічною акцентуацією. Носії кожного виду психологічної акцентуації, як виявилось, мають свої аксіологічні пріоритети у доборі чи актуалізації мовних висловлювань. Ці пріоритети регулюються невидимими психологічними механізмами. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому розробленні аналізованої проблеми із залученням до експериментів людей інших вікових і соціальних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапченко О.А. Фразеологічні та паремійні одиниці в індивідуальному лексиконі білінгвальної особистості. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2018. VI(54), Issue: 183. URL: www.seanewdim.com <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-ph2018-183vi54-05.pdf>
2. Дмитрюк Н.В. Фразеологический соматикон как отражение архетипов языкового сознания этноса. *Вопросы психолінгвістики*. 2009. № 10. С. 30–33.
3. Елисеєв О.П. Практикум по психологии личности. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 560 с.
4. Залевская А.А. Вопросы теории и практики межкультурных исследований. *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва: ИЯ РАН, 1996. С. 23–39.
5. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику: учеб. особ. 2 изд., испр. и доп. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2007. 560 с.
6. Коломийська І.А. Особливості вживання фразеологічних одиниць у німецькомовному газетному тексті: гендерний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Запоріжжя, 2017. 20 с.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев, 1981. 321 с.
8. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 288–318.
9. Мисан І. Психолінгвістичні особливості розвитку аудіювання фразеологізмів у дітей старшого дошкільного віку. *Psycholinguistics*. 2018. Vol. 23, Iss. 1. С. 219–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2018_23_1_14.
10. Мисан І.В. Психолінгвістичний та лінгводидактичний аспекти фразеології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013а. № 13(3). С. 275–282. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13\(3\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13(3)_40).
11. Мисан І.В. Сприймання і розуміння учнями фразеологізмів у психолінгвістичній спадщині І.О. Сидниці. *Психолінгвістика*. 2013б. Вип. 12. С. 110–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_12_15.
12. Мізін К.І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології. *Мовознавство*. 2008. № 1 (244). С. 67–79.
13. Новикова А.К. К вопросу о невербальном компоненте фразеологии. *Жизнь языка в культуре и социуме-3: Материалы конференции, 20–21 апреля 2012 г.* / Ред. коллегия: Е.Ф. Тарасов, Н.Ф. Уфимцева, В.П. Синячкин. Москва: Изд-во «Эйдос», 2012. С. 40–43.
14. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.П. Ярошевского. Москва, 1990.
15. Степанова А.А. Русская фразеология: психолінгвістический аспект исследования. Москва, 2012. 124 с.

16. Тест Леонгарда-Шмишека: определите тип акцентуации вашего характера. URL: <https://knife.media/leonhard-test/>
17. Шумилина О. С. Модели переработки идиом носителями языка и их экспериментальная проверка. *Актуальные проблемы психолингвистики: слово и текст*. Тверь, 1996. С. 43–51.
18. Шумилина О. С. Стратегии идентификации иноязычных фразеологических единиц: На материале английских глагольных фразеологизмов с соматическими компонентами: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19. Тверь, 1997. 16 с.

REFERENCES

1. Napchenko O.A. (2018) Frazeolohichni ta paremiini odyntysi v indyvidualnomu leksykoni bilin-hvalnoi osobystosti [Phraseological and paroemiological units in the individual lexicon of the bilingual personality]. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI(54), Issue: 183. URL: www.seanewdim.com <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-ph2018-183vi54-05.pdf> [in Ukrainian].
2. Dmitryuk N.V. (2009) Frazeologicheskii somatikon kak otrazhenie arkhetyпов yazykovogo soznaniya etnosa [Phraseological somatikon as a reflection of the archetypes of the linguistic consciousness of an ethnos]. *Voprosy psiholingvistiki*. № 10. S. 30–33 [in Russian].
3. Eliseev O.P. (2001) Praktikum po psikhologii lichnosti [Workshop on Personality Psychology]. St.Peterburg: Piter. 560 s. [in Russian].
4. Zalevskaya A.A. (1996) Voprosy teorii i praktiki mezhkulturnykh issledovaniy [Questions of theory and practice of intercultural research]. *Etnokulturnaya specyfika yazykovogo soznaniya*. Moskva: IYa RAN. S. 23–39 [in Russian].
5. Zalevskaya A.A. (2007) Vvedenie v psiholingvistiku: ucheb. osob. 2 izd., ispr. i dop. [Introduction to Psycholinguistics]. Moskva: Ros. gos. gumanit. un-t. 560 s. [in Russian].
6. Kolomyiska I.A. (2017) Osoblyvosti vzhivannya frazeologichnykh odyntysi u nimetskomovnomu gazetnomu teksti: gendernyi aspekt [Peculiarities of usage of phraseological units in German newspaper text: gender aspect]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 – hermanski movy. Zaporizhzhya. 20 s. [in Ukrainian].
7. Leongard K. (1981) Akcentuirovannye lichnosti [Accentuated personalities]. Kiev. 321 s. [in Russian].
8. Lichko A.E. (1982) Psikhopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov [Psychopathies and character accentuations in adolescents] / Pod red. Yu.B. Gippenreyter, V.Ya. Romanova. Moskva: Izd-vo MGU. S. 288–318 [in Russian].
9. Mysan I. (2018) Psykholinhvistychni oblyvosti rozvytku audiyuvannya frazeolohizmiv u ditey starshoho doshkilnoho viku [Psycholinguistic Peculiarities of Phraseological Units Listening Development by Older Pre-school Age Children]. *Psycholinguistics*. Vol. 23, Iss. 1. S. 219–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2018_23_1_14 [in Ukrainian].
10. Mysan I.V. (2013a) Psykholinhvistychni ta linhvodydaktychni aspekty frazeolohii [Psycholinguistic and linguodidactic Psycholinguistic aspects of phraseology]. *Visnyk Luganskoho nacionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. №13(3). S. 275–282. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13\(3\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13(3)_40) [in Ukrainian].
11. Mysan I.V. (2013b) Sprymannya i rozuminnya uchnyamy frazeolohizmiv u psykholinhvistychniy spadshhyni I.O. Synytsi [Perception and understanding by students of phraseology in the psycholinguistic heritage of I.O. Synytsa]. *Psykholinhvistyka*. Vyp. 12. S. 110–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_12_15 [in Ukrainian].
12. Mizin K.I. (2008) Psykholinhvistychni eksperyment chy sotsiolinhvistychni monitorynh? Epistemolohichni poshuky aksiolohichnoi frazeolohii [Psycho-linguistic experiment or socio-linguistic monitoring? Epistemological jokes of axiological phraseology]. *Movoznavstvo*. № 1 (244). S. 67–79 [in Ukrainian].
13. Novikova A.K. (2012) K voprosu o neverbalnom komponente frazeologii [On the question of the non-verbal component of phraseology]. *Zhizn yazyka v kulture i sociume-3: Materialy konferencii, 20–21 aprelya 2012 g.* / Red. kollegiya: E.F. Tarasov, N.F. Ufimtseva, V.P. Sinyachkin. Moskva: Izd-vo «Eydos». S. 40–43 [in Russian].
14. Psikhologiya: Slovar (1990) [Psychology: Vocabulary] / Pod obshch. red. A.V. Petrovskogo, M.P. Yaroshevskogo. Moskva [in Russian].
15. Stepanova A.A. (2012) Russkaya frazeologiya: psikholingvisticheskiy aspekt issledovaniya [Russian phraseology: the psycholinguistic aspect of the study]. Moskva. 124 s. [in Russian].
16. Тест Леонгарда-Шмишека: определите тип акцентуации вашего характера [Leonhard-Schmishek test: determine the type of accentuation of your character]. URL: <https://knife.media/leonhard-test/> [in Russian].
17. Shumilina O.S. (1996) Modeli pererabotki idiom nositelyami yazyka i ikh eksperimentalnaya proverka [Models of idiom processing by native speakers and their experimental verification]. *Aktualnye problemy psiholingvistiki: slovo i tekst*. Tver. S. 43–51 [in Russian].
18. Shumilina O.S. (1997) Strategii identifikacii inoyazychnykh frazeologicheskikh edinit: Na materiale angliyskikh glagolnykh frazeologizmov s somaticheskimi komponentami [Identification strategies of foreign language phraseological units: Based on the material of English verbal phraseological units with somatic components]: avtoreferat dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.19. Tver. 16 s. [in Russian].

**PHRASEMES AND PAREMIAS IN LINGUAL CONSCIOUSNESS
OF ACCENTUATED PERSONALITIES**

Abstract. The psycholinguistic aspect of phrasemics and paremiology belongs to the newest not yet developed field of psycholinguistics. The article provides detailed review of the scientific literature on the above topic (works by O. Stepanova, O. Zalevska, O. Shumilina, I. Mysan, K. Mizin, N. Dmytryuk, O. Hapchenko), gives more profound perception of the interrelation between phraseology and psycholinguistics and presents results of psycholinguistic experiments carried out for tracing language preferences of accented persons.

This investigation is important since it focuses on the human factor in language. It is based on such methods as descriptive-analytical and inductive one, applied methods of associative and directed experiment. To date, in the field of psycholinguistics the phrasemes of children's speech, transformed and truncated phrases and paremias, phrases in the context of the psychology of ethnicity, speaker's individual psyche have already been investigated. We turn to the phrasemics and paremiology of accented persons, what have not yet been studied by others and what makes this article innovative. The purpose of the work is to give more profound theoretical perception of a phrasemes and paremias as psycholinguistic units, to investigate the peculiarities of the functioning of these compounds in the individual lexicon of accented persons. The main task is to simulate a language situation for identification of axiological priorities of people with different types of accentuations.

The article draws upon the ideas of the German physician K. Leongard, who interpreted accentuation as the method for intensification of specific traits of human nature and character. The primary hypothesis of the study is the following: there is the interrelation between the accentuation of character and perception of phraseological and paremic units. For verification of the above statement, two psycholinguistic experiments were conducted, one was free associative and the second – directed one, what made possible to receive the information in the form of perceptual experience. Experiments show that carriers of one type of psychological accentuation have similar value orientations in the selection of established compounds with psychological content. So far, the actualization in the linguistic consciousness of phrase-paremic material is conditioned by internal speech-mental processes.

Keywords: phrasema, paremia, association, psychological accentuation, psycholinguistics, experiment.

© Папіш В., 2020 р.

Віталія Папіш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Vitalia Papish – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

ФРАЗЕМИ В СТРУКТУРІ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ЗАКАРПАТТЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)+81'374:81'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).262–268

Пискач О. Фраземи в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття: стан і перспективи дослідження; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Однією з важливих проблем сучасного українського мовознавства є вивчення діалектної фразеології, яка разом з іншими структурними рівнями зберігає цінну інформацію про традиційну духовну й матеріальну культуру народу. У зв'язку з цим видається актуальним питання про місце діалектної фраземіки в структурі словника певної говірки чи говору.

Мета дослідження – структурно-семантичний аналіз фразем, уміщених у діалектних словниках українських говірок Закарпаття (І. Верхратського (1899), С. Ніколаєва і М. Толстої (2001), І. Сабодоша (2008), М. Грицака (2017)).

У структурі цих 4 словників репрезентовано відносно невелику кількість фразеологізмів (більше 300), які поповнюють емпіричну базу української діалектної фраземіки. Найбільше фразем (близько 200) містить «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабодоша.

За структурою всі фраземи, представлені в діалектних словниках Закарпаття, можна умовно поділити на 2 групи: 1) фраземи, співвідносні зі словосполученням; 2) фраземи, співвідносні з реченням (у цій групі відсутні приказки, прислів'я і т. ін.).

Семантико-граматичний аналіз досліджуваного матеріалу засвідчує суттєву перевагу (більше 50%) дієслівних фразем, що позначають процеси, спричинені переважно людиною. Менше половини займають фраземи інших семантико-граматичних розрядів: іменникові, прикметникові, прислівникові та вигуківі.

Фраземи, що вживаються в українських говорах Закарпаття, мають спільні категоріальні ознаки, властиві загальнонародній українській мові, а також виявляють певну своєрідність. У зв'язку з цим їх можна умовно поділити на 2 групи: 1) близькі за семантикою і структурою до літературної мови фраземи, які відрізняються фонетично, лексично і зрідка граматично; 2) специфічні фраземи, що вживаються переважно в закарпатському говорі.

Ключові слова: фразеологія, фразема, говірка, діалектний словник, семантико-граматична класифікація.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасного українського мовознавства є вивчення діалектної фразеології, яка разом з іншими структурними рівнями зберігає цінну інформацію про традиційну духовну й матеріальну культуру народу. Збір та інтерпретація діалектного фразеологічного матеріалу, виділення фразеологічних одиниць різного типу в діалектному мовленні, вивчення фразеологічних взаємозв'язків між літературною мовою і народними говорами, виявлення загальнонародного і вузьколокального у фразеології, з'ясування семантичної і граматичної специфіки діалектних фразеологізмів необхідні для подальшого розвитку як синхронної, так і діахронної та порівняльної фразеології [Ивашко 1981, с. 3].

На думку Н.Коваленко, «формування бази фразем, залучення усіх регіонів дозволить дослідити ареальну фраземіку як систему, зробити висновки про шляхи творення і поширення мовних одиниць» [Коваленко 2015, с. 222]. У зв'язку з цим видається актуальним питання про місце діалектної фраземіки в структурі словника певної говірки чи говору.

Аналіз досліджень. Українська діалектна фразеологія сьогодні оперує цінним матеріалом, що представлений у численних наукових статтях, дисертаційних дослідженнях, монографіях, спеціальних словниках.

Одне з першочергових завдань фразеології – лексикографічна кодифікація фразеологічного

багатства нашої мови. Тому вагомим досягненням сучасної української діалектної фразеології є поява спеціальних словників, різноманітних як за змістом матеріалу, так і за формою його опрацювання: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини» Н. Вархол, А. Івченка (1990), «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці» В. Чабаненка (2001), «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. Добролюжі (2010), «Словник волинських фразеологізмів» Н. Кірілкової (2013), «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської (2013), «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка, Д. Ужченка (6-те вид. 2013), «Що сільце, то нове слівце» З. Мацюк (2013), «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок» Н. Коваленко (2019) і т. ін.

Що ж до фраземіки Закарпаття, то вона не тільки не досліджена, але й не зібрана, хоча неодноразово була в полі зору В. Лавера [Лавер 1992], М. Грицака [Грицак 1972, с. 153–154] та деяких інших лінгвістів. Зокрема, на фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках звертала увагу О. Миголінець [Миголінець 2013, с. 39–43], а діалектизми як компоненти фразем (на матеріалі художньої прози закарпатських українських письменників 40–90 рр. ХХ ст.) обстежила В. Папіш [Папіш 2008, с. 162–164]. Серед

останніх досліджень варто виділити велику статтю «Порівняльні конструкції в закарпатських говірках» А. Галас, яка здійснила структурно-семантичний опис порівняльних зворотів, зафіксованих в Іршавському, Виноградівському, Мукачівському районах Закарпатської області. У полі зору дослідниці були переважно атрибутивні двокомпонентні структури, серед яких чимало компаративних фразем [Галас 2019, с. 25–33].

Певна кількість фразеологізмів репрезентована і в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття. Ми свідомі того, що, незважаючи на неабияку наукову вартість таких фіксацій, усе ж таки їх недостатньо для повноцінної ареальної характеристики фраземіки і виявлення міждіалектних фразеологічних зв'язків. Однак таке дослідження, на наше глибоке переконання, певною мірою поповнить відомості з сучасної діалектної фразеології.

Мета статті – структурно-семантичний аналіз фразем, уміщених у діалектних словниках українських говірок Закарпаття.

Для досягнення мети плануємо вирішити такі **завдання**:

- 1) методом суцільного відбору вилучити з діалектних словників фразеологізми, при цьому ідентифікувати їх і в текстових ілюстраціях;
- 2) простежити способи розкриття семантики фразем у словниках;
- 3) виділити структурні типи фразем (співвідносні зі словосполученням і реченням);
- 4) здійснити семантико-граматичну класифікацію фразем (іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові, вигукові);
- 5) виявити специфічні та загальні категоріальні ознаки досліджуваних фразем.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є *описовий* з різними його прийомами (спостереження, узагальнення, інтерпретація, класифікація, опозиційний прийом). Для відбору фактичного матеріалу використовуємо метод *дефініційного* аналізу, частково залучаючи метод *фразеологічної ідентифікації*. Дослідження семантики та структури фразем здійснюємо за допомогою методу *компонентного* аналізу.

Джерелами для дослідження слугували більше 300 фразем, вилучених із таких праць: 1) «Знадоби для пізнання угорскоруских говорів: Словарец» І. Верхратського [Верхратський 1899]; 2) «Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов» С. Ніколаєва і М. Толстої [Николаев, Толстая 2001]; 3) «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабадоша [Сабадош 2008]; 4) «Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області» (вип. 1) М. Грицака [Грицак 2017]. Поза нашою увагою залишилися деякі інші словники українських говірок Закарпаття, на території якого побутують два говори – закарпатський та гуцульський, зокрема праця Ю. Піпаша і Б. Галаса «Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна, Росішка Рахівського району Закарпатської області)», у якій відсутні фраземи, а також русинські словни-

ки Д. Попа, Ю. Чорі, І. Керчі та ін., що потребують окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що в лексикографічних джерелах фраземи традиційно позначають ромбом – $\diamond$ або $\blacklozenge$. Такі позначки використано в словниках І. Сабадоша ($\blacklozenge$), М. Грицака ($\diamond$) та С. Ніколаєва і М. Толстої ($\diamond$). Як зауважили самі автори «Словаря карпатоукраїнського торуньського говора...», знак $\diamond$ використовується тут для передачі «лексикалізованих форм і словосполучень» [с. 54], серед яких ми виокремили всього 20 фразем. У праці І. Верхратського не застосовано жодних ремарок для позначення стійких виразів, не розкрито їх семантики. Тому, спираючись на власний досвід, виділяємо такі звороти самостійно.

У кількісному плані найбільше фразем (близько 200) фіксує «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І. Сабадоша, «Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області» (вип. 1) М. Грицака – утричі менше. Однак ми аж ніяк не ставимо собі за мету здійснювати порівняльний аналіз цих словників, адже час, умови, засади і принципи їх створення зовсім різні. Нас цікавить передусім сам факт фіксації стійкого виразу в них.

Важливу роль для розуміння семантичних відтінків фраземи відіграють авторські ремарки у словниках. Тому філолог-науковець, укладаючи словник, повинен дотримуватися лаконічності й максимальної точності у формуванні семантики мовної одиниці, спираючись на чималі лексикографічний досвід, що допоможе йому успішно впоратися з цією проблемою. Проте інколи в ролі семантичних коментарів автори словників наводять літературні фразеологічні відповідники, які зайвий раз ускладнюють сприйняття змісту фраземи: *белий ган'ати* 'байдики бити' [Грицак 2017, с. 153]; *білії іма́ти, білії гоніти* 'бити байдики' [Грицак 2017, с. 225]; *блінда (блынды) бі́ти* 'бити байдики' [Грицак 2017, с. 242]; *б'речкы |бити, зневаж.* 'байдики бити' [Сабадош 2008, с. 24] (пор. літ. *ба́йдики (ба́йди, діал. га́ндри) бі́ти* 'бути без діла, весело проводити час; розважатися', 'нічого не робити, марнувати час; ледарювати' [Фразеологічний... 1993, с. 23]); *да'вати (дати) фр'ічку* 'дати щигля' [Сабадош 2008, с. 401] (пор. літ. *дава́ти / да́ти щі́гль (щі́гль)* кому, чому 'боляче вдаряти пальцем (перев. середнім), затиснутим і натягнутим за допомогою великого пальця' [Фразеологічний... 1993, с. 212]); *дл'а бл'і'з'іру* 'про людське око, на показ' [Сабадош 2008, с. 27] (пор. літ. *про людське (чуже) око* 'удавано, для створення, підтримання певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь' [Фразеологічний... 1993, с. 585]); *и(і,й) митис'а за рит'кы* 'залишитися з носом (ні з чим)' [Сабадош 2008, с. 134] (пор. літ. *лиши́тися (залиши́тися) з носом, жарт.* 'зазнати невдачі, неприємності і т. ін.') [Фразеологічний... 1993, с. 434]); *изы́ти на фуч* 'зійти на пси' [Сабадош 2008, с. 199, 402] (пор. літ. *зійти́ (перевесті́ся) на пси (на пшик)* 'опинитися на стадії загального занепаду' [Фразеологічний... 1993, с. 335]).

Інокли загальнономовні фраземи подаються як дублети паралельно з семантичними коментарями: *загла'їти ворога (душу)* 'заморити черв'яка, трохи вгамувати голод' [Сабадош 2008, с. 92] (пор. літ. *заморіти черв'яка* 'трохи вгамувати голод, перекусити' [Фразеологічний... 1993, с. 313]); *давати (дати) д'жосы* 'дуже побити кого-небудь, дати чосу' [Сабадош 2008, с. 63] (пор. літ. *давати (задавати) / дати (задати) чбсу (д'жбсу)* кому і без додатка 'сильно бити кого-небудь', 'громити кого-небудь, розправлятися з кимсь', 'гостро сварити, критикувати кого-небудь' [Фразеологічний... 1993, с. 213]); *мати сандик* 'мати зуб на кого-небудь, ображатися' [Сабадош 2008, с. 326] (пор. літ. *мати зуб (зуба)* на кого на кого 'сердитися, гніватися на кого-небудь' [Фразеологічний... 1993, с. 471]) та ін. Як вважають мовознавці, подібна «безсистемність у лексикографічній обробці фразеологічних одиниць» спостерігається і в словниках інших українських діалектів [Ващенко 2007, с. 132–133].

За структурою всі фраземи, представлені в діалектних словниках Закарпаття, можна умовно поділити на 2 групи: 1) фраземи, співвідносні зі словосполученням (абсолютна більшість); 2) фраземи, співвідносні з реченням (однак у цій групі відсутні приказки, прислів'я і т. ін., що є комунікативними одиницями і передають ціле повідомлення). Наприклад: *біда го знайе* 'хто його знайе' [Сабадош 2008, с. 24]; *зага нече* 'наявність відчуття печіння, болю в стравоході' [Сабадош 2008, с. 91]; *їдут че'рева*, мед. 'пронос' [Сабадош 2008, с. 414]; *най с'а н'і'де не при'казуйе* 'хай про це ніде не говориться (про що-небудь погане)' [Сабадош 2008, с. 281]; *серце на міс'ці і в кого* 'спокійна душа' [Сабадош 2008, с. 329]; *стрый бабі вуйко* 'дуже далека рідня, десята вода на киселі' [Сабадош 2008, с. 344]; *упала коцка* 'випав жереб, судилося, призначено' [Сабадош 2008, с. 152]; *б'іда їу знаје* 'черт их знаєт' [Николаев, Толстая 2001, с. 58]; *Воу знај! А Воу знаје!* 'Бог его знаєт, Бог ведаєт!' [Николаев, Толстая 2001, с. 61] тощо.

Семантико-граматичний аналіз досліджуваного фактажу засвідчує суттєву перевагу (більше 50%) **дієслівних фразем**, що позначають процеси, спричинені переважно людиною. Динамічні ознаки, зокрема, стосуються:

а) мовлення людини в різних його видах: *співати азбуки* 'сваритися, критикувати' [Грицак 2017, с. 47]; *бити пыском*, вульг. 'те саме, що пысканити' [Сабадош 2008, с. 24]; *бр'іхн'і розно'сити, пуш'чати (пус'тити) бр'іхн'і розно'сити (розн'ісати, рознести) бр'іхн'і* 'пліткувати, оббріхувати' [Сабадош 2008, с. 31; 304; 316]; *роздз'авл'ати (роздз'авл'овати, роздз'авити) пысок*, вульг. 'пашекувати' [Сабадош 2008, с. 3]; *за'бити (за'перти, зат'кати, зак'рити) пысок*, вульг. 'замовкнути', 'примусити кого-небудь замовкнути' [Сабадош 2008, с. 230]; *за'перти пысок*, вульг., *зат'кати пысок*, вульг., *за'перти рот на кол'одиц'у* 'замовкнути' [Сабадош 2008, с. 106, 113, 147]; *(ро)уоворіти в оці* 'поговорити с' глазу на глаз' [Николаев, Толстая 2001, с. 88] тощо;

б) фізичного і психічного стану людини: *пласта (хреста) ле'жати* 'лежати в стані повного фізичного знесилення' [Сабадош 2008, с. 160]; *руки, ноги не чути* 'бути стомленим' [Сабадош 2008, с. 418]; *с'тати на кін* 'увійти в передсмертну агонію' [Сабадош 2008, с. 143]; *дістати біса* 'злякатися' [Грицак 2017, с. 231]; *лу'пити зубы*, вульг. 'скалити зуби, сміятися' [Сабадош 2008, с. 164]; *мати сандик* 'мати зуб на кого-небудь, ображатися' [Сабадош 2008, с. 326]; *мати серце* 'тримати образу' [Сабадош 2008, с. 329]; *надути т'ромбы*, зневаж. 'розсердитися' [Сабадош 2008, с. 354]; *р'ізати в зубы* 'гніватися, виявляти невдоволення; скреготати зубами' [Сабадош 2008, с. 307]; *ган'бити пысок*, вульг. 'соромитися' [Сабадош 2008, с. 45, 230] та ін.;

в) моральних якостей людини: *ходіти бл'удом* 'волочитися, тинятися' [Грицак 2017, с. 246]; *знати чис'ці* 'бути вихованим' [Сабадош 2008, с. 415]; *мати лице* 'бути гідною, порядною людиною' [Сабадош 2008, с. 161]; *не мати ли'ці'а* 'бути безсовісним, непорядним' [Сабадош 2008, с. 161]; *принести в по'долку* 'народити позашлюбну дитину' [Сабадош 2008, с. 242]; *пудн'ати хвуст* 'переповнитися енергією, порушити норми поведінки' [Сабадош 2008, с. 300]; *соко'тити розум* 'жити розумно, раціонально' [Сабадош 2008, с. 320]; *убути пис'ці: і постолы* 'зрадити в подружньому житті, скочити в гречку' [Сабадош 2008, с. 212] тощо;

г) ставлення людини до праці: *бити с'б'б'ов* 'працювати багато в різних місцях (у пошуках заробітку), старатися з усіх сил, щоб домогтися чого-небудь; бути в дії' [Сабадош 2008, с. 24]; *надати (у'насти) на пысок* 'важко й виснажливо працювати' [Сабадош 2008, с. 230]; *у(в)казовати (в'казовати) п'сови до'рогу* 'виконати яку-небудь мінімальну роботу зранку' [Сабадош 2008, с. 228]; *ур'вати к'яло* 'надірватися від піднімання вантажу' [Сабадош 2008, с. 142] та ін.;

г) міжособистісних взаємин: *бід'у городіти, бід'у чиніти* [Верхратський 1899, с. 203]; *сп'орити в америк'анку* 'тримати парі, за умовами якого переможець має право вимагати будь-що від переможеного' [Грицак 2017, с. 58]; *ба'брати ру'ки* 'устрявати в якусь невідгдану чи неприємну справу; зв'язуватися з ким-небудь недостойним (переважно в бійці)' [Грицак 2017, с. 84–85]; *ска'кати в оці* 'поводитися нахабно' [Сабадош 2008, с. 331]; *у'з'ати на'пос'міх* 'насміятися над ким-небудь' [Сабадош 2008, с. 192]; *ур'вати чис'ці кому* 'принизити кого-небудь' [Сабадош 2008, с. 385]; *чи'нити б'їду* 'робити неприємності' [Сабадош 2008, с. 25]; *чи'нити гла'їх* 'домовлятися, доходити згоди' [Сабадош 2008, с. 57, 415]; *чи'нити дурн'а з кого* 'дурманити' [Сабадош 2008, с. 415]; *чи'нити ри'бир'їю* 'зчиняти сварку, бійку' [Сабадош 2008, с. 307]; *s'jatiti koračom po rébr'ix* (шутл.) 'бити' [Николаев, Толстая 2001, с. 166] та ін.

Усього кілька дієслівних фразем позначає процеси, джерелом яких є неособа: *ме'тати рыт'ов* 'бити заднім копитом' [Сабадош 2008, с. 307]; *у(в) б'б'л'ок'нути оці* 'зат'марити зір' [Сабадош 2008, с. 212] тощо.

Менше половини всього фактажу опрацьованих нами діалектних словників Закарпаття – це фраземи інших семантико-граматичних розрядів: а) іменникові; б) прикметникові; в) прислівникові; г) вигуківі.

Іменникові фраземи мають узагальнено-предметну семантику і позначають: 1) людину та її розумові здібності (*бѣта волоська* ‘про нерозумну людину’ [Грицак 2017, с. 296]; *туман вус’ім’нац’атый, вульг.* ‘безпросвітний дурень’ [Сабадош 2008, с. 355]), зовнішність (*чудо галилийське* ‘хтось незвичайно одягнутий’ [Сабадош 2008, с. 418]), риси характеру й поведінки (*курва (л’ондра, л’офа) пе’чена, курва рете’мен’ц’ка, вульг.* ‘велика хвойда’ [Сабадош 2008, с. 156], *голодна тайстра, зневаж.* ‘чоловік, який багато їсть і постійно голодний’ [Сабадош 2008, с. 348], *пис’ц’ый сын, вульг.* ‘негідник’ [Сабадош 2008, с. 228]), працездатність (*бавляні руки* ‘про не звиклу до роботи людину (ніжний, чутливий)’ [Грицак 2017, с. 88]; *майстер до цуравых тайстер, зневаж.* ‘поганий спеціаліст’ [Сабадош 2008, с. 348]) тощо; 2) просторові й часові поняття (*довга лада* ‘місце, в якому важко знайти потрібну річ’ [Сабадош 2008, с. 158], *одно скло* ‘суцільна гладка поверхня значної площі (вода, лід і под.)’ [Сабадош 2008, с. 213], *хресна дорога* ‘життєвий шлях’ [Сабадош 2008, с. 405]); 3) абстрактні назви (*камін’на сири’ови* ‘тривога, тягота’ [Сабадош 2008, с. 329], *пис’ц’е ко’рыто* ‘що-небудь негідне, бридке’ [Сабадош 2008, с. 228], *пот’аче молоко* ‘те, чого не вистачає до повного достатку’ [Сабадош 2008, с. 270], *свин’с’ка ко’маши’а, жарт.* ‘частування з нагоди забою свині’ [Сабадош 2008, с. 148]); 4) інші назви (*чѣртова баўка* ‘хуртовина’ [Грицак 2017, с. 88], *кру’м’ишн’а тма* ‘непроглядна, безпросвітна пійтма, темрява’ [Сабадош 2008, с. 352]).

Прикметникові фраземам властиве категорійне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предметів, переважно осіб: *йак с хреста з’н’атый* ‘переляканий; фізично й морально знесилений’ [Сабадош 2008, с. 405]; *ми’хом удареный* ‘дурний’ [Сабадош 2008, с. 174]; *одным бердом т’кан’і* ‘однакові’ [Сабадош 2008, с. 22]; *čerlénøj u jaų’itkák* ‘румяний’ [Николаев, Толстая 2001, с. 94] тощо. Прикметникових фразем у структурі опрацьованих нами діалектних словників дуже мало.

Прислівникові фраземи в говірках Закарпаття, як і в загальнонародній українській мові, у кількісному плані поступаються місцем хіба що дієслівним і характеризуються спільним категорійним значенням – прислівниковою семантикою ознаки, тобто вказують на причину, мету, місце, час дії й узагалі умови, за яких вона відбувається. Можна виділити такі семантичні групи прислівникових фразем: а) часу: *від Адама та Єви* ‘з давніх-давен’ [Грицак 2017, с. 43]; *амена світа* ‘ніколи у світі’ [Грицак 2017, с. 58]; *до с’кончан’а віку* ‘до смерті’ [Сабадош 2008, с. 333]; *заки с’віт с’вітом* ‘вічно, завжди’ [Сабадош 2008, с. 328]; *і по’пот’ат’ох* ‘вічно’ [Сабадош 2008, с. 270]; б) способу та інтенсивності дії: *яким богом* ‘як, яким чином’; *своїм*

богом ‘будь-як, по-своєму’ [Грицак, с. 262]; *гаром по’натроїе* ‘неякісно, нашвидкуруч, як-небудь’ [Сабадош 2008, с. 45]; *дуба гѣлѣ’вѣв* ‘уверх ногами’ [Сабадош 2008, с. 80]; *одным махом* ‘враз, умить’ [Сабадош 2008, с. 169]; *до из’моры (из’моры)* ‘до цілковитого знесилля’ [Сабадош 2008, с. 133]; *до ш’пента* ‘повністю’ [Сабадош 2008, с. 423]; *черес процент* ‘занадто’ [Сабадош 2008, с. 295]; *пут кл’ін’ока* ‘швидко, миттєво’ [Сабадош 2008, с. 144]; *лумл’а гѣлѣ’вѣв* ‘дуже швидко’ [Сабадош 2008, с. 163] та ін.; в) причини і мети: *дл’а бл’із’іру* ‘про людське око, на показ’ [Сабадош 2008, с. 27]; *за прос’тибу(х)* ‘даремно’ [Сабадош 2008, с. 293]; *іс’ир’ц’а* ‘з жалю, зі злості, від розпуки’ [Сабадош 2008, с. 329].

Помітне місце в структурі діалектних словників Закарпаття займають **вигуківі** фраземи, що, як і вигуки, виражають експресивно-вольові реакції мовця: а) різні емоції (*туй го майеш!* ‘уживається для вираження подиву, незадоволення з приводу чого-небудь несподіваного, неприємного; от тобі й маєш!’ [Сабадош 2008, с. 355]; *с’а’тив быс’а!* ‘уживається для вираження негативно-поблагливого, осудливого ставлення до когось-небудь’ [Сабадош 2008, с. 347]); б) ставлення до слів співбесідника чи до мовленнєвої ситуації загалом (*няй Буг варує!* [Верхратський 1899, с. 206]; *де бы н’ит* ‘та де там’ [Сабадош 2008, с. 207]; *де в галибы?* ‘не вже?’ *до галибы!* ‘до біса!’ [Сабадош 2008, с. 56]); в) запевнення в достовірності сказаного (*так ми Боже* ‘їй Богу’ [Сабадош 2008, с. 31]; *čésne slóvo!* ‘честное слово’ [Николаев, Толстая 2001, с. 69]; *па тѣју дішї* ‘дійствительно’ [Николаев, Толстая 2001, с. 80]); г) формули соціального етикету (*дай Боже здоровля!* [Верхратський 1899, с. 213]; *с’а’тив бы с’а* ‘уживається у сполученні з *Бог* та *хл’їб* для вираження побожного ставлення’ [Сабадош 2008, с. 347]; *най’буде прои’ченый(а), прои’ченый(а) бы быв (была)* ‘про покійника у традиційному виразі’ [Сабадош 2008, с. 296]) тощо.

Впадає в око велика кількість прокльонів серед фразем, що підтверджують емоційність закарпатців і передаються від покоління до покоління протягом віків: *Бог бы вас дѣтде дѣю* [Верхратський 1899, с. 203]; *гѣта бы ты вѣила!* [Верхратський 1899, с. 213]; *невѣля бы ты йїла* [Верхратський 1899, с. 239]; *побиў бы т’а антипїлѣтуш* ‘прокльон’ [Грицак 2017, с. 64]; *антихрест бы т’а побиў* ‘прокльон’ [Грицак 2017, с. 64]; *анцѣпїлош бы т’а пѣбіў* ‘прокльон’ [Грицак 2017, с. 65]; *бантувало би т’а; би тобѣу* ‘побажання поганого’ [Грицак 2017, с. 114]; *болá би впала* ‘прокльон’ [Грицак 2017, с. 276]; *с’ена бы ти (му, їуй, їім)!* ‘щез би ти (він, вона, вони)’ [Сабадош 2008, с. 342]; *ф’расова (чѣртова) кар’їка* ‘лайл. вживається в лайці’ [Сабадош 2008, с. 139]; *шл’ак бы трафив кого* ‘уживається як лайка, що виражає недобре побажання кому-небудь’ [Сабадош 2008, с. 422]; *(v’ın) proráw bw* ‘говоритися при упоминанні черта или вместо упоминання оногo’ [Николаев, Толстая 2001, с. 199] та деякі ін.

Як засвідчують опрацьовані нами джерела, широку варіантність у говірках Закарпаття вияв-

ляють дієслівні фрази з значенням: а) **'ледарювати'** (*белий ган'ати* [Грицак 2017, с. 153], *білий імати, білий гоніти* [Грицак 2017, с. 225], *блінда (блінды) біти* [Грицак 2017, с. 242], *бомбаря біти* [Грицак 2017, с. 349]; *бити бль'хы, зневаж., заст., бречкы біти, зневаж.* [Сабадош 2008, с. 24]); б) **'бити'** (*давати (дати) джосы* [Сабадош 2008, с. 63], *дати плат'н'у* [Сабадош 2008, с. 233], *давати (дати) ш'патар'а* [Сабадош 2008, с. 423]; *s'jatiti koračot ro rébr'ix* (шутл.) [Николаев, Толстая 2001, с. 166]); в) **'померти'** (*зажму'рити 'оч'і* [Сабадош 2008, с. 96], *зац'ілити 'зубы* [Сабадош 2008, с. 116], *прут 'аг'нути 'ногы* [Сабадош 2008, с. 294], *пуй'ти в копа'чул'е гус'л'айуци* [Сабадош 2008, с. 149]); г) **'замовкнуті'** (*за'перти 'пысок, вульг.* [Сабадош 2008, с. 106], *за'перти рот на кол'одиц'у* [Сабадош 2008, с. 147], *зат'кати 'пысок, вульг.* [Сабадош 2008, с. 113]) та деякі ін.

В українських говорах Закарпаття вживається чимало фразем, що, з одного боку, мають спільні категоріальні ознаки, властиві загальнонародній українській мові, а з іншого – виявляють певну своєрідність. Зауважимо, що в діалектних словниках диференційного типу подаються лише ті, що якимсь чином відрізняються від їх літературних відповідників. Обстежені нами одиниці умовно поділяємо на 2 групи:

1) близькі за семантикою і структурою до літературної мови фрази, які відрізняються: а) **фонетично:** *без кунця і краю* 'безперервно' [Грицак 2017, с. 142] – літ. *без кінця і [без] країю; без кінця-краю* 'безмежно, безконечно', 'дуже довго', 'дуже багато; безліч' [Фразеологічний... 1993, с. 376]; *війти (вуйти) боком* 'на шкоду' [Грицак 2017, с. 273] – літ. *вілізти (війти) / вилазити (виходити) боком* кому і без додатка 'погано кінчитися, мати погані наслідки від когось-небудь' [Фразеологічний... 1993, с. 94]; *давати (дати) джосы* 'дуже побити когось-небудь, дати чосу' [Сабадош 2008, с. 63] – літ. *давати (задавати) / дати (задати) чосу (джосу)* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 213]; *до гроб'ов'ойі дошкы* 'до кінця життя, завжди' [Сабадош 2008, с. 52] – літ. *до гроб'ов'ойі (рідко до с'удноі) дошки* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 268]; *прут 'аг'нути 'ногы 'померти'* [Сабадош 2008, с. 294] – літ. *вітягти (вітягнути, простягти, простягнути, протягнути, випростати) / витягати (витягувати, простягати, випростувати) ноги* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 110]; *йак с хреста з 'н'атый* 'переляканий; фізично й морально знесилений' [Сабадош 2008, с. 405] – літ. *як (мов, ніби і т. ін.) з хрестá знятий* 'дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом' [Фразеологічний... 1993, с. 343] та багато ін.; б) **лексично:** *дер'жатис'а рака'ша* 'бути разом, гуртом' [Сабадош 2008, с. 305] – літ. *держатися (триматися) купи* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 231]; *імати на гур'ачуму* 'упіймати на гарячому, викрити, спіймати на місці злочину' [Сабадош 2008, с. 52] – літ. *впіймати (піймати, спіймати, зловити, застукати і т. ін.) / ловити на гарячому* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 149]; *на'дути т'ромбы, зневаж.* 'розсердитися' [Сабадош 2008,

с. 354] – літ. *дути з'уби* т.с. [Фразеологічний... 1993, с. 274] та багато ін.; в) зрідка **граматично:** *біда го з'нае* 'хто його знає' [Сабадош 2008, с. 24] – літ. *ліхо (біда) його знає* 'уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь і т. ін.; хтось, невідомо, незрозуміло' [Фразеологічний... 1993, с. 428] та деякі ін.;

2) специфічні фрази, що вживаються переважно в закарпатському говорі (через недостатнє лексикографічне опрацювання діалектної фраземіки вузьколокальність їх довести важко): *і гу'р'у (зі'р'у) не'іе* 'щезнути, пропасти' [Сабадош 2008, с. 47]; *зі'йаба 'д'іло* 'не можна зарадити чому-небудь, нема ради' [Сабадош 2008, с. 48]; *і 'гылы й 'кылы* 'усі підряд' [Сабадош 2008, с. 47]; *и(і,й)митис'а за рит'кы* 'залишитися з носом (ні з чим)' [Сабадош 2008, с. 134]; *с'тати в мар'жин'с'кый с'л'ід(т)* 'стати жінкою, вийти заміж' [Сабадош 2008, с. 168]; *дві 'наворохы ск'ласти* 'дійти згоди, полагодити' [Сабадош 2008, с. 181]; *не' шче'ши й не зде'ри* 'дуже вразливий' [Сабадош 2008, с. 63]; *ні дай ні пуй'ди* 'нікчема' [Сабадош 2008, с. 423]; *'пис'ц'а 'лаба, зневаж.* 'вживається для вираження зневажливого і погрозового ставлення до когось-небудь' [Сабадош 2008, с. 228] та багато ін.

Ми виявили кілька мовних одиниць, які, на нашу думку, є стійкими висловами, хоча як фрази у словнику М. Грицака вони спеціально не позначаються: *ажб'і пси траву'насли; ажб'і ци'ан'с'кі д'іти падали з неба; ажб'і зв'ідьбі из неба падали* 'незважаючи ні на які обставини' [Грицак 2017, с. 47]; *не молі 'с'аку баланду'* [Грицак 2017, с. 103] (має значення 'говорити дурниці'); *накл'асти, ск'ласти б'єшчист* 'обізвати когось поганими словами' [Грицак 2017, с. 151]; *ни бий ми гв'уз'д'а 'у г'олу* [Грицак 2017, с. 200] (має значення 'набридати комусь'); *йазык'ом біти* 'сварити' [Грицак 2017, с. 202].

Надзвичайно цінними в діалектних словниках є текстові ілюстрації, у яких також нагромаджуємо на велику кількість фразем: *Мойа баба і його баба пуд йен:ым сон'ц'ом плат'а суш'ілы* [Грицак 2017, с. 77] (має значення 'бути в близьких, дружних стосунках'); *Б'єш, біло бы ти у дз'обны* [Грицак 2017, с. 201] (вживається як прокляття з побажанням смерті комусь); *Так ми вто хы'бит, ги п'яте 'голесо у 'в'дз'і* [Сабадош 2008, с. 58] (пор. літ. *п'яте колесо до воза (біля воза, у возі)*, ірон. 'хто-небудь зайвий, непотрібний' [Ужченко 1998, с. 73]); *Ота с'вита так 'у'й па'суйе, ги сви'ни ко'гут'кы* [Сабадош 2008, с. 146]; *Майус'а, йак 'голый у 'тирн'у* [Сабадош 2008, с. 168]; *Пе'кат, зі'бы 'н'ігда не' 'йів* [Сабадош 2008, с. 219]; *Гра'фило ми с'а, йак с'л'і'пуй 'куруци 'зерно* [Сабадош 2008, с. 353]; *У'бралас'а, ги чорт на 'малину* [Сабадош 2008, с. 358]; *К'уй по'нав Пет'ро в 'варійу, та та'кый був, йак с 'хреста зн'атый* [Сабадош 2008, с. 405] (пор. літ. *як (мов, ніби і т. ін.) з хреста знятий* 'дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом' [Фразеологічний... 1993, с. 343]) та ін. На нашу думку, пояснювати значення цих виразів немає потреби, оскільки воно зрозуміле з контексту. Подібні компаративні фразеологізми з різними фонетико-морфологічними варі-

антами відомі на всій території Закарпаття.

Висновки. Отже, у структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття репрезентовано відносно невелику кількість фразеологізмів, які поповнюють емпіричну базу української фраземіки. Суттєву перевагу серед них виявляють дієслівні фраземи, що позначають процеси, спричинені переважно людиною. Менше половини займають фраземи інших семантико-граматичних розрядів: імен-

никові, прикметникові, прислівникові, вигуківі.

Велику наукову цінність для дослідження мають текстові ілюстрації діалектних словників (особливо М. Грицака та І. Сабадоша), у яких також використовується чимало фразем.

Вважаємо перспективними збір, ґрунтовний науковий аналіз та належне лексикографічне опрацювання фразеологічного багатства української живорозмовної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко І.А. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говірок України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108056>.
2. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорскоруских говорів: Словарец. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1899. Т. 30. С. 201–275.
3. Галас А.М. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць*. Ужгород, 2019. Вип. 24. С. 25–33.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
5. Грицак М.А. Закарпатські фразеологізми з антонімами *біда* та *гаразд*. *Питання фразеології східнослов'янських мов: тези доп. респ. наук. конф.* Київ: Наукова думка, 1972. С. 153–154.
6. Івашко Л.А. Очерки русской диалектной фразеологии. Ленинград, 1981. 109 с.
7. Коваленко Н.Д. Фраземіка південно-західного наріччя: лексикографічний досвід. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія: Історична та філологічна. 2015. Вип. 11. С. 221–224. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioispn_2015_11_39.
8. Лавер В.И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону: автореф. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Український язык». Київ, 1992. 50 с.
9. Миголинець О.Ф. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр.* Вип. 18. Ужгород: Говерла, 2013. С. 39–43.
10. Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. Москва, 2001. 232 с.
11. Папіш В. Діалектизми як компоненти фразем (на матеріалі художньої прози закарпатоукраїнських письменників 40–90 рр. ХХ ст.). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 162–164.
12. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
13. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
14. Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

REFERENCES

1. Vashchenko I.A. (2007) Frazeolohichni odyntysi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukrainy [Phraseological units in the structure of dialect dictionaries of south-eastern dialects of Ukraine]. *Kultura narodov Prychornomor'ya*. № 118. S. 130–133. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108056> [in Ukrainian].
2. Verkhratskyi I. (1899) Znadoby dlia piznannia uhorskoruskykh hovoriv: Slovarets [Needs for learning Hungarian-Russian dialects: Dictionary]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Lviv. T. 30. S. 201–275 [in Ukrainian].
3. Halas A.M. (2019) Porivnialni konstruktsii v zakarpatskykh hovirkakh [Comparative constructions in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod*. Vyp. 24. S. 25–33 [in Ukrainian].
4. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian dialects of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (1972) Zakarpatski frazeolohizmy z antonimamy *bida* ta *harazd* [Transcarpathian phraseology with antonyms *bida* and *harazd*]. *Pytannia frazeolohii skhidnoslovianskykh mov: tezy dop. resp. nauk. konf.* Kyiv: Naukova dumka. S. 153–154 [in Ukrainian].
6. Ivashko L.A. (1981) Ocherki russkoj dialektnoj frazeologii [Essays of Russian dialect phraseology]. Leningrad. 109 s. [in Russian].

7. Kovalenko N.D. (2015) Frazemika pivdenno-zakhidnoho narichchia: leksykohrafichnyi dosvid [Phrasemics of the south-western dialect: lexicographic experience]. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita. Serii: Istorychna ta filolohichna*. Vyp. 11. S. 221–224. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioism_2015_11_39 [in Ukrainian].
8. Laver V.Y. (1991) Frazemyka ukraïnskykh dyalektov karpatskoho rehyona [Phrasemics of Ukrainian dialects of the Carpathian region]: dyss. na soyskanye uchen. stepeny dokt. fylol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod. 325 s. [in Ukrainian].
9. Myholynets O.F. (2013) Frazemy, poviazani z narodnoiu medytsynoiu, v ukraïnskykh zakarpatskykh hovirkakh [Phrases related to folk medicine in Ukrainian Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. pr.* Vyp. 18. Uzhhorod: Hoverla. S. 39–43 [in Ukrainian].
10. Nikolaev S.L., Tolstaya M.N. (2001) Slovarj karpatoukraïnskogo torunjskogo govora s grammaticheskim ocherkom i obrazcami tekstov [The dictionary of the Ukrainian Carpathian Torun's dialect with a grammatical outline and sample texts]. Moskva. 232 s. [in Russian].
11. Papish V. (2008) Dialektyzmy yak komponenty frazem (na materiali khudozhnoi prozy zakarpatoukraïnskykh pysmennykiv 40–90 rr. XX st.) [Dialectic words as components of phrases (based on the material of fiction of Transcarpathian Ukrainian writers of the 40-90s of the 20th century)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 12. S. 162–164 [in Ukrainian].
12. Sabadosh I.V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho rayonu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsa Village, Khust District]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
13. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) Frazeolohichnyi slovyk ukraïnskoi movy [Phraseological dictionary of Ukrainian language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].
14. Frazeolohichnyi slovyk ukraïnskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of Ukrainian language] [uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 984 s. [in Ukrainian].

PHRASEMES IN THE STRUCTURE OF DIALECTAL DICTIONARIES IN THE UKRAINIAN TRANSCARPATHIAN PATOISES: STATE AND PROSPECTS OF THE RESEARCH

Abstract. One of the important problems of modern Ukrainian linguistics is the study of dialectal phraseology, which together with other structural levels preserves valuable information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, the problem of the place of dialectal phrasemics in the structure of the vocabulary of a particular patois or speech seems relevant and up-to-date.

The purpose of the study is a structural-semantic analysis of phrases fixed in the dialectal dictionaries of Ukrainian dialects of Transcarpathia (I. Verkhtsky (1899), S. Nikolaev and M. Tolstaya (2001), I. Sabadosh (2008), M. Hrytsak (2017)).

The structure of these 4 dictionaries represents a relatively small number of phraseological units (more than 300), which supplement the empirical base of Ukrainian dialectal phrasemics. I. Sabadosh's «Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district» contains the largest number of phrases (about 200).

According to the structure, all the phrases fixed in dialect dictionaries of Transcarpathia can be divided into 2 groups: 1) phrases corresponding to the word-combinations (the absolute majority); 2) phrases correlated with the sentence (there are no proverbs, sayings, etc. in this group).

Semantic and grammatical analysis of the material under study has shown a significant predominance (more than 50%) of verbal phrases denoting processes caused mainly by a person. Less than half of the material is occupied by the phrasemes of other semantic and grammatical categories: substantive, adjectival, adverbial and exclamations.

Phrases being used in the Ukrainian dialects of Transcarpathia have common categorical features inherent in the national Ukrainian language, and also manifest a certain originality. Therefore, they can be divided into 2 groups: 1) close in semantics and structure to the literary language phrases that differ phonetically, lexically and occasionally grammatically; 2) specific phrases used mainly in the Transcarpathian patois.

Keywords: phraseology, phrases, patois, dialectal dictionary, semantic and grammatical classification.

© Пискач О., 2020 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

ENGLISH ANIMALISTIC SET PHRASES OF VERBAL SEMANTICS AND THEIR UKRAINIAN EQUIVALENTS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44).

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).269–275

Полюжин М., Полюжин І. English Animalistic Set Phrases of Verbal Semantics and their Ukrainian Equivalents; кількість бібліографічних джерел – 22; мова англійська.

Abstract. The article deals with the ways of rendering English animalistic components in verbal set phrases by their Ukrainian equivalents. It gives a contemporary definition of a phraseological unit. The approaches to scholastic analysis, proposed in the article are based on understanding phraseology as a semantic phenomenon, in which the comparison of its units in different languages is realized in establishing correlation of both their generalized figurative meaning and the inner form that motivates them, actively supporting a high connotative potential. The article also gives the definition of phrase formation as a doctrine, dealing with regular processes of arising and meaning development of phraseological units, applying diachronic and synchronic approaches to the investigation. The principles of A.V. Koonin's phraseological conception and his method of phraseological identification have been underlain in the study. In addition to this, the descriptive method and the analysis of dictionary definitions from several explanatory and phraseological dictionaries in both languages compared have been used for achieving higher objectivity in representing the results of the research. The whole corpus of the empirical material analysis demonstrated the existence of the following 5 phraseological animalistic subgroups: 1) animalistic phrases designating an extensive field of usual human actions and behaviour; 2) information about the state and feeling of a person; 3) the description of mutual relations among people; 4) time-indicating animalistic verbal phrases; 5) animalistic verbal phrases of quantitative action representation. Each of these groups has been analyzed in detail and exemplified with a number of phrases from both languages compared. The author draws a general conclusion that an animalistic component in English verbal phrase formation is more frequently used than in Ukrainian. As far as semantic peculiarities are concerned, it has been noted that the features of character that are ascribed to a certain group of people by animalistic components in both languages for the most part do not coincide.

Keywords: phrase, phraseology, phrase formation, phraseological identification, animalistic component.

Problem statement. The innovation of the article is in expounding the results of conducted analysis of English animalistic verbal set phrases and finding their Ukrainian equivalents in five proposed subgroups.

An idiomatic expression (set phrase, phraseologism, phraseological unit) is considered as an inseparable, set word combination, the complete generalized and figurative meaning of which has been formed on the basis of semantic transformation of the initial verbal complex-prototype.

The present-day approaches to philological studies are based on regarding a phrase as a semantic phenomenon in which the comparison of phraseological units from different languages are realized in the establishment of correlation of both generalized figurative meaning and the inner form that motivates them, actively supporting a high connotative potential. The inner phrase form is understanding the sign, underlying the nomination of a certain object, connected, as a rule, not with visible and vivid ideas but with elements of notional contents.

Analysis of the previous research. The interest to phrase studies in Ukrainian linguistics has significantly increased in recent years owing to a series of publications dealing with etymological, ethnolinguistic and linguoculturological approaches to the investigation of the most vivid and peculiar part of any language vocabulary [see, e.g.: Левченко 2007; Жуйкова 2007; Ужченко 2007; Краснобаєва-Чорна 2009; Савченко 2013; Венжинович 2018]. Though the searches in the field of phraseology have perceptibly grown of late,

issues concerning comparative analysis of English animalistic verbal set phrases and their Ukrainian equivalents have not been under consideration so far. Therefore the article intends to fill in this gap and suggest lexicographical solutions while translating the above mentioned widespread group of phrases from English into Ukrainian.

The material for illustration has been extracted from a number of both parallel and solely English explanatory dictionaries [see the List of Literature and Lexicographic Sources used at the end of the article].

Research aim. The article intends to fill the above mentioned gap and suggest lexicographical solutions while translating mentioned widespread group of phrases from English into Ukrainian.

Reaching the aim is based on performing the following tasks: 1) acquaintance with the state of the present-day phrase studies; 2) finding the gap in phrase-research; 3) filling in the gap by analyzing English animalistic set phrases and their Ukrainian equivalents; 4) summing up the results achieved.

The authors use a descriptive **method**, method of phraseological identification. In addition, the **method** of analysis of dictionary definitions was used in their study.

Material description. Phrase formation is a branch of linguistics learning regular processes of arising and semantic development of phraseological units in which diachronic and synchronic aspects of research are combined. The task of the diachronic phrase formation analysis is, above all, in revealing the basis of concrete material, underlying a certain type of phraseo-

logical units and defining the processes that come into being. Among them the elucidation of the linguistic prototype status of phrases is especially singled out, enabling the revealing and description of language specificity of those genetic primary sources, which according to Yu.P. Solodub's story, «nourish phraseology, form rich connotative possibilities of phraseological meaning» [Солодуб 1996, p. 67]. Prototypes are imparted with a number of specific features, therefore it is important not only to define their linguistic status, but also give them a many-sided description based on analyzing both closely and distantly related languages.

For accomplishing tasks indicated in the article, it is necessary to consider basic ways of phraseological nomination, which include phraseologization (primary and secondary) covering both semantic derivation and allusion as a rhetorical method of hinting at a generally accepted historical, literary or everyday occurrences. These ways are singled out depending on the primary research material, underlying the study of each phraseological unit.

The phraseological stock of any language is the system that may be represented as the totality of units and relations among them. These units like words are imparted with the following general semantic categories as variability, polysemanticity, synonymy and antonymy. The study of the phraseological system is important not only for singling out characteristic features of their components, but also for studying specificity of different language systems. This is the *relevance* of the article under consideration.

The principles of phraseological conception, proposed by A.V. Koonin, and his *method of phraseological identification* have formed the basis for writing the article. Applying this method enables revealing phraseological features of any word combination on the basis of the following fundamental indices: a) full or partial reinterpretation of the componential store; b) structural disintegration; c) fixation of the idiomatic stock; d) reproduction in a ready-made shape; e) open-endedness of the structure. These features make up phraseology as the choice or arrangement of words and phrases in the expression of ideas; manner or style of expression; the particular form of speech or diction which characterizes a writer, literary production, language, etc.

Phraseological fixation is considered in the article in the broad sense of the word as a complex property that covers all the aspects of the unit under study. It is the notion of fixation that is the basis of A.V. Koonin's phraseological theory, who demonstrated it as a complex phenomenon that is based on five microlevels. Amounting, they give a common index of a phraseological unit fixation: fixation of use; fixation at a structural and semantic level, expressed in a structural and semantic model of phrase formation; fixation of partially reinterpreted meaning; fixation of a lexical stock, which permits the substitution of phrase components only within the limits of phraseological variability; morphological fixation, being revealed in the availability of components with a zero of incomplete paradigm and syntactical fixation, linked with the fixation of word order in a phrase, the changes in which are

possible only within the limits of variability, structural synonymy and occasional transformations. The use of the method of phraseological identification not only does not exclude, but also envisages the of elements of other methods of linguistic research, e. g.: *descriptive, contextual, distributive, oppositional, complicative* and others [Koonin 1986, p. 40].

One more point of departure in A.V. Koonin's conception of phraseological identification is the principle of studying phrases in synchronic and diachronic aspects. A many-sided study of phraseology is impossible without applying these two approaches. Any semantic phrase study compels appealing in one way or another to the sources of these units. It is the complication of meaning inherent in them that stipulates the attraction of both diachronic and synchronic aspects, which need making them more precise.

The diachronic aspect of scholarship research envisages studying evolutionary changes, that have resulted in forming phrases on the basis of prototypical free word combinations. The essence of the diachronic research is reduced to the transition from considering individual facts and phenomena to finding common features among them and deducing general regularities underlying the typology of phraseformation. The task of the diachronic analysis is revealing the prototype of a phraseological unit – «the type of the material, forming the basis of phrase formation» [Гвоздарев 1977, p. 43], as well as elucidating the processes that have led to phrase formation. The use of the diachronic analysis also enables revealing the inner systemic links that influence the character of phrase formation. In the synchronic aspect the investigation is conducted on the basis of a certain totality of phraseological units, that have been consolidated in a language as a result of a durable use by a language community. A certain structure and semantic or figurative correlation are available among these units as elements of phraseological language system. Here not only inner systemic regularities but also outer correlation with reality must be taken into account.

The prevailing property of the semantic phrase structure is full or partial reinterpretation of meaning of a phraseological unit. A direct initial meaning always precedes arising a figurative idiomatic one. Reinterpretation comes into being as an occasional semantic transformation of the prototype of the future phrase as it is still at its potential stage and is not a language unit. Hence, the formation of meaning of phraseological units occurs in the process of reinterpretation of the «previous» (initial) meaning, when a full or partial transformation of meaning of phrase prototype occurs, caused by semantic displacement.

An important source of information about the meaning of both an individual word, and the whole phrase one may also obtain as a result of conducting the analysis of definitions from explanatory and phraseological dictionaries. The use of not only one but several dictionaries as informants enables eliminating drawbacks in the interpretation of meanings occurring in some lexicographical sources.

The analysis of a considerable group of animalistic phrases convincingly proves that it forms proces-

sual set expressions, that is those, in which a verb is the main component. At the same time it has been indicated, that every processual phrase including a verbal component, was not always imparted with processual semantics [see, e. g., Лебединская 1966, p. 33]. Therefore we refer to processual phrases those, which nominate actions, states or relations, available in reality in the following animalistic groups:

- 1) designation of a wide sphere of human actions and behavior;
- 2) information about the state and feeling of a person;
- 3) the description of relations among people;
- 4) Time-indicating relations;
- 5) the quantitative representation of the action.

1. Animalistic Phrases Designating Human Action and Behaviour

Phrases designating human actions and behaviour are semantically diverse. This semantic diversity is characteristic of both English and Ukrainian animalistic phrases, in which analogy is found with doing something wrong by different living beings: animals, beasts, birds, insects, reptiles, etc., e. g., *to make a monkey of oneself* – 'блязнувати'; *to play the ape* – 'мавпувати, передражнювати'; *to put one into one's hood* (cap) – 'виставити кого-небудь дурнем'; *to lead apes in hell* – 'померти старою дівкою'; *to make somebody one's ape* – 'обдурити кого-небудь'; *to wash an ass's head* (ears) – 'займатися безнадійною справою'; *to make an ass of oneself* – 'ставити себе в дурне становище'; *to play* (act) *the ass* – 'клеїти дурня'; *to give somebody the bird* – 'освістати кого-небудь'; *to keep the bird in one's bosom* – 'зберігати вірність'; *to milk the bull* – 'даремно старатися' і т. ін.

Besides the actions of mainly negative colouring animalistic verbal phrases may also express positive and rational senses in their functioning, e. g. *chasing a vigilant hawk* is reflected in a phrase *to watch someone like a hawk* – 'уважно спостерігати'; *to help a lame dog over a stile* – 'допомогти кому-небудь у біді'; *to stay until the last dog is hung* – 'залишатися до переможного кінця'; *to call off the dogs* – 'змінити на приємну тему розмови'; *to hunt down the fox* – 'вивести кого-небудь на чисту воду'; *to stand another hare* – 'змінити тему, розпочати розгляд іншого питання' і т. ін.

The availability of rational actions and skills to orient oneself in the world around is implied in the following correlations: *to know a hawk from a handsaw* – 'вміти відрізнити чорне від білого'; *to squirrel away* – 'відкладати на потім', 'запасатися на зиму', тобто здійснювати раціональні дії, спрямовані на забезпечення подальшого життя людини; *to shoot at a pigeon and kill a crow* – 'маскувати свою справжню мету'; *to smell a rat* – 'підозрювати щось недобре'; *to separate the sheep from the goats* – 'відокремлювати важливе від другорядного'; *to keep the wolf from the door* – 'боротися із загрозованими злиднями, зубожінням' і т. ін.

The deprivation of normal intellectual behaviour is witnessed by the use of the following animalistic phrases: *to go bats* – 'сходити з розуму'; *to have rats*

in the attic – 'бути не при своєму розумі'; *to act* (play) *the goat* (the giddy goat) – 'вести себе по-дурному, пустувати'; *to choke one's goose* – 'занапастити себе, викопати самому собі яму (могилу)'; *to have one's head full of bees* – 'носитися з нездійсненними планами та ідеями' і т. ін.

Some phrases denoting speech activities in which animal images are figured, have been formed on folk, literary or biblical basis, e. g. *to cry wolf* – 'піднімати фальшиву тривогу' (here an episode from a tale has been used about a boy, who cried: "Wolves!, Wolves!" while, in fact there were no wolves); *to see a wolf* – 'втратити дар мовлення'; *to let the cat out of the bag* – 'видати секрет'; *sell your ass* – 'перестаньте говорити дурниці'; *to foul one's own nest* – 'виносити сміття з хати'; *can the leopard change his spots?* – 'чи може людина змінити свою природу?'; *to cast pearls before swine* – 'кидати перли перед свинями'; *the dog returns to his vomit* – 'людина продовжує грішити'; *it is easier for a camel to go* (pass) *through the eye of a needle, than...* – 'легше верблюду пройти через вушко голки, ніж...'; *strain at a gnat and swallow a camel* – 'підкуватися про дріб'язкові речі, виявляючи неухважність до важливих'; *the worm that dies not* – 'вічно, безконечно'; *worship the golden calf* – 'поклонятися золотому теляті (багатству, грошам)' та ін.

Besides that, in animalistic, phrases a human action is linked with a person's attitude towards denoted animalistic creature. It is well-known, that an ass is used by a human being in husbandry, and this fact is expressed in the phrase *to do the donkey work* – 'виконувати нудну, невдячну роботу'; *jest with an ass and he will flap you in the face with his tail* – 'із дурнями жартувати небезпечно'; *to make an ass of oneself* – 'ставити себе в дурне становище'; *all asses wag their ears* – 'дурням властиво приймати глибокодумний вигляд'; *asses as well as pitchers have ears* – 'малі діти чують багато зайвого'; *honey is not for the ass's mouth* – 'розбиратися як свиня в апельсинах'; *till the ass ascends the ladder* – 'коли рак на горі свисне'.

There is also a special microgroup consisting of phrases implying cessation of any activities, process or behavior, e. g.: *never bray at an ass* – 'не зв'язуйся з дурнем'; *sell your ass* – 'перестаньте говорити дурниці'; *to show the bull-horn* – 'учинити опір'; *to chicken out* (of doing something) – 'вийти з гри, що грозить неприємностями, поступитися'; *that cock won't fight!* – 'цей номер не пройде'; *to blow off one's* – 'відмовитися від здійснення задуманого'; *to cast* (send or throw) *to the dogs* – 'викинути через непридатність, відмовитися, зовсім відкинути, викинути на вітер'; *to go to the dogs* – 'розорятися, піти прахом'; *to ride a horse to a standstill* – 'загнати коня' і т. ін.

2. Animalistic Phrases Designating Status and Feeling of a Person

Among the phrases of this subgroup two microgroups are singled out: a) phrases designating manifestation of a person's status and b) phrases rendering moral and psychological definiteness of a speaker.

Phrases designating manifestation of the physical status of a person include those that render human reaction to fear, cold, agitation, suddenness, e. g.: *to say an ape's paternoster* – 'скреготіти зубами від страху'; *a hungry bear does not dance* – 'голодному не до розваг'; *birds of a feather flock together – to say an ape's paternoster* – 'скреготіти зубами від страху'; *a hungry bear does not dance* – 'голодному не до розваг'; *every bird likes its own nest* – 'кожна лисиця свій хвостик хвалить'; *birds of a feather flock together* – 'рибак рибака бачить здалека'; *God builds a nest for the homeless bird* – 'Бог дасть житло для бідних'; *early bird gets the worm* – 'хто рано встає, тому Бог дає'; *a bird may be known by its song* – 'пізнати пана по халявах', etc.

There are the following common meanings in both languages compared, denoting physical state of a person:

being in a grave – *to be food for worms (fishes)* – 'годувати черв'яків' (риб);

hard drinking – *to see snakes* – 'напитися до чортиків';

being in a hopeless case – *to have (hold) a wolf by the ears* – 'бути в безвихідному становищі';

waking up at dawn – *to be up with the lark* – 'рано вставати';

being hungry – *a hungry bear does not dance* – 'голодному не до розваг';

being very busy – *as busy as a bee* – 'дуже зайнятий (як бджілка)';

ageing – *an old bird* – 'літня людина';

failure – *have a bird in the bush* – 'не домогтися чогось реального';

benefit – *have a bird in the hand* – 'отримати вигоду від чогось'.

The moral and psychological state of a human being is rendered in English and Ukrainian in the following phrase meanings:

abnormity – *to have bats in one's belfry* – 'бути ненормальним';

insanity – *to go bats* – 'сходити з розуму';

fury, rage – *to take a bear by the tooth* – 'лізти на рожен';

reconciliation – *to eat crow* – 'змиритися';

suspicion of something bad – *to smell a rat*, etc.

Besides, we see that in the languages compared both microgroups are filled with approximately equal number of phrases.

3. Animalistic Phrases Designating Relations Among People

This subgroup of phrases is widespread in English and Ukrainian. Semantically common among them are those denoting:

amorousness – *to cast (make) sheep's eyes at somebody* – 'заглядати закоханими очима на когонебудь';

quarrel – *to lead a cat and dog life* – 'сваритися';

subordination – *to make a cat's pan of somebody* – 'підпорядковувати когонебудь';

hostility – *to fight like Kilkenny cats* – 'жорстоко битися';

enmity – *to put a cat among the pigeons* – 'сіяти розбрат';

misfortune – *as good as had the cow that struck herself with her own horn* – 'дуже не пощастило';

self-sacrifice – *to die dog for somebody* – 'готовий померти за когонебудь';

degradation – *to die like a fog* – 'померти як собака';

warning – *beware of a silent dog and still water* – 'тиха вода греблі рве';

inopportunity – *to set the fox to keep the geese* – 'поставити козла город стерегти';

exaggeration – *all his geese are swans* – 'він завжди перебільшує (переоцінює)';

impossibility – *to set the tortoise to catch the hare* – 'намагатися зробити неможливе';

risk – *either to win the horse or lose the saddle* – 'або пан, або пропав', etc.;

treason – *to turn cat-in-pat* – 'виявитися зрадником';

faxing – *to play cat and mouse* – 'грати в котамишки';

pressing down – *to make a cat's pan of somebody* – 'зробити когонебудь своїм знаряддям';

begging – *to put the bee on* – 'випрошувати, жебракувати';

assistance – *to help a lame dog over a stile* – 'допомогти когонебудь у біді (нещасті)';

needlessness – *to teach the dog to bark* – 'ломитися у відкриті ворота, не вчити вченого';

harming – *to lead (give) someone a dog's life* – 'розбити чийсь життя', 'довести до злиденного існування';

caddishness – *to be a swine to somebody* – 'ставитися по-хамськи до когонебудь';

unscrupulousness – *to run with the hare and hunt with the hounds* – 'вести подвійну гру';

flabbiness – *to keep a dog and bark oneself* – 'виконувати роботу свого підлеглого'.

As it is evident from the above given examples, the animalistic component in the phrases under analysis occurs almost always only in the English language. It testifies to the fact that English speakers are more attentive to the actions and behavior of animals in different situations, than Ukrainians. Therefore it is a more vivid inclination of Englishmen to metaphorization on the basis of phrase animalistic components, e. g., *to show the elephant* – 'ознайомити когонебудь із життям великого міста'.

4. Time Indicating Animalistic Phrases

Phrases of this microgroup refer directly or indirectly to the time appealing occurrence meant by the whole animalistic set phrase, e. g.: *till the ass ascends the ladder* – 'коли рак на горі свисне'; *to sell the bear's skin before one has caught the bear* – 'ділити шкуру невбитого ведмедя'; *there are birds of this year in last year's nest* – 'обставини змінилися; не те, що раніше'; *early bird gets the worm* – 'хто рано встає, тому Бог дає'; *before the cat can lick her ear* – 'коли рак на горі свисне'; *the cat shuts its eyes when stealing* – 'людям властиво заплющувати очі на свої грішки'; *to be no chicken* – 'не першою молодості'; *to count one's chickens before they are hatched* – 'курчат восени рахують'; *till the cows come home* – 'після дощику в четвер'; *to stay until the last dog is hung* – 'залишатися до переможного кінця'; *the best fish*

smell when they are three days old – ‘через певний час усе може погіршитися’; *never fry fish till it's caught* – ‘не діли шкуру невбитого ведмедя’; *never offer to teach fish to swim* – ‘не вчи вченого’; *“almost” never kills a fly* – ‘“майже” не дає конкретного уявлення’;

a wise fox will never rob his neighbour's henroost – ‘розумний сусід ніколи не обкрадатиме сусіда’; *when the fox preaches, take care of your geese* – ‘коли багато говорять, прибережи своє майно’; *first catch your hare, then cook him* – ‘курчат восени рахують’; *to start a hare* – ‘розпочинати сварку’; *to run before one's horse to market* – ‘випереджувати події, забігати вперед, ділити шкуру невбитого ведмедя’; *never have the wolf to keep the sheep* – ‘ніколи не пускай козла в город’.

As we see from the above examples, the majority of phrases of this microgroup are often used with the following adverbs and propositions: *before, till, until*. The most frequently used is the adverb *never* in sentences implying advice.

It is interesting to note that the ironical attitude to the event that will never occur is easily felt in both languages compared, e. g.: *before the cat can lick his ear* (literally ‘коли кішка оближе своє вухо’); *when pigs fly* (literally ‘коли полетять свині’); *when two Sundays meet together* (literally ‘коли зустрічаються дві неділі’), etc.

5. The Quantitative Representation of the Action

The quantitative representation of the action in animalistic verbal phrases is, as a rule, accompanied with mentioning a great number of mites, e. g.: *to have*

one's head full of bees – ‘бути фантазером’; *a cat has nine lives* – ‘коти живучі’; *to be alive with flies* – ‘кишіти мухами’; *to be packed like herrings* – ‘бути втрамбованими як оселедці’; *there are more ways of killing a dog than by hanging* – ‘є багато способів домогтися свого’; *there are plenty more fish in the sea* – ‘у морі є багато чого (добра)’.

A smaller group of animalistic quantitative phrases is fixed among those, indicating a limited area or solitary instances of something, which include, e. g.: *not to have enough room to swing a cat* – ‘яблуку ніде впасти’; *to be the bird of wonder* – ‘єдиним у своєму роді, унікальним’; *to be a lone bird* – ‘бути самотнім’; *a rare bird* – ‘рідкість’; *a fly on the wheel* – ‘крапля в морі’; *to live like a rat in a hole* – ‘жити в повній самотності’; *one swallow does not make a summer* – ‘одна ластівка весни не робить’. Unextensive use of phrases is stipulated by the fact that English speakers pay less attention to those things and phenomena which are not so widespread and attract less attention of interlocutors.

Conclusions. Thus, the comparison of animalistic verbal set phrases in the languages compared convincingly proved that the animalistic component is more frequently used in English verbal phrase formation than Ukrainian. Moreover, the features of character that are ascribed to a certain group of people by animalistic components in both languages are not always the same as far as semantic peculiarities are concerned. It testifies to the fact, that the views of English and Ukrainian speakers are distantly related as they perceive the world in this sphere of observation from essentially different angles.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультуро-рології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
2. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразообразования. Ростов-на Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1977. 184 с.
3. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
4. Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт *ЖИТТЯ* в українській фраземіці: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2009. 201 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1986. 336 с.
6. Лебединская В.А. Взаимодействие семантических и грамматических свойств процессуальных фразеологизмов. Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. Курган, 1966. 186 с.
7. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультуро-рологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 362 с.
8. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
9. Солодуб Ю.П. Роль словесного комплексу-прототипа в реализации коннотативных возможностей фразеологизма. *Филологические науки*. 1996. № 1. С. 67–79.
10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: монографія. Київ: Знання, 2007. 494 с.

REFERENCES

1. Venzhynovych N. (2018) Frazemika ukrainiskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta lnhvokulturolohii [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology]: monohrafiia. Uzhhorod: FOP Sabov A.M. 463 s. [in Ukrainian].
2. Gvozдарev Yu.A. (1977) Osnovy russkogo frazooobrazovaniya [Basics of Russian phrase formation]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rost. un-ta. 184 s. [in Russian].
3. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dy-

dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha». 416 s. [in Ukrainian].

4. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2009) Suchasna kontseptolohiia: kontsept *ZHYTTIA* v ukrainskii frazemitsi [Modern conceptology: the concept of *LIFE* in Ukrainian idioms]: monohrafiia. Donetsk: DonNU. 201 s. [in Ukrainian].

5. Kunin A.V. (1986) Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyika [Modern English phraseology course]. Moskva: Vysshaya shkola. 336 s. [in Russian].

6. Lebedinskaya V.A. (1996) Vzaimodeystvie semanticheskikh i grammaticheskikh svoystv protsessualnykh frazeologizmov [The interaction of semantic and grammatical properties of procedural phraseological units]. Dis. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01. Kurgan. 186 s. [in Russian].

7. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symvolika: linhvokulturolohichniy aspekt [Phraseological symbolism: linguistic and cultural aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU. 362 s. [in Ukrainian].

8. Savchenko L.V. (2013) Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichniy ta etnolinhvistychniy aspekty [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]: monohrafiia. Simferopol: Dolia. 600 s. [in Ukrainian].

9. Solodub Yu.P. (1996) Rol slovesnogo kompleksa-prototipa v realizatsii konnotativnykh vozmozhnostey frazeologizma [The role of the verbal complex-prototype in the implementation of the connotative possibilities of phraseological units]. *Philological sciences*. No. 1. P. 67–79 [in Russian].

10. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2007) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of Modern Ukrainian]: monohrafiia. Kyiv: Znannia. 494 s. [in Ukrainian].

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

11. Англо-український семантико-словотвірний словник / уклад.: Є.І. Гороть, С.В. Гончарук, Л.К. Малімон, А.Б. Павлюк, С.Б. Шелудченко; за ред та керівн. проф. Є.І. Гороть. Луцьк: Вежа-друк, 2014. 1024 с.

12. Балла М.І. Англо-український словник. Т.1–2. Київ: Освіта, 1996. 1464 с.

13. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. Київ: Знання, 2006. 1056 с.

14. Гороть Є.І., Белова С.В., Малімон Л.К. Українсько-англійський словник. Вінниця: Нова книга, 2009. 1040 с.

15. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва: Гос. изд-во иностранных словарей. 1956. 1456 с.

16. Collins V.N. A Book of English Idioms with Explanations. Longman Group Limited. London, 1975. 258 p.

17. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary. Supplement and Bibliography. VI–II. Oxford University Press. 1971. 4116 p.

18. Cowie A.P. and Mackin K. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol.1 Verbs with Prepositions and Particles. London, Oxford University Press, 1975. 396 p.

19. Cowie A.P., Mackin R., Mc Caig I.R. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2 Phrase, Clause and Sentence Idioms. Oxford University Press. 1984. 685 p.

20. Ewart N. Everyday Phrases. Their Origin and Meanings. Blandford Press. Poole. Dorset, 1983. 162 p.

21. Longman Dictionary of Contemporary English (2003, the 5th impression). Edinburgh Gate: Pearson Education Limited. 1951 p.

22. Popov Ye.F., Balla M.I. Comprehensive Ukrainian-English Dictionary. Kyiv: Publishing House «Chumatskyi Shliakh», 2005. 634 p.

LEXICOGRAPHIC SOURCES

11. Anghlo-ukrainskyi semantyko-slovotvirnyi slovnyk (2014) [English-Ukrainian semantic-word-forming dictionary] / uklad.: Ye.I. Horot, S.V. Honcharuk, L.K. Malimon, A.B. Pavliuk, S.B. Sheludchenko; za red ta kerivn. prof. Ye.I. Horot. Lutsk: Vezha-druk. 1024 s. [in English, in Ukrainian].

12. Balla M.I. (2006) Anghlo-ukrainskyi slovnyk [English-Ukrainian dictionary]. T. 1–2. Kyiv: Osvita. 1464 s. [in English, in Ukrainian].

13. Barantsev K.T. (2006) Anghlo-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary]. Kyiv: Znannia. 1056 s. [in English, in Ukrainian].

14. Horot Ye.I., Bielova S.V., Malimon L.K. (2009) Ukrainsko-anhliyskyi slovnyk [Ukrainian-English Dictionary]. Vinnytsia: Nova knyha. 1040s. [in Ukrainian, in English].

15. Kunin A.V. (1956) Anglo-russkiy frazeologicheskii slovar [English-Russian phraseological dictionary]. Moskva: Gos. izd-vo inostrannykh slovarey. 1456 s. [in English, in Russian].

16. Collins V.N. (1975) A Book of English Idioms with Explanations. Longman Group Limited. London. 258 p. [in English].

17. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary (1971). Supplement and Bibliography. VI–II. Oxford University Press. 4116 p. [in English].

18. Cowie A.P. and Mackin K. (1975) Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 1 Verbs with Propositions and Particles. London, Oxford University Press. 396 p. [in English].
19. Cowie A.P., Mackin R., Mc Caig I.R. (1984) Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol.2 Phrase, Clause and Sentence Idioms. Oxford University Press. 685 p. [in English].
20. Ewart N. (1983) Everyday Phrases. Their Origin and Meanings. Blandford Press.. Poole. Dorset. 162 p. [in English].
21. Longman Dictionary of Contemporary English (2003, the 5th impression). Edinburgh Gate: Pearson Education Limited. 1951 p. [in English].
22. Popov Ye.F., Balla M.I. (2005) Comprehensive Ukrainian-English Dictionary. Kyiv: Publishing House «Chumatskyi Shliakh», 634 p. [in English].

АНГЛІЙСЬКІ АНІМАЛІСТИЧНІ ФРАЗЕМИ ДІЄСЛІВНОЇ СЕМАНТИКИ ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ЕКВІВАЛЕНТИ

Анотація. У статті йдеться про особливості та способи вираження семантики в анімалістичних компонентах дієслівних фразем в англійській та їхні відповідники в українській мові. У ній дається сучасне визначення фразеологічного звороту. Запропоновані у статті підходи до наукового аналізу ґрунтуються на розумінні фразеології як семантичного феномену, в якому зіставлення різномовних одиниць реалізується в установленні співвіднесеності як їхнього узагальнено переносного значення, так і внутрішньої форми, що їх мотивує й активно підтримує високий конотативний потенціал. У статті також дається визначення фразеотворенню як ученню про закономірні процеси виникнення й розвитку фразеологічних одиниць, у якому об'єднуються діахронні та синхронні аспекти дослідження. В основу наукової розвідки покладено принципи фразеологічної концепції О.В. Куніна та його метод фразеологічної ідентифікації. Крім нього, використані також описовий та метод аналізу словникових дефініцій із декількох тлумачних і фразеологічних словників у двох зіставлюваних мовах для досягнення якомога більшої об'єктивності в репрезентації результатів. Аналіз відібраного емпіричного матеріалу для статті довів наявність таких 5 анімалістичних підгруп: 1) анімалістичні фраземи на позначення широкого поля діяльності та поведінки людини; 2) інформація про стан та самопочуття людини; 3) опис взаємостосунків між людьми; 4) темпорально зумовлені анімалістичні фраземи; 5) анімалістичні вербальні фраземи квантитативної репрезентації дії. Кожна з цих дієслівних підгруп докладно проаналізована з наведенням численних прикладів із двох зіставлюваних мов. У процесі дослідження з'ясовано, що анімалістичний компонент частіше використовується в англійському фразеотворенні, ніж в українському. Що стосується семантичних особливостей, то відзначено, що риси характеру, притаманні певним групам людей, відтворені у фраземах за допомогою анімалістичних компонентів, у більшості випадків в обох мовах не збігаються.

Ключові слова: фразема, фразеологія, фразеотворення, фразеологічна ідентифікація, анімалістичний компонент.

© Полюжин М., Полюжин І., 2020 р.

Михайло Полюжин – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

Mykhailo Poluzhyn – Doctor of Philology, Professor, Head of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

Іван Полюжин – аспірант, викладач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

Ivan Poluzhyn – postgraduate student, Lecturer of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

COMPLEX COGNITIVE STUDY OF ENGLISH IDIOMS: A CASE OF EYE-UNITS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 81'23'37: 811.111

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).276–281

Потапенко С. Complex Cognitive Study of English Idioms: a Case of *Eye-Units*; кількість бібліографічних джерел – 15; мова англійська.

Abstract. The paper suggests a complex cognitive model which reconstructs the formation of the idiomatic meaning on the intersection of the human faculties of perception, categorization, reasoning and memory with its two levels: linguistic and conceptual. The linguistic memory underlies the unity of form and meaning entrenched in the human mind enabling the identification of idioms as morphosyntactic constructions. The conceptual memory encompasses frames and concepts storing encyclopedic knowledge which underlies the creation of idiomatic meaning. Categorization establishes the belongingness of the basic-level entities to the same or different classes determining the application of the conceptual metaphor with the projection of the source domain onto the target domain or of the conceptual integration with two input spaces underlying the formation of the emergent semantics. The basic procedures of the creation of the idiomatic meaning are constrained by image schemas, i.e. dynamic recurring patterns of organism-environment interaction: somatic, structuring the space around the human body; perceptual, rendering the changes of images obtained from a varying distance; sensory-motor, coding human handling of the physical objects; dynamic, representing motion and force interaction. The paper finds that in the case of the English *eye*-idioms the perceptual schemas determine the indication of the number of organs of vision: prototypical, i.e. two, and non-prototypical, represented by one eye or its half versus four eyes or their collection. It results in the formation of the idiomatic meanings which intensify human visual capacity or focus attention on perceived objects. In their turn, the perceptual relations are modified by sensory-motor schemas underlying the use of eyes to represent the inner states of the body and mind: physiological conditions, beliefs, understanding, emotions of pleasure or shock, human soul and imagination. The dynamic schemas underlie the idiomatic meaning based on human interaction with other entities which is accompanied by blocking / unblocking vision to render the concept of ignoring; by attracting viewers' attention to express the idea of concentration; by symbolizing the opposition between human bodies.

Keywords: idiom, concept, image schema, categorization, conceptual metaphor, conceptual integration.

Research question. The emergence of cognitive linguistics ushers in a new stage in the study of language in general and of idioms in particular since the novel research procedures reveal varying aspects of phraseology. However, time has come to combine the suggested procedures drawing on the general cognitive abilities of perception, attention, memory, categorization and abstraction [Dąbrowska, Divijak 2019, p. 2].

Research overview. The cognitive procedures applied to the study of idioms are reconstructed by a number of models: perception-based, memory-based, and reasoning-based [Potapenko 2013, p. 5].

The perception-based models comprise image schemas, i.e. dynamic recurring patterns of organism-environment interaction [Johnson 2005, p. 19], serving as primes for the formation of rich images. However, image schemas cannot be considered the only means of interpreting the meaning of idioms [Мищенко 2016] being used to explain the semantics of such non-metaphorical units as articleless orientating constructions [Talavira 2017, p. 102].

The memory-based techniques of studying idioms draw on two sublevels of storing knowledge which differ in the degree of their connection with language. The linguistic sublevel includes idiom schemas and grammatical constructions [Gibbs 2007, p. 721]. The conceptual sublevel comprises knowledge of three types: basic data, incorporating archetypal models of consciousness and of world modeling; correlation of the idiomatic meaning with its codes (anthropomor-

phic, somatic, zoomorphic etc.); role acquired by the linguistic sign in describing and perceiving the world [Венжинович 2018, p. 150–151].

The reasoning-based models explain the meaning of idioms drawing on the conceptual metaphor and metonymy [Kovecses, Romvriou 1996, p. 326] as well as on conceptual integration [Fauconnier, Turner 2006, p. 321–322; Delibegović Džanić, Berberović 2019].

This overview reveals two main problems concerning the cognitive investigation of idioms. First, the current theories turn a blind eye on categorization which is important for identifying the initial domains employed for the formation of the idiomatic meaning. Second, none of the procedures discussed can explain idiomatization in its own right prompting the necessity of their synthesis. The first step in this direction has been made by a recent paper combining image schemas with metaphors [Liu, Mo 2020, p. 137], i.e. relating perception- and memory-based models.

The aim of this paper is to prove that the cognitive analysis of idioms should apply a complex procedure combining models of perception, categorization, memory and reasoning. With this in mind, the article sets the following tasks: to propose a methodology integrating the existing approaches to the study of idioms; to apply it to the analysis of English idioms with the *eye* component.

The methodology of the research unites the cognitive models of four levels comprising perception, categorization, memory and reasoning. Though onto-

logically the cognitive structures of all levels are interconnected they are separated in this article for research purposes.

According to the complex methodology developed in this paper the first – memorization – step reconstructs two sublevels of storing information encoded in the form of idioms: linguistic and semantic. The linguistic – constructionist – level of idioms is characterized by the unity of form and meaning brought about by the fusion of the contradictory senses which is exemplified by the combination of the words *fish* and *eye* in the idiom *fish eye* to characterize an individual and to refer to a lens. The semantic sublevel contains concepts and frames storing knowledge about the entities referred to by particular idioms, namely, about the fish, the eyes and humans in the idiom cited above.

The second – image-schematic – step of analysis concerns the study of the sensory-motor foundations of idiomatic meaning. The relations of this level are represented by image schemas [Johnson 1987, p. 126], i.e. mental primitives, which with respect to human orientation in the environs fall into four groups. Bodily schemas structure the space around an individual: FAR – NEAR, UP – DOWN, FRONT – BACK, CENTRE – PERIPHERY. Perceptual schemas reflect the transformation of a mass image perceived from distance into those of separate entities obtained while approaching the scene or moving back: MASS – COLLECTION – COUNT – OBJECT. The sensory-motor schemas reflect an individual's handling of separate things with the purpose of getting inside: OBJECT – SURFACE / CONTACT – CONTAINER – FULL/EMPTY. Dynamic schemas split into kinetic, denoting motion (PATH), vertical movement (VERTICALITY) or circulation (CYCLE), and those for force: COUNTERFORCE, COMPULSION, ATTRACTION, BLOCKAGE, RESTRAINT REMOVAL, DIVERSION, ENABLEMENT.

With this in mind, the semantics of the idiom *a far cry from* meaning to be completely different can be related to the bodily image schema FAR – NEAR and the distance component of the PATH schema which is reflected in initial use of this idiom (1752) to denote a long distance [Tréguer, e-ref]. As we see, being pre-conceptual structures [Johnson 1987, p. 13] image schemas explain only the initial idiomatic meaning while the description of its evolution requires the use of other tools.

The third – categorization – step consists in relating the meaning to the idioms to the categorization levels: basic, superordinate or subordinate [Rosch 1978, p. 30]. The images of the basic categorization level, connected with the perception of the environs, are heterogeneous due to the distance between the observer and the perceived entities. It is reflected by the distinctions between the image schemas at the ends of the sequences discussed above – OBJECT and MASS in the perceptual succession, OBJECT and CONTENTS in the sensory-motor schemas, initial and final points of the PATH schema. These differences underlie the process of generalization contributing to the formation of abstract concepts related to the superordinate level, on the

one hand, and of the conceptual metaphor which means understanding and experiencing one kind of thing in terms of another [Lakoff, Johnson 1980, p. 5] which is technically considered as a projection from the source to the target domains representing concrete and abstract entities respectively. In this vein, the meaning of the idiom *a far cry from* is formed by the projection of the basic level concept of DISTANCE onto that of DIFFERENCE at the superordinate level giving rise to the DIFFERENCE IS DISTANCE metaphor.

The categorization relations, underlying the traditional theory of conceptual metaphor, explain the meaning of idioms based on one source domain. However, some phraseological meanings rely on the inputs from several sources which is explained by the theory of conceptual integration involved at the fourth – reasoning – step of analysis. According to this conception the formation of figurative meaning, or an emergent structure, achieved in the blended space is based on two input spaces introducing initial knowledge mapped onto each other in the generic space [Fauconnier, Turner 2006, p. 308-309]. The conceptual integration approach explains the formation of the two meanings of the idiom *fish eye*: a type of wide-angle camera lens in photography and a menacing look. These senses draw on two different pairs of input spaces. The photography meaning is based on the input spaces introducing two objects, namely a camera and a fish body; the generic space identifies their common features, i.e. similarities between the eye and the lens; due to the operation of composition [Fauconnier, Turner 2006, p. 310] the blended space offers the emergent meaning equating a large lens with a fish eye. In the look meaning of the *fish eye* idiom the input spaces introduce the bodies of a human and a fish; the generic space compares the eyes of those two species and their look; the blend composes the emergent meaning of a menacing look.

To sum up, the complex procedure of analyzing idioms includes four steps: memorizing, coding relations between form and meaning of idioms as morphosyntactic constructions and giving access to concepts and frames containing encyclopedic knowledge; perceptual, placing constraints on the formation of the idiomatic meaning; categorizing, underlying conceptual metaphor; reasoning, concerning conceptual integration.

Results and Discussion. The application of the complex cognitive procedure to the analysis of the English *eye*-idioms results into their division into perceptual, denoting different kinds of seeing; sensory-motor, connected with the activity of the human body; dynamic, representing interaction with other entities via motion and relations of force.

The perceptual basis of meaning of *eye*-idioms is reflected in the degree of deviation from the prototypical dual number of these visual organs in the direction of increase or decrease of their quantity determined with respect to the perceptual image schemas OBJECT – COUNT – COLLECTION – MASS. In this succession the prototypical quantity of eyes correlates with the COUNT position while deviation is accompanied by motion towards OBJECT or COLLECTION position representing one or several eyes.

The idioms implying the use of both eyes express an intensified meaning. Two of them – *somebody's eyes fall on something* and *to fasten one's eyes* base their idiomatic semantics on intensified perception while the other two – *eyes like gimlets* and *eyes are bigger than one's belly* – build up their meaning through comparison with other entities. The meanings of the units *somebody's eyes fall on something* and *to fasten one's eyes* are formed with the help of the conceptual metaphor procedure consisting in the projection of the source domain of seeing to the target domain of focusing. The verb *fall* and the preposition *on* in the unit *somebody's eyes fall on something* indicate the downward direction of a person's look at the basic categorization level which is projected into the target domain of noticing something. The meaning of a steady look expressed by the idiom *to fasten one's eyes* derives from the semantics of the verb *fasten* denoting attachment which is transferred to the target domain of focusing. The meaning of the comparative idioms of this group is formed by way of conceptual integration with the input spaces introducing two different entities. In the *eyes like gimlets* idiom the meaning of looking carefully is intensified by reference to *gimlets*, i.e. small T-shaped tools with a screw tip for boring holes. At the basic categorization level the input spaces introduce eyes and gimlets. In the generic space they are compared with respect to their size and the activity performed while in the blend eyes are endowed with the penetrating features of the instrument. A different kind of conceptual integration within a larger domain underlies the formation of the meaning of the idiom *eyes are bigger than one's belly*. During idiomatization the input spaces of eye and belly are compared in the generic space with respect to their size against the background of the entire body structured by the corresponding frame in which eyes are usually smaller than the belly. In the blend the locations of those two organs change which results into the formation of an emergent meaning.

The other *eye-idioms denoting intensification* refer to the number of eyes exceeding the prototypical quantity by the numeral *four*; e.g. *four eyes see more than two*, and the quantifier *all*, cf. *to be all eyes* which means watching attentively, and *with all eyes*, meaning to watch something intently. In the examples with the quantifier *all*, idioms imply an increase in the capacity of human vision which is indicated by the perceptual image schemas COLLECTION underlying the semantics of the quantifier [Radden, Dirven 2007, p. 121], i.e. *all-eyes-idioms intensify the perceptual activity of individuals collecting* all eyes though their number is not specified. The meaning of the idiom *four eyes see more than two* implying that observation by two people is more powerful than by a single individual is based on two successive operations: metonymy, according to which two eyes stand for one head, and intensification, marked by the adverb *more* referring to the VERTICALITY schema representing an increase in quantity [Johnson 1987, p. 122].

The intensifying meaning of the unit *eyes in the back of the head* derives from adding organs of vision to the back of the head which results in the elimination

of the bodily schema FRONT – BACK and in an increase in the number of eyes to four giving way to the CYCLE schema bringing about the development of the sense of noticing everything that is happening around.

The reference to vision concentration is rendered by idioms referring to one eye with the exception of the unit *black eye* indicating the discoloration in the area surrounding the eye due to an accumulation of blood. It is formed at the basic level of categorization due to the combination of the color term *black* and the noun *eye* with the body concept serving as the background. However, the more general idiomatic meaning of a blemish to one's reputation is formed by way of conceptual metaphor relating the source domain of appearance to that of reputation.

The majority of *one-eye-idioms* denote an individual's concentration on certain entities against the background of performing other activities. In those idioms, the meaning of focusing is rendered by two linguistic means. First, it is the indefinite article singling out a separate entity. Second, it is the prepositions indicating the perception angle employed for the conceptual metaphor projection: the idiom *with an eye for* means watchful due to the preposition *for*; the phraseological unit *keep an eye on somebody* stands for watching somebody or something carefully due to the preposition *on*; the unit *to have an eye out* expresses the meaning of remaining vigilant or careful by the preposition *out* emphasizing the activity of watching.

Conceptual integration underlies the formation of idioms comparing human perceptual abilities with those of other species or inanimate objects to commend people with exceptional eyesight, cf. *eagle-eyed* and *hawk-eyed* / *to get eyes like a hawk*. In the idioms like this, in the input spaces humans are distinguished at the basic categorization level from birds while the generic space compares their eyesight capacity with the blend endowing some people with the unique vision of birds of prey. A similar procedure determines the formation of the idiomatic meaning of the unit *a keen / sharp eye* implying human ability to notice or recognize a particular thing or quality. In this case, input spaces represent humans and knives with sharpness singled out in the generic space and attached to human vision in the blend.

Positive or negative interpretation of idioms with further deviation from one eye to its half depends on the consequences of the activity performed, cf. *see with half an eye*, i.e. to be able to see, notice, or understand something as being plainly obvious or true, and *if you had half an eye*, meaning to watch someone or something intermittently or half-heartedly while something else is happening. The former idiom claims that half an eye, or in other words, half of the necessary attention, is sufficient to comprehend the situation while the latter unit states that half of the required attention lacks creating a negative sense.

The meanings of intensification and focusing underlie other idiomatic senses related to the bodily activities or blocking vision.

The sensory-motor foundation of idiomatic meaning is represented by the image schemas OBJECT – SURFACE / CONTACT – CONTAINER – FULL /

EMPTY. The perception of things from the outside is captured by the schemas OBJECT – SURFACE / CONTACT and from the inside by the schemas CONTAINER – FULL/EMPTY. Eyes reflect thoughts, ideas, feelings which according to the naïve worldview reside within the human body regarded as a CONTAINER [Johnson 1987, p. 21] which may be placed into larger three dimensional spaces. This very configuration underlies the meaning of the idiom *up to one's eyes*. The semantics of this unit draws on the input spaces of human body and a body of water. In the generic space, the former is fit into a reservoir full of liquid which is associated with human occupation. Consequently, the blended space represents a person deeply involved in or with something.

In idioms the noun *eye* used in the singular or in the plural serves as a signal of the CONTENTS placed inside the body or mind / head: physiological condition, beliefs, understanding, emotions, imagination, soul.

The plural form of the noun *eye* renders a high degree of the manifestation of a certain human quality. The noun *eye* in the plural occurs in the units denoting opinion, e.g. *in somebody's eyes*; the reality of what is seen, e.g. *believe one's eyes*; awareness of what could happen, e.g. *with one's eyes open*. The prototypical number of eyes gives access to the human soul, e.g. *eyes are the mirror of the soul*, or denotes emotions: pleasure from gazing at something, e.g. *feast one's eyes on*, or a very surprised or shocked person, e.g. *eyes on stalks*.

One-eye-idioms imply a fall in the body's visual capacity or refer to the formation of a unified image in the mind.

The reduction of the body's physiological capacity is reflected by the idiom *to sleep with one eye*. The input spaces introduce the states of slumber and activity, the generic space compares close and open eyes as signals of two opposite bodily states while the blend renders the idea of staying awake or sleeping very lightly.

The negative impressions of humans denoted by the one-eye-idioms *evil eye* and *jaundiced eye* are formed via the input spaces of eyes and morally bad behavior, on the one hand, and eyes and color, on the other hand. The generic spaces ascribe separate eyes with certain symbolic senses while the blend represents the meanings of a look capable of inflicting injury / bad luck or prejudice.

The one-eye-idioms naming positive emotions underscore the swiftness of the look, transforming the idea of joy into that of friendly or interested glance e.g. *the glad eye*.

One-eye-idioms also denote single image phenomena represented by remembering and imagining: the singular noun in the idiom *camera eye* focuses on the specific memory capacity for reporting something that is as detailed and detached as a photograph while the singular noun in the idiom *to have in one's mind eye* represents coherence of imagination.

The idioms with dynamic meaning indicate inability / ability to see, visual concentration or confrontation of entire bodies drawing on three image schemas for force: BLOCKAGE / RESTRAINT REMOVAL, ATTRACTION, COUNTERFORCE.

The meaning of the units denoting the inability to see is based on the BLOCKAGE image schema represented as a force vector encountering a barrier [Johnson 1987, p. 45] which in case of perception serves as an impediment for vision. According to the conceptual metaphor the source domain of BLOCKAGE transforms at the superordinate level into the target domain of ignoring something in two different ways: a viewer shuts his / her own eyes which results in the inability to see, rendered by the idiom *close one's eyes to something*, or uses one disfunctional eye as in the idiom *turn a blind eye on* which denotes ignoring some wrongdoing. The meaning of deceit expressed by the idiom *throw dust in (one's) eyes* rests on the projection of vision obstruction on the basic level to the concept of deception at the superordinate level which is also characteristic of the idiom *wipe smb's eyes* meaning to outwit somebody.

The semantics of the idioms denoting a return of the ability to see is based on the image schema RESTRAINT REMOVAL representing the deletion of a barrier [Johnson 1987, p. 46] forming an opposition with the BLOCKAGE schema. The units of this group denote the ability to perceive a denoted entity, cf. *appear to somebody's eyes* and *burst upon the eye*, or the viewer's actions when s/he sees someone or something unexpectedly, e.g. *clap eyes on somebody*.

The idiomatic meaning of concentration rests on the ATTRACTION image schema [Johnson 1987, p. 47] combined with the perceptual schemas representing the prototypical and non-prototypical number of eyes. Like the nominal units denoting concentration ATTRACTION underlies the idioms with the noun *eye* in the singular and in the plural. They refer to the initial stage of focusing, cf. *catch somebody's eye* and *collect eyes*, or to its progress, cf. *to be in the public eye* and *all eyes are on somebody*. The basic meanings of these idioms rest on motion in opposite directions from the prototypical number of organs of vision: to one eye to render concentration and to several eyes to represent the concept of attention.

The confrontation of entire human bodies is expressed by the idiom *eye for an eye* synonymous to the unit *tooth for tooth* rendering the principle of retaliation based on COUNTERFORCE. This idiomatic meaning derives from the metonymic relations between the eye and the whole body at the basic categorization level to the concept of retaliation at the superordinate level due to the conceptual metaphor.

Conclusion. The complex approach to the study of idioms reveals how their semantics depends on the interaction of perception, categorization, reasoning and linguistic vs conceptual memory. The linguistic memory underlies the unity of form and meaning of idioms providing for their entrenchment in the speakers' minds as morphosyntactic constructions while the conceptual memory encompasses concepts and frames serving as sources of initial knowledge necessary for the formation of idiomatic meanings. Its creation is constrained by image schemas as dynamic recurring patterns of organism-environment interaction. In case of the English *eye*-units perceptual schemas serve as the basis for the formation of the idiomatic meaning with respect to the

indicated number of organs of vision to render focusing on perceived objects or intensification of visual capacity. That number can be prototypical, i.e. two eyes, or non-prototypical, reduced to one eye or its half and increased to four or all eyes. The perceptual relations are modified by sensory-motor schemas underlying the use of eyes to represent the inner state of a human body and mind as well as by dynamic schemas referring to blocking / unblocking perception by the observer or

some other party, attraction of attention or counterforce of bodies. The categorization step determines the formation of the idiomatic meaning via the conceptual metaphor based on one input entity or via the conceptual integration integrating common features of the input entities belonging to different classes.

The future perspective of the study consists in applying the suggested complex procedure to the idioms of other semantic groups.

LITERATURE

1. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
2. Міщенко .В. Когнітивно-риторичні функції фразеологізмів в англomовному журнальному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2017. 19 с.
3. Dąbrowska E., Diviyak D. Introduction. *Cognitive Linguistics Foundations of Language*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter, 2019. P. 1–10.
4. Delibegović Džanić N., Berberović S. *Conceptual Integration Theory in Idiom Modifications*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2019. 128 p.
5. Fauconnier G., Turner M. Conceptual integration networks. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2006. P. 303–372.
6. Gibbs R.W. Idioms and formulaic language. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* Eds. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 697–725.
7. Johnson M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. 233 p.
8. Johnson M. The philosophical significance of image schemas. *From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005. P. 15–33.
9. Kovecses Z., Szabó P. Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics*. 1996. Vol. 17, N. 3. P. 26–355.
10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
11. Liu D., Mo Q. Conceptual Metaphors and Image Schemas: A Corpus Analysis of the Development of the *On Track/Off Track* Idiom Pair. *Journal of English Linguistics*. 2020. Vol. 48, N. 2. P. 137–165.
12. Radden G., Dirven R. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 2007. 374 p.
13. Rosch E. Principles of categorization. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, Publishers, 1978. P. 27–47.
14. Talavira N. English orientating constructions denoting location: classification and article use. *Lingua Posnaniensis*. 2017. Vol. 59, N. 2. P. 101–120.
15. Tréguer P. *Word histories*. Accessed at <https://wordhistories.net/2018/03/28/far-cry-meanings-origin>

REFERENCES

1. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainkoj literaturnoi movy v konteksti kohnitolohii ta linhvokulturolohii [Phrases of the Ukrainian Literary Language in the Context of Cognitology and Linguistic Culturology]. Uzhhorod: FOP Sabov A.M. 463 s. [in Ukrainian].
2. Mishchenko T.V. (2017) Kohnityvno-rytorychni funktsii frazeolohizmiv v anhlomovnomu zhurnalnomu dyskursi [Cognitive rhetorical functions of phraseological units in English magazine discourse]. PhD author's abstract: 10.02.04. Odesa. 19 s. [in Ukrainian].
3. Dąbrowska E., Diviyak D. (2019) Introduction. *Cognitive Linguistics Foundations of Language*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter. P. 1–10 [in English].
4. Delibegović Džanić N., Berberović S. (2019) *Conceptual Integration Theory in Idiom Modifications*. València: Publicacions de la Universitat de València. 128 p. [in English].
5. Fauconnier G., Turner M. (2006) Conceptual integration networks. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. P. 303–372 [in English].
6. Gibbs R.W. (2007) Idioms and formulaic language. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. P. 697–725 [in English].
7. Johnson M. (1987) *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press. 233 p. [in English].
8. Johnson M. (2005) The philosophical significance of image schemas. *From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. P. 15–33 [in English].
9. Kovecses Z., Szabó P. (1996) Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics*. Vol. 17, N. 3. P. 326–355 [in English].

10. Lakoff G., Johnson M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press [in English].
11. Liu D., Mo Q. (2020) Conceptual Metaphors and Image Schemas: A Corpus Analysis of the Development of the *On Track / Off Track* Idiom Pair. *Journal of English Linguistics*. Vol. 48, N. 2. P. 137–165 [in English].
12. Radde G., Dirven R. (2007) *Cognitive English Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 374 p. [in English].
13. Rosch E. (1978) Principles of categorization. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, Publishers. P. 27–47 [in English].
14. Talavira N. (2017) English orientating constructions denoting location: classification and article use. *Lingua Posnaniensis*. Vol. 59, N. 2. P. 101–120 [in English].
15. Tréguer P. (2018) *Word histories*. Accessed at <https://wordhistories.net/2018/03/28/far-cry-meanings-origin> [in English].

КОМПЛЕКСНЕ КОГНІТИВНЕ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: НА МАТЕРІАЛІ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *EYE* «ОКО»

Анотація. Стаття пропонує комплексну когнітивну модель, яка реконструює фразеологізацію значення на перетині здібностей до сприйняття, категоризації, мислення й пам'яті з її двома рівнями: мовним і концептуальним. Мовна пам'ять забезпечує єдність форми і значення, укорінених у свідомості людини, що дозволяє розглядати фразеологічні одиниці як морфосинтаксичні конструкції. Концептуальна пам'ять включає фрейми і концепти, які містять енциклопедичні знання, що слугують основою для творення фразеологічного значення. Категоризація встановлює належність одиниць базового рівня до певних класів, що зумовлює використання концептуальної метафори, яка забезпечує проекцію сфери-джерела, представлені окремим референтом, на сферу-ціль, чи концептуальної інтеграції, за якої два ввідних простори представляють різні референти, що слугують основою для фразеологізації значення. Обмеження на застосування процедур його творення накладають образ-схеми, динамічні повторювальні моделі взаємодії організму людини з навколишнім середовищем: соматичні, які структурують простір навколо людини; перцептивні, що відтворюють зміни образів, отримуваних із різної відстані; сенсомоторні, котрі кодують наші дії з фізичними об'єктами; динамічні, що узагальнюють взаємодію позначуваних сутностей через рух і сили.

Аналіз англійських одиниць з елементом *eye* «око» засвідчив, що перцептивні образ-схеми зумовлюють фразеологізацію значення, що відбиває інтенсифікацію здібності людини до фокусування на видимих об'єктах через позначення кількості органів сприйняття: прототипової, тобто двох очей, і непрототипової, за якої їх кількість зменшується до одного ока чи його половини або збільшується до чотирьох і більше. Перцептивні відношення модифікуються сенсомоторними образ-схемами, які зумовлюють використання очей для відображення внутрішнього стану тіла й мозку, а саме: фізіологічних умов, переконання, розуміння, емоцій задоволення й шоку, надання доступу до людської душі й уяви. Динамічні образ-схеми визначають фразеологізацію значення в аспекті взаємодії людини з іншими сутностями через блокування чи розблокування зору задля активації концептів ігнорування і сприйняття; привернення уваги задля відтворення ідеї фокусування чи символізації протиборства людей.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, образ-схема, категоризація, концептуальна метафора, концептуальна інтеграція.

© Потапенко С., 2020 р.

Сергій Потапенко – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8623-3240>

Serhiy Potapenko – Doctor of Philology, Professor of the O.M. Morokhovsky Department of English Philology, Translation and Language Philosophy, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8623-3240>

МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТА ІДІОМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ ТЕТЯНИ П'ЯНКОВОЇ «ЧУЖІ ГРІХИ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2(44)

УДК81'38:81'373.7:81'373.72П'янкoвa7Чужі гріхи

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).282–287

Прокопович Л. Мовностилістичний аспект використання фразеологічних та ідіоматичних одиниць у романі Тетяни П'янкoвoї «Чужі гріхи»; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Для сучасної україністики важливим є дослідження не лише культури українського етносу, заманіфестованої в українській мові, а й культур окремих етнографічних груп, відображених у відповідних діалектах. Метою дослідження є з'ясування мовностилістичного аспекту використання фразеологічних та ідіоматичних одиниць у романі Тетяни П'янкoвoї «Чужі гріхи». У процесі різноаспектного дослідження опрацьовано фразеологічні та ідіоматичні одиниці в романі як особливий образний, лінгвостилістичний та ментально-культурний феномен. Проаналізовано особливості трансформації фразеологічних одиниць відповідно до стилістики твору, з'ясовано їх семантичне значення за словником та подано розгорнутий опис смислу фразем. Визначено дві головні риси семантико-стилістичної та функціональної особливості фразеологізмів у художньому мовленні Тетяни П'янкoвoї. Це їх народнорозмовна та психологічна вмотивованість. Форма фразеологізмів, природно, зумовлена експресивно-характеристичною формою бойківських говірок, яка творить живе мовленнєве тло роману. Головне в стилістичному ладі твору – розмовна тональність, що ілюструє простоту й безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразеологізмів входять діалектні елементи: лексичні, фонетичні, граматичні. Ці усталені одиниці часто витворюють особливу емоційну тональність фрагментів роману, виступають яскравими мовленнєвими ідентифікаторами психологічного малюнка. Іншою не менш важливою рисою фразеологізмів Тетяни П'янкoвoї є їхня психологічна вмотивованість. Глибокий, тонкий і складний психологізм у зображенні людей і внутрішніх конфліктів зумовили вибір таких фразеологізмів, котрі б інтенсивно підсилювали напруженість ситуації, слугували засобом вияскравлення психологічного малюнка.

Ілюстративний матеріал дав змогу зрозуміти значення фразеологічних одиниць, побачити їх функціонування в говірковому мовленні, особливості якого сьогодні по-різному виявляються в мовленні представників різних поколінь бойків. Одночасно це й спроба опрацювання та репрезентації цінного матеріалу не просто одного з говорів південно-західного наріччя, а говору, який належить до таких, що, дедалі частіше асимілюючись, зникають.

У дальших розвідках видається перспективним дослідити діалектну лексику в романі Тетяни П'янкoвoї «Чужі гріхи».

Ключові слова: діалектна лексика, фразеологізм, ідіома, трансформація, ампліфікація, асоціативно-смісловне коло.

Постановка проблеми. Для сучасної україністики сьогодні є важливим дослідження не лише культури українського етносу, заманіфестованої в українській мові, а й культур окремих етнографічних груп, відображеної у відповідних діалектах. Такі дослідження дають змогу встановити не тільки загальнонаціональні лінгвокультурологічні універсалії, а й ті специфічні, своєрідні культурно значущі явища, характерні для певної етнографічної групи, заховані в діалектних одиницях, передовсім у діалектній лексиці та фраземіці. Гуцульщина – етнокультурний регіон, що здавна цікавить науковців. Багатство цього мовного простору широко представлено в ґрунтовних етнографічних, етнологічних, фольклористичних та історичних розвідках.

Аналіз досліджень. Фразеологізми як номінативні одиниці є результатом тривалої діяльності народу. Вони відображають культуру, світосприйняття та народну свідомість. Як стверджує О. Селіванова, фразеологізми є продуктом культурно-гносеологічної здатності народу фіксувати як стереотипне власне антропоцентричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості. Психологічним підґрунтям фразеологічної стереотипізації є прагнення людини вилучити з наявної ситуації все, що в ній є корисного, і відкласти у вигляді рухливої звички

вироблену реакцію, щоб використати її в ситуаціях такого самого типу [Селіванова 2004, с. 614].

Фразеологізми, створені здебільшого на словесних образах, і є результатом розвитку образного мислення. До проблеми діалектики словесного образу й смислової структури словесної одиниці зверталися О. Потєбня, Ш. Баллі, І. Гальперін, В. Коптилов. Це питання ґрунтовно висвітлено в монографії Р. Зорівчак «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія» [Зорівчак 1983]. М. Демський справедливо зазначав: «Фраземи, принаймі наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнаєне людиною, але лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно [Демський 1994, с. 8].

Деякі мовознавці не відносять до діалектних ті фраземи, у складі яких є лексичні, як і морфологічні, фонетичні діалектизми. «Наявність компонентів – лексичних діалектизмів у складі фразеологічних одиниць, – зауважує Н. Москаленко, – свідчить не про діалектний характер усього фразеологізму, а про його локальне походження або точніше про місце побутування, про мандрування по території України» [Москаленко 1977, с. 187].

Вивченню фразеологічних засобів мови в аспекті взаємозв'язку понять *мова – культура – етнос*

присвячені праці М. Алефіренка, Я. Барана, В. Калашника, О. Селіванової, Л. Скрипник, Н. Бабич, М. Демського, В. Ужченка, Д. Ужченка, А. Івченка, Г. Ступінської.

Мета дослідження та формулювання завдань. Виразне зацікавлення цими говірками як елементом художнього твору, у тому числі в романі Тетяни П'янкової «Чужі гріхи», не знайшло ще належного всебічного вивчення. Зокрема це стосується і фразеологізмів. Власне відсутність таких досліджень і спонукала нас до вибору об'єкта статті – художнього тексту роману Тетяни П'янкової «Чужі гріхи», молодой, але вже знайомої письменниці з Івано-Франківщини.

Предмет дослідження – говірковий фраземікон названого твору. **Мета** дослідження – мовно-стилістичний аспект використання фразеологічних та ідіоматичних одиниць у романі Тетяни П'янкової «Чужі гріхи».

Методологія та методи дослідження. Методи і прийоми дослідження зумовлені специфікою самого предмета дослідження, властивістю мовного матеріалу, метою й завданням, зокрема, метод *семантико-стилістичного аналізу* та *метод зіставлення*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зупинимося на фразеологізмах, які вирізняються своїм складом, семантикою, структурою, опишемо мовно-стилістичний аспект використання фразеологічних одиниць у канві художнього тексту. У романі відтворено не лише багатство говіркового фраземікону, а й зафіксовано лексичне розмаїття, архаїчні фонетичні та граматичні елементи. Представлена фраземіка засвідчує міжетнічні контакти, відображає мовне багатство бойківського говору, матеріальну й духовну культуру однієї з етнографічних груп українського народу – бойків.

Читача зачаровує майстерне поєднання двох мовних пластів оповіді-літературної та діалектної. Авторка зображує неймовірні страждання персонажів, глибокий психологізм у найскладніші моменти їхнього життя. Значна кількість емоційно-оцінної лексики та стилістично забарвлених фразем розкриває експресивність героїв роману, ширість, простоту й нестримну силу почуттів.

Фразеологізми передають найтонші характеристики людей, відтворюють особливості того чи того явища, події, характеру, складний спектр емоційних станів.

Дібраний нами матеріал із художнього тексту Тетяни П'янкової ілюструємо відповідними зазначеними фразеологічними компонентами зі словника фразеологізмів української мови.

Фразеологізми з компонентом *око* становлять численну групу та характеризуються високим рівнем експресивної насиченості: *А молодиця та сидить коло Петра та навіть оком не поведе* [П'янк., с. 28]. *Здається, він чекав її, бо навіть оком не повів, не здивувався, не настрашався* [П'янк., с. 211]; В-423.1. Відводити / відвести очі. Переставати дивитися на кого-, що-небудь. 2. Навмисне, відволікаючи увагу від кого-, чого-небудь, обдурювати когось [СФУМ]. (Тут і далі подаються скорочення зразка

В-423, що відображають початкову літеру ключового слова фразеологізму та номер словникової статті – Словник фразеологізмів української мови. Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1904 с.); *Не лізла більше Петрові на очі ...* [П'янк., с. 28]; Л-226. Лізти на очі. Часто з'являтися перед ким-небудь; набридливо перебувати біля когось; бути на видноті [СФУМ]; *– А май го на воці! – усміхнувся дід, зігнутий у саму землю* [П'янк., с. 77]; М-115. Мати на оці. 1. Спостерігати, стежити за ким-небудь; постійно бачити когось, щось, зважати на когось, що-небудь; 2. Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням; 3. Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь [СФУМ]; *Вона хотіла вже бігти світ за очі, не розбираючи доріг під ногами, захватися від Петра, від усіх мертвих і живих, спам'ятатися десь глибоко, під важким покровом землі, де її ніколи ніхто вже не знайде* [П'янк., с. 164]; С-64. Світ за очі зі сл. піти, побрести, побігти. 1. Не вибираючи шляху, напрома, без певної мети. 2. Невідомо куди, у безвість [СФУМ]; *– Прожила –м і навіть не знала, а нині Мати Божка очі ми втворила* [П'янк., с. 175]; В-466. Відкривати (розкривати). Відкрити (розкрити) очі 1. Показувати, розказувати всю правду про щось. 2. Допомогати правильно або глибше розуміти, сприймати, пізнавати що-небудь. [СФУМ]; *Коли Петро іншим став до неї, до Оксани? Коли лиши про людське око став чесним?* [П'янк., с. 180]; О-179. Про людське (рідше чуже) око; 1. Відповідно до норм поведінки, моралі; заради пристойності, для порядку [СФУМ].

Виявлені фразеологізми пов'язані з описом-моделюванням внутрішнього портрета людини, її психологічним станом, переживаннями, стражданнями. Як слушно зауважує С. Єрмоленко: «Тривалість функціонування слова в мові, в різних комунікативних ситуаціях спричиняється до виникнення переносних, образних значень, утворення стійких фразеологічних сполук, формування символів» [Єрмоленко 2009, с. 247].

Ті самі реалії навколишньої дійсності, залежно від життєвого досвіду людей, особливостей їхнього світосприймання, можуть бути оцінені за допомогою фразем. Розмовний струмінь прозової мови підтримують характерні фразеологічні одиниці, що передають певні ситуативні сентенції:

- 'запам'ятати щось' – *Не буде в нас ліжка! Запишиши то на чолі! Не буде і фертик!* [П'янк., с. 9]; 3-129. Записати собі на лобі. Дуже добре, надовго запам'ятати щось [СФУМ];

- 'неможливо виконати щось': – *І нашотілько було квасити? – гойкала до Петра на город. – Півбочки свині поїли! І капуста і яблука ваші! Я доки зара повимиваю, то мені жаба цицьки даст* [П'янк., с. 21]; Ж-1. Жаба цицьки (циці, пити) дасть. 1. Хто-небудь загине, потрапить в складні, незвичайні умови. 2. Кому-небудь дуже важко, хто-небудь не зможе домогтися чогось [СФУМ];

- 'працювати швидко': – *Йой, – випросталась, – накрутила –м-сі нинька, ги муха в окропі, аж ми очі на чоло лізут!* [П'янк., с. 21]; М-441. Як (мов, наче) муха в окропі 1. Хтось постійно за-

нятий роботою, перебуває весь час у турботах (проривний, швидкий і т. ін.) [СФУМ];

• ‘говорити правду’: – *Проте кіз у золоті не буду тобі показувати* [П’янк., с. 13]; К-234. Усі кози в золоті. Все здається, сприймається кращим, ніж є насправді [СФУМ];

• ‘говорити нісенітницю’: – *Що за химині кури?* [П’янк., с. 203]; Р-172. Розводити химині кури, *зневаж.* Говорити про що-небудь пусте, не варте уваги [СФУМ];

• ‘робити щось намарне’: *І сіллю посипали, і ванняним молоком, прокислим ванном кропили – псові під хвіст* [П’янк., с. 205]; Х-46. Собаці (псу, кобилі) під хвіст, *вульг.* Даремно, марно, без позитивних наслідків [СФУМ];

• ‘розмірковувати на чим-небудь’: – *Але ти не морочи собі голову. – Я не морочу, я тяжкого до голови не беру* [П’янк., с. 20]; М-413. Морочити голову, *чим, над чим.* 1. Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратись в чомусь, з’ясувати, зрозуміти щось [СФУМ]; Б-202. Брати / взяти (забрати) собі в голову 1. Думати про що-небудь задумуватись над чимсь [СФУМ];

• ‘нервувати’: *Щоб далі не збавляти собі кров, я спішно покинув вертеп* [П’янк., с. 41]; П-1110. Псувати / попсувати (зіпсувати) кров. *кому зі сл. собі.* Нервувати, дратуватися [СФУМ];

• ‘на свій лад’: – *Обоє ви з нев на їдно копито!* –.... *Не їдні портки всрете, доки робити сі начите!* [П’янк., с. 22]; К.-282. На своє копито. На свій лад, по-своєму [СФУМ];

• ‘ображатись, сердитись’: – *Ото потерпіла вона ще до обиду, – а то неділя була – зібрала весь свій жаль у кишеню і додому пішла* [П’янк., с. 28]; Ж-152. Мати (чути) жаль. Відчувати незадоволення ким-небудь, нарікати, ображатись, сердитися на когось [СФУМ];

• ‘вигадати’: – *3 пальця ти тото не виссала!* [П’янк. 329]; В-329. Виссати (висмоктати) / Виссати, (висмоктувати) з пальця. 1. Сказати, ствердити що-небудь, не спираючись на факти, не маючи для цього жодних підстав. 2. Будь-якою ціною дістати або зробити з нічого щось [СФУМ];

• ‘грозитися’: – *Ну я йому дам діло! – Дам му бобу залізного з їсти!* – *Грозилася кулаком на стіни* [П’янк., с. 32]; Д-17. 1. Давати / дати (всипати, задати і т. ін.). 2. Бити кого-небудь [СФУМ];

• ‘вести беззмістовну бесіду’: – *Верзе таке! – гнівалася голосно. – Купи сі тото не тримає!* *Любиши – не любиши... гримала мискамі* [П’янк., с. 191]; Т-154. Купи не тримається (не держиться). Що-небудь позбавлене логічного змісту і т. ін. [СФУМ];

• ‘перейматися чимось’ – *Хоч голову симасти з тотими курами* [П’янк., с. 178]; М-413. Морочити голову 1. Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратись в чомусь, з’ясувати, зрозуміти щось [СФУМ].

Переважно авторка змальовує негативні емоційні реакції: страх, розпач, гнів, страждання, смуток і горе.

Спостереження за мовою твору дають підставу стверджувати, що використання фразеологізмів

– це важливий художньо-стилістичний засіб, який дозволяє письменниці реалістично показувати сільське життя, відтворювати неперевершений місцевий колорит, збагачувати мову персонажів.

Тетяна П’янкova вміло використовує не тільки давні мовні джерела українського народу, зокрема традиційні фразеологізми, але й свіжі, *трансформовані*, що часто виступають у ролі стилістичної фігури ампліфікації. Під трансформацією фразеологізмів розуміємо такі релевантні зміни в їх лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуальна стала виразу протиставлена його оказіональній формі. Наприклад: *Ще до нинішнього ранку вона хоч якось трималася білого світу, а вже зараз відчула, як вислизає молода трава їй з-під ніг, як пливе розповзається підлога по хаті, наче вимочена талими снігами глина* [П’янк., с. 180]. Відомий фразеологізм *земля тікає з-під ніг*. 3-236 1. Хто-небудь втрачає рівновагу, падає. 2. Хтось втрачає свої позиції, зазнає краху в чому-небудь [СФУМ] авторка трансформує: *вислизає молода трава з-під ніг, пливе розповзається підлога* та освіжує порівнянням *наче вимочена талими снігами глина*.

Як зазначає І. Глуховцева: «Трансформами називаємо традиційні стійкі сполучення слів, що зазнали змін компонентного складу та змісту з метою експресивізації чи оновлення вислову» [Глуховцева 2013, с. 110].

Для письменниці художньо вагомим, емоційно та стилістично вмотивованими є кожне слово, кожна репліка. В особливо сконденсованій формі висвічується їх художня цілісність. Так біль і розпач Дарки авторка передає через низку фразеологічних одиниць, які обростають власним асоціативно-смісловим колом і загалом висловлення набуває трагічного семантичного наповнення – ‘рушиться сім’я’: – *Не, – Збирала пір’я по хаті, – з їжака не буде бика! Такої не буде. – Вржамати ті знає!* *Чо’взевсі зрання парастас правити? Яка скотиняка тя під сраку хльоснула, що ти мені такої кари в хаті наробив?* [П’янк., с. 13]; *Парастас правити* – П-829. Панахиду (заупокійну) правити. Не сподіватися на щасливий кінець чого-небудь, повернення когось і т. ін. [СФУМ]; *вржа мати ті знає.* М-74. Вржа (лиха, хрінова) мати 1. Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, діями когось. 2. Якісь небажані, незвичайні обставини [СФУМ]; 3-319. Знаю (знаємо) ми вас. Уживається для вираження недовіри, сумніву правдивості слів [СФУМ]; *такої кари в хаті наробив.* К-35 Кара Божа (господня). Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування.

Як засвідчує аналізований матеріал, Тетяна П’янкova широко використовує набуток не лише традиційної української фразеології, а й доповнює їх відповідно до контексту. Убита горем Дарка свій розпач виливає в надзвичайно сконденсованій репліці, де семантику загальної негативної конотації виражає, зокрема, кожен фразеологізм: – *Доки сонце орла не з’їсть, дурне не помудріє. Яке їхало, таке здибало!... Де тільки очі мої колись були? А тепер шо? Порпаюся – гижура в попелі, просвітку*

такої не видко. Желує він мене, ги ката об лавку [П'янк., с. 92].

Відомо, що серед бойків, яких у своєму романі описує Тетяна П'янкoва, і нині існують міфічні уявлення про ті чи ті життєві явища, віра в магію слів і речей. Адже бойки – один із найархаїчніших українських субетносів. Серед магічних речей, у яких вірять і сучасні бойки, є ляльки-мотанки. Авторка змальовує такі ляльки-мотанки та віру в них однієї з героїнь роману. Убита горем Юстина виготовляє ляльки, аби дізнатись, від кого чекала дитину її покійна донька Гапія. – *Ото, дітино, віддамо сі кукли Патикам – Міськові та Петрови – аби сі не били більше за тебе. –...Котрий вірно ті любив, той і найцісті має премного. А той, котрий ті голову морочив, хто тя, сарако моя, хтів, най сі горя набере, ги сука бліх, Най йому кістка твоя попереk горла стане, до серце приросте, до землі пригне.... Скоро всі визнають, хто любов попід серце мав, а хто позбиткуватися хтів ...над тобов, дитинко... Шо з отими куклами буде, то най із ними буде!* [П'янк., с. 44–45].

«Життєві колізії, – як стверджує Я. Радевич-Винницький, – часто переповнюють душу людини негативними емоціями, вона прагне звільнитися від них, «розвантажитись» і зчаста робить це за допомогою *інвектив*. Ці одиниці вченими різних країн кваліфікуються як терапевтичний засіб від стресу. Однак бойки знають, що бруднослів'я, лайка, прокльон – це гріх, «молитва сатані», тому шукають компромісу між двома почуттями, які суперечать одне одному, – намагаються вивільнитися від тиску емоцій і водночас не нашкодити комусь, не накликаючи словом біди [Радевич-Винницький 2010, с. 303].

Усі персонажі роману тією чи тією мірою вживають у своєму мовленні прокльони. Так, широко вживаний на Бойківщині вираз німецького походження (через польське посередництво) зі словами *шляк і трафити* в різних модально-об'єктних модифікаціях використовують персонажі: *А шляк би тя, Міську, трафив! Таке ліжко поломити! Такі перини перепаскудити!* [П'янк., с. 13] (з негативним значенням); *Файна така, шляк би її наглий трафив!* [П'янк., с. 207] – (з позитивним) втратив пряме значення «апоплексичний удар, параліч», – зазначає Я. Радевич-Винницький. – Це значення

і нині зберігається у мові-донорі (*der Schlag hat ihn getroffen* – «з ним трапився / його вразив (апоплексичний) удар»), але позаяк воно в українській мові відійшло в пасив і, до того ж, цей вислів має локальний, в основному галицький, характер, то фразеологічне висловлення *Der Schlag sollmich (aufderStelle) treffen!* українською перекладається не як *Хай мене шляк трафить!*, а фразою *Хай мене грім поб'є!* [Гаврись, Пророченко, с. 164]. Про десемантизацію цього виразу в первісному (прямо-му) значенні свідчить «народна етимологія» – намагання пояснити його семантику, спираючись на фонетично близькі слова *шлях і трафити*. Цьому сприяє, зокрема, і те, що вказаний вислів був запозичений українською мовою усним шляхом і в ньому відбита редукація (оглушення) кінцевого дзвінкого звука в слові *шляк*: і в німецькому *Schlag*, і в польському *szlag* за «законом кінця слова» звук [g] вимовляється як [k]. [Радевич-Винницький 2010, с. 304]. За допомогою таких емоційних висловів мовлення персонажів стає барвистішим, енергійнішим, але водночас не втрачає доброприсойності та статечності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ілюстративний матеріал дає змогу зрозуміти значення фразеологічних одиниць, побачити їх функціонування в говірках, особливості якого сьогодні по-різному виявляються в мовленні представників різних поколінь бойків. Фразеологічні одиниці вступають між собою в різні типи семантичних зв'язків, легко відтворюються мовцями, увиразнюють їхнє мовлення, вносять різні відтінки в повідомлюване. Деякі фраземи мають загальноукраїнський характер, інші – локальний. Це спроба опрацювання й репрезентації цінного матеріалу не просто одного з говорів південно-західного наріччя, а говору, який належить до таких, що через асимілятивні процеси зникають.

Отже, проаналізувавши фразеологізми в романі «Чужі гріхи», переконуємося в тому, що вони органічно вплетені в канву художнього тексту й додають йому певного стильового забарвлення.

У дальших розвідках видається перспективним дослідити діалектну лексику в романі Тетяни П'янкoвої «Чужі гріхи».

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуховцева І. «Скажи мені, хто я, тоді скажу тобі, хто ти» (трансформація прислів'їв у сучасній мові). *Культура слова*, 2013, Вип. 78. С. 109–113.
2. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1994. 62 с.
3. Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів: ЛДУ, Вища школа, 1983. 175 с.
4. Єрмоленко С. Естетизація слова-поняття *земля*: Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. С. 47–254.
5. Москаленко Н.А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови: Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. Київ: Наукова думка, 1977. С. 179–189.
6. Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко]. Київ: Рад. шк., 1981. У 2-х т. Т. II L–Z. С. 164.
7. Радевич-Винницький Я. Табу й евфемізація в ситуації неодномовності (на матеріалі бойківського ареалу). *Мовознавчі студії*. Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнародної нау-

кової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). Дрогобич: Швидкодрук, 2010. Вип. 3. С. 301–306.

8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

П'янк. – П'янкova Т. Чужі гріхи: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 240 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1904 с.

REFERENCES

1. Hlukhovtseva I. (2013) «Skazhy meni, khto ya, todi skazhu tobi, khto ty» (transformatsiia prysliviv u suchasni movi [«Tell me who I am, then I'll tell you who you are» (transforming proverbs in modern language)]. *Kultura slova*. Vyp. 78. S. 109–113 [in Ukrainian].

2. Demskyi M.T. (1994) Ukrainski frazemy y osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian phrases and features of their creation]. Lviv–Krakiv–Paryzh: Prosvita. 62 s. [in Ukrainian].

3. Zorivchak R. (1983) Frazeholichna odyntysia yak perekladoznavcha katehoriia [Phraseology Unit as Translation Category]. Lviv: LDU, Vyshcha shkola. 175 s. [in Ukrainian].

4. Yermolenko S. (2009) Estetyzatsiia slova-poniattia zemlia: Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury [Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. S. 24–254 [in Ukrainian].

5. Moskalenko N.A. (1977) Leksychni dialektyzmy u skladi frazeolohizmiv ukrainskoi literaturnoi movy: Ukrainska literaturna mova v yii vzaiemodii z terytorialnymy dialektamy [Lexical dialectisms in the phraseology of Ukrainian literary language. Ukrainian literary language in its interaction with territorial dialects]. Kyiv: Naukova dumka. S. 179–189 [in Ukrainian].

6. Nimetsko-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk (1981) [German-Ukrainian phraseological dictionary. In 2 volumes T. IIL-Z] [uklad. V.I. Havrys, O.P. Prorochenko]. Kyiv: Rad. shk. U 2-kh t. T. II L–Z. S. 164 [in Ukrainian].

7. Radevych-Vynnytskyi Ya. (2010) Tabu y evfemizatsiia v sytuatsii neodnomovnosti (na materialy boikivskoho arealu) [Taboo and euphemism in situations of heterogeneity (on the material of the Boyko area)]. *Movoznavchi studii. Dialekt u lingvokulturolohichnomu prostori (Za materialamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii na poshanu 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora Havryla Shyla)*. Drohobych: Shvydkodruk. Vyp. 3. S. 301–306 [in Ukrainian].

8. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokognityvnyi ta etnokulturnyi aspekty). Kyiv–Cherkasy: Braма. 276 s. [in Ukrainian].

ILLUSTRATED MATERIAL

Piank. – Piankova T. (2020) Chuzhi hriky [Alien Sins]: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 240 s. [in Ukrainian].

SFUM– Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language]. Uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 1904 s. [in Ukrainian].

THE LANGUAGE-STYLISTIC ASPECT OF THE USE OF PHRASEOLOGICAL AND IDIOMATIC UNITS IN TETIANA PIANKOVA'S NOVEL «ALIEN SINS»

For contemporary Ukrainian studies, it is important today to study not only the culture of the Ukrainian ethnic group, manifested in the Ukrainian language, but also the cultures of particular ethnographic groups reflected in the relevant dialects. The purpose of the study is to clarify the linguistic and stylistic aspect of the use of phraseological and idiomatic units in Tetiana Piankova's novel «Alien Sins». Phraseological and idiomatic units in the novel have been elaborated in the course of a multifaceted study as a special figurative, linguistic and mental-cultural phenomenon. The peculiarities of the transformation of phraseological units according to the style of the work are analyzed, their semantic meaning by the dictionary is clarified and a detailed description of the meaning of the phrases is given. Two main features of semantic-stylistic and functional peculiarities of phraseologisms in Tetiana Piankov's artistic speech are identified. This is folk-speaking and psychological motivation. The form of phraseologisms, of course, is caused by the expressive-characteristic form of Boyko's dialects, which creates the living speech background of the novel. The main thing in the stylistic system of the work – a colloquial tone, illustrating the simplicity and immediacy of perception of life. Most phraseologisms include dialectical elements: lexical, phonetic, grammatical. These established units often produce a special emotional tonality of fragments of the novel, act as bright speech identifiers of the psychological picture. Another equally important feature of Tetiana Piankova's phraseologisms is their psychological motivation. Deep, subtle and complex psychology in the depiction of people and internal conflicts led to the choice of such phraseologisms, which would intensify the tension of the situation, serve as a means of enhancing its psychological image.

Illustrative material made it possible to understand the meaning of phraseological units, to see their functioning in spoken language, the features of which are today differently expressed in the speech of representatives of different generations

of fights. At the same time, it is an attempt to elaborate and represent valuable material, not just one of the speeches of the southwestern dialect, but a speech that belongs to the more and more assimilated ones, disappear.

Keywords: dialect vocabulary, phraseology; idiom, transformation; amplification; associative-semantic circle.

© Прокопович Л., 2020 р.

Лідія Прокопович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій Мукачівського державного університету, Мукачево, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

Lidia Prokopych – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Philological Disciplines and Social Communications, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4882-5322>

FRAZEMATYKA GWAROWA A BADANIA Z ZAKRESU SOCJOLOGII WSI (NA MATERIALE PODHALAŃSKIM)

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'282.2:316.343

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).288–293

Рак М. Frazematyka gwarowa a badania z zakresu socjologii wsi (na materiale podhalańskim); кількість бібліографічних джерел – 26; мова польська.

Adnotacja. Artykuł dotyczy możliwości wykorzystania frazematyki (czyli wielowrazowych jednostek językowych odtwarzanych z pamięci w określonym kształcie i znaczeniu) w badaniach z zakresu socjologii wsi. Okazuje się, że pewne informacje dotyczące ludowego systemu aksjonormatywnego, religijności i specyfiki rodziny wiejskiej są zawarte także we frazemach. Socjologia wsi jako odrębna dyscyplina naukowa jest rozwijana w Polsce od około 100 lat. Ma już bardzo poważne dokonania, jednak choć jest nastawiona na interdyscyplinarność, to pomija prace dialektologiczne, sięgając do etnografii, geografii rolnictwa, historii chłopów, prawa rolnego, ekonomiki rolnictwa i statystyki agrarnej.

Omawiany w artykule materiał pochodzi z gwary podhalańskiej (dokładniej rzecz ujmując, głównie z pracy Stanisława A. Hodorowicza, *Podhalańskie porządki i pogwórki maści wselijkiej ku cłeka zadumie i wesolości dane*; część jednostek autor zebrał także w trakcie badań terenowych, które prowadzi od 2004 r.), gdyż Podhale ze względu na dobrze zachowaną gwarę i kulturę ludową zajmuje ważne miejsce na dialektologicznej, etnograficznej i socjologicznej mapie Polski. Skoro socjologowie wsi nie sięgają do opracowań gwarowych, autor jako dialektolog chce zwrócić ich uwagę na to, w jaki sposób mogliby wykorzystać dokonania kilku pokoleń polskich badaczy gwar. Taki też jest cel niniejszego artykułu.

W pracy dokładniej zajęto się agrocentryzmem, patriarchalizmem, religijnością ludową oraz trzema komponentami podhalańskiego systemu aksjonormatywnego (pracowitość, honor i śleboła 'wolność'). Analizując frazemy, autor zrekonstruował wycinek językowego obrazu świata społeczności wiejskiej. Skupienie się na frazemach nie pozwala mówić o rekonstrukcji całościowego językowego obrazu świata ani też zastosować definicji kognitywnej, jednak materiał frazematyczny jest na tyle wyrazisty i przydatny przy tego typu badaniach, że w rosyjskim językoznawstwie osobno mówi się o frazeologicznym obrazie świata (фразеологическая картина мира).

Poruszona w artykule problematyka przekonuje, że często dialektolodzy, socjologowie i etnologowie opisują te same zjawiska, ale z innej perspektywy, przy wykorzystaniu innych metod i niestety nie wiedząc o tym, że badacze z innych dyscyplin też zajmują się tymi tematami.

Słowa kluczowe: frazematyka gwarowa, gwara podhalańska, socjologia wsi, dialektologia polska, Podhale.

Sformułowanie problemu. W artykule *Do czego się przydaje frazeologia gwarowa?* [Rak 2020, s. 19–20] stwierdziłem, że mogą z niej korzystać m.in. socjologowie. Zaledwie zasygnalizowaną w tamtym tekście problematykę rozwijam nieco dokładniej w niniejszej pracy, gdyż – jak się okazuje – frazematyka gwarowa przekazuje wiedzę na temat ludowego systemu wartości i innych aspektów życia i organizacji społeczności wiejskich, czyli tego, co m.in. jest przedmiotem zainteresowania socjologów. Do frazematyki zaliczam (za Wojciechem Chlebą [Chlebda 1991, 2010]) wielowrazowe jednostki językowe odtwarzane z pamięci w określonym kształcie i znaczeniu (mieszczą się w tej grupie zarówno tradycyjnie rozumiane frazeologizmy, jak i przysłowia oraz porównania stereotypowe).

Stan badań. Socjologia wsi jako odrębna dyscyplina naukowa jest rozwijana w Polsce od około 100 lat, ale zainteresowanie kwestią ludową datuje się od XVIII w. Przegląd prac, który znajdziemy w książkach Józefa Styka [Styk 1988, 1999] i Izabelli Bukraby-Rylskiej [Bukraba-Rylska 2013], przekonuje, że socjologowie nie korzystali z dokonań polskiej dialektologii. Dotyczy to zarówno badań uprawianych przed II wojną światową, jak i po niej.

W okresie przedwojennym wyróżnia się trzy naukowe szkoły zajmujące się społecznościami wiejskimi. Poznańska szkoła socjologiczna Floriana Znanickiego zasłynęła pracą *Chłop polski w Europie i Ameryce* [Thomas, Znanicki 1918–1920/1976], w której wykorzy-

stano m.in. listy pisane przez emigrantów. Nie można ich jednak utożsamiać z tekstami gwarowymi. Podobnie *Pamiętniki chłopów* [Krzywicki 1935; *Pamiętniki*], jako publikacja najważniejsza dla drugiej szkoły socjologicznej – Ludwika Krzywickiego, nie mieszczą się w perspektywie tradycyjnych badań dialektologicznych. Ostatnia ze szkół – Władysława Grabskiego zaowocowała trzema przedwojennymi numerami „Roczników Socjologii Wsi”. Podejście tego badacza i jego współpracowników do kwestii ludowej różniło się od stanowiska L. Krzywickiego większym obiektywizmem i odrzuceniem epatowania trudną sytuacją ekonomiczną polskich chłopów [Wierzbicki 1967].

Po II wojnie światowej socjologowie najpierw zajmowali się przemianami społeczności wiejskich, które były spowodowane postępującą modernizacją w nowych warunkach gospodarki planowanej [np. Gałęski 1963], a następnie obserwowali przygotowania Polski do wstąpienia do Unii Europejskiej (jak wiadomo, w negocjacjach akcesyjnych temat wsi był bardzo istotny). Swego rodzaju podsumowaniem dokonań całej dyscypliny naukowej jest przywołana już wyżej *Socjologia wsi polskiej* I. Bukraby-Rylskiej [Bukraba-Rylska 1993].

Dlaczego w wymienionych pracach i szkołach socjologicznych pominięto materiały gwarowe? Jak się okazuje, socjologowie wsi nie dostrzegali zależności między swoją dyscypliną a dialektologią. Widzieli za to – jak stwierdził Andrzej Kaleta [Kaleta 1993] – „[...]

wielorakie związki z [...] geografią rolnictwa [...]; z historią chłopów [...]; z prawem rolnym [...]; z etnografią [...]; z ekonomiką rolnictwa, polityką i statystyką agrarną” [Kaleta 1993, 90]. Podobnie Bukraba-Rylska [2013] uściśliła, że „Spośród dziedzin istotnie wzbogacających socjologiczny punkt widzenia spraw wiejskich należy wymienić etnografię i historię, ale także demografię i antropologię fizyczną, geografii i ekonomikę rolnictwa, wreszcie prawo rolne czy politykę i statystykę agrarną” [Bukraba-Rylska 2013, s. 19]. Obydwie wypowiedzi w bardzo podobny sposób wskazują na interdyscyplinarność omawianej dyscypliny. Pominięcie dialektologii może w tym kontekście w pewnym stopniu dziwić, zważywszy, że Bukraba-Rylska jako cel swojej monografii nakreśliła „przedstawienie socjologii wsi, ale nie takiej, jaka istnieje obecnie, ale takiej, jaka – w przekonaniu piszącej te słowa – powinna być” [Bukraba-Rylska 2013, s. 13]. Precyzując zakres materiału, który mogłoby zostać wykorzystany w badaniach, nie wspomniała ona jednak o pracach z zakresu dialektologii, choć jako absolwentka filologii polskiej Uniwersytetu Warszawskiego z pewnością wie, czym zajmuje się dialektologia i jakie są jej dokonania.

Cel artykułu. Skoro socjologowie wsi nie sięgają do opracowań gwarowych, jako dialektolog chcę zwrócić ich uwagę na to, w jaki sposób mogliby wykorzystać dokonania kilku pokoleń polskich badaczy gwar. Taki też jest cel niniejszego artykułu. Aby go zrealizować, skupiam się na dyferencyjnej frazematyce podhalańskiej, gdyż Podhale ze względu na dobrze zachowaną gwarę i wyrazistą kulturę ludową zajmuje szczególne miejsce na dialektologicznej, etnograficznej i socjologicznej mapie Polski. Leksykę tego regionu zgromadzili i opracowali w postaci słowników Stanisław A. Hodorowicz (HodSG), Juliusz Zborowski (ZborSG) i Józef Kaś (KaśILG)*. Pierwszy z wymienionych badaczy zebrał też frazemy w książce *Podhalańskie porzykadła i pogwórki maści wselijakiej ku cłekā zadumie i wesolości dane* (HodPP). Podstawą materiałową niniejszego artykułu stanowią przede wszystkim jednostki wynotowane z HodPP. Część materiału pozyskałem także podczas badań terenowych (te frazemy określałem skrótem *m.w.*, czyli materiały własne), które z różnym natężeniem prowadziłem na Podhalu od 2004 r. m.in. w celu przygotowania rozprawy doktorskiej, której drukowaną wersją jest książka *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podiatrza* [Rak 2007]. Omawiane przykłady zapisuję półfonetycznie, ze znaków niestandardowych stosując: 1) *á* na oznaczenie kontynuanta staropolskiej samogłoski *a* długie oraz 2) *y* jako oznaczanie tzw. archaizmu podhalańskiego.

Metoda badawcza. Analizując frazemy, rekonstruuje wycinek językowego obrazu świata (dalej JOŚ) społeczności wiejskiej. JOŚ pojmuję zgodnie z klasyczną już definicją Jerzego Bartmińskiego i Ryszarda Tokarskiego jako „pewien zespół sądów utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i

sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego” [Bartmiński, Tokarski 1986, s. 72]. Kolejnych kilkanaście definicji JOŚ, które znajdziemy w różnych pracach (ich zestawienie por. np. Rak 2007, s. 7–8), jest opartych na tym właśnie ujęciu. Oczywiście skupienie się na frazemach nie pozwala mówić o rekonstrukcji całościowego JOŚ (dokładniej zależności między frazeologią a JOŚ scharakteryzował J. Bartmiński [Bartmiński 2020]) ani też nie pozwala zastosować definicji kognitywnej, jednak materiał frazematyyczny jest na tyle wyrazisty i przydatny przy tego typu badaniach, że w rosyjskim językoznawstwie osobno mówi się o frazeologicznym obrazie świata (фразеологическая картина мира).

Prezentacja materiału. W książkach J. Styka [Styk 1988, 1999] i I. Bukraby-Rylskiej [Bukraba-Rylska 2013] znajdziemy uwagi m.in. na temat ludowego systemu aksjonormatywnego, religijności i specyfiki rodziny wiejskiej ustalane w większości na podstawie obserwacji uczestniczącej, wspomnień mieszkańców wsi oraz prac przedstawicieli innych nauk zajmujących się tematyką polskiego ludu. Skonfrontujmy zawarte tam informacje o agrocentryzmie, pracowitości, patriarchalizmie i religijności ludowej z podhalańskim materiałem frazematycznym.

Agrocentryzm

Dla społeczności wiejskiej ziemia była nie tylko własnością rodziny, ale także miejscem zamieszkania i pracy, przestrzenią geograficzną i społeczną, podstawą utrzymania i źródłem prestiżu społecznego [Styk 1988, s. 122; Bukraba-Rylska 2013, s. 139]. W związku z tym doszło do jej sakralizacji powiązanej z pradawnym kultem Matki Ziemi. Nieprzypadkowo w gwarach jest używane wyrażenie *świyntá ziemia*, które jednak nie ma nic wspólnego ze znanym z polszczyzny ogólnej biblijnym terminem geograficznym Ziemia Święta. Specjalny status ziemi spowodował wykreowanie postawy społecznej, określanej przez socjologów jako agrocentryzm.

Sakralizacja ziemi wywoływała różnego rodzaju zakazy i nakazy w obchodzeniu się z nią, na co bezpośrednio wskazują frazemy, por.: *Nie bij świinty ziemi, bo cie nie przyjmie* [m.w.]; *Kto zymie pruje, to mu styry lata choruje* [m.w.]. Druga z wymienionych jednostek dotyczy orki, a dokładniej zakazu prac polowych w okresie adwentu, gdyż – jak wierzono – ziemia wtedy odpoczywa. We frazemach używanych jako przekleństwa, por. np.: *Zeby cie świyntá ziemia nie nosiyla; Zeby cie świyntá ziemia nie przijena* [Rak 2015, s. 220], właśnie dzięki odwołaniu do sacrum uzyskiwano odpowiednią moc klątwy [por. Engelking 2010, s. 229–235, 242–251].

Z kolei frazem *Zynić miedze z miedzom* potwierdza obserwacje socjologów, że wybór współmałżonka był podyktowany nie tyle uczuciami, ile statusem materialnym czy nawet dokładniej powierzchnią gruntu, który należał do jego rodziny, oraz miejscem jego lokalizacji. Miało to takie konsekwencje, że zawierano małżeństwa w obrębie jednej wsi lub – nieco szerzej – jednej parafii według zasad określanych w socjologii jako homogamia społeczno-zawodowa (ożenek z

* Pomijam tu kilkanaście innych opracowań leksykograficznych z Podhala, które łączy amatorski charakter.

kimś spoza warstwy chłopskiej postrzegano źle, z góry zakładając niemożność dłuższego pożycia) i homogenia majątkowa (dążenie do zawierania małżeństw osób o zbliżonym poziomie dziedziczonej zamożności) [Bukraba-Rylska 2013, s. 144].

Pracowitość

Z agrocentryzmem jest powiązany kult pracowitości, która w społeczności wiejskiej stanowi najważniejszą wartością [Styk 1988, s. 146–163; Rak 2016, s. 96–97]. Wskazuje na to także zasób podhalańskich frazemów, por. np.: *Nálepse pinionzki zarobione ryncyškami* [HodPP, s. 133]; *Rzetelná robota kázdemu pasuje, z rzetelnyj roboty kázdy hasynt cuje* [HodPP, s. 155]; *Nijako robota ujmy nie niesie* (HodPP, 132); *Zádná robota gańby nie niesie* [HodPP, s. 192].

Nastawienie krytykujące frazematyki sprawia, że często na pozytywne wartości wskazują piętnowane antywartości. W materiale podhalańskim mamy więc cały zasób jednostek, które krytykują różne przejawy lenistwa, zwłaszcza bezruch, por.: *{ktosi} leży jak krowa* [m.w.]; *{ktosi} leży jak krówski ogón na kupie gnoja* [m.w.]; *{ktosi} siedzi jak kwoka na jájkak* [m.w.]; *{ktosi} siedzi jak wsa w skórze* [m.w.]; *{ktosi} stoi jak (świyntá) krowa* [m.w.], oraz powolność w poruszaniu się, która często jest łączona z brakiem celowości działań, por.: *{ktosi} chodzi jak blydná/zblonkaná owca* [m.w.]; *{ktosi} chodzi {za kimsi} jak cieie za krowom* [m.w.]; *{ktosi} chodzi jak zmoklá kura* [m.w.]; *{ktosi} chodzi/rusá sie jak čma* [m.w.]; *{ktosi} rusá sie jak mucha w cieście/kalamarzu* [m.w.]; *{ktosi} rusá sie jak mucha w smole/masle* [m.w.]; *{ktosi} rusá sie jak niedźwiydź* [m.w.]; *{ktosi} lezie/rusá sie/wlece jak krowa* [m.w.].

Patriarchalizm?

Wątpliwości, które I. Bukraba-Rylska [Bukraba-Rylska 2013, s. 150] zgłaszała w odniesieniu do – uznawanej przez większość badaczy [np. Styk 1988, s. 120] za dogmat – opinii o patriarchalizmie tradycyjnych społeczności wiejskich, znajdują potwierdzenie także w podhalańskiej frazematyce. Ujawniająca się w tym zasobie pewnego rodzaju niespójność pozwala przyznać rację autorce *Socjologii wsi polskiej*.

Z jednej strony mężczyzna jest głową rodziny, por.: *Chłop w rodzinie jako wej basy w kapeli* [HodPP, 26]; *Gazdówka bez chłopca, to jakby chałupa bez dachu* [HodPP, s. 62], co wpisuje się w porządek boski, por.: *Pán Bóg babe stworzył, by cłekowi pomocnom była* [HodPP, s. 144] i naturalny, por.: *Hála bez owiecek, niby baba bez chłopca* [HodPP, s. 67]. Zachwianie takiego układu podlega krytyce, por.: *Biyda w tyj chałupie, we ftoryj baba w gaciak chodzi* [HodPP, s. 19]; *Biyda temu domowi, ka krowa przikazuje wołowi* [HodPP, s. 18]. Bardziej też jest ceniony syn niż córka, por.: *Choćco cłek może kupić, dyc nie syna* [HodPP, s. 30]; *Dobrá rada, lepsy cyn, dobrá dziywka, lepsy syn* [HodPP, s. 46]; *Polywka dlá dziywki, miyso dlá chłopcýska* [HodPP, s. 146].

Z drugiej jednak strony frazemy wskazują, jak ważną rolę w góralskiej rodzinie odgrywały kobiety, por.: *Chłopu bác sie nie Boga, ba baby* [HodPP, s. 27]; *Dlá baby chłop má dwie prziwilyje: siedzieć i nie nie*

gádać [HodPP, s. 43]; *Adám nie taki był, a baba na nim wyjechała* [HodPP, s. 70]; *Od báb záleží, jakie som chłopy* [HodPP, s. 136]. Zaważył na tym być może jeden z typów gospodarki, którym zajmowała się część Podhalan – wysokogórskie pasterstwo owiec. Pasterze udający się na hale z owcami spędzali tam około pół roku, w tym czasie gospodarstwem zajmowały się ich żony, siłą rzeczy zależało od nich bardzo dużo.

Rywalizacji o przewodnictwo w rodzinie między mężem a żoną dotyczą następujące żartobliwe frazemy, por.: *Zýcie chłopca z babom pokazuje, ze niemożliwe, možliwym sie staje* [HodPP, s. 193]; *Kto kupuje, nie przewodzi, tyn kulawe kupi, kto sie zynić nie spróguje, tyn do śmierzci głupi* [HodPP, s. 55]; *Kto sposobu nie uznaje, niek sie z babom nie zadaje* [HodPP, s. 59].

Religijność ludowa

Religijność ludowa była opisywana m.in. przez etnologów [np. Tomicki 1981; Stomma 1986; Zowczak 2000] i socjologów wsi [Piwowski 1983, 1983/1984; Styk 1988, s. 245–258; 1999, s. 123–131]. Na temat zachowań religijnych Podhalan pewne światło rzuca też frazematyka.

Religijność góralska nie jest ślepym posłuszeństwem, por.: *W Boga wiyrz, no dyc Mu nie wiyrz* [HodPP, s. 176]; *Ksiyndza sluchać, swoje dumać, kuferecek zapiyrać* [HodPP, s. 99]; *Miyj nádzieje w Bogu, zaś w tórbce syr* [HodPP, s. 108]. Cechuje się ona także opisywanym m.in. przez J. Styka [Styk 1988, s. 256] zróżnicowaniem w zakresie modeli zachowań i postaw religijnych na męskie i kobiece: *Baba piyrsá do kościoła, chłop piyrsy z kościoła* [HodPP, s. 188]; *Chłop nie baba i do spowiedzi nie góni jako kot z macharzynom* [HodPP, s. 26]; *Rzec babská pchać sie do fary* [HodPP, s. 154].

Osobne miejsce zajmują frazemy, które dotyczą krzyża, Boga (w gwarze podhalańskiej jest On często nazywany Pámboćkiem), Pana Jezusa (w gwarze to Pániezus) i Matki Bożej (na Podhalu utożsamionej z Matką Boską Ludźmierską, czyli Gażdżiną Podhála). Gdy porównamy liczebność tych jednostek (krzyż – 4 frazemy, Pámboćek – ponad 70, Pániezus – 7, Gażdżino Podhála – 0), to znajdziemy potwierdzenie śladów myślenia mitycznego w religijności, które – jak przekonywał Mircea Eliade [Eliade 1993] – manifestuje się w „imperializmie” Boga. *Notabene* w folklorze podhalańskich postaci Pámboćka i Pániezusa zlewają się.

Specyfika socjologiczna społeczności podhalańskiej

Materiał gwarowy z Podhala ograniczony do jednostek dyferencyjnych pozwala na wskazanie specyficznych cech społeczności podhalańskiej, słabo wyartykułowanych w innych społecznościach wiejskich. Mam tu na myśli *honór* i *šlebođę*, które uznałem za podhalańskie kulturemy [Rak 2015] i które w podhalańskim systemie aksjonormatywnym zajmują bardzo ważną pozycję.

Frazemy *Honór telo znać, co honór* [HodPP, s. 67] i *Honora na dutki nie przelozys* [HodPP, s. 67] oddają z jednej strony ponadczasowość i niezmienność tej wartości, a z drugiej to, jak jest niezwykle cenna.

Wyznacza ona normy postępowania honorowego, por.: *Honora sie nie poniwyrá* [HodPP, s. 67]; *Honorność to cnota, co nie kochá blota* [HodPP, s. 67], które przynosi chlubę – *Dobre imie wsyndy słynie* [HodPP, s. 45].

Śleboda jako wartość, na wykreowanie której znaczny wpływ miało apoteozowanie w folklorze pieśniowym tematu zbójnictwa, a także przynależność Podhala do królewskich, stanowi wyróżnik społeczności podhalańskiej widoczny zwłaszcza w perspektywie historycznej. Do *ślebody* odnoszą się zarówno folklor słowny, jak i frazematyka, której zasób precyzuje, że jest to złożona idea, por.: *Śleboda to nie swoboda* [HodPP, s. 165], *Ślebode sie má i ni má* [HodPP, s. 165], gdyż w jednym aspekcie życia człowiek jest ślebodny, a w innym nie. *Ślebodę gwarantują pieniądze – Dudki przyciniajom ślebody* [HodPP, s. 49], a dążą do niej wszyscy, niezależnie od wieku – *Zycie w ślebodności myśle do starości* [HodPP, s. 194], choć jest cechą zwłaszcza ludzi młodych – *Kto nie cał ślebody, tyn nie bywał młody* [HodPP, s. 56]. Jest pragnieniem wyrażanym zarówno w pieśni, jak i w motywowanym nią frazemie, por.: *Zatonie, zatonie piórecko na wodzie, dyc se nie zatonie nuta o ślebodzie* [HodPP, s. 189].

Wnioski. Pomijanie przez socjologów materiału gwarowego i w niewielkim stopniu korzystanie z tekstów folkloru słownego wynika z tego, że badacze ci są przede wszystkim nastawieni na opis współczesności polskiej wsi, w tym zmian, jakie zachodzą w społecznościach wiejskich. Z kolei frazemy i folklor słowny stanowią swego rodzaju archiwum językowe, które pozwala sięgnąć w przeszłość.

W artykule zwróciłem uwagę na gwarowy materiał frazematyczny, jednak socjolodzy wsi mogliby odnieść korzyści także z uwzględniania np. ekspresywizmów osobowych. Nagromadzenie w gwarze podhalańskiej ekspresywnych określeń piętnujących różne przejawy lenistwa dowodzi, jak ważna w społeczności wiejskiej była pracowitość, i potwierdza uwagi, które zamieściłem wyżej. Znaczenie ‘nie pracować’ jest realizowane bliskoznacznymi czasownikami: *bimbac* (HodSG, 26; KaşILG I, s. 257); *bomblować* (HodSG, s. 31); *bádziongać sie* (HodSG, s. 40; ZborSG, s. 27; KaşILG I, s. 478); *darymnikować* (ZborSG, s. 52); *lechmankować* (HodSG, s. 191); *lejbusiować* (m.w.); *lynić sie* (HodSG, s. 196); *objać sie* (HodSG, s. 263); *ochylać sie* (HodSG, s. 270); *próżniacć* (ZborSG, s. 304); *próżniakować* (ZborSG, s. 304).

SKRÓTY ŹRÓDEŁ

HodPP – Hodorowicz S.A. (2006) Podhalańskie porzypadła i pogworki maści wselijkiej ku cłeka zadumie i wesołości dane. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu. 208 s.

HodSG – Hodorowicz S.A. (2013) Słownik gwary górali Skalnego Podhala. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu. 597 s.

KaşILG – Kaş J. (2015–2019) Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej, t. I: A–B, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz 2015; t. II: C–Do, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz 2015; t. III D–Gr, Bukowina Tatrzańska 2016; t. IV: Gu–Kol, Kraków 2017; t. V: Koł–Mad, Nowy Sącz 2017, t. VI: Maf–Nie, Nowy Sącz 2018; t. VII: Nif–Pap, Nowy Sącz 2018; t. VIII: Par–Pou, Nowy Sącz 2018; t. IX: Pow–Sce, Nowy Sącz 2019; t. X: Sch–Śró, Nowy Sącz 2019; t. XI: Śry–Wych, Nowy Sącz 2019; t. XII: Wyci–Ż, Nowy Sącz 2019.

ZborSG – Zborowski J. (2009) Słownik gwary Zakopanego i okolic, oprac. i uzup. z materiałów Aut. przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej, Zakopane – Kraków: Wydawnictwa Muzeum Tatrzańskiego im. dra T. Chałubińskiego w Zakopanem. 491 s.

Z kolei zestawienie liczbowe ekspresywizmów, które nazywają leniwych mężczyzn i leniwe kobiety, ujawnia znaczną dysproporcję. Mężczyzna uchylający się od pracy jest określany kilkudziesięcioma rzeczownikami, por. np.: *bimbac* (HodSG, s. 26; KaşILG I, s. 256–157); *bimbás / bimbás* (HodSG, s. 26; KaşILG I, s. 257); *bádziongać* (HodSG, s. 40; KaşILG I, s. 478); *darymnik* (m.w.); *darymbiak* (HodSG, s. 67), *darymniak* (HodSG, s. 67); *lejbuś* (HodSG, s. 191); *lejzy bogier* (HodSG, s. 191); *lezuk* (HodSG, s. 192); *lyngás* (HodSG, s. 196); *lyniuk* (HodSG, s. 196); *lyń* (HodSG, s. 197); *nierobiś* (HodSG, s. 252; ZborSG, s. 216); *nieroba* (HodSG, s. 252; ZborSG, s. 216); *nieroboń* (HodSG, s. 252); *nierób* (HodSG, s. 253); *obál* (HodSG, s. 262); *obják* (HodSG, s. 263); *próżniak* i in. Biorąc pod uwagę produktywność słowotwórczą gwar oraz przejmowanie zapożyczeń (np. *lejzy bogier*), śmiało można założyć, że nie jest to zbiór zamknięty. Jeśli zaś idzie o leniwą kobietę, słowniki zanotowały zaledwie dwa określenia – *bádziongwa* (KaşILG I, s. 478) i *ciacianica* (HodSG, s. 50). Ta wyraźna dysproporcja wskazuje, że pracowitości oczekiwano przede wszystkim od ojca rodziny.

Są również inne przykłady możliwego pożytku z wzajemnego korzystania z badań socjologów i dialektologów. Charakteryzując wiejską rodzinę, I. Bukraba-Rylska przywołała obserwacje z lat 60. XX w. językowego manifestowania niższego statusu tych osób, które nie zawarły związku małżeńskiego, por.: „[...] do starej panny lub kawalera przyjęte było tam [w okolicach Łodzi – M.R.] nadal zwracać się po imieniu, przez „ty”, co uważano za niedopuszczalne wobec pozostałych „gospodarzy” [Bukraba-Rylska 2013, s. 141]. Wiele na ten temat można przeczytać w monografii Kazimierza Sikory pod tytułem *Grzeczność językowa wsi* [Sikora 2010, s. 43–123], w której zagadnienie to jest ujęte z perspektywy dialektologicznej. Z kolei uwagi z podręcznika *Środowiskowe wzorce osobowe i autorytety* z książki J. Styka [Styk 1988, s. 87–99] są zbite z propozycją opisu zaproponowaną w *Kulturemach podhalańskich* [Rak 2015]. Ważną częścią tej książki jest rozdział *Swoi i obcy*, w którym znalazły się podhalańskie autorytety: *gazda*, *baca*, *juhas*, *zbójnik* i *ksiądz*.

Przywołane wyżej przykłady przekonują, że często dialektolodzy, socjolodzy i etnologowie opisują te same zjawiska, ale z innej perspektywy, przy wykorzystaniu innych metod i niestety nie wiedząc o tym, że badacze z innych dyscyplin też zajmują się tymi tematami.

LITERATURA

1. Bartmiński J. (2020) Frazeologia a językowy obraz świata. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, red. M. Rak, V.M. Mokienko. Kraków: Księgarnia Akademicka. S. 53–62 [in Polish].
2. Bartmiński J., Tokarski R. (1986) Językowy obraz świata a spójność tekstu. *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. S. 65–81 [in Polish].
3. Bukraba-Rylska I. (2013) Socjologia wsi polskiej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 578 s. [in Polish].
4. Chlebda W. (1991) Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna. 199 s. [in Polish].
5. Chlebda W. (2010) Frazematyka. *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. S. 335–342 [in Polish].
6. Eliade M. (1993) Sacrum, mit, historia. Wybór esejów, wybór i wstęp M. Czerwiński, przeł. A. Tatarkiewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 280 s. [in Polish].
7. Engelking A. (2010) Klątwa. Rzecz o ludowej magii słowa. Warszawa: Oficyna Naukowa. 263 s. [in Polish].
8. Gałęski B. (1963) Chłopi i zawód rolnika. *Studia z socjologii wsi*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 162 s. [in Polish].
9. Kaleta A. (1993) Socjologia wsi jako nauka. *Studia z socjologii wsi. Dedykowane profesorowi Zbigniewowi T. Wierzbickiemu*, red. W. Winławski. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. S. 85–111 [in Polish].
10. Krzywicki L. (oprac.) (1935–1936) Pamiętniki chłopów, seria I, nr 1–51. Warszawa 1935: Instytut Gospodarstwa Społecznego. 724 s. [in Polish].
11. Pamiętniki – Pamiętniki chłopów, seria II, wstęp M. Dąbrowska. Warszawa 1936: Instytut Gospodarstwa Społecznego. 895 s. [in Polish].
12. Piwowarski W. (red.) (1983) Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej. 368 s. [in Polish].
13. Piwowarski W. (1983/1984) Badania nad religijnością ludową w Polsce. *Roczniki Socjologii Wsi*, t. 20, S. 139–148 [in Polish].
14. Rak M. (2007) Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza. Kraków: Scriptum. 257 s. [in Polish].
15. Rak M. (2015) Kulturowe podhalańskie. Kraków: Księgarnia Akademicka. 430 s. [in Polish].
16. Rak M. (2016) Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza. *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora. Kraków: Księgarnia Akademicka. S. 89–108 [in Polish].
17. Rak M. (2020) Do czego się przydaje frazeologia gwarowa? *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, red. M. Rak, V.M. Mokienko. Kraków: Księgarnia Akademicka. S. 13–20 [in Polish].
18. Sikora K. (2010) Grzeczność językowa wsi. Część I. System adresatywny. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 322 s. [in Polish].
19. Stomma L. (1986) Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX. 268 s. [in Polish].
20. Styk J. (1988) Ewolucja chłopskiego systemu wartości. Analiza historyczno-socjologiczna. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 314 s. [in Polish].
21. Styk J. (1999) Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 247 s. [in Polish].
22. Thomas W.I., Znaniecki F. (1918–1920/1976) The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group. Vo. 1–2. Boston: Richard G. Badger, The Gorham Press [po. tłum. Chłop polski w Europie i Ameryce, t. I–V. Warszawa 1976: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza] [in English].
23. Tomicki R. (1981) Religijność ludowa. *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. II, red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN. S. 29–70 [in Polish].
24. Wierzbicki Z.T. (1967) Pół wieku socjologii wsi w Polsce. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3. S. 247–260 [in Polish].
25. Winławski W. (red.) (1993) *Studia z socjologii wsi. Dedykowane profesorowi Zbigniewowi T. Wierzbickiemu*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 151 s. [in Polish].
26. Zowczak M. (2000) Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej. Wrocław: Funa. 528 s. [in Polish].

**DIALECTAL PHRASEMATICS AND RESEARCH IN THE FIELD OF RURAL SOCIOLOGY
(BASED ON PODHALE DIALECT)**

Abstract. An article concerns the possibility of using phrasematics (i.e. multi-word language units reconstructed from memory in a specific shape and meaning) in research in the field of rural sociology. It turns out that some information about the people's axion-normative system, religiosity and the specificity of a rural family are also included in phrasems. Rural sociology as a separate scientific discipline has been developed in Poland for about 100 years. It already has very serious achievements, but although it is focused on interdisciplinarity, it omits dialectological works, reaching for ethnography, agricultural geography, history of peasants, agricultural law, agricultural economics and agrarian statistics.

The material discussed in the article comes from the Podhale dialect (more precisely, mainly from the work of Stanisław A. Hodorowicz, *Podholańskie porzypadła i pogwórki maści wselijakiej ku cleka zadumie i wesolości dane*; some of the units were also collected by the author during field research, which he has been conducting since 2004), because Podhale, due to its well-preserved dialect and folk culture, occupies an important place on the dialectological, ethnographic and sociological map of Poland.

Since rural sociologists do not refer to dialect studies, the author, as a dialectologist, wants to draw their attention to how they could use the achievements of several generations of Polish dialect researchers. This is also the purpose of this article. The work deals in more detail with agrocentrism, patriarchy, folk religiosity and three components of the Podhale axionormative system (diligence, honor and the *śleboda* 'freedom').

By analyzing the phrases, the author reconstructed a fragment of the linguistic image of the world of the rural community. Focusing on phrases does not allow us to talk about the reconstruction of the overall linguistic image of the world or to apply a cognitive definition, but the phrase material is so expressive and useful in this type of research that Russian linguistics talks about the phraseological image of the world separately (фразеологическая картина мира).

The issues discussed in the article prove that dialectologists, sociologists and ethnologists often describe the same phenomena, but from a different perspective, using different methods, and unfortunately not knowing that researchers from other disciplines also deal with these theme.

Keywords: dialectal phrasematics, Podhale dialect, rural sociology, Polish dialectology, Podhale.

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕМІКА І ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЇ СЕЛА (НА МАТЕРІАЛІ ПІДГАЛЬСЬКИХ ГОВОРІВ)

Анотація. У статті розглядається можливість використання фразем (надлексемних мовних одиниць, відтворюваних у певній формі та значенні) в дослідженнях, присвячених вивченню соціології села. Автор звертається до цієї проблематики, оскільки фраземи містять певну інформацію про народну аксіонормативну систему, релігійність та специфіку сільської сім'ї. Соціологія села як окрема наукова дисципліна розвивається в Польщі понад 100 років. У цій галузі є серйозні досягнення, проте, незважаючи на декларовану міждисциплінарність, дослідники ігнорують діалектологічні роботи, звертаючись насамперед до етнографії, сільськогосподарської географії, економіки та права, історії селянства, аграрної статистики.

Джерелом аналізованого в статті матеріалу є підгальські говори (перш за все робота Станіслава А. Ходоровича *Podholańskie porzypadła i pogwórki maści wselijakiej ku cleka zadumie i wesolości dane* (Підгальські прислів'я і приказки різної масті, до роздумів людини і веселоців дані), а також частина прикладів із матеріалів польових досліджень автора статті, які він проводить з 2004 року), тому що Підгалля, завдяки добре збереженому говору й народній культурі, займає важливе місце на діалектологічній, етнографічній та соціологічній карті Польщі. Оскільки соціологи села не звертаються до діалектологічних досліджень, автор, як діалектолог, акцентує їх увагу на тому, яким чином вони могли б використовувати досягнення кількох поколінь польських дослідників діалектів. Така мета цієї статті. У роботі докладно розглядаються агроцентризм, патріархальність, народна релігійність, а також три компоненти аксіонормативної системи Підгалля (працьовитість, честь і *śleboda* 'свобода'). Аналізуючи фраземи, автор реконструював фрагмент мовної картини світу сільської спільноти. Зосередження тільки на фраземах не дає можливості відтворити загальну мовну картину світу і не уможливорює застосувати когнітивну дефініцію, однак фраземний матеріал настільки виразний і цінний у цьому різновиді досліджень, що російські мовознавці окремо говорять про фразеологічну картину світу.

Представлений у статті матеріал є переконливим підтвердженням того, що діалектологи, соціологи й етнологи часто описують одні й ті ж явища, але з різних перспектив, використовуючи при цьому різні методи, і, на жаль, часто не знаючи, що дослідники з інших наук також займаються цією проблематикою.

Ключові слова: діалектна фраземіка, підгальські говори, соціологія села, польська діалектологія, Підгалля.

© Рак М., 2020 р.

Мацей Рак – доктор філологічних наук, професор Ягеллонського університету, Краків, Польща; <https://orcid.org/0000-0003-0042-1406>

Maciej Rak – Doctor of Philology, Professor at the Jagiellonian University, Krakow, Poland; <https://orcid.org/0000-0003-0042-1406>

ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Науковий вісник Ужгородського університету.
Серія: Філологія. Випуск 2 (44).
УДК 372.881.111.1

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).294–298

Решетнікова В. Изучение фразеологических единиц в научно-техническом тексте в процессе профессионально ориентированного обучения русскому языку как иностранному в техническом вузе; кількість бібліографічних джерел – 6; мова російська.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению фразеологических единиц в научном стиле речи в курсе профессионально ориентированного обучения русскому языку как иностранному будущих специалистов технического профиля. В изучении русского языка как иностранного овладение лексическим минимумом и грамматическими нормами, а также фразеологией научного стиля речи является необходимым условием свободного и корректного общения на иностранном языке в сфере профессиональных интересов. Необходима целенаправленная работа над наиболее употребительными фразеологическими единицами, характерными для научно-технической литературы. В статье выделяются характерные признаки фразеологизмов научной речи, их компонентный состав и соотносительность с той или иной частью речи. Отмечаются общие черты и существенные различия фразеологии научного стиля с фразеологией общеязыковой, а также отличие терминологических словосочетаний от обычных фразеологизмов. При этом фразеологизмом считается не любое устойчивое словосочетание, а лишь то, компоненты которого обладают переносно-метафорическим значением. Дается определение терминов как основы любого научного текста, и их характеристика как ограничительных обозначений в определенной сфере предметов и явлений. Приводится деление терминов по морфологическому строению на простые, сложные, и термины-словосочетания. В определениях фразеологизмов и терминов-словосочетаний имеются как явные различия, так и некоторые общие моменты. Фразеологизмы в качестве средства образительности в научном тексте недопустимы, так как могут являться источником неясности или двусмысленности. Усвоение фразеологии научной речи позволяет студентам-иностранцам участвовать в коммуникации для создания, использования и передачи профессиональной информации.

Ключевые слова: термин, фразеологизм, идиома, устойчивое выражение, научный стиль, коммуникация.

Постановка проблемы. Одной из основных причин повышенного внимания к изучению научного стиля речи в курсе русского языка как иностранного для студентов высших технических учебных заведений становится понимание языка не только как продукта развития общества, но и как средства формирования его мышления и ментальности. В связи с этим обучение иностранным языкам на основе теоретических положений межкультурной коммуникации становится важным направлением в языковой подготовке изучающих русский язык профессионального общения.

Сегодня современному иностранному студенту, обучающемуся в российском вузе, для успешной профессиональной деятельности в новом информационном обществе необходимы такие качества, как умение профессионально подходить к решению технических задач и проблем; знание современных информационных технологий для использования при разработке новых образцов техники; владение графической и компьютерной культурой; умение выявлять приоритетные решения задач, а также способность к творческому профессиональному саморазвитию.

Русский язык является средством повышения уровня знаний иностранных студентов в рамках по-

лучаемой специальности и формирования профессиональной коммуникации.

Трудности, с которыми сталкиваются иностранные студенты в процессе профессиональной коммуникации, включают и такое явление, как идиоматические выражения, которые можно назвать «твердым орешком» при изучении русского языка. Одной из стилистических черт научного стиля на лексическом уровне является фразеологическая единица.

Как показывает практика, наибольшее количество лексических ошибок допускается студентами вследствие такого явления, как интерферирующее влияние родного языка. В значительной степени это относится к тем словам и выражениям, которые отличаются сочетаемостью и объемом значения в двух языках, а это наиболее характерно для идиоматических выражений.

Знание лексического минимума и грамматических норм является необходимым, но недостаточным условием свободного и корректного общения на иностранном языке. Владеть словом иностранного языка означает владеть, прежде всего, его сочетаемостью с другими словами, его полной семантической структурой, то есть владеть идиоматикой в широком смысле этого слова.

Знание иностранными студентами фразеологических особенностей русского языка является необходимым условием их аутентичного речевого поведения. Чтобы хорошо и корректно говорить на иностранном языке и адекватно понимать иностранную речь, когда нет места для возникновения недопониманий на межкультурном уровне, необходима целенаправленная работа над наиболее употребительными фразеологическими единицами, которые придадут речи живость, образность и эмоциональность. Знакомство с этой стороной изучаемого языка позволяет изучать и исследовать функционирование и употребление языка в его живой форме. Идиоматические выражения можно рассматривать как строительный материал, своего рода кирпичики в деле построения языка. Идиома представляет собой фразеологический оборот с абсолютной семантической спаянностью частей, целостное значение которых не выводится из значения составляющих его слов.

Несмотря на то, что идиоматические обороты зачастую характеризуют разговорный язык, многие из них нейтральны, и, следовательно, могут использоваться в любом стиле. Знание фразеологизмов научного стиля речи необходимо иностранному студенту российского технического вуза для успешного овладения своей специальностью и продуктивной профессиональной коммуникации в сфере своих профессиональных интересов.

Анализ исследований. Фразеологизмы исследовали такие ученые, как Н.Н. Амосова, Л.С. Бархударов, В.В. Виноградов, А.И. Смирницкий, А.В. Кунин, Т.А. Казакова и многие другие, но исследований, посвященных фразеологическим единицам в научных текстах, значительно меньше, что объясняет необходимость изучения фразеологизмов в научном стиле речи.

Цель статьи. На основании теоретического анализа литературы и профессионального опыта показать необходимость обучения студентов-иностранцев фразеологии научного стиля речи для овладения навыками профессионального общения на русском языке в устной и письменной коммуникации.

Методы и методики. Метод – это система взглядов и представлений о том, как должен строиться процесс обучения. В преподавании иностранного языка важны методы как источники получения знаний, формирования навыков и умений. Одним из таких методов является профессионально направленная работа с текстом, чтение и анализ научно-технической литературы. Методика обучения русскому языку как иностранному языку строит свою модель учебного процесса, исходя из практических задач, которые стоят перед этой дисциплиной. В настоящее время профессионально ориентированное обучение является приоритетным направлением в преподавании.

Изложение основного материала. Фразеологизмами являются устойчивые в языке словосочетания или даже целые предложения, которые обладают, как правило, либо полным, либо частичным переносным значением [Фомина 2001, с. 127] и выполняют функцию отдельной лексемы. Наиболее

полное и точное определение фразеологической единицы дал А.В. Кунин: «Фразеологизмами являются сочетания слов, т. е. отдельно оформленные образования с полностью или частично переосмысленными компонентами, фразеологическими значениями. Для фразеологических единиц характерна устойчивость на фразеологическом уровне, закономерные зависимости словесных компонентов и структурно-семантическая немоделированность. Фразеологические единицы образованы по грамматическим моделям переменных сочетаний и предложений» [Кунин 1970, с. 25].

Существуют различные мнения в отношении того, что является фразеологизмом научного стиля. Н.М. Шанский считает, что фразеологизмом является любое устойчивое сочетание, постоянное по значению и составу и воспроизводимое в том виде, в котором оно закрепилось в языке [Шанский 2012], т. е. фразеологизмом можно считать любой составной термин: маневровый светофор, башенный кран, тормозная магистраль. Другие ученые отличительным признаком фразеологизма считают его образность, метафоричность. М.И. Фомина подчеркивает, что в семантике фразеологизмов, даже тех, которые выполняют исключительно номинативную функцию, всегда присутствует образность и особая экспрессия, пусть даже стертые [Фомина 2001]. Следовательно, мы можем сделать вывод, что фразеологизмом следует считать не всякое устойчивое словосочетание, а лишь то, компоненты (или компонент) которого обладают переносно-метафорическим значением: *большой взрыв, желтый карлик* (астр.); *точка опоры, абсолютная плотность* (физ.); *ходовые рельсы, стрелочный башимак, бархатный путь, перешивка пути* (железнодорож.) и пр.

Некоторые ученые, например А.И. Ефимов, Д.Н. Шмелев, выделяют в составе фразеологии идиомы, которые являются своего рода экспрессивными синонимами отдельных слов или словосочетаний, и составные наименования реалий, для названия которых в языке нет отдельных слов [Шмелев 2008]. А.М. Ефимов считает, что к фразеологическим средствам языка можно относить не только идиомы, но и устойчивые формулы и обороты научно-терминологического характера, некоторые канцелярские штампы, производственно-технические выражения и т. д. [Ефимов 1969].

Основой любого научного текста являются термины – (от лат. *terminus* – предел, граница) – слово или словосочетание, являющееся названием некоторого понятия какой-нибудь области науки и техники. Термины служат специализирующими, ограничительными обозначениями характерными для этой сферы предметов, явлений, их свойств и отношений. В отличие от слов общей лексики, которые зачастую многозначны и несут эмоциональную окраску, термины в пределах сферы применения однозначны и лишены экспрессии [Пронина 1986].

Термины по своему морфологическому строению делятся на простые, состоящие из одного слова, сложные, состоящие из двух и более слов, и термины-словосочетания, которые являются та-

кими же словосочетаниями, как и фразеологизмы [Пронина 1986, с. 8.]. Между фразеологизмами и терминами-словосочетаниями, несмотря на существенные различия (отсутствие у терминов эмоциональной окраски, применимость их только в определенной сфере научной или производственной деятельности и общепотребительность фразеологических единиц), есть и общие моменты: например, они обладают устойчивой структурой, т.е., являются устойчивыми словосочетаниями, при замене любого компонента которых меняется и все значение. Как отмечает Р.Ф. Пронина, «в смысловом отношении термины-словосочетания являются цельными лексическими единицами» [Пронина 1986, с. 9], как и фразеологизмы, составляющие отдельную лексику. Это может обозначать, что в некоторых случаях термины-словосочетания могут совпадать с фразеологизмами, напр.: *замыкание на землю, остановка с торможением*.

Основное отличие терминологических словосочетаний от обычных фразеологизмов заключается в том, что они являются терминами определенной области знаний и фразеологическими единицами одновременно. Термин, как известно, является лексической единицей, выражающей научное или специальное понятие; фразеологизм – это устойчивое сочетание слов со сложной семантикой, общее значение которого невозможно вывести из значения его компонентов.

Классификация фразеологизмов научной речи по компонентному составу может быть представлена следующими группами:

- сочетание прилагательного с существительным (способ связи – согласование): *маневровый состав, путеизмерительный вагон, моторвагонная секция*;

- сочетание существительного с существительным именительного падежа (способ связи – падежное согласование): *вектор-параметр, локомотив-тренажер*. В таких сочетаниях обычно склоняются оба элемента: *локомотив-тренажер, локомотива-тренажера*; иногда склоняется только второй (как правило, если первый является заимствованным словом): *блок-участок, блок-участка; дизель-поезд, дизель-поезда*; и т. д.; в небольшой группе сочетаний склоняется только первый элемент: *программа-максимум, программы-максимум* и т. д.;

- сочетание существительного с существительным родительного падежа без предлога (способ связи – управление): *сила трения, дистанция пути, деформация полотна*;

- сочетание существительного с существительным в косвенном падеже с предлогом (способ связи – управление): *бульдозер с поворотным отвалом, вывод от средней точки; выверка на вертикальность*;

- сочетание глагола с существительным с предлогом (способ связи – глагольное управление): *принимать во внимание, вводить в строй, приводить в движение*;

- сочетание глагола с существительным без

предлога (способ связи – глагольное управление): *снабжать энергией, отвечать требованиям, оказывать сопротивление, обрабатывать данные*.

По соотносительности с той или иной частью речи среди фразеологизмов научного стиля выделяют:

- именные фразеологизмы (имеют общее грамматическое значение предметности и частные грамматические значения рода, числа, падежа): *двухпутная дорога, скорый поезд, удельный вес*;

- глагольные фразеологизмы (выражают действие или состояние, имеют частные грамматические значения вида, времени, лица, числа): *достигнуть равновесия, довести до кипения, принять во внимание*.

В научном стиле значительную часть устойчивых сочетаний составляют конструкции с отглагольными существительными: *проведение эксперимента, накопление деформации, изготовление изделий, устранение недостатков*.

Еще одной характерной чертой научных текстов можно назвать фразеологизмы, являющиеся клише и вводными конструкциями. Например, характерное для текстов научного стиля словосочетание *быть за рамками, не входить в задачу (данной работы)* имеет устойчивый порядок слов, закреплённую структуру. Или же устойчивое словосочетание, часто используемое в текстах научного стиля – *по имеющимся (у автора) сведениям*. Структура этого словосочетания не может быть изменена без потери смысла.

Следует отметить, что нередко составные научные термины приобретают обобщенно-образный смысл и становятся достоянием общеязыковой фразеологии: абсолютный нуль, наклонная плоскость, сила притяжения, точка опоры, выдвинуть аргумент, доводы за и против. Это явление в языке закономерно, и объясняется оно межстилевым взаимодействием, которое представляет собой одно из важнейших тенденций развития русского языка на современном этапе.

Итоги. Таким образом, фразеология научного стиля имеет общие черты и существенные различия с фразеологией общеязыковой. Студенты должны усвоить, что научный текст характеризуется логичностью, точностью, структурированностью и однозначностью, и поэтому фразеологизмы в качестве образных средств не допустимы в научных и научно-технических статьях. Идиомы как один из видов фразеологических единиц характеризуются устойчивостью в своем составе и структуре, лексической неделимостью и целостностью значения.

При анализе статей научного стиля становится ясно, что основную массу присутствующих в них фразеологических единиц составляют фразеологизмы-термины, которые являются основным элементом любой научной статьи. Фразеологизмы в исходном своем значении и в качестве средства образности в научном тексте являются недопустимыми, как любой источник неясности или двусмысленности в текстах научного стиля.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ефимов А.И. Стилистика русского языка. Москва: Просвещение, 1969. 448 с.
2. Кунин А.В. Английская фразеология. Москва: Высшая школа, 1970. 245 с.
3. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1986. 175 с.
4. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология: учебник. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 2001. 415 с.
5. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Москва: Либроком, 2012. 192 с.
6. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва: Либроком, 2008. 280 с.

REFERENCES

1. Efimov A.I. (1969) Stilistika russkogo yazyka [Stylistics of the Russian language]. Moskva: Prosveschenie. 448 s. [in Russian].
2. Kunin A.V. (1970) Angliyskaya frazeologiya [English phraseology]. Moskva: Vysshaya shkola. 245 s. [in Russian].
3. Pronina R.F. (1986) Perevod angliyskoy nauchno-tehnicheskoy literatury [Translation of English scientific and technical literature]: ucheb. posobie dlya vtuzov. 3-e izd., ispr. i dop. Moskva: Vysshaya shkola. 175 s. [in Russian].
4. Fomina M.I. (2001) Sovremennyy russkiy yazyk. Leksikologiya [Modern Russian language. Lexicology]: ucheb. 4-e izd., ispr. i dop. Moskva: Vysshaya shkola. 415 s. [in Russian].
5. Shanskiy N.M. (2012) Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka [Phraseology of the modern Russian language]. Moskva: Librocom. 192 s. [in Russian].
6. Shmelev D.N. (2008) Problemy semanticheskogo analiza leksiki (na materiale russkogo yazyka) [Problems of semantic analysis of vocabulary (based on the Russian language)]. Moskva: Librokom. 280 s. [in Russian].

STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXT IN THE PROCESS OF PROFESSIONALLY ORIENTED TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE TECHNICAL HIGHER SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the consideration of phraseological units in the scientific style of speech in the course of professionally oriented teaching of Russian as a foreign language for future technical specialists. In the study of Russian as a foreign language, mastery of the lexical minimum and grammatical norms, as well as the phraseology of the scientific style of speech, is a necessary condition for free and correct communication in a foreign language in the field of professional interests. Purposeful work is needed on the most common phraseological units characteristic of scientific and technical literature. The article highlights the characteristic features of phraseological units of scientific speech, their component composition and correlation with one or another part of speech. The common features and significant differences between the phraseology of the scientific style and the phraseology of the general language are noted, as well as the difference between terminological phrases and ordinary phraseological units. In this case, a phraseological unit is not considered as any stable phrase, but as only that one, the components of which have a figurative and metaphorical meaning. The definition of terms as the basis of any scientific text and their characterization as specialized and restrictive designations in a certain sphere of objects and phenomena are given. The morphological structure of terms is divided into simple, complex, and collocation terms. In the definitions of phraseological units and terms-phrases there are both obvious differences and some common points. Phraseological units as a means of depiction in a scientific text are unacceptable, as they can be a source of indistinctness or ambiguity. Mastering the phraseology of scientific speech allows foreign students to participate in communication, that is, the interaction of subjects to create, use and transmit professional information.

Keywords: term, phraseological unit, idiom, stable expression, scientific style, communication.

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В ТЕХНІЧНОМУ ВНЗ

Анотація. Стаття присвячена розгляду фразеологічних одиниць у науковому стилі мови в курсі професійно орієнтованого навчання російської мови як іноземної майбутніх фахівців технічного профілю. У вивченні російської мови як іноземної оволодіння лексичним мінімумом і граматичними нормами, а також фразеологією наукового стилю мовлення є необхідною умовою вільного й коректного спілкування іноземною мовою у сфері професійних інтересів. Необхідна цілеспрямована робота над найбільш уживаними фразеологічними одиницями, характерними для науково-технічної літератури. У статті виділяються характерні ознаки фразеологізмів наукової мови, їх компонентний склад і співвіднесеність із тією чи тією частиною мови. Відзначаються загальні риси й суттєві відмінності фразеології наукового стилю з фразеологією загальномовною, а також відмінність термінологічних словосполучень від звичайних фразеологізмів. Водночас фразеологізмом вважається не будь-яке стійке словосполучення, а лише те, компоненти якого мають переносно-метафоричне значення. Дається визначення термінів як основи будь-якого наукового тексту і їх характеристика як обмежувальних знаків у певній сфері предметів та явищ. Наводиться поділ термінів за морфологічною будовою на прості, складні і терміни-словосполучення. У визначеннях фразеологізмів і термінів-словосполучень є як явні відмінності, так і деякі спільні риси. Фразеологізми як засіб образності в науковому тексті неприпустимі, оскільки

можуть бути джерелом незрозумілості або двозначності. Засвоєння фразеології наукової мови дозволяє студентам-іноземцям брати участь у комунікації для створення, використання і передавання професійної інформації.

Ключові слова: термін, фразеологізм, ідіома, стійкий вислів, науковий стиль, комунікація.

© Решетнікова В., 2020 р.

Валентина Решетнікова – старший викладач кафедри «Іноземні мови-4», Інститут транспортної техніки і систем управління, Російський університет транспорту, Москва, Росія; <https://orcid.org/0000-0001-8010-0383>

Valentina Reshetnikova – Senior Teacher of the Department of Foreign Languages 4, the Institute of Transport Engineering and Control Systems, Russian University of Transport, Moscow, Russia; <https://orcid.org/0000-0001-8010-0383>

ЯДРО, ЦЕНТР ТА ПЕРИФЕРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'373

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).299–303

Романченко А. Ядро, центр та периферія українських зоофразеологізмів; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Світогляд людини значною мірою сформувався завдяки спостереженню за тваринами. Це вплинуло на уявлення, оцінювання та вироблення певних стереотипів, які ґрунтуються на концепті ТВАРИНА, а характеризують суперконцепт ЛЮДИНА, репрезентуючи різні етнокультурні коди українців.

Мета розвідки передбачає визначення ієрархії зоофразеологізмів відповідно до їхніх основних компонентів, пов'язаних із фауною. Завданням дослідження є виокремлення ядрової, центральної й периферійної зон аналізованих одиниць, визначення семантики кожної із зон, з'ясування частотності маркерів.

Ядрова зона охоплює найбільшу кількість фразеологізмів, де маркерами виступають зоосемізи. Центральна зона містить партоніми тварин. До периферійної зони уналежнено ті з них, що марковані назвами із фаунонімного світу. У межах ядрових фразеологізмів виокремлено 12 фразеосемантичних груп, половина з яких характеризує людину, інша ж частина стосується предметів, часу та місця. До складу зафіксованих фразеологічних одиниць входить 95 зоосемізмів. Найбільшою частотністю серед них відзначаються собака (55), муха (35), курка (22), птах (22). Вказані тварини «супроводжують» життя й побут українців, що й уможливило спостереження за тваринами, їхньою поведінкою та зовнішнім виглядом.

Фразеологізми із партонімами тварин формують центр зоофразеології, у межах якого вирізняють шість фразеосемантичних груп. Складником цієї зони є 24 партоніми. Найчастотнішими компонентами є хвіст (21), крило (16), роги (10). Периферійну зону становлять фразеологізми, де складником є предмет або поняття, що пов'язані із фаунонімним світом. Вони формують сім фразеосемантичних груп, в основі яких перебуває 20 реалій. Фразеологічна продуктивність їхніх основних компонентів досить низька.

Неоднакова активність компонентів зоофразеологізмів зумовлена різними лінгвальними та позалінгвальними чинниками. Найбільш продуктивними є зоосемізи, середню продуктивність мають пароніми, низьку – реалії з фаунонімного світу. Ядро зоофразеологізмів становлять стійкі сполуки із компонентом – зоосемізмом.

Ключові слова: зоофразеологізми, зоосемізм, семантика, фаунонімний світ, фразеосемантична група, ядро, центр, периферія.

Постановка проблеми. Людину здавна цікавить світ фауни. Її світогляд значною мірою сформувався завдяки спостереженню за тваринами, що впливало на уявлення, оцінювання та вироблення певних стереотипів. Вироблені фразеологічні стереотипи значною мірою ґрунтуються на концепті ТВАРИНА, характеризуючи складники суперконцепту ЛЮДИНА і репрезентуючи різні етнокультурні коди українців: антропоморфний, сенсорний, предметний. Спостереження за фаунонімним світом створювало у свідомості певні стереотипи завдяки алгоритмізації ознак тварин та пов'язаних із ними сценаріїв [Селіванова 2004, с. 45], утілених у стійких сполуках.

Аналіз досліджень. Актуальними сучасними українськими дослідженнями у сфері фразеології є студії Н. Венжинович, Н. Грозьян, Н. Зубець, О. Зубач, Ж. Краснобаєвої-Чорної, І. Лакомської, К. Мізіна, О. Селіванової та ін., у межах яких автори розробляють питання семантики, структури, функціонування, когніції й етнокультури з метою репрезентації унікальної фразеологічної картини світу. Частиною праць дослідників присвячено фразеологічним одиницям, компонентом яких є назви тварин, птахів та інших розрядів.

Зоофразеологізми (ЗФ) доволі активно вивчають українські вчені, акцентуючи на їхніх різних аспектах. І. Валусева здійснила порівняльне дослідження

фразеологізмів із зоосемічним компонентом англійської мови в парадигматиці й синтагматиці [Валусева 1996]. Д. Ужченко розробив типологію ЗФ, що охоплює 12 фразеосемантичних груп [Ужченко 2000]. О. Селіванова зосередила увагу на психокогнітивних та етнокультурних параметрах таких фразеологізмів, з'ясовуючи мотиваційні процеси залежно від статусу фрагменту ментально-психонетичного комплексу [Селіванова 2004, с. 32], відповідно до якого ЗФ здебільшого мають асоціативно-термінальну, інтеграційно-порівняльну, модусну та псевдомотивацію. О. Коваленко та В. Рзаєва виявили спільне та розбіжне у функціонуванні зоосемізмів – складників ЗФ [Коваленко 2013]. У центрі уваги А. Гребенюк перебуває семантика зоосемізмів, їхня етнонаціональна специфіка [Гребенюк 2011; 2014], хоч типологію ЗФ, на наш погляд, чітко в її розвідках не представлено, зате добре простежується етнокультурна залежність семантики ЗФ та стереотипного уявлення про той чи той еталон-реалію.

Метою розвідки є визначення ієрархії зоофразеологізмів відповідно до їхніх ключових компонентів, що тісно пов'язані з фаунонімним світом. Відповідно до цього завданнями дослідження є за принципом польового підходу виокремити ядрові, центральні й периферійні складники аналізованих одиниць, визначити семантику та наповненість кожної із зон, з'ясувати частотність маркерів у їхніх

межах на матеріалі фразеологічних словників [Удовиченко 1984; Фразеологічний 1993].

Для реалізації мети зафіксований матеріал класифіковано за зонами й підзонами – фразеосемантичними групами – та виявлено найбільш продуктивні з кута зору фразеотворювальних можливостей складники. У цьому найбільше прислужилися такі **методи**: *описовий метод* (загальна характеристики зон і підзон) із затребуваними матеріалом дослідження *прийомами систематики й класифікації* фактичної бази, *компонентний аналіз* (встановлення особливостей семантики ЗФ), *кількісні підрахунки* (визначення фразеотворювальних можливостей компонентів із фаунонімного світу і їхньої частотності).

Виклад основного матеріалу. Належність фразеологічних прототипів до світу номінації фауни, за Д. Ужченком, може бути відкритою, напіввідкритою та закритою [Ужченко 2000, с. 5]. Маркерами кожного типу відповідно слугують зоосемізи, партоніми тварин і предмети, пов'язані із тваринним світом. Першу групу стійких сполук потрактуємо як ядрову зону. Вона охоплює найбільшу кількість фразеологізмів, де зоосемізи є маркери аналізованих одиниць. Друга група аналізованих фразеологізмів містить партоніми тварин, що також кваліфікуємо як маркери зоофразеологічності. Вони становлять центр ЗФ. До периферійних фразеологізмів уналежнюємо ті з них, що марковані назвами зі світу тварин, які, втім, потребують історико-етимологічного чи культурологічного декодування.

У межах **ядрової зони** виокремлюємо такі основні фразеосемантичні групи, що об'єднують: 1) ЗФ із семантикою якісної параметризації щодо загальної, вікової й фізичної характеристики особи (сила, спритність тощо): *зблукана вівця, вовк в овечій шкурі, ні пава ні тава, стадо баранів; старий горобець, старий лис, старий сич, жовторотте пташеня; сильний як віл, слабкий як кошеня, незграбний як муха в сметані, і муха крилом уб'є*; 2) ЗФ із семантикою фізіологічного чи психічного стану особи: *вола б з'їв, гадюка ссе коло серця, коти шкребує на серці*; 3) ЗФ на позначення поведінки або реакції людини: *як баран на нові ворота, метатися як загнаний вовк, витися в'юном, як муха вкусила*; 4) ЗФ на позначення зовнішніх чи внутрішніх якостей людини: *здоровий як віл, ходити навичем, сивий як лунь, битий жук*; 5) ЗФ із семантикою дії, заняття особи: *ловити рибу в каламутній воді, ділити шкуру небитого ведмеда, купувати kota в мішку, підкладати свиню*; 6) ЗФ із обставинною характеристикою дії: *їхати як волами, триматися як воша за кожуха, як бобер у салі*; 7) ЗФ із квалітативною характеристикою предмета: *і вуж не пролізе, і собака не перескочить*; 8) ЗФ із квантитативною характеристикою предмета або особи: а) дуже багато: *як оселедець у бочці, як бджіл у вулику, як псів*; б) дуже мало: *як кіт наплакав, і котові на сльози нема*; 9) ЗФ із семантикою темпоральності: *як рак свисне, як п'явка крикне, після других півнів, з третіми півнями*; 10) ЗФ із семантикою локативності: *там, де козам роги правлять, куди і ворон кісток не заносить, хоч конем грай*; 11) ЗФ з інвективною

семантикою: *бодай вовки тебе взяли, іди к свиням, щоб лунь ухопила; щоб тебе качка ніжкою брикнула*; 12) ЗФ, що функціують як образні перифрази: *морський вовк, білі мухи, чорний ворон*.

До складу зафіксованих фразеологічних одиниць як семантичний і структурний компонент входить 95 зоосемізмів [Романченко 2005, с. 77]: *бабак, бджола, бик / корова / теля, білка, блоха, бобер, бугай, ведмідь, верблюд, вівця, віл, вовк, ворона / ворон, воша, вуж, в'юн, гадюка, галка, голуб, горлиця, горобець, гуска, тава, тедзь, джміль, дрозд, жаба, жук, заєць, звір, зозуля, індик, їжак, карась, качка / крячка, квочка, кінь / кобила, кіт / кішка, коза / козел / цап, комар, комаха, крокодил, курка / півень / курча, ластівка / ластів'я, лебідь, лин, лис, лунь, миша, мураха, муха, окунь, оса, осел, оселедець, пава / павич, павук, пацюк, перепел, пес / собака / цуцик, поросля / свиня, птах / птиця, п'явка, рак, риба, сарана, синиця, сич, слимак, слон, сова, соловей, сорока, тараня, тетеря, черв'як, черепаха, шашіль, щука*. Серед них наявні лексеми, що вказують на статеві чи вікові відмінності тварин і птахів: *бик / корова / теля, ворона / ворон, кінь / кобила, кіт / кішка, коза / козел / цап, курка / півень / курча, ластівка / ластів'я, пава / павич, пес / собака / цуцик, поросля / свиня*, а також гіперонімі назви: *звір, комаха, риба, птах / птиця*.

У межах зоосемізмів вирізняємо такі їхні інфратипи й класи: хребетні (птахи: *ворона, галка, голуб, горлиця, горобець, гуска, тава, дрозд, зозуля, індик, качка, ластівка, лебідь, лунь, пава, перепел, синиця, сич, сова, соловей, сорока, тетеря*; ссавці: *бабак, бик / корова, білка, бобер, бугай, ведмідь, верблюд, вівця, віл, вовк, заєць, їжак, кінь, кіт, коза, лис, миша, пацюк, собака, свиня, слон*; риби: *в'юн, карась, лин, окунь, оселедець, щука*; плазуни: *вуж, гадюка, крокодил, черепаха*; амфібії: *жаба*) та безхребетні (*комахи: бджола, блоха, воша, тедзь, джміль, жук, комар, мураха, оса, сарана*; павукоподібні: *павук, молюски: слимак; ракоподібні: рак*). Однаково високу фразеоактивність мають назви ссавців та птахів, середній ступінь її характерний для назв комах, риб, плазунів, а низьку частотність мають назви амфібій, молюсків, рако- та павукоподібних, що дає підстави говорити про основний фонд, прифондовий і периферійний арсенал таких назв.

За частотністю використання в досліджуваних ЗФ відзначаються такі зоосемізи, як *собака* (55 одиниць), *муха* (35), *курка, птах* (по 22), *вовк* (21), а також *кіт* (18), *риба, рак* (по 17), *миша* (15), *кінь, коза* (по 14). Більшість із них становлять такі назви тварин, що «супроводжують» життя й побут українців і співіснування з якими уможливають спостереження за тваринами, за їхньою поведінкою та зовнішнім виглядом.

Актуальність для формування ЗФ та частотність зоосемізмів тісно пов'язана з тим, до яких макрогруп стійких сполук входять українські зоофразеологізми. Зокрема, як зауважує Н. Венжинович, зоосемізм *собака* як складник фразеологізмів належить до макрогрупи «Досвід», де нерідко передбачає майстерність [Венжинович 2018, с. 166].

Фразеологізми з партонімами тварин охоплюють значну кількість стійких сполук і формують центр зоофразеології. Ці образи ми одержали у спадок від тих часів, коли люди тісно контактували з природою. Варто звернути увагу на те, що деякі назви, зафіксовані у ЗФ, є спільними для людини і тварини. Проте ми зараховували їх до однієї з фразеосемантичних груп, враховуючи контекст або беручи до уваги наявність інших слів, що вказують на належність тварині. Йдеться про такі партоніми, як *мозок, язик, око, вухо, ніс, коліно*. За умови, якщо такої підказки не було, соматизм автоматично зараховували до таких, що стосуються людини.

У межах **центральної зони** виокремлено такі основні фразеосемантичні групи: 1) ЗФ на позначення різних видів діяльності людини, ставлення до когось, морального та фізичного стану людини: *брати з копита, брати (схопити) за роги, виляти хвостом, вкоротити ікла, вкрутити роги, ворон ворону око не виклює, за хвіст та на вітер, (летіти) на крилах, в баранячий ріг скрутити, в баранячий ріг зігнути, волам хвосту крутити, ввіймати вовка за вухо, гладити проти шерсті, гріти у хвіст і в гриву, бити і в хвіст і в гриву, давати на лапу, держати хвіст бубликом, дерти шкуру, драти (по) три шкури, за жабри брати, і лапки зложити, і лапки покласти, крутити хвостом, і в хвіст і в гриву, лапу накласти;* 2) якісно-обставинні ЗФ: *аж пір'я летить, до біса на роги, з копита, з одного копита, мов корова язиком злизала, де козам роги правлять, де Сидір козам роги править, жабі по коліна, і комар носа не підточить;* 3) ЗФ із семантикою якісної характеристики особи: *бикові роги скрутити, кований на всі чотири копита, коли б свині роги, курячий мозок;* 4) ЗФ із квантитативною семантикою (особи, предмета): *як Марко на вовні, ні вуха ні рила, як з рога достатку;* 5) ЗФ із локативною семантикою: *під крило, під крилом, до біса на роги;* 6) ЗФ із побажальною семантикою: *ні луски ні зябрів, ні пуху ні пера;* 7) ЗФ, що позначають предмет, явище в широкому значенні: *вовк в овечій шкурі, гусяча шкіра*.

Отже, із семи фразеосемантичних груп стійких сполук найбільшою виявилась група фразеологізмів, котрі виражають різні процеси, види діяльності, фізичний чи емоційний стан людини (40). Менше якісно-означальних фразеологізмів (16), а таких, що характеризують особу чи предмет, практично немає (відповідно 4 і 2).

Зафіксовані ЗФ як семантичний і структурний компонент містять 24 партоніми: *вухо, грива, жабри / зябра, ікла, кишки, коліна, копито, крило, лапа, луска, мозок, ніс, нога, око, пазурі, пір'я, ратиці, рило, роги, хвіст, шерсть, шия, шкура, язик*. Найчастотнішими компонентами є *хвіст* (21 вживання), *крило* (16), *роги* (10), *шкура / шкіра* (4), *лапа* (9), *пазур* (9), *копито* (6).

Хвіст тварини відіграє важливу функцію, виконуючи механічну, фізіологічну та «комунікативну» функцію. Це орган, властивий практично всім тваринам, очевидно, із цим пов'язана його частотність у фразеологізмах. Крім того, положення хвоста – своєрідна тваринна мова жестів. Вона пе-

редає сигнали тривоги і страху, погрози і переваги, миролюбності та відданості. Звичайно, тваринні жести метафоризуються і поповнюють скарбницю виражальних засобів української мови: *держати хвіст бубликом*. Н. Венжинович, уналежнюючи до макрогрупи «Життя» фразеологізми з компонентом *крила*, підкреслює, що вони символізують силу, могутність, упевненість [Венжинович 2018, с. 160]. Одна з основних функцій рогів у тварин – захисна функція. На цій основі будуються такі ЗФ: *бикові роги скрутити, брати бика за роги, вкрутити роги*.

Фразеоутворювальна активність партонімів зумовлена різними внутрішньолінгвальними та позалінгвальними чинниками. Маркери-партоніми у складі фразеологізмів зазнають якісних семантичних перетворень. При утворенні фразеологізму такі компоненти, втрачаючи семантичне ядро, актуалізують окремі семи, що відбивають найбільш характерні з кута зору людини властивості та ознаки особи чи тварини: спосіб життя, зовнішній вигляд, розмір, місце мешкання, спосіб пересування тощо. Семи, котрі відбивають ознаки тварин, трансформуються в такі, що відображають інші риси людини.

Зоофразеологізми сформувалися на основі спостережень за поведінкою, зовнішнім виглядом, способом життя тварин, за умовами полювання на них. Широке використання партонімів у складі фразеологічних одиниць значною мірою зумовлено тим, що вони репрезентують один із найстаріших шарів у лексико-семантичній системі різних мов і входять до ядра словникового складу мови.

Периферійну зону ЗФ становлять стійкі сполуки, де складником є предмет або поняття, що пов'язані з тваринним світом. Із зафіксованих фразеологічних одиниць сформовано такі фразеосемантичні групи:

1) ЗФ на позначення дії, занять особи: *випустити віжки з своїх рук, віжки в руках, підбирати віжки, попускати віжки, розпускати віжки, тягти воза, закидати вудку, змотувати вудку, залутувати у свої тенета, піддаватися на вудку, спіймати на вудочку, увалася вудка, вдягати вуздечку, тримати у вузді, летіти галопом, ловити на гачок, звити гніздо, повертати голоблі, стати на диби, водити на мотузці, вибивати з сідла, у ярмі ходити, лізти в ярмо, скидати ярмо, тягти ярмо;* 2) ЗФ із семантикою поведінки чи реакції особи: *вожжина під хвіст попала, закусити вудила, піти на гачок;* 3) ЗФ із семантикою фізичного чи психологічного стану особи: *не затягнеш налигачем, хоч на налигачі тягни;* 4) ЗФ на позначення зовнішнього вигляду особи: *нагулювати жир, спускати жир;* 5) ЗФ з адвербіальною характеристикою дії: *алюр три хрести, з-під батога, у три батоги;* 6) ЗФ із семантикою якісної характеристики предмета: *насиджене гніздо, тепленьке гніздечко*.

До цієї групи умовно можна уналежнити псевдозоофразеологізми – *вислови*, генетично не пов'язані з фаунонімною сферою, проте які носії так чи так асоціюють із тваринним світом: *зелений змії, напиться до зеленого змія, зайчики в голові стрибають, хоч коники ліпи* [Романченко 2006,

с. 79]. Фразеотворювальною активністю характеризуються такі предмети й поняття: *віжки* (6), *вудка / вудочка* (5), *ярмо* (4), *гніздо* (3), *вудка / вудечка / вудила* (3), *налигач* (2) тощо.

У межах ядрових, центральних та периферійних складників ЗФ функціонують як позитивно конотовані, так і негативно конотовані. На це також звертають увагу дослідники фразеології. До негативно конотованих стійких сполук зараховують ті, компонентом яких є маркери-зоосемізми *баран, курка, свиня, оса, гедзь, муха, горобець, гадюка, рак, теля* тощо, а також маркери-партоніми *хвіст, крило*, котрі разом з іншими компонентами відповідно вказують на особливості розуму, пам'яті, уваги або дій, вчинків, поведінки [Венжинович 2018, с. 177–181].

Висновки. Неоднакова фразеотворювальна активність компонентів зоофразеологізмів зумовлена різними внутрішньолінгвальними та позалінгвальними чинниками. Найбільш продуктивними є зоосемізми, середню продуктивність мають пароніми, низьку – реалії з фаунонімного світу. Ті чи ті маркери різних зон ЗФ семантично широко віддзеркалюють концепт ЛЮДИНА. Усі зони й підзони ЗФ репрезентують етнокультурно зумовлені коди. Така зумовленість уможливило відтворення певного сегмента життєдіяльності, культури, побуту й довкілля, що відбивають концептуальну та фразеологічну картину світу українського народу. *Перспективу* дослідження вбачаємо у вивченні зв'язку ядра, центру та периферії з етнокультурними кодами та конотованістю ЗФ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валуєва І.В. Порівняльне дослідження фразеологічних одиниць із зоосемічним компонентом у парадигматиці й синтагматиці (на матеріалі англійських текстів ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Одеса, 1996. 15 с.
2. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультуроLOGІ: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
3. Гребенюк А.В. Етнонаціональні особливості вираження семантики зоосемічного компонента у фразеологізмах української мови. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. 2012. Вип. 8. С. 26–33.
4. Гребенюк А.В. Типологія фразеологізмів з компонентом-фаунонімом. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 128–133.
5. Коваленко О.В., Рзаєва В.В. Функціонування зоосемізмів у фразеологізмах німецької та української мов. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 30–38.
6. Романченко А.П., Дица С.П. Склад та емоційно оцінний потенціал зоофразеологізмів. *Затиски з українського мовознавства*. Одеса, 2005. Вип. 15. С. 75–83.
7. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
8. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. Київ: Вища школа, 1984. Т. 1. 304 с.; Т. 2. 384 с.
9. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2000. 18 с.
10. Фразеологічний словник української мови / уклад.: Білоноженко В. М., Винник В. О., Гнатюк І. С. та ін. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1, 2. 984 с.

REFERENCES

1. Valuieva I.V. (1996) Porivnialne doslidzhennia frazeolohichnykh odynyts iz zoosemichnym komponentom u paradyhmatytsi y syntahmatytsi (na materialі anhlomovnykh tekstiv XX stolittia) [Comparative research of phraseological units with zoosemic component in paradigmatics and syntagmatics (on the material of English texts of the 20th century)]. PhD the author's abstract: 10.02.04. Odesa. 15 s. [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta linhvokulutrolohii]: monohrafiia [Phrases of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguistic culturology]: monography. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. 463 s. [in Ukrainian].
3. Hrebenuk A.V. (2012) Etnonatsionalni osoblyvosti vyrazhennia semantyky zoosemichnoho komponenta u frazeolohizmakh ukrainskoi movy [Etnonational specialties of conveying faunic component semantics in phraseological units of Ukrainian language]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Seria 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov. Vol. 8. S. 26–33 [in Ukrainian].
4. Hrebenuk A.V. (2011) Typolohiia frazeolohizmiv z komponentom-faunonimom [Typology of phraseology with a faunonym component]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Vol. 6. S. 128–133 [in Ukrainian].
5. Kovalenko O.V., Rzaieva V.V. (2013) Funktsionuvannia zoosemizmiv u frazeolohizmakh nimetskoi ta ukrainskoi mov [Functioning of zoosemisms in phraseology of German and Ukrainian languages]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk*. Vol. 2. S. 30–38 [in Ukrainian].
6. Romanchenko A.P., Dytsa S.P. Sklad ta emotsiino-otsynnyi potentsial zoofrazeolohizmiv [Composition and emotionally evaluative potential of zoophraseologisms]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Odesa, 2005. Vol. 15. S. 75–83 [in Ukrainian].

7. Selivanova O.O. (2004) *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)*: monohrafiia [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)] : monography. Kyiv – Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].
8. Udovychenko H.M. (1984) *Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. T. 1. 304 s.; T. 2. 384 s. [in Ukrainian].
9. Uzhchenko D.V. (2000) *Semantyka ukrainskykh zoofrazeolohizmiv v etnokulturnomu vysvitleni* [Semantics of Ukrainian zoophraseologisms in ethnocultural coverage]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kharkiv, 2000. 18 s. [in Ukrainian].
10. *Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993)* / uklad.: Bilonozhenko V.M., Vynnyk V.O., Hnatiuk I.S. ta in.; [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1993. Kn. 1, 2. 984 s. [in Ukrainian].

THE CORE, CENTER AND PERIPHERY OF UKRAINIAN ZOOPHRAZEOLOGISMS

Abstract. Human worldview was vastly formed by animal observation. This influenced the perception, evaluation and development of certain stereotypes, which are based on the ANIMAL concept, and characterize the HUMAN superconcept, representing different ethnocultural codes of Ukrainians.

The purpose of the research is to determine the hierarchy of zoophraseologisms according to their main components related to fauna. The task of the research is to separate the core, central and peripheral zones of the analyzed units, to determine the semantics of each zone, to find out the frequency of markers.

The core zone covers the largest number of phraseology, where the markers are zoosemisms. The central zone contains animal paronyms. To the peripheral zone belong those that are marked with names from the faunal world. Within the core zone phraseologisms, 12 phraseosemantic groups have been singled out, half of which characterize a person, the other part concerns objects, time and place. The stated phraseological units include 95 zoosemisms. The highest frequencies among them have dog (55), fly (35), chicken (22), bird (22). These animals “accompany” the life and way of life of Ukrainians, which made it possible to observe the animals, their behavior and appearance. Phraseologisms with animal paronyms form the center of zoophraseology, within which six phraseosemantic groups are distinguished. There are 24 paronyms in this zone. The most frequent components are tail (21), wing (16), and horns (10). The peripheral zone consists of phraseological units, which have an object or concept related to the faunal world as the component. They form seven phraseosemantic groups based on 20 culture-specific concepts. Phraseological productivity of main components is quite low.

The unequal activity of the components of zoophraseologisms is due to different linguistic and non-linguistic factors. Zoosemisms are the most productive, paronyms have average productivity, realities from the faunal world have low productivity. The core of zoophraseologisms is stable compounds with a zoosemism as a component.

Keywords: zoophraseologisms, zoosemism, semantics, faunal world, phraseosemantic group, core, center, periphery.

© Романченко А., 2020 р.

Алла Романченко – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-6870-2429>

Alla Romanchenko – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, I.I. Mechnykov Odesa National University, Odesa, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-6870-2429>

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПОРІВНЯЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'373.7:81'367.335

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).304–308

Рошко С. Фразеологічні порівняльні конструкції у семантико-синтаксичній структурі складного речення; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті досліджено функціонально-семантичне навантаження фразеологічних порівняльних конструкцій як компонентів складних речень у семантико-синтаксичній структурі складного речення на матеріалі художніх творів українських письменників. Тема наукової статті є актуальною, оскільки вперше в українському мовознавстві здійснено аналіз фразеологічних порівняльних конструкцій як компонентів складних речень насамперед за типами зв'язку та за семантичним призначенням підрядної частини щодо головної.

У науковій статті використано методи аналізу, системного підходу та структурно-функціональний метод при дослідженні фразеологічних порівняльних конструкцій у семантико-синтаксичній структурі складного речення

У результаті проведеного дослідження встановлено, що як компоненти складнопідрядних речень порівняння-фразеологізми наповнюють підрядну частину порівняльною семантикою і за своєю семантико-синтаксичною структурою можуть бути співвідносними зі складнопідрядними реченнями як нерозчленованого, так і розчленованого типу. Найбільш поширеними є складнопідрядні речення нерозчленованого типу якісно-означальні та кількісно-означальні, а також складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням способу дії та зі значенням зумовленості причини. Проте найвиразнішою групою порівнянь-фразеологізмів за своїм функціонально-семантичним навантаженням є складні порівняльні конструкції – прислів'я, співвідносні в структурно-синтаксичному відношенні з різними типами складнопідрядних речень, у яких і головна, і залежна частини становлять єдине, нерозкладне структурне і смислове ціле. Засобами зв'язку у складнопідрядних порівняльних реченнях є порівняльні сполучники **як, мов, немов, наче, ніби** і под. у підрядній частині речення та, нерідко, співвідносно-вказівні слова **так, такий (-а, -е, -і)** у головній частині, які безсумнівно вказують на те, що фразеологізм є саме підрядною частиною складнопідрядного речення, а не порівняльним зворотом – членом простого речення.

При семантико-синтаксичному аналізі складнопідрядних речень різних типів завжди слід враховувати не тільки структуру підрядної частини, але й синтаксичні взаємовідношення між окремими її структурними компонентами та функціонально-семантичний аспект цієї частини. Якщо виявиться, що підрядна частина не членується у логіко-смиловому відношенні, тобто становить собою нерозкладну смислову єдність, то аналіз такої частини за членами речення здійснювати неправомірно.

Ключові слова: фразеологічна порівняльна конструкція, порівняння-фразеологізми, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, порівняльні сполучники, підрядне порівняльне речення.

Постановка проблеми. Серед різноманітних виражальних засобів пізнання навколишнього світу чільне місце займає фразеологічне порівняння, яке полягає у виявленні й окресленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами на основі наявності в них спільних рис, ознак і властивостей. «Фразеологічний фонд мови – ось те живе і невичерпне джерело, яке забезпечує збагачення літературної мови новими виражальними засобами. Вплив цього джерела надає мові яскравих рис національного характеру, неповторного колориту» [Тодор 1994, с. 64]. Порівняння-фразеологізми за своїм значенням виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, тому близькі до лексичної одиниці, але одночасно є і граматичними одиницями, оскільки виступають у якійсь функції у реченні і є його членами, або ж компонентами складних речень. Та й за структурою вони відрізняються від власне лексем, тому що є складнішими утвореннями за своєю будовою.

У семантико-синтаксичній структурі складного речення фразеологічні порівняльні конструкції становлять окрему групу в системі фразеологічних одиниць, яка характеризується не тільки семантичною злитістю

компонентів, але й специфічними мовними засобами вираження порівняльного змісту. Зважаючи на наші дослідження порівнянь-фразеологізмів у функції членів простого речення та як компонентів складнопідрядних у логіко-граматичній структурі речення [Рошко 2019], важливим і актуальним є питання дослідження різновидів фразеологічних порівнянь як компонентів складних речень у семантико-синтаксичній структурі складного речення.

Аналіз досліджень. Стіькі, нерозкладні, фразеологічні образні сполуки у функції об'єкта порівняння становлять специфічну структурно-семантичну групу порівняльних конструкцій у складних синтаксичних конструкціях. На цю специфіку звертають увагу, зокрема, А. Загнітко [Загнітко 2001, с. 381–382], І.К. Кучеренко [Кучеренко 1959, с. 36], В.Д. Ужченко та Л.Г. Авксентьев [Ужченко 1990, с. 42–43], Г.О. Козачук і Н.Т. Шкурятяна [Козачук 1993, с. 317], О.Г. Тодор [Тодор 1994, с. 64]. Однак комплексного, системного аналізу порівнянь-фразеологізмів як компонентів складних речень у семантико-синтаксичній структурі речення в українському мовознавстві поки що не здійснено.

Мета статті – проаналізувати функціонально-семантичне навантаження фразеологічних порівняльних конструкцій як компонентів складних речень у семантико-синтаксичній структурі складного речення.

Методи та методика дослідження. У науковій статті використано методи аналізу, системного підходу та структурно-функціональний метод при дослідженні фразеологічних порівняльних конструкцій у семантико-синтаксичній структурі складного речення за типами зв'язків та за призначенням підрядної частини щодо головної.

Виклад основного матеріалу. За нашими спостереженнями порівняльні конструкції із фразеологічними сполученнями у ролі об'єкта порівняння нерідко функціонують як відповідні підрядні частини складного речення, з урахуванням того факту, що порівняння-фразеологізми багатьма авторами вводяться в речення нерідко не в «натуральній», відшліфованій віками живорозмовною практикою формі, а «препаруються», «відредагуються» і навіть створюються власні сполуки на базі загальноживаних живорозмовних чи за аналогією до них. Наприклад (у наведених прикладах порівняння-фразеологізми виступають об'єктом порівняння, а головна частина речення – суб'єктом порівняння): А їй [Катерині – Р.С.] якраз ніхто й не потрібен був, ті залицання їй, **як собаці п'ята нога**, Катерина ще соромилася всього... (В. Шкляр); – *Але чого я [Кочубей – Р.С.] отеє на ті візерунки, як теля на нові ворота, гляджу?* (Б. Лепкий);... він [Богдан Чорногор – Р.С.] мовчить, **наче води набрав у рот...** (П. Куліш); [*Хівря – Р.С.*] *Ходить так легенько, наче в ступі горох товче...* (І. Нечуй-Левицький); *Бурлаки впізнали той [жидівський – Р.С.] дух під багатою одежею, як вовки впізнають вовчий дух у вовчій шкурі* (І. Нечуй-Левицький); *Ноги шаруділи в болоті, немов шептали раки в мішку...* (М. Коцюбинський) й ін.

Як відомо, структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень ґрунтується на широкому тлумаченні форми складнопідрядного речення. При диференціації підрядних частин враховуються: 1) характер співвідношення між головною і підрядними частинами; 2) до чого відноситься підрядна частина; 3) за допомогою яких формально-граматичних засобів приєднується підрядна частина [Загнітко 2001, с. 384–385]. Для більш детального аналізу особливостей семантичних співвідношень головної і підрядної частини речення необхідно врахувати: 1) специфіку стосунку підрядної частини до головної: до слова (словосполучення) чи до всієї головної частини стосується підрядна частина; 2) засіб поєднання головної та підрядної частини та 3) семантичні відношення між головною і підрядними частинами. За комплексом цих ознак розрізняють складнопідрядні речення розчленованого типу і складнопідрядні речення нерозчленованого типу. Для нерозчленованих складнопідрядних речень визначальною ознакою виступає віднесеність підрядної частини до одного слова або словосполучення головної частини. Розчленовані складнопідрядні

речення характеризуються віднесеністю змісту підрядної частини до всього змісту головної частини. Поряд із цією ознакою істотною також є наявність у складнопідрядних реченнях нерозчленованого типу співвідносних або опорних слів, що передбачають певне поширення головної частини підрядною відповідної семантики. Зв'язок у нерозчленованих реченнях характеризується передбачуваністю, а в розчленованих – непередбачуваністю [Загнітко 2001, с. 388–389]. Порівняння-фразеологізми – підрядні компоненти складних речень поєднуються з головними реченнями різноманітними порівняльними сполучниками, зокрема, **як, мов, немов, наче, ніби** і под. У головному реченні можуть бути наявні співвідносно-вказівні слова **так, такий (-а, -е, -і)**, які безсумнівно вказують на те, що фразеологізм є саме підрядною частиною складнопідрядного речення, а не порівняльним зворотом – членом простого речення.

У сучасній українській літературній мові простежуються складнопідрядні речення з підрядною частиною, вираженою фразеологічною порівняльною конструкцією як нерозчленованого, так і розчленованого типу. Наприклад:

1) складнопідрядні речення нерозчленованого типу: ... *бо в неї той язик вертлявий, як телячий хвіст у Петрівку...* (В. Шкляр); – *Буває день довгий-предовгий і буває такий короткий, як батогом лягнув.* Сюди-туди – і вже ніч (В. Шкляр); – *Я що – схожа на П'ятицю? – спитала Маруся. – Бігме, як дві краплі води* (В.Шкляр); – *Я в Гаці, як у себе в кишені* (В. Шкляр); *На тому березі теж горіло два вогники, але на відстані вони були невеличкі, наче вовки світили очима* (В. Шкляр);

2) складнопідрядні речення розчленованого типу: – *А я вчора лазив через огорожу, – вискочив, як Пилип з конопель, Валерка* (В. Шкляр); – *Давай, чорнява, кажу, я тобі поворожу. Кращого ворожбитя тобі не знайти. То вони тікають, як чорт від ладану* (В. Шкляр); *вони [Муталіб і Ірина – Р.С.] напугують собі квартиру та й заживуть, як у Бога за пазухою* (В. Шкляр); – *А так мушу крутитися, як муха в окропі, і не заради себе: тільки за дублянку твоєї жіночки я заплатила стільки, що ти й за рік не заробиш* (В. Шкляр); *Тепер мені так до обнімання, як грішнику до гарячої сковороди* (П. Куліш).

Відштовхуючись від врахування особливостей синтаксичного зв'язку між підрядними частинами, простежуючи закономірності вияву підрядного прислівного і детермінантного зв'язків у структурі складнопідрядного речення і з'ясовуючи особливості семантики підрядних частин, І.Р. Вихованець весь загал складнопідрядних речень поділяє на два типи: 1) складнопідрядні речення з детермінантними частинами і 2) складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами [Вихованець 1993, с. 336–339]. При цьому окремо розглядаються особливості складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу. У сучасній українській мові найтиповішими і найекспресивнішими складними порівняльними конструкціями є прислів'я, співвідносні в структурно-синтаксичному відношенні

з різними типами складнопідрядних речень, у яких і головна, і залежна частини становлять єдине, нерозкладне структурне і смислове ціле (фразеологізм у широкому розумінні цього терміна), причому головна частина звичайно має у своєму складі співвідносно-вказівне слово і є суб'єктом порівняння, а підрядна – об'єктом порівняння. У семантико-синтаксичній структурі речення такі складні фразеологічні порівняльні конструкції структурно найчастіше співвідносяться:

1) зі складнопідрядними реченнями субстанційної семантики, де корелятивна пара співвідносного слова і сполучного слова реалізує чітко окреслену суб'єктну, предметну семантику, наприклад: *Яке йшло, таке знайшло* (Нар. тв.); *Яке їхало, таке здибало* (Нар. тв.);

2) зі складнопідрядними реченнями атрибутивної (означальної) семантики, де корелятивна пара співвідносного слова і сполучного слова чітко репрезентують означальну семантику, наприклад: *Який батько, такий син* (Нар. тв.); *Яка матка, така й Катка* (Нар.тв.); *Яке коріння, таке й насіння* (Нар. тв.); *Яке зіллячко, таке й сім'ячко* (Нар. тв.);

3) зі складнопідрядними реченнями з підрядними детермінантними способом дії, які вказують на спосіб здійснення дії, окресленої у головній частині, наприклад: *Як собі постелиши, так і вистпиши* (Нар. тв.); *Як прочистиши зерно, так і зійде воно* (Нар. тв.);

4) зі складнопідрядними реченнями з підрядними детермінантними відповідності, зміст яких передбачає зіставлення явищ в якісному або кількісному плані, наприклад: *У дівчини стільки ласки, як на тихім ставку ряски* (Нар. тв.); *У нього стільки грошей, як у жаби пір'я* (Нар. тв.); *Стільки має, як голодний за зубами* (Нар. тв.); *Такий багатий, як церковна миша* (Нар. тв.).

Проте в сучасній (новій) українській літературній мові найчастіше простежуються порівняльні конструкції, у яких тільки підрядна частина становить собою фразеологічну структуру, що і є об'єктом порівняння. Специфіка таких підрядних фразеологічних структур полягає в тому, що вони лише в формально-синтаксичному відношенні співвідносні з підрядною частиною складнопідрядного речення, однак спроба встановлення логіко-смислових взаємозв'язків, синтаксичних відношень між такими лексемами призводять до формалізму, а іноді навіть до абсурду: у смисловому відношенні така підрядна частина становить собою єдине нерозкладне ціле, а в функціонально-синтаксичному відношенні є еквівалентом підрядного речення. Наприклад: *Шавкун мовчав, як у рот йому води наливо* (П. Мирний); *Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі...* (І. Котляревський); *Тепер мені так до обнімання, як грішнику до гарячої сковороди* (П. Куліш) і под.

Опора тільки на синтаксичний зв'язок та засоби його вираження, семантику опорних слів не може бути достатнім критерієм різновидів підрядних частин, виражених фразеологічними порівняльними конструкціями, і створення цілісної класифікації

складнопідрядних речень. Непоодинокими постають спроби при створенні семантико-синтаксичної класифікації складнопідрядних речень спиратися на весь комплекс ознак складнопідрядних речень, враховуючи: 1) особливості сполучувального елемента (сполучник чи сполучне слово); 2) відношення підрядної частини до головної (до всього змісту головної частини стосується підрядна частина чи до одного слова (словосполучення)); 3) смислово взаємодію головної і підрядної частини. Інколи при цьому враховують також особливості морфологічного вираження опорного слова в головній частині, позицію підрядної частини щодо головної та ін. Наявність співвідносних слів, або антецедентів (від лат. *antecedens* – попередній, поняття увів Л. Теньєр), у головній частині накладає особливий статус на функціональний вияв підрядної частини. Так, наприклад, використання в ролі антецедента означального, заперечного, неозначеного займенника надає усьому реченню узагальненої семантики: *Яка робота, така й нагорода* (Нар. тв.) [Загнітко 2001, с. 395]. При цьому з-поміж складнопідрядних речень розчленованого типу І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська складнопідрядні речення з підрядними порівняльними виділяють в окрему групу) [Слинко 1994, с. 76–581].

За нашими спостереженнями, у сучасній українській мові серед складнопідрядних речень, підрядна частина яких виражена фразеологічною порівняльною конструкцією, можна виокремити:

1) складнопідрядні речення нерозчленованого типу якісно-означальні, в яких співвідносним словом у головній частині виступає займенник **такий** (**-а, -е, -і**) – він і постає носієм якісної і означальної семантики, наприклад: *Но сей служивий таку веремію підняв, як чорт в лотоках* (І. Котляревський); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича, – сказано: якби такий розум – батько, як дві каплі води* (П. Мирний); *Таку мені долю Бог дав, ніби курям на сміх* (Б. Лепкий);

2) складнопідрядні речення нерозчленованого типу якісно-кількісні, або кількісно-означальні зі значенням міри й ступеня (у яких може бути наявний у головній частині корелянт **такий, стільки**), наприклад: *Такий я [Мазепа – Р.С.] щасливий, як віл під обухом...* (Б. Лепкий); *...У нас стільки всякого хліба, як води в морі...* (І. Карпенко-Карий); *Пече мене... отут пече... мов хто жару насипав...* (П. Мирний); *Е, тільки того зарібку, як кіт наплакав* (І. Франко); *Дівчата вже дивувалися, що вона стала такою домосідкою...сидить собі нишком, як миша під віником* (В. Шкляр);

3) складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням способу дії, у яких корелянт **так**, що знаходиться у головній частині, розташовується перед дієсловами, наприклад: *Циганчата кричати не своїм голосом, мов з них чорт лика дере* (Г. Квітка-Основ'яненко); *– З ким? – закричала генеральша, мов хто ножем шпигонує її* (П. Мирний); *Чіпка викрутився цілий місяць, як муха в окропі...* (П. Мирний); *Він так воює, як зуби рве і мерців поре...* (Б. Лепкий); *...Лесиха вміла з'їдати чужу душу, як*

іржа залізо (І. Франко); *Однак новина впала, як зрім з ясного неба* (М. Коцюбинський); *...а він на ту її мову дивиться, як баран на нові ворота, ніби не второпав, до чого вона веде...* (В. Шкляр); *...вона [Клавдія Іванівна – Р.С.] вже не морщилася, а говорила так, як медом мазала* (В. Шкляр);

4) складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням зумовленості причини, наприклад: *Петро п'є, гуляє, ... головою трясє, хвилини спокійно не всидить, ніби чорт у нього вселився...* (Б. Лепкий); *Цар глянув і нахмури брови; нараз, ніби ним трясця затрясла, заперечив рукою: не треба!* (Б. Лепкий).

Висновки. Фразеологічні порівняльні конструкції у ролі об'єкта порівняння нерідко функціонують як відповідні підрядні частини складного речення. У семантико-синтаксичній структурі речення аналіз таких конструкцій доцільно здійснювати за специфікою стосунку підрядної частини до головної, засобу поєднання головної та підрядної частини та семантичних відношень головної і підрядної частини. Найвиразнішою групою за своїм функціонально-семантичним навантаженням є складні порівняльні конструкції – прислів'я, співвідносні в структурно-синтаксичному відношенні з різними типами складнопідрядних речень, у яких і

головна і залежна частини становлять єдине, нерозкладне структурне і смислове ціле. Як компоненти складнопідрядних речень порівняння-фразеологізми наповнюють підрядну частину порівняльною семантикою і за своєю семантико-синтаксичною структурою можуть бути співвідносними зі складнопідрядними реченнями як нерозчленованого, так і розчленованого типу. Найбільш поширеними є складнопідрядні речення нерозчленованого типу якісно-означальні та кількісно-означальні, а також складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням способу дії та зі значенням зумовленості причини. При семантико-синтаксичному аналізі складнопідрядних речень різних типів завжди слід враховувати не тільки структуру підрядної частини, але й синтаксичні взаємовідношення між окремими її структурними компонентами та функціонально-семантичний аспект цієї частини. Якщо виявиться, що підрядна частина не членується у логіко-смислового відношенні, тобто становить собою нерозкладну смислову єдність, то аналіз такої частини за членами речення здійснювати неправомірно.

Перспективу дальших наукових розробок вбачаємо у дослідженні функційно-когнітивного аспекту фразеологічних порівняльних конструкцій у сучасній українській літературній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
3. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Т. Практичний курс української мови: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1993. 367 с.
4. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во КДУ ім. Т.Г. Шевченка, 1959. 107 с.
5. Рошко С. Функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів у граматичній структурі речення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С.І., 2019. Вип. 2 (42). С. 91–95.
6. Слинко І.І., Гуїванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
7. Тодор О.Г. Порівняльні фрази у психолінгвістичному сприйнятті. *Мовознавство*. 1994. №2–3. С.64–69.
8. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія: навч. посібник. Харків: Основа, 1990. 167 с.

REFERENCES

1. Vykhovanets I.R. (1993) Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid. 368 s. [in Ukrainian].
2. Zahnitko A.P. (2001) Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax]. Donetsk: DonNU. 662 s. [in Ukrainian].
3. Kozachuk H.O., Shkuratiana N.T. (1993) Praktychnyi kurs ukrainskoi movy [Practical Course in Ukrainian]. Kyiv: Vyshha shkola. 367 s. [in Ukrainian].
4. Kucherenko I.K. (1959) Porivnialni konstrukcii movy v svitli hramatyky [Comparative Constructions of Language in the Light of Grammar]. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T.H. Shevchenka. 107 s. [in Ukrainian].
5. Roshko S. (2019) Funktsionalno-semantychne navantazhennia porivnian-frazeolohizmiv u hramatychnii strukturi rechennia [Functional-semantic loading of comparisons-phraseological units in the grammatical structure of a sentence]. Proceedings of the *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohiia*. Uzhhorod: PP Danylo S.I. Vyp. 2 (42). S. 91–95 [in Ukrainian].
6. Slynko I.I., Huivaniuk N.V., Kobylianska M.F. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemnii pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language. Problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola. 670 s. [in Ukrainian].
7. Todor O.H. (1994) Porivnialni frazemy u psykholingvistychnomu spryiniatti [Comparative Phrases in Psycholinguistic Perception]. *Movoznavstvo*, № 2–3. S 64–69 [in Ukrainian].

8. Uzhchenko V.D., Avksentiev L.H. (1990) *Ukrainska frazeolohiia* [Ukrainian Phraseology]. Kharkiv: Osnova. 167 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGICAL COMPARATIVE STRUCTURES IN THE SEMANTIC AND SYNTACTIC STRUCTURE OF A COMPLEX SENTENCE

Abstract. The paper touches upon the functional-semantic loading of phraseological comparative constructions as the components of complex sentences in the semantic-syntactic structure of a complex sentence on the material of belles-lettres texts of Ukrainian writers. The topic of the scientific article is relevant, because the analysis of phraseological comparative constructions being the components of complex sentences taking into consideration the types of connection and the semantic purpose of the subordinate clause in relation to the principal one has been carried out for the first time in Ukrainian linguistics.

The methods of analysis, systematic approach and structural-functional method has been used in the study as well as the description of phraseological comparative constructions in the semantic-syntactic structure of a complex sentence.

As a result of the research it has been fixed that being the components of compound sentences comparison-phraseologisms fill the subordinate part with comparative semantics and on the semantic-syntactic structure may correlate with the compound sentences of both unsegmented, and segmented types. The most common are complex sentences of unsegmented type, and namely qualitative-defining and quantitative-defining, as well as complex sentences of the articulated type with the meaning of the mode of action and that of the conditionality of the cause.

However, the most numerous and diversive group of comparisons-phraseologisms according to their functional and semantic loading is represented by complex comparative constructions - proverbs, correlated in their structural and syntactic terms with different types of complex sentences, in which both the main and dependent parts represent a single, indecomposable, structural and semantic whole.

Among the connectors in complex comparative sentences such comparative conjunctions as *як, мов, немов, наче, ніби* have been used in the subordinate part of the sentence and relative-indicative words such as: *так, такий (-а, -е, -і)* in the principal part of the sentence. It undoubtedly indicate that the phraseology is the subordinate part of a complex sentence, and not a comparative construction - the member of a simple sentence.

In the semantic-syntactic analysis of complex sentences of different types not only the structure of the subordinate part, but also the syntactic relationship between its individual structural components and the functional-semantic aspect of this part should always be taken into account. If it turns out that the subjunctive part is not articulated in a logical-semantic relation, i.e. it is an indecomposable semantic unity, then the analysis of such a part by members of the sentence is illegal.

Keywords: phraseological comparative construction, comparison-phraseology, subject of comparison, object of comparison, comparative conjunctions, subordinate comparative sentence.

© Рoшко С., 2020 р.

Світлана Рошко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

Svitlana Roshko – Candidate of Philology, Associate Professor of the International Economic Relations Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА НА ЗАКАРПАТТІ ЗА ЧАСІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'36(477.87)»19»

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).309–314

Русинко-Бомбик Л. Становлення українського мовознавства на Закарпатті за часів Чехословаччини; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті простежено особливості стану українського мовознавства на Закарпатті після входження краю до Чехословаччини (1919–1939). Подано інформацію про граматики й лексикографічні праці, що були підготовлені в краї в зазначений період.

Акцентовано на тому, що Закарпаття перейшло до складу Чехословаччини після розпаду Австро-Угорщини. Станом на початок 1920-х рр. Закарпаття відставало у мовному плані від інших українських земель; сильні позиції все ще займало язичіє. Такий стан був зумовлений різними чинниками, насамперед спробами мадяризації місцевого слов'янського населення в попередній період. Одною з найбільш помітних спроб унормування мови за часів Угорщини була грамика А. Волошина 1901 року. Після входження краю до Чехословацької Республіки процес унормування української літературної мови на Закарпатті відбувався досить інтенсивно, попри не зовсім сприятливі екстралінгвальні обставини.

У статті також простежено особливості мовної політики Чехословаччини щодо Закарпаття в досліджуваний період. Чехословацька влада була зацікавлена в тому, щоб мова закарпатців відрізнялася від загальноукраїнської норми, у Закарпатті існували три різні мовні табори: українофіли (прагнули єдиного загальноукраїнського мовного стандарту), русофіли (прагнули інтеграції з російською мовою), автохтоністи (відстоювали концепцію, за якою місцеві діалекти – це окрема мова). У період Чехословаччини найбільш запеклі дискусії і конкуренція точилися між першими двома групами.

Існування трьох груп – українофілів, русофілів та автохтоністів – активізувало процеси національного самовизначення. Дискусії щодо мовного питання спонукали до розвитку відповідних стандартів і стимулювали вчених до мовознавчих пошуків. У перші роки після входження краю до Чехословаччини на Закарпатті використовували граматику А. Волошина, пізніше – граматику І. Панькевича, А. Штефана та І. Васка, Ф. Агія, Я. Неврлого та ін. Серед лексикографічних праць найбільшу увагу привертають такі: «Русько-мадярська термінологія для шкільного и приватного уживання» О. Маркуша, Е. Фотула та Ю. Ревая (Ужгород, 1923), «Мадьярсько-руський словарь» Е. Бокшая, Ю. Ревая та М. Бращайка (Ужгород, 1926), «Латинсько-руський и русько-латинський словарь для низших клас гимназій» К. Заклинського (Ужгород, 1926), «Мадьярсько-руський правничий термінологічний словарь» Е. Торонського (Ужгород, 1925–1927).

Ключові слова: українська мова на Закарпатті, Чехословаччина, грамика, словник, мовознавство, український правопис.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство звертає увагу на проблеми історії формування літературної мови. Дискусійними до цього часу залишаються питання, пов'язані із становленням мовознавчої науки на Закарпатті в часи Чехословаччини. Міжвоєнний період став важливим етапом у процесі унормування української мови. Тому дослідження окреслених питань вимагає глибокого аналізу із залученням історико-культурного, суспільно-політичного контекстів, із акцентуванням на специфіці формування мовознавчої науки на Закарпатті.

Аналіз досліджень. Розвиток українського мовознавства в міжвоєнній Чехословаччині, особливості функціонування української мови на Закарпатті у чехословацький період ґрунтовно досліджували М. Штець, М. Мушинка, Л. Белей, М. Белей, Ю. Шевельов, М. Мозер, В. Даниленко, Л. Даниленко, Н. Венжинович, М. Кондор, В. Статеева, П. Чучка та ін. За спостереженнями М. Штеця та Л. Даниленко, поглиблений інтерес до вивчення української мови почався після 1919, коли Закарпаття стало частиною Чехословаччини; тоді дослідження української мови перейшло до компетенції Слов'янського інституту, заснованого 1922 р. [Штець, Даниленко 2004, с. 714–715].

Інститут під керівництвом Л. Нідерле організував ряд комісій, одна з яких мала вивчати мову,

культуру, економіку Словаччини і Підкарпатської Русі (тодішнього Закарпаття). Чеські вчені намагаються дати оцінку говорам Закарпаття: «Увагу чес. дослідників привертає і т. з. мовне питання на Закарпатті, пов'язане з боротьбою між трьома нац.-мовними орієнтаціями – москвофільською, народо-вещькою (українською) та карпаторусинською. Про мовну ситуацію на Закарпатті писали відомі діячі чес. культури й науки М. Вайнгарт, А. Гартл, В. Кліма, Я. Нечас, М. Нога, І. Ольбрахт, А. Раушер та ін. Їхні праці друкувалися в журналах («Slovanský přehled» та «Slavia»), окр. збірниках тощо. Найзначнішим дослідженням мови Закарпаття стала монографія Ф. Тішого «Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі (1938) (скорочення слів авторів – М. Ш., Л. Д.)» [Штець, Даниленко 2004, с. 714].

Мета статті – розглянути особливості становлення українського мовознавства на Закарпатті в період належності краю до Чехословаччини (1919–1939).

Завданням дослідження є проаналізувати напрями розвитку граматичних та лексикографічних досліджень у контексті культурно-історичних умов.

Методи та методика дослідження. У статті застосовано такі основні методи наукового вивчення, як культурно-історичний та описовий.

Виклад основного матеріалу. Стан і статус української мови на Закарпатті за часів Чехословаччини – це доволі комплексне питання, на яке впливав цілий ряд інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників.

По-перше, до 1918 р. Закарпаття належало до Угорщини, що вела жорстку політику мадяризації та асиміляції. На цих теренах закарпатське мовознавство суттєво відставало від галицького чи наддніпрянського. У граматиках домінувало язичіє з ухилом до російської з незначною кількістю місцевих елементів. Основна граматика, якою користувалися в школах на початку ХХ ст., – це А. Волошин «Методическая граматика угро-русского літературного языка» (1901). Автор перевидав її з незначними змінами в тексті і суттєвою зміною в назві у 1919 р. «Методическа граматика карпато-русского языка» (угро-руський язык став карпато-руським) (А. Волошин також перевидав її в чехословацький період (1923) під назвою, що ще ближча до сучасної української мови: «Методична граматика карпато-руського языка»).

Станом на 1919 рік на Закарпатті сформувалися три політичні течії, кожна з яких обстоювала свої погляди на місцеву мову – українофільська (що прагнула мовної інтеграції з українцями), русофільська (що прагнула мовної інтеграції з росіянами) та карпатороська (що прагнула створити окрему місцеву мову). М. Штець відзначає, що «найбільшою проблемою планування мови у місцевого слов'янського населення була відсутність єдиного мовного напрямку» [Штець 1969, с. 15].

Саме тому в 1919 році влада Підкарпатської Русі відправила відповідний запит з проханням дати наукову оцінку місцевої мови в Чеську академію наук.

Відповідь на запит містила 5 пунктів:

«1. Вирішувати про літературну мову якогонебудь племені – це справа передовсім його членів. Тому чеські спеціалісти наголошують, що їхня думка менш важлива, ніж представників народу.

2. Творити штучно нову слов'янську літературну мову було б не лише важко, але й з наукового погляду хибно.

3. Місцеве русинське наріччя Підкарпатської Русі, безперечно, малоруське, мовою тамтешнього населення належить визнавати малоруську, якої вживають їхні найближчі сусіди, одноплемінники, тобто галицьку українську. Фонетичний правопис, штучно впроваджений у Галичині і карпаторусинському народу несимпатичний, можна було б замінити етимологічним правописом <...>.

4. Жителі Карпатської Русі не повинні забувати, що вони, як і українці, належать до великого російського народу, пропонуємо у середніх школах вести обов'язкове викладання російської.

5. Бажано з наукових і політичних причин, щоб були спеціально досліджені і оцінені літературні спроби створення окремої літературної мови <...>» [Штець 1969, с. 15].

Ця відповідь яскраво ілюструє погляди чеських науковців та політиків на питання української

мови. По-перше, чехи наголошують на невтручанні, по-друге, визнають українськість мови, але не бачать доцільності у фонетичному (простому та інтеграційному) правописі, а також визнають концепцію триєдиного братства під проводом росіян.

Чехословацька влада однаково підтримувала як русофільський, так і українофільський рухи. Перші вважали доцільним упровадження російської (великоруської) літературної мови на Закарпатті, другі – української літературної норми [Черничко, Фединець 2014, с. 96].

Мовна політика Чехословаччини щодо Закарпаття полягала в тому, щоб відгородити закарпатців від решти українців і росіян мовним бар'єром, оскільки для чехів важливе було не так мовне, як політичне питання. Одним із інструментів, за допомогою яких чехи намагалися встановити бар'єр між українцями зі східного й західного боку Карпат, був правопис, який мав створювати враження, ніби мова закарпатських українців суттєво відрізняється від мови в інших українських регіонах.

16–17 квітня 1920 р. учительський з'їзд проголосував за граматику Волошина 1907 р., що могла задовільнити радше русофілів та карпаторосів [Штець 1969, с. 18–19].

Саме тому І. Панькевич дістав від уряду завдання написати граматику української мови за етимологічним принципом. Перед ним стояло нелегке завдання – вгодити різним протиборчим мовним таборам, виконати завдання, поставлене урядом, при тому не зрадити власних українофільських переконань.

Як свідчить Ю. Шевельов, коли І. Панькевич зіткнувся з дійсністю, ентузіазм його швидко зів'яв. Учений був змушений робити поступки одну за одною, особливо в питаннях правопису і абетки. І все одно його «Граматика руського языка для молодших клас шкбл середних і горожанських» не побачила світу аж до 1922 р. «Обставини того часу змусили Панькевича маскувати українську мову в своїй граматиці під верховинський і мармароський діалекти, з яких він зберіг одначе лише кілька особливостей, і вдатися до етимологічного правопису, що справді був радше псевдоетимологічним <...>» [Шевельов 1998, с. 243].

У підсумку граматика І. Панькевича вийшла такою, що таки віддаляла місцеву мову від української. Як твердить дослідниця В. Чикут, «усвідомлюючи роль своїх граматик у кодифікації правописних норм на засадах пріоритету фонетичного принципу й утвердження єдиної загальноукраїнської літературної мови на Закарпатті, І. Панькевич усвідомлював і визнавав, що його граматики стають анахронізмом, бо життя пішло іншою дорогою» [Чикут 2008, с. 121]. Детально проаналізувавши внесок І. Панькевича в розвиток українського правопису на Закарпатті, В. Чикут зробила такий висновок: «Незважаючи на різні закиди опонентів, І. Панькевич цілеспрямовано продовжував реалізацію своїх наукових намірів, котрі б сприяли культурно-освітньому розвитку та утвердженню української літературної мови на теренах Підкарпатської Русі» [Чикут 2008, с. 122].

Русофільська концепція на Закарпатті вірила у спільнохіднослов'янську мовну єдність, єдино правильна норма якої – російська літературна мова. Українофіли, натомість, відстоювали відрубність української мови від російської.

Дискусія між двома таборами посилювалася з початком 1920-х рр. Русофіл Ігор Гуснай видав брошуру «Языковой вопросъ въ Подкарпатской Руси» (Пряшів, 1921), у відповідь Августин Волошин, що на той час зайняв українофільські позиції, видав публікацію «О письменномъ языкѣ подкарпатскихъ русиновъ» (Ужгород, 1921), у якій полемізував із русофільськими концепціями Гуснай і відстоював позицію Празької академії наук, за якою закарпатцям рекомендовано користуватися українським етимологічним правописом.

Українофіли гуртувалися довкола товариства «Просвіта», русофіли – довкола Товариства Духновича, і це протистояння тривало до кінця чехословацького періоду. Станом на 1937 р. Товариство Духновича мало 21 тис. членів, а «Просвіта» – 15 тис. [Шевельов 1998, с. 248]. Русофіли копіювали «заходи «Просвіти», спрямовуючи їх у протилежному напрямі. На протигагу українській граматиці Панькевича треба було видати російську граматику. І її видали» [Шевельов 1998, с. 248].

1924 року русофіли видають «Граматику русскаго языка» за редакцією Євменія Сабова, який раніше обстоював карпаторуські позиції. На титулі «Граматики» не зазначено імені автора. Як свідчить Ю. Шевельов, її автор – росіянин Олександр Григор'єв, який не мав нічого спільного із Закарпаттям і жив у Пряшеві [Шевельов 1998, с. 248].

Товариство О. Духновича вело активну діяльність: видавало місячники «Карпатській край» 1923–1925 рр., «Карпатській свѣтъ» 1928–1933 рр., організовувало «Дни русской культуры», присуджувало літературні нагороди тощо.

Станом на 1924 рік на Підкарпатській Русі з чотирьох гімназій у двох навчання здійснювали українською мовою, в одній – російською, а в одній – обома мовами; з трьох учительських семінарій дві були українські, одна російська [Геровский 1927, с. 52]. На практиці, як свідчить Ю. Шевельов, «і українська й російська викладова мова (залежно від освіти й здібностей учителя) мала більш чи менш сильну домішку місцевих говірок, а то й церковнослов'янської мови» [Шевельов 1998, с. 245].

Через мовну дискусію закарпатці не розуміли, як правильно писати: «Українські селяни не раз не знали, якою мовою вони говорять <...>. Що гірше, закарпатська інтелігенція перебувала не в багато кращому становищі. Одні вважали, що місцевою мовою є мова русинська (тоді котрий з кількох відмінних діалектів лежить в її основі?), другі обурено відкидали цю, на їхню думку, неокочирну сільську говірку й настоювали на церковнослов'янсько-російській традиції в безлічі її варіацій» [Шевельов 1998, с. 243].

О. Пайкош так описував ситуацію у тодішніх школах: «Мовне питання розкрито до повної анархії: скільки шкіл, стільки «мов викладання». Навіть в одній школі вчили на свій смак: і за граматику

І. Панькевича (з орієнтацією на українську літературну мову), і рутено-мадяронським суржиком (майже не зрозумілим учням), і по-карпаторуськи (як у часи Лучкая і Духновича), і скаліченою російською мовою <...>. Отже, у школах не те щоб нарощували знання з нашої мови (мови наших дідів-прадідів), що всупереч переслідуванням дійшла до нас у живих говірках української мови, а навпаки калічили її. Діти не знали, котрому вчителю як догодити, якою «мовою» відповідали, бо знали добре лише свою рідну говірку» [Пайкош 1993, с. 256–257].

Отже, влада не стежила за імплементацією мовних норм І. Панькевича, які мали стати компромісом між трьома мовними таборами. Як наслідок, їх дотримувалися далеко не всі, навіть в українофільському напрямку.

Проблеми з імплементацією докладно описує М. Штець: «А. Волошин у підручнику «Наука о числах» (Ужгород 1923) послідовно дотримувався лише деяких норм Панькевича. А саме, опускав ь в кінці слів, вживав голосні ъ, ы у тих позиціях, що і Панькевич, але замість ђ писав просто о, а також на відміну від Панькевича вживав подвоєння приголосних у іншомовних словах (класса, никкель), числівники еден, една, едно (замість один, одна, одно), діалектні форми дієвідмінювання, наприклад, писалисте, крім того, у Волошина переважали діалектизми (лавиця, писанка (зошит), церуза). Маркуш та Шпіцер, автори підручника «По родному краю» не визнають усіх форм граматики Панькевича<...>. Не існувало єдиних мовних і правописних норм не тільки в шкільних підручниках, а й у всіх ділянках культурно-освітнього життя, де вживалась літературна народна мова. Відділ шкіл цивільної управи Підкарпатської Русі, який видав розпорядження про обов'язкове вживання лише граматики Панькевича, сам цього розпорядження не виконував» [Штець 1969, с. 47–48].

Закарпатські комуністи, що активно діяли за часів Чехословаччини, спочатку дотримувалися етимологічного правопису, але з 1926 року беруть курс на сучасну українську літературну мову під впливом українізації в УСРР.

Іван Мондок, відповідальний редактор щоденної газети «Карпатська правда», узяв участь у ІХ з'їзді КП(б)У в Харкові у 1925 р.» [Животко 1999, с. 104]. «У 1927 р. Мондок брав участь у засіданнях правописної комісії у Харкові і заявив, що беззастережно приймає ще не затверджений правопис. З 14 лютого 1926 р. редактована ним газета перейшла на українську мову (певно, не без домішки льокалізмів) і навіть на український правопис. Останнє справді було новим і відважним кроком на терені Закарпаття» [Шевельов 1998, с. 265].

Слідом за «Карпатською правдою» на новий правопис перейшли також соціал-демократична газета «Вперед» (з 1926 р.), тижневик «Свобода», орган християнсько-народної партії (з 1930 р.), деякі літературні публікації [Штець 1969, с. 58].

Згідно з дослідженням С. Черничка і Ч. Фединець, боротьба між українофілами та русофілами велася на чотирьох важливих теренах: у політиці,

в освіті, на шпальтах преси та в релігійному житті [Черничко, Фединець 2014, с. 119].

ГраMATика І. Панькевича мала три редакції 1922, 1927, 1936 рр., згодом з'явилися також граматики А. Штефана, І. Васка (1931), Ф. Агія (1936), Я. Неврлого (1937).

У назвах праць А. Штефана та І. Васка, а також Ф. Агія, Я. Неврлого вже фігурує термін «українська мова», усі вони використовують фонетичний правопис. Пор. А. Штефан, І. Васко «ГраMATика української мови» (1931), А. Франц «Жива мова: Підручник для народніх шкіл (граMATика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника» (Ужгород, 1936) Я. Неврлий «ГраMATика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання» (Ужгород, 1937).

На Закарпатті у 20-их рр. ХХ ст. було опубліковано словники: «Русько-мадярска термінологія для школьного і приватного уживання» О. Маркуша, Е. Фотула та Ю. Ревая (Ужгород, 1923), «Мадярсько-руський словарь» Е. Бокшая, Ю. Ревая та М. Брашайка (Ужгород, 1926), «Латинсько-руський і русько-латинський словарь для низших клас гимназій» К. Заклинського (Ужгород, 1926), «Мадярсько-руській правничій термінологічний словарь» Е. Торонського (Ужгород, 1925–1927). Ці праці були докладно схарактеризовані в дисертаційній праці Я. Галаса [Галас 2001].

У 1937 р. Прага спробувала припинити хаос і провела мовний плебісцит, щоб визначити, якою граMATикою мають користуватися в українських школах. Відомо, що «референдум не торкнувся території всієї Підкарпатської Русі, і його результати були суперечливі. Референдум провели стосовно 427 шкіл. 73 % опитаних надали перевагу русофільській граMATиці Є. Сабова, а українську граMATику підтримали лиш 27 %» [Черничко, Фединець 2014, с. 126]. Такі результати викликали протести в русофільських колах, тож проблему так і не було вирішено.

Того ж 1937 року (15 липня) закріпили так званий мовний дуалізм: «Губернатор отримав право ухвалювати підручники українською і російською. Учителі мали право обирати одну з мов. Це означало, що настав кінець мовного компромісу – панькевичівщини, і можна було обирати літературну мову» [Штець 1969, с. 28]. У 1937–1938 рр. «фонетичний» правопис дозволили у школах [Штець 1969, с. 73]. На думку М. Штеця, «той час, коли цензор викреслював речення, в якому місцевих українців названо українцями, минув» [Штець 1969, с. 58].

Період, коли держава перестала втручатися в мовне планування української на Підкарпатській Русі, протривав дуже коротко, і невдовзі Чехословацька припинила своє існування.

М. Штець виділяє два періоди у становленні української мови на Закарпатті:

- 1919–1925 рр., для якого характерне нама-

гання створити для Закарпаття літературну мову на базі місцевих говорів, у кращому разі створити так звану компромісну мову на основі поєднання народної мови Закарпаття і галицького варіанта української літературної мови;

- 1926–1939 рр., тобто від моменту запровадження єдиної загальноукраїнської літературної мови до моменту окупації Угорщиною [Штець 1969, с. 33]. Переломним він вважає 1926 рік, бо саме тоді перейшли на фонетичний правопис.

На нашу думку, доцільно деталізувати періодизацію розвитку української мови на Закарпатті за часів Чехословацької:

- 1919–1922 рр. – інерційне продовження мовної ситуації часів угорського панування, як норма використовується локальне язичіє з нахилом до російської.

- 1922–1926 рр. – спроба мовного компромісу І. Панькевича.

- 1926–1937 рр. – виборювання статусу для сучасної української мови з фонетичним правописом.

- 1937–1939 рр. – повноцінне функціонування української мови у міжвоєнній Чехословацькій.

Східна Словацька у Чехословацькій Республіці була окремою адміністративною одиницею. Там також проживало українське лемківське населення, але питома вага його була меншою і, відповідно, словацькі українці опинилися в гіршій ситуації, ніж закарпатці.

За свідченням М. Штеця, у Східній Словацькій не було українських товариств, закарпатської комуністичної преси, у шкільній освіті майже не працювали українці, відбувалася словакізація, підручники із Закарпаття не приймали, домінувало москвофільство (див. [Штець 1969]).

Висновки. Закарпаття перейшло до складу Чехословацької після угорського періоду, під час якого відбувалася активна мадяризація. Станом на початок 1920-х рр. Закарпаття відставало у мовному плані від інших українських земель; сильні позиції все ще утримувало язичіє. ГраMATика А. Волошина (1901) відображає стан мовної норми на Закарпатті за часів Угорщини.

Процес унормування української літературної мови на Закарпатті, що в міжвоєнний період належало Чехословацькій, відбувався доволі інтенсивно, попри не зовсім сприятливі екстралінгвальні обставини. Чехословацька влада була зацікавлена в тому, щоб мова закарпатців відрізнялася від загальноукраїнської норми, у Закарпатті існували три різні мовні табори: українофіли (прагнули єдиного загальноукраїнського мовного стандарту); русофіли (прагнули інтеграції з російською мовою); автохтоністи (відстоювали концепцію, за якою місцеві діалекти – це окрема мова). У період Чехословацької найбільш запеклі дискусії і конкуренція точилися між першими двома групами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галас Я.В. Із історії української лексикографії на Закарпатті (XIX – I-ша пол. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2001. 20 с.
2. Геровский Г. Иван Панькевич. ГраMATика руського языка. *Slavia* – VI. 1927. С. 43–54.

3. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с. («Літературні пам'ятки України»).
4. Пайкош О. Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 5–6 жовтня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 251–259.
5. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ ст. (до 1944 року). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 236 с.
6. Чикут В. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей. Ужгород, 2008. 310 с.
7. Шевельов Ю. Українська мова у першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / авт. вступ. сл. Л. Масенко. Чернівці: Рута, 1998. 207 с.
8. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини. Братислава: Словацьке пед. вид-во, 1969. 172 с.
9. Штець М., Даниленко Л. Україністика в Чехії. Українська мова: енциклопедія. 2-е вид. випр. і доп. Київ: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. С. 714–715.
10. Штець М. Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження): автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 50 с.

REFERENCES

1. Halas Ya. (2001) V. Iz istorii ukrainskoi leksykohrafiy na Zakarpatti (XIX –1-sha pol. XX st.) [From the history of Ukrainian lexicography in Transcarpathia (19th – the first half of the 20th century)]; avtoref. dys. ... kand. filol. nauk za spetsialnistiu 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].
2. Herovskiy H. (1927) Ivan Pankevych. Hramatyka ruskoho yazyka [Ivan Pankevych. Grammar of the Russian language]. *Slavia* – VI. S. 43–54 [in Ukrainian].
3. Zhyvotko A.P. (1999) Istorii ukrainskoi presy [History of the Ukrainian press] / Uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta prymit. M. S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 368 s. («Literaturni pamiatky Ukrainy») [in Ukrainian].
4. Paikosh O. (1993) Movna borotba na Zakarpatti 20–30-kh rokiv XX st. [Language struggle in Transcarpathia in the 20s and 30s of the 20th century]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni*. Materialy nauk.-prakt. konf. (Uzhhorod, 5–6 zhovtnia 1992 r.). Uzhhorod. C. 251–259 [in Ukrainian].
5. Chernychko S. (2014) Fedynets Ch. Nash mistsevyi Vavylon. Istorii movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyni XX st. (do 1944 roku) [Our local Babylon. History of language policy in modern Transcarpathia in the first half of the 20th century (until 1944)]. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira». 236 s. [in Ukrainian].
6. Chykut V. (2008) Naukovi dosiahnennia I.A. Pankevycha i yikh vplyv na rozvytok ukrainoznavchyykh linhvistychnyykh haluzei [Scientific achievements of I.A. Pankevych and their influence on the development of Ukrainian linguistics]. Uzhhorod. 310 s. [in Ukrainian].
7. Shevelov Yu. (1998) Ukrainska mova u pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): Stan i status [Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): State and status] / avt. vstup. sl. L. Masenko. Chernivtsi: Ruta. 207 s. [in Ukrainian].
8. Shtets M. (1969) Literaturna mova ukraintsv Zakarpattia i Skhidnoi Slovachchyny [Literary language of Ukrainians of Transcarpathia and Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovatske ped. vyd-vo. 172 s. [in Ukrainian].
9. Shtets M., Danylenko L. (2004) Ukrainistyka v Chekhii [Ukrainian studies in the Czech Republic]. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. 2-e vyd. vypr. i dop. Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana. S. 714–715 [in Ukrainian].
10. Shtets M. (1996) Ukrainska mova v Slovachchyni (Sotsiolinhvistychna ta interlinhvistychna doslidzhennia) [Ukrainian language in Slovakia (Sociolinguistic and interlinguistic research)]; avtoref. dys... d-ra filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 50 s. [in Ukrainian].

FORMATION OF UKRAINIAN LINGUISTICS IN THE TRANSCARPATIA DURING THE PERIOD OF CZECHOSLOVAKIA

Abstract. The article traces the peculiarities of the Ukrainian state linguistics in Transcarpathia after the region entered Czechoslovakia (1919–1939). Information on grammars and lexicographical works is given were prepared in the region during this period.

It is emphasized that the Transcarpathia became a part of Czechoslovakia after the collapse of Austria-Hungary. As of the early 1920s the Transcarpathia lagged behind other Ukrainian lands in terms of language; pagans still held strong positions. This condition was caused by various factors, primarily attempts to madarization of the local Slavic population in the previous period. One of the most notable attempts at normalization language in the days of Hungary was the grammar of A. Voloshin in 1901. After region's entry into the Czechoslovak Republic, the process of normalization Ukrainian literary language in the Transcarpathia was quite intense, despite not entirely favorable extralingual circumstances.

The article also traces the peculiarities of the language policy of Czechoslovakia towards the Transcarpathia in the period under study. The Czechoslovak authorities were interested in the Transcarpathian language differing from the all-Ukrainian norm. There were three different language camps in the Transcarpathia: Ukrainophiles (seeking a single all-Ukrainian language standard), Russophiles (seeking integration with the Russian language), and autochthonists (advocated

the concept that local dialects are a separate language). In Czechoslovakia the fiercest discussions and competition took place between the first two groups.

The existence of three groups – Ukrainophiles, Russophiles and autochthonists – intensified the processes of national self-determination. Discussions on the language issue have encouraged the development of appropriate standards and stimulated scholars to search for linguistics. In the first years after the region's entry into Czechoslovakia, the grammar of A. Voloshin was used in the Transcarpathia, and later the grammar of I. Pankevych, A. Stefan and I. Vasko, F. Agiy, Ya. Nevrlly and others.

Among the lexicographical works the following attract the most attention: «Russian-Hungarian terminology for school and private use» by O. Markush, E. Fotul and Y. Revay (Uzhhorod, 1923), «Hungarian-Russian dictionary» by E. Bokshay, Y. Revay and M. Braschai (Uzhhorod, 1926), «Latin-Russian and Russian-Latin dictionary for lower grades of gymnasiums» by K. Zaklinsky (Uzhhorod, 1926), «Hungarian-Russian legal terminological dictionary» by E. Toronsky (Uzhhorod, 1925–1927).

Keywords: Ukrainian language in the Transcarpathia, Czechoslovakia, grammar, dictionaries, linguistics, Ukrainian spelling.

© Русинко-Бомбик Л., 2020 р.

Любов Русинко-Бомбик – кандидат філологічних наук, викладач кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-0634-9217>

Lubov Rusynko-Bombyk – Candidate of Philology, Lecturer at the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-0634-9217>

ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОРМА В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД КОДИФІКАЦІЇ: БІЛОРУСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА КОДИФІКАЦІЙНА ПРАКТИКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 81'26'37'38'811.161.2'811.161.3

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).315–319

Скопненко О. Фразеологічна норма в початковий період кодифікації: білоруська та українська кодифікаційна практика першої половини ХХ ст.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Кодифікація літературної мови – це тривалий у часі процес, який не може охопити одночасно всіх мовних рівнів, оскільки вони мають різну динаміку розвитку та різне функціональне навантаження в ідіомі. Під час вивчення процесів кодифікації в українській та білоруській літературних мовах ХХ століття було встановлено, що перший раунд кодифікації в цих ідіомах включатиме насамперед орфографічні параметри та арсенал лексичних засобів. Стандарти правопису, незважаючи на різну вагу їх основних принципів у цих мовах, керуються народними мовними традиціями, що склались у ХІХ ст. та закріпились у ХХ ст. серед українців та білорусів, вони були покликані найбільш повно відображати природні фонетичні образи ідіоми. Кодифікація морфологічних, словотвірних, синтаксичних норм відбувається у другому турі, про що свідчить відносно низька інтенсивність дискусії щодо кодифікації згаданих засобів. Фразеологічний матеріал привертає увагу згодом. Фразеологія як наука відокремилася від лексикології лише в 70-х роках ХХ століття, і цьому передували кілька десятиліть активних спроб виявити відповідні ознаки словосполучень як особливого типу мовних одиниць. Історичні умови ХХ століття були не дуже сприятливими для розвитку багатofункціональності української та білоруської літературних мов. Лише наприкінці ХХ століття, після розпаду СРСР, з'явилися передумови для вільного розвитку цих ідіом. У статті порушено проблему формування ідіоматичних норм в українській та білоруській літературних мовах у першій половині ХХ століття. Показано, що у словниках першої половини ХХ століття розпочато лише опис фраземної норми названих мов. Ступінь спорідненості між фразеологічними нормами першої половини ХХ століття та сучасними фразеологічними нормами української та білоруської літературних мов можна встановити після фронтального аналізу всіх випадків фразеографічного опису фразеологічних одиниць.

Ключові слова: українська літературна мова ХХ століття, білоруська літературна мова ХХ століття, літературна норма, фраземна норма, фразеологія, фразема, фразеографія, унормування, кодифікація, кодекс літературної мови.

Постановка проблеми. Кодифікація літературної мови – розтягнутий у часі процес, що за своїм перебігом не може одразу охопити всіх мовних рівнів, оскільки вони мають різну динаміку розвитку та неоднакове функційне навантаження в ідіомі. Під час дослідження кодифікаційних процесів в українській і білоруській літературних мовах ХХ ст. вдалося виявити, що до першого кола кодифікації в цих ідіомах потраплять передусім орфографічні параметри та арсенал лексичних засобів. Орфографічні норми, незважаючи на різну вагу їхніх засадничих принципів у названих мовах, зорієнтовані на народнорозмовні традиції, що склались в ХІХ й закріпились у ХХ ст. серед українців і білорусів та були покликані якнайповніше відбити природні фонетичні образи ідіомів. Традиційно вважають, що в білоруській орфографічній традиції превалює фонетичний принцип¹, утім не можна твердити, що тільки він лежить в основі білоруської орфографії, бо й морфологічний також доволі помітний; в українській орфографії провідна роль належить фонетичному й морфологічному принципам. Серед фахівців розуміння того, що правопис справляє вплив на вимову, приходять набагато пізніше, через що орфоепічна кодифікація² української та білоруської літературних мов відбудеться аж після Другої світової війни, а перша половина ХХ ст.

не знає орфоепічних словників, хоч спорадичні спроби подати відповідний матеріал з'явилися ще в періодиці 1930-х. Кодифікація морфологічних, словотвірних, синтаксичних норм неначе відбувається в другому колі, не такому гарячому, як перше, про що свідчить відносно мала напруга кодифікаційних дебатів стосовно згаданих засобів.

Найпізніше під увагу кодифікаційних кодексів потрапляє фразеологічний матеріал. І причин для цього декілька. По-перше, сама фразеологія як наука виловила з лексикології тільки в 70-х роках ХХ ст., а цьому, певна річ, передували кілька десятиліть активних спроб визначити релевантні ознаки фразем як особливого типу мовних одиниць.

По-друге, тільки в другій половині ХХ ст. теоретично й практично дослідники висунули ідею про існування фразеологічної (фраземної) норми в літературній мові. І треба визнати, що теорія цієї норми досі всебічно не розроблена, залишається чимало нерозв'язаних питань і суперечливих суджень, оскільки набагато складніше визначати норму щодо конотативно забарвлених одиниць (а фраземи, як відомо, завжди мають конотативну сему у своїй семантиці), ніж щодо стилістично нейтральних засобів, як-от стосовно лексики, яка в переважній своїй більшості нейтральна. Згадана конотація як релевантна ознака фразеологічних одиниць (далі

– ФО) стилістично обмежує їхні функції в літературній мові. Стилiстично обмежені засоби мають вузьке поле для кодифікації, завжди хиткі в системі, їхня роль рідко коли може розширитися.

По-третє, історичні умови ХХ ст. були мало сприятливими для розвитку поліфункціональності української та білоруської літературних мов, що, звісно, ускладнювало кодифікацію фразеологічної норми. Тільки наприкінці ХХ ст., після розпаду СРСР, з'явилися передумови для відносно вільного розвитку названих ідіомів (у Білорусі після 1995 р. такий шанс утрачено³). У першій половині ХХ ст., коли українська та білоруська літературні мови проходили перший (основоположний) етап кодифікації, вікно можливостей було розчинене короткий період, від 1918 до 1933 р., а пізніше, аж до початку 1990-х, тривала досить успішна російська мовна асиміляція⁴. Це було пов'язане з набагато ширшими культурно-соціальними перетвореннями в Східній Європі та відбивало складні етнічні зміни в регіоні, оскільки «будь-який етнічний процес, етнічне явище має свій соціальний бік, а на більшості соціальних явищ лежить відбиток етнічності» [Герд 2013, с. 4]. Зміни в суспільстві (як і зміни в статусі мови) завжди розгортають віяло можливостей розвитку, зокрема активізують кодифікаційні процеси.

Аналіз досліджень. Якщо сприймати сучасні літературні мови як цілісні образи, то в них фраземна норма для більшості нефахівців має імпліцитний характер, оскільки її немовби «застує» лексична норма, параметри якої завжди «лежать на поверхні». В.А. Чабаненко навіть зауважував, що через низку причин установити межі фраземної норми дуже складно [Чабаненко 1993, с. 152]. Тільки з розвитком фразеологічної й фразеографічної теорії та практичної фразеографії питання про фраземну норму можна буде задовільно розв'язати.

Фразеологія як частина курсів української та білоруської літературних мов введена до шкільних і вишівських підручників досить пізно, що, з одного боку, показує нерозробленість фразеологічної теорії, а з другого – свідчить про причини сповільнення фраземної кодифікації. Наприклад, Є.К. Тимченко в «Українській граматиці для III і IV класів шкіл середніх» (1918) р. не подав жодного параграфа, що бодай побіжно зачепив би проблеми фразеології, хоч фраземи й паремії в ролі прикладів автор щедро використовував, добираючи їх із фольклорних та оригінальних літературних джерел. О.Н. Синявський 1933 р. у своїй «Короткій історії українського правопису», розглядаючи підготовчу роботу до знаменитої правописної конференції 1927 р., зауважував, що «від багатьох науковців виступають побажання, щоб унормовано й такі сторони літературної мови, як ортоєпію, *фразеологію* (курсив наш. – О.С.), наголос, правопис власних імен людей» [Синявський 2004, с. 438]. Проте фраземіка (у сучасному розумінні) не була в центрі уваги кодифікаційного форуму. У відомих «Нормах української літературної мови» (1931) цього ж автора питання фразеології не були чітко окреслені, коли не сказати, що вони навіть побіжно не були порушені. Певна річ, якщо не

розуміти фразеологію як лексико-семантичну сполучуваність, бо в багатьох виданнях першої третини ХХ ст. саме так і вживали цей термін. Скажімо, у посібнику-довіднику М. Мироненка «Українська фразеологія (прийменники, дієслівні та прикметникові конструкції, сполучені вислови)» за редакцією М. Грунського (1929) ніде не знаходимо тлумачення обсягу поняття «фразеологія», проте сам принцип побудови видання свідчить, що автор під фразеологічними зворотами розумів сталі словосполучення в найширшому розумінні або й просто українські мовні засоби, відмінні внутрішньою формою (синтаксичною структурою) від російських відповідників, як-от: *бежать без оглядки – тікати неоглядки, без очей, не озираячись; без видимої причини – не знати з якої причини; (іронічно) з доброго дива; без возражений – не сперечаючись, не заперечуючи; не сперечатись!* [Мироненко 1929, с. 117].

Чи не найпершою питання про важливість фраземної норми в системі літературної мови порушила О.Б. Курило. «Своєрідним характером, — переконана дослідниця, — так званим “духом” своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі» [Курило 2004, с. 11]. В «Увагах до сучасної української літературної мови» (1925) вона подала багато рекомендацій прескриптивного характеру, проте як фразеологізми розглядала одиниці різного походження: і звороти на кшталт *набратися розуму* [Курило 2004, с. 219], *набратися страху* [там само], *набратися сорому* [там само], *і говорити* (за ким) [Курило 2004, с. 229], *узятися рум'яцем* [Курило 2004, с. 222], *узятися струпом* [там само], *узятися цвіллю* [там само] тощо. «Короткий українсько-російський словник», доданий до цієї монографії О.Б. Курило, навіть сьогодні можна вважати взірцевим за способом добору й тлумаченням матеріалу. Більшість одиниць, поданих у ньому, належить до категорії фразем. Наскільки відомо, теоретичні питання фразеології не перебували в центрі уваги дослідниці.

У білоруській кодифікації першої половини ХХ ст. фраземіка як об'єкт кодифікації також опинилася на маргінесах. Наприклад, у «Білоруській граматиці для шкіл» (перше видання 1918, п'яте – 1929) Б. Тарашкевича не виокремлено фраземіки як окремого мовного матеріалу для вивчення (зрештою – і для кодифікації). Згадана праця стала знаковою для білоруської лінгвістики, на ній базувалися всі подальші кодекси білоруської мови аж до реформи 1933 р. Автор порушує питання лексичної, морфологічної, словотвірної та синтаксичної норми, фраземна – поза увагою. Інший тогочасний відомий кодифікатор Я. Льюсик у своїй статті «Грамматичний склад мови Ц. Гартного» (1928), аналізуючи ідіостиль Цішки Гартного, наголошував, що літературна мова має уніфікувати свої виражальні засоби: «Різноманітність фонетичних і морфологічних явищ не становить багатства мови. Розвиток мови знаходить свій вияв не в збільшенні цих граматичних фактів, а якраз навпаки – у їхньому спрощенні та скороченні. Фонетичні й морфологічні діалектизми, занесені до літературної мови, не зба-

гачують її, а тільки порушують єдність і стрункність, що становить обов'язковий атрибут кожної літературної мови»⁵ [Лієск 2008, с. 24]. Жодного слова про фраземіку як «атрибут літературної мови» в цій показовій праці немає, хоч про лексику дослідник згадує. Проте в іншій своїй праці «Деякі уваги до білоруської літературної мови» (1924–1925) науковець у центр опису поставив саме фраземіку. С. Некрашевич зауважував, що згадана Льосикова розвідка написана «не без певного впливу аналогічної праці проф. О. Курило „Уваги до української літературної мови”» [Некрашевич 1927, с. 52]. Це досить м'яка характеристика, адже текст Я. Льосика радше треба кваліфікувати як білоруський переклад праці О.Б. Курило (у теоретичній частині) з додаванням білоруських мовних ілюстрацій⁶.

Мета статті – виявити підходи до опису фраземної норми української та білоруської літературних мов у кодексах першої половини ХХ ст., показати історію становлення фраземної норми української та білоруської літературних мов у першій половині ХХ ст.

Методи та методики. У дослідженні застосовано методи семантичного аналізу фразеологічних одиниць, лінгвістичного спостереження, фразеологічного опису, контрастивний і порівняльно-історичний (прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ).

Виклад основного матеріалу. Конотаційні семи ФО обмежують їхнє функціонування в літературній мові, прив'язують до певних функційних стилів, а проте виведення цих зворотів за межі міжстильових засобів не означає, що вони комунікативно малопотужні. Якраз навпаки, фраземи завдяки своїй природі, що ґрунтується на яскравій образності (метафоризації), показують високу частотність уживання в художньому, публіцистичному, релігійному та розмовному стилях. Як бачимо, ФО функціонують в абсолютній більшості стилів літературної мови. На початковому етапі кодифікації, коли ще не зрозуміло, де проводити межу між літературним і діалектним елементами, складно виробити критерії селекції ФО для фразеологічного опису. Для того щоб виконати це завдання, потрібен ретельний фразеологічний опис фраземіки авторів, чиї твори ввійшли до національного канону художньої літератури. У першій половині ХХ ст. в українському мовознавстві авторська лексикографія та фразеологія робила тільки перші спроби, у білоруській лінгвістиці за це завдання тоді ще не бралися. Український літературний канон наприкінці 1920-х рр. набув загальних рис (певна річ, що це стосується тільки творів авторів, які жили в ХІХ – на початку ХХ ст.), але фразеологічно він не описаний і досі, що розмиває межі простору фразеологічної параметризації норми. Білоруський літературний канон активно формується лише після Другої світової війни. Утім обидва канони сформувалися в задовільній формі тільки в перших десятиліттях ХХІ ст., коли з'явилася змога залучити до аналізу тексти, заборонені у ХХ ст. Незважаючи на сучасний вибух інформаційних технологій, роз-

виток корпусної лінгвістики, фразеологічний опис відповідного матеріалу далекий від задовільного стану, бо художня спадщина обох народів ще й досі не обжита. І причини різні, проте передусім спричинені обмеженістю бази опису. Наприклад, автор найбільшого в білоруській фразеології двотомного «Словника фразеологізмів» (2008) І.Я. Лепешев з гіркою повідомляв, що це видання, «з якого, на жаль, цензори викинули 15 авторів» [Скобла 2014]. Усього зі словника вилучено понад пів тисячі цитат, а без підтвердження залишилося багато фразеологізмів [там само].

Уперше у ХХ ст. фраземну норму окреслено в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), хоч, звісно, відокремити діалектний фразеологічний матеріал від літературного в цьому виданні складно через нерозробленість на час виходу кодексу параметрів цієї норми. Проте тільки в «Російсько-українському словникові» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (1924–1933) фразеологічний опис піднісся на високий науковий рівень, який здебільшого й досі не втратив свого значення. У передмові до цього видання редакція зазначала: «Фразеології українській в зіставленні з російською віддавано особливо багато уваги, і використана вона в Словникові в тій повній мірі, на яку тільки давали спромогу картковий матеріал Комісії та попередні словники» [Російсько-український словник 2016, с. ІХ]. Після мовної реформи 1933 р. Словник утратив значення кодексу літературної мови й був вилучений з ужитку, як і інші словники, зокрема й фразеологічні. Пореформений «Російсько-український словник» за ред. П. Мустяци (1937) мав досить обмежений реєстр і, без сумніву, не може слугувати фразеологічним кодексом через свою неповноту. І тільки в 1960-х рр. опис фраземної норми української мови став оживати, хоч до появи «Словника української мови» в одинадцяти томах (1970–1980) ці спроби були не завжди вдалимими. Іншими словами, про фіксацію фраземної норми в українській мові в минулому столітті можна мати якесь уявлення тільки в періоди 1918–1933 рр. та 1960–1999 рр.

У білоруській кодифікації в першій половині ХХ ст. провідну роль в окресленні фраземної норми відіграв «Російсько-білоруський словник» С. Некрашевича та М. Байкова (1928), у якому білоруська фраземіка описана найповніше серед усіх тогочасних кодексів. Проте й у ньому спосіб подання фраземного матеріалу з погляду сучасних знань і практик не можна вважати бездоганим. Інші тогочасні білоруські словники приділяли меншу увагу фразеологічному описові. Пореформений «Російсько-білоруський словник» за ред. А. Александровича (1937) був досить бідним на фраземіку, містив багато російських мовних елементів, але зрештою також був заборонений як видання, що його зраджував «ворог народу». Новий етап в описі фраземної норми білоруської мови розпочався в 60-х роках ХХ ст. і триває досі.

Висновки. У першій половині ХХ ст. фраземні норми української та білоруської літературних

мов тільки почали складатися. В основоположний період кодифікації (1918–1933 рр.) були здійснені перші наукові спроби опису цих норм, але після мовних реформ вони були вилучені з кодифікаційного процесу. Підхід до фразеографічного опису в «Російсько-українському словникові» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова здебільшо-

го й досі не втратив свого значення для визначення фраземної норми сучасної української літературної мови. Фразеографічні пошуки білоруських лінгвістів у першій половині ХХ ст. стали набутком історії літературної мови та наукових пошуків і безпосередньо не впливають на параметри сучасної фраземної норми білоруської мови.

ПРИМІТКИ

¹ Пор. :«Білоруське письмо, можна сказати, у цілому є фонетичним, бо в ньому звуки відповідають “своїм літерам”» [Якуба 2010, с. 302].

² «При фонетичному принципі докладно передають на письмі орфоепічні норми білоруської мови», – зауважує С. М. Якуба [Якуба 2010, с. 302]. Проте з-під уваги дослідників, коли брати таке твердження без додаткових коментарів, досить часто випадає той факт, що орфографічні норми не тільки відбивають орфоепію, а й по-своєму формують її. І цей зв'язок складніший, ніж здавалося б, просто «неправильне прочитання» написаного. Узагалі-то вся друга половина ХХ ст. – це вплив кодифікації на норми української та білоруської літературних мов, а не вплив стихійної (селективної) норми на кодифікацію. У такому контексті питання фразеологічної (фраземної) норми по-особливому гостро актуальне.

³ Після 1995 р. другою державною стала російська мова, що спричинилося до істотного зменшення комунікативної потужності білоруської мови. У багатьох сферах суспільної діяльності в Республіці Білорусь панує російська (в освіті, офіційному вжитку, армії, медицині, технологіях та ін.). Білоруська зберегла за собою деякі позиції в публічному просторі, освіті, інтелектуальному середовищі, ЗМІ.

⁴ В історії використання білоруської мови в офіційній сфері впродовж ХХ – початку ХХІ ст. можна виокремити певні періоди: 1) початковий (1915–1917); 2) основоположний (1918–1933); 3) перший занепад комунікативної потужності (1933–1954); 4) перша активізація ідіому (1954 – початок 1960-х рр.); 5) другий занепад комунікативної потужності (кінець 1960-х рр. – 1988); 6) друга активізація ідіому (1989–1994); 7) третій занепад комунікативної потужності (1995 – початок ХХІ ст.). Вони в загальних рисах збігаються з активними фазами кодифікації цього ідіому.

⁵ Тут і далі переклад автора статті.

⁶ Докладніше див.: [Скопненко 2009].

ЛІТЕРАТУРА

1. Герд А.С. Социолінгвістика. Санкт-Петербург: Філологічний факультет СПбГУ, 2013. 60 с.
2. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Основи, 2004. 303 с.
3. Лёсік Я. Граматычны склад мовы Ц. Гартнага. *Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941)*. Мінск: БДУ, 2008. Ч. 2. 259 с.
4. Мироненко М. Українська фразеологія (прийменники, дієслівні та прикметникові конструкції, сполучені вислови). Харків; Київ: Держвидав України, 1929. 176 с.
5. Некрашэвіч С. Сучасны стан вывучэння беларускай мовы. *Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі*. Менск: Інбелкульт, 1927. С. 48–70.
6. Російсько-український словник у 4-х т. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2016. Т. 1. 12, XIV. 289 с.
7. Синявський О. Коротка історія «Українського правопису». *Історія українського правопису: ХVІ–ХХ століття*. Київ: Наукова думка, 2004. С. 431–452.
8. Скобла М. Прафэсар крылатай мовы. Електронний ресурс: <https://www.svaboda.org/a/26639107.html> (доступ 25.05.2020).
9. Скопненко О.І. Спадщина О. Курило та Я. Льосика: до проблеми українського впливу в історії кодифікації нової білоруської літературної мови (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Київ: Київський університет, 2009. Вип. 10. С. 163–168.
10. Тимченко Є. Українська граматики для III і IV класів шкіл середніх. Київ, 1918. 146 с.
11. Чабаненко В.А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. Запорiжжя: Вид-во ЗДУ, 1993. Ч. I. 216 с.
12. Якуба С.М. Фанетычны прынцып беларускага правапісу і методыка яго рэалізацыі ў навучанні школьнікаў. *Мова – Літаратура – Культура*. Мінск: БДУ, 2010. С. 301–306.

REFERENCES

1. Gerd A.S. (2013) Sociolinguistics [Sociolinguistics]. Sankt-Peterburg: Filologicheskii fakultet SPbGU. 60 s. [in Russian].
2. Kurylo O. (2004) Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Attention to the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Osnovy. 303 s. [in Ukrainian].
3. Liosik Ya. (2008) Hramatychny sklad mowy C. Hartnaha. *Historyya belaruskaha movaznawstva (1918–*

1941) [Grammatical structure of Ts. Hartny's language. History of Belarusian Linguistics (1918–1941)]. Minsk: BDU. Ch. 2. 259 s. [in Belarusian].

4. Myronenko M. (1929) *Ukrainska frazeolohiya (prymennyky, diyestivni ta prykmetnykovi konstrukcii, spolucheni vyslovy)* [Ukrainian phraseology (prepositions, verb and adjective constructions, conjunctions)]. Kyiv: Derzhvydav Ukrainy. 176 s. [in Ukrainian].

5. Nekrashevich S. (1927) *Suchasny stan vyvuchennia belaruskay movy* [The current state of learning the Belarusian language]. *Pracy Akademichnye konferencyi pa reformy belaruskaha pravapisu i azbuki*. Minsk: Inbelkult. S. 48–70 [in Belarusian].

6. *Rosiysko-ukrainskyi slovnyk u 4-kh t.* (2016) [Russian-Ukrainian dictionary in 4 volumes]. Kyiv: Vydavnychyy dim D. Buraho. T. 1. 289 s. [in Ukrainian].

7. Syniavskiy O. (2004) *Korotka istoriia «Ukrainskoho pravopysu»* [A brief history of «Ukrainian spelling»]. *Istoria ukrainskoho pravopysu: XVI–XX stolittia*. Kyiv: Naukova dumka. S. 431–452 [in Ukrainian].

8. Skobla M. *Profesar krylatay movy* [Professor of Winged Language]. URL: <https://www.svaboda.org/a/26639107.html> (dostup 25.05.2020) [in Belarusian].

9. Skopnenko O.I. (2009) *Spadshhyna O. Kurylo ta Ya. Liosyka: do problemy ukrainskoho vplyvu v istorii kodyfikacii novoi biloruskoi literaturnoi movy (20-i – pochatok 30-kh rr. XX st.)* [Heritage of O. Kurylo and Ya. Lyosyk: to the problem of Ukrainian influence in the history of codification of the new Belarusian literary language (20s – early 30s of the 20th century)]. *Komparatyvni doslidzhennja slovianskykh mov i literatur*. Kyiv: Kyivskyi universytet. Vyp. 10. S. 163–168 [in Ukrainian].

10. Tymchenko Ye. (1918) *Ukrainska hramatyka dlia III i IV klasy shkil serednikh* [Ukrainian grammar for III and IV grades of secondary schools]. Kyiv. 146 s. [in Ukrainian].

11. Chabanenko V.A. (1993) *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy* [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhia: Vyd-vo ZDU. Kn. I. 216 s. [in Ukrainian].

12. Yakuba S.M. (2010) *Fanietychny pryntyp belaruskaha pravapisu i metodyka yaho realizacyi w navuchanni shkolnikau* [Phonetic principle of Belarusian spelling and methods of its implementation in schoolchildren's education]. *Mova – Litaratura – Kultura*. Minsk: BDU. S. 301–306 [in Belarusian].

PHRASE NORM IN THE INITIAL PERIOD OF CODIFICATION: BELARUSIAN AND UKRAINIAN CODIFICATION PRACTICE OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. Codification of literary language is a time-stretched process that cannot cover all language levels at once, as they have different dynamics of development and different functional load in the idiom. During the study of codification processes in the Ukrainian and Belarusian literary languages of the twentieth century it was found that the first round of codification in these idioms will include primarily spelling parameters and an arsenal of lexical means. Spelling standards, despite the different weight of their basic principles in these languages, are guided by the folk-speaking traditions that developed in the 19th century and became entrenched in the 20th century among Ukrainians and Belarusians, they were called upon to most fully reflect the natural phonetic images of the idiom. The codification of morphological, word-forming, syntactic norms takes place in the second round, as evidenced by the relatively low intensity of the codification debate regarding the mentioned means. Phraseological material attracts the attention of codification codes later. The fact is that phraseology as a science separated from lexicology only in the 70s of the twentieth century, and this was preceded by several decades of active attempts to identify the relevant features of phrases as a special type of language units. Historical conditions of the twentieth century were not very favourable for the development of multifunctionality of Ukrainian and Belarusian literary languages. Only at the end of the twentieth century, after the collapse of the USSR, did the preconditions for the relatively free development of these idioms appear. The article raises the issue of the formation of idiomatic norms in the Ukrainian and Belarusian literary languages in the first half of the twentieth century. It is shown that in the dictionaries of the first half of the twentieth century only the description of a phrasal norm of the named languages is begun. The degree of affinity between the phrase norms of the first half of the twentieth century and modern phrase norms of Ukrainian and Belarusian literary languages can be established after a frontal analysis of all cases of phraseographic description of phraseological units.

Keywords: Ukrainian literary language of the 20th century, Belarusian literary language of the 20th century, literary norm, phrase norm, phraseology, phrase, phraseography, standardization, codification, code of literary language.

© Скопненко О., 2020 р.

Олександр Скопненко – кандидат філологічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-6814-5041>

Olexandr Skopnenko – Candidate of Philology, Senior Researcher, Deputy Director for Scientific Work, O.O. Potebnia Institute of Linguistics, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-6814-5041>

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (на материале болгарского и русского языков)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.163.2'373.7+811.161.1:81'373.46

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).320–331

Стоянова Р. Фразеологизмы в экономической терминологии (на материале болгарского и русского языков); кількість бібліографічних джерел – 52; мова російська.

Аннотация. Статья посвящена исследованию особого пласта новейшей экономической терминологии болгарского и русского языков – терминологическим фразеологизмам, или терминологизмам. Основной массив данных образований в обоих языках представляют собой кальки и полукальки с английского языка. Терминологические фразеологизмы представляют собой устойчивые сочетания, возникшие на базе терминов или профессионализмов. Они бытуют на всех уровнях языкового субстрата в профессиональной речи: в терминологической системе, в устной профессиональной лексике, в профессиональном жаргоне. Приведен ряд трактовок сущности терминологических фразеологизмов, и обозначено их место в системе языка. Показана дуальная природа данных образований, проявляющаяся в наличии системных свойств, характерных как для терминов (номинативная и/или дифинитивная функция, специальная сфера употребления термина, системность термина и др.), так и для фразеологических единиц (образность, экспрессивность, затемненность значения и др.). Приведены примеры возникновения терминологических фразеологизмов в результате развития терминологического значения на базе уже существующего фразеологического, а также терминологизмов, появившихся на основе переноса значения. Даются словарные дефиниции терминологических и фразеологических значений. Показана предсказуемость и непредсказуемость расшифровки терминологических фразеологизмов с точки зрения прозрачности значения. На материале медийных текстов на болгарском и русском языках уделено особое внимание отличительным чертам терминологических фразеологизмов, таким как высокий коммуникативный (прагматический) и креативный потенциалы. Используются методы дефиниционного, компонентного и контекстологического анализа; метод сравнительного анализа языков; метод фразеологической идентификации и др.

Ключевые слова: термин, терминологические фразеологизмы, экономическая терминология, интернационализация, болгарский язык, русский язык.

Постановка проблемы. Терминологические системы болгарского и русского языков, как чуткий барометр, отражают «цифровой поворот» (В. Хлебда) нынешней науки и формирование «глобального языкового кода» (С.В. Власенко) [Власенко 2009; Chlebdá 2017].

В последние десятилетия наблюдается активный процесс вхождения новых терминологических единиц, связанных с экономической сферой деятельности, в болгарский и русский языки. Это происходит на фоне процессов неологизации и интернационализации терминологического фонда.

Обновление терминологии и ее обогащение терминологическими фразеологизмами в болгарском и русском языках четко прослеживается на материале новейшей экономической терминологии. Данный вид терминов используется для обозначения самых разных реалий современной болгарской и российской экономики.

Основной массив терминологических фразеологизмов в экономической терминосистеме в обоих языках представляют собой кальки и полукальки с английского языка: болг. бял слон – рус. белый слон < англ. white elephant, ср.: укр. білий слон; болг. бързи пари – рус. быстрые деньги, квик мани < англ. quick money, ср.: укр. «швидкі гроші»¹; болг. мръсни пари – рус. грязные (нечистые) деньги < англ. dirty money, ср.: укр. брудні гроші; болг. златна акция – рус. золотая акция < англ. golden share, golden shares, ср.: укр. акція золота; болг. мечи пазар / мечешки пазар,

пазар на мечката, bear market – рус. медвежий рынок, рынок медведей / рынок «медведей» < англ. bear market, ср.: укр. ринок «ведмедів», ведмежий ринок; болг. бичи пазар, бул маркет – рус. бычий рынок / «бычий» рынок, рынок быков / рынок «быков» < англ. bull market, ср.: укр. ринок «биків»; болг. нападение на мечката – рус. налёт медведей, медвежий налёт < англ. bear raid, ср.: укр. наліт медведів; рус. китайская стена < англ. Chinese wall, ср.: укр. китайська стіна; болг. златни белезници – рус. золотые наручники < англ. golden handcuffs, ср.: укр. золоті наручники; рус. «голубые фишки», «голубые корешки» < англ. blue chips, ср.: укр. голуба фишка / голубі фішки; болг. данъчен рай (данъчен оазис) – рус. налоговый рай (налоговая гавань) < англ. tax paradise (tax haven, tax heaven tax oasis), ср.: укр. податковий рай; сенчест бизнес – рус. теневой бизнес < англ. shadow business, ср.: укр. тіньовий бізнес и др. [см. подробнее: Стоянова 2020].

Встречаются и терминологические единицы латинского происхождения, вошедшие через посредничество английского языка: болг. бръснач на Окам – рус. «бритва Оккама», «лезвие Оккама» < англ. Occam's razor (Ockham's razor, Ocham's razor) < лат. novacula Occami; рус. «гомо экономикус», англ. homo economicus, economic man < лат. homo oeconomicus [Стоянова 2020, с. 173].

Цель настоящего исследования – показать на материале новейшей болгарской и русской экономической терминологии функционирование но-

вых образований – терминологических фразеологизмов.

Методологией исследования послужил комплекс методов: методы дифиниционного, компонентного и контекстологического анализа; метод сравнительного анализа языков; метод фразеологической идентификации и др.

Анализ исследований. Понятие «терминологический фразеологизм».

В новейшей болгарской и русской терминологии дают о себе знать два разнонаправленных процесса. С одной стороны, наблюдается проникновение терминов с формой словосочетания во фразеологическую систему обоих языков, а с другой стороны, происходит процесс терминологизации фразеологизмов. Эти разнонаправленные процессы приводят к появлению разных типов языковых единиц – идеофразеоматизмов (А.В. Кунин) и терминологических фразеологизмов или терминологизмов.

В современной лингвистике существует ряд теоретических установок относительно статуса терминологических фразеологизмов и их отношения к фразеологизмам терминологического происхождения.

Терминологические фразеологизмы представляют собой устойчивые сочетания, возникшие на базе терминов или профессионализмов. Они представлены на всех уровнях языкового субстрата в профессиональной речи: в терминологической системе (рус. «*банковский рай*», рус. «*близкие*» деньги, рус. валютный риск, рус. «*крепкий*» рынок, рус. ленивый рынок, рус. «*розовые листки*», рус. рыночный «тон», рус. «*терпеливые деньги*», рус. «*тихий*» факторинг, рус. чёрный маклер и др.), в устной профессиональной лексике (рус. *Бостон бинго* (сленг) < англ. *Boston bingo*, рус. январский эффект (сленг) < англ. *January effect*, рус. копчёная селедка (сленг) < англ. *red herring*, рус. чёрный рыцарь (сленг) < англ. *black knight*, рус. чёрный ящик (сленг) < англ. *black box* и др.), в профессиональном жаргоне (рус. «*волки-овцы*» (жарг.), рус. «*жертва продольной пилы*» (жарг.) и др.) [Стоянова 2020, с. 174].

В современных терминологических исследованиях языковые единицы, находящиеся на стыке терминологии и фразеологии, трактуются и определяются лингвистами по-разному: «*специальные фразеологизмы*» (нем. *Fachsprachliche Phraseologismen* – Б. Шпилнер), «*специальная фразеология*» (нем. *Fachsprachliche Phraseologie*, англ. *LSP Phraseology* – Х. Пихт), «*фразеология или фразеолоксемы для специальных целей*» (*LSP phraseology / phraseolexemes* – Дж. Драскау), «*терминологизмы*» (фр. *terminologisme* – Л. Гилбер) [Никулина 2005а, с. 9-10; Лейчик, Никулина 2005] или «*терминологические фразеологизмы*» [Никулина 2003; Никулина 2005а] / «*терминологические фразеологические единицы*» (en. *terminological phraseological units* – Е. Никулина) [Никулина 2015а], «*фразеологические термины*» или «*терминологические фразеологические единицы*» (англ. *phraseological terms* = англ. *terminological phraseological units*, нем.

Phraseologische Termini – А.С. Начисчионе, Р. Шилханова [Начисчионе 2011; Шилханова 2010], «*термины-фраземы*» (укр. терміни-фраземи – О.И. Павлова, Т.В. Пузевич, Ю.П. Продан) [Павлова 2004; Пузевич 2009; Продан 2013а; Продан 2013б; Продан 2016], «*термины-фразеологизмы*» (укр. «терміни-фразеологізми») – В.П. Даниленко, К.В. Житникова, О.А. Шиленко, Я.В. Разводовская и др. [Даниленко 1977; Лейчик 2002; Житникова 2004; Шиленко 2008а; Разводовская 2009; Конивицька 2016 и др.], «*фразеотермины*» (укр. фразеотерміни – О.А. Шиленко) [Шиленко 2008б; Шиленко 2009а; Шиленко 2009б; Шиленко 2010; Шиленко 2013], «*терминологические фраземы*» (англ. *terminological phrasemes*) и др. [Montero-Martinez, de Quesada and Fuertes-Olivera 2002; Мешкова, Кубекова 2015].

Многообразие трактовок является отражением разных подходов к исследованию терминологических фразеологизмов и разных точек зрения касательно их места в системе языка.

Болгарские лингвисты К. Ничева, С. Спасова-Михайлова и К. Чолакова относят сложные названия, среди которых и термины-словосочетания, к фразеологии, однако они не относят к фразеологии термины-словосочетания в качестве целостной группы, а лишь те из них, которые появились в результате переосмысления их значения и представляют собой народные, бытовые названия растений, животных, болезней и др. Для обозначения данных явлений существуют, как правило, и научные термины, чаще всего международные – греко-латинского или латинского происхождения (болг. *момина сълза* – лат. *convallaria majalis*). По словам М.Г. Поповой, строгая номинативность данных языковых единиц сближает их с терминами, а отсутствие экспрессивной функции отделяет их от фразеологизмов [Попова 1985, с. 10].

С. Спасова-Михайлова относит термины-словосочетания к фразеологии. При этом она выделяет их в самостоятельную группу, названную «сложные названия и термины». Исследователь подчеркивает их особое место по отношению к другим фразеологическим единицам: «От других фразеологических единиц – идиом, фразеологических единств и фразеологических сочетаний – отделяются такие устойчивые сочетания, которые представляют собой сложные названия и термины» [Спасова-Михайлова 1959, с. 188].

М.Г. Попова считает, что термины-словосочетания в качестве целостной группы не могут быть отнесены к фразеологизмам и, соответственно – к фразеологии данного языка [Попова 1985, с. 14].

С. Калдиева-Захариева также исключает сложные названия и термины (типа болг. *момина сълза*, болг. *овчарска торбичка*, болг. *попова лъжичка*) из фразеологического состава. Она отмечает, что образность и метафоры, которые декодируются в них, являются лишь иллюстрацией и доказательством принципов человеческого мышления, опознавательной деятельности и номинационных процессов, обогащающих любой язык. С. Калдиева-Захариева подчеркивает, что в таких случаях при соз-

дании словосочетаний наблюдается не стремление к выражению какого-либо отношения к денотату, а только лишь его название [Калдиева-Захариева 2013, с. 454–455].

И. Генева-Пухалева считает, что часть терминологических сочетаний (за исключением номенклатурных названий) по своей сути имеют фразеологический характер, так как для них характерны большинство из признаков, свойственных для фразеологических единиц [Генева-Пухалева 2016]. Вслед за И. Генева-Пухалевой, Д. Благоева, В. Сосновский и Р. Тимошук также относят к фразеологическим калькам словосочетания терминологического (номинативного) характера, воспроизводящие иноязычный образец [Благоева, Сосновский, Тимошук 2020, с. 178–179]. Авторы подчеркивают, что в новой славянской лексике границы между идиоматикой и терминологией в большинстве случаев являются размытыми [Благоева, Сосновский, Тимошук 2020, с. 179].

А. Капанадзе причисляет терминологические фразеологизмы к нерасчлененным наименованиям. Автор считает, что подобные терминологические единицы (рус. *апрельская погода* ‚неустойчивая погода в холодной воздушной массе в тылу циклона‘, рус. *атомный номер* ‚число протонов в ядре‘ и др. не отличаются самостоятельной парадигматической противопоставленностью значений внутри сочетаний [Капанадзе 1968, с. 174–175].

В.А. Татаринев рассматривает данный тип терминов как несвободные терминосочетания, представляющие «чаще всего результат стершейся мотивации или внутренней формы, а также результат метафорической многословной номинации (*барашковая гайка, катушка зажигания, коробка передач, ласточкин хвост*)» [Татаринев 2006, с. 194].

Е.И. Голованова приходит к выводу, что «в области фразеологической номинации оказываются сопряженными результаты абстрактно-логического и наглядно-образного мышления. Она отмечает, что фразеологические единицы становятся переходной зоной, где осуществляется взаимодействие двух видов сознания. При этом фразеологическая номинация является в ряде случаев более действенной, эффективной по сравнению с прямой однопризнаковой номинацией, поскольку, активизируя чувственный опыт специалистов, задает программу их деятельности в конкретной профессиональной ситуации» [Голованова 2013, с. 74]. Е.А. Никулина добавляет, что «терминологизмы отличаются от терминов-фразеологизмов тем, что одновременно являются членами как терминологических систем, так и фразеологии» [Никулина 2015, с. 320].

Вследствие действия процессов детерминации и деспециализации, функционирующих в нетерминологическом контексте на основе терминологических значений, у языковых единиц развиваются вторичные значения, которые являются переосмысленными, т.е. фразеологическими [Никулина 2013, с. 284]. Термины, развившие фразеологическое значение, А.В. Кунин называет идеофразеоматизмами [Кунин 1984]. Они продолжают

функционировать как термины, реализующие свои первые, буквальные, но осложненные, значения и вторые, метафорические в зависимости от контекста – специального, терминологического или фразеологического [Никулина 2013, с. 284; Никулина 2015, с. 319; Захарова 2019, с. 41–42].

В.М. Лейчик рассматривает термины-фразеологизмы как множество терминов, «в которых значение одного из компонентов является фразеологически связанным» (термин геологии рус. *бараньи лбы*, термин системы патентного дела – рус. *глубина патентного фонда*) [Лейчик 2002б, с. 36]. Е.А. Никулина отмечает, что «данные термины, хоть и имеют в своем составе по крайней мере один фразеологически связанный, или метафоричный элемент, не являются одновременно и терминами какой-либо терминосистемы и фразеологизмами», в чем и заключается основное отличие от единиц, которые она описывает в качестве терминологизмов с дуальной природой [Никулина 2015а, с. 319].

Исходя из дуальной природы терминологических фразеологизмов, Е.А. Никулина отдает предпочтение термину «терминологический фразеологизм» или «терминологизм» на основании того, что «сверхсловное образование имеет буквальное терминологическое или профессиональное значение, на основе которого развивается переосмысленное значение, и данные значения (а их может быть несколько у одной единицы) актуализируются в зависимости от контекста употребления – терминологического или нетерминологического» [Никулина 2005а, с. 10–шрифт Е.А. Никулиной; см. также: Никулина 2005б].

Терминологические фразеологизмы, по замечанию Е.А. Юрьевой, «характеризуются рядом черт, которые не противоречат ни сущности термина, ни сущности фразеологизма: устойчивостью, синтаксической нечленностью, семантической целостностью, заимствованным характером. Однако терминам фразеологизмам присущи и такие свойства: наличие оценочного момента или нежелательных ассоциаций, которые часто сопутствуют основному значению терминов-фразеологизмов» [Юрьева 2014, с. 92]. Наличие противоречивых черт у терминологических фразеологизмов ведет к столкновению «диаметрально противоположных тенденций в развитии значений терминов и общих фразеологизмов (способность терминов обозначать ограниченное количество видовых понятий, а общих фразеологизмов – неограниченное, а также тот факт, что значения фразеологических единиц тяготеют к абстракции, а значения фразеологизмов-терминов обязательно конкретизируются)» [Юрьева 2014, с. 92].

Изложение основного материала. Терминологические фразеологизмы в экономической терминологии.

Е.А. Никулина отмечает, что процесс превращения фразеологизмов в разряд терминологических фразеологизмов имеет место в двух случаях: 1) когда терминологизации подвергается непосредственно фразеологическая единица и 2) когда в разряд терминов переходят такие фразеологические

единицы, которые были образованы от терминов и прошли этапы детерминологизации и деспециализации [Никулина 2005а, с. 22].

В качестве примеров возникновения терминологических фразеологизмов в результате развития терминологического значения на базе уже существующего фразеологического можем привести следующие примеры из экономической терминологии: болг. *паднал ангел* – рус. *падший ангел / падшие ангелы* < англ. *fallen angel*:

Во фразеологических лексикографических изданиях языковая единица *падший ангел* зафиксирована в двух значениях: «1. *Книжн. Устар.* Ангел, изгнанный из рая. 2. *Разг. Ирон.* О человеке, отвергнутом обществом»² На базе этого фразеологизма появился биржевой термин *падший ангел*: рус. *падшие ангелы* «Высокодоходные облигации, входившие в класс инвестиционных ценных бумаг (investment grade) в момент выпуска, но с тех пор потерявшие качество и упавшие до уровня, ниже инвестиционного класса (ВВ или ниже). «Падшие ангелы» являются одним из видов «бросовых» облигаций (junk bond), но последний термин обычно используется только для обозначения облигаций, которые изначально были выпущены с рейтингом ВВ или ниже»³; рус. *падшие ангелы* «в США так называются фирмы, испытывающие финансовые затруднения. Эти фирмы в период выпуска облигаций могли иметь прочные финансовые позиции, но затем, столкнувшись с трудностями, оказались не в состоянии выполнить свои финансовые обязательства. Синоним: *бросовые облигации*» [СФЭТ 2018, с. 1159]. Приведем пример использования данной единицы из болгарского медийного текста:

Това означава, че ЕЦБ променя правилата си, за да продължава да приема като обезпечение облигации, известни като «паднали ангели» (облигации, които губят първоначалния си кредитен рейтинг), за да продължава да поддържа достъпа на търговските банки до осигуряваната от централната банка „свръх евтина“ ликвидност по време на коронавирусната криза.

«Паднал ангел» е облигация, която първоначално е получила рейтинг от инвестиционен клас (минимум «ВВВ»), но оттогава рейтингът ѝ е намален до състояние на неинвестиционна облигация («джънк облигация», чийто рейтинг е под инвестиционен клас) поради отслабващото финансово състояние на емитента (23. 04. 2020)⁴.

На основе фразеологизма *китайская стена* со значением «непреодолимое препятствие, непреодолимая преграда, полная изоляция, полная изолированность» появился терминологизм *китайская стена*: болг. *китайска стена* – рус. *китайская стена* < англ. *Chinese wall* (ср. укр. «китайська стіна») «коммуникационный барьер между инвестиционными банкирами и трейдерами. Барьер возводится во избежании утечки внутренней информации, которой они могут обладать» [СФЭТ 2018, с. 1156].

Терминологизм *копченая сельдь* < англ. *red herring* «*Жарг. Бизн.* Предварительный проспект, в общих чертах информирующий об эмиссии облига-

ционного займа»⁵, ведет свое начало от английского фразеологизма *red herring* «Отвлекающий манёвр, что-либо, намеренно отвлекающее внимание. *Red herring* — это копченая сельдь, имеющая очень сильный запах. Поэтому её используют охотники для обучения гончих собак. Копченая сельдь, которую тащили по земле, оставляла сильный запах, а собак дрессировали так, чтобы они, не обращая внимания на этот запах, продолжали бежать по следу лисицы»⁶.

Фразеологизм болг. *дойна крава* – рус. *дойная корова* «*Неодобр.* Человек, когото постоянно используют материально» [ФРБЕ 1974, с. 263], «*Прост. Ирон.* Постоянный источник материальных благ, которыми кто-либо пользуется в личных целях, не зная меры» дает начало терминологизму болг. *дойна крава* – рус. *дойная корова* < англ. *cash cow* «предприятие или его подразделение, получающее устойчивый и непрерывный приток наличных денег, которые извлекаются из оборота» [СФЭТ 2018, с. 1154]. Ср.: болг. «*Продуктите възникват първоначално като „въпрос“, превръщат се в „звезда“, след това преминават в „дойна крава“ и в края на живота си цикъл става „куче“. Всеки продукт се разглежда в настоящата и в бъдещата му позиция*»⁷ (Лекции по икономика).

На основе фразеологизма *ехать зайцем*, *ехать* в общественном транспорте без билета⁸ появляется терминологизм *езда зайцем / фрирайдинг* < англ. *free-riding / freeriding*, ср.: англ. *free ride* „An unfair advantage or special treatment that a person receives without earning it or paying for it.“⁸, англ. *free ride* „n. An easy time; participation without contributing anything.“⁹) «запрещенная законодательством США практика, при которой клиент открывает и закрывает в течение дня длинные и короткие позиции по ценным бумагам, не имея возможности обеспечить их деньгами (при покупке) и бумагами (при продаже). Используется недобросовестными клиентами следующим образом. Существует бизнес-практика, по которой окончательные расчеты по операциям с ценными бумагами должны происходить в течение трех рабочих дней. При игре на повышение такой клиент отдает брокеру приказ о покупке ценных бумаг без внесения денег на том основании, что у него есть еще три дня для перевода денег в обеспечение сделки. Если цена вырастет в течение дня, клиент закрывает позицию и переводит безрисковую прибыль в другие ценные бумаги. В случае снижения цены, такой клиент просто отказывается под разными предлогами от расчетов по сделке, перенося риск убытков на брокера» [СФЭТ 2018, с. 1154–1155].

С фразеологическим фондом роднится терминологизм *хромая утка*: болг. *куца патица* – рус. *хромая утка / подбитая утка* < англ. *lame duck* «компания, предоставляющая работу многим людям, занятым в национальной экономике, но не способная выжить без помощи государства» [СФЭТ 2018, с. 1163]. В болгарском и русском языках термин калькирован с английского прототипа *Lame duck*, возникший в середине XIX века в американ-

ском политическом жаргоне в значении «президент, который покидает свой пост, – фигура, от которой мало что зависит, а всё внимание общественности сосредоточено на кандидатах. Помимо общего негативного звучания, выражение «хромая утка» в американском английском обозначает политика, которому более не суждено переизбраться. [...] Также хромыми утками иногда называют учителей в учебных заведениях или руководителей и менеджеров компаний, которые должны скоро уволиться, но пока отработывают последние дни на своих рабочих местах»¹⁰.

Терминологический фразеологизм *стихийное бедствие* («акт провидения», «Божья воля») восходит к английскому первообразу *act of God*: рус. *стихийное бедствие* <англ. *act of God* «акт провидения («Божья воля»): природные катаклизмы, типа наводнений, землетрясений, ураганов, молний, вызывающие крупные материальные убытки (в страховании); никто не может предсказать такие явления заранее, и это может служить основанием для неисполнения контрактных обязательств»¹¹; *act(s) of God* «стихийное бедствие; форс-мажор; непреодолимая сила; действие непреодолимой силы; стихийное природное явление как тип непреодолимой силы»¹².

М.А. Захарова, вслед за другими лингвистами, отмечает в экономической терминосистеме «существование терминов, прототипом которых стали не уже сложившиеся фразеологические единицы, а словосочетания, основанные на переносе значения. В данном случае процессы фразеологизации и терминологизации проходили почти одновременно. В этих словосочетаниях одно из слов употреблено в прямом значении, а второе – в переносном» [Захарова 2010, с. 34]. К таким терминологизмам относятся языковые единицы типа: болгар. *пенсионен парашут* – рус. *пенсионный парашют* <англ. *pension parachute* – болгар. *пенсионен парашут* «термин, означающий препятствия пред компаниите-агресори да използват свободните средства на пенсионните фондове за поглъщане на други компании» (АБРКУ 2001, с. 110); рус. *пенсионный парашют* «пенсионное соглашение, согласно которому в случае попытки враждебного поглощения компании любые избыточные активы, поддерживаемые по пенсионной программе компании, могут использоваться для выплат участникам этой программы, например в виде увеличения пенсий. Эта мера исключает возможность использования пенсионных активов рейдером (физическим или юридическим лицом) в целях финансирования поглощения и, следовательно, действует как дополнительное препятствие для рейдера и дополнительный шанс избежать поглощения. «Пенсионный парашют» – это один из видов «ядовитой пилюли» (poison pill)»¹³.

Рус. *золотой кирпич* <англ. *gold brick* «Термин с отрицательным смыслом, используемый в отношении ненадежных, не обладающих какой-либо стоимостью или фактически мошеннических ценных бумаг или предприятий, которые, тем не менее, внешне выглядят надежными и привлека-

тельными»¹⁴; рус. *ловля рынка* <англ. *market timing* «совокупное название всех инвестиционных стратегий, основанных на активной торговле ценными бумагами в попытке использования как его роста, так и падений. Данная стратегия противоположна стратегии *инвестирования в индекс*» [СФЭТ 2018, с. 1157] и др.

В экономической терминосистеме терминологические фразеологизмы могут обладать эмоционально-оценочным компонентом: болгар. *мръсни пари* – рус. *грязные деньги, нечистые деньги* <англ. *dirty money*»¹⁵; болгар. *пера* <мръсни> *пари* – рус. *отмывать* <грязные деньги> — <англ. *to launder* <dirty> *money*; рус. *идеальный хедж* <англ. *perfect hedge*; рус. *плохая поставка* <англ. *bad delivery*; рус. *слабые руки* <англ. *weak hands*; рус. *хорошая поставка* <англ. *good delivery* и др.

Терминологические фразеологизмы, восходящие к распространенным фразеологизмам с общекультурным характером, отличаются прозрачностью в семантическом аспекте. В таких случаях переносное значение является предсказуемым для адресата: рус. *загонять* <рынок> *в угол* <англ. *cornering the market* «незаконная практика, состоящая в покупке значительного количества ценных бумаг для получения возможности манипулирования их ценами» [СФЭТ 2018, с. 1155]; ср. во фразеологии: рус. *загонять в угол кого / загнать в угол кого* «Разг. Экспрес. Ставить кого-либо в тяжёлое или безвыходное положение»¹⁶. Приведем примеры использования данной единицы в медийных текстах на русском языке: - *Крупнейший китайский банк тихонько загоняет в угол лондонский рынок физического золота* (Михаил Хазин, 31.05.2016)¹⁷; *Как невыгодность литовского СПГ-терминала загоняет компании в угол* (15. 11. 2019 г.)¹⁸.

Понимание адресатом значения терминологических фразеологизмов с непрозрачной семантикой может быть затруднено по причине наличия специфического компонента-термина или непонятного слова, а также из-за непредсказуемости переносного смысла при понятных компонентах и ясности их прямого значения [Кудрявцева 2019, с. 54]. Ср.: болгар. *бял слон* – рус. *белый слон* <англ. *white elephant* «1) любая собственность, которая не может быть использована с выгодой, поскольку затраты на ее эксплуатацию превышают получаемый от нее суммарный доход; 2) любой бизнес, в который был вложен значительный капитал, который по ряду причин не может вестись с прибылью и который может быть продан лишь с огромным убытком; 3) биржевая сделка, при которой расходы заведомо превышают ожидаемую потенциально возможную прибыль. Такого рода сделки осуществляются в интересах биржевой игры или для решения определенных стратегических задач» [СФЭТ 2018, с. 1151].

Терминологические фразеологизмы в экономической терминологии выявляют такие отличительные их черты, как высокий коммуникативный (прагматический) и креативный потенциалы. Их креативность проявляется в способности к обра-

зованию неологизмов, к участию в языковой игре и разного рода трансформациям. Приведем примеры из медийных текстов на болгарском и русском языках: болг.: *Днешният пчеливш бизнес ще стане утрешният бял слон [...] Така, според класическия икономист – или счетоводител на фондовата борса – „печалбата“ представлява истинските разходи, разходите за оставане в бизнеса, разходите за бъдещето, в което нищо не е предвидимо освен днешния пчеливш бизнес, който ще стане утрешният бял слон*¹⁹.

„Планът Юнкер не е за това да се наливат обществени пари в проекти със съмнителна икономическа активност. Той не е за отглеждане на бели слонове. Той не е за това държавата да казва на бизнеса къде да инвестира. Той е за решаване на един много голям проблем пред европейската икономика – след 7 години на тежка криза, инвеститорите са притеснени от това да извадят своите пари и да ги влачат в реалната икономика“, заяви Георгиева²⁰ (17 августа 2015 г.); рус.: **«Белые слоны»** российской экономики: на что государство тратит деньги [...]

В новом цикле статей РБК **«Белые слоны»** российской экономики Валерий Зубов и Владислав Иноземцев рассматривают, в какие объекты инвестировало государство в последние годы, и почему эти вложения оказались крайне неэффективны. [...]

Российские **«белые слоны»** существуют в нескольких видах. Во-первых, это **«малые слоны»** — объекты, которые еще не достигли «зрелости», но уже стали катастрофически дорогими и привели к гигантским бюджетным тратам. В России это прежде всего незавершенные стройки. [...]

Этот вид **«бэби-элефантов»** очень распространен, и почти в любом крупном городе России подобного рода проекты можно встретить десятками. [...]

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Здесь и далее в тексте термины в кавычках передаются согласно их представлению в использованных лексикографических источниках.

² Академик. dic.academic.ru. Падший ангел. *Большой словарь русских поговорок*. Москва: Олма Медиа Групп. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. 2007. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs/10930/Падший_ангел.

³ Академик. dic.academic.ru. Падшие ангелы. *Финансово-инвестиционный толковый словарь*. 2002. URL: https://finance_investment.academic.ru/2526.

⁴ БНР Новини. ЕЦБ разхлабва допълнително правилата за обезпечения на търговските банки. URL: <https://bnr.bg/post/101263626/escb-razhlabva-dopolnitelno-pravilata-za-obezpechenia-na-targovskite-banki>.

⁵ Академик. dic.academic.ru. Копченая сельдь. *Большой словарь русских поговорок*. Москва: Олма Медиа Групп. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. 2007. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs/41906/Копченая>

⁶ Академик. dic.academic.ru. Red herring. *English Russian dictionary of expressions*. URL: <https://translate.academic.ru/%28red%20herring%29/en/ru/>.

⁷ bg-ikonomika.com. Лекции по Икономика. 19. *Продуктов микс – методи за анализ – БКГ матрица*. URL: <https://www.bg-ikonomika.com/2010/11/18-ge.html>.

⁸ The Free Dictionary [Internet]. Free rider. Random House Kernerman Webster's College Dictionary, 2010 K Dictionaries Ltd. Copyright 2005, 1997, 1991 by Random House, Inc., 2010 [Available 17 Oct. 2020]. URL: <https://www.thefreedictionary.com/free+rider>.

⁹ The Free Dictionary [Internet]. Free rider. McGraw-Hill's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions, McGraw-Hill Companies, Inc., 2006 [Available 17 Oct. 2020]. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/free+rider>.

¹⁰ My Vitae. День хромой утки в США, 05.02.2019. URL: <https://myvitae.ru/2019/02/05/den-xromoj-utki-v-ssha>.

¹¹ Академик. dic.academic.ru. Англо-русский экономический словарь. Act of God. URL: <https://translate.academic.ru/act%20of%20god/en/ru/>.

¹² Академик. dic.academic.ru. Act(s) of God. *Англо-русский экономический словарь*. URL: <https://translate.academic.ru/act+of+god/en/ru/2/>.

*Второй тип — классические «взрослые слоны»: объекты, на которые уже потрачены триллионы рублей и которые никогда не окупятся, но продолжают требовать все больше денег на свое поддержание*²¹. (31 августа 2015 г.)

В таких случаях дешифровка коммуникативно ориентированного намерения адресанта сообщения требует соответствующей культурно-языковой компетенции адресата.

Итоги. Терминологические фразеологизмы, являясь специфическим языковым пластом, полноправно функционируют в составе экономической терминологии славянских языков, в частности – болгарского и русского языков. В основном они являются полными или частичными кальками с английского языка.

Данные языковые феномены проявляют системные свойства, характерные как для терминов (номинативная и/или дифинитивная функция, специальная сфера употребления термина, системность термина и др.), так и для фразеологических единиц (образность, экспрессивность, затемненность значения и др.).

Удачно выбранный образ для терминологической номинации благоприятствует адекватному пониманию и восприятию терминологического фразеологизма.

В настоящем исследовании впервые сделана попытка интерпретации сущности и функционирования особых образований – терминологических фразеологизмов на материале новейшей болгарской и русской экономической терминологии.

Несмотря на существующие разнообразие трактовок о сущности терминологических фразеологизмов, дальнейшее исследование данного языкового феномена остается весьма актуальным, в частности для болгарской и русской экономической терминологии и требует более глубокого дальнейшего анализа.

- ¹³ Академик. dic.academic.ru. Пенсионный парашют. Финансово-инвестиционный толковый словарь. 2002. URL: https://finance_investment.academic.ru/2546/пенсионный_парашют
- ¹⁴ Академик. dic.academic.ru. Золотой кирпич. *Энциклопедия банковского дела и финансов. Москва: Федоров. Ч. Дж. Вулфел. 2000.* URL: https://banking_finance.academic.ru/1350/ЗОЛОТОЙ_КИРПИЧ.
- ¹⁵ Ср. в русском языке: Академик. dic.academic.ru. Грязные деньги. «Публ. Неодобр. Деньги, заработанные нечестным путем, добытые обманом, мошенничеством» (*Большой словарь русских поговорок. Москва: Олма Медиа Групп. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. 2007.*) URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs/19949/Грязные>.
- ¹⁶ Академик. dic.academic.ru. *Загонять в угол.* Фразеологический словарь русского литературного языка. Москва: Астрель, АСТ. А. И. Фёдоров. 2008 URL: https://phraseology.academic.ru/4263/Загонять_в_угол.
- ¹⁷ ХАЗИН РУ. Мировой кризис. Крупнейший китайский банк тихонько загоняет в угол лондонский рынок физического золота. Михаил Хазин, 31.05.2016. URL: <https://khazin.ru/articles/1-mirovoy-krizis/5164-krupne-shi-kita-ski-bank-tikhon-ko-zagonjaet-v-ugol-londonski-rynok-fizicheskogo-zolota>.
- ¹⁸ Baltnews.lt. *Как невыгодность литовского СПГ-терминала загоняет компании в угол* (15. 11. 2019 г.) URL: <https://baltnews.lt/energy/20191115/1019586956/Kak-nevygodnost-litovskogo-SPG-terminala-zagonyaet-kompanii-v-ugol.html>.
- ¹⁹ 21 януари. Функцията на печалбата. Днешният печеливш бизнес ще стане утрешният бял слон. URL: http://klasikastil.com/drakyr/Daily_Drucker_39.pdf.
- ²⁰ standartnews.com Стандарт. Стандарт. Кристалина Георгиева: Справянето с бежанците е основен проблем за ЕС. URL: <https://standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/kristalina-georgieva-spravyaneto-s-bezhantsite-e-osnoven-problem-za-es-296857.html>.
- ²¹ РБК. «Белые слоны» российской экономики: на что государство тратит деньги. URL: <https://www.rbc.ru/opinions/economics/31/08/2015/55e446e69a79477cb07ce9b2>.

ИСТОЧНИКИ

1. *Английско-български речник по корпоративно управление / English-Bulgarian Corporate Governance Dictionary A – Z.* Б. Боева, В. Станчева, П. Матеев, К. Кабакчиев (ред.). София: Център за изследване на демокрацията, 2001. 233 с.
2. *Словарь финансово-экономических терминов.* А.В. Шаркова, А. А. Килячков, Е.В. Маркина и др.; М.А. Эскиндаров (ред.). 3-е изд. Москва: Дашков и К°. 2018. 1168 с.
3. *Терминологичен енциклопедичен речник по икономически науки.* М. Попова, А. Христова, Б. Попов, Д. Лесневска, Е. Петкова, К. Симеонова, М. Михайлова-Паланска, С. Мицева. София: Скала Принт, 2020. 476 с.
4. *Фразеологичен речник на българския език. Том първи. А – Н.* / Съст. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. София: Издателство на Българската академия на науките, 1974. том I. 760 с.

SOURCES

1. *Angliysko-balgarski rechnik po korporativno upravlenie A – Z* (2001) [*English-Bulgarian Corporate Governance Dictionary A – Z*]. В. Boeva, V. Stancheva, P. Mateev, K. Kabakchiev (red.). Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratsiyata. 233 s. [in Bulgarian].
2. *Slovar finansovo-ekonomicheskikh terminov* (2018) [*Dictionary of financial-economic terms*]. A.V. Sharkova, A.A. Kilyachkov, Ye.V. Markina i dr.; M.A. Eskindarov (red.). 3-ye izd. Moskva: Dashkov i K°. 1168 s. [in Russian].
3. *Terminologichen entsiklopedichen rechnik po ikonomicheski nauki* (2020) [*Terminological encyclopedic dictionary of economics*]. M. Popova, A. Hristova, B. Popov, D. Lesnevskaya, E. Petkova, K. Simeonova, M. Mihaylova-Palanska, S. Mitseva. Sofiya: Skala Print. 476 s. [in Bulgarian].
4. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Tom parvi. A – N* (1974) [*Phraseological dictionary of the Bulgarian language. Volume I. A – N*] / Sast. K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Sofiya: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite. tom I. 760 s. [in Bulgarian].

ЛИТЕРАТУРА

1. Благоева Д., Сосновски В., Тимошук Р. Нови фразеологични калки в българския, полския и украинския език. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2020), том 2. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020. С. 178–184.
2. Власенко С.В. Русский как язык перевода современного глобального языкового кода. *Русский язык за рубежом.* № 3. 2009. С. 63–68.
3. Генов-Пухалева И. За фразеологичния статус на терминологичните съчетания. *Jihoslovanská frazeologie kontrastivně. P. Krejčí, E. Krejčová* (Eds.). Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. С. 120–129.
4. Голованова Е.И. Особый статус терминов-фразеологизмов в метаязыке науки. *Вестник Омского университета*, №1. 2013. С. 69–75.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. Москва: Наука, 1977. 246 с.
6. Дружбяк С.В. Терміни-фразеологізми в економічній терміносистемі (на матеріалі німецької мови). *Нова філологія: зб. наук. пр. / За ред. В.М. Манакіна. Запоріжжя: ЗНУ, № 36. 2009. С. 224–228.*
7. Житнікова К.В. Комунікативно-прагматична функція терміна-фразеологізма терміносистеми менеджменту та маркетингу. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія, Вип. 636.* Харків: Константа, 2004. С. 72–76.

8. Захарова М.А. Свойства терминологических фразеологизмов и особенности их функционирования в речи (на материале английской экономической терминосистемы). *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Выпуск 26 (605)*, 2010. С. 41–51.
9. Калдиева-Захариева С. За основните термини във фразеологичната наука. *70 години българска академична лексикография*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013. С. 449–471.
10. Капанадзе Л.А. Функционирование терминов науки и техники в общелитературном языке XX века. *Русский язык и советское общество: социолого-лингвистическое исследование. Лексика современного русского литературного языка / Под ред. М.В. Панова*. Москва: Наука, 1968. С. 167–185.
11. Колковска С. Тенденциите към интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология. *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. София: СУБ, 2006. С. 190–212.
12. Конівіцька Т. Фразеологічні одиниці в системі української економічної термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, № 842. 2016. С. 73–76.
13. Кудрявцева И.П. Прозрачность значения идиом терминологического происхождения в современном английском языке. *Вестник ТГПУ*, №5 (202). 2019. С. 53–57.
14. Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц. *Слово в грамматике и словарях*. Москва: Наука, 1984. С. 183–188.
15. Лейчик В.М. Термины-фразеологизмы в ряду номинативных словосочетаний терминологического характера. *Слово. Фраза. Текст*. Москва: Азбуковник, 2002. С. 250–261.
16. Лейчик В.М., Никулина Е.А. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии. *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 1. 2005. С. 30–43.
17. Никулина Е.А. Англо-русский словарь терминологизмов. Москва: Прометей, 2005. 72 с.
18. Никулина Е.А. К типологии английских терминологизмов. *Преподаватель XXI век*. № 4, 2015а. С. 318–323.
19. Никулина Е.А. Лингвистическая компетенция и концепция терминологических фразеологизмов. *Вестник Московского государственного университета. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. № 4. 2003. С. 52–59.
20. Никулина Е.А. Терминологизмы и контекст (на материале современного английского языка). *Преподаватель XXI век*. № 4. 2013. С. 282–288.
21. Никулина Е.А. Терминологизмы как результат взаимодействия и взаимовлияния терминологии и фразеологии современного английского языка: автореф. диссертации ... доктора филологических наук: 10.02.04 / Московский педагогический государственный университет. Москва:, 2005а. 44 с.
22. Павлова О.І. Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. № 17. 2004. С. 203–205.
23. Попова М.Г. Термины-словосъединения (из области на товароподемните и подземно-транспортните машини). София: Издателство на българската академия на науките, 1985. 208 с.
24. Продан Ю.П. Класифікація термінів-фразем та суміжних з ними одиниць мови спеціального призначення у сучасному мовознавстві. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, №8, część 3. 2016. С. 61–64.
25. Продан Ю.П. Поняття “термін-фразаема” у лінгвістиці. *Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / [відп. ред. В.Л. Іващенко]*. Київ: Ін-т української мови НАНУ, Вип. 2 (1). 2013а. С. 116–121.
26. Продан Ю.П. Термины-фраземы и профессионализмы-фраземы в языке фондового рынка. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика*, № 6. 2013б. С. 41–47.
27. Пузевич Т.В. К вопросу о выявления степени идиоматичности терминов-фразем. *Мова і Культура: Наук. журнал. Вип. 11. Т. IX*. Київ, 2009. С. 120–126.
28. Разводовская Я.В. Термины-фразеологизмы подъязыка репродуктивного здоровья, функционирующие в текстах научной и научно-популярной литературы. *Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме Четвертые Жуковские чтения: Материалы Международного научного симпозиума, 4–6 мая 2009 г. / отв. ред. В.И. Макаров*. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. С. 349–352.
29. Спасова-Михайлова С. Някои основни видове устойчиви съчетания в българския език. *Известия на Института за български език*, №6. 1959. С. 165–199.
30. Стоянова Р. Терминологични фразеологични калки в най-новата българска и руска икономическа терминология. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020), том 1*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020. С. 173–181.
31. Татаринов В.А. Общее терминоведение. Москва: Московский лицей, 2006. 528 с.
32. Татаринов В.А. Теория терминоведения: В 3 томах. Т. 1. Теория термина: История и современное состояние. Москва: Московский лицей, 1996. 311 с.
33. Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. *Фразеологичен речник на българския език. Том първи. А – Н*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1974. том I. 760 с.
34. Шиленко О.А. Лінгвістичний статус термінологічних сполучень (на матеріалі англійської мови). *Мова і концептуальні картини світу. Вип. 31*. 2010. С. 402–406.

35. Шиленко О.А. Термінологічна фразеологізація в англійських фахових текстах: автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 “Германські мови” / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2013. 23 с.
36. Шиленко О.А. Фразеологізація в англійській фаховій мові астрономії. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип. 441–443: Германська філологія*. Чернівці: ЧНУ, 2009а. С. 299–304.
37. Шиленко О.А. Фразеологізація в англійській фаховій мові економіки. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка: наук. часопис. Вип. 49*. 2010. С. 228–231.
38. Шиленко О.А. Фразеологізація в англійській фаховій мові машинобудування. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. № 6: Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк: ВНУ, 2009б. С. 530–533.
39. Шиленко О.А. Термін-фразеологізм: проблема визначення. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): V 5 ч., Випуск 75 (1)*, 2008а. С. 329–334.
40. Шиленко О.А. Фразеологізми як наслідок процесу фразеологізації в англійських фахових мовах. *Нова філологія. Збірник наукових праць, №31*. Запоріжжя: ЗНУ, 2008б. С. 171–174.
41. Юрьева Е.А. *Терминологические единицы фразеологического происхождения в сфере профессиональной коммуникации (на материале LSP страхования в английском языке)*. Диссертация ... кандидата филологических наук / Российский государственный социальный университет. Москва, 2015. 22 с.
42. Chlebda W. Słownikowy opis zwrotu cyfrowego. *Podjęcie pierwsze. Podręczny idiomatykon polskorosyjski / pod redakcją W. Chlebdy. Zeszyt 9*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2017. S. 9–30.
43. Mešková L., J. Kubeková. Difficulties in Translating Terminological Phrasemes in Economic Print Media from French, Spanish and English into Slovak Contrastive Approach. *Journal of Social Sciences, Vol. 11, Issue 3*, 2015. P. 304–316.
- Montero-Martinez Silvia, Mercedes Garcia de Quesada and Pedro A. Fuertes-Olivera. Terminological phrasemes in OntoTerm®: A new theoretical and practical approach. *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication, Volume 8, Issue 2*, 2002. P. 177–206.
- Naciscione A.A. Cognitive Approach to Translating Phraseological Terms. *Szerszunowicz, Joanna (ed.). Focal Issues of Phraseological Studies: Research on Phraseology in Europe and Asia, vol. 1*. Białystok: University of Białystok Publishing House. 2011. P. 269–290.
- Nikulina E. English Phraseology: Integration with Terminology Science (June 1, 2015). *Journal of Language and Education, Volume 1, Issue 2*, 2015b. P. 41–45. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3053239>
44. Picht Heribert. Terms and their LSP Environment – LSP Phraseology. *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal, vol. 32, n 2*, 1987. P. 149–155.
45. Šilhánová R. Fachsprachliche Phraseologismen und die Routine im deutschen Geschäftsbrief. *Phraseologismen und Sprichwörter in der modernen deutschen Sprache. Herausgegeben von Silke Gester und Libor Marek*. Herausgeber: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2010. P. 81–92.

REFERENCES

1. Blagoeva D. Sosnovski V., Timoshuk R. (2020) Novi frazeologichni kalki v balgarskiya, polskiya i ukrainskiya ezik [New phraseological calques in Bulgarian, Polish and Ukrainian]. *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofiya, 2020), tom 2*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. S. 178–184 [in Bulgarian].
2. Vlasenko S.V. (2009) Russkiy kak yazyk perevoda sovremennogo globalnogo yazykovogo koda [Russian as translation target language from present-day global]. *Russkiy yazyk za rubezhom*, №3. S. 63–68 [in Russian].
3. Genev-Puhaleva I. (2016) Za frazeologichniya status na terminologichnite sachetaniya [About the phraseological status of the multi-word terms]. *Jihoslovanská frazeologie kontrastivně. Krejčí, P., E. Krejčová (Eds.)*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. S. 120–129 [in Bulgarian].
4. Golovanova Ye.I. (2013) Osoby status terminov-frazeologizmov v metayazyke nauki [The special status of term phraseological units in science metalanguage]. *Vestnik Omskogo universiteta*, № 1. S. 69–75 [in Russian].
5. Danilenko V.P. (1977) Russkaya terminologiya: opyt lingvisticheskogo opisaniya [Russian terminology: an attempt for linguistic description]. Moskva: Nauka. 246 s. [in Russian].
6. Druzhbiak S.V. (2009) Terminy-frazeologizmy v ekonomichnii terminosystemi (na materialii nimetskoj movy) [Terms-phrasemes in the economic terminology (on the material of the German language)]. *Nova filohiia: Zb. nauk. pr. / Za red. V.M. Manakina. Zaporizhzhia: ZNU, № 36*. S. 224–228 [in Ukrainian].
7. Zhytnikova K.V. (2004) Komunikatyvno-prahmatychna funktsiia termina-frazeologizmu terminosystemy menedzhmentu ta marketynhu [The communicative-pragmatic function of the term-phrasemes from the terminology of management and marketing]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriya: Filohiia, Vyp. 636*. Kharkiv: Konstanta. S. 72–76 [in Ukrainian].
8. Zakharova M.A. (2010) Svoystva terminologicheskikh frazeologizmov i osobennosti ikh funktsionirovaniya v rechi (na materiale angliyskoy ekonomicheskoy terminosystemy) [Terminological idioms as part of the English system of economic terms: their main characteristics and usage]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Vypusk 26 (605)*. S. 41–51 [in Russian].

9. Kaldieva-Zaharieva S. (2013) Za osnovnite termini vav frazeologichnata nauka [About the basic terms in the phraseological science]. *70 godini balgarska akademichna leksikografiya*. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. S. 449–471 [in Bulgarian].
10. Kapanadze L.A. (1968) Funktsionirovaniye terminov nauki i tekhniki v obshcheliteraturnom yazyke XX veka [Functioning of the terms of science and technology in the general literary language of the 20th century]. *Russkiy yazyk i sovetskoye obshchestvo: sotsiologo-lingvisticheskoye issledovaniye. Leksika sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka / Pod red. M. V. Panova*. Moskva: Nauka. S. 167–185 [in Russian].
11. Kolkovska S. (2006) Tendentsiite kam internatsionalizatsiya i natsionalizatsiya v novata balgarska ikonomicheska terminologiya [The tendencies towards internationalization and nationalization in the modern Bulgarian economic terminology]. *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyaniya i globalizatsiya*. Sofiya: SUB. S. 190–212 [in Bulgarian].
12. Konivitska T. (2016) Frazeolohichni odynytsi v systemi ukrainskoi ekonomichnoi terminolohii [Phraseological units in Ukrainian economic terminology]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, № 842. S. 73–76 [in Ukrainian].
13. Kudryavtseva I.P. (2019) Prozrachnost znacheniya idiom terminologicheskogo proiskhozhdeniya v sovremennom angliyskom yazyke [Understanding the meaning of English idioms derived from special terms]. *Vestnik TGPU*, № 5 (202). 53–57 s. [in Russian].
14. Kunin A.V. (1984) Vnutrennyaya forma frazeologicheskikh yedynits [The internal form of the phraseological units]. *Slovo v grammatike i slovaryakh*. Moskva: Nauka. S. 183–188 [in Russian].
15. Leychik V.M. (2002) Terminy-frazeologizmy v ryadu nominativnykh slovosochetaniy terminologicheskogo kharaktera [Phraseological terms in a number of nominative phrases of a terminological nature]. *Slovo. Fraza. Tekst*. Moskva: Azbukovnik. S. 250–261 [in Russian].
16. Leychik V.M., Nikulina Ye. (2005) A. Issledovaniye terminologizmov v paradigmatiche: yavleniye antonimii [Research of terminological phrasemes in paradigmatics: the phenomenon of antonymy]. *Vestnik MGU. Ser. 19. Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*, № 1. S. 30–43 [in Russian].
17. Nikulina Ye.A. (2005b) Anglo-russkiy slovar' terminologizmov [English-Russian Dictionary of Terminological Phrasemes]. Moskva: Prometey. 72 s. [in Russian].
18. Nikulina Ye.A. (2015a) K tipologii angliyskikh terminologizmov [On the typology of English terminological phraseological units]. *Prepodavatel XXI vek*. № 4. S. 318–323 [in Russian].
19. Nikulina Ye.A. (2003) Lingvisticheskaya kompetentsiya i kontseptsiya terminologicheskikh frazeologizmov [Linguistic competence and the concept of terminological phraseological units]. *Vestnik Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*. №4. S. 52–59 [in Russian].
20. Nikulina Ye.A. (2013) Terminologizmy i kontekst (na materiale sovremennogo angliyskogo yazyka) [Terminological phrasemes and context (on the material from modern English)]. *Prepodavatel XXI vek*. № 4. S. 282–288 [in Russian].
21. Nikulina Ye.A. (2005a) Terminologizmy kak rezul'tat vzaimodeystviya i vzaimovliyaniya terminologii i frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka [Terminology as a result of the interaction and mutual influence of the terminology and phraseology of the modern English language]: avtoref. dissertatsii ... doktora filologicheskikh nauk: 10.02.04. Moskva: Moskovskiy pedagogicheskiy gosudarstvennyy universitet. 44 s. [in Russian].
22. Pavlova O.I. (2004) Anhliiski binarni terminy-frazemy i problemy yikh perekladu [English binary term-phrases and problems of their translation]. *Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka*. № 17. S. 203–205 [in Ukrainian].
23. Popova M.G. (1985) Termini-slovosachetaniya (iz oblasti na tovaropodemnite i podemno-transportnite mashini) [Terms-phrases (in the field of lifting and lifting machines)]. Sofiya: Izdatelstvo na balgarskata akademiya na naukite. 208 s. [in Bulgarian].
24. Prodan Yu.P. (2016) Klyasifikatsiia terminiv-frazem ta sumizhnykh z nymy odynyts movy spetsialnoho pryznachennia u suchasnomu movoznavstvi [The classification of term-phrasemes and to them lexical units in the modern linguistics]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, №8, część 3. S. 61–64 [in Ukrainian].
25. Prodan Yu.P. (2013a) Poniattia “termin-frazema” u linhvistytsi [Term-phraseme as the syncretic linguistic unit]. *Terminolohinyi visnyk: zb. nauk. pr. / [vidp. red. V.L. Ivashchenko]*. Kyiv: In-t ukrainskoi movy NANU, Vyp. 2 (1). S. 116–121 [in Ukrainian].
26. Prodan Yu.P. (2013b) Terminy-frazemy i professionalizmy-frazemy v yazyke fondovogo rynku [Term-phrasemes and professionalism-phrasemes in the professional field of stock market]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Lingvistika*, № 6. S. 41–47 [in Russian].
27. Puzevich T.V. (2009) K voprosu o vyyavleniya stepeni idiomatichnosti terminov-frazem. *Mova i Kultura: Nauk. zhurnal. Vyp.11. T. IX*. Kyiv. S. 120–126 [in Russian].
28. Razvodovskaya Ya.V. (2009) Terminy-frazeologizmy podyazyka reproduktivnogo zdorovya, funktsioniruyushchiye v tekstakh nauchnoy i nauchno-populyarnoy literatury [Terms-phraseological units from the sublanguage of reproductive health, functioning in the texts of scientific and popular science literature]. *Frazeologizm v tekste i tekst vo frazeologizme (Chetvertyye Zhukovskiy chteniye): Materialy Mezhdunarodnogo*

nauchnogo simpoziuma, 4–6 maja 2009 g. / otv. red. V. I. Makarov. Velikiy Novgorod: NovGU im. Yaroslava Mudrogo. S. 349–352 [in Russian].

29. Spasova-Mihaylova S. (1959) Nyakoi osnovni vidove ustoychivi sachetaniya v balgarskiya ezik [Some basic types of stable phrases in Bulgarian language]. *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik, № 6. S. 165–199 [in Bulgarian].*

30. Stoyanova R. (2020) Terminologichni frazeologichni kalki v nay-novata balgarska i ruska ikonomicheska terminologiya [Terminological calque phrasemes in modern Bulgarian and Russian terminology of economics]. *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofiya, 2020), tom 1. Sofiya: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. S. 173–181 [in Bulgarian].*

31. Tatarinov V.A. (2006) Obshecheye terminovedeniye [General terminology science]. Moskva: Moskovskiy litsey. 528 s. [in Russian].

32. Tatarinov V.A. (1996) Teoriya terminovedeniya: V 3 tomakh. T. 1. Teoriya termina: Istoriya i sovremennoye sostoyaniye [Theory of terminology science: In 3 volumes. T. 1. The theory of the term: History and current state]. Moskva: Moskovskiy litsey. 311 s. [in Russian].

33. Nicheva K., Spasova-Mihaylova S., Cholakova Kr. (1974) Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Tom parvi. A – N. [Phraseological dictionary of the Bulgarian language. Volume I. A – N] Sofiya: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, tom I. 760 s. [in Bulgarian].

34. Shylenko O.A. (2010) Linhvistychnyi status terminolohichnykh spoluchen (na materialy anhliskoi movy) [The linguistic status of multi-word terms (on the material from the English language)]. *Mova i kontseptualni kartyny svitu. Vyp. 31. S. 402–406 [in Ukrainian].*

35. Shylenko O.A. (2013) Terminolohichna frazeolohizatsiia v anhlomovnykh fakhovykh tekstakh: avtoreferat na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.04 “Hermanski movy” / Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina [Terminological phraseology in English professional texts: Author’s abstract of the dissertation for the award of the educational and scientific PhD degree (Philology): 10.02.04 “Germanic languages” / V.N. Karazin Kharkiv National University]. Kharkiv. 23 s. [in Ukrainian].

36. Shylenko O.A. (2009a) Frazeolohizatsiia v anhliskii fakhovii movi astronomii [Phraseologization in the English professional language of astronomy]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 441–443: Hermanska filolohiia. Chernivtsi: ChNU. S. 299–304 [in Ukrainian].*

37. Shylenko O.A. (2010) Frazeolohizatsiia v anhliskii fakhovii movi ekonomiky [Phraseologisation in the English Sub-language of Economics]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka: nauk. chasopys. Vyp. 49. S. 228–231 [in Ukrainian].*

38. Shylenko O.A. (2009b) Frazeolohizatsiia v anhliskii fakhovii movi mashynobuduvannia [Phraseologization in the English professional language of mechanical engineering]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. # 6: Filolohichni nauky. Movoznavstvo. Lutsk: VNU. S. 530–533 [in Ukrainian].*

39. Shylenko O.A. (2008a) Termin-frazeolohizm: problema vyznachennia [Term-phraseme: the problem of definition]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo): U 5 ch., Vypusk 75 (1). S. 329–334 [in Russian].*

40. Shylenko O.A. (2008b) Frazeotermyny yak naslidok protsesu frazeolohizatsii v anhliskiykh fakhovykh movakh [Phraseotherms as a consequence of the process of phraseologization in English professional languages]. *Nova filolohiia. Zbirnyk naukovykh prats, #31. Zaporizhzhia: ZNU. S. 171–174 [in Ukrainian].*

41. Yuryeva Ye.A. (2015) Terminologicheskiye yedynitsy frazeologicheskogo proiskhozhdeniya v sfere professionalnoy kommunikatsii (na materiale LSP strakhovaniya v angliyskom yazyke) [Terminological units of phraseological origin in the field of professional communication (based on the material of LSP insurance in English). Dissertation for the award of the educational and scientific PhD degree (Philology): 10.02.19. / Russian State Social University]. Dissertatsiya ... kandidata filologicheskikh nauk. Moskva. 22 s. [in Russian].

42. Chlebda W. (2017) Słownikowy opis zwrotu cyfrowego. Podejście pierwsze. Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski [Lexical Description of the Digital Change. The First Try. Polish-Russian Handy Idiomaticon]. Pod redakcją W. Chlebdy. Zeszyt 9. Opole: Uniwersytet Opolski. S. 9–30 [in Polish].

43. Mešková L., Kubeková J. (2015) Difficulties in Translating Terminological Phrasemes in Economic Print Media from French, Spanish and English into Slovak Contrastive Approach. *Journal of Social Sciences, Vol. 11, Issue 3. P. 304–316 [in English].*

Montero-Martinez Silvia, Mercedes Garcia de Quesada and Pedro A. (2002) Fuertes-Olivera. Terminological phrasemes in OntoTerm®: A new theoretical and practical approach. *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication, Volume 8, Issue 2. P. 177–206 [in English].*

44. Naciscione A.A. (2011) Cognitive Approach to Translating Phraseological Terms. *Szerszunowicz, Joanna (ed.). Focal Issues of Phraseological Studies: Research on Phraseology in Europe and Asia, vol. 1. Białystok: University of Białystok Publishing House. P. 269–290 [in English].*

Nikulina E. (2015b) English Phraseology: Integration with Terminology Science (June 1, 2015). *Journal of Language and Education, Volume 1, Issue 2. P. 41–45. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3053239> [in English].*

45. Picht Heribert. (1987) Terms and their LSP Environment – LSP Phraseology. *Meta: journal des traducteurs*

/ Meta: Translators' Journal, vol. 32, n 2. P. 149–155 [in English].

46. Šilhánová R. (2010) Fachsprachliche Phraseologismen und die Routine im deutschen Geschäftsbrief. *Phraseologismen und Sprichwörter in der modernen deutschen Sprache. Herausgegeben von Silke Gester und Libor Marek*. Herausgeber: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. P. 81–92 [in German].

PHRASEOLOGISMS IN THE ECONOMIC TERMINOLOGY (ON THE MATERIAL OF BULGARIAN AND RUSSIAN LANGUAGES)

Abstract. The article examines a specific layer of the recent economic terminology in Bulgarian and Russian – terminological phrasemes, or term phraseological units. The main amount of analysed formations in both languages is presented by calques and semi-calques from English. Terminological phraseological units are stable combinations that are created on the basis of terms or professionalisms. They exist at all levels of the language substrate in the professional speech: in the terminological system, in the spoken professional vocabulary, in professional jargon. A variety of interpretations of terminological phraseological units nature are listed, and their place in the language system is indicated. The dual nature of these units is displayed. This nature manifests itself in the presence of systematic properties that are characteristics of terms (nominative and / or definitive function, a special sphere of use of the term, systematicity of the term, etc.) and of phraseological units (imagery, expressiveness, obscurity of meaning, etc.). Examples of the emergence of terminological phraseological units as a result of the development of terminological meaning on the basis of an already existing phraseological unit, as well as examples of terminological units that appeared on the basis of transfer of the meaning are given. Dictionary definitions of terminological and phraseological meanings are given. The predictability and unpredictability of the decoding of terminological phraseological units from the point of view of the transparency of the meaning is shown. On the material of media texts in Bulgarian and Russian, special attention is paid to the distinctive features of terminological phraseological units, such as high communicative (pragmatic) and creative potential. The methods of definitional, component and contextological analysis were used, as well as the method of comparative analysis of languages and the method of phraseological identification, etc.

Keywords: term, terminological phraseme, term phraseological unit, economic terminology, internationalization, Bulgarian, Russian.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ БОЛГАРСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливого пласту новітньої економічної термінології болгарської та російської мов – термінологічним фразеологізмам, або термінологізмам. Переважна більшість цих утворень в обох мовах – це кальки й напівкальки з англійської мови. Термінологічні фразеологізми є стійкими сполуками, що виникли на базі термінів або професіоналізмів. Вони існують на всіх рівнях мовного субстрату в професійному мовленні: в термінологічній системі, в усній професійній лексиці, в професійному жаргоні. Наведено низку трактувань сутності термінологічних фразеологізмів, позначено їх місце в системі мови. Показана дуальна природа цих утворень, що підтверджується наявністю системних властивостей, характерних як для термінів (номінативна і / або дефінітивна функція, спеціальна сфера вживання терміна, системність терміна і ін.), так і для фразеологічних одиниць (образність, експресивність, затемненість значення та ін.). Наведені приклади виникнення термінологічних фразеологізмів унаслідок розвитку термінологічного значення на базі вже існуючого фразеологізму, а також термінологізмів, що з'явилися на основі перенесення значення. Даються словникові дефініції термінологічних і фразеологічних значень. Показана передбачуваність і непередбачуваність розшифрування термінологічних фразеологізмів із точки зору прозорості значення. На матеріалі медійних текстів болгарською та російською мовами приділено увагу особливостям термінологічних фразеологізмів, зокрема їх високому комунікативному (прагматичному) і креативному потенціалу. Використано методи дефініційного, компонентного і контекстологічного аналізу; метод порівняльного аналізу мов; метод фразеологічної ідентифікації та ін.

Ключові слова: термін, термінологічні фразеологізми, економічна термінологія, інтернаціоналізація, болгарська мова, російська мова.

© Стоянова Р., 2020 р.

Радостіна Стоянова – кандидат філологічних наук, головний асистент, Відділ Термінології і термінографії Інституту болгарської мови ім. проф. Любомира Андрейчина Болгарської академії наук, Софія, Болгарія; <https://orcid.org/0000-0003-2520-3560>

Radostina Stoyanova – PhD, Assistant Professor, Department of Terminology and Terminography, Prof. Lyubomir Andreychin Institute of Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria; <https://orcid.org/0000-0003-2520-3560>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ УГОРСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.511.141'373.3+37.016:81'243

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).332–337

Талабірчук О. Фразеологізми у процесі викладання угорської мови як іноземної; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті розглядається не з'ясоване досі мовознавче питання – роль фразеологізмів у процесі викладання угорської мови як іноземної. Відзначено важливість фразеологізмів під час вивчення мови як іноземної, адже вони виражають духовне надбання кожного народу, виступають своєрідними представниками лінгвокультури, розширюють словник студента, сприяють розвитку інтересу до вивчення іноземної мови, формують уміння розуміти зміст автентичних текстів. У зв'язку з актуальністю вивчення угорської мови студентами у ВНЗ зростає потреба і в осмисленні фразеологізмів у процесі опанування угорської мови як іноземної, зокрема їхньої ролі у формуванні в українськомовного студента комунікативної компетенції.

Аналіз досліджень засвідчив, що питання залучення фразеологічних одиниць (далі – ФО) у процес викладання угорської мови як іноземної ні в угорській, ні в українській лінгводидактиці ще не ставало предметом окремого дослідження. Детально у статті розглянуто класифікації фразеологізмів, розроблені Ш. Каросем, Л. Гадровичем та Я. Жем'єсі. Саме класифікація останнього вченого взята за основу під час вибору ФО, що рекомендуються до вивчення. Також узято до уваги рекомендації Б. Гіої стосовно необхідності на початковому етапі вивчення мови засвоєння граматичних форм ФО як лексичних, тобто без жодного граматичного пояснення.

У статті обґрунтовано необхідність формування фразеологічного мінімуму як складника угорської лінгводидактики, зокрема під час викладання угорської мови як іноземної. Розглянуто можливий метод вивчення ФО – навчальні картки, а також звернено увагу на важливість включення фразеологічного матеріалу у вправи та тексти, які даються студентам для опрацювання. Наголошено на доцільності поступового, поетапного введення фразеологізмів до словникового запасу студентів із розрахунку на 15 лексичних одиниць вивчати 1 фразеологізм. Запропоновано перелік фразеологізмів для вивчення на початковому етапі засвоєння угорської мови, на рівні володіння «елементарний користувач».

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці, фразеологічна система, сталий вислів, угорська мова як іноземна.

Постановка проблеми. Фразеологія як розділ мовознавства активно розвивається як в українській, так і в угорській мові з початку ХХ століття, що прослідковується в численних напрацюваннях із цієї галузі. Проте донині не з'ясованими залишаються ще деякі питання, зокрема і роль фразеологізмів у процесі викладання угорської мови як іноземної. Загалом фразеологізми посідають важливе місце під час вивчення іноземних мов, адже виступають самобутнім засобом вираження духовного багатства кожного народу. Оскільки фразеологічні одиниці – «найбільш помітні й своєрідні репрезентанти лінгвокультури, зафіксовані в мові» [Венжинович 2019, с. 13], то очевидно, що вони потребують окремої уваги під час вивчення будь-якої мови як іноземної, бо ж процес засвоєння іноземної мови передбачає в підсумку міжкультурну комунікацію. Фразеологічна система кожної мови має у своєму складі специфічні фразеологічні одиниці, особливо це помітно під час дослідження неспоріднених мов, до яких і належать угорська та українська. З огляду на те, що викладання угорської мови як іноземної останнім часом набуло в Україні більшої актуальності через упровадження угорської мови як іноземної в навчальних закладах, у першу чергу нас цікавить роль фразеологічних одиниць у процесі викладання угорської мови як іноземної для студентів ВНЗ.

Аналіз досліджень. Питання залучення фразеологічних одиниць у процес викладання угорської мови як іноземної ні в угорській, ні в українській

лінгводидактиці ще не ставало предметом окремого дослідження. Побіжно про залучення фразеологічних одиниць у процес викладання угорської мови як іноземної йдеться у статті Б. Гіої. Загальнотеоретичні питання угорської фразеології розкриті у працях О. Нодь Габора, Й. Югаса, Ш. Кароя, Л. Гадровича, Е. Розгоніній, Я. Жем'єсі, В. Бардоші, Т. Форгача та ін. Загалом із кінця 60-х рр. ХХ ст. в угорському мовознавстві фразеологічні дослідження досить популярні, зокрема й зіставлення фразеологічної системи угорської мови з фразеологічними системами інших мов, чому присвячено чимало дисертаційних робіт, підручників та монографій [Györke 2002, с. 7]. Наприклад, контрастному зіставленню російських та угорських соматичних фразеологізмів присвячена дисертація З. Дерке [Györke 2002]. Описом фразеологічної системи угорської мови з функціональної точки зору займається комунікативна лінгвістика, яка утворилася як інтегрована галузь науки, заснована на здобутках функціональної граматики, текстології, логічного синтаксису, семіологічної граматики, ономазіології, мовознавчої прагматики та психолінгвістики [Györke 2002, с. 8]. В угорськомовній фаховій літературі вперше здійснив дослідження фразеологічних одиниць з точки зору комунікативної лінгвістики Вільмош Бардоші. Питанням дослівного перекладу російських фразеологізмів угорською займалася К. Клауді. У статті Е. Берти проаналізовано фразеологізми із соматичним компонентом у сучасній угорській та українській мовах [Берта 2017].

Певні напрацювання у сфері угорсько-російської та угорсько-української фразеології наявні в галузі лексикографії. Зокрема, варто згадати «Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь», що вийшов друком 1985 р., укладачами якого були В. Лавер та І. Зикань. 2009 р. побачили світ «Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів» та «Угорсько-український словник сталих словосполучень та виразів», укладачем яких є П. Лизанець. Вони містять, окрім фразеологізмів, ще й прислів'я і приказки, крилаті вислови, сталі словосполучення-вирази, до яких відносять ті, що «вживаються послідовно з однаковими значеннями, мають постійний лексичний склад із незмінними граматичними значеннями, порядок слів яких не піддається, окрім дуже рідких випадків, інверсії, а також тим, що вони часто вживані всіма носіями як української, так і угорської мов» [Лизанець 2009, с. 8–9]. Словники налічують близько 9000 найбільш уживаних українських та угорських сталих словосполучень і виразів, їхні відповідники й синоніми. У нашій праці, подаючи відповідники угорських ФО, сталих словосполучень та висловів українською мовою, ми користува-тимемося саме цими словниками.

Мета статті – розглянути роль фразеологічних одиниць у формуванні в українськомовного студента комунікативної компетенції у процесі вивчення угорської мови як іноземної. Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**: здійснити огляд літератури із зазначеної теми; проаналізувати класифікації фразеологізмів в угорській мові; узагальнити методологічні поради щодо засвоєння угорських фразеологізмів; сформувати фразеологічний мінімум для вивчення на початковому етапі засвоєння угорської мови, на рівні володіння «елементарний користувач» та дібрати відповідники найуживаніших угорських фразеологізмів українською мовою.

У статті використовується **метод фразеологічного опису**, для застосування якого вжито прийоми інтерпретації, узагальнення, класифікації різних типів ФО, систематизації, а також **зіставний** метод.

Виклад основного матеріалу. В угорському мовознавстві існує декілька класифікацій фразеологізмів. Згідно з класифікацією Шандора Кароя, який в угорській мовознавчій літературі розглядає фразеологію в найширшому значенні, ФО поділяються на п'ять груп [Károly 1970, с. 396]. До ФО науковець відносить не лише фразеологізми, фразеологічні зрощення та ідіоми, а й такі вислови, як напр. *'kék ég'* – *синє небо*, певні шаблонні вислови що утворюються через моду чи зручність, напр. *'a legjobbakat kívánom'* – *бажаю всього найкращого*.

Кардинально відмінний підхід до фразеологізмів простежується у працях Ласло Гадровича. Увага дослідника зосереджена на дослідженні історичного аспекту розвитку угорської фразеології, аналізуючи критерії класифікації фразеологізмів, він не бере до уваги усталені формальні та семантичні особливості, а досліджує ФО в їхньому історичному розвитку на прикладах уживання їх у текстах [Hadvovics 1995].

Янош Жем'єї поділяє фраземи сучасної угорської мови на п'ять груп. До першої відносить **звичні вислови (фразеологічні групи слів)**. Згідно з його трактуванням, «звичні вирази – це словосполучення, ужиті в їх первісному значенні. Однак це не означає, що одне чи кілька слів, з яких вони складаються, не можуть мати переносного значення» [Zsemlyei 2014, с. 56]. У межах цієї групи дослідник виділяє ще 5 підгруп, а саме:

1) Звороти з сильним позиційним обмеженням, які вживаються в спілкуванні чи народних казках, але вони не мають особливого стилістичного впливу: *hogy vagy?* – 'як справи?'; *mi újság?* – 'що нового?'; *annyi baj legyen!* – 'невелика біда / лихо!; велика вага / важниця; велике диво; стільки би шкоди; невелика біда; невелике лихо' тощо.

2) Описи, понятійний зміст яких можна висловити й одним дієсловом, не мають особливої живописності, але роблять стиль більш урочистим чи формальним: *elismerésre talál* – 'бути схваленим'; *írásba foglal* – 'фіксувати на папері' тощо.

3) Повсякденні вислови живописного характеру, що не мають справжньої ясності та краси, зазвичай використовуються в жартівливому мовленні, хоч у них відчувається прагнення до вибірковості: *a feledés homályába vész* – 'відходити (відійти в минуле); ставати (стати) легендою / казкою; канути в Лету; піти в непам'ять, забуття'.

4) Візуальні вислови, які при сильному формальному зв'язку виражають смисл із сильнішим чи слабшим настроєм, зміна значення в них здається природною, а розшифрування образу у вислові не ускладнює роботу читача: *kutyá baja* – 'живий-здоровий; здоровий, як бик / дуб'; *sírva fakad* – 'розплакатися; розридатися'; *töri a fejét valamin* 'сушити / морочити / ламати (собі) голову над чим-н.; сушити (собі) мозок чим-н.; морочитись над чим-н.'

5) Спеціальні терміни виражають кількома словами однакові поняття; вони не мають емоційності, проте у фаховій літературі незамінні: *egyszerű mondat* – 'просте речення' тощо [Zsemlyei 2014, с. 56].

До другої групи ФО дослідник відносить **приказки, примовки**. Під приказкою автор розуміє таку фразеологічну одиницю, що складається з кількох слів із багатим атмосферним змістом, значення якої не є простою сумою значень її складових елементів [Zsemlyei 2014, с. 57]. Приказки можуть бути кількох видів:

1) Дієслівні структури: *lóvá tesz/tett* – 'замазувати (замазати) очі кому-н.; водити за носа / за ніс кого-н.; посадити в калошу; обманути кого-н.; підвести кого-н.'

2) Приказки з іменниками: *anyámasszony katonája* – 'молодець проти овець, а проти молодця і сам вівця; боягуз'; *fából vaskarika* – 'безглуздя; нісенітниця; дурниця; капустяна голова'.

3) З прикметниками: *burokban születet* – 'у сорочці народитися'.

4) Прислівникові: *saját szakállára* – 'на свій страх і ризик'.

5) Із паралельною будовою: *se pénz se posztó* – ‘ні грошей, ні товару; ні кола, ні двора’.

6) Повні речення, що не потребують доповнення: *kibíjt a szög a zsákból* – ‘шила в мішку не сховаєш / втаїш; шило в мішку не втаїться’.

Третю групу становлять **приказки у формі порівнянь**. Учений Я. Жем’єи вважає їх фраземами у формі речень, що складаються з двох частин: з головного речення та порівняльного підрядного речення, яке має неповну структуру: *ravasz, mint a róka* – хитрий, як лисиця.

Четверту групу складають **прислів’я**. Прислів’я – це речення, ужиті в первісному чи переносному значенні, що містять якесь загальне спостереження, правду життя: *Legjobb az egyenes út* – ‘найкраща пряма дорога’; *Ki korán kel, aranyat lel* – ‘хто рано встає, тому Бог дає’. Між приказками та прислів’ями інколи буває важко помітити різницю. На думку дослідника, з логічної точки зору відмінність між ними полягає в тому, що приказка – це поняття, а прислів’я – вираження вердикту.

П’яту групу ФО, за Яношем Жем’єи, становлять крилаті вислови. У нашій статті послуговуватимемося саме цією класифікацією.

Бийло Гіоі, описуючи основні принципи навчання лексики під час викладання угорської мови як іноземної, стверджує, що внутрішня тематична структура словникового запасу відображає стратегічний курс викладання мови: від безпосереднього оточення учня до широкого середовища. Науковець відносить сюди такі теми, як сімейні відносини, робоче місце, школа, вулиця, пошта, ресторан, інформація про країну. До цього ж переліку, на думку вченого, належать і фразеологізми та ідіоматичні вислови, роль яких у процесі вивчення мови постійно зростає [Giau, с. 260–261]. Спираючись на дослідження Чобо Фьолдеші, науковець відзначає, що у мові співвідношення слів до фразеологізмів – 1:15, тож з огляду на мовну симетрію, разом із вивченням 10–15 лексичних одиниць бажано вивчати щонайменше 1 фразеологізм [Giau, с. 260–261].

Б. Гіоі рекомендує на початковому етапі вивчення мови граматичні форми ФО засвоювати як лексичні, тобто без жодного граматичного пояснення. До таких фразеологізмів учений відносить форми вітань та прощань. Погоджуючись із думкою дослідника, відзначимо, що на перших заняттях такі фразеологізми, що виражають звертання та особисті відношення, можна вивчати за допомогою давно відомого методу запитання–відповіді. Також для закріплення вивченого доцільно використовувати картки, на яких з одного боку, наприклад, вітання написано угорською мовою, а на звороті – українською. Кожен студент має свій пакет карток, які може використовувати до тих пір, поки повністю не засвоїть усі ФО. Як правило, після кількох занять студенти вже не мають потреби підглядати у картки, а використовувати у мовленні такі сталі вислови вільно. Ці картки, особливо, коли вже їх на збирається кілька десятків, зручно використовувати для повторення. Також їх можна використовувати у процесі заняття для роботи в парах або в групі.

Нижче наведемо конкретні приклади вітань, прощань та сталих висловів, які вивчаються на початковому етапі як лексичні.

Jó reggelt kívánok! Jó reggelt! Бажаю доброго ранку! Доброго ранку!

Jó napot kívánok! Jó napot! Бажаю доброго дня! Добрий день!

Jó estét kívánok! Jó estét! Бажаю доброго вечора! Добрий вечір!

Jó éjszakát kívánok! Jó éjszakát! / Jó éjt! На добраніч! Добраніч!

Szia! / Szervusz! Привіт! та Бувай!

Sziasztok! / Szervusztok! Привіт! / Бувайте! (вітання / прощання до багатьох осіб)

Csókolom! Цілую!

Kezét csókolom! Цілую ручки!

Viszontlátásra! Viszlát! До побачення! Бувай!

Viszonthallásra! Зіздвонимося!

Як бачимо, до сталих висловів дослідник відносить і одиниці мовленнєвого етикету. Напр., під час знайомства угорці вживають фразу *Nagyon örülök* – ‘дуже приємно / дуже радий’. Подяка виражається словом *Köszönöm* – ‘дякую’ та висловом *Köszönöm szépen* – ‘щиро дякую’. Для вибачення використовуються слова *Elnézést / Bocsánat* – ‘вибачте’ та сталий вислів *Bocsánat a zavarásért!* – ‘пробачте / вибачте за турботи!’

Вивчення ФО повинно відбуватися поступово. Після засвоєння відносно простих сталих висловів поетапно потрібно вводити також і складніші форми фразеологізмів, адже їхнє незнання призводить до нерозуміння висловлювання навіть тоді, коли окремі слова, які його складають, зрозумілі. Комунікативна компетенція студентів не може сформуватися без достатньої кількості ФО, зокрема таких, які складають основу угорської мови, часто вживаються та надають висловлюванню емоційності, образності та справжності. Знання фразеології не є самоціллю, саме вміння користуватися її засобами засвідчує високий рівень мовної культури студента, тому фразеологічний матеріал варто залучати у вправи та тексти, які даються студентам для опрацювання.

Для кращого засвоєння фразеологічних одиниць, окрім карток, варто рекомендувати студентам завести окремий словник. Можна порадити записувати фразеологізми в алфавітному порядку або ж групувати за ключовим словом чи граматичною схожістю. Загальновідомо, що за наявності відповідника в рідній мові під час перекладу подається саме він, а не просто переклад значення слів, що складають фразеологізм. Проте, окрім цього, необхідно дуже докладно пояснювати студентам, у яких стилях чи контекстах доцільно вживати той чи той фразеологізм. Попри те, що існує багато етнокультурних фразеологічних паралелей, трапляються й досить відмінні за стилістичним забарвленням та сферою вживання фразеологізми. Якщо певна ФО угорської мови має два або кілька варіантів, що тотожні за значенням, то їх варто подавати разом. Це ж стосується і таких угорських фразеологізмів, яким в українській мові відповідають два чи більше сталі словосполучення, що

полегшує студентам розуміння значення та сфери вживання тієї чи тієї ФО.

Оскільки для вивчення ФО не відводяться окремі години та не розроблені методичні рекомендації, а також у більшості підручників з угорської мови як іноземної фразеологія або взагалі відсутня, або ж представлена мінімально, викладачі самостійно вирішують, які ФО подавати студентам для засвоєння. У цій статті ми пропонуємо перелік ФО для вживання на початковому етапі вивчення угорської мови, тобто на рівні володіння «елементарний користувач». Нижчеподані фразеологізми ми обрали на основі їхньої комунікативної значущості, частоти вживання в мові та стилістичних функцій. Також звертали увагу на те, щоб їхнє значення можна було витлумачити кількома словами. Звичайно, ми не претендуємо на повноту викладу матеріалу, а пропонуємо один із можливих варіантів їх відбору та засвоєння.

1. *A baj nem jár egyedül* – ‘біда / лихо ніколи не ходить одна / одне’.
2. *A boldogság két madara* – ‘синій птах щастя’.
3. *A botnak két vége van* – ‘палка / палиця на два кінці; палиця два кінці має; у палиці два кінці (один по мені, а другий – по тобі); палка з двома кінцями’.
4. *A cél szentesíti az eszközt* – ‘мета виправдує засоби’.
5. *A cigány is a maga lovát dicséri* – ‘усяка лишиця свій хвіст хвалить; усяк / кожен своє хвалить; усяк / кожен кулик своє болото хвалить’.
6. *A csodálkozástól sóbálvánnyá vált* – ‘застигнути від подиву’.
7. *A dolgot a kedvező oldaláról mutatja be* – ‘показувати товар лицем; показувати (показати) товар / крам з кращого боку’.
8. *A dolod el van intézve* – ‘усе гаразд; справу / діло полагоджено / зроблено; рибка в сітці’. *A dolog rendben van* – ‘усе гаразд / в порядку’.
9. *A falnak beszél* – ‘не звертати увагу на цю-н.; до стіни говорити’.
10. *A falra mászik (dühében)* – ‘лізти / дертися на стіну / на стінку (від гніву / злості)’.
11. *A fejébe vesz vmit* – ‘взяти в голову щось’.
12. *A fele sem igaz* – ‘там і половини правди нема’.
13. *A fellegekben jár* – ‘витати / літати в хмарах’.
14. *A föld alá süllyedne (szégyenében)* – ‘краще / ліпше крізь землю провалитися (від ганьби); готовий провалитися крізь землю; крізь землю піти’.
15. *A füle botját sem mozdítja* – ‘і / навіть бровою не повести / не ворухнути / не поворухнути; (і) в ус не дути; (і) вусом не моргнути’.
16. *A haját tépi* – ‘рвати (порвати) волосся / коси (на собі / на голові)’.
17. *A hallgatás – beleegyzés* – ‘мовчання – знак згоди’.
18. *A hamut is mamunak mondja* – ‘давній як світ’.
19. *A hallgatás – beleegyzés* – ‘мовчання – знак згоди’.
20. *A hasát fogja nevetéstől* – ‘братися / триматися за живіт від сміху’.

21. *A hideg rázza vkitől, vmitől* – ‘мороз пробіг по шкірі від кого-н., чого-н.’

22. *A javát akarja vkinek* – ‘бажати кому-н. добра, всіх благ’.

23. *A kellemest összeköti a hasznossal* – ‘поєднати корисне з приємним’.

24. *A kellő időben* – ‘саме в раз / у самий раз; якраз; вчасно; своєчасно; у відповідний час’.

25. *A kutya sem tud róla* – ‘ніхто про це не знає’.

26. *A nyelve hegyén forog / van* – ‘крутитися / вертїтис на язичі / на кінчику язика’.

27. *A régi nótát fújja* – ‘крутити / заводити шарманку / катеринку’.

28. *A saját baján tanul az ember* – ‘давні пригоди боронять від шкоди; вчитися на своїх помилках’.

29. *A száját húzgálja* – ‘відвертати (відвернути) ніс / носа від кого-н., від чого-н.; крутити носом’.

30. *Bámul, mint borjú az új kapura* – ‘дивиться як / мов баран / цап / теля на нові ворота’.

31. *Bele van bolondulva vkibe* – ‘бути до краю захопленим ким-н.; сліпма упадати (упасти) за ким-н.’;

32. *Benne van a pakliban* – ‘все може бути’.

33. *Bizony Isten* – ‘Йй – богу!’

34. *Bőven elég* – ‘більш, ніж достатньо’.

35. *Cigányútra megy* – ‘стояти / бути поперек горла цю-н.’

36. *Csak a száját tátja* – ‘ляпати / хляпати вухами; розпустити / розвісити вуха; гав ловити’.

37. *Csüörtököt mond* – ‘давати (дати) осічку; зіпсуватися; осіктися; відмовлятися’.

38. *Egészen más dolgról van szó* – ‘з іншої опери; зовсім про інше йдеться; не про те мова’.

39. *Eget-földet ígér* – ‘обіцяти золоті гори; обіцяти гори-доли’.

40. *Egy cseppet sem* – ‘ні краплі / каплі / крихти / крихітки; анітрохи; анітрішечки; анітрішки; ні палинки’.

41. *Egy fenét* – ‘дідька / чорта лисого; чорта пухлого’.

42. *Egy mukkot sem ért* – ‘ні бе, ні ме, ні кукуріку не знати / не тямити не розуміти’.

43. *Egyszer hopp, máskor kopp* – ‘не все котові масниці (буде й великий піст); часом з квасом, а парою з водою; то густо, то пусто; сьогодні густо, а завтра пусто’.

44. *Esze ágában sincs vmi* – ‘і в гадці / думці немає / не було чого-н.’

45. *Eszébe jut vmi* – ‘приходити (прийти) в голову / до голови / на думку; спадати (спастися) на думку’.

46. *Ez magas neki* – ‘це для нього незбагненне’.

47. *Ez már igen!* – ‘оце річ! оце так! це вже щось!’

48. *Feherén feketén* – ‘чорним по-білому’.

49. *Ha adnak vedd el, ha ütnek, szaladj el* – ‘якщо дають бери, якщо б’ють – втікай / біжи’.

50. *Halad a korral* – ‘іти в ногу; не відставати від часу’.

51. *Ismeri, mint a rossz pénzt* – ‘знати, як облупленого’.

52. *Megáll az (ember) esze* – ‘не дати собі ради; не збагнути; ума не прибрати / не зібрати’.

Вищезазначені фразеологізми, одні з найбільш уживаних у щоденному спілкуванні угорців, використовуються у різних мовленнєвих ситуаціях та надають мові особливої виразності.

Висновки. Отже, під час викладання угорської мови як іноземної доцільно вводити фразеологізми вже з початкового рівня. Засвоєння фразеологізмів повинно відбуватися поетапно: спочатку

граматичні форми повинні вивчатися як лексичні, а згодом можна переходити до більш складних фразеологічних одиниць та пояснювати їх уживання в мовному дискурсі відповідно до рівня володіння мовою студентами. Не варто переобтяжувати словниковий запас студентів ФО, доцільно дотримуватися співвідношення 15:1, тобто на 15 лексичних одиниць вивчати 1 фразеологізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берта Е.Т. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*, 2017. Том 20. № 2. С. 54–62.
2. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2019. Випуск 2 (42). С. 13–21.
3. Лизанець П. Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів. Ужгород: Карпати, 2009. 536 с.
4. Giay B. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának módszertani alapkérdései. *Magyar mint idegen nyelv/Hungarológia: tankönyv és szöveggyűjtemény*. Budapest, 1998. 427 o.
5. Györke Z. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata: PhD disszertáció / Debreceni Egyetem. Debrecen, 2002. 291 o. URL: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79736/ertekezes.pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
6. Hadrovics L. Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995. 409 o.
7. Károly S. Általános és magyar jelentéstan. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 414 o.
8. Zsemlyei J. A magyar nyelv szókészlete és szótárai. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 2014. URL: http://rmsz.ro/uploaded/tiny/files/eokt/01_-_zsemlyei_janos/05allandosult_kapcsolatokk55.pdf.

REFERENCES

1. Berta E.T. (2017) Frazeologizmy iz somatichnym komponentom u suchasnykh uhorskii ta ukrainskii movakh [Somatic Phraseologisms in Modern Hungarian and Ukrainian]. *Visnyk KNLU. Seriiia Filolohiia*. Tom 20. № 2. S. 54–62 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N. (2019) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Matios ta V. Shkliara [Phrases with Component- Somatizms in Compositions by M. Matios and V. Shchlar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Filolohiia*. Vypusk 2 (42). S. 13–21 [in Ukrainian].
3. Lyzanets P. (2009) Ukrainsko-uhorskyi slovnyk stalykh slovospoluchen ta vyraziv [Ukrainian-Hungarian Dictionary of Regular Phrases and Expressions]. Uzhhorod: Karpaty. 536 s. [in Ukrainian, in Hungarian].
4. Giay B. (1998) A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának módszertani alapkérdései. *Magyar mint idegen nyelv/Hungarológia: tankönyv és szöveggyűjtemény*. Budapest. 427 s. [in Hungarian].
5. Györke Z. (2002) Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata: PhD disszertáció / Debreceni Egyetem. Debrecen. 291 s. URL: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79736/ertekezes.pdf?sequence=4&isAllowed=y> [in Hungarian].
6. Hadrovics L. (1995) Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Budapest: Akadémiai Kiadó. 409 s. [in Hungarian].
7. Károly S. (1970) Általános és magyar jelentéstan. Budapest: Akadémiai Kiadó. 414 s. [in Hungarian].
8. Zsemlyei J. (2014) A magyar nyelv szókészlete és szótárai. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár. URL: http://rmsz.ro/uploaded/tiny/files/eokt/01_-_zsemlyei_janos/05allandosult_kapcsolatokk55.pdf [in Hungarian].

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE PROCESS OF TEACHING HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. The article in question deals with yet abstruse question of the Hungarian language phraseology – specifically the role of phraseological units in the process of teaching Hungarian as a foreign language. The significance of the phraseological units in the study of any language as a foreign one has been duly noted, since they express the spiritual heritage of each nation, act as a sort of ambassadors of a linguistic culture, expand the student’s vocabulary, contribute to development of interest in learning of a foreign language, form the capability to understand the content of authentic texts. Taking into account the relevance of studying the Hungarian language by students of higher educational institutions, the need for the understanding of the phraseological units in the course of mastering Hungarian as a foreign language has increased, in particular, their role in formation of communicative competence in the Russian-speaking students.

The analysis of the study has shown that the issue of involvement of phraseological units in the course of teaching Hungarian as a foreign language neither in Hungarian nor in Ukrainian linguodidactics has never been the subject of a separate study. The article deals in detail with classification issues of phraseological units developed by Sh. Karoi, L. Hadrovych and Ya. Zhemiei. It is the classification approach itself of the last scientist mentioned was taken as a basis for choosing PU (phraseological unit), and it is recommended to study. Attention has also been paid to recommendations of B. Hioi with regard

to the fact that at the initial stage of language learning, the grammatical forms of the PUs shall be primarily absorbed as the lexical ones, that is, without any grammar-related explanation.

The article substantiates the need for formation of a phraseological minimum as a component of the Hungarian linguodidactics, in particular during teaching of Hungarian language as a foreign one. A potential method for studying of the PU has been discussed, specifically when a kind of educational cards may be involved as a tutorial aid, similarly the attention has also been paid to importance of including the phraseological material into exercises and texts that are intended for the students for exercising. The expediency of a gradual and step-by-step introduction of the phraseological units into vocabulary of the students has been pointed out, aiming at mastering of 1 phraseological unit during study of 15 lexical units. A list of phraseological units has been proposed for learning at the initial stage of mastering the Hungarian language, for the level of a common user.

Keywords: phraseology, phraseological units, phraseological system, fixed expression, Hungarian as a foreign language.

© Талабірчук О., 2020 р.

Оксана Талабірчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри угорської філології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-9323-1390>.

Oksana Talabirchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Hungarian Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-9323-1390>.

EVALUATION AS A COMPONENT OF PHRASEOLOGICAL MEANING IN ENGLISH

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.111'373.4 – 044.3

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).338–342

Томенчук М. Evaluation as a Component of Phraseological Meaning in English; кількість бібліографічних джерел – 14; мова англійська.

Abstract. The article is devoted to the study of a special layer of English phraseology, namely axiologically marked phraseological units as an important means of expression of evaluation in the English language picture of the world. The paper deals with the structure of evaluation as a component in the structure of phraseological meaning, the principles of differentiation of axiologically neutral and axiologically marked PUs, axiological characteristics of phraseological units and peculiarities of their lexicographical representation, as well as types of axiologically marked PUs. As a result of the research, the author comes to the conclusion that the phraseologisms are complex semantic formations dominated by connotative semes, i.e. most of them are axiologically marked.

The analysis of axiologically marked PUs in modern English has shown that in such units, evaluation is inextricably linked with expressiveness and emotionality – the expression of an emotional attitude, either positive (approval, encouragement, praise, admiration, etc.) or negative (disapproval, condemnation, neglect, contempt, judgment). Axiologically marked PUs have a special illocutive and perlocutive potential, promote the development of communicative interaction, express and form interpersonal relationships, provide for appropriate responses etc. It has been found that phraseological units can express the evaluative meaning explicitly and implicitly. Phraseological units expressing axiological meaning explicitly fall into classes, among which axiologically simple and axiologically complex phraseological units are distinguished. It has been determined that evaluative PUs qualify different aspects of human life and spheres of activity. The evaluative meanings contained in PUs, to a certain extent, construct fragments of the axiological picture of human life and social relations. The formation of phraseologisms is based on some stereotypical life situations. The analysis of English axiologically-marked phraseological units has allowed revealing evaluative attitude of native speakers to subjects, actions, phenomena of extra-linguistic reality, as well as human behavior and state, embedded in the structure of phraseological meaning.

Keywords: phraseological unit, evaluation, positively marked PU, negatively marked PU, axiologically simple PU, axiologically complex PU.

Problem statement. Phraseology is the most vivid, active, semantically saturated, pragmatically marked, and nationally specific component of the language system. Phraseology plays a special role not only in language but also in its use, in speech. In communication, phraseology is the most economical, expressive, complex and pragmatically most effective means of embodying the speaker's communicative intention and creating the recipient's desired perlocutive effect. Despite the fact that phraseology is one of the most important objects of linguistic research, which is receiving increasing attention in modern research, many questions of theoretical, applied, phraseographic and methodological description of phraseology remain open or debatable. One of the least researched issues of phraseology is axiological aspects of phraseological meaning.

Analysis of the previous research. The category of evaluation is the subject of many studies including philosophical, logical, sociological, psychological, cultural and linguistic ones [Вольф 2002; Ильин 2005]. However, it is such a versatile and closely related phenomenon to all aspects of human activity that axiology research will always be indispensable, since evaluation plays a pivotal role in all human activities – it influences interpersonal relationships, human behavior, speech activity, choices and decisions. The relevance of axiology issues in phraseology is determined by the fact that evaluation is interrelated with the evaluative world picture and national specifics of society,

which in turn are in the process of constant rethinking, development and renewal.

The issue of evaluation is often analysed in the context of cultural issues. However, it should not be forgotten that between an evaluation word, word combination, phraseological unit (PU), sentence or statement and the evaluated object there is always a person – a linguistic personality, a social group, society, nation. Thus, speech actions are often accompanied by evaluation, and the axiological dimension cannot exist without the evaluating subject – the person [Космеда 2000, p. 45]. Consequently, the formation of PU semantics is based on background knowledge, allegories, ideas about the significance of the phenomenon in the value system of a certain people.

The society forms the basis for evaluations under the influence of real properties of objects, cultural and historical facts, emotional and sensual perception, which causes positive and/or negative reaction to different types of objects. Therefore, evaluations in a concise form reflect a person's spiritual and emotional world, as well as practical and cultural experience [Гуай 2009]. Thus, the cultural basis of ethical and aesthetic evaluations goes back to the knowledge and well-established judgments about cultural and historical facts of life of a certain community, including the linguistic one.

Research aim and objectives. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of English evaluative phraseological units functioning in modern English. To achieve the aim of the research, the follow-

ing **objectives** have been put forward: to analyze the structure of evaluation as a component in the structure of phraseological meaning, to determine the principles of differentiation between axiologically neutral and axiologically marked PUs, to examine axiological characteristics of phraseological units and peculiarities of their lexicographical representation, to distinguish the types of axiologically marked PUs.

Methods and methodology. In order to select the material for the study, we have determined the evaluative phraseological units using different identification methods. The identification of evaluative lexemes in the composition of a PU or its definition is necessary, first and foremost, to distinguish between evaluative and neutral PUs and to determine their mark – positive or negative. In this case, it is desirable to have a complete list of relevant assessment identifiers, i.e. evaluatively marked lexemes. Linguistic studies have developed special procedures for determining various semantic groups of words including evaluative ones. The simplest but at the same time the most time-consuming way is consulting dictionaries. Thus, the method developed by E.I. Frenkel [Френкель 1981, p. 26–28] is based on the fact that the most common axiological correlates of general concepts “good” and “bad” are singled out. Then, the researcher selects the vocabulary which contains the corresponding correlates in its definitions.

The second method consists in considering the sets of evaluative vocabulary already singled out in special studies. Thus, the most complete list of English negatively marked lexemes is presented in I.I. Kvasyuk’s research, which contains more than 160 nouns [Квасюк 1983, p. 230–233]. Thus, the definition of a negative axiological PU (*as mad as a hatter (a March hare)*) – “abnormal in behaviour (ranging from mere eccentricity, recklessness, folly, irresponsibility etc. to near-madness and insanity itself)” [CIDI 2001, p. 24], comprises 6 negative evaluative nouns.

The most complete list of positively marked and thematically arranged adjectival, substantive and verbal English vocabulary is presented in N.B. Kuvanova’s study [Куванова 2005, p. 61], for example: honesty (sincere, open, forthright), bravery (courageous, brave, heroic), resoluteness (resolute, determined) etc. The definition of a positive axiological PU *take your breath away* – “if something takes your breath away, you feel surprise and admiration because it is very beautiful, good, or exciting” [CIDI 2001, p. 50] contains a positive evaluative noun and three positive evaluative adjectives.

The list of evaluative verbs includes more than 200 units, including the so-called meta-evaluation verbs of type *appraise*, *assess*, *evaluate*, *estimate* etc., which express the evaluation activity but are not evaluative themselves. The semantic space of positively marked verbs consists of three thematic groups: “love”, “appreciate” and “improve”.

In the study, we have used all three of the above-given methods to identify the evaluative PUs. We have also taken into account the place of the evaluative vocabulary – whether it is in the lexical composition of the PU itself or only in its definition. Accordingly, it is possible to distinguish the most frequent

evaluative indicators in the composition of axiologically marked PUs and the most frequent evaluation indicators in their vocabulary definition. The first list includes such positive units as *bright*, *happy*, *smart*, *blessings*, *clever*, *astute*, *confident*, *determined*, *experienced*, *intelligent*, *knowledgeable*, *quick-witted*, *sensible*, *talented*, *wise* and the negative units such as *daft*, *frighten*, *fool*, *mad*, *nutty*, *scare*, *swear*, *crazy*, *foolish*, *ignorant*, *insane*, *mentally ill*, *senile*, *silly*, *stupid* etc., for example: *play the fool* – “to behave in a silly or irresponsible way” [LID 2000, p. 127]; *count your blessings* – “to think about the good things in your life, often to stop yourself becoming too unhappy about the bad things” [CIDI 2001, p. 37]; *a smart cookie* – “someone who is clever and good at dealing with difficult situations” [CIDI 2001, p. 358].

The second list includes the following positive units such as *clever*, *intelligent*, *happy*, and negative evaluative lexemes: *silly*, *crazy*, *angry*, for example: *on the ball* – “If you describe someone as on the ball, you mean that they are alert and deal with things in an intelligent way” [CCID 2004, p. 15]; *welcome/greet sb. with open arms* – “to show that you are very happy to see or meet someone, or to have him, her etc. as part of your group, organization etc.” [LID 2000, p. 74]; *nutty as-a fruitcake* – “used in order to say that someone is behaving in a way that is slightly crazy” [LID 2000, p. 130].

Following the criteria of distinguishing evaluative PUs elaborated in K. Yu. Huai’s thesis [Гуай 2009, p. 52], positive axiologically marked phraseological units selected for the present research are the units containing:

- evaluative positively marked lexemes in their composition and dictionary definition: *happy as a sandboy* – “extremely happy; perfectly contented with your situation” [ODEI 2000, p. 136];
- evaluative positively marked lexemes in their dictionary definition: *be all that* – “be very attractive or good” [ODEI 2000, p. 6]; *she’s apples* – “used to indicate that everything is in good order and there is nothing to worry about” [ODEI 2000, p. 8];
- evaluative negatively marked lexemes and negation: *be nobody’s/ no man’s fool* – “be a wise and/ or astute person; not be easily deceived or exploited by anyone” [ODEI 2000, p. 52], etc.

Negative axiologically marked phraseological units selected for the research are the units containing:

- evaluative negatively marked lexemes in their composition and dictionary definition: *crazy like a fox* – “very cunning or shrewd” [ODEI 2000, p. 65]
- evaluative negatively marked lexemes in their dictionary definition: *off (or out of) your head* – “mad or crazy; extremely drunk or severely under the influence of illegal drugs” [ODEI 2000, p. 139], etc.).
- evaluative positively marked lexemes and negation: *sb. is daft as a brush* – “used in order to say in a kind or friendly way that someone is not sensible or behaves in a strange way” [LID 2000, p. 45] etc.

Material description. The category of evaluation is verbalized by means of phraseologisms expressing a certain evaluation assigned to them at the dictionary

level in its usual (invariant) form. In other words, the presence of the evaluation component in the semantic structure of phraseological units suggests that at the level of the phraseological dictionary they possess usual evaluation, thus expressing a kind of attitude to the content of the statement. Such attitude is formed on the basis of qualifying features of the denotatum, which is a judgment on the objective reality.

As previously noted, the evaluation mark of a PU is determined according to the evaluation mark of the lexemes included in its dictionary definition. For instance, the PU *hit it off with* has a positive evaluation mark as its dictionary definition contains positively marked lexemes “liking” and “friendly” (“feel a liking for; be friendly with” [ODEI 2000, p. 144]), while the PU *thead (or step) on someone’s toes* has a negative evaluation mark since its dictionary definition contains a negatively marked lexeme “offend” (“to offend someone, especially by encroaching on their privileges” [ODEI 2000, p. 297]). The analysis of the research material shows that the vast majority of PUs contain in their definitions one or more homogeneous evaluation indicators, and are, from this point of view, axiologically simple units as the above-mentioned PU *hit it off with*. However, there exist evaluative PUs, which contain two or more heterogeneous evaluation indicators in their definitions, and thus, they are considered axiologically complex units. Thus, the following dictionary definition of the PU *caviar to the general* contain the indicators of both positive and negative evaluation: “a good thing that is not appreciated by the ignorant” [ODEI 2000, p. 49], for example:

For the play, I remember, pleased not the million. 'T was caviar to the general. But it was-- As I received it and others whose judgments in such matters cried in the top of mine [NYT].

The analyzed phraseologism has a double evaluation spectrum: the speaker feels joy and pleasure but this joy is a consequence of the fact that the subject ceased to feel the opposite negative feeling – discontent.

Axiologically complex PUs, in turn, fall into two groups – evaluatively unambiguous and evaluatively ambiguous PUs. The former group includes the PU *be glad to see the back of sb. / sth.; put a brave face / front on sth.* etc. The latter group includes such axiologically complex PUs, the definition of which contains both indicators of evaluation, i.e. positive and negative. Thus, the PU *a back-handed compliment* is evaluatively ambiguous since it combines opposing and “equal” evaluative marks, cf.:

– *a back-handed compliment* – a remark which seems approving but which is also negative [CIDI 2004, p. 78];

– *a back-handed compliment* – something that someone says to you that is both pleasant and unpleasant at the same time [LID 2000, p. 68], for instance:

It is home to 25 percent of all of Mexico’s manufacturing plants and produces about 75 percent of the country’s steel and iron, earning it a back-handed compliment as “the Pittsburgh of Mexico” [NYT].

A complex evaluation structure of the meaning of an evaluative PU can be represented not only in the

dictionary interpretation, but also as part of the PU itself, for example, the evaluative ambiguous PU *damn sb. / sth. with faint praise* contains in its lexical structure two equal evaluative lexemes with opposite evaluation marks – the pejorative marked verb “to damn” and the meliorative marked noun “praise”. Dictionary definitions also confirm the ambiguity of the meaning of this PU, cf.:

– *damn sb./ sth. with faint praise* – to praise something or someone in such a weak way that it is obvious you do not really admire them [CIDI 2001, p. 125];

– *damn sb. with faint praise* – to say something about someone that sounds fairly nice but shows that you do not really have a high opinion of them [LID 2000, p. 271];

– *damn with faint praise* – not condemn, but mention for praise only qualities of such slight merit as to imply that more valuable or important qualities are lacking [ODEI 2000, p. 130], for example: *Sometime his boss **danned him with faint praise**. In a 1996 memo to directors, Mr. Eisner wrote, “He is not an enlightened or brilliantly creative man, but with a strong board he absolutely could do the job” [NYT].*

The conducted research allows determining that axiologically marked PUs are classified into axiologically explicit and axiologically implicit ones. Axiologically explicit PUs have axiologically marked components in their lexical composition, i.e. evaluation indicators (e.g. *a nice little earner, easy as pie, sick and tired* etc.). Axiologically implicit PUs do not have axiologically marked components in their lexical composition. Thus, the researcher has to refer to their dictionary interpretation in order to determine whether such phraseological units are axiologically marked or not (e.g. *a curate’s egg* – “something that is partly good and partly bad” [ODEI 2000, p. 68], *to die for* – “extremely good or desirable” [ODEI 2000, p. 78] etc.

We shall consider several positive and negative PUs, which express an estimation of the reality, revealed in the newspaper articles under consideration. Analyzing the PU *wipe the slate clean* – “forgive or forget past faults or offences; make a fresh start” [ODEI 2000, p. 315] (“почати все з чистого аркуша”) at the dictionary level, it is worth noting that it evokes a positive emotion, given the associations that relate us to the prototype of the situation. Any new start marks a retry in any activity, despite past mistakes and failures. Perhaps it will encourage the successful implementation of new ideas, which will undoubtedly have a positive impact on all future activities. The evaluation of this PU is explicitly stated as positive, for example:

*We should also avoid holding the whole of our health care system responsible for failures in some of its parts. There is a natural temptation in dealing with any complex problem to say: “Let us **wipe the slate clean** and start from scratch” [NYT].*

The PU *drop the ball* is defined as “to make a mistake, especially by doing something in a stupid or careless way” [FD] (“псувати; погано контролювати ситуацію”). When considering the basic modal characteristics of this PU at the dictionary level, we should

point to its negative assessment. As a rule, a person should have a good command of the situation and be well informed in order to control the process of any activity and avoid all kinds of mistakes and failures. Otherwise, the situation may get out of control and lead to an unfavourable outcome. The image of a person who spoils everything due to his or her inability or negligence, with all the ensuing consequences, forms a negative perception in our consciousness, which is then reflected in the evaluation, for example:

*“The federal government **dropped the ball** in terms of mental health resources”, Mr. Hamilton said. “The system is overwhelmed. No matter which reservation you go to, that’s what you’ll find” [NYT].*

The dictionary interpretation of the PU *pain in the neck* – “a person or thing that is extremely annoying or inconvenient” [FD] (“зануда, надокучлива людина, проблема”) is characterized by the negative evaluation. A person, who is characterized as a nuisance and annoying, is perceived negatively because these personality characteristics evoke dislike and rejection. The communication with such a person leads to a state of extreme irritation. In addition, a rethought image of the situation causes unpleasant associations, since, based on the literal interpretation, “pain in the neck” causes extremely uncomfortable sensations, which hinder the productive human activities. The specificity of the internal form of this PU correlates with the situation in which we could feel something annoying and unpleasant. All this has a negative impact on perception, therefore, the evaluation fixed in the image is manifested as negative, for example:

*“Putin will be **a pain in the neck** for Mr. Bush”, says Ariel Cohen, a Russia scholar with the Heritage Foundation in Washington. Putin’s popularity remains high, even as the public’s hopes in the country’s future have declined [USAT].*

The interpretation of the PU *laughing stock* –

“If you describe someone or something as a laughing stock, you mean that people think they are silly” [FD] (“посміховисько”) possesses a negative connotation as in this case the evaluation exposes such behavior which causes mockery and scolding. Applied to a person, this PU correlates with the image of an individual, who, as a result of their behavior, has become a subject of ridicule and mockery. As a result, a strictly negative attitude towards this image is formed, which affects the further perception of the PU. The internal structure of this PU imparts its semantics with a bright image, gives the PU a bright emotional colouring making it expressively loaded. Thus, at the dictionary level, the PU has negative evaluation characteristics, for example:

*Why, Donaldson was asked during his White House interview last year, would a man in his position want to take over an agency that had been reduced to a **laughing stock** for late-night comedians? [USAT].*

Based on an analyzed sample, it should be noted that the prevailing number of PUs have a negative evaluation, reflecting problem situations and cause negative emotional states such as anxiety, dislike, envy, resentment, anger, etc.

Conclusions. Having considered and analyzed the examples, we came to the conclusion that evaluative PUs are dominated by axiologically negative phraseologisms that reflect problematic situations and cause negative emotional states, such as worry, animosity, envy, offense, anger, etc., which subsequently turn into a negative axiological modality. Using evaluative phraseologisms, the speaker indicates his/her perception of the surrounding world and reality, imparts the phraseologism with his/her emotional-evaluative attitude to the surrounding objects. The speaker’s intention is the result of a subjective modality that reflects the attitude to the object of the utterance and the assessment of the situation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. 280 с.
2. Гуай Е.Ю. Аксиологический аспект английской фразеологии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2009. 196 с.
3. Ильин В.В. Аксиология. Москва: Изд-во МГУ, 2005. 216 с.
4. Квасюк И.И. Структура и семантика отрицательно-эмотивной лексики на материале разных частей речи современного английского языка: дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1983. 234 с.
5. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. 2000. 350 с.
6. Кувинова Н.Б. Семантика и прагматика смыслового пространства положительной оценки в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2005. 184 с.
7. Френкель Е.И. Парадигматика оценочных семем в современном английском языке (на материале разных частей речи): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Пятигорск, 1981. 206 с.
8. CIDI – Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge: University Press, 2001. 400 p.
9. CCID – Collins Cobuild Idioms Dictionary. UK: GB Clays Ltd., 2004. 408 p.
10. FD – Free Dictionary веб-сайт. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/>
11. LID – Longman Idioms Dictionary. Barcelona: Cayfosa Industria Grafica, 2000. 398 p.
12. NYT – New York Times. веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/>
13. ODEI – Oxford Dictionary of English Idioms / ed. A.P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig. Oxford: University Press, 2000. 690 p.
14. USAT – USA Today. веб-сайт. URL: <https://www.usatoday.com/>

REFERENCES

1. Volf E.M. (2002). Funkcionalnaya semantika otsenki [Functional Semantics of Evaluation]. 2-e izd., dop. Moskva: Editorial URSS. 280 s. [in Russian].
2. Guay E.Ju. (2009). Aksiologicheskiiy aspect angliyskoy frazeografii [Axiological Aspect of English Phraseography]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Moskva. 196 s. [in Russian].
3. Ilyin V.V. (2005). Aksiologiya [Axiology]. Moskva: Izd-voMGU. 216 s. [in Russian].
4. Kvasyuk I.I. (1983). Struktura i semantika otricatel'no-emosivnoy leksiki na materiale raznykh chastei rechi sovremennogo angliyskogo yazyka [The Structure and Semantics of Negative-Emotive Vocabulary (on the material of different parts of speech in modern English)]: dis. ... kand. filol. nauk. Moskva. 234 s. [in Russian].
5. Kosmeda T.A. (2000) Aksiologhichni aspekty praghmalinghivistyky: formuvannya i rozvytok katehorii i otsinky [Axiological Aspects of Pragmalinguistics: Formation and Development of the Evaluation Category]. jviv: Lvivsk. nats. un-t im. I. Franka. 350 s. [in Ukrainian].
6. Kuvanova N.B. (2005). Semantika i pragmatika smyslovogo prostranstva polozhitel'noy otsenki v sovremennom angliyskom yazyke [The Semantics and Pragmatics of the Semantic Space of Positive Evaluation in Modern English]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Moskva. 184 s. [in Russian].
7. Frenkel E.I. (1981) Paradigmatika otsenochnykh semem v sovremennom angliyskom yazyke (na materiale raznykh chastei rechi) [The Paradigmatics of Evaluation Semes in Modern English (on the material of different parts of speech)]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Pjatigorsk. 206 s. [in Russian].
8. CIDI – Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge: University Press, 2001. 400 p.
9. CCID – Collins Cobuild Idioms Dictionary. UK: GB Clays Ltd., 2004. 408 p.
10. FD – Free Dictionary веб-сайт. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/>
11. LID – Longman Idioms Dictionary. Barselona: Cayfosa Industria Grafica, 2000. 398 p.
12. NYT – New York Times. веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/>
13. ODEI – Oxford Dictionary of English Idioms / ed. A.P. Cowie, R. Mackin, I.R. McCaig. Oxford: University Press, 2000. 690 p.
14. USAT – USA Today. веб-сайт. URL: <https://www.usatoday.com/>

ОЦІННІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливого пласту англійської фразеології, а саме оцінно маркованих фразеологічних одиниць (ФО) як важливого засобу вираження оцінки в англійській мовній картині світу. Розглядається питання про структуру оцінності як компонента в структурі фразеологічного значення, принципи розмежування оцінно нейтральних та оцінно маркованих ФО, аксіологічні характеристики фразеологічних одиниць та особливості їхнього лексикографічного представлення, а також типи оцінно маркованих ФО. У результаті проведеного дослідження автор доходить висновку, що фразеологізми є складними семантичними утвореннями, у яких переважають конотативні семи, тобто більшість із них є оцінно маркованими.

Комплексний аналіз оцінно маркованих ФО в сучасній англійській мові показав, що в таких одиницях оцінка нерозривно пов'язана з експресивністю та емотивністю – вираженням емоційного ставлення, позитивного (схвалення, захоплення, похвали, захоплення тощо) або негативного (несхвалення, засудження, зневаги, презирства, осуду тощо). Оцінно-марковані ФО мають особливий ілокутивний і перлокутивний потенціал, сприяють розвитку комунікативної взаємодії, виражають і формують міжособистісні стосунки, передбачають відповідну реакцію тощо. Виявлено, що фразеологічні одиниці можуть виражати оцінне значення експліцитно та імпліцитно. Фразеологічні одиниці, які виражають аксіологічне значення експліцитно, розпадаються на класи, серед яких виділяються аксіологічно прості і аксіологічно складні фразеологічні одиниці. Установлено, що оцінні ФО кваліфікують різноманітні сторони життя і сфери діяльності людини. Оцінні смисли, що містяться в ФО, певною мірою конструюють фрагменти оцінної картини життєдіяльності людини та її соціальних відносин. Формування фразеологізмів відбувається на базі деяких стереотипних життєвих ситуацій. Аналіз англійських оцінно-маркованих фразеологічних одиниць дав змогу виявити оцінне ставлення носіїв мови до предметів, дій, явищ позамовної дійсності, а також поведінки або стану людини, закладене у структурі фразеологічного значення.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, оцінність, позитивно маркована ФО, негативно маркована ФО, аксіологічно проста ФО, аксіологічно складна ФО.

© Томенчук М., 2020 р.

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

ФРАЗЕОЛОГІЯ В КУРСІ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161'243:378.147.091.033

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).343–347

Ушакова Н. Фразеологія в курсі лінгвокраїнознавства для іноземних студентів-філологів; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено визначенню місця й завдань курсу «Лінгвокраїнознавство», зокрема теми «Національно-культурна семантика фразеологізмів», у системі формування в іноземних студентів-філологів умінь міжкультурної комунікації, що визначає її *актуальність*. Метою статті є систематизація концептуального культурознавчого потенціалу фразеологічного шару мовних одиниць. Основними завданнями статті вважаємо розгляд лінгвістичних засад і методичних особливостей кваліфікації та інтерпретації національно-культурного складника семантики одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Здійснено *системний аналіз* сучасного стану науково-методичної розробки проблеми організації ефективного навчання інофонів філологічних спеціальностей, які отримують кваліфікацію викладача або перекладача. Лінгвокультурний *аналіз* структури значення мовних одиниць дозволив виявити, яку національно-культурну інформацію можна вилучити в результаті застосування до їх інтерпретації *лінгвокраїнознавчого підходу*, зокрема *методики* лінгвокраїнознавчого коментування. На рівні слова проаналізовано культурний потенціал антропонімів. На рівні речення визначено основні функції афоризмів (директивну, кумулятивну). Головну увагу в статті приділено дослідженню національно-культурної семантики фразеологізмів, проблемам навчання іноземних студентів аналізу та адекватної інтерпретації таких одиниць. *Основними результатами* наукової розвідки є систематизація фразеологічних одиниць за семантично-етимологічним (біблійні, міфологічні, етнічно-побутові, зооморфні, колористичні, аксіологічні) принципом, характеристика наукових лінгвістичних і методичних засад розроблення структури та методики організації дистанційного курсу «Лінгвокраїнознавство».

Ключові слова: дистанційний курс «Лінгвокраїнознавство», іноземні студенти-філологи, національно-культурна семантика, фразеологізми.

Постановка проблеми. Формування вмінь міжкультурної комунікації під час навчання іноземної мови висуває перед викладачами-мовниками якісно нові завдання. У навчанні майбутніх філологів усвідомлення студентами культурноносної функції одиниць усіх рівнів мови має першочергове значення.

Програма навчання іноземних русистів і філологів-перекладачів на кафедрі мовної підготовки І Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна містить засвоєння інофонами дисципліни «Лінгвокраїнознавство». Курс вивчається у восьмому семестрі з урахуванням того, що іноземними студентами опановано теоретичні та практичні аспекти російської граматики, словотвору, стилістики відповідно до визначеного навчальною програмою рівня володіння мовою (B2).

З одного боку, з точки зору знайомства інофонів із системою мовних одиниць, формування мовної компетенції та комунікативної компетентності, курс лінгвокраїнознавства є завершальним, підсумковим. З іншого боку, а саме з огляду на формування вмінь ефективної міжкультурної комунікації, такий курс варто вважати базовим, стартовим. Пропонований підхід повністю відповідає виділенню в підготовці філологів бакалаврського та магістерського рівнів професійної освіти. Лінгвокраїнознавство фокусує, впорядковує формування вмінь кваліфікації, інтерпретації, а також адекватного перекодування культурноносних одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Лінгвокраїнознавчий

підхід робить процеси акультурації та міжкультурної комунікації усвідомленими для студентів-філологів. Упровадження названого підходу в навчальний процес визначає *актуальність* пропонованої розвідки.

Зазначений вище результат навчання досягається під час усвідомлення національно-культурної семантики мовних одиниць, кваліфікації номінативних одиниць мови (слів із національно-культурним компонентом значення, фразеологізмів, афоризмів) як культурних концептів, носіїв лінгвокраїнознавчої інформації. **Метою** статті є систематизація концептуального культурознавчого потенціалу фразеологічного шару мовних одиниць.

Завдання статті – розгляд лінгвістичних засад і методичних особливостей кваліфікації та інтерпретації національно-культурного складника семантики одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Основну увагу приділено аналізу фразеологічних одиниць.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань використано такі **методи**: *теоретичні* – аналіз і синтез лінгвістичних, лінгвометодичних досліджень для уточнення національно-культурних складників значення одиниць мови; аналіз навчально-методичних засад навчання іноземних студентів-філологів вилучення національно-культурного потенціалу фразеологічних одиниць, можливостей дистанційних форм навчання; *емпіричні* – педагогічне спостереження за навчальним процесом; а також **методика** моделювання для створення моделі навчального процесу та визначення в ньому місця дистанційного курсу «Лінгвокраїнознавство».

Аналіз досліджень. Для формування професійної філологічної та перекладацької компетентностей на рівні слова важливо, зокрема, ознайомлення з національно-культурною семантикою таких груп лексики, як терміни й оніми.

Розглянемо, яку національно-культурну інформацію містять, наприклад, антропоніми. На думку дослідників, важливо вміти оцінити етимологію власних імен. Наприклад, імена *Елла, Герман* мають іноземне походження. А такі антропоніми, як *Владимир, Всеволод, Вера, Надежда* мають слов'янське коріння. Крім того, є імена (*Анна, Анастасія, Дар'я, Даниил, Денис, Андрей*), що сприймаються як споконвічно російські, але етимологічно це не так [Терлак, Сербенская 1992, с. 210].

Сьогодні як у російському, так і в українському антропоміконі багато імен грецького походження. Вони прийшли в мову після прийняття християнства. Дитині давали ім'я того святого, у день якого вона народилася. У грецькій мові ці імена мають прозоре значення: *Анатолій* – східний, *Василій* – царський, *Галина* – ніжна, *Оксана* – гостинна тощо. Із давньоєврейської прийшли імена *Анна* – благодать, *Марія* – висока, *Даниил* – суд божий, *Семён* – слухняний, *Тамара* – пальма [Терлак, Сербенская 1992, с. 210].

Від багатьох імен утворено російські прізвища. Етимологічно вони є присвійними прикметниками та позначають «син (дочка) того, чие ім'я є першою частиною слова»: *Іванов* – син Івана, *Петрова* – дочка Петра.

Багато прізвищ утворено від назв професій: *Кузнецов* – син коваля, *Мельников* – син мельника, *Портнов* – син кравця, *Князев* – син князя.

Значення деяких прізвищ пов'язані з назвами тварин: *Зайцев, Вороб'єв, Медведев, Кошкин*. Такі прізвища походять від старослов'янських імен, що поступово перетворилися на прізвиська, а потім стали прізвищами.

Для повноцінної участі іноземців у міжкультурній комунікації необхідно пояснити їм, що в російській комунікативній культурі для звернення до людини можна використовувати тільки ім'я або ім'я та по батькові та прізвище, або ім'я та по батькові, або тільки прізвище, або тільки по батькові. Усі ці варіанти мають різне стилістичне та національно-культурне забарвлення. Офіційне звертання передбачає використання прізвища і повного імені або імені та по батькові (*Антон Чехов, Михаил Лермонтов, Николай Борисович, Ольга Петровна, Гагарин Юрий Алексеевич, Михаил Васильевич Ломоносов*). Використання тільки по батькові має відтінок сердечності та поваги, так звертаються до доброго знайомого старшого віку: *Михалыч, Иванович* (замість *Михайлович, Иванович*). Офіційно так звертатися не можна. Короткі форми імен використовуються тільки в неофіційних ситуаціях, зменшувально-пестливі форми – тільки щодо близької людини (*Сергей – Сережа – Серёженька*). Фамільярні форми використовують, коли звертаються до рівної, близької людини, вони мають грубуватий характер: *Серёга, Андрюха, Светка*.

А ось імена *Матрёшка* и *Петрушка* особливо марковані в російській культурі. Це фамільярні форми імен *Матрёна* и *Петр*, якими називають улюблені національні іграшки. Такі форми несуть інформацію про ставлення народу до цих персонажів фольклору та прикладного мистецтва.

Такі знання актуалізуються та перетворюються у перекладацькі вміння під час тренувального застосування системного й комплексного лінгвокраїнознавчого коментаря, семантизації національно-культурних складників слова. Лінгвокраїнознавчий аналіз слова як єдності лексеми та лексичного поняття, виокремлення семантичних долей одиниць мови, робота з еквівалентними та безеквівалентними словами дозволяють професійно інтерпретувати та перекладати тексти соціокультурної тематики.

Що стосується лінгвокраїнознавчого навантаження афоризмів, сучасна лінгвокультурологія вважає, що основними функціями таких одиниць є кумулятивна (зберігання народного досвіду) і директивна (допомога, поради, підказки в певних ситуаціях) [Верещагин, Костомаров 1990; Владимирова 2010].

Оскільки комунікація здійснюється не тільки лінгвістичними засобами, величезне значення має знайомство з національною обумовленістю невербальних мов, засвоєнням шару соматичних висловлень (*ерозить кулаком, клевать носом, опустить глаза, хлопать в ладоши, пожимать плечами*).

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми є еталонами та стереотипами менталітету народу, які виконують роль культурних знаків [Телия 1996]. Лінгвокраїнознавча цінність фразеологізмів, за спостереженнями провідних фахівців у галузі лінгвокультурології [Верещагин, Костомаров 1990; Ушакова 2015], формується відповідно до трьох основних тенденцій. По-перше, вони відображають національну культуру комплексно, всіма своїми елементами: *красный угол, приложить руку*. По-друге, фразеологізми передають культурознавчу інформацію одиницями свого складу, більшість таких одиниць є *безеквівалентними* (*аршин* проглотил, *коломенская верста, тёртый калач, семи пядей* во лбу, лезть на *рожон*, *косая сажень* в плечах). По-третє, фразеологізми відображають культуру мови, що вивчається, своїми *прототипами*. Прототипи російських фразеологізмів, на думку Є. Верещагіна і В. Костомарова, можуть розповісти про традиційну російську грамотність (*не знает ни аза, с красной строки*); про дитячі ігри (*играть в прятки, в кошки-мышки*); про грошову систему (*за длинным рублём, гроша ломаного не стоит*); про традиційне лікування (*заговаривать зубы, выжигать калёным железом*); про типічну російську флору (*заблудиться в трёх соснах*) і фауну (*как с гуся вода, волком выть, делить шкуру неубитого медведя, как курица лапой*) [Верещагин, Костомаров 1990].

Відомості про життя народу, традиційне знаряддя виробництва, домашні та трудові обов'язки, зовнішній вигляд можна отримати, аналізуючи прототипи фразеологізмів *пятое колесо в телеге*,

выносит сор из избы, грести лопатой, вилами по воде писано, ни кола ни двора, стричь всех под одну гребёнку).

Фразеологізми містять імена (куда Макар те- лят не гонял, по Сеньке и шапка); символіку кольору (черный день, света белого не видит, голубая кровь, ради красного словца), факти російської історії (Мамаево побоище, вольный казак, без царя в голове, бить челом).

Мовні звороти із російського фольклору також перетворилися на фразеологізми (на все четыре стороны, ни жив ни мёртв, за тридцать земель, провалиться сквозь землю, по щучьему велению).

Із творів російської літератури прийшли фразеологізми человек в футляре; лёгкость в мыслях необыкновенная; остаться у разбитого корыта; тройка, семерка, туз.

Про зв'язки російської культури з європейською, зокрема з античною, свідчать фразеологізми яблоко раздора, Сизифов труд, олимпийское спокойствие, кануть в Лету.

Біблійні фразеологізми (нести свой крест, Содом и Гоморра, умывают руки, избивение младенцев, Вавилонское столпотворение) демонструють вплив християнства на формування національно-культурних поведінкових та аксіологічних стереотипів.

Слова та словосполучення, що пов'язані з тваринами, називають зооморфними образами. В усіх мовах світу зооморфізми містять багатий лінгвокультурологічний матеріал, що становить частину національної мовної свідомості. Такі образні вислови ґрунтуються на сприйнятті тієї чи іншої тварини в національній культурі. Наприклад, вівця у багатьох народів є символом боязкості, лагідності, неорганізованості: сбивается в кучу; разбредается как овцы; дрожат как овечий хвост. Кішка є символом домашнього добробуту, затишку. Але вона гуляє сама по собі, іноді може ластиться (как кошка), а іноді й коготки показывает.

Зрозумілими (хоч іноді й несправедливими) є фразеологізми, основою яких є порівняння: хитрый как лиса, трусливый как заяц, грязный как свинья, упрямый как осёл, неуклюжий как медведь, трещит как сорока.

Наявну в російській мові групу фразеологізмів зі значенням «розум», складають одиниці, що характеризують розумну та кмітливую людину: голова на плечах (у кого), имеет голову на плечах, с головой (кто), ума палата (у кого), семи пядей во лбу (кто), будь хоть семи пядей во лбу, быть на голову выше (кого), набираться / набраться ума-разума, с умом, браться / взяться за ум, схватывает на лету (что) [Яранцев, Горбачева 1985].

Саме ця група фразеологізмів є найуживанішою в типових ситуаціях навчання, оцінювання навчальної діяльності, з якими стикаються студенти. Уважаємо, що основним смисловим навантаженням таких фразеологізмів є саме оцінювання, тому доречно назвати цю групу аксіологічними фразеологізмами.

Комунікативні потреби студентів спричинили необхідність доповнення цієї групи фразеологізма-

ми, що можуть використовуватись у типових навчально-пізнавальних контекстах: голова идет кругом, вылетело из головы, на свежую голову, ни в зуб ногой, не падай духом, не вешай нос, дурака валяют, не разгибать спины, не уметь двух слов связать, звезд с неба не хватать [Минакова, 2005] і т. п.

Отже, систематизація фразеологічних одиниць за семантично-етимологічним принципом дозволяє виділити такі групи: біблійні, міфологічні, етнічно-побутові, зооморфні, фольклорні, літературні, колористичні, аксіологічні.

Основним методичним прийомом є лінгвокраїнознавче коментування змісту фразеологічних одиниць, яке має ґрунтуватися на теоретичному роз'ясненні лінгвістичної природи фразеологічних одиниць.

Формуванню комплексної культурологічної компетентності, активізації навчального процесу сприяє використання сучасних комп'ютерних технологій, зокрема, створення електронних презентацій для візуалізації лінгвістичного матеріалу, що вивчається. Повністю створити навчальний курс в електронній та інтерактивній формі дозволяють можливості, що надають технології дистанційного навчання, зокрема платформа Moodle.

Методично обґрунтованою вважаємо розробку обов'язкового елемента програми – сценарію дистанційного курсу. У такому сценарії відображені основні етапи навчання, види навчальної діяльності, терміни її виконання.

Курс складається з 2 змістових частин і закінчується заліковою роботою. Теоретичний матеріал, практичні завдання, методичне забезпечення, питання для самоперевірки студенти отримують зі сторінок сайту курсу відповідно до його структури та методичних рекомендацій до його окремих елементів. Курс містить 6 лекцій, 12 практичних завдань, 2 тести до змістових частин і залікову роботу.

Лекційний матеріал вивчається самостійно. Наприкінці кожної лекції надається перелік питань для самоперевірки, які також необхідно самостійно опрацювати.

Практичні завдання та залікову роботу студенти мають надіслати на перевірку викладачеві протягом 7 днів після отримання завдання. Відповідь з оцінкою та коментарями до виконаної роботи студенти отримують протягом 5 днів.

Роз'яснення поточних теоретичних питань і практичних завдань здійснюється на постійно активному форумі. Наприкінці курсу проводиться online консультація в режимі «Чат» або «Відеоконференція» для підготовки до залікової роботи.

Для студентів, які бажають підвищити свою оцінку, у кінці курсу буде відкритий доступ до індивідуального додаткового завдання, що треба надіслати викладачеві в зазначений термін.

Студенти, які не виконали практичні завдання до вказаного часу, мають звернутися до викладача під час індивідуальної консультації. Індивідуальні консультації в режимі «Чат» протягом семестру вони отримують щотижнево в певний час.

Висновки. Курс лінгвокраїнознавства розставляє необхідні акценти в усвідомленні студентами-філологами всієї багатоплановості та національно-культурної зумовленості перекладацького процесу. Підсумковими викладацькими та перекладацькими вміннями є структурування, компресія та виділення смислових віх у проектних текстах, лінгвокраїнознавче коментування одиниць різних рівнів мови, спрямоване на роз'яснення позатекстових явищ. Важливу роль у формуванні культурологічних уявлень відіграють можливості мультимедійних ком-

п'ютерних програм, зокрема дистанційних курсів.

Вивчення лінгвокраїнознавства дає можливість зрозуміти, що в одиницях різних рівнів мови міститься інформація про побут народу, його традиції, культурні й аксіологічні концепти, для чого використовуються назви предметів побуту, імена людей, а також назви рослин, тварин і птахів, що існують у кліматичних умовах країни, мова якої вивчається. Це показові приклади для того, щоб майбутні філологи могли усвідомити, що слово є джерелом національно-культурної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Русский язык, 1990. 246 с.
2. Минакова Е.Е. Современная русская идиоматика: учебное пособие для иностранцев, изучающих русский язык. Москва: Русский язык. Курсы, 2005. 136 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
4. Терлак З.М., Сербенская А.А. Украинский язык для начинающих. Львов: Свит, 1992. 240 с.
5. Ушакова Н.І. Лінгвокогнітивні засади методики формування іншомовної лінгвокультурної компетентності. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки.* Зб. наук. праць. Вип. 27. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. С. 117–127.
6. Яранцев Р.И., Горбачева И.И. Сборник упражнений по русской фразеологии. Москва: МГУ, 1985. 96 с.

REFERENCES

1. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. (1990) *Yazyk i kultura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. Metodicheskoe rukovodstvo.* [Language and culture: Linguistic and cultural studies in the teaching of Russian as a foreign language] Moskva: Russkiy yazyk. 246 s. [in Russian].
2. Minakova E.E. (2005) *Sovremennaya russkaya idiomatika: uchebnoe posobie dlya inostrantsev, izuchayushih russkiy yazyk* [Modern Russian Idioms: A Study Guide for Foreigners Studying the Russian Language]. Moskva: Russkiy yazyk. Kursy. 136 s. [in Russian].
3. Teliya V.N. (1996) *Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti* [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kulturyi». 288 s. [in Russian].
4. Terlak Z.M., Serbenskaya A.A. (1992) *Ukrainskiy yazyk dlya nachinayushhikh.* [Ukrainian for beginners] Lvov: Svit. 240 s. [in Russian and Ukrainian].
5. Ushakova N.I. (2015) *Linhvokohnityvni zasady metodyky formuvannya inshomovnoi linhvokulturnoi kompetentnosti* [Linguocognitive principles of methods of formation of foreign language linguocultural competence] *Vykladannya mov u vyshchikh navchalnykh zakladakh osvity. Mizhpredmetni vzvzky. Naukovi doslidzhennia. Dosvid. Poshuky.* Zb. nauk. prats. Vyp. 27. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina. S. 117–127 [in Ukrainian].
6. Yarantsev R.I., Gorbacheva I.I. (1985) *Sbornik uprazhneniy po russkoy frazeologii* [Collection of exercises in Russian phraseology]. Moskva: MGU. 96 s. [in Russian].

PHRASEOLOGY IN THE COURSE OF «LINGUISTIC AREA STUDIES» FOR FOREIGN STUDENTS, STUDYING PHILOLOGY

Abstract. The article is dedicated to the place and tasks of the Language and Culture course, in particular the theme “national and cultural semantics of phraseological units”, in the system of forming foreign students-philologists’ abilities of cross-cultural communication that determines the *actuality* of the investigation. The *aim* of the article is systematization of conceptual culturological potential of phraseology layer of language units. Consideration of linguistic principles and methodical features of qualification and interpretation of national and cultural constituent of semantics of units of all levels of language (word, word-combination, sentence, text) forms the *tasks* of the article. The *system analysis* of the modern state of scientific-methodical development of the problem of organization of effective teaching inophones of philological specialties that get qualification of teacher or translator has been discovered. The detailed *analysis* of structure of meaning of language units allowed to find out, what national and cultural information can be withdrawn because of application to their interpretation of *Language and Culture approach*, especially *methodology* of Language and Culture commenting. At the level of word, the cultural potential of anthroponyms has been analyzed. At the level of sentence, the basic functions of aphorisms are determined (directive, cumulative). The main attention in this article is spared to research of national and cultural semantics of phraseological units, problems of teaching foreign students to analyze and adequately interpret such units. The *basic results* of scientific research are systematization of phraseological units according to semantic-etymological

(biblical, mythological, ethnic-domestic, zoomorphic, coloristic, axiological) principle, description of scientific-methodical principles of development and description of structure and methodology of organization of the Language and Culture distance course.

Keywords: distance Language and Culture course, foreign students-philologists, national and cultural semantics, phraseological units.

© Ушакова Н., 2020 р.

Наталя Ушакова – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовної підготовки 1 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна; <http://orcid.org/0000-0003-4917-7934>.

Natalia Ushakova – Doctor of Pedagogy, Full Professor, Head of the Language Training Department 1, Institute of International Education for Study and Research, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine: <http://orcid.org/0000-0003-4917-7934>.

РЕЦЕПЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ІДІОСТИЛІ МИКОЛИ ЛУКАША

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 81'37'811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).348–353

Цимбалюк-Скопненко Т. Рецепція фразеологічної спадщини Пантелеймона Куліша в ідіостилі Миколи Лукаша; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Відтворення особливостей оригіналу за допомогою рідної мови є складним завданням, це завжди наближення та інтерпретація, які деякі дослідники навіть розглядають як окрему роботу. У статті зосереджено увагу на джерелах та способах використання фразеологізмів у перекладних текстах Миколи Лукаша, корифея української школи художнього перекладу. М. Лукаш увійшов в історію як поліглот, який перекладав із 18 мов (переважно найкращі твори світової класики), та глибокий знавець української мови. На формування ідіостилю М. Лукаша великий вплив мала творчість відомого письменника, вченого та громадського діяча П. Куліша. М. Лукаш ретельно вивчав тексти Куліша, описував мовні матеріали та фіксував їх у своїй картотеці, яку він доповнював із початку 1960-х років і до кінця свого життя.

У згаданому зібранні зафіксовано понад 2000 фразеологічних одиниць, відібраних із творів П. Куліша. На основі вивчення картотеки можна стверджувати, що ліву частку цих фразеологізмів пізніше використав М. Лукаш у своїх перекладних творах.

У текстах Лукаша є багата фразеологічна палітра, між нею та арсеналом фразеологічних одиниць Куліша можна встановити значну спадковість. Найбільше фразеологічних паралелей виявляється між романом «Чорна рада», драмою «Байда, князь Вишневецький» П. Куліша та романами «Дон Кіхот» М. Сервантеса та «Декамерон» Боккаччо, драмою «Фауст» Гете у перекладі М. Лукаша. Серед аналізованої групи мовних одиниць більшість становлять фразеологізми, значна частина порівнянь та тавтологій. Тільки після суцільної вибірки фразеологічних одиниць із усіх праць П. Куліша, порівняння їхньої семантики, структурних та стилістичних характеристик із відповідними елементами, зафіксованими в перекладах Лукаша та Картотеці, можна буде встановити ступінь безперечної спорідненості фразеологічних арсеналів П. Куліша та М. Лукаша.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, Микола Лукаш, художній переклад, фразеологія, порівняння, тавтологія.

Постановка проблеми. Формування ідіостилю залежить від питомої ваги різних мовних елементів, залучених до художніх текстів. Комбінація лексики та фраземіки, співвідношення між лексичними та фраземними елементами, «якість» цих засобів, перетин фразеологічного та лексичного значень створюють своєрідний образ ідіостилю, що зрештою й вирізняє його серед канону художніх текстів національної літератури. Фразеологізми, майстерність їхнього добору, модифікація фразеосемантики або узуальне її вживання, особливості використання цих елементів (взаємодія синонімічних, антонімічних фразеологічних одиниць (далі – ФО), компаративних словосполучень та ін.) стають чи не найскравішими маркерами ідіостилю, оскільки названі засоби здебільшого конотативно забарвлені, а тому завжди вивисуються над лексичним полем нейтральності, чим привертають більшу увагу адресатів повідомлення. Сказане цілком можна засовувати й до приказок і прислів'їв, що, як відомо, також стилістично марковані. Використання фразеологічних одиниць в оригінальних і перекладних текстах показує глибину знання мови, її генези, демонструє, наскільки письменник (перекладач) закорінені в національну образність, як розуміють зв'язок названих елементів з національною культурою. Лексика легше піддається впливам, швидше пасивізується, в окремі історичні періоди може зазнавати кардинальних семантичних модифікацій. Фраземіка (фразеоло-

гія) стійкіша, консервативніша, фразеологічна підсистема не така продуктивна у творенні нових одиниць, як лексична.

Відтворення засобами рідної мови особливостей оригіналу – непросте завдання, це завжди наближення та інтерпретація, яку деякі дослідники навіть розглядають як окремий твір. Оминувши різні (часто діаметрально протилежні) підходи до розуміння взаємодії оригінального та перекладного текстів, зосередимо увагу на джерелах і способах використання ФО в перекладних текстах Миколи Лукаша – корифея української школи художнього перекладу. М. Лукаш увійшов в історію як поліглот, що перекладав із 18 мов (здебільшого вершинні твори світової класики), і глибокий знавець української мови. На формування ідіостилю М. Лукаша великою мірою вплинула творчість відомого письменника, науковця й громадського діяча П. Куліша. Кулішеві тексти М. Лукаш ретельно опрацьовував, описував мовні матеріали й фіксував у Картотеці, яку поповнював від початку 1960-х і до кінця свого життя. У згаданому зібранні зафіксовано понад 2000 фразеологічних пареміювань, дібраних із творів П. Куліша (найчастіше з «Чорної ради», «Байди, князя Вишневецького», «Марусі Богуславки» та ін.). На підставі аналізу Картотеки можна констатувати, що ліву частку цих фразеологізмів М. Лукаш пізніше використовував у своїх перекладних творах.

Аналіз досліджень. Мова українського художнього перекладу має такий самий вплив на літературну мову, як і мовотворчість авторів оригінальних текстів, що не раз констатували вітчизняні дослідники [Савчин 2014; Шмігер 2009 та ін.]. М. Новикова зазначає, що «А. Перепада в одному з виступів зауважив: нинішній український переклад має <...> дві традиції: традицію Рильського й традицію Лукаша. Традицію Рильського все ж доречніше (хронологічно й типологічно) називати традицією Зерова <...>. Традиція Лукаша інша: безпосередньо перекладацька – від Куліша, Грабовського, можливо, Самійленка; культурологічна та „онтологічна”» [Новикова 2011, с. 139]. Іншими словами, М. Лукаш орієнтувався на класиків української школи художнього перекладу, до яких належить і П. Куліш.

У спогадах Л. Череватенка знаходимо пояснення, чому доробок П. Куліша був у центрі уваги М. Лукаша. За словами Л. Череватенка, якось М. Лукаш сказав: «Я б на місці Інституту мовознавства порозписував геть усе, що вийшло з-під Кулішевого пера – від перекладів до віршів, від романів до статей і листів. Ото був би Словник української мови!» [Череватенко 2011, с. 601]. Безсумнівно, дослідження різних текстів П. Куліша, зокрема й оригінальних, допоможе показати особливості впливу його творчості на формування ідіостилю М. Лукаша.

Джерельна база нашого дослідження – фразеологія оригінальних творів П. Куліша (роман «Чорна рада», драма «Байда, князь Вишневецький» та ін.) [Куліш 1989], а також найвизначніших перекладів М. Лукаша (романи «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. Сервантеса та «Декамерон» Дж. Боккаччо, драма «Фауст» Й.-В. Гете).

Мета статті – описати фразеологічні одиниці, компаративні конструкції, тавтологізми, дібрані зі спадщини П. Куліша та зафіксовані в перекладах М. Лукаша.

Методи та методики. У дослідженні застосовано методи семантичного аналізу фразеологічних одиниць, лінгвістичного спостереження й опису мовних явищ для виявлення в аналізованих текстах ФО та фіксації їхніх особливостей на структурному, семантичному й стилістичному рівнях, а також прийом кількісних підрахунків для виявлення частотності вживання в Лукашевих текстах фразеологізмів, зафіксованих у творах П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням констатувати, що вживання фразеологічних одиниць – це найяскравіша риса ідіостилю П. Куліша та М. Лукаша. М. Лукаш дуже уважно підходив до відтворення оригіналу за допомогою фразеологічних засобів, ретельно підбирав ФО, залучаючи багаті синонімічні ряди. Як нам удалося встановити, найбільше серед фразеологізмів Лукашевих текстів виявлено зворотів, що так чи інакше пов'язані з мовотворчістю П. Куліша. Найчастіше М. Лукаш запозичує звороти з «Чорної ради» та «Байди, князя Вишневецького» П. Ку-

ліша. Крім власне фразеологізмів, у Лукашевих текстах багато порівнянь і тавтологізмів, спільних із Кулішевим мовним арсеналом. М. Лукаш використовував здебільшого розмовні ФО, фразеологізмів книжного походження набагато менше.

У творах П. Куліша та М. Лукаша найчисленнішу групу становлять **дієслівні фразеологізми**. Серед проаналізованих прикладів виокремлюємо (з певними модифікаціями) ФО:

1. Зі значенням ‘гинути, умирати; хто-небудь умре, загине’: **оддати (богу) душу**: *І ти, Опанасе, Хоробрій Обуше, Серед бою кривавого **Оддав богу душу*** [Куліш I 1989, с. 81]; *Я з великого страху **оддам свою душу першому-ліпшому*** [Сервантес 1995, с. 109]; **лягати (лягти) трупом**: *Се, мабуть, вища присудила воля, Щоб їм **лягати трупом серед поля*** [Куліш II 1989, с. 433]; *Як набіжать один на одного, спис на спис, то бідний рицар напевне тут же **й трупом ляже*** [Сервантес 1995, с. 592]; **полягти головою**: *Десять рік минуло Після того бою, Як Опанас над Сулою **поліг головою*** [Куліш I 1989, с. 82]; *Скажеш їй [Дульсінеї], що відданий їй рицар **поліг головою*** [Сервантес 1995, с. 109]; **ногами вкритися**: *– Моргай, моргай! Ось як моргну тебе, то **й ногами вкритися!*** [Куліш I 1989, с. 585]; *От візьму підійду нишком до вашеї і вріжу два чи три ляпаси, що ви **й ногами вкритесь*** [Сервантес 1995, с. 400] та ін.

2. ФО зі значенням ‘говорити; кому-небудь кортить сказати щось’: **мислі вертяться (думка крутиться) на язичі**: *То мислі вже благочестиві в нього [буркулаба] **На язичі веселому вертілись*** [Куліш I 1989, с. 463]; *П'ять чи шість думок пропали в моєму нутрі намарне, а це ще одна **на язичі крутиться*** [Сервантес 1995, с. 120]; **правити теревені (-вені)**: *В кого дух займається од живого слова наставника, тому певніша дорога до історії і поезії, аніж тому, хто з порожнім товариством **править теревені*** [Куліш II 1989, с. 542]; *А ще дехто ... волів би, щоб я витав із музами на Парнасі, замість із вами **теревені-вені правити*** [Боккаччо 2006, с. 451] та ін.

3. ФО зі значенням ‘заплутувати, обманувати’: **пускати (напускати) ману [на очі]**: *Вони [запорожці] **напускають ману на чоловіка*** [Куліш II 1989, с. 58]; *Ся груша таку **ману на очі пускає**, що зроду б я нікому не повірив, ніби ви не жирували отут із панею вочевидьки* [Боккаччо 2006, с. 661]; **пустити (пускати) туман [у вічі]**: *То заговориш буцім щиро, то знов **туман у вічі пустиш*** [Куліш II 1989, с. 107]; [Гомін у юрбі:] *Одна бридня... Чували вже... Чекали вже... Ізнов обман... **Пуска туман...*** [Гете 1981, с. 222–223] та ін.

4. ФО зі значенням ‘мовчати’: **держати (тримати) язика (язик) за зубами**: *Се ти мусиш **держати язика за зубами**: бо живеш із князької землі, а я – вольний козак* [Куліш II 1989, с. 360]; *– Не хапайся, Хуано, досить, що кажу тобі правду, а поки що **тримай язик за зубами*** [Сервантес 1995, с. 330]; **[наче] в рот води набрати**: *Ну, Костир своє сказав та **й води в рот набрав*** [Куліш II 1989, с. 408]; *Він [Карденіо] так і не підвів голови і мов-*

чав, наче води в рот набрав [Сервантес 1995, с. 143] та ін.

Найпотужнішим шаром серед досліджуваних дієслівних ФО є розмовна фразеологія, що створює максимально наближений до живомовної стихії стилістичний план у творі. Серед названих зворотів, звісно, можна виокремити різні за градацією розмовності одиниці: від істотно стилістично знижених, навіть з ознаками згрубілості, до фразеологізмів, що несуть ледве відчутні риси піднесеності. Наприклад: *Бог його [святий] знає* [Куліш II 1989, с. 51; Сервантес 1995, с. 559]; *на всю губу* [Куліш II 1989, с. 117; Боккаччо 2006, с. 697]; *наш брат* [Куліш II 1989, с. 360; Боккаччо 2006, с. 620]; *обливатися (розливатися) сльозами* [Куліш II 1989, с. 50; Сервантес 1995, с. 155]; *побачити (бачити) на власні очі* [Куліш II 1989, с. 53–54; Сервантес 1995, с. 230]; *попустити (оддати) на поталу* [Куліш II 1989, с. 132; Боккаччо 2006, с. 355] та ін.

Серед проаналізованого матеріалу виокремлюємо значну кількість ФО із семою згрубілості: *пооддавати (продати) чорту душу* [Куліш II 1989, с. 206; Сервантес 1995, с. 151]; *укритися ногами* [Куліш II 1989, с. 426; Сервантес 1995, с. 400]; *чорти батька зна* [Куліш I 1989, с. 139; Сервантес 1995, с. 117]; *чорт (біс) [його] знає* [Куліш II 1989, с. 141; Сервантес 1995, с. 112] та ін.

В ідіостилях П. Куліша та М. Лукаша виявлено й книжні дієслівні ФО, наприклад: *пройти скрізь огонь і воду (піти в огонь і воду)* [Куліш II 1989, с. 146; Сервантес 1995, с. 566]; *фортуна служить (послужить)* [Куліш II 1989, с. 350; Сервантес 1995, с. 257] та ін.

У творах письменників зафіксовано значну кількість **адвербіальних** фразеологічних одиниць, що функціонально співвіднесені з прислівниками й складником яких є різні частини мови. Серед аналізованих прикладів можна виокремити обставинні ФО:

1. Які характеризують місце дії: **до суду**: *Сих іграшок до суду не забудуть поклонники арабського пророка* [Куліш II 1989, с. 430]; *Мене понівечили так зле, що вже мені до суду добра не бачити* [Сервантес 1995, с. 106]; **на місці**: *Та буде праці ворогам доволі, Поки поляжемо усі на місці* [Куліш II 1989, с. 379]; *Вихопив меча [Дон Кіхот], ... і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці* [Сервантес 1995, с. 55]; **по світах**: *Усюди по світах олжа й омана: Нехай же хоть у нас не гине правда* [Куліш II 1989, с. 399]; *А що ви були причиною його ... семилітнього поневіряння по світах, того ви не годні заперечити* [Боккаччо 2006, с. 414] та ін.

2. Міри кількості: **без міри і без ліку**: *Тінь бога на землі ... осипатиме тебе довіку Щедротами без міри і без ліку* [Куліш II 1989, с. 345]; *Тиняються [люди], було, як день так ніч од шинку до шинку та й п'ють собі без міри й без ліку* [Боккаччо 2006, с. 219]; **до останку [до'станку]** *Я твій подарунок Пошлю на замок, а горілку вип'ю, Як випила ти горе, до останку* [Куліш II 1989, с. 375];

Без вагання [Гізмонда] піднесла чару до уст і випила отруту до'станку [Боккаччо 2006, с. 463]; **і в пельку (губи) не потовпиться**: *Тут йому уже й несуть чаю, горілки, вареників, ковбас, сала – так що йому уже і в пельку не потовпилось!* [Куліш II 1989, с. 157]; *Як починаю говорити [приказки] так вони і в губи не потовпляться, котрій перше вискочити* [Сервантес 1995, с. 531]; **і (ані) крихти**: *Тяжка часина, брате, не заважить У мене й крихти на вазі розсудку* [Куліш II 1989, с. 357]; *Я ніби й ріс – а добре придивиться, То духом я ні крихти не зміцнів* [Гете 1981, с. 71] та ін.

3. Способу дії: **з миром**: *По мові сій, шапкую вас, вітаю Та й до домівок з миром одпускаю* [Куліш II 1989, с. 346]; *Корчмар, ... не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром* [Сервантес 1995, с. 35]; **на всі заставки**: *Сі баби ніяк не збагнуть, що сьогодні можна з чоловіком рубатись на всі заставки* [Куліш II 1989, с. 115]; *Як побачив те Санчо, то годі вже стримуватись – розреготався на всі заставки* [Сервантес 1995, с. 115] та ін.

4. Часу: **во (на) віки вічні**: *Крові та сліз гірких народне серце Во віки вічні не простить тиранам* [Куліш II 1989, с. 384]; *Рицар наш з бентеги та відчаю волом ревів, ... бо гадав, що вже його на віки вічні залято* [Сервантес 1995, с. 285]; **з давніх- (давнешніх-) давен**: *Се не ворог, дика сила, Що з давніх-давен бідну Русь давила* [Куліш II 1989, с. 454]; *Обіч княжого замку була з давнешніх-давен видовбана в скелі печера* [Боккаччо 2006, с. 457]; **з діда, з прадіда (з діда-прадіда)**: *Одно, що вона пані великого коліна, а друге, що з діда, з прадіда вона ляхка й католичка* [Куліш II 1989, с. 116]; *Хоть я собі і вбогий, та з діда-прадіда християнин* [Сервантес 1995, с. 354] та ін.

5. Причини дії: **з серця**: *Враг візьми мою душу, – закричав із серця Шрам, – коли я ждав од Череваня такої речі!* [Куліш II 1989, с. 32]; *Бентівенья думав, що жінка сказала ті слова з серця, тим що він її налаяв, і не звернув на них уваги* [Боккаччо 2006, с. 678] та ін.

У творах П. Куліша та М. Лукаша виявлено чимало якісно-означальних прислівникових фразем, як-от: *до ладу* [Куліш II 1989, с. 545; Боккаччо 2006, с. 581]; *жодною мірою* [Куліш II 1989, с. 34; Сервантес 1995, с. 130]; *на всю губу* [Куліш II 1989, с. 117; Сервантес 1995, с. 585]; *по правді* [Куліш II 1989, с. 353; Боккаччо 2006, с. 355]; *у парі* [Куліш II 1989, с. 433; Боккаччо 2006, с. 312] та ін.

Іменникові (субстантивні) ФО, які функціонально співвіднесені з іменником, становлять незначну частину досліджуваного матеріалу. Вони переважно базовані на іменнику й прикметнику. Аналізовані фразеологізми можуть позначати істот (*божий чоловік* [Куліш II 1989, с. 24; Боккаччо 2006, с. 415], неістот (*божий дім* [Куліш II 1989, с. 410; Боккаччо 2006, с. 600]), міфологічних істот (*нечиста сила* [Куліш II 1989, с. 325; Сервантес 1995, с. 327]) та ін.

Серед дібраного матеріалу можна виокремити такі іменникові ФО:

1. На позначення реалій, які є найпотрібнішими для людського існування: **хліб (насушний) насущний**: *Нам треба ... З землі насушний хліб свій здобувати* [Куліш II 1989, с. 374]; *Хай не полохають сну твого ... клопоти про хліб насущний* [Сервантес 1995, с. 428] та ін.

2. На позначення особливих обставин, що формують людське життя: **лиха година**: *Де це руки, так як я, збувся, лихої години здобується?* [Куліш II 1989, с. 426]; *Лиха година не минула й загороддя* [Боккаччо 2006, с. 223]; **щербата доля**: *Годі ж уже, синку, нарікати на щербату козацьку долю* [Куліш II 1989, с. 430]; – *Та моя ж доля така щербата*, – сказав Санчо, – *що коли й трапляється вам такий меч, то буде помічний тільки висвяченому лицарю* [Сервантес 1995, с. 97] та ін.

3. ФО на позначення припинення людського життя: **розлука з душею**: *Ой не смійся із голоти, Превражій дуко, Щоб не була із душею Тобі розлука!* [Куліш II 1989, с. 361]; *Потурнак знов його [Хаджі-Мурата] попередив, що хай тільки писне – буде йому з душею розлука* [Сервантес 1995, с. 268] та ін.

4. ФО на позначення просторових понять, серед них і міфологічних: **світ божий**: *Я пороблю вас правди лицарями ... Не тими, що втішаються кострами І божий світ пустошать ради папства* [Куліш II 1989, с. 379]; *Ваші та жінчині молитви ... вертають мене од мук чистилища на світ божий* [Боккаччо 2006, с. 429–430]; **той світ**: – *Як-то ми тим світом завчасу порядкуємо!* [Куліш II 1989, с. 149]; *Та як оговтались люди й побачили, що він справді живий, почали його про той світ розпитувати* [Боккаччо 2006, с. 430]; **хрещений мир (світ)**: *Мищане ... роблять вийтенкові поминки на весь хрещений мир* [Куліш II 1989, с. 118]; *Як Бог pomoже ... він [гість] стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеши у всьому світі хрещеному* [Сервантес 1995, с. 32] та ін.

Досить помітне місце у творчості П. Куліша та М. Лукаша посідають фразеологізми, організовані за типом стійких порівнянь. У досліджуваних текстах П. Куліша вони містять переважно модально-порівняльний сполучник *мов*, хоча часто наявний у ролі структурного складника й сполучник *як* (напр.: *мов крізь сон* [Куліш II 1989, с. 54; Сервантес 1995, с. 180–181]; *мов з неба громом (грім)* [Куліш II 1989, с. 422; Гете 1981, с. 255–256]; *мов (як) цуцик* [Куліш II 1989, с. 359; Боккаччо 2006, с. 766] та ін.).

Досліджуваний матеріал дає змогу виокремити такі структурно-граматичні моделі порівняльних конструкцій:

1. Фразеологічно не зв'язаний складник (або складник із мінімальною зв'язаністю з ФО) (дієслово) + порівняльний компонент-іменник (іменник з прийменником): **мов на глум** (корпати, одкритися): *А в них сіренький сунісок та глина, Корпають, мов на глум людський, сохою* [Куліш II 1989, с. 346]; [Відьма: (ворожитьь)] *Науки дар – Немов між хмар, Для людства таємниця! А хто без дум, Тому, мов на глум, Вона спішить одкриться* [Гете

1981, с. 109]; **як (мов) лев** (рикнути, метатися): *Ми рикнемо на них [турків], як лев* [Куліш II 1989, с. 59]; *Метався [бакаляр] навкруги, як розлючений лев* [Боккаччо 2006, с. 703]; **мов (як) собака** (похнюпитися, хватати): *Бач, як зігнувся, похнюпився, мов собака?* [Куліш II 1989, с. 367]; *Борвій той скажений ... зубами завидючими, як собака, хва-тав мене* [Боккаччо 2006, с. 450] та ін.

2. Фразеологічно не зв'язаний складник (або складник із мінімальною зв'язаністю з ФО) (прикметник) + порівняльний компонент-іменник: **як (мов) долоня** (рівний, гладенький): *А сей оддав степ, місце веселе, як долоня рівне, під жіноцький кабак* [Куліш II 1989, с. 360]; *У вас, пане, ... вся целена шута, гладенька, мов долоня* [Сервантес 1995, с. 103] та ін.

3. Структурна модель повного двоскладного непоширеного речення: **мов з лука вшерешити (дострелити)**: *Як на кого націлить [слово], дак справді мов з лука вшерешиють* [Куліш II 1989, с. 425]; *Помітили кіпріоти судно ... так од них завдальшики, як із лука дострелити* [Боккаччо 2006, с. 520]; **мов (як) у дзвона (дзвони) дзвонити**: *Гаразд старий Костир говорить, мов у великого дзвона дзвонить* [Куліш II 1989, с. 408]; – *Ви говорите, як у дзвони дзвоните*, – промовив тогді отець Альберт [Боккаччо 2006, с. 467] та ін.

4. Структурна модель повного двоскладного речення, поширеного другорядними членами: **мов (наче) вдруге на світ народитися**: *Петро мій мов удруге на світ народився. ... Вона [Лєся] його любить – більше йому нічого й не треба* [Куліш II 1989, с. 94]; *Він [купець] залюбки поліз туди [у ванну], а як тепла того набрався, то наче вдруге на світ народився* [Боккаччо 2006, с. 281] та ін.

У досліджуваних текстах особливе місце належить тавтологізмам фразеологічного типу, які значною мірою концентрують увагу читача на структурі повідомлення та його конотаційному забарвленні. Серед дібраних для аналізу тавтологізмів із творів П. Куліша та М. Лукаша можна виокремити такі різновиди:

1. Субстантивно-дієслівні звороти: **вік вікувати (довікувати)**: *І свій довгий вік вікує ... Єзуїтський ненавидник, Із Підгір'я Ярославець* [Куліш I 1989, с. 442]; *За одну унцію таких ліків де завгодно не менше як два реали дадуть, а я з тими грішми віку довікую* [Сервантес 1995, с. 60]; **пости постити**: *Рідна мати буде Пости постити, довгі ночі бдіти* [Куліш II 1989, с. 338]; *Одягнувши рясу, ... торочив [отець Альберто] усім, що треба притьмом говіти та пости постити* [Боккаччо 2006, с. 456]; **служити службу**: *А по твоїй ліберії вважаю, Що службу служить під щитом Острозьких* [Куліш II 1989, с. 352]; *Часто служив він службу Божу і в церкві* [Боккаччо 2006, с. 465]; **суд (суди) судити**: *Тут присуд мій, наслідній по тих предках, Що суд судили ще в варязькі роки* [Куліш II 1989, с. 338]; *Суди судити в своїх володіннях має сам властитель* [Сервантес 1995, с. 320] та ін.

2. Адвербіально-дієслівні звороти: **мовчки мовчати**: *Чого мовчите мовчки? Князь Байда гаразд говорить* [Куліш П 1989, с. 410]; *Поки ж [юнак] їв, то й сам словом не обізвався, і глядачі всі мовчки мовчали* [Сервантес 1995, с. 139]; **ступнем ступити**: *Дванадцятро мужів громадських і тридцятро наших чур козацьких не ступили ступнем на хортицю* [Куліш П 1989, с. 419]; *Куди б я не обернулася, де б ступнем не ступила, скрізь мені маряться привиддя покійників* [Боккаччо 2006, с. 225] та ін.

3. Ад'єктивно-субстантивні звороти: **диво дивне**: *Потуптєсь, очі, тиходумно в землю: Не час вам дивом дивним дивуватись* [Куліш І 1989, с. 261]; [Сирени:] *Затрусилася земля ... Утікаймо! Живо, живо! Не к добру те дивне диво* [Гете 1981, с. 326–327] та ін.

Висновки. У проаналізованих Лукашевих текстах багата фразеологічна палітра, між нею та Кулішевим арсеналом ФО великою мірою можна

встановити спадкоємність. Найбільше фразеологічних паралелей виявлено між романом «Чорна рада», драмою «Байда, князь Вишневецький» П. Куліша та романом «Дон Кіхот» М. Сервантеса, збіркою «Декамерон» Дж. Боккаччо, драмою «Фауст» Й.-В. Гете в перекладі М. Лукаша. Серед проаналізованої групи зворотів більшість становлять фразеологічні одиниці, велика питома вага порівнянь і тавтологізмів, усі вони походять з розмовного шару української фраземіки, книжних і згрупованих елементів небагато. Тільки після суцільної вибірки ФО з усіх творів П. Куліша (художніх, перекладних, наукових, епістолярних та ін.), порівняння їхньої семантики, компонентного складу й структурних особливостей та стилістичних характеристик із зафіксованими в Лукашевих перекладах і Картотеці відповідними елементами можна буде встановити ступінь безперечної спорідненості між фразеологічними арсеналами П. Куліша та М. Лукаша.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боккаччо Дж. Декамерон. Київ: Просвіта, 2006. 896 с.
2. Гете Й.-В. Фауст. Київ: Дніпро, 1981. 540 с.
3. Куліш П.О. Твори: В 2 т. Т. 1. Київ, 1989. 654 с.
4. Куліш П.О. Твори: В 2 т. Т. 2. Київ, 1989. 586 с.
5. Новикова М. Миф и антими́ф: Микола Лукаш. *Наш Лукаш*: Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. Кн. 2. С. 136–143.
6. Савчин В. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу. Львів: Літопис, 2014. 374 с.
7. Сервантес Сааведра М. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Київ: Дніпро, 1995. 703 с.
8. Череватенко Л. Нотатки з пам'яті. *Наш Лукаш*: Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. Кн. 2. С. 572–623.
9. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ: Смолоскип, 2009. 342 с.

REFERENCES

1. Bokkachcho Dzh. (2006) Dekameron [Decameron]. Kyiv: Prosvita, 896 s. [in Ukrainian].
2. Gete J.-V. (1981) Faust [Faust]. Kyiv: Dnipro. 540 s. [in Ukrainian].
3. Kulish P.O. (1989) Tvory: V 2 t. T. 1 [Works: in 2 vol. Vol. 1]. Kyiv. 654c s. [in Ukrainian].
4. Kulish P.O. (1989) Tvory: V 2 t. T. 2 [Works: in 2 vol. Vol. 2]. Kyiv. 586 s. [in Ukrainian].
5. Novykova M. (2011) Myf y antymyf: Mykola Lukas [Myth and anti-myth: Mykola Lukas]. *Nash Lukash*. Kyiv: Vyd. dim Kyievo-Mohylianska akademiia, Kn. 2. S. 136–143 [in Ukrainian].
6. Savchyn V. (2014) Mykola Lukash – podvyzhnyk ukrainskoho khudozhnoho perekladu [Mykola Lukash is a devotee of the Ukrainian artistic translation]. Lviv, Litopys, 374 s. [in Ukrainian].
7. Servantes Saavedra M. (1995) Premudryj gidalgo Don Kixot z Lamanchi [The Ingenious Gentleman Don Quixote of La Mancha]. Kyiv: Dnipro. 703 s. [in Ukrainian].
8. Cherevatenko L. (2011) Notatky z pamiaty [Notes from memory]. *Nash Lukash*: Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». Kn. 2. S. 572–623 [in Ukrainian].
9. Shmiher T. (2009) Istoriia ukrainskoho perekladoznavstva XX storichchia [The History of Ukrainian Translation Studies of the 20th century]. Kyiv: Smoloskyp. S. 244–297 [in Ukrainian].

RECEPTION OF PANTELEIMON KULISH'S PHRASEOLOGICAL HERITAGE IN THE IDIOSTYLE OF MYKOLA LUKASH

Abstract. Reproducing the features of the original by means of the native language is a difficult task, it is always an approximation and interpretation, which some researchers even consider as a separate work. The article focuses on the sources and ways of using phraseology in translated texts by Mykola Lukash, the luminary of the Ukrainian school of literary translation. M. Lukash went down in history as a polyglot who translated from 18 languages (mostly the top works of world classics) and a deep connoisseur of the Ukrainian language. The formation of M. Lukash's idiostyle was greatly influenced by the work of the famous writer, scientist and public figure P. Kulish. M. Lukash carefully studied Kulish's texts, described the language materials and recorded them in his Card File, which he supplemented from the beginning of the 1960s until the end of his life. In the mentioned collection more than 2000 phraseological units, selected from the works of P. Kulish, are recorded. Based

on the analysis of the Card File, it can be stated that the lion's share of these phraseologies was later used by M. Lukash in his translated works.

In the analyzed Lukash's texts there is a rich phraseological palette, between it and Kulish's arsenal of phraseological units it is possible to establish heredity to a large extent. Most phraseological parallels are found between the novel «Black Council», the drama «Baida, Prince Vyshnevetsky» by P. Kulish and the novels «Don Quixote» by M. Cervantes and «Decameron» by Boccaccio, the drama «Faust» by Goethe translated M. Lukash. Among the analyzed group of phrases, the majority are phraseological units, a large proportion of comparisons and tautologies. Only after a continuous selection of phraseological units from all works of P. Kulish, comparison of their semantics, structural features and stylistic characteristics with the corresponding elements recorded in Lukash's translations and Card index, it will be possible to establish the degree of similarity between phraseological arsenals of P. Kulish and M. Lukash.

Keywords: Panteleimon Kulish, Mykola Lukash, artistic translation, phraseology, comparisons, tautology.

© Цимбалюк-Скопненко Т., 2020 р.

Тетяна Цимбалюк-Скопненко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8029-6654>

Tetiana Tsybaliuk-Skopnenko – Candidate of Philology, Senior Researcher of the Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics Department at the Ukrainian Language Institute, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8029-6654>

LINGUOCULTURAL ORIGINS OF OCCASIONAL UNITS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811'373.611+81'38

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).354-359

Цонинець М. Linguocultural Origins of Occasional Units; кількість бібліографічних джерел – 26; мова англійська.

Abstract. In this article the influence of linguistic culturology on the formation of occasional newly-coined words has been analyzed. The topicality of the research lies in the linguistic and cultural peculiarities of the appearance of individual author's neologisms which help to outline the features of these innovations in the consciousness of the native English speakers. The purpose of the article is to determine the role of the linguocultural influence on the emergence of nonce-words. The objectives of the research are: the definition of the occasional unit and linguistic culturology, the analysis of occasionalisms as the author's creations and the influence of the national language model of the world. The author has tried to prove that the relationship between language and culture is presented as a key one in Modern Linguistics. Linguistic culturology investigates correlation and interference of culture and language. Language is a means of penetrating in a person's mentality and culture. Culture and nation are reflected in the national language model of the world that helps to study the interaction processes of language, thinking and reality in order to understand the leading role of language in the creation and reflection of the inner world of a human being. The main attention of the research is focused on occasional unit as a formation of a particular author who is a language personality and a constituent of a particular nation. The linguistic culturology is treated as a field of knowledge, which is directly related to the study of occasionalisms. The author of such newly-coined words is a social phenomenon filled with an individual aspect, that is formed through the internal attitude towards the language and the establishment of personal linguistic meanings. It was substantiated that each occasional unit contains definite information indicating the author of the formed innovation that reflects the cultural and historical features of a particular nation. Therefore, the study of the occasional units in terms of national and cultural specificity in our time is relevant and important. It contributes to a better understanding of the culture and thinking of the nation. It should be noted that the influence of the national language image of the world on the formation of occasional vocabulary is significant.

Keywords: occasionalism, nonce-word, linguistic culturology, the world model, the national world model, the language world model.

The problem statement. Due to the appearance of new words, modern linguistics uses various approaches to the study of new nominative units of lexical level. Language is a way of existence and transmission of culture, the implementation of which occurs in words. Thus, linguocultural approach is relevant in studying newly-coined words. Furthermore, it is important to admit that every occasionalism has its own author who is a part of the national culture which includes national traditions, language, history and literature. Linguistic culturology is anthropocentric and concentrates on a person, his background knowledge, national-specific, behavioural norms, making him a representative of the culture as well.

The analysis of the studies of occasionalisms is based on the works of such scholars: M.M. Poluzhyn, N.F. Venzhynovych, O.Yu. Kachmar, V.I. Karasyk, V.V. Krasnykh, V.A. Maslova, E.L. Mosunov, N.L. Shamne, V.M. Teliya, M. Heidegger.

The aim of the article is the analysis of the linguocultural influence on the formation of occasional units.

To achieve the aim a **complex research methodology** of the material was used including descriptonal, contextual, analytical methods and componential analysis – to identify the component organization of innovations.

The statement of basic material. Nonce-words are lexical units created by the speaker on the spur of the moment, for a given occasion only, and may be considered as «potentially» existing in the English vocabulary. Their appearance is caused by the specific features of the author's individual view of the world and its verbal

representation. These peculiarities are evident when the author's representations of the secondary realities created in the text are compared with those of the real world. If there is no analogue of the individual-author's concept in the cultural system, there are grounds to claim that there are new author's neologisms often associated with cultural background [Полюжин 2011, с. 117].

Current studies in linguistics are described by the fact, that «the past is considered not as a prerequisite, but as its immediate component» [Гулыга 2002, с. 6]. Nowadays, linguistic studies are concentrated on national and cultural aspect of language as a component of culture that reflects and preserves cultural and historical information of traditional character and many facts of modernity.

Language reflects the real world surrounding a person, the real conditions of life, national character, value system and worldview. The totality of this knowledge constitutes the world of the language being studied [Сердюк 2019, с. 50].

Occasional units represents the author's understanding of the world, existing of different communities. The way of forming thought with the help of language for each person is individual, and it acts as the main reason of forming nonce-words since a person created a new word tooking for individualization and originality in thought expression.

E.g.: «After dinner I'm still thinking about Clare's drawing, so I walk out to her studio to look at it. Clare is making a huge sculpture out of tiny wisps of purple paper; it looks like a cross between a *Muppet* and a bird's nest» [Niffenegger A. 2003, p. 251]. – «Клер створює

величезну скульптуру з дрібнесеньких клантиків фіолетового паперу, щось середнє між лялькою і пташиним гніздом» [Ніффенгер О. 2016, с. 257].

Puppets – are an ensemble cast of puppet characters created by Jim and Jane Henson in 1955. It was formed by using words *marionette* and *puppet* (маріонетка і лялька).

In the late 20th century, linguistic culturology emerged on the line of contact of linguistics and cultural studies. It investigates correlation and interference of culture and language, its functioning and represents this process as a coherent structure of linguistic and cultural content [Азимов, Шукин 2009, с. 127].

Any innovation is a result of human activity and has not only additional expressive and emotional meaning, but also cultural. Each culture has its own specific features, which are determined in the linguistic literature as ‘language of culture’, i. e. system of signs and their relations, with which the coordination of value-semantic forms and organization of existing or emerging representations, images, concepts and other semantic constructions were established [Шамне 2000, с. 33].

For instance: *artbabe* – this occasionalism is created to designate a woman who works in the field of art, creates something with her own hands. The word consists of the noun *art* (мистецтво) and *the babe* (немовля). The word *babe* is of American origin. The author combines two language units to form a new word based on his national language model. Linguocultural field of knowledge aims identifying the features of conceptualization and categorization of the environment in the mind of an ethnic group by analyzing linguistic data that provide access to processes and phenomena in the mental world of a person. Linguistic culturology is directly related to the study of the national picture of the world, linguistic consciousness, features of the mental and lingual system [Красных 2002, с. 12].

One of the fundamental issues of linguistic research and the emergence of innovations is the problem associated with the search for national peculiarities of speech units of particular ethnic groups. The fundamental requirement for the formation of occasional units is the author. However, the individual aspect of a language personality is not capable to influence the formation of language traditions and knowledge of the world, since the core of this knowledge is formed by social information about the world [Красных 2002, с. 44].

Scholars agree that language personality can be studied by analyzing his or her vocabulary. It allows to find out a person’s belonging to a certain society, education, character, gender, etc. [Маслова 2001, с. 110].

The sphere of an author’s identification is the meaning of occasional units, which represent the information not only about denotation and signification, but also about a person’s emotional perception of the relevant realities, his or her relation with national and cultural traditions, and the associations they may cause. The substantive side is connected with the cognitive activity of a person, and the world is seen through the culture lens, historical and social experience of a certain people, its linguistic and cultural community [Лебедева 2002, с. 25].

People use language to explain the world and to form one or another of its models. Language is a means of penetrating in a person’s mentality and culture. Mentality is «a system of images underlying a person’s conception of the world, his place in this world that determines the actions and behavior of people» [Полюжин 2011, с. 115]. It manifests itself in everything that a person thinks, how he or she evaluates life and correlates it with being [Венжинович 2006, с. 9]. Mentality, moreover, is clearly evident as a factor that influences people’s choices in transitional periods of their development and as a phenomenon of revealing the mechanism of self-determination of the historical subject in the position of choice. In this case, scholars mean that culture, language, and forms of communication exist beyond mentality, but at the same time participate in its formation.

The notions ‘mentality’ and ‘model of the world’ are distinguished by the level of awareness [Венжинович 2006, с. 10]. The model of the world is a generalized visual image of the world that acts as an outer shell of the subject. Each individual model of the world has a very complex structure and performs a variety of functions, but a common feature for all models of the world is their iconic character. Language stands for the sign, and the diversity of its forms as well as peculiarities. [Мосунов 2007, с. 14].

The model of the world is the reality of human consciousness. A person tries to create a simple and clear model of the world to replace the existing one. Worldview positions occupy an important place in shaping the language model of the world [Качмар 2014, с. 175]. The language model of the world represents the cultural one. However, the language model is poorer than the cultural one [Венжинович 2006, с. 11].

Language reflects people’s character, their national features. It is obvious to the native speaker influencing his thinking and worldview. The language model of the world is original and contains not only scientific but also domestic, mythological and everyday knowledge.

It helps to study the interaction processes of language, thinking and reality in order to understand the leading role of language in the creation and reflection of the inner world of a person. This notion is one of the leading in linguistics and other humanities. It constitutes a set of value-based beliefs of a human being about the world, which reveal the features of his or her worldview. The model of the world includes a value-oriented knowledge of the world that a person has as a result of all his spiritual activity [Карасик 2004, с. 224]. V. Humboldt wrote about the language model of the world and believed that «different languages are organs of nation’s original thinking and perception» [Гумбольдт 1985, с. 253]. In his opinion, each nation accepts the diversity of the world and nominates individual fragments of the world in its own way, though the peculiarity of the created model of the world is determined by individual, group, national, verbal and non-verbal experience. M. Heidegger used a similar philosophical approach. He wrote that the model of the world does not depict the world, but constitutes the world that is perceived as a model. According to

him, there are complex relationships between the picture of the world, reflection of the real world, the language model of the world and fixation of this reflection [Хайдеггер 1993, с. 7].

Considering the broad understanding of the notion 'the language model of the world', its definition should be reduced to the narrower concept of 'national language model of the world' expressed by means of a particular language worldview and perception of a certain ethnic group [Голубовська 2004, с. 23]. It is necessary to distinguish individual author's innovations, as the units that are typical for the writer's creativity in general and symbolize his national language image of the world.

There are as many language models of the world as there are languages, each of which reflects the unique result of centuries-old work on the consciousness of a human being. The originality of each language model of the world becomes apparent only against the background of others, so the comparison and analysis of their universal components attract the attention of many scholars. The national language image of the world is the specific view of the real world and all that is brought into it by the human consciousness registered in vocabulary [Чернишенко 2007, с. 161].

The researchers note that the national and cultural component is formed in the process of socialization of the personality. It is a component of cultural competence and defines the national specificity of the communicators. This component is also able to determine the national specificity of the mental and lingual structure of representatives of a particular community, which helps to outline peculiarities of national character, consciousness and experience of communicators [Красных 2002, с. 42].

It is well known that the national and cultural image of the world is prior to the language. However, the ethnic and cultural model of the world is realized and verbalized and preserved by language, which does not fix everything that covers the ethnic vision of the world, but is able to describe it [Венжинович 2006, с. 10].

Nowadays most researchers are concentrated not on philosophical but scientific understanding of the language model of the world. This issue is widely considered by linguistics. From the point of view of A. Vezhytska, the national and cultural specificity of mentality and character of the ethnos lies not only in the lexical and semantic language level, but also in the morphological and syntactic ones [Вежбицкая 1996, с. 43].

This view is also shared by V. M. Teliya, who believes that the language model of the world is created not only by means of specific vocabulary and reification of procedural meanings, but also by «using syntactic constructions that initially reflect the relationship between the elements of reality perceived objectively» [Телия 1996, с. 82]. Thus, language models the specific features of the national worldview and mentality at all levels.

In general, the language model of the world is anthropocentric, concentrated on a person who explores the world autonomously and creates linguistic means of fixing and transferring knowledge about it to others [Кардашук 1997, с. 120].

The same meaning can be conveyed through different language units, which differ in stylistic and meaningful connotations. Connotation is defined as an additional semantic or stylistic nuances that are superimposed on the basic meaning of the word and serve to express emotional and expressive colour, providing the expressions with a tone of solemnity and familiarity [Розенталь, Теленкова 1985].

Cultural connotations in language, according to the various scholars, should be sought by using various modern methods of linguistic research in cognitive linguistics, frame semantics, logical analysis of language and semiotics. N. H. Bragina, who studies units of the phraseological level, considers that cultural component of language is in culturally marked words, such as metaphor or phraseological units. D. O. Dobrovolsky thinks that idiomatic expressions, find manifestations of culture in the semantics of language units which consist of untranslatable idioms [Добровольский 1996, с. 71].

Each occasional unit contains definite information indicating the author of the innovation formed that reflects cultural and historical features of a particular nation. National specificity is defined by «deep penetration into the very essence of the national identity of the people, revealing how the unity of the mental disposition of the nation is transmitted by language, and how it gets complicated in literature by the identity of the author's individual style and character» [Кашкин 1977, с. 391].

Considering multi-faceted issue, such a phenomenon as 'language personality' should be taken into account. It complements the language model of the world within the artistic work that reflected itself in the form of individual and creative representation. So, language system, author's biography and purpose influence the nature of such a model of the world [Гумений 2018, с. 190].

General problem of the reproduction of the national and language picture of the world includes several important points to stand out. First of all, it is the presence of such components as semantic (national vocabulary – equivalent and non-equivalent); connotative (emotionally coloured elements, cultural and historical realities); pragmatic (transferring the pragmatic meanings of the words) [Русанівська 1988, с. 62].

Conclusions. The linguocultural approach is determined by the formation and development of linguistic culturology and is aimed at studying language and culture. The study of occasional units in terms of national and cultural specificity in our time is relevant and important, because it contributes to a better understanding of the culture and thinking of the nation who speaks a particular language, which, in turn, affects the success of intercultural communication. Thus, the influence of the national language image of the world on the formation of occasional vocabulary is significant. After all, the language model of the speaker reflects his or her mentality, ideas, as well as the national specificity of the entire nation. Experiencing the world, a human being forms its nonce-words, which are both linguistically stipulated.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий: теория и практика обучения языкам. Москва: ИКАР, 2009. 448 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. / перевод с англ., ответственный редактор М. А. Кронгауз, вступительная статья Е. В. Падучевой. Москва: Русские словари, 1996. 412 с.
3. Венжинович Н.Ф. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2006. Вип. 14. С. 8–13.
4. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. д-ра філол. наук. Київ. 2004. 38 с.
5. Гулыга А.В. Русская идея как постсовременная проблема *Русская идея*: Сборник произведений русских мыслителей. Москва: Айрис-пресс, 2002. С. 5–24.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / пер. с нем. М. И. Левиной, О. А. Гулыга, А. В. Михайлова, С. А. Старостина, М. А. Журинской. Москва: Прогресс, 1985. 451 с.
7. Гумений В.В. Відтворення мовної картини світу при перекладі художнього тексту. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (1). С. 189–192.
8. Добровольский Д.О. Образная составляющая в семантике идиом. *Вопросы языкознания*. 1996. № 1. С. 71–93.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Москва: Гнозис. 2004. 390 с.
10. Кардашук О.В. Картина світу і модель семантичних відношень у лексиці. *Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 23–25 жовт. 1997 р.). Чернівці, 1997. Ч. 2. С. 205–210.
11. Качмар О.Ю. Проблема співвіднесення концептуальної та мовної картин світу *Актуальні питання гуманітарних наук*: збірник наукових праць. Ужгород, 2014. Вип. 9. С. 173–178.
12. Кашкин И.А. Для читателя современника: Статьи и исслед. Москва: Сов. писатель, 1977. 558 с.
13. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
14. Лебедева Т.Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові: автореф. дис. канд. філологічних наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2002. 20 с.
15. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
16. Мосунов Е.Л. Язык и картина мира: автореф. дис. канд. филос. наук. Магнитогорск. 2007. 25 с.
17. Полюжин М.М. Культура – текст – індивідуально-авторський концепт. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2011. Вип. 19. С. 114–119.
18. Русанівська М.В. Національний колорит у перекладному творі. *Рад. літературознавство*. 1988. № 7. С. 61–62.
19. Сердюк О.В. Національно-культурна специфіка англійських концептів кішка та собака *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Харків, 2015. Вип. 73, С. 140–42.
20. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. 3-е. изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 1985. 399 с.
21. Телия В.Н. Роль образных средств языка в культурно-национальной окраске миропонимания. *Этнопсихолингвистические аспекты преподавания иностранных языков*. Москва: Институт языкознания РАН, 1996. С. 82–89.
22. Хайдеггер М. Путь к языку. Время и бытие. Москва, 1993. С. 7–8.
23. Чернищенко І.А. Фактори формування національних мовних картин світу *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 2. С. 158–162.
24. Шамне Н.Л. Семантика немецких глаголов движения и их русских эквивалентов в лингвокультурологическом освещении: монография. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. 392 с.
25. Ніффенеггер О. Дружина мандрівника в часі: роман; пер. з англ. Н. Хаєцької. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 592 с.
26. Niffenegger A. *The Time Traveler's Wife: a Novel*. Orlando: Harvest Book, 2003. 546 p.

REFERENCES

1. Azimov E.G., Shchukin A.N. (2009) *Novyi slovar metodicheskikh terminov i poniatii: teoriya i praktika obucheniya yazykam* [New Dictionary of Methodological Terms and Concepts: Theory and Practice of Language Instruction]. Moskva: Publishing house IKAR. 448 s. [in Russian].
2. Vezhbitskaya A. (1996) *Yazyk. Kultura. Poznaniye* [Language. Culture. Cognition] / translated from English, executive editor M. A. Krongauz, introductory article by Ye. V. Paducheva. Moskva: Russkiye slovari. 412 s. [in Russian].

3. Venzhynovych N. F. (2006) Kontseptualna i movna kartyna svitu yak pokhidni etnichnykh mentalitetiv [Conceptual and Linguistic Pictures of the World as Derivatives of Ethnic Mentality]. *Linhvistychni studii*: collection of scientific works. Donetsk. Vol. 14. S. 8–13 [in Ukrainian].
4. Holubovska I.O. (2004) Etnospetsyfichni constanty movnoi svidomosti [Ethno Specific Constants of Language Consciousness]. Author's abstract of Doctor's dissertation. Kyiv. 38 s. [in Ukrainian].
5. Gulyga A.V. (2002) Russkaya ideya kak postsovremennaya problema [Russian Idea as Post-Contemporary Problem]. *Russkaya ideya*: a collection of works by Russian Thinkers. Moskva: Airis-press. S. 5–24 [in Russian].
6. Humboldt W. (1985) Yazyk i filosofiya kultury [Language and Philosophy of Culture] / translated from German by M. I. Levina, O. A. Gulyga, A. V. Mykhailova, S. A. Starostina, M. A. Zhurinskaiya. Moskva: Progress. 451 s. [in Russian].
7. Humeniy V.V. (2018) Vidtvorennia movnoii kartyny svitu pry perekladi khudozhnogo tekstu [Reproduction of the Linguistic Picture of the World in the Translation of an Artistic Text]. *Molodyi vchenyi*. No. 2(1). S. 189–192 [in Ukrainian].
8. Dobrovolskiy D.O. (1996) Obraznaya sostavlyayushchaya v semantike idiom [The Figurative Component in the Semantics of Idioms]. *Voprosy yazykoznaniiya*. No. 1. C. 71–93 [in Russian].
9. Karasyk V.I. (2004) Yazykovoi krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]: monograph. Moskva: Gnozis. 390 s. [in Russian].
10. Kardashchuk O. V. (1997) Kartyna svitu i model semantichnykh vidnoshen u leksytsi [The World Model and Model of Semantic Relations in Vocabulary]. *Humanitarna osvita: faktor svitovoi intehtatsii*: materials of the International scientific-practical conference. (Chernivtsi, 23–25 October 1997). Chernivtsi. Part. 2. S. 205–210 [in Ukrainian].
11. Kachmar O.Yu. (2014) Problema spivvidnesennia kontseptualnoi ta movnoi kartyn svitu [The Problem of Correlation of Conceptual and Linguistic World Model]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*: collection of scientific works. Uzhhorod. Vol. 9. S. 173–178 [in Ukrainian].
12. Kashkin I. A. (1977) Dlia chitatelya sovremennika: Statyi i issledovniya [For the Contemporary Reader. Articles and Research]. Moskva: Sovetskiy pisatel. 558 s. [in Russian].
13. Krasnykh V.V. (2002) Etnopsykholingvistyka i lingvokulturologiya [Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology]: Course of lectures. Moskva: Publishing house: «Gnozis». 284 s. [in Russian].
14. Liebedieva T.B. (2002) Dynamika rozvytku viyskovoї leksychnoi pidsystemy v suchasniy nimetskiy movi [Dynamics of the Development of Military Lexical Subsystem in Modern German]: avtoref. dys. candidate of philology: 10.02.04 / Kyiv National Linguistic University. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
15. Maslova V.A. (2001) Linhvokulturologiya [Linguoculturology]: a manual for students in higher education. Moskva: Publishing Center «Akademiya». 208 s. [in Russian].
16. Mosunov Ye.L. (2007) Yazyk i kartina mira [Language and the World Model]: Author's abstract of PhD thesis in philosophy. Magnitorsk. 25 s. [in Russian].
17. Poluzhyn M.M. (2011) Kultura – tekst – indyvidualno-avtorskiy kontsept [Culture – Text – Individual Author's Concept]. Scientific Notes of National University «Ostrozka akademiya». *Series «Philology»*. Vol. 19. S. 114–119 [in Ukrainian].
18. Rusanivska M.V. (1988) Natsionalniy koloryt u perekladenomu tvori [National Identity in a Translated Work]. *Radianske literaturoznavstvo*. No. 7. S. 61–62 [in Ukrainian].
19. Serdiuk O.V. (2015) Natsionalno-kulturna spetsyfika anhliyskiykh kontseptiv kishka ta sobaka [National and Cultural Specificity of English Concepts Cat and Dog]. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Philology»*. Kharkiv. Vol. 73, S. 140–142 [in Ukrainian].
20. Rozental D.E., Telenkova M.A. (1985) Slovar-spravochnik lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]. 3rd. edition, revised and expanded. Moscow: Prosveshcheniye. 399 s. [in Russian].
21. Teliya V.N. (1996) Rol obraznykh sredstv yazyka v kulturno-natsionalnoi okraske miroponimaniya [The role of language figurative means in the cultural and national identity of world-conception]. *Etnopsikholingvisticheskiye aspekty prepodavniya inostrannykh yazykov*. Moscow: The Institute of Linguistics RAS. S. 82–89 [in Russian].
22. Heidegger M. (1993) Put k yazyku. Vremya i bytiye. [Path to Language. Time and Being] Moscow. S. 7–8 [in Russian].
23. Chernyshenko I.A. (2007) Faktory formuvannia natsionalnykh movnykh kartyn svitu [Factors of the Formation of the National Language World Model]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*. Vol. 2. S. 158–162 [in Ukrainian].
24. Shamne N.L. (2000) Semantika nemetskiykh glagolov dvizheniya i ikh russkikh ekvivalentov v lingvokulturologicheskoy osveshcheniyi [Semantics of Motion Verbs in German Language and Their Russian Equivalents in terms of Cultural Linguistics]: monograph. Volgograd: Publishing house VolSU. 392 s. [in Russian].
25. Niffenegger A. (2003) *The Time Traveler's Wife: A Novel*. Orlando: Harvest Book. 546 p. [in English].
26. Niffenegger A. (2016) *Druzhyna mandrivnyka v chasi* [The Time Traveler's Wife]; translated from English by N. Khayetska. Kharkiv: Book club «Klub Simeinoho dozvillia», 592 s. [in Ukrainian].

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ

Анотація. У статті здійснено аналіз впливу лінгвокультурології на формування okazіональних новоутворень в англійській мові. Актуальність дослідження полягає в необхідності виявлення й поглибленого аналізу лінгвокультурологічних особливостей індивідуально-авторських неологізмів, які віддзеркалюють особливості формування й змісту цих одиниць. Метою статті є визначення ролі лінгвокультурологічного впливу на функціонування okazіональної лексики. Завдання дослідження охоплюють визначення термінів *оказіональна одиниця* та *лінгвокультурологія*, аналіз okazіоналізмів як авторських новотворів та вплив англійської мовної картини світу на виникнення okazіональних слів. Взаємозв'язок між мовою та культурою вважається істотним у сучасній лінгвістиці. Лінгвокультурологія досліджує співвідношення та взаємовплив культури й мови. Мова виступає засобом проникнення в менталітет і культуру людини. Культура та нація відображені в національній мовній картині світу, яка сприяє вивченню процесів взаємодії мови, мислення та дійсності з метою розуміння провідної ролі мови у створенні та відображенні внутрішнього світу людини. Основну увагу в роботі акцентовано на okazіональній одиниці як на витворі окремого автора, який є мовною особистістю та складником певної нації. Встановлено, що лінгвокультурологія безпосередньо пов'язана з вивченням okazіоналізмів. Обґрунтовано думку про те, що кожний okazіоналізм містить певну інформацію, що вказує на автора сформованого новоутворення, яке відображає культурні та історичні особливості конкретного народу. У наш час вивчення індивідуально-авторських новоутворень із точки зору національної та культурної специфіки є актуальним та важливим. Воно сприяє кращому розумінню культури та розвитку мисленневих здібностей представників кожної нації. За свідченням багатьох дослідників, вплив лінгвокультурологічних чинників на формування okazіональної лексики є значним.

Ключові слова: okazіоналізм, новоутворення, лінгвокультурологія, картина світу, національна картина світу, мовна картина світу.

© Цонинець М., 2020 р.

Марія Цонинець – аспірант, асистент кафедри прикладної лінгвістики, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

Maria Tsonynets – postgraduate student, assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

ЛІНГВОФРАЗЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СІМ'Я* ЯК ДУХОВНОЇ ЦІННОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ВІКТОРА БОЙКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'37+821.161.2:316.614.5

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).360–365

Черненко О. Лінгвофразеологічна інтерпретація концепту *сім'я* як духовної цінності в поетичному світі Віктора Бойка; 18 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано місце та значення концепту *СІМ'Я* в поетичному світі Віктора Бойка, зроблено спробу дослідити сімейні цінності крізь призму фразеології української мови й проаналізувати принципи, на яких базується родина. Визначено значення концепту *СІМ'Я* як одного з пріоритетних аспектів аксіологічної науки, а також досліджено мікроконтексти поетичних текстів митця, у яких цей ціннісно-лінгвістичний аспект набуває найяскравіших ознак. Проаналізовано складники концепту *СІМ'Я*, виокремлено напрямки розвитку цього поняття. А також зосереджено увагу на характеристиці духовних цінностей особистості, подано найпереконливіші класифікації вчених щодо їхнього існування. Запропоновано мікроконтексти, у яких найглибше можна виокремити основні риси концепту *СІМ'Я*, обґрунтовано ідіостильову й філософську картини світу В.С. Бойка, відповідні риси його мовної картини світу. Сімейні цінності – це визначені суспільством норми й постулати, на яких базується, а також принципи, яких дотримується, родина. Формування поняття *духовні цінності* разом із сімейними відбувалося протягом багатьох століть не лише в соціумі, але й в українській лінгвокультурі. Окрім того, родина належить до базових духовних цінностей людини. Родинні мотиви наявні в народній творчості: піснях, легендах, казках, прислів'ях тощо, а також є актуальними для літературної діяльності. Відповідно цей концепт є універсальним і регулярно вербалізується низкою лексем. Використання автором художніх засобів робить мову його творів виразною й точною. Влучні метафори або цікаві порівняння виокремлюють лірику Віктора Бойка з-поміж творів інших митців. Макроконцепт *СІМ'Я* є важливим складником будь-якої лінгвокультури, адже протягом багатьох століть чи навіть тисячоліть родинні зв'язки були найменшою державною ланкою. Родина посідала чи не найперше місце серед усіх ціннісних орієнтирів індивіда. Серед багатьох інтенцій, у яких вербалізується концепт *СІМ'Я*, виділяємо такі художньо-семантичні смисли, у яких він реалізується: *родина – близькі родичі, родина – пам'ять, родина – війна, родина – захист від негараздів, родина – думки, родина – щастя, любов, родина – кохання, родина – рідний край.*

Ключові слова: сім'я, моральні цінності, аксіологічна наука, поетичний світ, лінгвістика, фразеологія, концепт.

Сімейні цінності – це визначені суспільством норми й постулати, на яких базується, а також принципи, яких дотримується родина. Формування поняття *духовні цінності* разом із сімейними відбувалося протягом багатьох століть не лише в соціумі, але й в українській лінгвокультурі. Окрім того, родина належить до базових духовних цінностей людини. Родинні мотиви наявні в народній творчості: піснях, легендах, казках, прислів'ях тощо, а також є актуальними для літературної діяльності. Відповідно цей концепт постає універсальним і регулярно вербалізується низкою лексем. Використання автором художніх засобів робить мову його творів виразною й точною. Влучні метафори або цікаві порівняння виокремлюють лірику Віктора Бойка з-поміж творів інших митців. Макроконцепт *СІМ'Я* є важливим складником будь-якої лінгвокультури, адже протягом багатьох століть чи навіть тисячоліть родинні зв'язки були найменшою державною ланкою. Родина посідала чи не найперше місце серед усіх ціннісних орієнтирів індивіда. Серед складових частин концепту *СІМ'Я* можна виділити такі художньо-семантичні смисли, у яких він реалізується: *родина – близькі родичі, родина – пам'ять, родина – війна, родина – захист від негараздів, родина – думки, родина – щастя, любов, родина – кохання, родина – рідний край.*

Постановка проблеми. В українській лінгвокультурі поняття духовних цінностей у свідо-

мості носіїв мови формувалося протягом багатьох століть та зазнало впливу християнського віросповідання, учення видатних просвітителів, педагогів, філософів, громадських діячів, які пропагували гуманістичні ідеали, проголошуючи значущість людського існування.

Аналіз досліджень. У сучасному мовопросторі концепт *СІМ'Я* привернув увагу таких науковців, як А.А. Рижкіна [Рижкіна 2014], яка спрямувала вектори свого дослідження на етимологічний аналіз концепту *СІМ'Я* в китайській мові; К.В. Коротич [Коротич 2017] – на вивчення змін у концепті *СІМ'Я*, що відбулися за радянських часів. Ґрунтовною є праця В.Б. Яковлевої [Яковлева 2008], яка проаналізувала мовне вираження репрезентантів концепту в українській мовній картині світу, визначила склад лексико-семантичної групи *СІМ'Я* як основного виразника однойменного концепту, простеживши зміни в синхронному та діахронному аспектах.

Мета статті – обґрунтувати поняття *духовні цінності*, визначити, що є такими цінностями для конкретної мовної особистості. Духовні цінності протиставляються цінностям матеріальним, а епітет *духовні* вказує на зв'язок цінностей із внутрішнім світом людини.

Методи й методики. Під час дослідження було використано як загальнонаукові методи, до яких належать метод аналізу та синтезу, описовий

метод, так і суто лінгвістичні: метод когнітивного аналізу, зіставний і метод семантико-стилістичного аналізу. Такий підхід дасть змогу глибше пізнати природу поетичного ідіостилію В.С. Бойка.

Актуальність статті полягає саме у вирішенні питання співіснування національних духовних цінностей і сімейних, а також їхнього зв'язку з народною творчістю, осмисленні й вираженні кризь призму концепту *СІМ'Я*.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових студіях серед учених немає єдності щодо класифікації духовних цінностей, хоча всі переконані в тому, що вони належать до феноменів свідомості людини й знаходять вияв у найбільш значущих орієнтирах: нормах, ідеалах, почуттях тощо, які зумовлюють розвиток окремого індивіда або етнічної спільноти чи людства в цілому. Науковці пропонують класифікувати духовні цінності за різними критеріями. Із формального погляду серед цінностей можна виокремлювати позитивні й негативні, відносні й абсолютні, об'єктивні й суб'єктивні; за змістом існують речові, етичні, естетичні, логічні; за способом існування – духовні, матеріальні, духовно-матеріальні [Серебренникова 2011, с. 29]. У роботі О.Ф. Серебренникової виокремлено п'ять сфер існування цінностей. Це сфера Істини, де встановлено, чи відповідає реалія дійсності, тобто функціонує бінарна опозиція «правда / брехня»; сфера Прекрасного, де цінності протиставляються за критеріями «краса / потворність»; сфера Етики, у межах якої виявляється усвідомлення «добре / погано», причому цей критерій залежить від норм моралі, установлених у певній спільноті, або ж від внутрішніх настанов особи, її особистого розуміння, що є добро, а що – зло; сфера Задоволення, яка регламентує ціннісні відносини на рівні «приємно / огидно» й відповідає за стосунки з іншими людьми, контактування з різними речами, явищами тощо; сфера Практична користь – галузь, яка стосується визначення прагматичної якості речей, явищ, спілкування тощо за критеріями «корисно / некорисно / марно» [Серебренникова 2011, с. 29].

У словнику зафіксовано такі значення слова *духовність*: «1. Зв'язаний із внутрішнім психічним життям людини, моральним світом її; зв'язаний із спільністю ідей, поглядів, прагнень; нематеріальний, нетілесний. 2. Стос. до релігії, церкви, належний їм; протилежне с в і т с ь к и й; який готує служителів культу, який відає, управляє церковними справами; який є служителем релігійного культу; який належить служителю церкви. 3. У значенні духовна. Те саме, що духівниця [СУМ 1971, Т. 2, с. 445]. Таким чином, можна стверджувати що духовні цінності не мають матеріального вияву, стосуються внутрішнього світу людини й в українській лінгвокультурі дотичні до релігійного життя.

Свою класифікацію запропонував і Ш. Шварц, розподіливши цінності на дві великі групи: індивідуальні й колективістські. Усього науковець виділяє десять базових цінностей. До індивідуальних він зараховує такі: 1) влада, престиж; 2) досягнення

(особистий успіх); 3) гедонізм (власна насолода, задоволення); 4) враження; 5) саморозвиток. Другу групу репрезентують такі цінності: 1) універсалізм (усвідомлення значущості всіх людей, відповідальність за природу, екологічний стан тощо); 2) доброзичливість (покращення добробуту інших людей); 3) традиція (повага до інших звичаїв, релігій тощо); 4) комфортність (уникнення тих ситуацій, які могли б засмутити інших); 5) безпека (гармонія, стабільність взаємин між людьми) [Черненко 2018, с. 113–114]. Науковець проголошує важливість духовних цінностей як для окремої особистості, так і для суспільства в цілому.

Більш стисла класифікація представлена в праці О.І. Вишневського, який поділяє духовні цінності на абсолютні (вічні), які можна вважати універсальними в усьому світі; на національні (причому окремо етносу), громадянські, сімейні та особисті [Вишневський 2003, с. 45]. При цьому до абсолютних (або вічних) належать ті норми, що є загальноприйнятими, ustalеними в усьому світі, а їхнє порушення в усіх народів визнається як злочин, що заслуговує якщо не на найвище покарання, то принаймні на загальний осуд. До універсальних цінностей варто зарахувати право на життя, любов, сюди ж належить категорія добра, краси тощо. Про це пише Ю.Є. Кобіна, підкреслюючи, що «загальнолюдські цінності, до яких належить і сама людина, її життя та щастя, здебільшого є вічними, їхня актуальність визначається соціальною більшістю й необхідністю» [Кобіна 2004, с. 50]. Отже, абсолютні цінності можна вважати загальнолюдськими.

Національні цінності – це ті параметри, що є важливими для кожної окремо взятої нації. До цієї групи належать етнічні концепти, тобто ті реалії, які є маркованими для конкретного народу. Наприклад, для українців такими концептами є *КАЛИНА, ТРИЗУБ, КОЗАК, УКРАЇНА, ВИШИВАНКА* тощо; для росіянина концептами, що репрезентують національні цінності, будуть *БЕРЕЗА, ВЕДМІДЬ, РОСІЯ* тощо; японські національні цінності знайдуть відображення в концептах *ХОККУ, КІМОНО, ТЯДО* тощо.

Сімейні цінності – це принципи, на яких базується родина. Сюди належать концепти *КОХАННЯ, ДІТИ, ЧОЛОВІК, ДРУЖИНА, БАТЬКО, МАТИ, СЕСТРА, ДІМ, ДОБРОБУТ, ВІРНИСТЬ* та багато інших реалій, так чи інакше пов'язаних із родинним життям.

Як продукт певної соціальної системи родина відбиває стан розвитку цієї системи, впливає на життя та діяльність кожного окремого представника спільноти, а також може набувати символічного значення, відбиваючи духовні надбання народу, його особливості світосприйняття. Досліджуючи фразеологізми, які містять лексеми на позначення сімейних стосунків, А.А. Гайченя зазначає, що тут духовні настанови й цінності домінують над матеріальними: «Опозиція матеріальне – духовне одна з найбільш частотних для антонімічних фразеологізмів у будь-якій мові; крім того, низьке значення матеріальних цінностей порівняно з моральними в

ідеалізованих стереотипах у цілому властиве російській мовній картині світу» [Гайченя 2018, с. 71].

У лексикографічних джерелах зазначено, що сім'єю є: «1. Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина. 2. Група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами» [СУМ 1978, Т. 9, с. 224]. Тобто концепт СІМ'Я може розглядатися в кількох смислових площинах: батьківські відносини; шлюбні відносини; родинні зв'язки.

Концепт СІМ'Я є важливим для В.С. Бойка як одна з базових духовних цінностей: «Образ матері, мотив синівської любові часто звучать у творах митця, до цього додаються й образи поетових дітей [Я – той... Електронний ресурс, с. 166].

Народна мудрість про те, що покладатися можна лише на себе, заявлена в численних прислів'ях і приказках (наприклад, «На бога взивай, а руки прикладай», «Хто все богу молиться, той швидко оголиться», «Тоді бог дасть, як сам заробиш» тощо) [Нема приповідки 1969, с. 65]. Золотий фонд української фразеології справив вплив і на творчість В.С. Бойка, зумовивши появу рядків, у яких автор закликає надіятися лише на себе, а не на Бога: «*бо, певно, добре кожен з них засвоїв / надіятись на себе, не на Бога*» [Зазимки 1990, с. 14–15].

Родина – близькі родичі. Найчастіше в поетичній картині світу В.С. Бойка лексеми-репрезентанти концепту СІМ'Я реалізують своє узуальне значення, зафіксоване в словниках: «*Хлоп'я мамусі радісно гука – / мовляв, дивись: дорослий, сам умію, / а та стоїть схвильована без міри*» [Зазимки 1990, с. 53], «*І мати зітхне: слава богу... / І батько про справи спита, / коли я вернусь до порога*» [Зазимки 1990, с. 13], «*За горілку невістка сина лає / на півсела*» [Зазимки 1990, с. 7], «*позичу в сина кваліральні фарби*» [Зазимки 1990, с. 9], «*їй вона не йтме, ніби все чекатиме, / щоб доньку народити попросив*» [На белебні 2016, с. 133], «*Я б сестрі зізнався, що сумую дуже / за тобою, тільки нащо знати їй!..*» [На белебні 2016, с. 143], «*Так жінка усміхнеться тепло й просто (дружина дядьку, матінка малому)*» [Битий шлях 1989, с. 94]. Автор описує звичайні побутові речі: хвилювання матері за сина, повернення сина додому, сварку дружини й чоловіка через зловживання останнього алкоголем тощо.

Зазвичай при осмисленні родини як близьких людей виникають позитивні емоції: «*Коровая батько взяв у руки, / До грудей притис, немов боявсь, / Що почує, як у серці стука, / Невелика батькова сім'я*» [Пролог 1976, с. 15], «*А вдома чекає на мене / сім'я немала й невелика*» [Зазимки 1990, с. 61], «*Не прислухайся, то наш син упертий / напевне... по команді вчиться спати*» [Зазимки 1990, с. 68]. Як бачимо, автор використовує епітети *невелика, немала* щодо лексеми *сім'я*, щоб указати на кількість осіб, при цьому поет вдається до синтагматичної сполучуваності слів на позначення членів родини з лексемами *коровай і серце*, із займенником *наш* за для того, щоб показати свою любов, прив'язаність до родини.

Звичайні сімейні будні передано в поетичних рядках за допомогою експресії дієслів: «*А вранці, перш, ніж кип'ятити чай / і лаятись з дружиною до вечора / постою, виглядаючи з-за штори / матусеньку майбутніх синичат*» [На белебні 2016, с. 91].

Поет апелює також до автобіографічних деталей, зокрема, наголошує на професії свого батька, що виражається відповідними лексемами: «*Співає моя мама горяком, / а батько все навприсядки укотре / перед застіллям чеше гопака... А я онук, а також – син шевця, від нього вміння приладнати латку... / Звучить горяк – од мами пісня ця. / І, поки я живий, танцює батько*» [На белебні 2016, с. 106].

В.С. Бойко також вживає епітет *класний*, який уже у своїй структурі містить позитивні конотації, щоб показати майстерність батька: «*Вкриваємо бляхою колодязний дах. / За вуха мороз бере, як за власні. / Ми з батьком – два майстри / не те, щоб класні, / а все ж не вважаємось за невдах*» [Битий шлях 1989, с. 5].

Радість від весілля передано за допомогою епітета *хмільний*: «*Хмільний в руках у свата глек*» [На белебні 2016, с. 90]. З одного боку, це художнє означення вказує на розмах свята, а з іншого, демонструє стан піднесення, збудження, який зазвичай панує на весіллях.

Узагалі ж сім'я асоціюється в митця з місцем, де панує щастя та добро: «*А парадне, трибунне життя, / в планах, звітах, / «потрібних» статтях. / Часом і – вдалині від сім'ї – там, де вічно живуть солов'ї*» [Зазимки 1990, с. 35]. Автор формально протиставляє парадне життя життю сімейному. На позитивне сприйняття останнього налаштовує уточнювальна конструкція в кінці строфи. Пісня солов'я, як відомо, символізує радість, чистоту, любов, а прислівник *вічно* підкреслює, що ця радість буде тривати завжди.

Родина – пам'ять. Значна кількість мікроконтекстів, у яких використано лексеми-вербалізатори концепту СІМ'Я, мають підґрунтям мотив пам'яті – один із провідних мотивів усієї творчості В.С. Бойка: «Провідними мотивами творів В. Бойка є мотиви часу, пам'яті, душевної чистоти, творчості, усього українського як справжнього й рідного» [Я – той... Електронний ресурс, с. 166]. Найчастіше майстер слова апелює до перцептивних відчуттів: зорових чи слухових: «*Моя мама на тому фото / ще красива і молода*» [Зазимки 1990, с. 36], «*Та раптом ніби спалах обпече – / в старім багеті сивина стареча / і стомлені такі знайомі плечі, / і світло ніби маминих очей*» [Зазимки 1990, с. 54], «*І мамин голос молодий – / щасливий і дзвінкий*» [Зазимки 1990, с. 58], «*Вишивала рушник / Тиха мати в засмученій хаті*» [Пролог 1976, с. 6]. Смиислове наповнення *родина – пам'ять* реалізується й у такій ілюстрації: «*ї не гасне калина за склом, / і хлібина у батьковій торбі / дотепер зігриває теплом*» [На белебні 2016, с. 70]. Автор використовує складну метафору за кольором *не гасне калина*, що ґрунтується на імпліцитному використанні образу вогню, виражену дієсловом *гаснути* (червоний ко-

лір вогню зіставлено з кольором стиглих ягід), при цьому апелюючи до фольклорного образу калини як символу безсмертя роду.

Враження від прочитаних перших казок зумовлюють виникнення порівняння казкових персонажів з рідними людьми: «*А Кай був схожий на Котигорошка, / і Герда – трохи на мою сестру*» [На белебні 2016, с. 111].

Родина – війна. Тісно з темою родини в художньому мовосвіті В.С. Бойка пов'язана тема війни, що, вочевидь, зумовлено біографією митця. Адже він сам народився незадовго після трагічних подій Другої світової війни. Отже, виформовується смисл **родина – війна**, який яскраво виявляється в рядках: «*...отам, на розі миру і війни, / бо сльози витира щербатий дядько, / бо сироти – то і його сини*» [Зазимки 1990, с. 17], «*...і був поет мій самородком / у чорнім зарищі війни. / І старший брат із ним прощався / й не повертався із журби, / і сорок років вибачався, / що низько вішалку прибив... Я просто плакав, немов його найменший брат*» [Зазимки 1990, с. 22], «*Синам чуби висріблює розлука, / Та вже роками старші за батьків, / А у війну вже грають їхні внуки... Ідуть з війни солдати стільки літ / І все ніяк не можуть повернутись*» [Пролог 1976, с. 20].

Узагальнений образ матері, що проводить сина в армію, наявний у такому мікроконтексті: «*Наскочать вітри-татари, / хвіртки в тулумбаси вдарять, / зберуть кочівниці-хмари / плачі усіх матерів. / І світ потемніє білий / в очах землі-породілля, / і паса її поріділі / розпатла сердитий зрім*» [Зазимки 1990, с. 12]. Для посилення емоційності автор використовує звукопис, застосовуючи алітерацію й асонанс. Зокрема, в останніх рядках задля передачі гуркоту грому наявна алітерація звука **р**. Порівняння вітрів з татарами, а хмар з кочівницями вмотивоване історичним минулим України, адже відомо, що кочівники-татари забирали слов'ян у полон, продавали в рабство. Механізм творення таких метафор полягає у використанні прикладок, що як різновид означення виступають своєрідною характеристикою образу. Таким чином, автор надає проблемі війни всесвітнього масштабу, це проблема вже не окремої матері, а самої планети – Землі.

Родина – захист від негараздів. Можна виокремити й смисл **родина – захист**, що вербалізовано за допомогою низки художніх засобів. Наприклад, майстер слова використовує контекстуальні фольклорні антоніми **червоний** та **чорний** як алюзію на відомий твір Д.В. Павличка «Два кольори». Відповідно, чорний символізує негаразди, білий і червоний – добробут, радість: «*Дівчата вишивають рушники, / а мати вишива мені сорочку, / щоб біло й червоно було синочку, / щоб чорно не було, хова нитки*» [Обличчям до багаття 1985, с. 20]. В іншому мікроконтексті: «*Дивлюсь: моя випростується мати, / неначе бачить – там, серед завій, / доволі хліба і дітей багато – були б усі здорові та живі*» [Зазимки 1990, с. 17], завії виступають тут символом життєвих негараздів, які можуть спіткати дитину, проте мати стоїть на-

сторожі й пильнує, щоб усі були живі й здорові. У наступному прикладі метафорична конструкція **дні похмури** також переноситься у сферу душевних переживань і символізує життєві негаразди, проте, ці негаразди здатні прогнати батькові руки: «*Та коли тривожно серце зрюка / В дні похмури – у мені живі / Батькові важкі і чесні руки, / І од них розвиднюється світ*» [Пролог 1976, с. 15]. Епітети **важкі, чесні** містять позитивну семантику, характеризують батька як силу, що здатна захистити від будь-якого лиха.

Родина – думки. Розуміння думок як дітей не є новим словом в українській поезії, радше таке переосмислення слід вважати алюзією на відомий твір Т.Г. Шевченка «Думи мої, думи мої...». У Бойка такі інтенції виражені порівняльною конструкцією орудного відмінка: «*Я слухав ті слова, я знаю їх, / хоч дітьми думи обсідають душу*» [На белебні 2016, с. 73].

Родина – щастя, любов. Життя з рідними людьми асоціюється в поетичному світогляді В.С. Бойка зі щастям, про що красномовно свідчить порівняння щасливого часу з родиною: «*...і будеш щасливий до ранку, немов між рідні*» [На белебні 2016, с. 87].

Образ сонця традиційно в українській лінгвокультурі наділений позитивними конотаціями, відповідно в рядках «*...до сонця батько сина підкидає, / щоб той також дітей своїх любив...*» [На белебні 2016, с. 7], метонімічна конструкція **до сонця батько сина підкидає** викликає стійкі асоціації з чимось теплим, високим, важливим, а складна синтаксична конструкція з підрядним мети передбачає досягнення гармонії та любові в родині.

Родина – кохання. Цей смисл реалізований у рядках, де ліричний герой із гіркою говорить про свою кохану: «*Чужою дружиною ти на подвір'ї / немов на засланні*» [На белебні 2016, с. 128]. В ілюстрації імпліцитно закладений жаль, що жінка стала дружиною іншого. Цей смисл демонструє порівняльний зворот із лексемою **заслання**. Використання епітета **чужий** щодо лексеми **дружина** поглиблює стан страждання ліричного героя. Почуття любові в поета асоціюється з родиною, що зумовлює виникнення різних порівняльних конструкцій: «*Я Вас любив, як донечку свою... Вас шанувати б, наче рідну матір*» [Зазимки 1990, с. 19].

Родина – рідний край. Художньо-семантичне наповнення **родина – рідний край** вербалізоване в поетичному ідіостилі В.С. Бойка за допомогою проперативу **Лопань** і синтагматичної сполучуваності з іменником **рідня**: «*Цю річку звати Лопань од віків – / скоріше не порожня, ніж неповна – / вона моя рідня, хоча й не кровна*» [На белебні 2016, с. 121]. Присвійний займенник **моя** також сприяє меліоризації концепту. Автор персоніфікує річку, прирівнюючи її до повноцінного члена родини.

Висновки. Як показав мовний матеріал, описуючи концепт **СІМ'Я**, В.С. Бойко вдається до відтворення стосунків між батьками й дітьми. З одного боку, це можна пояснити тим, що саме в дитинстві людина переживає найщасливіші моменти життя,

та пов'язані вони переважно з батьківською турботою, а з іншого боку, подібну тенденцію спостерігають і в пареміях. Досить часто в українських прислів'ях і приказках описуються стосунки між невісткою та свекрухою, батьками та дітьми, пле-

мінниками та дядьками й тітками. Стосунки між подружжям зрідка стають темою для народної творчості. У подальшому ми продовжимо досліджувати духовні цінності та більш детально проаналізуємо відповідні концепти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В.С. Битий шлях. Вірші. Київ: Молодь, 1989. 100 с.
2. Бойко В.С. Зазимки. Поезії. Харків: Прапор, 1990. 78 с.
3. Бойко В.С. На белебні. Вірші. Харків: Майдан, 2016. 298 с.
4. Бойко В.С. Обличчям до багаття. Поезії. Харків: Прапор, 1985. 45 с.
5. Бойко В.С. Пролог. Поезії. Харків: Прапор, 1976. 23 с.
6. Бойко Віктор Степанович. Я – той, що іде до людей... [Електронний ресурс]. Електрон. текст. дані (1 файл pdf: 224 Кб). URL <https://bitly.su/Qn77>.
7. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
8. Гайченя А.А. Концепт СЕМЬЯ в русской и испанской картинах мира. Лингвокультурологический анализ. *Язык и текст*. 2018. № 5. Т. 5. С. 68–77.
9. Кобина Ю.Е. Антропологизация духовных ценностей в современной культуре. Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 09.00.13 – Религиоведение. Философская антропология, философия культуры. Севастополь, 2004. 156 с.
10. Коротич К.В. Зміни в концепті РОДИНА за радянських часів (на матеріалі дитячої преси й літератури) *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 27. С. 124–142.
11. Нема приповідки без правди: [російські прислів'я та приказки з українськими відповідниками]. [уклад. Н. Беленькова]. [вид. 2-е, випр. і допов.]. Київ: Дніпро, 1969. 248 с.
12. Рижкіна А.А. Етимологічний аналіз концепту сім'я в китайській мові. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 37. С. 165–168.
13. Серебренникова Е.Ф. Ключевые понятия аксиологического анализа. Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов: [коллективная монография]. Москва: ТЕЗАРИУС, 2011. С. 27–40.
14. Словник української мови: в 11 т. [голов. ред. І.К. Білодід]. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. Г–Ж. 1971. 550 с. Т. 9. 1978. 921 с.
15. Черненко Г.А. Аксиологічні пропозиційні структури в українсько- та російськомовному масмедійному дискурсі України: дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01 та 10.02.02. українська мова. Київ, 2018. 513 с.
16. Яковлева В.Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 українська мова. Харків, 2008. 22 с.

REFERENCES

1. Boiko V.S. (1989) *Bytyi shliakh. Virshi* [The Beaten Path. Lyrics.] Kyiv: Molod. 100 s. [in Ukrainian].
2. Boiko V.S. (1990) *Zazymky. Poezii* [Winters. Poetry]. Kharkiv: Prapor. 78 s. [in Ukrainian].
3. Boiko V.S. (2016) *Na belebni* [On the Linen. Lyrics]. Virshi. Kharkiv: Maidan. 298 s. [in Ukrainian].
4. Boiko V.S. (1985) *Oblychchiam do bahattia. Poezii* [Face to the Fire. Poetry]. Kharkiv: Prapor. 45 s. [in Ukrainian].
5. Boiko V.S. (1976) *Proloh. Poezii* [Prologue. Poetry]. Kharkiv: Prapor. 23 s. [in Ukrainian].
6. Boiko Viktor Stepanovych. YA – toi, shcho ide do liudei... [I Am the One Who Goes to People...]. [Elektronnyy resurs]. Elektron. tekst. dani (1 fayl pdf: 224 Kb). URL <https://bitly.su/Qn77> [in Ukrainian].
7. Vyshnevskiy O.I. (2003) *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky: navch. posib* [Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy]. Drohobych: Kolo, 528 s. [in Ukrainian].
8. Haichenia A.A. (2018) *Kontsept SEMYA v russkoy i ispanskoy kartinakh mira. Lingvokulturologicheskiy analiz* [FAMILY Concept in Russian and Spanish Pictures of the World. Linguocultural analysis]. *Yazyk i tekst*. № 5. Т. 5. С. 68–77 [in Russian].
9. Kobyna Yu.E. (2004) *Antropologizatsiya dukhovnykh tsennostey v sovremennoy kulture* [Anthropologization of Spiritual Values in Modern Culture.]. Dyss... na soiskaniye nauch. stepeni kand. filol. nauk: 09.00.13. Sevastopol. 156 s. [in Russian].
10. Korotych K.V. (2017) *Zminy v kontsepti RODYNA za radianskykh chasiv (na materialy dytyachoi presy i literatury)* [Changes in the Concept of FAMILY in Soviet Times (on Materials of Children's Press and Literature)]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 27. S. 124–142 [in Ukrainian].
11. Nema prypovidky bez pravdy: [rosiiski pryslivia ta prykazky z ukrainskymy vidpovidnykamy] (1969) [There is no Story without Truth: [Russian Proverbs and Sayings from Ukrainian Counterparts]]. [uklad. N. Byelenkova]. [vyd. 2-e, vypr. i dopov.]. Kyiv: Dnipro. 248 s. [in Ukrainian].

12. Ryzhkina A.A. (2014) Etymologichnyi analiz kontseptu simia v kytayskii movi [Etymological Analysis of the Concept of Family in Chinese]. *Lingvistichni doslidzhenia*. Vyp. 37. S. 165–168 [in Ukrainian].
13. Serebrennykova E.F. (2011) Klyuchevyye ponyatiya aksiologicheskogo analiza [Key Concepts of Axiological Analysis] *Lingvistika y aksiologiya: etnosemiometriya tsendnostnykh smyslov: [kollektivnaya monografiya]*. Moskva: TEZARYUS. S. 27–40 [in Russian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11t.]. [holov. red. I. K. Bilodid]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980, 1971, T. 2. H–ZH. 550 s. T. 9. 1978, 921 s. [in Ukrainian].
15. Chernenko H.A. (2018) Aksiologichni propozytsiini struktury v ukrainsko- ta rosiiskomovnomu mas-mediinomu dyskursi Ukrainy [Axiological Propositional Structures in Ukrainian and Russian-Language Media Discourse]: dys... doktora filol. nauk: 10.02.01 ta 10.02.02. Kyiv. 513 s. [in Ukrainian].
16. Yakovlieva V.B. (2008) Verbalizatsiia kontseptu *simya* v ukrainskii movnii kartyni svitu [Verbalization of the Concept of Family in the Ukrainian Language Picture World]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Kharkiv. 22 s. [in Ukrainian].

LINGUISTIC AND PHRASEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT *FAMILY* AS A MORAL VALUE IN THE POETIC WORLD OF VIKTOR BOYKO

Abstract. The article clarifies the place and significance of the concept of *FAMILY* in the poetic world of Viktor Boyko, as well as attempts to explore family values through the prism of the Ukrainian language and analyze the principles on which the family as such is based. Identify the importance of the concept of *FAMILY* as one of the priority aspects of axiological science, as well as explore the micro-contexts of poetic texts of the artist, in which this value-linguistic aspect acquires the brightest features.

In Ukrainian linguistics, the concept of moral values in the minds of native speakers was formed over many centuries and influenced by the Christian faith, the teachings of prominent educators, teachers, philosophers, public figures who promoted humanistic ideals, proclaiming the importance of human existence.

In modern linguistic space, the concept of *FAMILY* has attracted the attention of such scholars as A.A. Ryzhkina, who directed the vectors of her research on the etymological analysis of the concept of *FAMILY* in Chinese; K.V. Korotych with the study of changes in the concept of *FAMILY* that took place in Soviet times. The work of V.B. Yakovlieva, who in her dissertation analyzed the linguistic expression of the representatives of the concept in the Ukrainian language picture of the world, defined the composition of the lexical-semantic group of families as the main exponent of the concept of the same name, tracing changes in synchronic and diachronic aspects. In modern scientific studies, there is no consensus among scholars on the classification of moral values, although all are convinced that they belong to the phenomena of human consciousness and find expression in the most important landmarks: norms, ideals, feelings, etc. that determine the development of an individual or ethnic community. humanity as a whole. Despite the seeming simplicity of the concept of moral values, to determine what are such values for a particular linguistic personality seems not so easy. Moral values are contrasted with material values, and the epithet *moral* indicates the connection of values with the inner world of man.

National values are those parameters that are important for each individual nation. This group includes ethnic concepts, those realities that are marked for a particular people. For example, for Ukrainians such concepts are *KALYNA, TRYZUB, KOZAK, UKRAINE, VYSHYVANKA*, etc.; for a Russian, the concepts representing national values will be *BIRCH, BEAR, RUSSIA*, etc.; Japanese national values will be reflected in the concepts of *HOKKU, KIMONO, TYADO*, etc.

Family values are the principles on which the family is based. These include the concepts of *LOVE, CHILDREN, HUSBAND, WIFE, FATHER, MOTHER, SISTER, HOME, DOBROBUT, FAITHFULNESS* and many other realities, one way or another related to family life. The *FAMILY* macroconcept is an important component of any linguistic culture, as for many centuries or even millennia, family ties have been the smallest part of government. As a product of a particular social system, the family reflects the state of development of this system, affects the life and work of each individual member of the community, and can acquire symbolic significance, reflecting the moral heritage of the people, its worldview.

In addition, the family belongs to the basic moral values of man. Family motives often appear in folk art: songs, legends, fairy tales, proverbs, etc., and are also relevant to literary activity. Accordingly, this concept is universal and is regularly verbalized by a number of tokens.

Keywords: family, moral values, axiological science, poetic world, linguistics, phraseology, concept.

© Черненко О., 2020 р.

Ольга Черненко – аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна; <http://orcid.org/0000-0003-4922-3814>

Olha Chernenko – postgraduate student at the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0003-4922-3814>

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ ПИТАЛЬНІ КОМУНІКАТИ В ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'367

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).366–372

Шабат-Савка С. Фразеологізовані питальні комунікати в діалогічному дискурсі; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Прагнення до успішної вербалізації комунікативних інтенцій стимулює мовця як основного суб'єкта комунікації, як представника тієї або тієї етнокультури й лінгвоментальності до пошуку адекватних мовних засобів, що відповідають його намірам та вподобанням. У статті проаналізовано питальні речення фразеологізованої структури, що слугують оптимальними маркерами вираження мовленнєвих інтенцій, увиразнюють субстанцію українського мовця і за своєю синтаксичною природою становлять ідіоматичні побудови, особливі формули-реакції та моделі комунікування в діалогічному дискурсі.

За допомогою лінгвістичної методології інвентаризовано значний за обсягом українськомовний матеріал й обґрунтовано релевантність двох основних моделей функціонування фразеологізованих питальних комунікативів у діалогічному дискурсі, зокрема постульовано думку про те, що фразеологізовані питальні комунікати як ідіоматичні конструкції реалізують інтенції запиту й виражають низку комунікативно-прагматичних функцій (ствердження, заперечення, емоційність, оцінка), створюючи експресивність, динамічність та природність діалогічного способу людської інтеракції.

На ілюстративному матеріалі здійснено аналіз фразеологізованих питальних компонентів із факультативним, лексично змінним компонентом, що їх використовують мовці для з'ясування певної інформації, для вербалізації інтенцій ствердження чи заперечення, для репрезентації аксіологічно-емоційних настанов мовця; зазначено, що модель (фразеологізований маркер і лексично змінний повнозначний компонент) є амбівалентною з огляду на реалізацію інтенцій (питальних і непитальних значень).

Йдеться і про вигокові фразеологізовані комунікати, що функціують у діалогічному дискурсі як застигли, нечленовані формули-реакції на висловлення адресанта й увиразнюють широкий комунікативно-інтенційний зміст: згоду, здивування, захоплення, байдужість, обурення тощо.

Обґрунтовано думку про те, що в діалогічному дискурсі фразеологізовані питальні комунікати відображають перебіг толерантної / атолерантної (конфліктної) комунікації й виокремлюють та характеризують мовця як репрезентанта української лінгвоментальності й культури.

Ключові слова: фразеологізований питальний комунікат, комунікативна інтенція, мовець, адресат, діалогічний дискурс, модель, синтаксис.

Постановка проблеми. Антропоцентричне спрямування лінгвістики сьогодення детермінує появу наукових студій, спрямованих на вивчення мовних одиниць крізь призму сприйняття й оцінки мовця, на аналіз їх використання в різних дискурсивних практиках комунікантів, у тих або тих мовленнєвих ситуаціях та функційних стилях. Прагнення до виразності, до адекватного втілення комунікативних інтенцій стимулює адресанта як основного суб'єкта комунікації до пошуку нетривіальних мовних засобів, що відповідають його намірам та вподобанням. Крім загальноприйнятих синтаксичних конструкцій, яким притаманне чітке формально-граматичне членування й конкретна структурна схема, у синтаксисі української мови експлікується розгалужена система реченнєвих еквівалентів, зокрема і фразеологізованих комунікативів, що становлять індивідуально сформовані ідіоматичні побудови, особливі формули-реакції, специфічні маркери національної мови, які потужніше та яскравіше увиразнюють інтенції мовця, оприявлюють релевантні ознаки українського менталітету та мовної ідентичності. Актуальність вивчення таких конструкцій, що відображають стереотипність та ситуативність мовлення, указують на динамічність людської комунікації, її національну зорієнтованість, цілком очевидна з огляду на недо-

статне студіювання фразеологізованих конструкцій у лінгвопрагматичному аспекті.

Аналіз досліджень. У лінгвістичних студіях фразеологічні конструкції вивчають здавна. Дослідники визначають закономірності побудови й лексичного наповнення синтаксичних фразеологізмів, аналізують структурні й семантичні параметри таких висловлень, розглядають їх у ракурсі конструкційної граматики, актуалізують проблему фразеологізації речення тощо (Т. Вакуленко, Н. Гуйванюк, П. Дудик, М. Личук, Г. Ситар, Н. Шведова, В. Шинкарук та ін.). Зокрема, Н. Гуйванюк подає відмінні риси висловлень-комунікативів і речень, указуючи при цьому на: 1) відсутність у них граматичного зразка чи приховану орієнтацію на нього; б) неможливість утворення форм парадигм; в) брак постійних реалізацій [Гуйванюк 2009, с. 276–277].

У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики виразними стали дослідження речень фразеологізованої структури в комунікативному-прагматичному контексті як конструкцій, використання яких зумовлене низкою екстралінгвальних чинників: соціальних, ситуативних; особистісно зорієнтованих (прагненням мовця до шаблонності, стандартизованості, стереотипності, експресивності свого мовлення); як особливих комунікем-фразеосхем, що «можуть бути лексично

непроникними, поєднуваними з іншими складниками висловлювання й такими, що виконують у ньому реактивну, волонтеристичну, емоційно-оцінну, естетичну та інформативну функції» [Прилипка 2017, с. 111–112].

У деяких дослідженнях речення фразеологізованої структури поділяють на два типи: 1) речення, до складу яких входять стійкі поєднання, що виконують функцію питальних часток; 2) речення, будову яких не можна пояснити сучасними синтаксичними правилами [Русская грамматика 1980, с. 391]. Така класифікація дещо умовна, адже синтаксичним аналізом не охоплено багато фразеологізованих структур, а подекуди ту саму фразеологізовану конструкцію вналежнено одночасно до двох типів.

Поділ речень фразеологізованої структури (на стверджувальні, заперечні, питальні, емоційно-оцінні, зі значенням вірогідності [Личук 2017, с. 285]) відображає континуум реалізації мовленнєвих інтенцій: намір мовця констатувати певну інформацію, висловити згоду з висловленням адресанта, заперечити чи відмовити, запитати, передати емоцію або оцінку. Так, фразеологізовані комунікати питального типу відображають багатоаспектний процес-пошук, утілюють інтенції запити. Власне, у цьому контексті нам імпує дослідження Т. Вакуленко, яка здійснила структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аналіз питальних речень фразеологізованої структури в англійській мові. Дослідниця визначає дві групи таких конструкцій: а) замкнуті питальні речення фразеологізованої структури – прислів'я, приказки, речення-кліше, що їх вводять у контекст як завершені в структурному і смислово-аспекті конструкції; б) незамкнуті питальні речення фразеологізованої структури, утворені за закріпленими в мові моделями ідіоматичного характеру, що допускають варіативність заповнення однієї чи декількох позицій [Вакуленко 1992, с. 4]. Такий підхід до класифікації фразеологізованих комунікатів у контексті українськомовного матеріалу є цілком прийнятним і, на нашу думку, увиразнює основні моделі функціонування фразеологізованих запитань, демонструє прагматичну компетентність мовця, його намір адекватно втілити ту або ту інтенцію.

Мета статті – представити основні моделі функціонування фразеологізованих комунікатів, визначити їхній комунікативно-інтенційний зміст у діалогічному дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати особливості діалогічного дискурсу як релевантного середовища для вербалізації інтенцій мовця, виражених фразеологізованими комунікатами; 2) інвентаризувати питальні речення фразеологізованої структури та систематизувати їх в основні моделі; 3) схарактеризувати фразеологізовані комунікати з факультативним компонентом, окреслити їхній інтенційний діапазон у діалогічному мовленні; 4) установити функційні параметри вигуківих фразеологізованих комунікатів; 5) умотивувати зв'язок фразеологізованих комунікатів з мовцем

як основним суб'єктом комунікації, репрезентантом української лінгвоментальності.

Методи й методики дослідження. Для досягнення загальної мети й розв'язання поставлених завдань використано такі методи: *описовий* із прийомами наскрізного виписування і систематизації – для відбору та інвентаризації фактичного матеріалу; *метод моделювання*, що вможливив виокремлення двох основних моделей функціонування фразеологізованих питальних комунікатів: з факультативним, лексично змінним компонентом та граматично незмінною ідіоматичною структурою; *контекстуально-інтерпретаційний* – для увиразнення лінгвальних та екстралінгвальних чинників процесу спілкування, для визначення комунікативно-інтенційного змісту фразеологізованих запитань у діалогічному дискурсі; методику *компонентного аналізу* застосовано для виявлення семних характеристик питальності: реалізацію власне-питальних інтенцій та вираження вторинних (непитальних) функцій; методику *дистрибутивного аналізу* – для точної експлікації конкретної інтенції в діалогічному контексті; за допомогою методики *трансформаційного аналізу* схарактеризовано моделі прямих і непрямих фразеологізованих питальних комунікатів як оптимальних засобів вербалізації інтенцій мовця.

Виклад основного матеріалу. Діалогічні взаємини універсальні, вони пронизують усе життя людини і стимулюють безперервний перетин з іншими людьми, з іншими культурами. Через згоду чи відмову, розуміння чи нерозуміння, емпатію, довіру чи любов, толерантність чи атолерантність людину ідентифікують як соціально врівноважену, помірковану або ж навпаки – як здатну до конфліктності. Комунікабельність і мовленнєва компетентність, широкий діапазон знань, умінь і навичок мовця – необхідні складники комунікативного потенціалу. Діалог – це складний ланцюг взаємодії інтенцій мовця (адресанта) й адресата, і кожен з них вибирає ті мовні засоби, що відповідають його світогляду, комунікативному завданню та меті.

Діалогічний дискурс, його перебіг та динамічність формують питальні висловлення, зокрема і конструкції фразеологізованої структури. Утім, термінообшир «питальне висловлення» «передбачає не тільки реалізацію моделі «запит – пошук інформації», безсумнівно, основної та визначальної для увиразнення інтенції запити, а й інших функцій питальних структур, спрямованих на вираження риторичності мовлення, на вияскравлення мовленнєвої естетичності, опотужнення емоційності, ввічливості та фатичності» [Шабат-Савка 2019, с. 279]. Такий розлогий функційний діапазон питальних висловлень детермінує інтенція мовця – запит, що становить парадигму власне-питальних і невластивих питальних значень.

За нашими спостереженнями, фразеологізовані питальні комунікати виформовують дві моделі: з одного боку, це стереотипні моделі запити інформації з факультативними компонентами, що їх використовують мовці для з'ясування певної інфор-

мації, для реалізації ствердження чи заперечення, для репрезентації аксіологічно-емоційних настанов комунікації; з іншого боку, вигуківі фразеологізовані комунікати, що функціують як застигли, нечленовані формули-реакції на висловлення адресанта.

Аналіз фразеологізованих запитань, що мають у своїй структурі факультативний компонент, засвідчує їхню амбівалентність. Адже ці питальні конструкції, побудовані на основі застиглої моделі ідіоматичного характеру та позиційно змінного повнозначного компонента, реалізують не тільки власне-питальну семантику, а й низку вторинних функцій, засвідчуючи релевантність таких висловлень для створення експресивності діалогічного дискурсу, його емоційності та безпосередності.

Як підказує фактичний матеріал, фразеологізовані питальні комунікати з факультативним компонентом становлять декілька комунікативних моделей.

1. Фразеологізовані комунікати як маркери власне-питальної семантики. Конструкції такого плану, хоч і містять фразеологічний компонент, усе ж таки репрезентують пряме значення категорії питальності – вияскравлюють гносеологічну потребу мовця заповнити свої інформаційні лакуни в знаннях, напр.: [Семен:] *А що воно з тим човном сталося, що він розвалився?* (Марко Кропивницький). До цієї групи належать питальні висловлення із займенниковим компонентом *воно* (– *Чи воно крізь так?* (О. Кониський). Структура питального висловлення з *воно* може ускладнюватися ідіоматичною моделлю *що за, що таке*, що конотує подив мовця, його нерозуміння ситуації, вчинків адресата, пор.: – *Що воно за притча така?* (О. Кониський); [Річард:] *Та що ж воно за люди?* (Леся Українка). Як зазначає Н. Шведова, фразеологізовані поєднання активно і не кожний раз постають у мові як реалізація її живих синтаксичних можливостей, а їх використовують як готовий матеріал, «оновлений» мовцем лише в частині повнозначного слова [Шведова 1958, с. 94].

Інтенцію запити виражають фразеологізовані конструкції з компонентом *що за* та змінним повнозначним словом, вираженим іменником у називному відмінку: – *Що за притча?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Що за слово?* (Леся Українка). Це можуть бути прямі запити про особу, про ті або ті предмети, стани, пор.: – *Що ж то за чоловік, той Хома Масляк?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Та що з вами за біда?* (А. Свидницький).

У діалогічному дискурсі експлікуємо моделі із частками *це (се), то*, що передають невимушеність і природність діалогічного дискурсу, пор.: – *Що це за знак?* (Л. Яновська); – *Та що се за напасть така?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Я вас не розумію, Сулімане, що то за натяки?* *Що то за справа?* (Ірина Вільде). Водночас такі питальні конструкції у виразності широкій емоційно-оцінній діапазон: як позитивної оцінки (– *А сестри вашої жінки, – підхопила Зося, – що за гарні дівчатка, що за милі!* (І. Нечуй-Левицький); так і негативної оцінки осіб

(– *Ах, паскудний хлопець! Це страх, що за дитина?* (В. Винниченко), предметів, вчинків людей (– *Фе, що за гідота солена в мене в роті?* (Ірена Карпа); – *Що то за нічні секрети, щоб людям не давати спокою?* (Ірина Вільде).

Фразеологізовані питальні комунікати на зразок *Що таке?*, *Що це (се) таке?*, *Що то таке?* містять не тільки запит про сутність абстрактних чи конкретних предметів, а й виражають емоційну реакцію мовця щодо почутого або ж побаченого: *Що таке банда?* (М. Стельмах); *Що то є любов?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Ну, що то таке?* (В. Підмогильний).

У фразеологізованих запитаннях часто використовують комунікат *Що значить?*, який передає інтенцію-з'ясування деяких фактів чи інформації: [Неофіт-раб:] *І знов нічого я не розумію: боротися в покорі. Що се значить?* (Леся Українка); *Слухайста, Дзельман, а тото, що вона порунтана, то нічо не значит?* – *Що значить порунтана?* (Марко Черемшина).

Реалізація інтенційного простору мовної особистості відбувається в соціальному континуумі взаємодії комунікантів, який репрезентує діалог людей із різними соціально-рольовими статусами. Зрозуміло, що низка екстралінгвальних чинників (належність людини до соціального класу (робітник, селянин, інтелігенція), етнічної спільноти, вікової групи (дитина, молодь, літня людина), рівень виховання та культури) по-різному впливає на змістові параметри інтенційного простору мовної особистості й на вибір синтаксичних засобів вербалізації авторських настанов. Зокрема, фразеологізовані питальні моделі на зразок – *А тобі яке діло?* (І. Нечуй-Левицький); [Месія:] *Яке тобі до мене діло, жінко?* (Леся Українка); – *Яка кому справа до того, з ким я була?* (Ірина Вільде) мають зневажливо-знижене експресивне забарвлення та створюють фамільярність діалогічного дискурсу. У розмовному мовленні часто використовують багато інших конструкцій із компонентом *який*, що виражають семантику обурення й докору: – *Яке ви маєте право мене тримати?* (В. Підмогильний); – *З якої речі дівчині чекати, поки прийде якийсь старий дурень?* (В. Підмогильний); – *Яким це вас вітром занесло?* (Марко Кропивницький).

Атолерантну комунікацію, конфронтаційні тактики в діалозі створюють фразеологізовані комунікати зі компонентом *якого*: – *Пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *А якого гаспида ти там стогнеш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Якого це ти нечистого так ляпаєш?* (І. Нечуй-Левицький). Подібні фразеологізовані моделі можуть бути синонімічно замінені відповідними питальними компонентами, що становлять центр запити інформації й вимагають відповіді на конкретний запит, напр.: *Яка це ірודה-ва душа кидається горшками?* (І. Нечуй-Левицький) // *Хто кидається горшками?*; *На якого трясця вона мені їх давала?* (Г. Квітка-Основ'яненко) // *Навіщо вона мені їх давала?*; – *А на чорта мені таке сміття?* (Г. Квітка-Основ'яненко) // *А наві-*

що мені таке сміття? Такі формально-семантичні співвідношення між синтаксичними конструкціями дають змогу мовцеві вибрати конкретну синтаксичну конструкцію для адекватного втілення комунікативної інтенції.

2. Фразеологізовані питальні комунікати – маркери експресивності. Цю модель виформовують три типи:

– фразеологізовані запитання зі стверджувальним значенням;

– фразеологізовані запитання із заперечною семантикою;

– емоційно-оцінні фразеологізовані запитання.

Фразеологізовані конструкції зі стверджувальним значенням мовці використовують для позначення погодженості з попереднім висловленням. Напр.: – *Чи це ви, мамо, перебили мою півневі ногу?* – *гукнула Мотря через тин до Кайдашихи.* – *А то ж хто?* (І. Нечуй-Левицький); – *І це тебе так мучило?* – *А ви як гадали?* (Ірина Вільде). Функційними варіантами таких фразеологізованих запитань є стверджувальні слова «так», «правда», «звичайно» тощо.

У структурі фразеологізованих комунікативних функціє і заперечена частка *не*, однак питальна інтонація, контекст спілкування створюють експресивність повідомлюваного й увиразнюють емоційне ствердження, мають риторичний характер. Пор.: – *Діду, а може батько додому і не прийде?* – *Як то не прийде?* (М. Вінграновський); – *Адже ж ти кажеш, що усе зле минається, усяке лихо, – казали чи ні?* – *А як же не казала?* (Марко Вовчок); – *Та вона вже не чує; ось дайте я обітру.* – *Де там не чує? Адже стогне...* (Л. Яновська). Емоційність таких комунікативних створює асиметрія між формою та змістом: заперечна за формою синтаксична конструкція реалізує семантику ствердження.

Комунікат на зразок *Чим тобі Дудник не чоловік?* (Є. Гуцало) становить індивідуально сформовану, з незмінним словопорядком ідіоматичну конструкцію, у якій *чим* і за своєю функцією, і за значенням «відходить» від відмінкової парадигми займенника в розряд часток; позиція інших частин мови лексично змінна і функційно представлена заперечною часткою *не*, що сприяє реалізації стверджувального значення – повна відповідність ознак чіткому уявленню про них. Пор.: – *Чим же Варка тобі не до пари?* (І. Нечуй-Левицький); – *Чим вони не люди?* (Марко Вовчок); – *Чим же Вівдя негарна?* (І. Нечуй-Левицький); – *Господар! Справжній господар. Ремесло в руках має. Життя мозолем своїм добився. Земля вироблена. За таким жінка добряче проживе. І собою дався – чим не орел?* (Михайло Стельмах). На правильне витлумачення таких комунікативних впливає контекст, мовленнєва ситуація та фонові знання спілкуювальників.

Питальні речення зі стверджувальним значенням доповнює стійкий комплекс, який містить дієслово *знати* та різні питальні компоненти, що виражають категоричність та впевненість: – *Ти мене любиш?* – *Хіба не знаєш?* (О. Кониський); [Морозиха:] *Та не викидай сміття надвір, бо против ночі*

не годиться. [Маруся:] *Хіба ж я цього не знаю?* (Марко Кропивницький).

Фразеологізовані запитання із заперечною семантикою формують моделі з питальною часткою *хіба* та дієсловом *знати* в теперішньому часі, напр.: – *А ми ж хто?* – *Хіба я знаю?* (Є. Гуцало); – *Де наша молодиця?* – *А хіба я знаю, де вона?* (І. Нечуй-Левицький). Загальний зміст конструкції «Я не знаю». До складу фразеологізованих запитань, крім часток, можуть входити і питальні слова (*почім, звідки / відки*), які разом із дієсловом *знати* виражають заперечне значення. Напр.: [Марина:] *А ти що б на моїм місці зробила?* [Вустя:] *А я почім знаю?* (Марко Кропивницький); – *А що ти, Завадка, на це?* – *Звідки я знаю?* (Ірина Вільде); – *Дідусю, а скоро ж настане той день?* – *Відки ж я знаю?* (М. Стельмах).

Фразеологізовані запитання утворюють питальні слова з інфінітивом *знати*. Вони реалізують заперечення зі значним ступенем категоричності та вірогідності: – *Куди ж могла податися Яринка?* – *Хто ж його знає?* (М. Стельмах); [Христя (набира воду):] *Чи буде ж то Одарка кликати на сватання?* [Маруся (теж перехиляється у криницю):] *А хто її знає?* (Марко Кропивницький); [Олеся:] *Йому те і на користь, а вам чого тремтіти?* [Лукерія Степанівна:] *А хто ж його знає, чого?* (Марко Кропивницький); *А хто його знає?* (М. Стельмах); – *А ти знаєш, чого я до тебе прийшов?* – *А звідки мені знати?* (Ірина Вільде); [Лукаш:] *Кажеш, чаклунко, що то за верба?* [Килина:] *Та відчепися, відки маю знати?* (Леся Українка). Функціонування таких фразеологізованих моделей – специфічна риса української мови. Це особливі репліки-реакції, що вирізняють українського мовця від інших.

Окрему модель формують і питальні конструкції на зразок *Або я знаю?*, що виражають заперечне значення з відтінками припущення та сумнівів, напр.: – *Чи так було, як тут написано?* – *Або я знаю?* (А. Чайковський); – *Там хоч вечірня школа є?* – *А я знаю?* (П. Загребельний).

Мовець як основний суб'єкт комунікації вербалізує інтенції з опертям на свої знання, інтелект, ерудицію, накопичений досвід. Однак діалогічний дискурс, спонтанне мовлення дають змогу реалізувати йому і свої емоційно-оцінні інтенції. Їх оптимально вербалізують фразеологізовані комунікати, що природно входять у дискурс українця й вияскравлюють низку людських емоцій та оцінок, напр.: здивування: – *Як же се можна?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Як же це так?* (Б. Лепкий); обурення: – *Кому це ти говориш?* (Ірина Вільде); – *Ти за кого мене маєш?* (М. Стельмах); докір: – *До чого тут соромливість?* (В. Підмогильний); – *До чого ж то се ваша гордість?* (Є. Ярошинська); позитивна оцінка: – *А хіба ж ми що? Може, грошей не маємо?* (А. Свидницький); негативна оцінка: [Двірник:] *Ова! Що мені із законів?* (І. Синюк).

Емоційно-оцінну реакцію мовця увиразнюють моделі з факультативно змінним компонентом (іменником у родовому відмінку), напр.: – *Е, вуйно! Де мені до вашого Наливайка?* (Д. Харов'юк); – *Де*

вже мені до вас? (І. Нечуй-Левицький). Синонімічною до таких фразеологізованих комунікатів є конструкції на зразок: – *Куди ж нам до городянок рівнятися?* (Марко Кропивницький).

Емоційно-оцінні фразеологізовані комунікати – *Але що з того? Все пропало* (Д. Харов'юк); – *Вважаємо, що це одвічна українська земля. – І що з того?* (Ірина Вільде) містять запит про результат, підсумок з експліцитно вираженою характеристикою його як неістотного, неважливого. Комунікеми – *Але що тобі до того?* (І. Нечуй-Левицький); – *Що се тебе обходить?* (С. Ярошинська) передають байдуже ставлення мовця до якогось повідомлення.

Принципово важливими характеристиками комунікативного процесу є його динамічність, здатність мовця змінювати хід інтеракції залежно від реалізації одних інтенцій і продукування інших, баланс / дисбаланс емоційно-почуттєвої сфери комунікативних, який створюють і фразеологізовані запитання.

Вигуків фразеологізовані питальні комунікати виформовують окрему модель граматично незмінної форми, що становлять емоційну реакцію адресата на попереднє висловлення адресанта. Компоненти цієї моделі функціують як невмотивовані й непохідні одиниці, підведені під граматичні категорії як синтаксичне ціле. Найпоширенішим у діалогічному дискурсі є усталений комплекс *Чому ні?* та його варіанти. Напр.: – *Нема слуги! Чи не дасте ви мені яку з ваших?* – *Чому ні?* (Марко Вовчок); – *Ви не вірите?* – *Чому ні?* (О. Кобилянська). Це, як бачимо, своєрідні стверджувальні «вигуки» на попереднє запитання.

Фразеологізовану модель *Чому ні?* можуть ускладнювати частки *б / би, ж*, що надає мовленню ще більшої впевненості й категоричності. Пор.: – *Отак для людей і поставити?* – *А чому б ні?* (Є. Гуцало); [Жірондист:] *Чи він мене прийняв би товаришем з собою у дорогу?* [Жінка:] *Чому ж би ні?* (Леся Українка); – *А чи не міг би я переночувати у вас, газдо? Втратив я поїзд у Ставках. – А що би ні?* (Ірина Вільде). Такі комунікати передають безпосередню реакцію мовця на те, що відбувається чи повідомляється. Їхнє емоційне спрямування реалізується інтонацією, може посилюватися мімікою та жестами.

Мовленнєва реалізація суб'єктивного ставлення мовців за допомогою вигуків фразеологізованих комунікатів експлікується через здивування: [Мавка:] *Я ще знайду, тобі багато треба?* [Лукаш:] *А що ж? Оцим одним загороджу?* (Леся Українка); захоплення: [Орися:] *І після цього я мушу почитувати мого отця?* [Ненька:] *О, що це ви кажете? А як же ж?* (Марко Кропивницький); погодженість: – *Ти тут?* – *А то ж де?* (О. Кониський); [Оксана:] *Цебто я така красуня?* [Горнов:] *А то ж і ні? Щоб ви знали!* (Марко Кропивницький); байдужість: [Циган:] *Та ще й кажуть, сам себе обходить-стерже.* [Вишневий:] *Ну й що?* (М. Куліш); – *Оле!.. Бійси Бога... Тож де хтос учует – попови донесут... – То й що?* (Г. Хоткевич); обурення: – *Мабуть, доведеться тобі, Малко, стати на моє місце в стравниці. – Що ти? Що ти?* (С. Склярєнко). Часто вигуків фразеологічних комунікатів мовці ви-

користують для маніпуляції, з метою прихованого впливу на свого співрозмовника, лише імітуючи при цьому зацікавленість чи підтримку. Як слушно зауважує К. Городенська, такі вигуківі комунікати «безпосередньо не позначають позамовні ситуації, а передають тільки емоції та почуття мовця, що стосуються цих ситуацій» [Городенська 2017, с. 733].

Кожен мовець як основний суб'єкт комунікації, як репрезентант тієї або тієї лінгвоментальності має у своєму репертуарі багато мовних засобів, однак у процесі спілкування він відбирає найрелевантніші для реалізації своїх інтенцій. Зрозуміло, що спілкувальників виховує національна лінгвокультура та суспільна мораль, детермінує ментальність та стереотипність мислення, тому фразеологізовані питальні комунікати як маркери українського мовомислення, як фрагменти індивідуально-особистісного бачення ситуації мовлення, як лінгвальні формули-реакції слугують важливими засобами інтеракції.

Висновки. Мовець у процесі спілкування, реалізуючи стратегічну програму діалогічного дискурсу, співвідносить комунікативну мету з конкретним мовним вираженням. Використання фразеологізованих питальних комунікатів спрямовує його мовленнєву діяльність на успішне досягнення поставленої мети й адекватну вербалізацію інтенцій. Водночас синтаксичні конструкції, яким властива стереотипність, шаблонність та відтворюваність, заторкують ментальні сфери мовлення, маркують національно-мовний світогляд мовця як репрезентанта української етнокультури, як основного суб'єкта комунікації.

Фразеологізовані питальні комунікати представлені різноманітними семантичними моделями і становлять синкретичну формально-семантичну єдність, яка, з одного боку, полягає в реалізації багатоаспектного когнітивного процесу – реалізації інтенцій запити, а з іншого – у вираженні комунікативно-прагматичних функцій, які актуалізуються в мовленні залежно від конкретних намірів мовця, створюючи експресивність, динамічність та природність людської інтеракції. У контексті українськомовного ілюстративного матеріалу виокремлено дві основних моделі: фразеологізовані питальні компоненти з факультативно змінним компонентом (з подальшим виокремленням фразеологізованих комунікатів – маркерів питальної семантики, маркерів ствердження і заперечення, емоційно-оцінних висловлень) та вигуківих фразеологізованих питальних компонентів, що мають граматично незмінну форму, цілком прийнятну для вербалізації інтенцій мовця в усно-розмовному дискурсі. Саме в живому діалогічному середовищі відбувається не тільки передавання інформації, досвіду, знань, а й процес мовленнєвої взаємодії основних антропоцентрів комунікації – адресанта та адресата, що вможливує довільність використання тих або тих синтаксичних конструкцій відповідно до ситуації мовлення, до стилю й атмосфери спілкування, докладне вивчення яких з опертям на фразеологічні синтаксичні комунікати становить предмет наших подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко Т. А. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности вопросительных предложений фразеологизированной структуры (в современном английском языке) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Киев, 1992. 19 с.
2. Городенська К. Г. Слова-речення. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 732–749.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибрані праці. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2009. 664 с.
4. Личук М. І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 386 с.
5. Прилипка Ф. Є. Комунікеми-фразеосхеми в українській мультиплікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». Том 20. № 2. 2017. С. 110–114.
6. Русская грамматика: в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1980. Т. II: Синтаксис. 710 с.
7. Ситар Г. В. Структурні й семантичні типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові. *Мовознавчий вісник*. 2016. Вип. № 12–13. С. 178–181.
8. Шабат-Савка С.Т. Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.
9. Шведова Н. Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи. *Вопросы языкознания*. 1958. № 2. С. 93–100.

REFERENCES

1. Vakulenko T.A. (1992) Strukturno-semanticheskie y kommunykativno-pragmaticheskie osobennosti voprositelnykh predlozheniy frazeologizirovannoy strukturyi (v sovremennom angliyskom yazyike) [Structural-semantic and communicative-pragmatic features of interrogative sentences with phraseologized structure (in modern English)]: [author's abstract]. Kyev. 19 s. [in Russian].
2. Horodenska K.H. (2017) Slova-rechennia. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Words-sentences. Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology.]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. S. 732–749 [in Ukrainian].
3. Huivaniuk N.V. (2009) Slovo – Rechennia – Tekst: Vybrani pratsi [Word – Sentence – Text: Selected works]. Chernivtsi: Chernivtsi National University n.a. Yu. Fedkovych. 664 s. [in Ukrainian].
4. Lychuk M.I. (2017) Struktura ta semantyka syntaksychno nechlenovanykh odynyt v ukrainskii movi: monohrafiia [Structure and semantics of syntactically non-parceled units in the Ukrainian language: monograph.]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. 386 s. [in Ukrainian].
5. Prylypko F.Ye. (2017) Komunikemy-frazeoskhemy v ukrainskii multiplykatsii [Communicemas-phrase schemes in Ukrainian animation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu*. Seriia «Filolohiia». T. 20. № 2. S. 110–114 [in Ukrainian].
6. Russkaya grammatika: v 2 t. [Russian grammar: in 2 volumes.] / gl. red. N.Yu. Shvedova. Moskva: Nauka, 1980. T II: Sintaksis [Volume II: Syntax] 710 s. [in Russian].
7. Sytar H.V. (2016) Strukturni y semantychni typy syntaksychnykh frazeolohizmiv v ukrainskii movi [Structural and semantic types of syntactic phraseology in the Ukrainian language]. *Movoznavchyi visnyk*. Vyp. № 12–13. S. 178–181 [in Ukrainian].
8. Shabat-Savka S.T. (2019) Ukrainskomovnyi pytalnyi dyskurs: Monohrafiia [Ukrainian interrogative discourse: Monograph]. Chernivtsi: Chernivets. Nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. 332 s. [in Ukrainian].
9. Shvedova N.Yu. (1958) O nekotorykh tipakh frazeologizirovannykh konstruksiy v stroe russkoy razgovornoy rechi [On some types of phraseologized constructions in the structure of Russian colloquial speech.]. *Voprosyi yazykoznaniiya*. № 2. S. 93–100 [in Russian].

PHRASEOLOGIZED INTERROGATIVE COMMUNICATES IN DIALOGICAL DISCOURSE

Abstract. Aspiration for an adequate implementation of communicative intentions stimulates the speaker, the principal subject of communication, to search for adequate linguistic means corresponding to their intentions and preferences. Along with the accepted syntactic constructions, with a clear formal-grammatical division and a specific structural scheme, a branched system of sentence equivalents is explicated in the Ukrainian syntax, including phraseologized communicates – individually formed idiomatic constructions, special formulas-reactions that more powerfully emphasize the speaker's intentions and at the same time make the relevant features of the Ukrainian mentality and linguistic identity obvious.

The article analyzes phraseological interrogative communicates as idiomatic constructions that make up a syncretic formal-semantic unity, which, on the one hand, consists in implementing a multifaceted cognitive search process and verbalization of request intentions, and on the other hand, in the expression of communicative-pragmatic functions that are actualized in speech in accordance with the speaker's specific intentions, endowing human interaction with expressiveness, dynamism and naturalness.

Rich illustrative material allowed us to determine the communicative-intentional content and to characterize two models of phraseologized interrogative communicates. Thus, phraseologized interrogative components with a lexically variable optional component are characterized, which speakers use to clarify certain information, to verbalize the intentions of assertion/negation, to represent the speaker's axiological-emotional attitudes. The article studies interjection phraseologized communicates functioning in dialogical discourse as frozen non-parceled formulas-reactions to the addressee's statements.

We substantiate the opinion that in the dialogical discourse, phraseologized interrogative communicates reflect the course of tolerant communication, featuring the speaker as a representative of the Ukrainian linguistic culture. Some of them have a dismissively lowered expressive coloring, injecting familiarity, naturalness and ingenuousness into human interaction.

Keywords: phraseologized interrogative communicate, communicative intention, speaker, addressee, dialogical discourse, model, syntax.

© Шабат-Савка Т., 2020 р.

Світлана Шабат-Савка – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

Svitlana Shabat-Savka – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the Modern Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2658-5567>

ОНОМАСТИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.1+81'37:367

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).373–378

Шаркар А. Ономастические составляющие во фразеологизмах русского языка; кількість бібліографічних джерел – 14; мова російська.

Аннотация. Статья посвящена описанию системности русской фразеологии и основных разрядов ономастической лексики русского языка. Обнаружено, что, выступая в семантической структуре фразеологических единиц, имена собственные как особый пласт лексики, с одной стороны, играют значительную роль в сохранении общей лексико-фразеологической системы, с другой, – подчёркивают историческую, географическую и культурную ценность народов мира. При этом раскрывается также своеобразная полифония ономастики, фразеологии и художественной литературы.

Настоящее исследование выдвигает на первый план неисчерпаемую важность междисциплинарных подходов к научному изучению языка и литературы. Целью данной работы является также необходимость учёта исторических, мифологических и культурных данных для лучшего понимания языковых явлений постоянных, вековых, актуальных для современности. Для того, чтобы достичь указанных целей, поставлены задачи освещения ономастической лексики с точки зрения системности фразеологии и изучения определённых мотивов художественных произведений современной литературы, учитывая этимологическую мотивированность слов, а также прибегая к помощи традиционных аспектов русского языкознания. Данное исследование основывается на применении лексико-семантического подхода к анализу фразеологизмов. Из разных фразеологических словарей русского языка выбраны обороты, в составе которых имеются имена собственные, представляющие собой единицы из разных разрядов ономастической лексики. При этом сосредотачивается внимание на этимологической информации, связанной с каждым онимом, и на то, что она играет ключевую роль в формировании семантики того или иного фразеологического оборота, входящего в русскую фразеологическую систему. На основе лексико-семантического анализа указанных выше оборотов определены фразеологические поля, которые демонстрируют значительную роль ономастической лексики в лексико-семантической системе языка.

В семантике фразеологизма, сформированной онимами, развёртывается композиция художественного образа литературного персонажа.

С одной стороны, употребление онимов во фразеологизмах сохраняется в языке и литературе, с другой, – литература обогащается разными сведениями, передаваемыми во фразеологизмах с помощью имен собственных, взятых из истории цивилизации.

Ключевые слова: оним, апеллатив, понятийность, понятийная соотнесённость, системность фразеологии.

Постановка проблемы. Настоящее исследование выдвигает на первый план неисчерпаемую важность междисциплинарных подходов к научному изучению языка и литературы.

Анализ исследований. Данная проблема была рассмотрена в трудах известных лингвистов А.В. Суперанской, Д.Э. Розенталя, Н.Н. Кохтева [Суперанская 1973; Розенталь, Кохтев 1986], а также в работах Л.Г. Барласа и др. [Барлас, Инфантова, Сейфулин, Сенина 2003], Ю.С. Вячеславовой, Л.А. Новикова, Е.И. Кедайтене, Г.Б. Мадиевой, В.И. Супруна, О.А. Михайловой, Гу Фей и др. [Вячеславова 2015; Новиков, Кедайтене 2003; Мадиева, Супрун 2003; Михайлова, Гу Фей 2014]. Отдельно отмечаем интереснейший сборник статей «Имя нарицательное и собственное» [Имя... 1978], материалы из которого существенно помогли нам в освещении заявленной нами проблемы. Интересными и полезными в нашем исследовании оказались литературоведческие работы Л.Г. Бухарцевой, В.И. Кулешова [Бухарцева 1978; Кулешов 1989].

Цели и задачи исследования. Целью данной работы является необходимость учёта исторических, мифологических и культурных данных для лучшего понимания языковых явлений постоянных, вековых, актуальных для современности. Для того, чтобы достичь указанных целей, поставлены

задачи освещения ономастической лексики с точки зрения системности фразеологии и изучения определённых мотивов художественных произведений современной литературы, учитывая этимологическую мотивированность слов, а также прибегая к помощи традиционных аспектов русского языкознания.

Методика и методы исследования. Данное исследование основывается на применении лексико-семантического подхода к анализу фразеологизмов. Из разных фразеологических словарей русского языка выбраны обороты, в составе которых имеются имена собственные, представляющие собой онимы (от др. греч. – слова, словосочетания или предложения являющиеся индивидуальными наименованиями предметов) из разных разрядов ономастической лексики. При этом сосредотачивается внимание на этимологической информации, связанной с каждым онимом, и на то, что она играет ключевую роль в формировании семантики того или другого фразеологического оборота, входящего в русскую фразеологическую систему. На основе лексико-семантического анализа указанных выше оборотов они сгруппированы во фразеологические поля, которые демонстрируют значительную роль ономастической лексики в лексико-семантической системе языка.

Изложение основного материала. В языке многие слова постоянно выходят из активного употребления и входят в пассивный запас лексики. Это происходит в связи с исчезновением тех предметов и понятий, которые они обозначали или вследствие замены их синонимами из состава активной лексики. Такие слова называются устаревшими словами. Однако, в лексике имеются также слова, которые не обозначают понятия, их не заменяют синонимы. Но с течением времени эти слова тоже стареют. Однако, мы их не называем историзмами или архаизмами. Это собственные имена людей, стран, городов, улиц, божеств, небесных тел, животных, растений и т. д. Несмотря на отсутствие связи с понятием, данные лексические единицы играют важную роль в формировании значения фразеологизмов. При этом, в отличие от апеллятивов (от лат. *appellatives* – нарицательный), которые нередко десемантизируются частично или полностью в составе фразеологизмов (*собаку съел, стреляный воробей, без ножа зарезать* и т. д.), они не теряют своей этимологической сущности в семантическом единстве фразеологического оборота. Например, *петь Лазаря, Китайская стена, бочка Данаид* и т. д. Более того, целостное значение таких оборотов складывается из связанных с собственными именами исторических, мифологических и культурных источников страны и её народа. Фразеологические единицы в силу сходства этимологического значения, заложенного в них онимами, могут группироваться в определённые поля. Члены каждого такого поля объединены общей архимемой, например: а) 'беспорядок', б) 'мучение' и т. д. и характеризуются однородной понятийной соотнесённостью. При этом наблюдаются фразеологические поля антропонимов, топонимов и также смешанного типа:

А) I) «Вот тут и ахнул кто-то из матросов: «Эй! Ваше благоустройство! заткнись!» А потом и пошло! Крики: «Вон...» Свист в четыре пальца, – *Содом и Гоморра!*»

**Утренний взрыв.
Сергеев-Ценский.**

II) «Много чудес на белом свете, но ещё более их в нашей литературе. Это истинное *вавилонское столпотворение*, где люди толкуются взад и вперёд, шумят, кричат на всевозможных языках и наречиях, не понимая друг друга»

Путевые записки Вадима.
Белинский.

III) «Вас интересуют партийные новости или что ещё?... Массовая мобилизация коммунистов против Деникина. В Петрограде массовые обыски в буржуазных кварталах... Последняя, уже окончательно одобряющая новость: объявлена перерегистрация партийных билетов, то есть очистка *авгиевых конюшен*».

**Хождение по мукам.
А. Н. Толстой.**

В) I) «За дверью послышались громкие аплодисменты и симпатичный голос княжны Рожкиной, певшей «Я вновь перед тобою...» у секретаря за-

трепетало под сердцем. *Муки Тантала* были ему не по силам».

Тряка. А. П. Чехов.

II) «Отец семейства вскакивает и потрясает кулаками. Комары! Это *казнь египетская, инквизиция!*»

Один из многих. А. П. Чехов.

Как видно из примеров, разные имена собственные позволяют разным фразеологизмам войти в одно поле. Таким образом, несмотря на отсутствие определённых лексико-семантических свойств, они играют значительную роль в формировании плана содержания и плана выражения многих фразеологизмов и также в сохранении общей лексико-фразеологической системы.

Следует заметить, что системность в области фразеологии проявляется в разных типах смысловых связей этих устойчивых оборотов, форма и содержание которых извлекают свои составные компоненты из различных нарицательных имён, а также из имён собственных. Такие фразеологические обороты на основе своей семантической общности вступают в синонимические отношения, однако, имея в своих составах собственные имена, лишены понятийности вне таких оборотов. Например, библионимы 'Мафусаил' и 'Иаред' в составе фразеологических единиц *Мафусаилов век прожить* и *Аредовые веки прожить* совпадают полностью значением 'долголетие', что отражается в следующих примерах:

«А ну как я *мафусаилов век* проживу?»

**Дневник провинциала в Петербурге.
Салтыков-Щедрин.**

«И отец, и мать у него были умные: помаленьку да полегоньку *аредовые веки* в реке *прожили*, и ни к ужу, ни к щуке в хайло не попали»

**Премудрый пескарь.
Салтыков-Щедрин.**

Кроме синонимии, фразеологизмы могут образовывать и антонимическую пару в силу того, что в качестве члена-компонента имеют имена собственные. В нижеследующих примерах раскрывается, как значение топонимов превращается в противоположные лексические значения фразеологических единиц:

«Безмятежной *аркадской идиллии* закатятся преклонные дни: Под пленительным небом Сицилии. В благовонной древесной тени... – как дитя Ты уснешь».

**Размышления у парадного подъезда.
Некрасов.**

«злость, злость и злость... Неизъяснимая, непреодолимая, с одинаковою яростью гложущая и самого злеца, и предмет его озлобления. Словно одна из *казней египетских*, от которых некуда бежать»

**Пошехонские Рассказы.
Салтыков-Щедрин.**

Фразеологизмы, как и слова, могут быть однозначными и многозначными. Но фразеологизмов с большим числом значений сравнительно значительно меньше, чем слов. Следует подчеркнуть, что у

слов нарицательных обозначение понятия обязательно, значение и понятие у них категории соотносительные и во многом однородные и поэтому возникновение многозначности в результате переноса есть явление обычное, тогда как у онимов обозначение понятия факультативно, понятийное ядро рассматриваемых фразеологических оборотов составляет этимологическая информация. Следовательно, возможности на перенос совершенно незначительные. Таким образом, многозначность при этом является редким фактом. Тем не менее наблюдается полисемия фразеологизмов, содержащих собственные имена в своём составе, однако, образованная не закономерными путями метафоризации и метонимизации, а мотивацией этимологической информации, которую несут имена:

«князь крутенок был, каждый день в доме *содом и гоморр*¹. А приедет хмелен да распалится не в меру и кулакам волю даст»

Старые Годы.

Мельников-Печерский.

«Что это? Помилуйте, до чего безнравственность доходит: по ночам бегают, трубку курят ... одна пьяная пришла. *Содом и Гоморр*!²

Тысяча душ.

Писемский.

Анализ подтверждает, что сущность данной многозначности заключается в этимологии топонимов, о которой можно узнать из библейской легенды, которая рассказывает о двух городах Древней Палестины – о Содоме и Гоморре, жители которых предавались порокам, за что эти города были разрушены землетрясением.

Из приведенного выше описания вытекает, что в системности фразеологии функционируют разные части русской онимической лексики: антропонимы, топонимы, библионимы и т. д. В этом контексте необходимо обратить внимание на один особый момент русской антропонимии. Помимо имён, ещё одним антропонимическим компонентом, соединяющим фразеологию с ономастикой, являются прозвища. При участии их в составе фразеологических оборотов наблюдается переход слова назывательной категории в слово понятийной категории абстрактности – конкретности, категории сравнения и т. д.

«здесь точно, что уж скучновато... Купцов хороших ни единого, дворян хороших тоже нет, одно *противное семья* – чиновники»

На горах.

Мельников-Печерский.

«словом, парадигма в науке – это что-то вроде *прокрустового ложа*».

Жить, чтобы знать.

Т. С. Тихоплав.

«Мало-помалу эта избитая программа [бланкизма] превратится в *прокрустово ложе* русской революции».

Наши разногласия.

Плеханов.

Что касается прозвищ, следует сказать, что данный компонент русской системы наименования находится на периферии современной системы антропонимии, устаревшими сейчас являются также широко распространённые в предыдущих эпохах двучленные наименования т. е., имя + прозвище. Однако, самая долголетняя их жизнь продолжается во фразеологизмах, а одновременное использование в них и прозвища создаёт художественные образы, которые с особой яркостью проявляются в русской литературе:

«что же касается до тебя самого, то сомневаюсь, что тебе очень бы хотелось исполнить своё намерение; ты не *последний рыцарь печального образа* и любишь подонкихотствовать».

Отрывки из письма брату Константину.

Белинский.

В русском языке немало таких примеров, которые раскрывают своеобразную полифонию художественной литературы, фразеологии и ономастики. Например, «*Фома Гордеев*» М. Горького. Имя главного персонажа этой одноимённой повести писатель не выбирает из огромного антропонимического пространства русского языка. Он выбирает библионим и прибегает к фразеологизму *Фома неверующий*, являющемуся прототипом Фомы Гордеева и рассказывающий об апостоле Фоме, который никак не верит сообщению о воскресении распятого Христа и верит только своим собственным глазам. В Горьковской повести все были верующими в законы, ведя спокойную и порядочную жизнь. А Фома – энергичный человек, который хочет свободы жизни и никак не принимает существующего порядка жизни окружающего его купечества, верит в честность, в поиск смысла жизни и в пользу людям: «Это неверно, что в трудах – оправдание». В образе героя-бунтаря изображается *Фома неверующий* на пороге 20-го века. Это Фома, неверующий в правила общества, где царят лицемерие, двуличие, ложь и самоунижение. Следует упомянуть, что после Фомы Гордеева Горький рисует ещё один образ бунтующего героя. Этот герой восстает из простонародья. Он представляет самых обычных людей, и писатель выбирает один из распространённых русских антропонимов – *Павел*. Данный антропоним повторяется ещё в одном романе революционной эпохи – «Как закалялась сталь» Н. Островского. В романе смысл очень привычного для русского народа заключается в том, что Павел Корчагин – это яркий представитель движения масс, он является воплощением народного гнева.

Итоги. На основе вышеописанного анализа можно прийти к следующим **выводам**:

Нарицательное имя в составе фразеологизма чаще десемантизируется, наблюдается утрата лексического значения. Этимологическая значимость имени собственного, что составляет семантику того или иного фразеологического, сохраняется, реализуется в расширенном понятии.

Связь апеллятива с архимемой нередко теряет в составе фразеологизмов, тогда как примыкание

¹ Крайний беспорядок.

² Разврат, пьянство и т. п., царящие где-либо.

онима к архитеме, как правило, не оборота нарушается в подобных обстоятельствах.

Имена собственные, мотивированные определёнными этимологическими признаками, не только порождают устойчивую семантику фразеологизмов, но и укрепляют понятие о семантической целостности указанных языковых единиц.

В семантике фразеологизма, сформированной онимами, развёртывается композиция художественного образа литературного персонажа.

Литература – это свидетельство меняющейся цивилизации. С изменениями, непрерывно проис-

ходящими в цивилизации, меняются форма и содержание литературы, тогда как исторические, географические, культурные детали, связанные с собственными именами, придают фразеологизмам устойчивое содержание. Это содержание воспроизводится на протяжении веков в неизменном виде, т. е. содержание литературы меняется, а содержание фразеологизмов воспроизводится. С одной стороны, употребление онимов во фразеологизмах сохраняется в языке и литературе, с другой, – литература обогащается разными сведениями, передаваемыми именами во фразеологизмах, взятыми из истории цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барлас Л.Г. Инфантова Г.Г., Сейфулин М.Г., Сенина Н.А. Русский язык. Введение в науку о языке. Лексикология. Этимология. Фразеология. Лексикография. Москва: Флинта, Наука, 2003. 256 с.
2. Бухарцева Л.Г. Советская литература. Москва: Русский язык, 1978. 396 с.
3. Горький М. Фома Гордеев. Москва: Гослитиздат, 1946. 210 с.
4. Имя нарицательное и собственное: сб. статей / Отв. ред. д-р филол. наук А.В. Суперанская; Институт языкознания АН СССР. Москва: Наука, 1978. 208 с.
5. Кулешов В.И. История русской литературы X–XX века. Москва: Русский язык, 1989. 638 с.
6. Новиков Л.А. Кедайтене Е.И. Современный русский язык. Теоретический курс. Лексикология. Москва: Русский язык, 1987. 160 с.
7. Розенталь Д.Э., Кохтев Н.Н. Русская фразеология. Москва: Русский язык, 1986. 306 с.
8. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Отв. ред. д-р филол. наук А.А. Реформатский; Институт языкознания АН СССР. Москва: Наука, 1973. 368 с.

Словари

9. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1978. 543 с.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва: Русский язык, 1986. 797 с.
11. Шанский Н.М., Зимин В.И., Филиппов А.В. Опыт этимологического словаря русского языка. Москва: Русский язык, 1987. 240 с.

Электронные ресурсы

12. Вячеславова Ю.С. Имена собственные в составе фразеологизмов как переводческая проблема (на материале англоязычной прессы). *Молодой учёный*. № 13(93), Июль–1, 18.06.2015. [hkkps://moluch.ru/archive/93/20526](https://moluch.ru/archive/93/20526).
13. Мадиева Г.Б., Супрун В.И. Теория и практика ономастики. Алматы: Казак университети, 2003. twirpx.com.
14. Михайлова О.А., Гу Фей. Типы имён собственных в русских фразеологизмах. Материалы ежегодной международной конференции (1–2 июня 2014 г.). elar.uurfu.ru.

REFERENCES

1. Barla L.G., Infantova G.G., Seyfulin M.G., Senina N.A. (2003) Russkiy yazyk. Vvedenie v nauku o yazyike. Leksikologiya. Etimologiya. Frazeologiya. Leksikografiya. [Russian language. Introduction to the Science of Language. Lexicology. Etymology. Phraseology. Lexicography]. Moskva: Flinta, Nauka. 256 s. [in Russian].
2. Bukhartseva L.G. (1978) Sovetskaya literatura [Soviet literature]. Moskva: Russkiy yazyk. 396 s. [in Russian].
3. Gorkiy M. (1946) Foma Gordeev [Foma Gordeev]. Moskva: Goslitizdat [in Russian]. 210 s. [in Russian].
4. Imya naritsatelnoe i sobstvennoe (1978) [Common and proper name]: sb. statey / Otv. red. d-r filol. nauk A.V. Superanskaya; Institut yazykoznaneya AN SSSR. Moskva: Nauka. 208 s. [in Russian].
5. Kuleshov V.I. (1989) Istoriya russkoy literatury X–XX veka [History of Russian literature of the 10th–20th centuries]. Moskva: Russkiy yazyk. 638 s. [in Russian].
6. Novikov L.A., Kedaitene E.I. (1987) Sovremenniy russkiy yazyk. Teoreticheskiy kurs. Leksikologiya [Modern Russian language. Theoretical course. Lexicology]. Moskva: Russkiy yazik. 160 s. [in Russian].
7. Rozental D.E., Kokhtev N.N. (1986) Russkaya frazeologiya [Russian phraseology]. Moskva: Russkiy yazyk. 306 s. [in Russian].
8. Superanskaya A.V. Obschaya teoriya imeni sobstvennogo [General theory of proper names] / Otv. red. d-r filol. nauk A.A. Reformatskiy; Institut yazykoznaneya AN SSSR. Moskva: Nauka, 1973. 368 s. [in Russian].

Slovari

9. Molotkov A.I. (1978) *Frazeologicheskiy slovar russkogo yazyika* [Phraseological dictionary of the Russian language]. Moskva: Russkiy yazyik. 543 s. [in Russian].
10. Ozhegov S.I. (1986) *Slovar russkogo yazyika* [Dictionary of the Russian language]. Moskva: Russkiy yazyik. 797 s. [in Russian].
11. Shanskiy N.M., Zimin V.I., Filippov A.V. (1987) *Opyit etimologicheskogo slovarya russkogo yazyika* [Experience of the etymological dictionary of the Russian language]. Moskva: Russkiy yazyik. 240 s. in Russian].

Elektronnyie resursyi

12. Vyacheslavova Yu.S. (2015) *Imena sobstvennyie v sostave frazeologizmov kak perevodcheskaya problema (na materiale angloyazyichnoy pressyi)* [Proper names in phraseological units as a translation problem (based on the material of the English-language press)]. *Molodoy uchyonyiy* № 13(93), iyul–1, 18.06.2015. <https://moluch.ru/archive/93/20526> [in Russian].
13. Madieva G.B., Suprun V.I. (2003) *Teoriya i praktika onomastiki* [Theory and practice of onomastics]. Almaty: Kazak universiteti twirpx.com [in Russian].
14. Mihaylova O.A., Gu Fey. (2014) *Tipyi imyon sobstvennyikh v russkikh frazeologizmakh* [Types of proper names in Russian phraseological units]. *Materialyi ezhegodnoy mezhdunarodnoy konferentsii (1–2 iyunya 2014 g.)*. elar.uifu.ru [in Russian].

ONOMASTIC COMPONENTS IN RUSSIAN PHRASES

Abstract. This work takes into account the consistency of Russian phraseology and the main categories of onomastic vocabulary of the Russian language. It was found that, appearing in the semantic structure of phraseological units, proper names as a special layer of vocabulary, on the one hand, play a role in preserving the general lexico-phraseological system, on the other hand, they emphasize the historical, geographical and cultural value of the peoples of the world. At the same time, a kind of polyphony of onomastics, phraseology and fiction is also revealed.

This study highlights the inexhaustible importance of interdisciplinary approaches to the scientific study of language and literature. The purpose of this work is also the need to take into account historical, mythological and cultural data for a better understanding of linguistic phenomena that are permanent, age-old, and relevant to our time. In order to achieve these goals, the tasks of covering onomastic vocabulary from the point of view of the systematic phraseology and the study of certain motives of artistic works of modern literature, taking into account the etymological motivation words, as well as resorting to the help of traditional aspects of Russian linguistics. This research is based on the application of the lexical-semantic approach to the analysis of phraseological units. From different phraseological dictionaries of the Russian language, phrases were selected, which include proper names, which are onyms from different categories of onomastic vocabulary. At the same time, attention is focused on the etymological information associated with each onym, and on the fact that it plays a key role in the formation of the semantics of one or a new phraseological turnover included in the Russian phraseological system. Based on the lexical-semantic analysis of the above phrases, they are grouped into certain phraseological fields, which demonstrate the significant role of onomastic vocabulary in the lexical-semantic system of the language.

In the semantics of phraseological units, formed by onyms, the composition of the artistic image of a literary character unfolds.

On the one hand, the use of onyms in phraseological units is preserved in language and literature, on the other, literature is enriched with various information transmitted in phraseological units using proper names taken from the history of civilization.

Keywords: onym, appellative, conceptuality, conceptual correlation, systematic phraseology.

ОНОМАСТИЧНІ СКЛАДНИКИ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Стаття присвячена опису системності російської фразеології й основних розрядів ономастичної лексики російської мови. Виявлено, що, виступаючи в семантичній структурі фразеологічних одиниць, власні назви як особливий пласт лексики, з одного боку, відіграють важливу роль у збереженні загальної лексико-фразеологічної системи, з іншого, – підкреслюють історичну, географічну і культурну цінність народів світу. Водночас розкривається своєрідна поліфонія ономастики, фразеології та художньої літератури.

Це дослідження висуває на перший план важливість міждисциплінарних підходів до наукового вивчення мови та літератури. Метою роботи є також необхідність обліку історичних, міфологічних і культурних даних для кращого розуміння мовних явищ, постійних, вікових, актуальних для сучасності. Для того, щоб досягти зазначених цілей, поставлено завдання проаналізувати ономастичну лексику з точки зору системності фразеології і вивчення певних мотивів художніх творів сучасної літератури, враховуючи етимологічну вмотивованість слів, а також використовуючи традиційні аспекти російського мовознавства. Дослідження ґрунтується на застосуванні лексико-семантичного підходу до аналізу фразеологізмів. З різних фразеологічних словників російської мови відібрано звороти, у складі яких є власні назви, що представляють собою одиниці з різних розрядів ономастичної лексики. Водночас зосереджується увага на етимологічній інформації, пов'язаній із кожним онімом, і на те, що вона відіграє визначальну роль у формуванні семантики того чи іншого фразеологічного звороту, що входить у російську фразеологічну систему. На основі лексико-семантичного аналізу зазначених вище зворотів визначено фразеологічні поля, які демонструють значну роль ономастичної лексики в лексико-семантичній системі мови.

У семантиці фразеологізму, сформованій онімами, розгортається композиція художнього образу літературного персонажа.

З одного боку, використання онімів у фразеологізмах зберігається в мові та літературі, з іншого, – літерату-

ра збагачується різними відомостями, які у фразеологізмах передаються за допомогою власних назв, узятих з історії цивілізації.

Ключові слова: онім, апелятив, понятійність, понятійна співвіднесеність, системність фразеології.

© Шаркар А., 2020 р.

Арчан Шаркар – доктор філософії, професор російської мови Департаменту мов, університет Калькутти, Калькутта, Індія; <https://orcid.org/0000-0002-9402-8762>

Archan Sharkar – Dr. PhD, Professor of Russian, Department of Languages, Calcutta University, Calcutta, India; <https://orcid.org/0000-0002-9402-8762>

НАЗВИ ТРАДИЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ ТА КОМУНІКАЦІЙ У СКЛАДІ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕМ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)+81'373.3

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).379–384

Шкурко Г. Назви традиційного транспорту та комунікацій у складі компаративних фразем в українських говорах Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Фразеологічні порівняльні одиниці становлять важливий елемент лексичної діалектосистеми, у них містяться сталі конструкції, упізнавані для мовців або ж зі стертою мотивацією. Процес номінації через використання загальноживаних слів у вторинному значенні показує семантичне ядро номена. У статті проаналізовано компаративні фраземи за семантикою порівняльного компонента, зокрема взято до уваги назви традиційного транспорту та комунікацій в українських говорах Закарпаття. Здійснено спробу аналізу діалектних фразем у структурному, семантико-стилістичному та лінгвогеографічному аспектах. Завданням дослідження є простежити особливості використання транспортних апелятивів та назв комунікацій у трансформованому значенні, визначити семантичне наповнення компонентів, проаналізувати компонентну структуру та простежити вживання компаративних фразем у говорах Закарпатської області. Актуальність дослідження зумовлена потребою багатоаспектного вивчення стійких порівнянь в українських говорах Закарпаття, оскільки ці одиниці представлені в науковій літературі лише фрагментарно. Дослідження здійснено на власних матеріалах та записках діалектного мовлення говорів Закарпаття. Автор визначає діалектизми, що увійшли до складу компаративних фразем, аналізує ті визначальні семантичні характеристики, на основі яких відбулося перенесення значення. У складі суб'єкта порівняння автор визначає родові поняття транспорту, складові елементи воза, саней, назви транспортних комунікацій (види доріг, стежок тощо) та засоби перенесення вантажів людиною. Аналіз показує, що слова-терміни у складі компаративних фразем проходять шлях детермінологізації та сприяють пізнанню навколишньої дійсності через зіставлення зі звичними речами на основі подібності. Аналіз діалектних компаративем доповнює дослідження діалектної фраземіки у говорах Закарпаття. Практична цінність полягає у всебічному аналізі ґрунтовно не дослідженої тематичної групи назв транспорту та комунікацій в українських говорах Закарпаття, показі семантичного потенціалу вузькоспеціалізованої діалектної лексики.

Ключові слова: діалектна лексика, українські говірки Закарпаття, транспортна лексика, лексика комунікацій, компаративна фразема, порівняння, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, основа порівняння.

Постановка проблеми. Дослідження діалектної фраземіки є актуальним у сучасній лінгвістиці, позаяк у цій сфері дослідники беруть до уваги здатність діалектизму вживатися в іншому, переосмисленому значенні, властивість мати потужний емоційно-експресивний потенціал та входити до складу стійких конструкцій. Це багатовимірна та структурована система, що характеризується семантичною строкатістю та динамічністю. Дослідження з діалектології є важливими, оскільки вони фіксують архаїчні явища української мови, водночас характеризують особливості світосприйняття людиною навколишньої дійсності.

Аналіз досліджень. Дослідженням діалектної фраземіки, зокрема і компаративних фразем, присвячені праці Н. Бабич, Д. Гринчишина, М. Демського, В. Чабаненка, Г. Доброльожі, Н. Коваленко, А. Галас, В. Розгон, М. Дмитрук, О. Шкуран, М. Алефіренка, А. Івченка, В. Лавера тощо. Компаративні фраземи в українських говорах Закарпаття описані лише фрагментарно. Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті, завдання. Метою статті є описати назви традиційного транспорту та комунікацій у складі компаративних фразем у говорах Закарпаття. Завданням дослідження є простежити особливості вживання вузькоспеціалізованої діалектної лексики транспорту та комунікацій у переосмисленому

значенні, виділити характерну ознаку, на основі якої відбувається порівняння, проаналізувати компонентний склад та простежити територіальну поширеність компаративної фраземи. Під час дослідження використано власний діалектний матеріал, зібраний за допомогою експедиційного методу, а також компаративні фраземи, вилучені з діалектних словників («Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» І.В. Сабаша, «Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області» М.А. Грицака), «Лінгвістичного атласу українських народних говорів Закарпатської області» Й.О. Дзендзелівського (II, III т.) та ін. методом суцільного відбору.

Методи та методика дослідження. Під час дослідження використовуємо описовий метод для систематизації компаративем. Для дослідження етимології деяких слів застосовуємо елементи порівняльно-історичного методу. Для зіставлення лексичних одиниць з іншими мовами частково використовуємо елементи зіставного методу. При простеженні поширення порівняльної конструкції послуговуємося лінгвогеографічним методом.

Виклад основного матеріалу. Діалектні компаративні фраземи є багаточисельними конструкціями, тому вони зберігають характерні особливості лексичної системи діалекту, передають специфіку живого мовлення носіїв говірок. Компаративна

фразема – це «надслівна, оцінна, семантично цілісна (з можливою варіантністю), переважно експресивна порівняльна вторинно-номінативна одиниця, відтворювана певною лінгвоспільнотою» [Шкуран 2011, с. 8]. Таким утворенням притаманна семантична строкатість, позаяк їхнім завданням є максимально точно передати особливості світобачення людини через повторювані асоціативні семантичні ланцюги. У них, за словами А. Галас, «не тільки відображене повсякденне життя людей, трудова діяльність, побут, спосіб життя, морально-етичні пріоритети, особливості менталітету, суспільні і родинні взаємини, звичаї, традиції, вірування, а й зосереджено місткі експресивні, емоційні характеристики, оцінки, спостереження, індивідуальні якості, світогляд і світосприймання мовця» [Галас 2019, с. 25].

Постійне порівняння формується на основі світоглядних міркувань людей. Люди прагнуть систематизувати набутий досвід та знання, групуючи одержану інформацію. Образними конкретизаторами найчастіше стають слова, пов'язані з номінацією явищ природи, тварин, рослин, уживаних у побуті речей [Коваленко 2010, с. 108].

Стосовно структури компаративних фразем, то їх прийнято членувати на суб'єкт, об'єкт та основу порівняння. Серед компонентного складу стійких порівнянь В. Огольцев визначає «1) елемент А – те, що порівнюється; 2) елемент В – те, з чим здійснюється порівняння (предмет порівняння); 3) елемент С – загальна ознака порівнюваних предметів (основа порівняння)» [Цит. за: Баранник 2014, с. 9]. Об'єкт порівняння характеризується найвищим рівнем переносності та метафоричності [Панасенко 2005, с. 25].

«Стійкі порівняння розглядають як багатокомпонентні конструкції, що відбивають логічну формулу порівняння А – С – як В, де А – суб'єкт порівняння, В – об'єкт порівняння, як – модус (показник) порівняння і С – основа (ознака) порівняння» [Баранник 2014, с. 8].

Ми розглядаємо компаративні фраземи, де суб'єкт порівняння може виражати властивість, якість, ознаку ознаки або ж те, що порівнюють, а об'єкт порівняння первісно є спеціалізованою назвою, що йменує частини традиційних транспортних засобів, засоби перенесення вантажу чи назви комунікацій. Цей образний конкретизатор дуже часто характеризується додатковим емоційно-експресивним забарвленням. Формальним показником компаративності виступають порівняльні сполучники *гі, ги, як, гіби*.

Назва *в'із (вуз)* стала основою для творення компаративу *скрип'ит'*, *йак старий вуз* (ВБ) 'про транспортний засіб, що потребує ремонту'. Об'єкт порівняння складається з іменника та препозитивного прикметника. Ця ж назва входить до об'єкта порівняння, ускладненого підрядним означальним реченням: *йак стара кобила, шо др'імле у воз'і* (Стуж.) 'про людину, яка хоче спати'. Підрядне речення підсилює експресивну конотацію діалектної фраземи. Також поширеними є компаративами при-

слівникового значення, зокрема номени *'коле^{со}* (*'голе^{со}*) та *в'із (вуз)* входять до складу таких утворень: *так із 'ми' пот'рібний, йак п'йатой 'колесо на 'вдз'і* (ВБ) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 411], *так т'і т'реба, йак п'йате 'коле^{со} у 'вдз'і* (ВБ, МБ), *йак 'вовз'і п'йате 'коле^{со}* (Стж), *то'го там так т'реба, ги у 'вдзі п'йатойе 'голесо* (Пдв) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 411], *так ми вто хы'бит, ги п'йате 'голесо у 'вдз'і* (Ск) [Сабадош 2008, с. 58] зі значенням 'щось зайве, непотрібне'.

Слово *'коле^{со}* також входить до складу компаративної фраземи *'ноги, йак 'коле^{са}* (Чорн.), характеризуючи форму ніг людини. Перенесення значення відбувається на основі подібності ніг до круглої форми колеса.

При описі людини з доміантною ознакою 'темний колір' використовують номен *'тинг'іл'* (*'тенг'іл'*, *'тинге^л'*), що первісно означає 'стержень, що на ньому крутиться колесо, вісь воза', утворений від угор. *tengely m.c.* [Лизанец 1976, с. 627], зокрема *'шийа 'чорна, ги 'тингил'* (Довл.) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 413], *'шийа в 'ного 'чорна, йак 'тингил'* (Ск) [Сабадош 2008, с. 350], *йак 'тинге^л'* (Тор.), *йак 'тиндил'* (Дуб.) 'чорний'; подібно зі словом *в'іс' (вус')* – *'шийа 'чорна, йак вус'* (Іза) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 413]. Для вираження ознаки 'чорний' використовують і слово *ко^ломас'т'* 'речовина для змащування осі і колеса з дьогтю та смоли': *'чорний, г'їби в ко^ломас'т' 'внау'* (ВБ). Характерна ознака в'язкості речовини для змащування осі воза відображена в компаративній фраземі *ш'і'коўний, йак 'муха у ко^ломас'т'і* (ВБ) 'повільний'. Об'єкт порівняння характеризується лексико-семантичним зсувом та гіперболізацією значення. Лексема *сал'ідор* також утворює фразему з визначальною ознакою в'язкості речовини: *так с'и 'т'игне, йак сал'ідор* (Дл) 'про людину, яка повільно йде'.

Утворення зі словом *'тинг'іл'* (*'тенг'іл'*) виражають ще й ознаку за звуком, який виникає внаслідок руху воза. Це спричинило появу компаративної фраземи *рип'ит, йак 'тингил' не'маиш'чений* (СП) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 413]. Тут об'єкт порівняння виражений іменником та постпозитивним прикметником.

Номен *лиўч* 'опора для драбини воза, яка закріплена на осі колеса' за дією, яку виконує ця частина воза під час його руху (рухається, розходиться і підтримує драбини воза) (пор. угор. *lőcs, dial. lőics 'люшня; нога' < н.в.нім. Leuchse, нім. Leusche < сер.в.нім. liuhse m.c.* [ЕСУМ 1989, т. III, с. 207–208; Лизанец 1976, с. 607; Сабадош 2008, с. 161]), став основою для компаративів *глупий, йак лиўч* (Син.), *гі лиўча* (Ол.), *дур'ний ги ливч* (Ск) [Сабадош 2008, с. 161] 'про дурну, розумово обмежену людину'; ще *'ходить', йак лиўч* 'про людину у стані алкогольного сп'яніння' (МБ). Назва *'бокша* 'залізна втулка в дерев'яному колесі' утворює сполуки *та'ка тов'ста жо'на, ги 'бокша* [Грицак 2017, с. 275], *всі 'жоны 'хд'ат на ро'боту, а 'мойа с'идит 'дома, йак 'бокша* (Лт) [id.]. Ці фраземи марковані негативною конотацією.

Назва *санка* ‘полоз, та частина саней, що пересувається по снігу’ стала основою для фраземи *ноги, йак санки* (Ол.), характеризуючи довжину ніг. Подібно утворено компаратив *довгий, йак дышло* (ВБ) ‘високий’, *дышло* ‘товста жердина, прикріплена до переду воза, щоб ним керувати і запрягати пару коней’. Тут характерною ознакою для перенесення виступає довжина елемента запрягу тварин. Стійке порівняння *йак вуз без дышла* (МБ) ‘вільна людина’ складається з іменника та неузгодженого постпозитивного означення. В основі цього перенесення значення лежить неможливість впрягати тяглово худобу у віз без дышла.

Номен *навуз* ‘довга жердина, якою за допомогою мотузки притискають зверху снопи, соломую або сіно на возі’ утворює компаративну фразу *високий, йак навуз* (Луб.). Слово *шпица* (*шпича*) ‘одна з багатьох дерев’яних стрижнів, що вдовбується в маточину колеса’ спричинило появу компаративу *ноги, ги шпичи* (ВБ) ‘про худі ноги’. Перенесення значення відбувається за зовнішньою подібністю. Назва *обруч* ‘обідок на маточині колеса, біля спиць’ характеризує форму ніг у складі компаративної фраземи *ноги, йак обруч* (Мир.). Подібне утворення зі словом *корса* ‘скорс, передня загнута частина полозу саней’: *ноги, йак корсы* (Син.) ‘про криві ноги’. Назва *чуфлина* ‘штир, який забивають у довгі колоди для транспортування’ у складі фраземи *ніс, йак чуфлина* (Луб.) характеризує довгий ніс. Компаратив *студ’ин’, йак у волярни* (Луб.) ‘холодно’ містить транспортний апелятив *волярніа* ‘приміщення, де зберігають вози’. Це приміщення не потребує обігріву, відтак у мовців асоціюється з місцем, де холодно. Назва *карбач* ‘вузька ремінна смужка на довгій дерев’яній ручці поганяти коней, волів’ за зовнішньою подібністю характеризує шию людини: *шийа, йак карбач* (Син.) ‘про тонку, худорляву шию’. Слово *с’адло* входить до складу фраземи *так на’руйе, йак ко’зі с’адло* (Лт) ‘те, що не личить’. Ця компаративема характеризується лексико-семантичним зсувом значення.

Серед предметів, якими поганяють тварин, викремлюємо ще *тичка, копач, бота*. На їх основі утворені такі фраземи: *ги тич’ка* (Ол.), *йак тич’ка* (Дуб.), *довгий, йак тич’ка* (ВБ, Мир.), *довгий, ги тич’ка* (Син.) ‘про високу людину’, *худий, йак тич’ка* (ВБ, МБ, Лт) ‘про худу людину’, *руки, ги тички* (Стуж.) ‘про довгі руки’; *руки, йак копач’и* (Чорн.), *йак копачики* (Мир., Чорн.) ‘про худі руки’, *ноги, йак копач’и* (Мир.) ‘про худі ноги’. Усі перенесення значення відбуваються внаслідок процесу метафоризації. Номен *бота* утворює два семантичні ряди фразеологічних компаративів: *длупий, йак бота* (ВБ, Мир., Уж., Стуж.), *дур’ний, ги бота* (ВБ, Мир., Ол.), *такий ис’, йак бота вдлос’ка* ‘про нерозумну людину’ [Грицак 2017, с. 296]. Номен *бота* у складі цих конструкцій є негативно конотований. На основі іншої семної ознаки утворюється фразема *длу’хий, йак бота* (Син.) ‘про людину, яка має проблеми зі слухом’.

Назва *пут* ‘загальна назва для дороги’ стала основою для ряду фразем, зокрема і вузьколокаль-

них: *страшна, йак м’бчар’с’ка пут* (ВБ) ‘про некрасиву жінку’, *страшна / страшний, йак пут’на Мочар* (ВБ) ‘про некрасиві речі’, *к’риво, йак пут’на Мочар* (ВБ) ‘нерівно щось зробити (садити городину, намалювати лінію тощо)’. У таких конструкціях «зіставлення ознак, властивостей відбувається з рельєфними особливостями місцевих локацій» [Галас 2019, с. 32]. Лексема *пут* становить суб’єкт порівняння, наприклад, *пут’, йак скло* (ВБ) ‘про дорогу, покриту шаром льоду’, *пут’, йак рай’бач’ка* (ВБ) ‘про нерівну дорогу, з ямами’ (*рай’бач’ка* – пристрій для прання білизни), *пут’ б’їла, йак полотно* (МБ) ‘про засніжену дорогу’, *пут’, йак на тот св’їт* (МБ) ‘про дорогу у дуже поганому стані’, *пут’, ги ў чорта на рогах* (ВБ) ‘про дорогу, яка знаходиться дуже далеко’, *пут’, йак золото* (ВБ) ‘про дорогу у хорошому стані’, *пут’, йак в Аме’риці* (МБ) ‘про сучасну і якісну дорогу’. Номен *ч’їненник* ‘дорога з кам’яним, асфальтовим або цементно-бетонним покриттям’ входить до складу об’єкта порівняння компаративних фразем *та’кий пр’остый, йак ч’їненник* (Шир.) [Дзєндзєлівський 1960, т. 2, к. 212], *та’кий пут’, йак ч’їненник* (Шир.) [id.]. Такий вид дороги був звичайним, проте довершеним (на відміну від ґрунтової дороги). Номен *полоніна* утворює компаративеми *йак полоніна* (Дуб., Син.), *голо’ва біла, йак полоніна* [Грицак 2017, с. 223] ‘про сиву людину’. Визначальною ознакою такого перенесення є часта засніженість цієї території.

Серед назв перенесення вантажів до складу компаративних фразем входить слово *м’їх*: *на’дутый, йак м’їх* (МБ) ‘про людину, яка образилася’, *їйс’т’, ги до м’їха* (МБ) ‘про людину, яка багато їсть’, *дыхат’, йак старый м’їх* (Мир.), *йак ковал’с’кий м’їх* (МБ, Уж.), *ги цїганс’кий м’їх* (Вол., Лт), *йак цїганс’кий м’їх* (Син., Стуж.) ‘важко дихати’ (коли людина хворіє, має проблеми з легенями), *та’кий, йак м’їхом прїбитый* ‘дурень’ (ВБ), *мїхом удареный* (Ск) [Сабадош 2008, с. 174]. Застарілий номен *плет’анка* ‘вишлетена з мотузків сітка, у якій носили в поле їжу робітникам’ вживається тільки у складі компаративного фразеологізму *їде в три пут’и, йак плет’анка* (Ск) [id., с. 233].

Назва *р’анда* має багато значень у говірках Закарпаття, одне з яких ‘широке грубе полотнище, в якому носять соломую, сіно, накошену траву худобі тощо’; внаслідок переосмислення за розміром і виглядом виникла фразема *чере’во вїсит’, йак р’анда* (Мир.) ‘про живіт, що звисає’. З таким самим значенням вживають і лексему *ко’б’їлка* ‘широкий неглибокий мішок для годування коня’: *гем’бо, ги ко’б’їлка* (МБ).

У складі компаративних фразем широко вживається слово *ве’рета* ‘широке грубе полотнище, у якому носять соломую, сіно, накошену траву худобі тощо’, зокрема *йак ве’рета* (Дуб.) ‘про розтягнутий одяг’, *так с’а рос’т’агла, йак ве’рета* (Пдв) [Дзєндзєлівський 1993, т. 3, к. 342], *так на т’обї стоїит с’вита, йак ве’рета* (Терн.) [id.], *так с’а с’ветер роз’т’уг, йак ве’рета* (КП) [id.]. При процесі творення цих компаративних фразем мовці беруть до уваги розмір полотнища для перенесення

сіна. Також гадаємо, що відбувається семантична трансформація, позаяк ознака ‘великий’ змінюється на ‘завеликий за розміром, зношений’. У складі компаративем *рот та'кий, йак ве'рета* (Кал.) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 342], *та'ка сме'тана в купл'анц'і, йак ве'рета* ‘коли в глечуку багато густої сметани’ (Кал.) [id.] визначальною ознакою є розмір засобу для перенесення вантажу. Подібні утворення спостерігаємо зі словами *п'лахта, ве'рин'а (ви'рин'а), 'зайда* первісно т.с.: *по'вис, йак п'лахта* (Гукл.) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 342], *вк'р'ити, йак п'лахт'ов* (ВБ) [id.], *та'ка п'ут', г'ібы йі п'лахт'оу вк'риу* (ВБ) ‘про засніжену дорогу’, *п'ысок майеш, йак п'лахту* (Зняц.) [Дзендзелівський 1993, т. 3, к. 342], *та'кий 'ушы'ла в'тан, йак ви'рин'а* (Вовк.) [id.], *йа'зык 'ходит', йак ц'і'ганц'і 'зайда* (Чорн.) ‘про людину, яка багато говорить’, *йак 'за-йда за 'возом* (ВБ) ‘непотрібний’.

Висновки. Отже, дослідження показало, що назви транспорту та комунікацій, які входять до складу компаративних фразем, вирізняються се-

мантичною строкатістю та є важливою складовою фраземної діалектної системи сучасної української мови. Зібрана група нечисленна, зважаючи на специфіку аналізованої теми. Компаративні фраземи з компонентами-назвами традиційних видів транспорту та комунікацій зазвичай складаються з іменника у формі називного відмінка, інколи доповненого прикметником чи іменником у непрямому відмінку, прийменниково-іменниковими конструкціями тощо. Серед проаналізованих конструкцій можна виокремити фразеосемантичні підрупи, що характеризують фізичний, емоційний стан, частини тіла, зовнішній вигляд, особливості поведінки, розумові властивості людини тощо. Усі порівняння є експресивно-забарвленими, образними та відтворюваними у мовленні носіїв говорів Закарпаття, характеризуються взаємодією структурних елементів. Стійкі порівняння з назвами транспорту та комунікацій виражають цілісне компаративно-експресивне значення, відтворюють місцевий колорит та особливості світосприйняття людей.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

- ВБ – смт. Великий Березний Великоберезнянського району
- Вовк. – с. Вовкове Ужгородського району
- Вол. – с. Волосянка Великоберезнянського району
- Гукл. – с. Гукливий Воловецького району
- Дл – с. Ділове Рахівського району
- Довг. – с. Довге Іршавського району
- Дуб. – с. Дубове Тячівського району
- Зняц. – с. Зняцево Мукачівського району
- Іза – с. Іза Хустського району
- Кал. – с. Калини Тячівського району
- КП – с. Косівська Поляна Рахівського району
- Лт – с. Люта Великоберезнянського району
- Луб. – с. Лубня Великоберезнянського району
- МБ – с. Малий Березний Великоберезнянського району
- Мир. – с. Мирча Великоберезнянського району
- Ол. – с. Олександрівка Хустського району
- Пдв – с. Підвиноградів Виноградівського району
- Син. – с. Синевир Міжгірського району
- Ск – с. Сокирниця Хустського району
- СП – с. Синевирська Поляна Міжгірського району
- Стуж. – с. Стужиця Великоберезнянського району
- Терн. – с. Терново Тячівського району
- Тор. – с. Торун Міжгірського району
- Уж. – с. Ужок Великоберезнянського району
- Чорн. – с. Черногорова Великоберезнянського району
- Шир. – с. Широке Виноградівського району

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Н.О. Сутність та структурні особливості компаративних фразеологізмів сучасної української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. № 10. Т. 1. С. 8–11.
2. Галас А.М. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2019. С. 25–33.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б. Київ: КММ, 2017. 376 с.
4. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. Ужгород, 1958–1993. Ч. I–III.
5. Етимологічний словник української мови у 7 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 3. 552 с.

6. Коваленко Н. Матеріали до словника народних порівнянь у західноподільських говірках. *Волинь–Житомирщина*. 2010. № 22(2). С. 107–114.
7. Лизанец П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венг.-укр. межъязык. связи. Будапешт, 1976. 683 с.
8. Панасенко А.Ф. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів. *Урок української*. 2005. № 5–6. С. 25–26.
9. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
10. Шкуран О. Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнослобожанських та східностепових говірок Середнього Подінців'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2011. 20 с.

REFERENCES

1. Barannyk N.O. (2014) Sutnist ta strukturni osoblyvosti komparatyvnykh fopzeolohizmiv suchasnoi ukrainskoi movy [Nature and structural features comparative phraseologisms' in modern Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 10. T. 1. S. 8–11 [in Ukrainian].
2. Halas A.M. (2019) Porivnialni konstruktсии v zakarpatskykh hovirkakh [The comparative constructions in the Transcarpathian patoises]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod. S. 25–33 [in Ukrainian].
3. Hrytsak M.A. Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials to the dictionary of the Ukrainian subdialects of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A – B. Kyiv: KMM. 2017. 376 s. [in Ukrainian].
4. Dzendzelivskiy Y.O. (1958–1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukrainy): Leksyka [The linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukraine): Vocabulary]. Uzhhorod. Ch. I–III [in Ukrainian].
5. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1989. T. 3. 552 s. [in Ukrainian].
6. Kovalenko N. (2010) Materialy do slovnyka narodnykh porivnian u zakhidnopodilskykh hovirkakh [Materials for the Vocabulary of ethnic comparisons in Western Podilla' dialects]. *Volyn–Zhytomyrshchyna*. № 22(2). S. 107–114 [in Ukrainian].
7. Lizanets P.N. (1976) Vengerskie zaimstvovaniya v ukrainskikh govorakh Zakarpattia: Veng.-ukr. mezhyazyk. svyazi [Hungarian borrowings in Ukrainian dialects of Transcarpathia: Hungarian-Ukrainian interlanguage relations]. Budapest. 683 s. [in Russian].
8. Panasenko A.F. (2005) Sklad i funktsionuvannya porivnialnykh frazeolohizmiv [Composition and functioning of Comparative Phraseologisms]. *Urok ukrainskoi*. № 5–6 S. 25–26 [in Ukrainian].
9. Sabadosh I.V. (2008) Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [The dictionary of the subdialect of Sokyrnytsia village of the Khust district]. Uzhhorod. 480 s. [in Ukrainian].
10. Shkuran O. (2011) Natsionalno-kulturne pidgruntia komparatyvnykh frazeolohizmiv skhidnoslobozhanskykh ta skhidnostepovykh hovirok Seredniogo Podintsvia [The national-cultural peculiarities of comparative phraseology of East-Slobozhan and East-Stepovy adverbs of the Middle Donets]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Luhansk. 20 s. [in Ukrainian].

NAMES OF TRADITIONAL TRANSPORT AND COMMUNICATION AS A PART OF COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UKRAINIAN TRANSCARPATHIAN DIALECTS

Abstract. Phraseological comparative units are an essential element of the lexical system of dialects. They contain set constructions that were recognized by the speakers or they have obliterated motivation. The nomination process shows a semantic core of nomen through the usage of commonly-used words. In the article comparative phraseological units were analyzed according to their comparative component, especially on the examples of names of traditional transport and communication in Ukrainian language dialects of Transcarpathia. It was made an attempt to analyze dialectal phraseological units within structural, semantic-stylistic and linguistic-geographical aspects. The task of this research is to find out the peculiarities of usage of transport appellatives and names of communication in transformed meaning, to define semantic imbuing of the components, to analyze the component structure and to determine the usage of comparative phraseological units in dialects of Transcarpathia. Relevance of the research is caused by the necessity of multidimensional studying of set comparative phrase in Ukrainian dialects, because these units are represented fragmentarily in the scientific literature. This research is made on the basis of the author's own materials and recordings of dialects of Transcarpathia. The author defines vernaculars, which are a part of comparative phraseological units and analyzes determinative semantic characteristics on the basis of which the transfer of meaning happened. As a part of a subject of comparison, the author defines the notion of transport, elements of a cart, a sledge, names of transport communication (kinds of roads and paths, etc.) and means of carrying goods. The analysis shows the term-words within comparative phraseological units undergo the process of determinologization and help to understand the real world through the comparison of simple things on the basis of similarity. Analysis of dialectal comparative units complements the research of dialectal phraseology in dialects of Transcarpathia. The practical value consists in the comprehensive analysis of the thematic group of names of transport and communication

in Ukrainian dialects of Transcarpathia, which is not investigated thoroughly and in the semantic potential of the dialectal vocabulary of narrow specialization.

Keywords: dialect vocabulary, Ukrainian subdialects of Transcarpathia, transport vocabulary, vocabulary of communication, comparative phraseological unit, comparison, subject of comparison, object of comparison, basis of comparison.

© Шкурко Г., 2020 р.

Галина Шкурко – магістр філології, асистент кафедри української мови, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4872-3809>

Halyna Shkurko – Master of Philology, Senior lecturer of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4872-3809>

ПРО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ СЛОВАЦЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.162.4'373:37.016

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).385–388

Шовкович О. Про лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів сучасної словацької мови; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті особливу увагу зосереджено на взаємодії та взаємозв'язку мови й культури. Варто зазначити, що дедалі частіше в сучасному мовознавстві науковці звертаються до дослідження мовних фактів у тісному зв'язку із духовною та матеріальною культурою народу, його культурною свідомістю. Сучасна лінгвістика аналізує мову як суспільне явище, яке тісно поєднане з культурою та історією певного народу. Можна сказати, що фразеологізми прямо пов'язані з культурою, ідеями та формою життя суспільства. Вони відображають культурно-національну самобутність кожного народу, його духовну індивідуальність. Опанування знань щодо вживання фразеологічних сполук у науковому мовленні підвищує рівень професійної компетенції студентів. Оскільки при вивченні іноземної мови фразеологічні сполучення є важливим стилістичним засобом, вони є одним з невичерпних джерел багатства та виразності мовлення, відіграють важливу роль при пізнанні її культури та традицій. І саме це пізнання культури через мову відбувається за допомогою лінгвокультурологічного підходу. Зокрема, стверджується, що лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології в сучасній словацькій мові є перспективним, тому що за його допомогою мова розглядається в контексті нації як носій особливого типу культури та мислення. Цей підхід дозволяє вивчати як цілісні тексти, так і окремі пласти лексичного складу мови, зокрема фразеологізми. У статті також висвітлюється визначення фразеології та лінгвокультурології як окремих лінгвістичних дисциплін. У статті здійснено оглядовий аналіз лінгвокультурологічних особливостей фразеологізмів сучасної словацької мови; зроблено висновки, що мислення народу – це найважливіше джерело творення фразеологізмів, які найвиразніше передають дух і красу мови, а об'єктивна реальність оцінюється по-різному залежно від свідомості та культури народу.

Ключові слова: лінгвокультурологічний підхід, фразеологія, фразеологізм, лінгвокультурологія, словацька мова, мова, культура, мовлення, мислення.

Постановка проблеми. Мова є основною формою національної культури, саме вона є скарбницею духовних надбань нації та досвіду. Мова нації та її культура становлять одне ціле. Розвиток культури починається із розвитку мови, тому мова і культура взаємопов'язані. Твердження, що культурні процеси впливають на мову, а мова на культуру, є загально визнаним. Формування людини як особистості з високим інтелектуальним рівнем неможливе без досконалого володіння мовою. За словами відомого українського мовознавця О.О. Потєбні, «мовна індивідуальність вирізняє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості суспільства» [Потєбня 1985, с. 48].

У сучасному світі високо оцінюються знання не лише рідної мови, але і знання іноземних мов, оскільки це ключ до успіху. Високий рівень володіння іноземною мовою, як і адекватний переклад, неможливі без знання фразеологізмів. Фразеологічний фонд мови є одним із основних предметів вивчення в лінгвокультурології, оскільки фразеологічні сполучення при вивченні іноземної мови є важливим стилістичним засобом і відіграють велику роль при пізнанні її культури, менталітету певного народу та традицій. І саме це пізнання культури через мову відбувається за допомогою лінгвокультурологічного підходу. Лінгвокультурологічний підхід передбачає вивчення фразеології на матеріалі різних мов і завдяки йому увага зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів. Лінгво-

культурологія найдоречніше показує взаємозв'язок двох основних компонентів – мови і культури.

Термін *лінгвокультурологія* почав використовуватися в 90-х роках ХХ ст. у російській лінгвістичній школі і пов'язаний із працями фразеологічних шкіл В.М. Телії, Ю.С. Степанова, Н.Д. Арутюн-вої, В.Г. Костомарова. У Словачині ця теоретична платформа почала спиратися саме на російську філологічно-теоретичну основу. Лінгвокультурологія – галузь лінгвістики, яка займається взаємозв'язком між мовою і культурою, що ґрунтується на гіпотезі про вплив культури на мову та мови на культуру. Вона зосереджується на культурній специфіці лексики, особливо ідіоматичних висловах. Саме тому лінгвокультурологічний аспект вивчення є перспективним у цьому дослідженні, оскільки об'єктом вивчення є особливості розуму, світогляду певного народу, від культури до мови і навпаки.

Аналіз досліджень. У лінгвістиці кінець ХХ ст. позначений особливою увагою до вивчення проблеми взаємовпливу і взаємозв'язку мови й культури. Характер осмислення мови та культури залежить від багатьох чинників, не тільки екстра-лінгвальних, а й наукових, а це духовна й матеріальна культура суспільства.

Багато лінгвістів займалися проблемою співвідношення мови й культури, використовуючи результати вивчення феномена культури, які зібрали філософи, літературознавці, соціологи. Багато наукових шкіл по-різному розглядають взаємовідношення мови і культури, але майже практично всі ви-

знають, що мова і культура взаємопов'язані, про це свідчать праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: В. Гумбольдта, Б. Уорфа, Л. Вінтгенштейна, І. Бодуена де Куртене, О. Потебні, А. Вежбицької, В. Телія, Н. Арутюнової та багато інших учених.

Ще в 30-х роках XIX століття В. Гумбольдт одним із перших визначив взаємозв'язок мови й культури в межах їхньої цілковитої співвідносності та нерозривного зв'язку, що стало поштовхом для створення теорії лінгвістичної відносності. Саме ця теорія, концепція Л. Вейсгербера, гіпотеза лінгвістичної відносності Є. Сепіра і Б. Уорфа, антропологічні й культурологічні дослідження мови та національного світосприйняття і заклали фундамент лінгвокультурології як науки про мову і культуру.

Мета статті полягає в розкритті сутності і значущості лінгвокультурологічного підходу до вивчення фразеології у сучасній словацькій мові.

Завдання статті – здійснити науковий огляд праць, присвячених лінгвокультурології та фразеології; опрацювати теоретичні джерела, що стосуються фразеології та лінгвокультурології; установити взаємодію та взаємозв'язок мови та культури; висвітлити основні положення лінгвокультурологічного підходу у фразеології; проаналізувати класифікації фразеологізмів сучасної словацької мови. Під час написання статті був використаний **описовий метод**.

Виклад основного матеріалу. Кожна мова має у своєму складі стійкі словосполучення – фразеологізми, що вживаються носіями мови завжди у звичайному чи усталеному оформленні. Саме вони передають дух і красу мови, яку витворив народ упродовж віків для спілкування в усній чи писемній формах. Оскільки мова, як і суспільне явище, розвивається, то разом з нею розвивається і її фразеологічний фонд. Фразеологія кожної мови збагачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби із приказок, прислів'їв, афоризмів, анекдотів, літературних цитат, професіоналізмів, мовних штампів і кліше – з усього, що впродовж багатьох сторіч зберігає у своїй пам'яті носій мови – народ.

Фразеологічні одиниці своїми значеннями частково перетинаються з лексикою, доповнюють картину світу, створювану лексичними одиницями. Однак фразеологічні одиниці виконують номінативну функцію, відрізняються від лексичних характером та обсягом інформації. Фразеологія – це символічний світ, у якому різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення. Саме своєю архаїчністю і міфологізованістю відрізняється від лексики.

Якщо історична фразеологія відноситься до етнолінгвістики, то сучасна фразеологічна система є одним із об'єктів вивчення в лінгвокультурології. Основне завдання цієї наукової дисципліни полягає у вивченні та описі взаємовідношень мови та культури, мови та етносу. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення взаємодії та взаємозв'язку мови та культури цікавить багатьох лінгвістів, оскільки він пов'язаний з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-

лінгвального комплексу в їх системному розгляді як «сукупності одиниць, які утворюють польові структури» [Воробйов 2008, с. 4].

В.А. Маслова стверджує, що термін «лінгвокультурологія» виник завдяки працям фразеологічної школи, яку очолювала В.М. Телія. Лінгвокультурологія – це наука, яка досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові [Маслова 2001, с. 107]. Завдання лінгвокультурології – це експлікувати культурні знання на основі зіставлення прототипної ситуації фразеологізму чи іншої мовної одиниці.

Фразеологія як окрема лінгвістична дисципліна формувалась упродовж тривалого часу. Зараз це розділ мовознавства, у якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів. У Словацьчині фразеологія як наукова дисципліна почала формуватися в 50-х роках XX століття. Йозеф Млацек уважає фразеологію одним із найбільш специфічних напрямків у мові. Ступінь її знання часто залежить від рівня знання рідної чи іноземної мови. Фразеологію як сукупність всіх фразеологічних одиниць характеризує Й. Млацек [Млацек 1984, с. 9], Ф. Міко [Міко 1978/1979, с. 10], Е. См'єшкова [См'єшкова 1989, с. 5], які зазначають, що фразеологія розширює і збагачує лексичні засоби виразності й можливості мови, особливо емоційно-експресивну лексику. Головна функція фразеологічних одиниць надавати мові колориту, за її допомогою можна лаконічно висловити думку. Й. Млацек констатує, що фразеологія як вторинна похідна ділянка мови пов'язана насамперед із лексикою, інколи з синтаксисом. Вважає її самостійним складником лексикології. Такої ж думки дотримується й інший словацький науковець Ю. Фурдік, який уважає фразеологію частиною лексикології.

У словацькій мовознавчій науці існує декілька класифікацій фразеологічних одиниць, у нашому дослідженні ми розглянемо класифікацію Й. Млацек і Й. Містрика. Й. Млацек ділить фразеологічні одиниці на десять груп за такими критеріями: семантикою, конструкцією, функцією, походженням, частинами мови, відношенням до літературної мови, стилістикою, за їх складністю та можливістю комбінацій, а також за відношенням між їх стійкістю та варіантністю.

У своїй монографії Й. Млацек ділить фраземи на шість груп із точки зору їх будови:

– фраземи із структурою синтагми можуть мати характер дієслівних та недієслівних синтагм (*stratit' hlavu, spravit' dieru do sveta, držat' jazyk za zubami, prižmúrit' oči, pristrihnúť niekomu kridelká, modrý pondelok, ruku ako lopaty, jablko sváru, chudý ako vyžla*);

– фраземи із структурою простого чи складного речення, які представляють фонд прислів'їв (*Kto počtuje, ten gazduje. Po nečase čas býva. Lacné mäso, riedka polievka.*), приказок (*Od roboty kone dochnú. Každý vie, kde ho topánka tlačí. Nešťastie nechodí po horách, ale po ľud'och.*), прикмет (*Aká jeseň, taká jar. Aká matka, taká Katka. Zelené Vianoce, biela Veľká noc*);

– мінімальні фрази (*ako po masle, do nohy, ani za svet, ani o vlas, za dievčatá, do chlapa*);

– субфрази, які у словацькій фразеології з'явилися нещодавно (*no ved' hej, ved' preto, no len no, no zbohom, no nazdar, že či, ako áno, ako nie, len aby*);

– однослівні фрази (*zotriet' niekoho, vystrelit' si z niekoho*);

– фразеологічні конструкції (*ako číta, tak číta; riaditeľ sem, riaditeľ tam; čo číta, to číta*) [Млацек 2001, с. 69].

Що стосується Й. Містрика, то він у своїй класифікації ділить фразеологізми з точки зору стилістики:

- номінативні фразеологічні одиниці, які ділять на фразеологічні зрощення (*Kolumbovo vajce, mať niekoho v žalúdku, zapísať si za uši, vodit' za nos*), фразеологічні єдності (*bežať ostošest', hovorit' dve na tri, mať podrezaný jazyk*) та фразеологічні сполучення (*prvá lastovička, nočný vták, byť sám ako kôl v plote, podobajú sa ako vajce vajcu*);

- комунікативні фразеологічні одиниці, до яких відносить прислів'я, приказки, прикмети [Містрик 1999, с. 92].

Лінгвістика приділяє особливу увагу властивості фразеологізмів бути одним із основних способів представлення національно-культурної та етнічної ідентифікації. Фразеологія вважається найціннішим лінгвістичним спадком, у якому відображаються бачення світу й національна культура певного народу, а також фразеологічні одиниці є джерелом національно-культурної інформації. Лінгвокультурологічне дослідження на матеріалі

фразеології дозволяє досліджувати далеке минуле не лише мови, а й цілої історії і культури, зберігає в собі досвід, який передається з покоління в покоління.

Кожна розвинена мова, зокрема й словацька, має у своєму складі значну кількість стійких словосполук – фразеологізмів, що вживаються завжди у звичному оформленні. Більшість фразеологізмів, як і слів, за походженням є корінними. До складу словацької фразеології входять також усталені звороти, які стали невід'ємною частиною мовлення людини. Вони охоплюють широку тематику, показують особливості культури, традицій, звичаїв та досвіду, набутого народом на різних етапах його існування. У словацькій фразеології віддзеркалюються найрізноманітніші сфери життя народу.

Можна стверджувати, що фразеологізми найповніше відображають специфіку світобачення і культури, тут постає людина з її почуттями, емоціями і внутрішнім світом. Як зазначила В.М. Телія, фразеологія – це дзеркало, у якому лінгвокультурне суспільство ідентифікує своє національне самоусвідомлення [Телія 1996].

Висновки. Із викладеного вище стає очевидним, що вивчення фразеології має важливе значення з точки зору лінгвокультурології. Фразеологічний фонд будь-якої мови є носієм історичних рис та відображенням специфіки матеріальної й духовної культури кожного народу. І саме лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології орієнтований на культурний чинник у мові та мовний чинник у людині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры. 1999. 896 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Гнозис, 1996. 298 с.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология: монография. Москва: РУДН, 2008. 336 с.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва: Прогрес, 1985. 450 с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. 208 с.
6. Потебня О.О. Эстетика и поэтика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва: Академический проект, 2001. 990 с.
8. Телія В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 284 с.
9. Уорф Б.Л. Отношение нормы поведения к мышлению и языку. Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1960.
10. Miko F. Frazeológia a kultúra reči. Bratislava, 1978/1979.
11. Mistrík J. Jazyk a reč. 2. upravené. Bratislava: Mladé letá, 1999.
12. Mlacek J. Slovenská frazeológia. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1984. 160 s.
13. Mlacek J. Slovenská frazeológia. 2. doplnené. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1984. 156 s.
14. Mlacek J. Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava: Stimul, 2001.
15. Smiešková E. Malý frazeologický slovník. 5. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1989.

REFERENCES

1. Arutunova N.D. (1999) Yazyk i mir cheloveka [Language and world of the person]. Moskva: Yazyki russkoy kultury. 896 s. [in Russian].
2. Vezhbickaya A. (1996) Yazyk. Kultura. Poznaniye [Language. Culture. Knowledge]. Moskva: Gnozis. 298 s. [in Russian].
3. Vorobyev V.V. (2008) Lingvokulturologiya: monografiya [Cultural linguistics: monograph]. Moskva: RUDN. 336 s. [in Russian].

4. Humboldt V. (1985) *Yazyk i filosofiya kultury* [Language and philosophy of culture]. Moskva: Progres. 450 s. [in Russian].
5. Maslova V.A. (2001) *Lingvokulturologiya* [Cultural linguistics]. Moskva: Akademiya. 208 s. [in Russian].
6. Potebnia O.O. (1985) *Estetyka i poetyka slova*. Kyiv: Mystetstvo. 302 s. [in Ukrainian].
7. Stepanov Yu.S. (2001) *Konstanty. Slovar russkoy kultury. Opyt issledovaniya* [Constants. Dictionary of the Russian culture. Experience of a research]. Moskva: Akademicheskii proekt. 990 s. [in Russian].
8. Teliya V.N. (1996) *Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekty* [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguoculturological aspects]. Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kultury». 284 s. [in Russian].
9. Uorf B.L. (1960) *Otnosheniye normy povedeniya k myshleniyu i yazyku* [Attitude of the norm of behavior to thinking and language]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. Moskva: Progress [in Russian].
10. Miko F. (1978/1979) *Frazeológia a kultúra reči*. Bratislava [in Slovakian].
11. Mistrik J. (1999) *Jazyk a reč. 2. upravené*. Bratislava: Mladé letá [in Slovakian].
12. Mlacek J. (1984) *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. 160 s. [in Slovakian].
13. Mlacek J. (1984) *Slovenská frazeológia. 2. doplnené*. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo [in Slovakian].
14. Mlacek J. (2001) *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul [in Slovakian].
15. Smiešková E. (1989) *Malý frazeologický slovník. 5*. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo [in Slovakian].

ON LINGUISTIC AND CULTURAL APPROACH TO PHRASEOLOGY STUDIES IN MODERN SLOVAKIAN LANGUAGE

Abstract. This scientific article is focused on interrelation and interaction of language and culture. It should be mentioned, that modern linguists pay special attention to the close relationships between the language and the spiritual and material culture of nations, their cultural consciousness, while investigating language facts. Modern linguistics analyses the language as a social phenomenon, which is closely connected with the culture and history of a particular nation. We can prove that phraseological units are closely connected with culture, ideas and the way of life of the society. They reflect cultural and national authenticity of every nation, its spiritual individuality. Gaining knowledge of how to use phraseological units in scientific discourse can increase the level of students' professional competence. In the process of learning a foreign language phraseological units are a very significant stylistic device, thus, they are the endless source of language enrichment and expression, and they play an important role in discovering culture and traditions. In fact, the discovery is made with the help of the linguistic-cultural approach. In particular, the author proves that the linguistic-cultural approach to studying phraseology in modern Slovakian language is quite perspective because it helps to consider the language in the context of nation as a medium of specific culture and thinking. This approach allows to study both whole texts and specific vocabulary, in particular, phraseological units. The author reviewed and analyzed linguistic and cultural peculiarities of phraseological units and made a conclusion that nation's thinking is the most significant source of creation of phraseological units that reveal the spirit and beauty of the language, and the objective reality is estimated differently depending on the consciousness and culture of the nation. The article also highlights the definition of phraseology and linguistic culturology as specific linguistic disciplines.

Keywords: linguistic-cultural approach, phraseology, phraseological unit, linguistic culturology, Slovakian language, language, culture, speaking, thinking.

© Шовкович О., 2020 р.

Олеся Шовкович – асистент кафедри прикладної лінгвістики, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7502-7254>

Olesia Shovkovych – assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7502-7254>

СВЕРХСЛОВНЫЕ НЕОЛОГИЗМЫ ВОЕННОЙ ТЕМАТИКИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 81'42+ 811'371.48

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).389–396

Шулежкова С., Міхін А. Сверхсловные неологизмы военной тематики в современном русском языке; кількість бібліографічних джерел – 21; мова російська.

«...корпуса фразеологической неологии, который мог бы приказать «Остановись, мгновенье!», реально не существует. “Идеальных” неологизмов нет уже потому, что их оценка как неологизмов обусловлена многими факторами и субъективной оценкой носителей языка. Хронологические рамки, в которые пытается инкрустировать тот или иной оборот любой лексикограф, при более глубинном исследовании оказываются более широкими, чем представляется» (В.М. Мокшенко).

Аннотация. 1980-е гг. XX в. – начало XXI в. в условиях, когда перестали действовать важные международные договоры, сдерживавшие после второй мировой войны гонку средств массового уничтожения людей, отмечены беспрецедентной гонкой вооружений. Этот процесс нашёл отражение во фразеологических системах многих языков, в том числе в русском языке, где произошло кардинальное обновление военного лексикона. Значительное место в нём заняли сверхсловные неологизмы. Авторы статьи поставили перед собой цель – определить место сверхсловных неологизмов военной тематики в современном русском языке, в связи с чем необходимо было выявить их; определить причины и пути их освоения; установить их семантику, закономерности вхождения этих единиц в языковую систему и сферы их использования. В ходе исследования было установлено, что в современных средствах массовой информации, в публицистике, художественных текстах, в речах политиков и дипломатов используется более двухсот сверхсловных неологизмов военной тематики, большая часть которых не нашла должного отражения во фразеологических, энциклопедических, неологических справочниках и в словарях иностранных слов и выражений современного русского языка. Их источниками могут быть как иностранные языки (по преимуществу англицизмы), так и внутренние национальные резервы. К наиболее активно обновляющимся за счёт сверхсловных неологизмов тематическим группам относятся наименования 1) новых видов оружия, 2) новых войсковых подразделений, 3) типичных для описываемого времени локальных и масштабных международных конфликтов, 4) способов ведения враждебных действий. Анализ причин появления этих единиц дал следующие результаты. Появление большинства предметных сверхсловных неологизмов военной тематики связано с экстралингвистическими факторами, и многие из них являются кальками и полукальками английских наименований. Процессуальные, адвербиальные, предикативные и прочие сверхсловные неологизмы, как правило, проходят более сложный путь освоения и структурируются за счёт национальных языковых ресурсов.

Ключевые слова: сверхсловный неологизм, военная тематика, источники, англицизмы, внутренние языковые ресурсы.

Постановка проблемы. Фиксация и лингвокультурологическое описание сверхсловных неологизмов постсоветской эпохи – одна из важнейших проблем современной фразеологии. Российские специалисты, разрабатывавшие основы неологии и её ответвления – неографии, вообще не ставили перед собою цели сбора ФЕ-неологизмов и включения их в неологические справочники. В 50-е – 60-е годы прошлого века такая позиция была вполне объяснима: фразеология только формировалась как самостоятельная лингвистическая дисциплина, и все усилия учёных, которые стояли у её истоков, были направлены на выработку теоретических основ новой отрасли знания, на определение объекта и предмета её исследования. Первый фразеологи-

ческий словарь [Молотков 1968] готовился к изданию фактически в то же самое время, когда группа ленинградских лингвистов под руководством проф. Н.З. Котеловой собирала материалы для первого словаря русских неологизмов и разрабатывала основы неографии [Новые слова и значения... 1971].

Не обратить внимания на появление (наряду со словами) новых сверхсловных языковых единиц составители неологических словарей не могли. Но неологизмов-лексем было подавляющее большинство, и выход был найден простой: ФЕ-неологизмы решено было помещать в словарные статьи, предназначенные для какого-либо из их компонентов. По нашим подсчётам (см. [Шулежкова 2019, с. 174–175]), в первом словаре неологизмов русского языка [Котелова 1978, с. 19], немногим более одного процента из общего числа описанных единиц оказались сверхсловными. Затем их количество будет нарастать, и в 15-тысячном индексе неологизмов, опубликованном в 1983 г, их окажется уже 6,7 % [Котелова 1983, с. 158–159; Котелова 2015, с. 222–239].

* Работа выполнена в рамках научного проекта № 19-51218005\19 «Новая фразеология в новой Европе: русские и болгарские сверхсловные неологизмы в современном коммуникативном пространстве», получившего поддержку РФФИ и Национального научного фонда Болгарии.

В 1978 г. известный лексикограф, автор фундаментальных словарей русского языка Г.Н. Складневская отмечала, что основная цель неографии – успеть за развитием языка, постараться как можно быстрее зафиксировать всё новое, что появляется в языке. Вряд ли разумно было бы «установить и закрепить наш язык навечно». «В этом случае он не мог бы выполнять главного своего назначения – отражать меняющийся мир» [Складневская 1978, с. 104]. А мир в последней трети XX столетия менялся стремительно. Годы перестройки, развал Советского Союза, крах социалистической системы, разгул бандитизма в *лихие девяностые* породили множество неологизмов. Это были не только лексемы (*ваучер, челночник, ларёчник, прихватизация*), но и сверхсловные единицы (см. о языке *лихих девяностых* [Мокиенко 2016]). Будучи сверхсловными, фразеологические единицы (ФЕ) способны были передавать более объёмные представления о новых реалиях России, вступившей на путь дикого капитализма (*богатенький Буратино, новые русские, рейдерский захват, мокрое дело, девушка по вызову, мочить в сортире* и т.д.). Граждане России узнавали в это время горькую правду об *Афганской войне*. О ней до сих пор не дают нам забыть не только «застраившие» в русском языке лексемы типа *шурави, афганец* ('участник боевых действий в Афганистане'), но и сверхсловные единицы *афганский синдром, груз 200, груз 300, чёрный тюльпан, цинковые мальчики*. В речь граждан России 1990-х – 2000-х годов вошли пугающие обороты *террористический акт, шахидка-смертница, белые колготки, ваххабитское движение, чеченский синдром, бесланская трагедия, спящая ячейка* и др.

На события не только внутри страны, но и на международной арене носители русского языка «откликнулись» множеством сверхсловных неологизмов, значительное место среди которых заняли ФЕ военной тематики. Это и названия *цветных революций*, часто заканчивающихся гражданскими войнами; и именованья локальных вооружённых конфликтов, вспыхивающих в разных точках планеты; и всевозможные «отвлекающие» обозначения событий с человеческими жертвами типа *гуманная война, мягкая сила, гуманная бомбардировка, белые каски, миротворческий контингент*, служащие прикрытием безудержной гонки вооружений, не сдерживаемой теперь международными договорами. Уже со второй половины 1990-х годов проблема системной фиксации и лингвокультурологического описания сверхсловных неологизмов русского языка, в том числе неологизмов военной тематики, стала особенно актуальной.

Анализ исследований. К системному лингвокультурологическому описанию новых сверхсловных неологизмов постсоветской эпохи в целом (и пласта единиц военной тематики в частности) российская неология и неография идут несколькими «тропинками».

Во-первых, такого рода единицы попадают на страницы новых собственно фразеологических словарей русского языка. Так, например, в «Совре-

менном фразеологическом словаре русского языка» можно найти несколько единиц из интересующего нас блока неологизмов: **«ВЫЗЫВАТЬ (ВЫЗВАТЬ) ОГОНЬ НА СЕБЯ.** *Нов. Разг.* Употр. при подлежащем со значением лица. Решительно выступать в защиту кого-либо» [Жуковы 2009, с. 82]; **«ГОРЯЧАЯ ТОЧКА.** *Нов.* Место боевых действий или чреватое конфликтами на этнической или национальной почве. // Место, связанное с острыми противоречиями на социально-экономической, национально-этнической почве, нередко перерастающими в военные столкновения» [Там же, с. 96]; **«ЛЕЧЬ НА ДНО** где. *Нов. Прост.* Употр. при подлежащем со значением лица. Скрыться, затаиться (обычно скрываясь от преследования)» [Там же, с. 184]; **«ПУСКАТЬСЯ (ПУСТИТЬСЯ) В СВОБОДНОЕ ПЛАВАНИЕ.** *Нов. Разг.* Употр. при подлежащем со значением лица. Оставаться без всякой поддержки, рассчитывая только на собственные силы и возможности» [Там же, с. 324]; **«РАЗБОР ПОЛЁТОВ** (во мн. ч. не употр.). *Нов. Разг.* Анализ сложившейся ситуации, подведение итогов с последующими выводами» [Там же, с. 328]; **«СДАВАТЬ / СДАТЬ БЕЗ ЕДИНОВОГО ВЫСТРЕЛА** что. *Нов. Неодобр.* Употр. при подлежащем со значением лица. Уступать что-либо без всякого сопротивления» [Там же, с. 357]. Нетрудно заметить, что приведённые выше примеры, за исключением оборота *горячая точка*, перешагнув границы военного (артиллерийского, морского, авиационного, общевойскового) лексикона, пережили процесс вторичной фразеологизации.

Во-вторых, рождённые в военной среде, но приобретшие новые (параллельные) значения в общеупотребительном разговорном языке, сверхсловные языковые единицы могут вызвать интерес у составителей словарей, которые описывают фразеологические корпусы художественных произведений определённых жанров или отдельных авторов. Немало подобных оборотов, например, читатель найдёт в двухтомном «Фразеологическом словаре современного российского детектива»: **«Бой местного значения.** Трудная, хотя и не очень значительная ситуация» [Ганапольская, т. 1, 2015, с. 75]; **«В бой** (броситься, ринуться, кинуться и т.п.). Без подготовки, не думая, энергично (приступить к какому-либо делу)» [Там же, с. 76]; **«Ввести в бой.** Начать использовать» [Там же]; **«Выиграть бой.** Одержать победу» [Там же, с. 76–77]; **«В цинковых гробах** вернуться, поехать. Погибнуть на войне» [Там же, с. 164]; **«Дать смертельный бой.** Воевать до последнего; оказать решительное сопротивление» [Там же, с. 77]; **«Идти на <открытый> бой.** Открыто отстаивать своё мнение в спорной, конфликтной ситуации» [Там же]; **«Разведка донесла.** *Шутл.* Стало известно» [Ганапольская, т. 2, 2016, с. 150] и пр.

В-третьих, если сверхсловные языковые единицы военной тематики представляют собой авторские изречения или восходят к определённым произведениям искусства, они имеют шансы попасть в энциклопедические справочники, где, как правило, читатель найдёт сведения о времени рождения еди-

ниці, авторе (или авторах) и обстоятельствах её освоения. Так, например, в «Большом словаре крылатых слов и выражений русского языка» описаны около двух десятков подобных единиц. В качестве примеров приведём здесь фрагменты только двух статей этого словаря: «**БЕЛЫЕ КОЛГОТКИ**.оборот, возникший во время чеченской войны, начавшейся в 1994 г. и периодически возобновлявшейся в течение 1990-х гг. Возможно, на его формирование повлияло значение компонента *белый* в выражениях *Белая армия*, *белое движение*, в структуру которого входят семы ‘антиправительственный’, ‘связанный с чужими, с иностранцами’. Компонент *колготки* сигнализирует о принадлежности обозначаемого лица к женскому полу. **Иностранные наёмники-снайперши**» [Берков, Мокиенко, Шулежкова, т. 1, 2008, с. 96]; «**У ВОЙНЫ – НЕ ЖЕНСКОЕ ЛИЦО**. Публ. Назв. документальной кн. С.А. Алексиевич, в которой собраны рассказы женщин, участвовавших в Великой Отечественной войне. **1. О несовместимости войны и женщины, призванной растить детей и охранять домашний очаг. 2. При 1-м переменном компоненте – о явл. (названном первым компонентом), которое несовместимо с женским началом. 3. В случае утраты частицы «не» во второй части крылатого выражения при первом переменном компоненте – констатация присутствия женщин в какой-л. сфере (названной первым компонентом)**» [Там же, т. 2, 2009, с. 472].

В-четвёртых, определённый вклад в разработку фразеологической неологии вносят авторы работ, посвящённых сопоставительной характеристике ФЕ-неологизмов, возникших в соотносимые периоды в разных языках Европы и России (см. [Walter (red.) 2018; Шулежкова 2019; Георгиева, Шулежкова 2020]), или изучению пластов ФЕ военной тематики, появление которых связано с какими-либо известными, часто трагическими событиями. Так, например, подробному анализу подверглись сверхсловные языковые единицы, рождённые Афганской войной и двумя чеченскими войнами [Новиков 2019, 2020].

Настоящим прорывом во фразеологической неологии и фразеологической неографии стала книга нашего юбиляра, доктора филол. наук, проф. СПбГУ Валерия Михайловича Мокиенко, одного из самых ярких представителей не только российской, но и европейской науки о сверхсловных языковых единицах. Его работа «Новая русская фразеология» [Мокиенко 2003], наметившая теоретические перспективы фразеологической неологии, она является одновременно первым словарём ФЕ-неологизмов и до сих пор остаётся единственным трудом, который системно отражает состояние корпуса русских сверхсловных неологизмов конца XX и самого начала XXI столетия. В предисловии, проанализировав предложенные до него дефиниции термина *неологизм*, В.М. Мокиенко даёт рабочее определение объекту своего исследования. Не признавая одностороннего подхода к трактовке неологизмов – по чисто *прагматическому признаку* (пони-

маемому как неотмеченность их в словарях), *денотативному* (по которому неологизмами признаются единицы, «обозначающие новые реалии») или *стилистическому* (когда неологизмами считаются единицы, появление которых «сопровождается эффектом новизны») [Мокиенко 2003, с. X], он пишет: «Фразеологические неологизмы – это не зарегистрированные толковыми словарями современных литературных языков устойчивые экспрессивные обороты, которые либо созданы заново, либо актуализированы в новых социальных условиях, либо образованы трансформацией известных прежде паремий, крылатых слов и фразем, а также сочетания, заимствованные из других языков» [Там же, с. XI]. Наметив пути развития фразеологической неологии, В.М. Мокиенко очень чётко сформулировал и лексикографические «проблемы фразеологической неологии», то есть неологии [Там же, с. XXIII–XXVI]. Отметив семантическое и структурное многообразие фразеологических неологизмов, он подчеркнул: «Константно актуальной является постоянная фиксация и как можно более полное лексикографическое описание ФЕ-неологизмов <...> принцип максимализма описания важнее осторожной минимизации, чреватой “принципиальным” усечением динамического материала из корпуса неологии» [Там же, сс. XXIII, XXV].

Состав единиц самого словаря вполне соответствует теоретическим установкам автора. 135 из них родились как ФЕ военной тематики, но к моменту фиксации многие из них уже успели приобрести новые метафорические значения. Например, «**МИНА ЗАМЕДЛЕННОГО ДЕЙСТВИЯ**. Нов. О потенциальных опасностях, больших неприятностях, которые проявляются не сразу, исподволь» [Мокиенко 2003, с. 58]; «**ПОКИДАТЬ / ПОКИНУТЬ КОРАБЛЬ чего, какой**. Выходить из состава чего-л., выбывать» [Там же, с. 47]; «**ТЯЖЁЛЫЙ ТАНК**. Жарг. Человек с большими связями» [Там же, с. 118] и пр.

Цель, задачи статьи. Цель данной статьи – представление корпуса ФЕ-неологизмов военной тематики, которые наиболее активно используются в современных текстах различных жанров как элементы русской языковой системы. Достижение этой цели потребовало решения нескольких задач: 1) необходимо было установить причины появления в военном лексиконе новых сверхсловных единиц; 2) определить их источники, 3) выявить закономерности формирования семантики и синтаксической структуры военных ФЕ-неологизмов. Поскольку не знающее границ электронное коммуникативное пространство создаёт для пользователей Интернета возможности свободного «перемещения» языковых единиц из породившей их среды в другие сферы, перед исследователями возникла ещё 4-я задача – изучить трансформации, которые переживают ФЕ-неологизмы в процессе перехода из военного лексикона в общеупотребительную речь современных носителей русского языка.

Методы и методики исследования. Цель и задачи исследования обусловили антропоцентриче-

ский и системный подходы к изучаемому материалу при использовании описательного, лингвокультурологического и сравнительно-исторического методов исследования, которые подкреплялись методикой компонентного анализа и приёмом статистических подсчётов.

Изложение основного материала. Объектом нашего изучения стали сверхсловные неологизмы военной тематики, чьё вхождение в русскую языковую систему постсоветского периода обусловлено либо экстралингвистическими, либо собственно лингвистическими причинами. Значительная их часть появилась в связи с необходимостью именования новых реалий, в которых оказалась Российская Федерация после решения в декабре 1991 г. *беловежской тройки* (президентов трёх славянских республик Б. Ельцина, Л. Кравчука и С. Шушкевича) выйти из состава СССР и организовать Содружество (трёх) Независимых Государств.

В сфере внимания авторов статьи оказалось около 200 сверхсловных языковых единиц военной тематики, возникших в обозримый хронологический промежуток времени. Для граждан некогда могучего государства первое десятилетие после распада СССР оказалось переломным, с *шоковой терапией*, грабительской приватизацией, дефолтом, безработицей, чеченскими войнами при ослабленной армии. Сверхсловные единицы военной тематики, доставшиеся носителям русского языка от времён СССР, в эти годы нередко становились основой для игры слов на общем фоне крушения социалистической идеологии и высмеивания советских лозунгов. ФЕ-неологизмы именно этого времени, восходящие к военному лексикону, иногда «подперченные» жаргонной, а то и обценной стихией, можно встретить в словаре, опубликованном нашим юбилеем в 2003 г. Приведём только несколько таких примеров: «**РАСКРЫВАТЬ / РАСКРЫТЬ АМБРАЗУРУ**. Прост. или жарг. Шутл.-ирон. Стоять с раскрытым ртом, зазеваться» [Мокиенко 2003, с. 2; «**МАРШ-БРОСОК**. Жарг. хитти. Прогулка по городу с целью познакомиться с девушками и пригласить их на вечеринку» [Там же, с. 55]; «**СУПЕР-ТАНКЕР**. Жарг. шутл. одобр. 1. (женщина). Об очень красивой, “классной” женщине» [Там же, с. 118].

Во второй половине описываемого периода обновление фразеологического пласта военной тематики в русском языке приобрело иные черты. Российская Армия окрепла вместе с самой страной, и, помимо единиц-результатов продолжающейся игры слов с давно освоенными ФЕ, возникают неологизмы, призванные обозначить новые реалии. Обновление фразеологического фонда русского языка происходит либо за счёт заимствований, либо за счёт собственных национальных ресурсов (см. Об этом: [Шулежкова 2019, с. 176–177]). Наиболее активно на современном этапе пополняются ФЕ-неологизмами тематические группы, элементы которых:

1) служат наименованиями новых видов оружия (Автомат ВПС, автомат «Морской лев», А-235 «Нудоль», *атмосферная пушка, боевой игломёт,*

гиперзвуковой перехватчик, гиперзвуковые управляемые зенитные ракеты, глубоководный комплекс «Витязь», грач-штурмовик, зенитно-ракетный комплекс «Палаши», зенитно-ракетный комплекс «Панцирь», кавитационные патроны, климатическое оружие, контргиперзвуковые комплексы, лазерное оружие, ночной охотник (‘новый вертолёт’), палубный истребитель-бомбардировщик, подвижная спутниковая радиостанция, подводное оружие, подводный автомат, система предупреждения о ракетном нападении, спутники «Тайга», суперзвуковое / сверхзвуковое оружие, универсальный десантный корабль);

2) называют новые виды войск (*беспилотная авиация; воздушно-космическая оборона, гиперзвуковая система ПВО, линейные соединения связи, научные роты, космические войска, подводная пехота, подводный десант, ракетные войска, узловые соединения связи);*

3) именуют военнослужащих, членов различных войсковых подразделений и организаций, действующих в боевых условиях (*белые лебеди; белые каски, белые колготки, боги войны, боевые пловцы, медные каски; голубые береты, голубые ребята, железная рать, зелёные береты, морские стражи порядка, красные береты, люди / парни из Лэнгли, чёрные береты, парни в зелёных фуражках, псы / собаки войны, солдаты удачи, стражи границы);*

4) обозначают типы вооружённых конфликтов и войн (*гибридная война, горячая война, гуманная война, информационная война, взрывная информационная война, торговая война, локальная война, локальный конфликт, санкционная война, прохладная война, третья мировая война);*

4) называют мирные протестные движения, которые могут заканчиваться кровавыми разборками (*бархатная революция, болотная революция, бульдозерная революция, васильковая революция, дынная революция жасминовая революция, жёлтая революция, зелёная революция, кактусовая революция, кедровая революция, красочная революция, нежная революция, оранжевая революция, пурпурная революция, революция достоинства, революция зонтиков, революция роз, революция свеч, революция улыбок, сиреневая революция, уксусная революция, цветная революция и др.);*

5) указывают на способы осуществления внешнего воздействия, которое может быть как агрессивным, враждебным (*гуманитарная бомбардировка, заложить мину замедленного действия, война компроматов, дипломатия канонерок, обходной манёвр, политика выкручивания рук, политика канонерок, санкционные списки, хакерская атака, тактика выжженной земли и др.), так и мирным (мягкая сила, гуманитарная помощь);*

6) являются наименованиями путей спасения участников противостояния, а также мест или сооружений, связанных с проведением боевых действий (*взлётная площадка, запасной аэродром, защитный зонтик, стартовая площадка; атомный (ядерный) погреб, линия огня, мёртвая зона, пороховой погреб (‘место хранения любых боеприпа-*

сов'), пробный полигон);

7) дают оценку поведению в бою (*взять под обстрел кого, что, переметнуться в другой лагерь, переходить / перейти в активную оборону, поднять / выбросить белый флаг, получить своё Ватерлоо, стрелять на поражение и др.*).

Как видно из приведённых примеров, абсолютное большинство сверхсловных неологизмов военной тематики, возникших в интересующую нас эпоху, являются предметными и обладают терминологическим значением. По нашим подсчётам они составляют более 80 % от общего числа выявленных нами «военных» ФЕ. Часть из них заимствована из английского языка и носит интернациональный характер. Словари иностранных слов и английских заимствований (см., например, [Баш, Боброва 2012; Дьяков 2010; Крысин 2012, Шагалова 2011]) зафиксировали тысячи новых лексем-англицизмов. Однако они редко включают в свои индексы сверхсловные единицы. Исключение в этом отношении составляет «Речник на новите думи в българския език», где, наряду с 4300 неологизмами-лексемами, в инициальные зоны вынесено 750 сверхсловных языковых единиц, в том числе 600 – с терминологическим значением, а 150 – с идиоматическим [Пернишка, Благоева, Колковска 2001, с. 6]. Кстати, некоторые из сверхсловных интернациональных неологизмов, имеющих отношение к теме нашего исследования, тоже попали в этот словарь: *компроматна война, кибервойна, нежна революция* [Там же, сс. 107, 206, 215, 353]. Попали некоторые из сверхсловных военных неологизмов также в «Polsko-rosyjski słownik par przekładowych»: *Афганская война, чеченские войны, революция роз, революция чётков, оранжевая революция* [Chlebda 2014, s. 675, 673, 495].

Между тем, в отличие от иноязычных слов, принимаемых русским языком в их собственной, хотя и адаптированной, фонетической оболочке, ФЕ-неологизмы военной тематики внедряются в русскую языковую систему чаще всего в виде калек и полукалек. Таковы, к примеру, наименования различных войн: *информационная война* (от англ. *information war*), *гибридная война* (от англ. *hybrid warfare*), *гуманная война* (от англ. *humane warfare*), *PR-война* (от англ. *PR war*), *Третья мировая война* (от англ. *Third world war*) и пр. Кроме того, эти единицы образуются по продуктивным синтаксическим моделям русского языка, чаще всего – по модели «прилагательное + существительное»: *бархатная революция, подводный десант, игловые пули, белые каски, чёрные береты* и т.д.

Поскольку ФЕ-неологизмы военной тематики широко используются в СМИ, в публицистике, в художественных текстах, в радио- и телепередачах, в речах дипломатов и высших государственных чиновников, они нуждаются в добротном неографическом описании. Словарная статья каждого такого неологизма должна отражать сведения о его источнике, времени вхождения в языковую систему, обстоятельствах, вызвавших к жизни данный неологизм, его семантику, сферу употребления, что

непрерывно должно сопровождаться примерами использования единицы. В качестве примера приводим словарное описание неологизма *мягкая сила*.

МЯГКАЯ СИЛА. Публ.

♦ Способ добиваться желаемого без агрессии и принуждения, приобретая новых сторонников привлекательностью своих идей, целей.

♦ Термин *мягкая сила / мягкая власть* (от англ. *soft power*) впервые употребил профессор Гарвардского университета Дж. Най в книге «Bound to Lead: The Changing Nature of American Power» (1990), а затем популяризировал, издав работу «Soft Power: The Means to Success in World Politics» (2004). Он утверждает, что решающую роль в международных деловых, политических и экономических отношениях между государствами должны играть язык и культура, то есть *мягкая сила*, которая может действовать гораздо эффективнее, чем агрессия и военное давление. Главная сфера использования оборота *мягкая сила* – политический дискурс.

☼ *Подготовленный для утверждения правительством проект носит длинное название «План мероприятий правительства РФ по осуществлению деятельности в сферах международного гуманитарного сотрудничества и содействия международному развитию на базе российских центров науки и культуры за рубежом на 2013-2015 годы». «Ъ» удалось ознакомиться с ключевыми положениями этого документа, из которого видно, как Москва собирается на практике применять «мягкую силу». Черненко Е. С позиции «мягкой силы» // «Коммерсантъ», 16.01.2013; *До XX века основным способом распространения своего влияния было силовое давление; успешное ведение войн способствовало укреплению влияния государства. <...> в данный момент на первый план выходит способ влияния мирного, но не менее действенного – «мягкая сила», основанный на привлекательности государства.* Фатеев Д.В. Эффект «мягкой силы» и её применение в РФ, 19.12.2017 // Сайт Научно-исследовательского центра проблем национальной безопасности. Режим доступа: <https://nic-pnb.ru/raboty-molodyx-uchyonyx/effekt-myagkoj-sily-i-eyo-primenenie-v-rf/> (дата обращения: 12.11.2019); «*Мягкая сила России*», именно таким термином называет последние успехи русских автор. Первым таким успехом с уверенностью можно назвать триумфальное возвращение России в Африку. Саммит Африка-Россия удивил всех скептиков масштабом. Сочи собрал лидеров 43 стран Африки. Было приглашено более 10 тысяч предпринимателей и бизнесменов с черного континента. Россия подписала множество соглашений на общую сумму около 12,5 миллиарда долларов США. Было принято совместное решение проводить подобное мероприятие раз в три года. Карасёв В. *Мягкая сила России*. 12.11.2019 Информ. агентство NEWS-FRONT. Режим доступа: <https://news-front.info/2019/11/12/vladimir-karasyov-myagkaya-sila-rossii/> (дата обращения: 12.11.2019).*

Итоги. Итак, в 1980-е – 2000-е годы в русском языке значительно обновился блок сверхсловных

языковых единиц военной тематики. Процесс неологизации, обусловленный как экстралингвистическими, так внутрилингвистическими причинами, происходил либо за счёт заимствований, либо за счёт собственных национальных ресурсов. В сфере внимания авторов статьи оказалось около 200 таких неологизмов из военной сферы.

Время трансформации изучаемого пласта ФЕ можно условно разделить на два периода. В первые два десятилетия, совпавшие с перестройкой, распадом СССР и «лихими девяностыми», неологизмы военной тематики создавались и в ответ на потребность дать названия новым реалиям, но основная их масса рождалась за счёт языковой игры с единицами, доставшимися в наследство от советской эпохи. В последние же два десятилетия, когда ситуация в стране стала налаживаться и кардинально изменилось положение в армии, обновление фонда ФЕ во-

енной тематики, напротив, происходило по преимуществу в ответ на потребность дать названия новым реалиям. К подвергшимся наибольшему обогащению относятся группы ФЕ, которые называют новые виды оружия и типы войск; именуют военнослужащих, членов различных войсковых подразделений и организаций, которые действуют в боевых условиях; обозначают разновидности вооружённых конфликтов и войн; называют мирные протестные движения, которые нередко заканчиваются кровавыми стычками; указывают на способы осуществления внешнего воздействия на другие страны.

В отличие от заимствований-лексем, сверхсловные неологизмы военной тематики чаще всего внедряются в русскую языковую систему в виде калек и полукалек. Большая их часть принадлежит к предметным ФЕ, обладающим терминологическими значениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баш Л.В., Боброва А.В. Современный словарь иностранных слов: Толкование, словоупотребление, словообразование, этимология. Москва: Изд-во Вече, 2012. 856 с.
2. Берков В.П., Мокиенко В.М., Шулежкова С.Г. Большой словарь крылатых слов и выражений: в 2 т. / под ред. С.Г. Шулежковой. Магнитогорск: МаГУ; Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008–2009. Т. 1. А–М. 658 с. Т. 2. Н–Я. 737 с.
3. Гананольская Е.В. Фразеологический словарь современного российского детектива: в 2 т. Т. 1. А–К. Санкт-Петербург: «Златоуст», 2015. 332 с.; Т. 2. Л–Я. 2016. 256 с.
4. Георгиева С.И., Шулежкова С.Г.: Фразеологические инновации болгарского и русского языков в условиях глобализации (XX – начало XXI вв.) // Martin Henzelmann (ed.): Sprachwissenschaftliche Perspektiven der Bulgaristik. Standpunkte – Innovationen – Herausforderungen. Festschrift für Prof. Dr. Dr. h.c. Helmut Wilhelm Schaller anlässlich seines 80. Geburtstags. Berlin: Frank & Timme (Slawistik, 8), 2020. S. 21–38.
5. Дьяков А.И. Словарь английских заимствований русского языка. Новосибирск: Новосибирское книжн. изд-во. 2010. 588 с.
6. Жуков А.В., Жукова М.В. Современный фразеологический словарь русского языка: ок. 1600 фразеологических единиц. Москва: АСТ: Астрель, 2009. 443 с.
7. Котелова Н.З. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов. Предисловие. Избранные труды. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2015. С. 222–239.
8. Котелова Н.З. Банк русских неологизмов / Новые слова и словари новых слов. Ленинград: Наука, 1983. С. 158–222.
9. Крысин Л.П. Современный словарь иностранных слов. Москва: АСТ-пресс, 2012. 416 с.
10. Мокиенко В.М. Новая русская фразеология. Opole: Uniwersytet Opolski – Institut Filologii Polskiej, 2003. 168 s.
11. Мокиенко В.М. Русские *лихие* девяностые в лексикографическом зеркале // Лексикография в начале XXI в. Доклады от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15–16 октомври 2015 г. / Съст. Д. Благоева, С. Колковска. София: Изд-во на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016. С. 498–515.
12. Молотков А.И. (ред.) Фразеологический словарь русского языка. Москва: Советская энциклопедия, 1968. 543 с.
13. Новиков Д.А., студент (науч. рук.: д-р филол. наук, проф. С.Г. Шулежкова; Магнитогорский гос. техн. ун-т им. Г.И. Носова; Россия). Афганский синдром // «Благословенны первые шаги...»: сб. работ молодых исследователей. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г.И. Носова, 2019. Вып. 13. С. 26–35.
14. Новиков Д.А. Фразеологические неологизмы, порождённые чеченскими кампаниями рубежа XX–XXI вв. Студент и наука (гуманитарный цикл) – 2020: материалы международ. студ. науч.-практ. конф. / гл. ред. Н.Н. Макарова, отв. ред. М.С. Закамалдина; ФГБОУ ВПО «МГТУ им. Г.И. Носова». Электронные текстовые дан. (8,21 Мб). Магнитогорск, МГТУ им. Г.И. Носова, 2020. 1 электрон. Опт диск (CD-R). Систем. требования: IBM PC. Любой более 1 GHz; 512 Мб RAM; 10 Мб HDD; MSWindowsXP и выше; CD/DVD ROM дисковод : мышь. Загл. с титул. экрана. С. 627–637.
15. Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов / под ред. и с предисл. Н.З. Котеловой и Ю.С. Сорокина; АН СССР. Институт русского языка. Москва: Советская энциклопедия, 1971. 543 с.

16. Пернишка Е., Благоева Д., Колковска С. Речник на новите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2010. 516 с.
17. Скляревская Г.Н. Заметки о лексикографической стилистике // Современность и словари. Ленинград: Наука, 1978. С 104–105.
18. Шагалова Е.Н. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века. Москва: Астрель, 2011. 413 с.
19. Шулежкова С.Г. Русские и болгарские фразеологические неологизмы как объект словарного описания. *Научный диалог*. 2019. № 9. С. 173–189. DOI: 10/24224/2227-1295-9-173-189.
20. Chlebda W. (red.). *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego (z. 1–5)*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2014. 755 s.
21. Walter H. *Der rote Faden durch Sport und Militär in Sprichwörtern und Redensarten. Historisch-etymologische Skizzen – mit slawiischen Parallelen*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2018. 207 s.

REFERENCES

1. Bash L.V., Bobrova A.V. (2012) *Sovremennyiy slovar inostrannykh slov: Tolkovanie, slovopotreblenie, slovoobrazovanie, etimologiya* [Modern dictionary of foreign words: Definition, usage, word-formation, etymology]. Moskva: Veche. 856 s. [in Russian].
2. Berkov V.P., Mokienko V.M., Shulezhkova S.G. (2008–2009) *Bolshoy slovar krylatykh slov i vyrazheniy: v 2 t. / pod red. S.G. Shulezhkovoy* [Big dictionary of winged words and phrases: in 2 vol. / edited by S.G. Shulezhkova]. Magnitogorsk: MaGU; Greifswald: Ernst-moritz-Arndt-Universität. V.1 A–M. 658 s. V. 2 H–Я. 737 s. [in Russian].
3. Ganapolskaya E.V. (2015–2016) *Frazeologicheskiy slovar sovremennogo rossiyskogo detektiva: v 2 t. T. 1. A–K, T. 2. L–Я* [Phraseological dictionary of the modern Russian detective: in 2 vol. V.1 A–K, V.2 L–Я]. Saint Petersburg: «Zlatoust». 332 s. [in Russian].
4. Georgieva S.I., Shulezhkova S.G. (2020) *Frazeologicheskie innovacii bolgarskogo i russkogo yazykov v usloviyah globalizacii (XX – nachala XXI vv.)* [Phraseological innovations of Bulgarian and Russian languages in the era of globalization (20th – beginning 21st centuries)]. *Martin Henzelmann (ed.): Sprachwissenschaftliche Perspektiven der Bulgaristik. Standpunkte – Innovationen – Herausforderungen. Festschrift für Prof. Dr. Dr. h.c. Helmut Wilhelm Schaller anlässlich seines 80. Geburtstags*. – Berlin: Frank & Timme (Slawistik, 8). S. 21–38 [in German].
5. Dyakov A.I. (2010) *Slovar angliyskikh zaimstvovaniy russkogo yazyka* [Dictionary of English borrowings in Russian]. Novosibirsk: Novosibirskoe knizhnoe izd-vo. 588 s. [in Russian].
6. Zhukov A.V., Zhukova M.V. (2009) *Sovremenny frazeologicheskiy slovar russkogo yazyka: ok. 1600 frazeologicheskikh edinic* [Modern phraseological dictionary of the Russian language: about 1600 phraseological units]. Moskva: AST: Astrel. 443 s. [in Russian].
7. Kotelova N.Z. (2015) *Novyye slova i znacheniya. Slovar-spravochnik po materialam pressy i literatury 60-kh godov. Predislovie* [New words and meanings. Dictionary-guidebook on press and literature materials of the 60-s. Preface]. *Izbrannyye trudy*. Saint Petersburg: Nestor-Istoriya. S. 222–239 [in Russian].
8. Kotelova N.Z. (1983) *Bank russkikh neologizmov* [Bank of Russian neologisms]. *Novyye slova i slovari novyyh slov*. Leningrad: Nauka. S. 158–222 [in Russian].
9. Krysin L.P. (2012) *Sovremennyiy slovar inostrannykh slov* [Modern dictionary of foreign words]. Moskva: AST-press, 416 s. [in Russian].
10. Mokienko V.M. (2003) *Novaya russkaya frazeologiya* [New Russian phraseology]. Opole: Uniwersytet Opolski – Institut Filologii Polskiej. 168 s. [in Russian].
11. Mokienko V.M. (2016) *Russkie lihie devyanostye v leksikograficheskom zerkale* [Russian freewheeling 1990s through the lexicographical prism]. *Leksikografijata v nachalotona XXIv. Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferencija po leksikografija i leksikologija (Sofija, 15–16 oktombri 2015 g. / Sostaviteli D. Blagoeva, S. Kolkovska*. Sofia: Izd-vo na BAN «Prof. Marin Drinov». S. 498–515 [in Russian].
12. Molotov A.I. (ed.) (1968) *Frazeologicheskiy slovar russkogo yazyka* [Phraseological dictionary of Russian language]. Moskva: Sov. entsyklopedia. 543 s.
13. Novikov D.A. (2019) *Afganskiy sindrom* [Afghan syndrome]. *«Blagoslovenny pervyye shagi...»: sb. rabot molodyh issledovatelej*. Magnitogorsk: Izd-vo Magnitogorsk. gos. tehn. un-ta im. G.I. Nosova, Vyp. 13. S. 26–35 [in Russian].
14. Novikov D.A. (2020) *Frazeologicheskie neologizmy, porozhdyonnyie chechenskimi kampaniyami rubezha XX–XXI vv.* [Phraseological neologisms appeared during Chechen wars of the turn of the 21st century]. *Student i nauka (gumanitarnyy cikl) – 2020: materialy mezhdunarod. stud. nauch.-prakt. konf. / gl. red. NN. Makarova, otv. red. M.S. Zakamaldina; FGBOU VPO «MGU im. G.I. Nosova»* [in Russian].
15. Kotelova N.Z., Sorokin Y.S. (ed.) (1971) *Novyye slova i znacheniya: slovar-pravochnik po materialam pressy i literatury 60-kh godov* [New words and meanings. Dictionary-guidebook on press and literature materials of the 60-s.]. Academy of science of the USSR. Institute of the Russian language. Moskva: Sov. entsyklopedia, 543 s. [in Russian].
16. Pernishka E., Blagoeva D., Kolkovska S. (2010) *Rechnik na novite dumi v blgarskiya ezik* [Dictionary of the new words in the Bulgarian language]. Sofiya: Nauka i izkustvo. 516 s. [in Bulgarian].

17. Sklyarevskaya G.N. (1978) Zametki o leksikograficheskoy stilistike [Notes on lexicographical stylistics]. *Modern times and dictionaries*. Leningrad: Nauka. S. 104–105 [in Russian].
18. Shagalova E.N. (2011) Samyy noveyshiy tolkovyy slovar russkogo yazyka XXI veka [The newest dictionary of the Russian language of the 21st century]. Moskva: Astrel. 413 s. [in Russian].
19. Shulezhkova S.G. (2019) Russkie i bolgarskie frazeologicheskie neologizmy kak obyekt slovarnogo opisaniya [Russian and Bulgarian phraseological neologisms as the object of the dictionary description]. *Nauchnyy dialog* № 9. S. 173–189. DOI: 10/24224/2227-1295-9-173-189 [in Russian].
20. Chlebda W. (2014) (red.). *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*. Tom zbiorczy Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego (z. 1–5). Opole: Uniwersytet Opolski. 755 s. [in Polish, in Russian].
21. Walter H. (2018) *Der rote Faden durch Sport und Militär in Sprichwörtern und Redensarten*. Historisch-etymologische Skizzen – mit slawiischen Parallelen. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität. 207 s. [in German].

MILITARY SUPERWORD NEOLOGISMS IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Abstract. The 1980s of the 20th century – the beginning of the 21st century was the time when the important international treaties that restrained the race of the weapons of mass destruction after the World War II ceased to operate and the unprecedented arms race began. This process was reflected in the phraseological systems of many languages, including the Russian language, where the military lexicon was radically updated. The superword neologisms became the significant part of it. The article authors set the goal to identify the place of military superword neologisms in the modern Russian language. Here, the first things to do were to find them, to reveal the reasons and ways of their absorption, to clear their semantics and understand the rules of their entry into the language system and the spheres of use. In the study it was revealed that in modern mass media, journalism, literary texts, and in the speeches of politicians and diplomats there were used more than 200 military superword neologisms, most of which were properly reflected neither in phraseological, etymological, neological guides, nor in dictionaries of foreign words and expressions of the modern Russian language. Their sources could be both foreign languages (mainly Anglicisms) and domestic national reserves. The most actively updated thematic groups due to superword neologisms were names of 1) new types of weapons, 2) new military units, 3) local and large-scale international conflicts typical for the time described, 4) approaches to warfare. The reason analysis of the appearance of these units gave the following results. The appearance of most of the presentive military superword neologisms was dealt with extralinguistic factors, and many of them were loan translations or half-calques of the English names. Processual, adverbial, predicative and other superword neologisms, as a rule, went the more difficult way of absorption and got structured with the help of national language reserves.

Keywords: superword neologism, military, sources, Anglicisms, national language reserves.

НАДСЛІВНІ НЕОЛОГІЗМИ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕМАТИКИ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. 1980-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. в умовах, коли перестали діяти важливі міжнародні договори, що стримували після другої світової війни гонку засобів масового знищення людей, відзначені безпрецедентною гонкою озброєнь. Цей процес знайшов відображення у фразеологічних системах багатьох мов, у тому числі в російській мові, де відбулося кардинальне оновлення військового лексикону. Значне місце в ньому зайняли надслівні неологізми. Автори статті поставили перед собою мету – визначити місце надслівних неологізмів військової тематики в сучасній російській мові, у зв'язку з чим необхідно було виявити їх; визначити причини і шляхи їх засвоєння; встановити їх семантику, закономірності входження цих одиниць в мовну систему та сфери їхнього використання. Під час дослідження було встановлено, що в сучасних засобах масової інформації, в публіцистиці, художніх текстах, у промовах політиків і дипломатів використовується більше двохсот надслівних неологізмів військової тематики, велика частина яких не знайшла належного відображення у фразеологічних, етимологічних, неологічних довідниках і в словниках іноземних слів та висловів сучасної російської мови. Їх джерелами можуть бути як іноземні мови (переважно англійські), так і внутрішні національні резерви. До тих тематичних груп, що найбільш активно оновлюються за рахунок надслівних неологізмів, належать найменування: 1) нових видів зброї; 2) нових військових; 3) типових для описуваного часу локальних і масштабних міжнародних конфліктів, 4) способів ведення ворожих дій. Поява більшості предметних надслівних неологізмів військової тематики пов'язана з екстралінгвальними чинниками, і значна частина з них є кальками і напівкальками англійських найменувань. Процесуальні, адвербіальні, предикативні та інші надслівні неологізми, як правило, проходять більш складний шлях засвоєння і структуруються за рахунок національних мовних ресурсів.

Ключові слова: надслівний неологізм, військова тематика, джерела, англійські, внутрішні мовні ресурси.

© Шулежкова С., Міхін А., 2020 р.

Світлана Шулежкова – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Магнітогорського державного технічного університету імені Г.І. Носова, Магнітогорськ, Росія; <http://orcid.org/0000-0002-0314-6721>

Svetlana Shulezhkova – Doctor of Philology, Professor of the Department of Russian Language, General Linguistics and Mass Communication of Nosov Magnitogorsk State Technical University, Magnitogorsk, Russia; <http://orcid.org/0000-0002-0314-6721>

Артём Міхін – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Словникової лабораторії Магнітогорського державного технічного університету імені Г.І. Носова, Росія; <http://orcid.org/0000-0001-8820-9252>

Artyom Mikhin – Candidate of Philology, Lexicographic research laboratory, senior research associate of Nosov Magnitogorsk State Technical University, Magnitogorsk, Russia; <http://orcid.org/0000-0001-8820-9252>

УПРОВАДЖЕННЯ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(44)

УДК 81'246.3:373(477.87.)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).397–402

Шумицька Г. Упровадження багатомовної освіти в навчальних закладах Закарпатської області: особливості планування процесу навчання і виховання; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. У статті звернено увагу на унікальність мовної ситуації на Закарпатті, зокрема в освітній сфері, зумовлену історичними процесами на цій території, соціальними, демографічними чинниками, ментальними особливостями населення краю тощо. Використання в навчальному процесі, крім державної, мов найбільш численних національних спільнот регіону має тут свої давні традиції, однак за умов чітко вираженого мультилінгвізму й полікультуралізму послідовне й системне застосування багатомовного підходу в освітньому процесі досі не практикувалося.

Упродовж 2015–2020 рр. з ініціативи МОН України тривав всеукраїнський експеримент «Формування багатомовності у дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті», до якого були залучені два десятки закладів загальної середньої та дошкільної освіти трьох прикордонних регіонів України – Закарпаття, Одещини та Буковини; 2017 року до експерименту приєдналися заклади освіти Запорізької області.

Кожен із чотирьох пілотних освітніх закладів Закарпаття (спеціалізована загальноосвітня школа I–III ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради, Ужгородський заклад дошкільної освіти (загального розвитку) № 42 «Джерельце» Ужгородської міської ради, Виноградівська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 ім. Жигмонда Перені Виноградівської районної ради, Білоцерківська загальноосвітня школа I–III ступенів Рахівської районної ради) мав самостійно визначені мовні цілі й відповідно до них обрані форми упровадження багатомовного навчання. Отже, й планування процесу навчання як система конкретно визначених завдань і скоординованих рішень, спрямованих на досягнення поставленої мети, мало свою специфіку, тезово схарактеризовану в цій статті.

Освітні заклади Закарпаття, зокрема з мовами навчання національних меншин, апробуючи переважно перехідну й адитивну моделі впровадження багатомовної освіти, мають новий досвід використання в навчальному процесі української мови як державної та мов національних меншин, які для багатьох вихованців є рідними.

Ключові слова: державна мова, рідна мова, багатомовна освіта, всеукраїнський експеримент, планування навчального процесу, мовні цілі, моделі двомовної освіти.

Постановка проблеми. Мовна ситуація в Закарпатській області України є унікальною, і це зумовлено значною мірою історичними процесами на цій території, соціальними, демографічними чинниками, ментальними особливостями населення краю тощо. Чимало мешканців Закарпаття можуть активно послуговуватися в побуті, як мінімум, трьома мовами: до прикладу, українською і, залежно від того, хто звертається, російською, угорською, румунською, словацькою тощо. Йдеться передусім про мови найбільш численних національних спільнот, які, відповідно до перепису 2001 року, складають майже п'яту частину населення області. Крім названих, єврейська, ромська, німецька, польська, чеська, білоруська, вірменська, азербайджанська, грецька національні меншини теж мають свої громадські організації, легалізовані Головним управлінням юстиції у Закарпатській області [Белей], що засвідчує їх участь у громадській активності, дуже чутливій до суспільно-політичних трансформацій, часто супроводжуваних, зокрема, різного роду геополітичними спекуляціями.

Тема забезпечення прав національних меншин, яка постійно потребує уваги й делікатності, знову активізувалася після початку російського наступу на Україну. На Закарпатті особливої гостроти

набув її угорський сегмент, особливо після освітніх реформ 2017 року, хоч, як зауважив експерт Закарпатської ОДА О. Петров, що має значний досвід роботи у спецслужбах, на території Закарпаття маємо справу не з угорським сепаратизмом, як це зазвичай транслюють ЗМІ, а з російською агресією [Жогутич]. Мовна ж практика на Закарпатті переважно засвідчує процеси міжетнічного толерування: у повсякденному спілкуванні часто можна стати свідком того, як на підсвідомому рівні співрозмовник намагається відповісти тією мовою, якою до нього звертаються.

Щодо освітньої сфери, то серед навчальних закладів області близько 20 відсотків таких, що використовують як мову навчання чи виховання, крім української, також угорську, румунську, російську, словацьку, чеську, німецьку. Представники молодших поколінь переважно добре знають також англійську, яка хоч і не є мовою повсякденного спілкування, проте часто використовується під час проведення заходів науково-навчального, культурного, соціального характеру. Цікаво, що за умов такого чітко вираженого і давнього в регіоні мультилінгвізму й полікультуралізму послідовне й системне застосування багатомовного підходу в освітньому процесі не практикувалося. Тоді як історичний до-

свід показує, що програми мовного занурення застосовують скрізь, де є актуальними мовні питання: ще у 1965 році занурення у французьку мову практикували в Канаді – в Монреалі (Квебек); у 1987 році відкрилися класи занурення у шведську мову у Фінляндії; в Іспанії, Каталонії, – у каталонську мову, а також баскську на півночі, у Вельсі – у вельську мову тощо. Цікавий досвід мають навчальні заклади Південного Тиролю (Італія), де у початковій школі починають навчатися відразу чотирма мовами (німецькою, італійською, ладинською та англійською як іноземною), а для вступу до Вільного університету в Больцано треба обов'язково знати три мови – італійську, німецьку та англійську [Шумицька]. Практика показує, що методика предметно-мовного інтегрованого навчання CLIL, запропонована європейськими лінгвістами наприкінці ХХ ст., набула поширення у Європі й успішно реалізується у деяких країнах, хоч процес її апробації супроводжується низкою складнощів, пов'язаних передусім з людським ресурсом, законодавчими, матеріальними та фінансовими аспектами тощо.

В Україні перша спроба впровадження багатомовної освіти була зроблена 2009 року, коли МОН України завдяки партнерській допомозі неурядової організації PATRIR (Тренінговий та дослідницький інститут з питань миротворчості Румунії) та фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ Фінляндії організувало проєкт «Кримський політичний діалог», у межах якого було проведено низку тренінгів для педагогів, зустрічі з провідними фахівцями зарубіжжя, створено концепцію з розвитку багатомовної освіти в Криму під назвою «Кримська школа», але після анексії Автономної Республіки Крим роботу проєкту було призупинено у квітні 2014 року [План].

2015 року МОН України ініціювало новий проєкт «Формування багатомовності у дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті», залучивши до участі в ньому пілотні школи Закарпаття, Одещини та Буковини; 2017 року до експерименту приєдналися заклади освіти Запорізької області. Тож уже впродовж п'яти років близько сотні педагогів упроваджують елементи переважно двомовного навчання у майже двох десятках закладів загальної середньої та дошкільної освіти України.

Від початку експерименту в ньому беруть участь два заклади освіти Закарпатської області: спеціалізована загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради і Ужгородський заклад дошкільної освіти (загального розвитку) № 42 «Джерельце» Ужгородської міської ради. З 2018 року на правах спостерігачів до нього долучилися Виноградівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 імені Жигмонда Перені Виноградівської районної ради (з навчанням угорською мовою) та Білоцерківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Рахівської районної ради (з навчанням румунською мовою).

Зрозуміло, що географічне розміщення Закарпатської області, об'єктивні та суб'єктивні чинники

суспільного життя зумовили той факт, що в багатьох закладах освіти контингент учнів є змішаним стосовно його етнонаціонального представництва, а це, своєю чергою, за свідченнями самих педагогів, спонукає їх вдаватися до використання в освітньому процесі кількох мов. Тож досвідчені вчителі часто мають ефективний і цікавий досвід роботи з вивчення другої чи третьої мови, але він переважно має несистемний і несистематизований характер. З огляду на різні фактори (недостатність добре ознайомих із новітніми світовими методиками фахівців-білінгвів, оновленого навчально-методичного забезпечення, неготовність батьків, різні суспільно-політичні чинники) говорити про готовність закладів до системного впровадження багатомовної освіти навряд чи можна було як 2015 року, так, зрештою, й 2018 року. У закладах, що стали учасниками експерименту, за цей час проведено значну просвітницьку, роз'яснювальну роботу серед педагогів, батьків, інших зацікавлених сторін, здійснено комплексну діагностику готовності учасників освітнього процесу до розробки, впровадження та апробування змісту програми багатомовного навчання, створено умови для реалізації творчого потенціалу педагогів, розроблено стратегічні плани розвитку багатомовного навчання в закладах освіти, внесено відповідні зміни до навчальних планів, організовано заходи для розвитку професійної компетентності педагогів тощо. Кожен експериментальний заклад сформував своє бачення впровадження багатомовної освіти – свого роду моделі, про які йдеться у нашій статті під назвою «Експериментальний досвід упровадження багатомовної освіти в Україні (на прикладі Закарпатської області)» [Шумицька 2020], присвяченій огляду проміжкових результатів упровадження двомовного навчання у закладах освіти Закарпаття з різними мовами навчання.

Мета цієї статті – звернути увагу на такий важливий аспект, як планування процесу навчання відповідно до сформульованих навчальними закладами мовних цілей та обраними формами впровадження багатомовного навчання.

Виклад основного матеріалу. Можемо стверджувати, що кожен заклад освіти мав повну самостійність у виборі моделі апробації багатомовного навчання в рамках експерименту, а при плануванні роботи виходив з того, що це має бути система конкретно визначених завдань і скоординованих рішень, спрямованих на досягнення поставленої мети. Так, спеціалізована загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради і Ужгородський заклад дошкільної освіти (загального розвитку) № 42 «Джерельце» Ужгородської міської ради працюють над упровадженням в освітній процес словацької мови як другої, а Виноградівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів №3 ім. Жигмонда Перені Виноградівської районної ради та Білоцерківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Рахівської районної ради як заклади з навчанням мовами національних меншин упроваджують перехід на викладання навчальних предметів українською

мовою, підтримуючи при цьому належне вивчення рідної для більшості дітей мови (угорської чи румунської).

Уже п'ятирічний експериментальний досвід дошкільного закладу освіти (загального розвитку) № 42 «Джерельце» показує, що при плануванні роботи з упровадження багатомовного навчання формують таку систему навчальних ситуацій для освоєння мови, яка викликає у дитини допитливість і бажання діяти, а відбір словникового запасу і фрагментів граматики, відповідно до навчальної ситуації, здійснюють з урахуванням вікових і розумових особливостей дітей. Елементи двомовного навчання застосовують тут у трьох вікових групах – старшій (5–6 років), середній (4–5 років), молодшій (3–4 роки).

Серед мовних цілей, які заклад дошкільної освіти поставив перед собою у цих групах: засвоєння дітьми певного лексичного запасу другою мовою; використання вихованцями елементарного рівня другої мови для певних видів діяльності; підвищення мотивації у вивченні мов і виробленні впевненості дитини у своїх здібностях навчатися другою мовою; підготовка вихованців до засвоєння програми другою мовою; підтримка двомовності в окремих вихованців.

Планування щоденної роботи передбачає обов'язкове використання обох мов (української і словацької). При цьому вихователі та помічники вихователів як учасники педагогічної команди розподіляють ролі так, щоб не змішувати мови, але забезпечити їх ефективне використання: один вихователь веде навчальні ситуації першою мовою, інший – другою. Допоміжний персонал теж долучається до роботи з метою допомогти дитині задовольнити свою потребу вільно висловитися; оцінити прогрес дитини в освоєнні мов, зокрема в комунікації з батьками та іншими дітьми; виправити неточності у використанні фактів і мовних конструкцій тощо.

У закладі вважають, що планувати й провадити двомовне навчання краще за принципом: одне заняття або вид діяльності одною мовою, інше – другою. Під час планування заняття, крім навчальної мети, формулюють і мовну: короткотривалу (на кожне заняття) і довготривалу (на рік), яка визна-

чає, чого треба очікувати від дітей певного віку в аспекті розвитку другої мови.

У спеціалізованій загальноосвітній школі I–III ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради мета двомовного навчання теж послідовно простежується у навчальних планах, плані роботи школи, планах роботи методичних об'єднань і творчої групи.

Якщо на початку експерименту тут визначили за мету досягти академічного білінгвізму (учні мають володіти на однаковому рівні двома мовами – словацькою та українською), то в ході роботи мету довелося дещо відкоригувати: навичками першої (словацької) мови учні мають оволодіти на базовому рівні, а другої (української) – на рівні стандарту.

У цій школі вибрали т. зв. перехідну модель двомовної освіти: на початковому етапі навчання використовується словацька мова, причому працюють там переважно педагоги зі Словаччини, тобто автентичні носії мови, а в старших класах практикують перехід на українську з повним зануренням у мовне середовище, т. зв. імєрсію (від лат. *immergo* – занурювати). Зауважимо, що серед учнів цієї школи значну кількість складають діти з українськомовних сімей, для яких українська є рідною, тож за час навчання у школі вони двічі відбувають мовне занурення: у початковій школі – в другу для багатьох словацьку мову, а в базовій школі (після вивчення всіх предметів словацькою) – в українську. І тільки в експериментальних класах педагоги відшукують той мовний баланс (оптимальну модель упровадження багатомовної освіти), аби досягти реального академічного білінгвізму на етапі завершення шкільної програми.

Результати аналізу мовних здібностей та компетентностей учнів, задіяних в експерименті, лягають в основу планування на наступний навчальний рік. Для досягнення поставленої мети адміністрація закладу коригує навчальний план за рахунок варіативної складової. На кожній паралелі відведено по дві години факультативних занять із словацької мови з метою підтримання того рівня оволодіння другою мовою, якого учні досягли у початковій школі. Навчальні плани відповідають Державним стандартам початкової та базової загальної середньої освіти.

Таблиця 1. Співвідношення словацької й української мов навчання й викладання у спеціалізованій загальноосвітній школі I–III ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради

	Початкова школа	Основна школа
Словацька мова викладання	Усі предмети	–
Українська мова викладання	–	Усі предмети
Словацька мова як навчальний предмет	4 год.	4 год.
Українська мова як навчальний предмет	4 год.	4 год.
Двомовне викладання (українська+словацька)	=====	Трудове навчання Математика Біологія

Питання двомовного навчання відображається і в річному плані роботи закладу, який демонструє тісну співпрацю вчителів-предметників із учите-

лями словацької мови, переважно автентичними носіями мови. Аналіз навчально-методичних і технологічних ресурсів, необхідних для опанування

другої мови, лягає в основу роботи методичних об'єднань вчителів словесності та природничо-математичного циклу.

Учителі предметів, залучених до експерименту, в календарно-тематичному плануванні формулюють мету, якої необхідно досягти в опануванні другої мови, а також зазначають очікувані результати у вивченні обох мов (словацької та української).

Виноградівська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 імені Жигмонда Перені, яка в експерименті лише другий рік як спостерігач, вибрала для себе таку мету: дати учням можливість практикуватися з другої мови (української) на уроках з інших предметів додатково до уроків мови, розвинути комунікативні навички учнів з другої мови настільки,

щоб вони могли вільно розмірковувати на теми з предмета, який вивчається. У школі вважають, що саме така мета є оптимальною, оскільки 50 % учнів закладу є двомовними і для більшості з них угорська є рідною. Таким чином, школа практикує т. зв. адитивну модель (від лат. *additivus* – додавальний) двомовної освіти: один предмет у базовій школі вибраний для повної імерсії (інформатика українською), декілька предметів («Основи здоров'я», фізика, біологія, мистецтво) – двома мовами (угорською та українською), інші – угорською, оскільки основний акцент роблять на підтримку рідної мови (угорської). Навчальні плани відповідають Державним стандартам початкової та базової загальної середньої освіти.

Таблиця 2. Співвідношення угорської й української мов у Виноградівській загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 імені Жигмонда Перені

	Початкова школа	Основна школа
Угорська мова викладання	Усі предмети	Усі предмети
Українська мова викладання	–	–
Українська мова як навчальний предмет	4 год	4 год
Двомовне викладання (українська+угорська)	=====	Основи здоров'я Фізика Біологія

Для досягнення поставленої мети педагогічні працівники, задіяні в експерименті, на кожен урок, крім навчальної мети, визначають ще і мовну, формулювання якої базується на знаннях учнів з першої мови (угорської). У плані уроку вчителі визначають методи і прийоми, за допомогою яких прагнуть досягти поставлених мовних цілей, перегляд та коригування яких у цьому закладі відбувається на засіданнях творчої групи із впровадження експерименту.

У Білоцерківській загальноосвітній школі I–III ступенів працюють над переходом до викладання окремих предметів двома мовами (румунською та українською). Оскільки для 80 % учнів закладу рід-

ною є румунська мова, а двомовних учнів тут близько 20 %, то мету тут формулюють подібно до попереднього закладу освіти: розвиток комунікативних навичок в учнів з другої мови навчання (української), щоб вони могли вільно розмірковувати на теми в рамках предмета, який вивчається. Виходячи з цього, у закладі за рахунок годин варіативної складової навчальних планів виділяються додаткові години на вивчення української мови як предмета з 5 класу, а також поступово збільшується кількість предметів, що вивчаються двома мовами. Навчальні плани тут теж відповідають Державним стандартам початкової та базової загальної середньої освіти.

Таблиця 3. Співвідношення румунської й української мов у Білоцерківській загальноосвітній школі I–III ступенів Рахівської районної ради.

	Початкова школа	Основна школа
Румунська мова викладання	Усі предмети	Усі предмети
Українська мова викладання	–	–
Українська мова як навчальний предмет	4 год	4 год
Двомовне викладання (українська+румунська)	=====	Захист Вітчизни Математика Хімія Історія

Календарно-тематичне планування педагогічних працівників, задіяних в експерименті, вирізняється тим, що має окрему графу «мовні цілі», а засвоєння необхідної термінології з різних предметів відбувається як під час вивчення предмета, так і на уроках мови. Учителі предметів під час планування уроку добирають методи й прийоми роботи і щодо досягнення мовних цілей.

Наразі школа теж обирає адитивну модель двомовної освіти, щоправда, в дещо в іншому кількісному співвідношенні: частина предметів у базовій і старшій школі тут вивчається румунською мовою (рідною), частина – українською (державною), а тоді відбувається повна імерсія на українську. Упровадження елементів двомовної освіти в рамках експерименту практикують наразі з таких предметів, як історія, математика, географія, «Захист Вітчизни».

Оскільки всеукраїнський експеримент з упровадження багатомовної освіти в українські заклади освіти перебуває на етапі завершення, то його учасники, серед яких науковці, дослідчені методисти, представники МОНУ, Національної академії педагогічних наук України, за підтримки офісу Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин приступили до узагальнення результатів експерименту та укладання посібника з питань багатомовної освіти, структурою якого передбачено опис процесу становлення та розвитку багатомовного навчання у регіонах України; планування процесу багатомовної освіти та управління ним; опис моделей освітніх програм, стратегій,

методів, прийомів роботи, а також дослідження ефективності реалізації моделей освітніх програм з багатомовного навчання.

Таким чином, активно вивчаючи й залучаючи європейський, та й світовий досвід, українські освітяни впроваджують елементи багатомовної освіти у шкільний навчальний процес. Апробуючи переважно перехідну та адитивну моделі, заклади освіти, зокрема з мовами навчання національних меншин, покращують рівень викладання української мови як державної й зберігають вивчення предметів рідною, а це засвідчує конкретні поступальні кроки на шляху оптимізації мовної ситуації в освітній галузі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. Національні меншини Закарпаття: більшому – більше, меншому – менше. URL: <http://uchoose.info/natsionalni-menshyny-zakarpattya-bilshomu-bilshe-menshomu-menshe>.
2. Когутич Т. Олексій Петров, голова закарпатської ОДА: «Найближчим часом перестрілок у Мукачеві можна не чекати». *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/202513-Oleksii-Petrov-holova-Zakarpatskoi-ODA-Naiblyzhchym-chasom-perestrilok-u-Mukachevi-mozhna-ne-chekaty>.
3. План проведення пілотного Проекту за темою «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» на базі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів Закарпатської, Одеської та Чернівецької областей. URL: <https://patrir.ro/wp-content/uploads/2019/04/Multilingual-education-in-Ukraine-Plan-provedennia-pilotnoho-Proektu-za-temoiu.pdf>.
4. Шумицька Г. В. Грамотна мовна політика = добробут і порозуміння в поліетнічному краї. *Сайт Галини Шумицької*. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozuminnya-v-polietnichnomu-kraui>.
5. Шумицька Г. В. Експериментальний досвід упровадження багатомовної освіти в Україні (на прикладі Закарпатської області). *Науковий журнал «Міжнародний філологічний часопис»*. 2020. № 11 (1). С. 15–22. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Filol/issue/view/574>.

REFERENCES

1. Belei L. Natsionalni menshyny Zakarpattia: bilshomu – bilshe, menshomu – menshe [National minorities of the Transcarpathia: more and more, less and less]. URL: <http://uchoose.info/natsionalni-menshyny-zakarpattya-bilshomu-bilshe-menshomu-menshe> [in Ukrainian].
2. Kohutysh T. Oleksii Petrov, holova zakarpatskoi ODA: «Naiblyzhchym chasom perestrilok u Mukachevi mozhna ne chekaty» [Oleksiy Petrov, Head of the Transcarpathian Regional State Administration: «Shooting in Mukachevo can not be expected in the near future»]. *Zakarpattia online*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/202513-Oleksii-Petrov-holova-Zakarpatskoi-ODA-Naiblyzhchym-chasom-perestrilok-u-Mukachevi-mozhna-ne-chekaty> [in Ukrainian].
3. Plan provedennia pilotnoho Proektu za temoiu «Formuvannia bahatomovnosti ditei ta uchniv: prohresyvni yevropeyski idei v ukrainskomu konteksti» na bazi doshkilnykh ta zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv Zakarpatskoi, Odeskoi ta Chernivetskoi oblasti [Plan of the pilot project on the topic «Formation of multilingualism of children and students: progressive European ideas in the Ukrainian context» on the basis of preschool and secondary schools of the Transcarpathia, Odessa and Chernivtsi regions]. URL: <https://patrir.ro/wp-content/uploads/2019/04/Multilingual-education-in-Ukraine-Plan-provedennia-pilotnoho-Proektu-za-temoiu.pdf> [in Ukrainian].
4. Shumytska H. V. Hramotna movna polityka = dobrobut i porozuminnia v polietnichnomu krai [Competent language policy = prosperity and understanding in a polyethnic region]. *Sait Halyny Shumytskoi*. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozuminnya-v-polietnichnomu-kraui> [in Ukrainian].
5. Shumytska H. V. (2020) Eksperymentalnyi dosvid uprovadzhennia bahatomovnoi osvity v Ukraini (na prykladi Zakarpatskoi oblasti) [Experimental experience of introducing multilingual education in Ukraine (on the example of Transcarpathian region)]. *Naukovyi zhurnal «Mizhnarodnyi filolohichniy chasopys»*. № 11 (1). С. 15–22. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Filol/issue/view/574> [in Ukrainian].

INTRODUCTION OF MULTILINGUAL EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE TRANSCARPATHIAN REGION: PLANNING FEATURES OF THE PROCESS OF TEACHING AND EDUCATION

Abstract. The paper pays attention to the uniqueness of the language situation in the Transcarpathia in educational sphere in particular, being preconditioned by the historical processes in this area, social, demographic factors, mental characteristics of the population of the region and etc. The usage of the language of the most numerous national communities in the region in

the educational process has its deep traditions, but under the condition of clear multilingualism and multiculturalism, consistent and systematic application of a multilingual approach in the educational process has not been practiced yet.

Within the period from 2015 to 2020, under the initiative of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the all-Ukrainian experiment “Formation of multilingualism in children and students: progressive European ideas in the Ukrainian context” which involved two dozen institutions of general secondary and preschool education in three border regions of Ukraine: Transcarpathia, Odessa and Bukovina took place. Bukovina. In 2017, educational establishments of Zaporizhia region joined the experiment.

Each of the four pilot educational institutions of the Transcarpathian region (specialized secondary school of I–III degrees № 4 with advanced curriculum in Slovak (Uzhhorod City Council), “Dzhereltse”, Uzhhorod institution of preschool education (general development) № 42 (Uzhhorod City Council), Vynohradiv comprehensive school of I–III degrees № 3 named after Zh.Pereni (Vynohradiv District Council), Bila Tserkva secondary school of I–III degrees (Rakhiv District Council) had independently defined language goals and accordingly selected the forms of multilingual education.

Thus, the planning of the learning process as a system of specifically defined tasks and coordinated decisions aimed at achieving this goal, possesses its own specifics, and is briefly described in this paper.

Testing mainly transitional and additive models of multilingual education, educational institutions in the Transcarpathia, in particular with the languages of instruction of national minorities, have new experience in using the Ukrainian language as a state language and languages of national minorities, which are native to many students.

Keywords: state language, native language, languages of national minorities, multilingual education, all-Ukrainian experiment, educational process planning, language goals, models of bilingual education.

© Шумицька Г., 2020 р.

Галина Шумицька – кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Candidate of Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

*Олеся БАРТАШУК
Світлана МАХОВСЬКА*

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО НОВЕЛ БРАТІВ КАПРАНОВИХ ЗІ ЗБІРОК «КОБЗАР 2000. HARD» ТА «КОБЗАР 2000. SOFT»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 2 (42)
УДК 82.161.2-3/373.7.09

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(42).403-407

Барташук О., Маховська С. Фразеологічне багатство новел Братів Капранових зі збірок «Кобзар 2000. Hard» та «Кобзар 2000. Soft»; кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. У статті проаналізовано та класифіковано фразеологізми зі збірок сучасних українських письменників, яскравих представників українського постмодерного письма, Братів Капранових «Кобзар 2000. Soft» та «Кобзар 2000. Hard». На тлі проаналізованих напрямків різнобічних досліджень творчості письменників-постмодерністів зроблено висновок про актуальність аналізу мовлення новел із представлених збірок на рівні фразеологічного багатства.

За основу підходів до класифікації фразем зі збірок «Кобзар 2000. Soft» та «Кобзар 2000. Hard» взято погляд В. Виноградова, який розподіляв фразеологізми на єдності, зрощення та сполучення. На основі опрацювання змісту аналізованих новел виділені значні масиви усіх трьох видів фразем.

Особливу увагу зосереджено на порівнянні традиційних варіантів вживання фразеологічних одиниць, виділених зі словникових статей, та аналізі прикладів авторських модифікацій традиційних фразеологічних зрощень, єдностей та сполучень на рівні заміни одного компонента іншим або розширення фраземи додатковим компонентом. Наведений приклад модифікації із відкиданням частини фразеологізму.

Окреслені також модифікації на рівні авторських версій, що уведені в новели з аналізованих збірок приказок і прислів'їв, які також розглядаються як складові фразеологічного поля сучасної української мови. Зокрема, виділено значну кількість трансформованих авторами-постмодерністами приказок і прислів'їв, з'ясовано їхню стилістичну роль в текстах аналізованих збірок з точки зору стилістики постмодерного українського письменства. Зауважено на виправданості використання авторами значної кількості несловникової лексики у текстах модифікованих паремій.

У висновках описано загальні особливості вживання традиційних фразем у новелах зі збірок «Кобзар 2000. Soft» та «Кобзар 2000. Hard» та їхніх оказіональних варіантів, окреслено напрямки подальших досліджень мови творів Братів Капранових, які, на думку авторів статті, полягають у класифікації цілісного корпусу авторських модифікацій на основі існуючих у сучасному мовознавстві підходах.

Ключові слова: фразеологізми, єдності, зрощення сполучення, вирази, паремії, модифікації.

Постановка проблеми. Фразеологічний склад будь-якої мови відбиває не лише національно-мовні, але й культурні особливості народу, що робить його досить цікавим для аналізу не лише з лінгвістичної точки зору. Так, в останні роки значно актуалізувалися дослідження фразеологічного багатства української мови не лише щодо з'ясування загальнотеоретичних питань фразеології, але й увага дослідників значною мірою зосереджується на аналізі індивідуально-авторських модифікацій фразеологічних одиниць у творах письменників різних літературних жанрів, напрямів, діалектних територій України.

Творчий доробок Капранових – це розмаїття тем, образів, проблем, відтак їх постать чи не одна з найхаризматичніших в сучасній українській літературі, водночас вони з тих сучасних письменників, хто у своїх творах активно використовує фольклорні та етнографічні матеріали. Письменники створюють цікаві та захоплюючі сюжети, інколи за власними спостереженнями та щоденниковими записами, користуються доступною для розуміння мовою, але в

той же час їх твори є невичерпним джерелом дослідження в галузі фольклору і не тільки [Крупеньова].

Аналіз досліджень. Творчість сучасних українських письменників Братів Капранових є достатньо проаналізованою та охарактеризованою. Зокрема, особливості ономастикону творів досліджувала Т. Крупеньова; лексичні особливості роману «Приворотне зілля» охарактеризувала Є. Сидорина; міфопоетика містичного в романі «Кобзар 2000» стала основою для наукових пошуків Н. Савицької; «Кобзар 2000» як презентант культурної епохи ХХІст. проаналізувала Г. Білик; Шевченкові алюзії у романі «Кобзар 2000» досліджувала О. Січка; вербалізація категорії оцінки у творах Братів Капранових була предметом дослідження С. Гузенко та ін. Водночас фразеологічне поле творів Братів Капранових, зокрема роману «Кобзар 2000», досі не стало предметом аналізу, що актуалізує обрану нами тему.

Мета статті полягає в аналізі авторських модифікацій фразеологічних зрощень, єдностей, сполучень, а також паремій у новелах Братів Ка-

правових зі збірок «Кобзар 2000. Soft» та «Кобзар 2000. Hard».

До основних завдань статті, що впливають із її мети, ми віднесли такі: 1) проаналізувати фраземи у новелах Братів Капранових із збірок «Кобзар 2000. Soft» та «Кобзар 2000. Hard» і розподілити їх на види за традиційною класифікацією В. Виноградова: єдності, зрощення та сполучення; 2) визначити фраземи з авторськими модифікаціями та визначити їхні види; 3) проаналізувати трансформації у паремійному корпусі новел із означених збірок, розглядаючи їх як один із видів фразеологізмів.

Як основний метод дослідження використовується описовий із прийомами суцільної вибірки, лінгвістичного спостереження, класифікації та систематизації, який полягає в тому, що мовні явища розбиваються на окремі групи на основі подібних ознак, виявлених через зіставлення та узагальнення. Також застосовано метод семантико-стилістичного аналізу, який дозволяє розкрити смислову й стилістичну своєрідність мовних засобів та закономірності їх використання; метод структурно-функціонального аналізу фразем.

Виклад основного матеріалу. За семантичною класифікацією В. Виноградова усі фраземи у збірках Братів Капранових «Кобзар 2000. HARD» та «Кобзар 2000. SOFT» ми розподілили на фразеологічні зрощення, єдності та сполучення [Сучасна українська мова 1996, с. 80], а також виділили трансформовані авторами паремії, зосередивши увагу переважно на авторських модифікаціях виділених фразем. До категорії фразеологічних зрощень, які є абсолютно неподільними, нерозкладними, немотивованими фразеологічними одиницями, у значенні яких немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, із значенням їх компонентів, ми віднесли значну кількість фразем із текстів «Кобзар 2000. HARD»: *на всю катушку; з набитим пухом; біс їх знає; гуляй вальсом; шляк би їх трапив; ну його до біса; давати газу; біс попував; три дні лісом; спіймати на гарячому; язиком молоти; перед людські очі; прожогом кинутися; грець з ним; дати тирси; приший кобилі хвіст; чорт його зна; по саме нікуди; накаркав; про всяк випадок; чорт забирай; права качати; перезакладатися на четвертого валета; сміх і гріх; зразу в куці; взяти за барки; пхати носа; вуха сторч; стати-ся у пригоді; немов усю ніч чорти молотили; на всі сто; світ за очі; Буба з Куцурубана; пішло юзом; вуха надерти; як на гріх; не щастить, так не щастить; не на жарт; пускати бісики тощо.*

У новелі «Причина» цікавим є варіант авторської модифікації фразеологічного зрощення «пускати бісики»: *«Дівчина стонула плечима, наче з ніяковості, а з очей так і пирснули бісики...»* [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]. Отже, простежується авторська модифікація на рівні заміни одного компонента іншим: *пустити бісики* замінено на *пирснули бісики*.

Аналогічний вид модифікації спостерігаємо у фразеологічному зрощенні *взяти за барки* у новелі «Варнак»: *«— Якщо це круті, вони б не стали за*

тобою ходити, а просто взяли за барки, і привіт» [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»].

Тлумачення зрощення у словнику подається так: **вхопити (схопити) / брати (хапати) за барки кого**. 1. Загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (переважно під час сварки, бійки). 2. Рішуче домагатися чогось від кого-небудь. Синонім: *взяти за петельки* [Фразеологічний словник].

У новелах збірки «Кобзар 2000. SOFT» ми також виокремили значну кількість фразеологічних зрощень: *влучити в десятку; дати прочуханки; вищий пілотаж; світ за очі; чорт його зна; з прибабахом; намняти вуха; одним духом; прожогом скоцити; просто закачаєшся; забити памороки; без базару; отруювати життя; голова не варить; хай їм грець; на повну катушку; чорт з тобою; агніці Божі; за рибу гроші; білити лоха; милити око; молоти дурниці; взяти куш; ганяти порожняка; забивати баки; раз плюнути*

Фразеологічна єдність *забити памороки* у словнику тлумачиться так: **забивати / забити памороки (кому і без додатка)**. 1. Притупляти розум, затуманювати свідомість. 2. Позбавляти кого-небудь розуму, притомності. 3. Дурманити, п'янити (аромат) [Фразеологічний словник]. Однак у новелі «Великий лох» письменники модифікували цю фразему, увівши в неї додатковий компонент: *«Правда, справжньому шпільовому таким зіхерами памороки не заб'єш»* [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»].

Беручи за основу визначення, що фразеологічні єдності – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких певною мірою мотивоване значенням компонентів, у збірці «Кобзар 2000. HARD» ми виділили значну кількість фразеологізмів цього виду: *вчити життя; знати свою справу; наїстись від пуза; як побитому собаці; вкляк на місці; очі зробились по п'ять рублів; як побитому собаці; пуття не буде; щоб і духу не було; у вузькому колі; аж гай шумів; без зайвих церемоній; віддати на ласку долі; не довіряючи власним очам; піддати жару; випарувався в повітря; голодний, як собака; оком не змигнув; як упіввуха; не пропадати ж добру; очі вилізли на лоба; загорлати на все горло; всі, кому не ліньки; ще порох на люльці не вгас; кров забігала по жилах; всьому свій час; душу виймати; боятись, як вогню; ще півбіді; спить і бачить; вичавлений, як лимон; місця мало не буде; гроші до рук плывуть; лежати, наче колода; маму рідну не впізнати; розкласти по полицях; мороз поза шкірою; наче шилом итрикнуло; сліпий побачить; як облуплений; вітром здуло; вчора на світ народився; з нудьги пропасти; очі з орбіт вилізли; викапаний Ален Делон; плити проти течії; шукати пригод; вчити уму-розуму; бути, як штик; заварити каші; морочити голову; випустити пазурі.*

Серед них є і такі, що зазнали авторських модифікацій. Зокрема, у єдності *викапаний Ален Делон* саме порівняння із французьким актором указує на заміну одного компонента іншим. У фразеологічній єдності *порох на люльці ще не погас*, яка у «Фразеологічному словнику української мови» подається

як «Є ще порох у порохівницях. Ще не витрачена енергія, сили, творчі можливості», спостерігається фразеологічна контамінація: «викурити люльку миру» та «є ще порох у порохівницях». Так що у новелі «Дівочії ночі» ця модифікація отримала таке стилістичне втілення: «Я був повен сили і бажання довести Оленці, що вчорашній нокаут не більш як епізод на довгій дорозі кохання, і що є ще лицарі в Україні, і що в нас та сила, що у батьків була, і що порох на люльці ще не погас...» [Капранови «Кобзар 2000. HARD»].

У новелі «Варнак» фразеологічну єдність *наче шилом итрикнуло* автори модифікують, додавши до неї новий компонент: «Колька підскочив, *наче його шилом в дупу итрикнуло*» [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»].

Рясніють фразеологічними єдностями і новели збірки «Кобзар 2000. SOFT»: *вилізти на голову, з'їхати з глузду, під усіма парами, хоч в око стрель, сісти на голову, ноги звісити, все на своїх місцях, як на підбір, задля годиться, шукай вітра, моралі читати, *наче випарувався, ні жива, ні мертва, розводити руками, початківцям щастить, полуда спала з очей, як на долоні, з дуба впав, крізь землю провалитись, ні в які ворота не лізе, голову морочити, очі вилзли на лоба, сама не своя, як кіт коло сметани, язика проковтнути, вітер у вухах свище, оком не повести, аж гай шумить, сісти на шию, маму рідну продати, загнати в глухий кут, *наче з-під землі виріс* тощо.**

Зокрема, фразеологізм *шукай вітра* у словникової статті подається так: **шукати (ловити / доганяти) вітра в полі**. 1. Не можна знайти кого-небудь, марно намагатися дізнатись про чиєсь місце перебування. 2. Здійснювати безрезультатні пошуки спроби віднайти кого-, що-небудь [Фразеологічний словник].

У новелі «Петрусь» цей фразеологізм набуває авторських модифікацій на рівні відсутності його частини (в полі): «А за два дні канікули *закінчуються, вона з Христинкою перебирається до міської квартири, шукай потім вітра – не в Ярославі ж, справді, питати*» [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»].

Модифікація на рівні заміни одного компонента на інший спостерігається у фразеологічній єдності як *кіт коло сала*, вжитій у новелі «Породила мене мати»: «Ну і *заступила я на чергування, щоб, значить, цю, з близнюками, не пропустити, все ходжу коло неї, як кіт коло сметани*» [«Кобзар 2000. SOFT»], яка у словнику має значення «як (мов, ніби і т. ін.) кіт до сала. Жадібно, дуже енергійно» [Фразеологічний словник].

Розуміючи фразеологічні сполучення як фрази, створені за допомогою реалізації зв'язаних значень слів, ми зі збірки новел «Кобзар 2000. HARD» у цю категорію також віднесли досить багато фразем: у *доброму гуморі, мати щире вдачу, припасти до смаку, втримати відчуття часу, втримати рівновагу, втратити пильність, дзвінкий сміх, прокинувся ентузіазм, справити враження, кинути погляд, лють кипить, читався жах, викликати цікавість, мати зв'язки, прийняти бій, багатий досвід, ноги*

зім'якли, супроводжувати поглядом, дихати оптимізмом, охопив азарт, дерев'яний голос, чарівний голос, важкий погляд, набратись сил, збиратись з силами, привести до ладу, вивчати очима, відкрити душу, провалитись у сон, слухна нагода, втратити терпець, надія пропала, абсолютно начхати, янгольський голос, тримати напрямом, осоловілі очі, шосте чуття, кам'яне обличчя, олив'яна тиша, сталеві нерви та ін.

Серед вибраних із контексту фразеологічних сполучень помітні ті, що зазнали авторських змін, зокрема до таких віднесемо сполучення *кам'яне обличчя*, що у словнику подається зі значенням «...з кам'яним лицем. Дуже серйозно, суворо і т. ін.» [Фразеологічний словник]. Натомість у новелі «Розрита могила» фразеологізм з кам'яним лицем модифікується шляхом поширення додатковими компонентами: «Після безсонної ночі під очима темніли кола, руки дрібно трусилися, а перелякані очі скося позирали то на важке підборіддя та кам'яне обличчя супутника у цивільному, то на грубезну кобуру сержанта» [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]. Цей же вид модифікації – поширення фрази додатковими компонентами – спостерігається із сполученням *шосте чуття* у новелі «Розрита могила»: «Шосте чуття вже не наказувало – воно просто воляло, але нічого вдіяти було неможливо» [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»].

У текстах збірки «Кобзар 2000. SOFT» ми також виділили значну кількість фразеологічних сполучень: *дурна куля, серце тріпотить, дати спокій, зчинити галас, надолужити втрачене, золота дружина, хазяйська рука, муркотіти під ніс, мати рацію, втратити пильність, запала тиша, терпець урвався, ватяні ноги, проводити поглядом, взяти себе в руки, серце похолело, робота кипить, ловити погляд, крутитись дзигу, підтримувати контакти, гра долі, вивчати очима, золота молодь, втратити з поля зору, справа честі, оцінити ситуацію, краєм ока тощо*.

Зазнав модифікації на рівні заміни одного компонента іншим та доповнення іншим фразеологізм *проводити поглядом*, який у «Фразеологічному словнику української мови» трактується так: *проводити / провести очима (поглядом) кого. Довго, проникливо, не відриваючись, дивитися на кого-небудь* [Фразеологічний словник], а в новелі «Відьма» використаний у такому реченні: «Я *супроводжував її поглядом і думав, що робити*» [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»].

Повної модифікації зазнав у новелі «Відьма» фразеологізм *почувати себе ніяково, незручно; ні в сих, ні в тих; моторошино; недобре, зле* [Фразеологічний словник], оскільки в ньому відбувається як заміна одного компонента іншим, так і поширення додатковим компонентом: «Я *насправді почувався дедалі незатишніше. І навіть вже не тільки через урвища край дороги. В повітрі відчувалась якась прихована ворожість, далека загроза...*» [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»].

Під час аналізу мови новел Братів Капранових на предмет особливостей вживання фразем впадає

в око використання авторами багатьох осучаснених та модернізованих паремій, що слугують як вираженню мовної гри, яка є однією із основних ознак постмодерного твору, так і передачі соціальних та професійних особливостей описаних героїв: «Тяжело в ученій, легко в гробу» («Гайдамака») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «...прокинувся з абсолютно хворою головою, наче всю ніч партизанив» («Княжич») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Дивився на нього, як на Панаса з *«На добраніч, діти»* («Княжич») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Він говорив, наче магнітофон, без жодної інтонації» («Княжич») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «...з глибоким життєвим досвідом» («Дівочії ночі») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «...ходив у широченних, як Чорне море, трусах» («Дівочії ночі») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «...доніс до мене останні краплі інформації» («Дівочії ночі») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Кожна хвилинка цідиться, як дурна самогонка» («Дівочії ночі») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «...дивиться з усмішкою, як учителька на першокласника» («Дівочії ночі») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Нам, незалежним бізнесменам, завжди доводиться перезакладатися на четвертого валета» («Варнак») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Ми їм платити не будемо, краще знімемося з місця і ларі верді» («Варнак») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Буду грати бабів» («Варнак») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «До нас підвалив Толик з двома сосками» («Москалева криниця») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Кухні бомблять» («Москалева криниця») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Молися, аби *«вишки»* не дали!» («Розрита могила») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; *«Ми збиралися таким собі елітарним п'ян-клубом»*; «Йому динаму крутить, а сама – повія» («Кавказ») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Коли торгуєш тілом, треба мати що продавати» («Кавказ») [Капранови, «Кобзар 2000. HARD»]; «Ліка запалила нову цигарку. В машині вже сміливо можна було вішати колінвал» («Як умру, то...») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «Можє, він не фізик, а шізик» («Як умру, то...») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «Он як у вирізі екзерцициється» («Відьма») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «...не трусити своїм чоловічим причандаллям на сміх сусідам» («Відьма») [Капра-

нови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «*Агата Крісті була старою недограною англійкою, а ти молода, щойно вграта українка*» («Відьма») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «*Я заплющився, немов від електрозварювання*» («Відьма») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «*Не будемо довго воловодитись і корчити з себе незайманих дівчат*» («Породила мене мати...») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»]; «*Віддаємо дл...дь за дурня*» («Доля») [Капранови, «Кобзар 2000. SOFT»] та ін.

Варто зауважити, що активне уживання авторами у модифікованих фразеологізмах-пареміях згрубілої лексики, вульгаризмів та жаргонізмів, на думку дослідників, пояснюється тим, що мовці-постмодерністи не мають на меті дошкулити слухачеві, завдати персональної образи чи критикувати об'єкт мовлення, вони таким чином виявляють власне ставлення й ті емоції, які викликає в них предмет розмови [Монахова 2013, с. 51].

Висновки. Отже, у мові художніх текстів новел Братів Капранових зі збірок «Кобзар 2000. SOFT» та «Кобзар 2000. HARD» виявлені численні приклади вживання як загальновідомих фразеологізмів (єдностей, зрощень та сполучень), так і їх авторських модифікованих форм. Найпродуктивнішим способом модифікації фразем є заміна одного компонента іншим, а також поширення додатковими компонентами.

Натомість аналіз засвідчив, що фразеологізми-паремії в новелах Братів Капранових зазнали більш суттєвих модифікацій на рівні зовнішньої і внутрішньої структур. Такі оказіональні перетворення здійснюються авторами переважно з метою конкретизації або заміни фразеологічного значення, надання нових відтінків, посилення емоційно-експресивного забарвлення висловлювання, прагматичного ефекту, а також увиразнення, уточнення контексту та характеристики персонажів.

У цілому, здійснений аналіз фразем у новелах аналізованих збірок Братів Капранових дає змогу стверджувати, що вони є органічною складовою ідіостилю письменників, їм притаманна семантична зв'язність компонентів та стилістична маркованість.

Актуальними і перспективними вбачаються нам дослідження та класифікація цілісного корпусу авторських модифікацій у творчості Братів Капранових, що можуть стати предметом наступних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брати Капранови. Кобзар 2000. Hard. URL: https://royallib.com/read/kapranovi_brati/kobzar_2000_Hard.html#0 (дата звернення 5.05.2020).
2. Брати Капранови. Кобзар 2000. Soft. URL: https://read-online.in.ua/read/kobzar_2000_soft/1 (дата звернення 7.05.2020).
3. Крупенцова Т.І. Особливості ономастикону творів братів Капранових. URL : <file:///C:/Users/user/Downloads/131368-282576-1-PB.pdf> (дата звернення 6.05.2020).
4. Монахова Т.В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці тексту. URL: https://mvoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=252 (дата звернення 05.05.2020).
5. Сучасна українська мова: довідник / За ред. О.Д. Пономаріва. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Либідь, 1996. 320 с.

6. Фразеологічний словник української мови. URL: <https://slovnkyk.me/dict/phraseology> (дата звернення 02.05.2020).

REFERENCES

1. Braty Kapranovy. Kobzar 2000 [Kobzar 2000]. Hard. URL: https://royallib.com/read/kapranovi_brati/kobzar_2000_Hard.html#0 (data zvernennia 5.05.2020) [in Ukrainian].
2. Braty Kapranovy. Kobzar 2000 [Kobzar 2000]. Soft. URL: https://read-online.in.ua/read/kobzar_2000_soft/1 (data zvernennia 7.05.2020) [in Ukrainian].
3. Krupeniova T.I. Osoblyvosti onomastykonu tvoriv brativ Kapranovykh [Features of the onomasticon of the Kapranov brothers works] URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/131368-282576-1-PB.pdf> (data zvernennia 6.05.2020) [in Ukrainian].
4. Monakhova T.V. Narodnytstvo, modernizm i postmodernizm u linhvistytsi tekstu [Narodnytstvo, modernism and postmodernism in the linguistics of the text]. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=252 (data zvernennia 05.05.2020) [in Ukrainian].
5. Suchasna ukrainska mova (1996) [Modern Ukrainian Language]: dovidnyk (1996) / Za red. O.D. Ponomariva. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Lybid. 320 s. [in Ukrainian].
6. Frazеологічний словник української мови [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. URL: <https://slovnkyk.me/dict/phraseology> (data zvernennia 02.05.2020) [in Ukrainian].

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE KAPRANOV BROTHERS SHORT STORIES FROM THE COLLECTIONS OF «KOBZAR 2000. HARD» AND «KOBZAR 2000. SOFT»

Abstract. The article analyzes and classifies phraseologies from the language of novels from the collections of modern Ukrainian writers, bright representatives of Ukrainian postmodern writing, the Kapranov Brothers «Kobzar 2000. Soft» and «Kobzar 2000. Hard». On the background of the analyzed directions of the currently existing diverse research of the works of postmodern writers, a conclusion is made about the relevance of the analysis the speech of novels from these collections at the level of phraseological richness.

As a basis for classification phrases from the collections «Kobzar 2000. Soft» and «Kobzar 2000. Hard» were taken views of V. Vinogradov, who divided the phraseologies into unity, merging and combination. On the basis of processing the analyzed novels, are identified significant arrays of all three types of phrases.

Particular attention is focused on comparison of traditional variants of phraseological points selected from dictionary articles, and the analysis of examples of authorial modifications of traditional phraseological conjunctions, units and combinations at the level of replacing one component with another or spreading the phrase with an additional component. Is given an example of modification with dropping the part of the phraseology.

It is also circumscribed modifications at the level of the author's versions introduced into the novels from the analyzed collections of proverbs and sayings, which are also considered as components of the phraseological field of the modern Ukrainian language. In particular, a significant number of proverbs and sayings transformed by postmodernist authors were clarified, their stylistic role in the texts of the analyzed collections in terms of stylistics of postmodern Ukrainian literature was clarified. It is noted the justifiability that the authors use non-vocabulary in the texts of modified paremias.

The conclusions note the common aspects of using traditional phrases in novels from the collections «Kobzar 2000. Soft» and «Kobzar 2000. Hard» and their occasional versions and outline areas for further research into the language of the Kapranov Brothers, which, according to the authors opinion, are corpus of author's modifications on the basis of existing approaches in modern domestic linguistics.

Keywords: phraseology, unity, merging, combination, paremias, modifications.

© Барташук О., Маховська С., 2020 р.

Олеся Барташук – кандидат історичних наук, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доцент, Хмельницький, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9022-5523>

Olesya Bartashuk – Candidate of History, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature at the Khmelnytsky Academy of Humanities and Education, Associate Professor, Khmelnytsky, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9022-5523>

Світлана Маховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доцент, Хмельницький, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2177-9733>

Svitlana Makhovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature at the Khmelnytsky Academy of Humanities and Pedagogy, Associate Professor, Khmelnytsky, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2177-9733>

БІБЛІЙНА КОНЦЕПТОСФЕРА ДРАМИ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА «ЦІНА КРОВІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 821.161.2 – 1.09 „Черкасенко”

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).408–414

Кузьма О. Біблійна концептосфера драми Спиридона Черкасенка «Ціна крові»; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті досліджується біблійна концептосфера драми «Ціна крові» українського письменника-модерніста Спиридона Черкасенка. Увага зосереджується на системному аналізі біблійних образів-концептів, творчо переосмислених у п'єсі митця. Оскільки сучасне літературознавство активно вивчає взаємозв'язок Біблії і творчих систем українських письменників, такий вектор наукової аналітики доробку С. Черкасенка є актуальним.

У праці наголошується, що біблійні коди є ключем до розуміння ідейного змісту твору «Ціна крові», до осмислення її кореляції з іншими модерністськими художніми текстами на подібну тематику, зокрема з драмою Лесі Українки «На полі крові». Зазначено, що для С. Черкасенка важливим завданням було закласти в семантику образу Юди національний зміст, ідею боротьби за національне звільнення. Трактуювання основних біблійних концептів (*Юда й Ісус*) відбувається на основі аналізу текстової стратегії автора, окресленні ідейного змісту твору. Семантичне поле художньої версії про Юду розширюють також образи-концепти *Єгова, Ізраїль, Єрусалим, Голгота, Петро, Тома, Йоанна, Магдалина* ін.

Рецепція евангельського образно-змістового матеріалу в драмі «Ціна крові» характеризується опертям на канонічну версію зради Юди із доповненням мотивації вчинку персонажа – його прагненням здобути свободу для свого народу. С. Черкасенко свідомо обирає жанр драматичної поеми, який дозволяв увиразнити простір конфліктності, розкрити постать Юди у взаємодії із іншими учасниками відомої евангельської історії. Таким чином, автор доповнює своїм твором художні інтерпретації зради Христа, розширює її мотиваційне поле, творить оригінальну художню концепцію образу Юди, вступаючи в діалог із іншими моделями в аналізі традиційного літературного сюжету. Новозапівітний матеріал став простором для вираження художніх ідей С. Черкасенка, його творчих орієнтацій на оновлення змісту національного письменства.

Ключові слова: концептосфера, Черкасенко, драма, модернізм, біблійна образність, рецепція, канонічна версія, традиційний сюжет.

Постановка проблеми. Біблія як велична книга, яка вмістила багатолітній досвід людства, завжди була невичерпним джерелом для творчості представників різних видів мистецтва. За слушним спостереженням В. Антофійчука та А. Нямцу, «мова кожного виду мистецтва встановлює свої обмеження в осмисленні використовуваних канонічних структур, та в цьому випадку весь матеріал об'єднує прагнення авторів «оживити» евангельські схеми, показати їх неперехідну чарівність і людський зміст» [Антофійчук, Нямцу 1996, с. 7]. Справді, «оживлення» біблійних сюжетів, їх художнє трактування вносить нове дихання в мистецькі процеси, актуалізує нові буттєві смисли, суголосні духовним шуканням людства в ті чи інші історико-культурні епохи. Потенціал Біблії як широкого смислового поля, на якому розгортаються різні драми людського існування, добре розуміли й українські автори. Для національного письменства, що розвивалося в умовах «заблокованої культури» (Ліна Костенко), Біблія стала також призмою, крізь яку «проговорювався» досвід багатовікової неволі українства. Книга Книг давала необхідні ключі для осягнення «комплексу неволі», глибоко закоріненого в національній психіці. Тому зрозумілим є факт звернення до біблійного сюжетно-образного матеріалу багатьох українських письменників – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Миколи Зерова, Ліни Костенко, Валерія Шевчука та ін.

У добу модернізму біблійні теми й сюжети трактуються по-новаторськи, зокрема, значного переосмислення набуває образ Юди, за яким у канонічній евангельській версії закріплена стала семантика зрадника Ісуса Христа. Відхід від традиційної оптики в баченні постаті Юди демонструють Л. Андреев («Юда Іскаріот»), С. Пшибишевський («На шляхах Каїна»), Г. Даниловський («Марія Магдалина»), із пізніших авторів – Х.Л. Борхес («Три версії зради Юди»), С. Ердег («Безіменна могла», Ж. Сарамаго («Євангеліє від Ісуса») та ін. В українському письменстві до реінтерпретації відомої евангельської історії вдалися Леся Українка («На полі крові»), О. Романова («Юда»), А. Кримський («Іуда Скаріотський»), О. Кобилянська («Юда»), В. Петров («Апостоли»), В. Дрозд («Іскаріот») тощо. За свідченням В. Антофійчука та А. Нямцу, ледь окреслена в оповідях евангелістів колізія «Юда – Христос» у творах письменників кінця XIX – XX століть «накладається на предметно-почуттєвий і тому зрозумілий звичайний людні світ, і таємничо-похмурий новозапівітний образ розпочинає «повноцінне» літературне життя, заповнене трагічними суперечностями, любов'ю й ненавистю, великодушністю і заздрістю, відданістю і зреченням» [Антофійчук, Нямцу 1996, с. 47]. Трагічними суперечностями наповнене й життя Юди у трактуванні Спиридона Черкасенка у драмі «Ціна крові» (1930). Автор належав до генерації митців-модерністів, і його звернення до біблійного матеріалу

алу було інспіроване прагненням розширити систему мотивацій Юдиного вчинку. На ті часи, коли С. Черкасенко розпочав роботу над текстом, уже було створено ряд глибоких художніх інтерпретацій євангельського сюжету. Та письменника не зупинив факт опрацювання цього матеріалу. Пошуки автора логічно вкладалися в систему його творчих орієнтацій, що живилися енергією національної ідеї. І в традиційному сюжеті він побачив можливість для реалізації власних поглядів на проблеми, актуальні для української нації. Текстова стратегія С. Черкасенка будувалася на основі його світоглядної системи, морально-ціннісних координат, і той напружений діалог із християнством, який веде митець, виходив передусім із його внутрішньої потреби долучитися до процесів формування національної ідентичності, кристалізації ідеї вільної української людини. У такому контексті історія Юди стає для письменника способом осмислення питань національного буття крізь призму людської екзистенції.

Аналіз досліджень. Творчість С. Черкасенка була об'єктом вивчення різних науковців – Л. Дем'янівської [Дем'янівська 2006], Г. Калантаєвської [Калантаєвська 2010], Ю. Коваліва [Ковалів 2013], Н. Копиленко [Копиленко 1991], І. Котяш [Котяш 2011; 2012], О. Мишанича [Мишанич 1991], М. Мошноріз [Мошноріз 2016] та ін. Учені наголошували на домінуванні національної ідеї в різних видах діяльності письменника (Н. Антоненко, Г. Калантаєвська); на модерністській основі драматургії митця, її вписаності в контекст художніх пошуків Лесі Українки, О. Олесея, В. Винниченка (М. Кудрявцев, О. Мишанич, С. Хороб, В. Школа); на інтертекстуальних перегуках із текстами Лесі Українки (Л. Дем'янівська; В. Антофійчук, А. Нямцу); на реалізації міфопоетичних структур у творах автора (М. Мошноріз) тощо. Наукова рецепція доробку С. Черкасенка є різновекторною, що правда, питання творчого освоєння біблійних тем та сюжетів у різножанрових творах митця потребує ширшої аналітики. Слід зазначити, що інтерпретація драми «Ціна крові» міститься в дослідженнях В. Антофійчука та А. Нямцу [Антофійчук, Нямцу 1996], М. Кудрявцева [Кудрявцев 2003], О. Мишанича [Мишанич 1991], С. Хороба [Хороб 2006] та ін. Так, О. Мишанич наголосив: «Не відступаючи від євангельського сюжету і образів <...>, С. Черкасенко створив оригінальний твір, що стає в ряд інших обробок цього відомого і дуже складного для літературного опрацювання світового образу» [Мишанич 1991, с. 29]. Подієвий план драми «Ціна крові» дослідники В. Антофійчук та А. Нямцу вважають своєрідним концептуальним «коментарем-дослідженням» деяких сюжетних ходів драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові» [Антофійчук, Нямцу 1996, с. 64]. М. Кудрявцев, простеживши ідейні колізії у драматургії С. Черкасенка, назвав твір «філософсько-психологічною п'єсою прозрілого-символічного змісту» [Кудрявцев 2003, с. 167]. Спостереження вчених щодо драматичної поеми «Ціна крові» є важливим матеріалом для трактування біблійної концептосфери твору, окреслення

своєрідності переосмислення традиційних сюжетів у творчості митця.

Мета статті – проаналізувати біблійні образи-концепти в драмі «Ціна крові» в контексті світоглядних засад С. Черкасенка, його творчих орієнтацій та художньої онтології.

Основні завдання статті – розкрити шляхи засвоєння євангельського сюжету про зраду Юди у драмі письменника; наголосити на новаторських акцентах у трактуванні цього сюжету; з'ясувати мотиви звернення автора до постаті Юди, його художні завдання в окресленні феномену зради; охарактеризувати ключові біблійні образи-концепти, які митець закладає в текст і на основі яких будує власний погляд на проблеми національної та загальнолюдської екзистенції.

Методи та методика дослідження. Основними методами аналізу в статті є *культурно-історичний* (для характеристики літературно-містецького й історичного контексту доби), *біографічний* (для розуміння світоглядних засад творчості С. Черкасенка, його внутрішніх спонук до опрацювання біблійного образно-змістового матеріалу); *типологічний* (для простеження типології образу Юди); *психологічний* (для аналізу мотивацій і поведінки персонажів); *естетичний* (для окреслення драми як художнього феномену). Потребує пояснення й наше розуміння термінів «концепт» і «концептосфера», який набув широкого вживання передусім у сфері когнітивної лінгвістики та психолінгвістики (детальний розгляд цього питання міститься у працях М. Полюжина [Полюжин 2015], О. Селіванової [Селіванова 2008], М. Скаб [Скаб 2009] та ін.). О. Селіванова твердить, що концепт – це «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [Селіванова 2008, с. 410]. М. Скаб означає концепт як «абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною» [Скаб 2009, с. 4–5]. М. Полюжин розрізняє два підходи до окреслення поняття «концепт» – лінгвокогнітивний і лінгвокультурний. Обидва підходи, на думку вченого, «не взаємозаперечують один одного, оскільки розгляд концепту як ментального утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу мовної спільноти, що є показником рівня її культурного розвитку. І навпаки, розгляд концепту як репрезентанта культури є напрямом руху в науковому дослідженні від колективного до індивідуального досвіду. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний підхід – це напрям розгляду, що прямує від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості. Зазначені напрями розгляду – дослідницькі прийоми, а не цілісні багатогранні» [Полюжин 2015, с. 10].

вимірні процеси» [Полюжин 2015, с. 217]. Враховуючи твердження науковців щодо змісту поняття «концепт» і зважаючи на специфіку трактування цього поняття як лінгвістичного, виводимо власне розуміння концепту як особливої категорії, яка в аспекті літературознавчого прочитання художнього тексту може визначатися як ментальна одиниця, що включає в себе колективний та індивідуальний досвід людства, оприявнений через призму світобачення конкретного автора. Ця ментальна одиниця має широке смислове поле, і в залежності від художніх завдань митця вона сприяє формуванню того ідейного простору, що актуалізує знакові для відповідної історико-культурної доби акценти. Концепти, або ментальні одиниці, складають цілісну смислороботу систему – концептосферу, що в межах авторського тексту може мати різні рівні реалізації. Приміром, біблійна концептосфера, на нашу думку, є системою знакових біблійних одиниць (концептів), своєрідних кодів, які є формою вираження ключових ідей письменника. Концептосфера як складник художньої онтології майстра пера, таким чином, має широкі перспективи для літературознавчої аналітики.

Виклад основного матеріалу. Драму «Ціна крові» С. Черкасенко датував березнем 1930 року, вказавши місце роботи над текстом («Ужгород – Горні Черношіце»). 1930 року автор уже проживав на території Чехословаччини, тому вказівка на Ужгород, очевидно, говорить про те, що він почав писати текст, ще перебуваючи на території Срібної Землі (на Закарпатті письменник проживав із 1923 року (дехто із дослідників подає 1924 р.) по 1929 р.). «Ціна крові» є єдиною драмою в доробку С. Черкасенка, написаною на основі євангельського сюжету. Здебільшого митець звертався до українських тем (наприклад, у творах «Казка старого млина», «Про що тирса шелестіла...», «Коли народ мовчить», «Северин Наливайко» тощо). На наш погляд, для драматурга було важливо розширити свій тематично-жанровий діапазон, спробувати себе у сфері опрацювання традиційних, зокрема біблійних, сюжетів, які виводили на рівень осмислення універсальних проблем людського існування. Історія Юди Іскаріота звернула увагу митця завдяки своєму потенціалу у сфері дослідження людської душі загалом і феномену зради Христа зокрема. Автор знав і про інші твори початку ХХ століття, у яких постать Юди розглядалася із нових ракурсів (Леся Українка, Л. Андреев, С. Пшибишевський тощо). Художні версії попередників додавали свої акценти до осягнення образу Юди, але С. Черкасенко пішов власним шляхом, створивши окрему літературну історію цього персонажа.

Окреслення ідейного змісту драми «Ціна крові» вимагає і з'ясування ставлення автора до християнства. Із Святим Письмом письменник ознайомився ще змалечку. У тодішніх освітніх закладах (початкових училищах, семінаріях) Біблія була обов'язковою для вивчення. С. Черкасенко залишив спогади про роки навчання й, зокрема, про входження у світ християнської літера-

тури. Він згадував: «Особливо глибоке враження справляло на мою малу, ненаситну душу оте читання житій усяких святих, угодників, мучеників тощо. Яскравими барвами, зворушливо й повчально змальоване житіє, подвиги, героїчна боротьба з різними спокусами й самим дияволом, невимовна непохитність у стражданнях за віру, за правду – все це діяло на душу вражаюче; а величність архиєрейства, його міць і влада над паствою та великі нагороди на тім світі за муки й праведне життя запалювали дитячу уяву так, що не раз серед ночі кидали з ліжка навколішки, й палка, щира й чиста, як сльоза, дитяча молитва здійснювалася, вириваючись із малих грудей...» [Котьяш 2012, с. 69]. Судячи із авторських згадок, і канонічні біблійні тексти, й апокрифічна література живили уяву майбутнього письменника і формували його світоглядне ядро. Щоправда, фанатичним поборником християнської віри С. Черкасенко не став, бо з часом осягнув відмінність між правдивим богошуканням та подвійною суттю церкви як окремого інституту, що діяв у руслі політики Російської імперії. Письменник від природи мав живу уяву, завжди прагнув розширювати межі власного пізнання. Він не сприймав набуті знання як закам'янілі, непорушні догми, намагався знайти відповіді на смислороботі питання самостійно. У контексті аналізу драми автора «Ціна крові» доречно, на наш погляд, згадати епізод із періоду навчання С. Черкасенка в учительській семінарії, коли він почав дискутувати із викладачем щодо ролі Юди в євангельській історії: «Бесіда полягала в тім, що він почав задавати мені питання, а я мусів на них відповідати. Слово по слову, дійшло якимсь чином до апостола Юди Іскаріота та його зради. Я скорчивши найневинніший вираз на тварі, сказав, що ніяк не можу вбагнути в себе, за що було покарано Іскаріота, коли йому задалегідь Бог сам «предопреділіл» зрадити Христа. Чи ж винен він у тім, що зробив так? Адже на це була воля Божя, а не його. Піп аж підскаочив на стільці, щось замекекекав, намагаючись пояснити це своєю волею, що її Бог дав людині, але я на це зауважив, що ніяк не можу погодити між собою «предопреділеніє» й «свободу волі», бо одно другу виключає. Піп почервонів, розсердився й сказав, що не нам судити волю Божу, а що треба вірувати, й звелів мені сісти. Я, сідаючи, відповів на це, що тяжко повірити в абсурд. Піп осканенів, ухопив журналу й вилетів із класу» [Котьяш 2012, с. 70]. Цитований епізод засвідчує наявність критичного мислення в молодого С. Черкасенка, його прагнення дошукатися істини в речах, які апріорі мали сприйматися за абсолютну правду. Очевидно, постать Юди вже тоді була певним концептом, ментальною одиницею у свідомості митця, що потім «оживе» у просторі драми «Ціна крові» у вигляді вікинченого літературного персонажа із своєю мотиваційною системою. Підсумовуючи питання про ставлення письменника до християнства, зазначимо, що важливі морально-ціннісні орієнтири, на яких базується ця релігія (любов до ближнього, милосер-

дя, пошана до старшого покоління, всепрощення, віра у вищу силу, Боже провидіння, в місію Христа як носія ідеї абсолютної любові), були знаковими складниками світоглядної системи С. Черкасенка. Але не всі релігійні догми приймалися ним беззастережно. І як мисляча людина нового часу він має власний погляд на описані в Біблії ситуації.

Аби краще зрозуміти специфіку авторського моделювання постаті Юди у драмі «Ціна крові», варто звернутися до змістовного спостереження, висловленого Блаженнішим Святославом Шевчуком у розмові з Оксаною Забужко про Лесю Українку: «Йде конфлікт між двома досвідами, двома способами богопізнання: пізнання Бога через особистий, екзистенційний життєвий досвід – і пізнання Бога через повторювання тих чи інших логічних ментальних схем. І дуже часто життя показується значно ширшим, ніж наші ментальні схеми і уявлення» [Апокриф 2020, с. 16]. Трагедія Юди базується передусім на тому, що для нього Христос є тим, хто має побудувати своє Царство на землі, стати земним володарем, натомість Ісус прийшов зовсім із іншою місією. За словами Блаженнішого Святослава, шлях Христа до Єрусалима – «це шлях із рівня божественної слави до абсолютного нуля людської екзистенції, тому що Христос йде до Єрусалиму не для інтронізації на царський престіл, а для розп'яття» [Апокриф 2020, с. 20].

Юда із драми «Ціна крові» виявляє таку ж логіку поведінки, як і канонічний Юда, тобто мислить земними категоріями. Подібні характери змодельовані і в драмі Лесі Українки «На полі крові». У текстах обох письменників Христос діє відповідно до покладеної на нього місії, усвідомлюючи своє призначення і сенс приходу на землю. Юда із твору «На полі крові» прагне ж бачити Вчителя земним царем, а себе – його найближчим помічником. Персонаж мислить категоріями матеріального плану, тоді як Месія проповідує вічні істини, буття людського духу. Юда в інтерпретації С. Черкасенка так само прагматик, щоправда, новим у мотивації його вчинків є акцент на прагненні підняти народ на національно-визвольну боротьбу. Тому Христос для нього – передусім лідер, за яким мають піти люди, що хочуть звільнитися від римського панування. Юда – раціоналіст, людина, для якої ідеї Месії не суголосні його внутрішнім шуканням. Усе єство персонажа живе прагненням боротьби, і він спрагло шукає людину, яка перейняла б войовничий запал повстанця Юди Голоніта, борця із римськими поневолювачами. В Ісусові герой побачив велику силу, уміння впливати на людей, на що йому прямо і вказує: «*Бо лиш тобі / Відкрив Єгова дивну таємницю / Єдиним словом за собою тьми / Порвати в бій. Єдиному тобі / Він дав і чуда дар... О, гордий Рим / Впаде до ніг тобі рабом покірним, / І пісню волі застїва Ізраїль...*» [Черкасенко 1991, с. 760].

Неспівмірність духовних світів Месії та Юди вже окреслена в першому діалозі між ними. Одразу видно тип мислення кожного героя. Юда потребує волі, здобутої в боротьбі, Ісус, навпаки, говорить про мир і внутрішню свободу людини:

*Хто вільний духом, той не раб. І я
Зроблю їх духом вільними навіки*

[Черкасенко 1991, с. 760].

Загалом образ-концепт Ісуса (в переліку дійових осіб автор означає його як пророка з Назарету) розбудовується на основі канонічної версії образу Христа. У текст драми С. Черкасенко вводить прямі цитати із Євангелія, наприклад, із нагірної проповіді Месії:

*Блаженні чисті серцем, бо вони
Щасливі, узрять Бога в небесах!
Блаженні миротворці, бо назвуться
Синами Божими! Блаженні ті,
Кого гнобитимуть за правду люди:
Готове місце їм в Небеснім Царстві!..*

[Черкасенко 1991, с. 763].

Сюжетна канва діянь Ісуса подана відповідно до євангелістських оповідей. Але ці канонічні події (зокрема, воскресіння Лазаря; чудо із нагодуванням великої кількості осіб двома рибинами і п'ятьма хлібинами) показані як такі, до організації яких долучився Юда. Чудеса були сотворені завдяки його вмінню маніпулювати свідомістю людей. У героя єдина мета – зробити Ісуса «царем на троні предківськїм» [Черкасенко 1991, с. 763], щоб він відновив статус юдеїв як вільних людей на своїй землі. У розмові із Саломеєю Юда розкриває суть свого перебування поруч із Христом:

*... Питаєси, сестро, ти,
Що я візьму собі, коли царем
На троні предківськїм раві засяде...
Я не візьму нічого!..
... Коли це станеться – то вже я взяв!..
В той день, як натовп дикий, озвірілий
На клятих римлян бурею впаде
І знищить впень їх всіх і їх ярмо –
В той день я вже все взяв!..*

[Черкасенко 1991, с. 792].

Отже, можна зробити висновок, що в образі-концепті Юди С. Черкасенко актуалізує національний зміст, категорію чину, боротьби за національну свободу. А це вирізняє його трактування євангельського сюжету з-поміж інших літературних версій зради Месії.

«Ціна крові» – це філософська драма, у площині якої розгортаються різні смислові пласти. Біблійні концепти Юди та Ісуса є основними в концептосфері аналізованого твору. Доповнюють та увиразнюють євангельський контекст й інші образи-концепти. Умовно поділяємо їх на образи-концепти на позначення осіб із оточення Христа (апостоли *Петро, Тома, Яків, Йоан*; жіночі постаті – *Йоанна, Марія з Магдали, Сузанна, Марта, Марія, Лазар*) та образи-концепти на позначення знакових біблійних локусів (*Ізраїль, Єрусалим, Голгота, Галілея, Назарет* тощо).

Зображення учнів Ісуса не відрізняється від біблійного. Логіка їх характеристик розкривається в діалогах та полілогах із іншими персонажами, але найбільше – у розмовах-диспутах із Юдою. Апостол Петро як «камінь», на діяннях якого розбудовуватиметься Христова церква, виявляє такий же

характер у драмі «Ціна крові». Той же Петро так само тричі зречеться Месії («За всю любов його / До мене – я віддячив чим йому? – / За ніч одну – його я зрікся тричі!.. / Єгово! громом вдар! розбий на місці!.. / Не варт таким нікчемам жити на світі!..») [Черкасенко 1991, с. 848]). Тома, як і біблійний прототип, буде сумніватися в усьому («Чи винен я, що сумніву хробак / Все точить неспокійне серце, / Що прагне правди?...») [Черкасенко 1991, с. 765]; «А я... тепер вже зовсім я нічого / Не розумію: Божий Син і цар / Небесний дався в руки тим, на кого / Тьми янголів послати міг з мечами... / Не розумію я... Та і ніколи вже / Не зрозумію, мабуть!..») [Черкасенко 1991, с. 848]). Йоан, улюблений учень Христа, показаний як емоційно вразливий, ніжний серцем. Йому образливо дивитися на Юдині маніпуляції й зневагу до суті вчення Учителя («Ти, брате, граєшся його словами / Занадто легкодумно...») [Черкасенко 1991, с. 774]. Заслугують на увагу образи жінок в оточенні Ісуса – Саломея, Йоанна, Марія з Магдали, Сузанна. Усі вони забезпечують побут Учителя та його учнів. Йоанна пожертвувала до скарбниці коштовні речі, зрікшись від усього земного і присвятивши своє життя служінню Христовому вченню. Образ Йоанни в Біблії епізодичний, але про неї Леся Українка написала глибоку драму «Йоанна, жінка Хусова». У творі «Ціна крові» Йоанна – швидше епізодичний персонаж, одна із тих, хто служать раві. Саломея і Сузанна – матір і дочка, які допомагають Учителю та його апостолам. Значно більшу роль відіграє в п'єсі Марія з Магдали, або Марія-Магдалина. Ця жінка, за біблійними оповідями, була присутня на розп'ятті та похованні Христа, саме вона першою побачила його після Воскресіння і повідомила цю звістку учням Ісуса [Святе Письмо в європейській культурі: Біблійний словник 2004, с. 132]. Колізія Юди у драмі «Ціна крові» ускладнюється й тим, що він був закоханий у Марію-Магдалину («...На тишнім ложі із троянд саронських / Напівлежала блудниця – краси, / Небаченої ще... Поглянув я і чую, що загиб, / Що одірвать очей я вже не в силі...») [Черкасенко 1991, с. 791]). Магдалина, прийнявши до серця слова Христа, хотіла зречтись свого минулого і жити відповідно до заповітів Учителя. Юда відкриває їй свої почуття, обдаровує коштовностями, пропонує спільно служити Ісусу, коли той стане царем:

*Ще мить одну лиш почекай, коли
Легкий вітрець звідтіль нам донесе:
Осанна! Най живе юдейський цар!
Тоді, побравшись за руки, ми*

ЛІТЕРАТУРА

1. Антофійчук В., Нямцу А. Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX – XX ст. Чернівці: Рута, 1996. 208 с.
2. Біблія в пер. Івана Огієнка. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts-c/_novum_testamentum_ohienko_ua.htm (дата звернення 23.08.2020).
3. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко *Історія української літератури к. XIX – початку XX ст.*: у 2 кн. / за ред. О. Гнідан. К., 2006. Кн. 2. С. 439–453.
4. Зілинський Б. Автобіографія та апологія Спиридона Черкасенка 1929 року *Кур'єр Кривбасу*. 2016. № 311/313. С. 179–198.
5. Калантаєвська Г. Діяльність Спиридона Черкасенка на тлі суспільного життя України почат-

Полинемо туди, йому назустріч,

І понесем юдейському цареві

Свою любов, покору і відданість...

[Черкасенко 1991, с. 864]

Але Магдалина не приймає почуттів Юди, вважає його причетним до загибелі улюбленого Вчителя, відштовхує зі словами: «Йди геть від мене, сатано...» [Черкасенко 1991, с. 867]. Закоханість у Магдалину та його сподівання на Христа як лідера національно-визвольних змагань є основними складниками мотивації Юдиної зради.

Щодо біблійних локусів у драмі, то їх семантика обертається в межах канонічного трактування. Назарет фігурує у драмі як місце народження і проживання Христа до початку виконання його місії. Єрусалим «посідає важливе місце в усіх чотирьох Євангеліях, особливо в Євангелії від Луки. Саме в цьому місті Лука почав і завершив своє свідчення про Ісуса; особливо виокремлюючи момент прибуття Ісуса в столицю, де той мав зазнати страждань і смерті» [Святе Письмо в європейській культурі: Біблійний словник 2004, с. 132]. Єрусалим у творі С. Черкасенка зберігає сталу символіку, а також є втіленням ідеї омріяної незалежної столиці народу, звільненого з полону. Місце страти Христа – Голгота – не деталізується в тексті. Це швидше символічний локус жертвовної смерті в ім'я високої ідеї. Топос «Ізраїль» має подвійну семантику у творі: позначаючи юдеїв, богообраний народ, він також розширюється до символічного образу будь-якої поневоленої нації. Таким чином, біблійні концепти локального характеру сприяють створенню відповідного колориту зображених подій та ситуації, поглиблюють ідейний зміст драми.

Висновки. Отже, рецепція євангельського образно-змістового матеріалу в драмі «Ціна крові» характеризується опертям на канонічну версію зради Юди із доповненням мотивації вчинку персонажа його прагненням здобути свободу для свого народу. С. Черкасенко свідомо обирає жанр драматичної поеми, який дозволяє увиразнити простір конфліктності, розкрити постать Юди у взаємодії із іншими учасниками відомої євангельської історії. Таким чином, автор доповнює своїм твором художні інтерпретації зради Христа, розширює її мотиваційне поле, творить оригінальну художню концепцію образу Юди, вступаючи в діалог із іншими моделями в аналізі традиційного літературного сюжету. Концептосфера драми складається із знакових біблійних образів, які слугують фундаментом для вираження художніх ідей С. Черкасенка.

- ку XX ст. *Філологічні трактати*. 2010. Том. 2, № 4. С. 20–29. URL: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/ruskiy-kalantaevskaya-g-p-deyatelnost-spiridona-cherkasenko-na-fone-obshhestvennoy-zhizni-ukrainyi-nachala-xx-veka> (дата звернення 25.08.2020).
6. Ковалів Ю. Спиридон Черкасенко *Історія української літератури. Кінець XIX – початок XXI ст.*: У 10 т. К., 2013. Т.1. У пошуках іманентного сенсу: підручник. С. 363–368.
7. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С. Черкасенка). *Українська мова і література в школі*. 1991. № 10. С. 85–87.
8. Котяш І. Епістолярій С. Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Літературознавство / За ред. д. ф. н. Ткачука М.П. Тернопіль: ТНПУ, 2012. Вип. 34. С. 67–82.
9. Котяш І. Реконструкція літературного процесу у листах С. Черкасенка *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2011. № 19 (203). С. 95–108.
10. Кудрявцев М. Ідейні колізії у драматургії Спиридона Черкасенка *Краєзнавство*. 2003. № 1–4. С. 150–167.
11. Ланглуа А., Ле Муане А., Спіс Ф., Тібо М., Требюшон Р., Фуйу Д. Святе Письмо в європейській культурі: Біблійний словник / Зоя Борисюк (пер.з фр.), Наталя Лисюк (пер.з фр.). Київ: Дух і Літера, 2004. 320 с.
12. Леся Українка. Апокриф. Вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Лесю Українку / О. Забужко, С. Шевчук. Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 632 с.
13. Нямцю А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті *Sacrum і Біблія в українській літературі* / за ред. І. Набитовича. Lublin: Ingvarr, 2008. с. 49–60.
14. Мишанич О.В. безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка). Черкасенко С. Твори: у 2-х т. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1. С. 5–42.
15. Мошноріз М. Патріотичні інтенції міфопоетики С. Черкасенка-лірика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2016. № 24. Том 1. С. 39–42. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_1/12.pdf (дата звернення 23.08.2019).
16. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2015. № 4. С. 212–224.
17. *Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років* / упорядник Раїса Мовчан. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. С. 426–440.
18. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля – К, 2008. 712 с.
19. Скаб М. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові: автореф. дис. док. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
20. Хороб С. Українська релігійно-християнська драма кінця XIX – початку XX століття *Історія української літератури к. XIX – початку XX ст.*: у 2 кн. / за ред. О. Гнідан. Київ, 2006. Кн. 2. С. 465–492.
21. Черкасенко С. Твори: у 2-х т. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1.

REFERENCES

1. Antofichuk V., Niamtsu A. (1996) Yevanhelski motyvy v ukrainiskii literaturi kintsia XIX–XX st. [Evangelical Motives in Ukrainian Literature of the Late 19th–20th centuries]. Chernivtsi. 208 s. [in Ukrainian].
2. Bibliia v per. Ivana Ohiiienka [The Bible] URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts-c/_novum_testamentum_ohienko_ua.htm (accessed 23.08.2019) [in Ukrainian].
3. Demianivska L. (2006) Spyrydon Cherkasenko [Spyrydon Cherkasenko]. *Istoriia ukrainskoi literatury k. XIX – pochatku XX st.*: u 2 kn. / za red. O Hnidan. Kyiv. S. 439–453 [in Ukrainian].
4. Zilynskiy B. (2016) Avtobiografia ta apoloziia Spyrydona Cherkasenka 1929 roku [Autobiography and Apology of Spyrydon Cherkasenko in 1929]. *Kurier Kryvbasu*. 2016. № 311/313. S. 179–198 [in Ukrainian].
5. Kalantaievska H. (2010) Diialnist Spyrydona Cherkasenka na tli suspilnoho zhyttia Ukrainy pochatku XX st. [Activity of Spyrydon Cherkasenko against the Background of the Social Life of Ukraine at the beginning of 20th century]. *Filolohichni traktaty*. 2010. Vol.2, № 4.S. 20–29. URL: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/ruskiy-kalantaevskaya-g-p-deyatelnost-spiridona-cherkasenko-na-fone-obshhestvennoy-zhizni-ukrainyi-nachala-xx-veka/> (accessed 25.08.2020) [in Ukrainian].
6. Kovaliv Yu. (2013) Spyrydon Cherkasenko [Spyrydon Cherkasenko]. *Istoriia ukrainskoi literatury. Kinets XIX – pochatok XX st.* Kyiv. S. 363–368 [in Ukrainian].
7. Kopylenko N. (1991) Povernennia (Do 115-richchia z Dnia Narodzhennia S. Cherkasenka) [Return (To the 115th anniversary of S. Cherkasenko's birth)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1991. № 10. S. 85–87 [in Ukrainian].
8. Kotiash I. (2012) Epistolarii S. Cherkasenka yak dzhherelo formuvannia yoho ideynikh ta khudozhnikh pohliadiv [Spyrydon Cherkasenko's Epistolary as a Source of Formation of His Ideological and Artistic Views]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo* / za red. d. f. n. Tkachuka M.P. Ternopil. Vyp. 34. S. 67–82 [in Ukrainian].
9. Kotiash I. (2011) Rekonstruktsiia literaturnoho protsesu u lystakh S. Cherkasenka [Reconstruction of the Literary Process in S. Cherkasenko's letters]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky)*. № 19 (203). S. 95–108 [in Ukrainian].

10. Kudriavtsev M. (2003) Ideini kolizii u dramaturhii Spyrydona Cherkasenka [Ideological Collisions in the Drama of Spiridon Cherkasenko]. *Kraieznavstvo*. № 1–4. S. 150–167 [in Ukrainian].
11. Lanhlua A., Le Muane A., Spis F., Tibo M., Trebiushon R., Fuiu D. (2004) Sviate Pysmo v yevropeiskii kulturi: Bibliiniy slovnyk [Scripture in European Culture: Bible Dictionary] / Zoia Borysiuk (per.z fr.), Natalia Lysiuk (per.z fr.). K. 320 s. [in Ukrainian].
12. Lesia Ukrainka (2020) Apokryf. Vybrane [Lesia Ukrainka. Apocrypha. Selected] / Lesia Ukrainka. Chotyry rozmovy pro Lesiu Ukrainku / O. Zabuzhko, S. Shevchuk. Kyiv. 632 s. [in Ukrainian].
13. Niamtsu A. (2008) Literaturni arkhetypy u svitovomu literaturnomu konteksti. *Sacrum i Bibliia v ukrainskii literaturi* [Literary Archetypes in the World Literary Context] / za red. I. Nabytovycha. Lublin: Ingvarr. S. 49–60 [in Ukrainian].
14. Myshanych O. (1991) V bezmezhzhi zym i chuzhyny... (Povernennia Spyrydona Cherkasenka) [In infinity, winters and foreign lands... (Return of Spyrydon Cherkasenko)]. Cherkasenko S. Tvory. Kyiv. S. 5–42. [in Ukrainian].
15. Moshnoriz M. (2016) Patriotychni intentsii mifopoetyky S. Cherkasenka-liryka. [Patriotic Intentions of Mythopoetics of S. Cherkasenko-lyric]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 24. Vol. 1. S. 39–42. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_1/12.pdf (accessed 23.08.2020) [in Ukrainian].
16. Poluzhyn M. (2015) Poniattia, kontsept ta yoho struktura [Concept and its Structure]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. Lutsk. № 4. S. 212–224 [in Ukrainian].
17. Sami pro sebe. *Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv* (2015) / uporiadnyk Raisa Movchan. Kyiv. S. 426–440 [in Ukrainian].
18. Selivanova O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy. Pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Problems]. Poltava. 712 s. [in Ukrainian].
19. Skab M. (2009) Kontseptualizatsiia sakralnoi sfery v ukrainskii movi [Conceptualization of the Sacral Sphere in the Ukrainian Language]: avtoref. dys. dok. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 36 s. [in Ukrainian].
20. Khorob S. (2006) Ukrainska relihiino-khrystyianska drama kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Ukrainian Religious-Christian Drama of the end of the 19th – beginning of the 20th Century]. *Istoriia ukrainskoi literatury k. XIX – pochatku XX st.:* u 2 kn. / za red. O. Hnidan. Kyiv. Kn. 2. S. 465–492 [in Ukrainian].
21. Cherkasenko S. (1991) Tvory [Writings]. Kyiv. Vol.1 [in Ukrainian].

BIBLICAL CONCEPTOSPHERE OF SPYRYDON CHERKASENKO'S «PRICE OF BLOOD» DRAMA

Abstract. The paper explores the biblical conceptual sphere of the drama «The Price of Blood» by the Ukrainian modernist writer Spyrydon Cherkasenko. The focus is on a systematic analysis of the biblical images-concepts creatively conceived in the artist's play. Since modern literary criticism actively studies the relationship between the Bible and the creative systems of Ukrainian writers, such a direction of scientific analysis of the work of S. Cherkasenko is relevant and up-to-date.

The main tasks of the article are the following - to reveal the ways of mastering the New Testament plot about the betrayal of Judas in the writer's drama; to emphasize the innovative accents in the interpretation of the plot; to find out the motives of the author's appeal to the portrait of Judas, his artistic tasks in outlining the phenomenon of betrayal; to characterize the key biblical images-concepts, which the artist incorporates into the text and on the basis of which he expresses his own view on the problems of national and universal existence.

The paper emphasizes that biblical codes are the key to understanding the ideological content of the work «The Price of Blood», to understanding its correlation with other modernist literary texts on similar topics, including Lesya Ukrainka's drama «In the Field of Blood». It has been emphasized that S. Cherkasenko's important task was to represent in the semantic structure of Judas's image the national content, and the idea of the struggle for national liberation. The interpretation of the basic biblical concepts related to the betrayal of Christ is based on several motivational levels: personal, existential, national. The semantic field of the artistic version of Judas is expanded by the conceptual images of Jehovah, Israel, Jerusalem, Johanna, Magdalene, the unbeliever Thomas, Golgotha, and others.

The reception of the evangelical figurative material in the drama «The Price of Blood» is characterized by the reliance on the canonical version of Judas's betrayal, supplemented by the motivation of the character's actions by his desire to gain freedom for his people. S. Cherkasenko consciously chooses the genre of dramatic poem, allowing him to express the space of conflict, to reveal the figure of Judas in the interaction with other participants in the famous gospel story.

Thus, the author complements his work with artistic interpretations of the betrayal of Christ, expands its motivational field, creates an original artistic concept of the image of Judas, entering into a dialogue with other models in the analysis of the traditional literary plot. The New Testament material became a space for expressing S. Cherkasenko's artistic ideas, his creative orientations on updating the content of national literature.

Keywords: conceptsphere, Cherkasenko, drama, modernism, biblical imagery, reception, canonical version, traditional plot.

© Кузьма О., 2020

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidat of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; orcid.org/0000-0002-1590-1624

НАРОДНІ ПОГЛЯДИ НА ЖІНОЧІ ВАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАТРІАРХАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗА ФОЛЬКЛОРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (44)

УДК 398:[392.312:179.8-055.2](=161.2)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).415-422

Мушкетик Л. Народні погляди на жіночі вади в українському патріархальному суспільстві: за фольклорними джерелами; кількість бібліографічних джерел – 31, мова українська.

Анотація. Актуальними в сучасній науці є гендерні питання, зосібна статеві і вікові моделі поведінки, що вивчаються на прикладах екзистенції різнопланових спільнот минулого і сучасності. Одним із таких питань є ставлення до жінок у традиційному суспільстві, де актуалізувалися як егалітарні, так і патріархальні тенденції, що можна простежити на прикладі фольклорних творів, де образ жінки – дружини (жони, молодиці), її вади та чесноти займає чимало місця.

Метою нашого дослідження є простеження на уснословесному фольклорному матеріалі тих негативних рис та поведінки жінки, які вважалися відхиленням від статевих і вікових ролей традиційного патріархального села і засуджувалися громадою. Здійснено аналіз обраної тематики в контексті гендерних стосунків, ситуації тогочасного «доповняльного протистояння» поміж чоловіком і жінкою, звичаєвого права, релігійних постулатів, загальнолюдських морально-етичних критеріїв та етнетики.

Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Застосовано такі методи, як культурно-історичний, порівняльний, методи етнестетики, етнетики та етнопсихології, принципи філологічного, імагологічного аналізу.

Ставлення народу до негативних рис та дій жіноцтва, представлене у фольклорних творах, загалом корелюється із загальнолюдськими поняттями про аморальні людські якості, однак у фольклорних творах виділені ті з них, які підривають авторитет чоловіка в родині і громаді, загрожують міцності родини, знижують її престиж у суспільстві, дають привід для пліток. Усі ці твори мають дидактичне спрямування, в їх основі дихотомія добра і зла, повчання відбувається на наочних прикладах шляхом опису абсурдності, парадоксальності ситуацій та дій персонажів, використання прийомів гіперболізації, сатири та гумору тощо. Негативні моделі жіночої поведінки переважно представлені у прозових творах, однак зустрічаються і в піснях, часто набираючи жартівливого звучання.

В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зокрема родинної, гендерної, морально-етичної та ін. проблематики, цікавила учених як минулого, так і сучасності.

Ключові слова: фольклор, жінка, дружина, гендерні ролі, вади, типи, покарання, повчання.

Постановка проблеми. Актуальними в сучасній науці є гендерні питання, зосібна статеві і вікові моделі поведінки, що вивчаються на різноплановому матеріалі спільнот минулого і сучасності. Чимало місця в українському фольклорі займає образ жінки – дружини (жони, молодиці), її вади та чесноти. Загалом ставлення до жінок було доволі суперечливим, що підтверджується конкретними спостереженнями щодо їх життя в традиційному селянському суспільстві, які здійснила, зокрема, О. Кісь: «У підсумку маємо підстави стверджувати, що в народному світогляді українців XIX ст. чоловічий та жіночий первні мисляться дихотомічно та ієрархічно, а жіночі та чоловічі соціальні ролі розглядаються як розділені та взаємодоповнювані. Джерелами формування традиційного стереотипу фемінності були і архаїчні, і християнські уявлення та цінності, що призвело до витворення складного й суперечливого образу жінки, який поєднує у собі і позитивні, і негативні настанови. У гендерній ідеології того часу простежуються водночас егалітарні і патріархальні тенденції, причому перші підтримуються головню нормами звичаєвого права, тоді як останні підкріплені положеннями законодавства та церковними регламентами» [Кісь 2012, с. 94].

Аналіз досліджень. В українській фольклористиці згадувана тематика, як окремо, так і в складі іншої, зосібна родинної, гендерної, мораль-

но-етичної та ін. проблематики, цікавила учених як у минулому, так і в наш час. Так, учені XIX ст. М. Костомаров, А. Боровиковський, М. Сумцов та ін. у своїх працях розважали над питаннями долі та становища жінок у тогочасному селянському суспільстві. В. Охримович, В. Петров, М. Красиков безпосередньо вивчали фольклор про «лихих жінок» [Петров 1928, с. 55–66; Красиков 1998, с. 271–284]. Чимало уваги цьому питанню приділяли І. Франко [Франко 1955, с. 107–142] та В. Гнатюк [Гнатюк 1922, с. 73–224; 1910, с. 74–85]. Згодом ці питання порушують О. Дей, М. Гайдай, М. Пазяк [Дей 1986; Гайдай 1972]. У наш час ними цікавляться як у суто фольклорному, так і в міждисциплінарному аспекті Н. Скрипник, Г. Разумцева, В. Суковата, Л. Мушкетик, О. Кісь, І. Ігнатенко та ін. [Скрипник 2014; Разумцева 2004; Суковата 2004. С. 763–768; Мушкетик 2014; Кісь 2012; Ігнатенко 2012. С. 244–257].

Мета та завдання дослідження. Метою нашого дослідження є простеження на фольклорному матеріалі тих негативних рис та поведінки жінки (дружини, молодиці), які вважалися відхиленням від статевих і вікових ролей традиційного патріархального села і засуджувалися громадою. Зроблена спроба аналізу представленої тематики в контексті гендерних стосунків, ситуації тогочасного «доповняльного протистояння» поміж чоловіком і жінкою, звичаєвого права, релігійних постулатів,

загальнолюдських морально-етичних критеріїв та етнетики. Ідеться також про особливості зображення певних типів «лихих» жінок в окремих жанрах фольклору, засоби акцентуації, засудження, гуморизації їхніх негативних рис та виявів неприйнятної поведінки тощо.

Методи та методика. Методика роботи має комплексний, міждисциплінарний характер. Серед методів, за допомогою яких розкрито поставлену проблему, виокремлено аналітичний, синтетичний, порівняльний, культурно-історичний. При аналізі текстової частини вжито текстологічний, аксіологічний, стилістичний та ін. методи. Використання етнографічних та етнопсихологічних напрацювань, методів етнестетики та етнетики, антропології та етнопсихології допомогло глибше розкрити семантику окремих мотивів та їх походження. У роботі застосовано принципи імагологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. У селянському суспільстві цінувалася жінка – *добра* і в прямому, і більш широкому значенні, з різними конотаціями: *вміла, хороша, хазяйновита, роботяща* тощо: «*Добра жінка і лихого чоловіка направить*»; «*Добра жінка – то камінна стінка, а зла – то горе і біда*»; «*Добра жінка – щастя, а лиха – трясця*». У казках звучить повчання: «*Жоні коло чоловіка треба бути веселій, ласкавій, аби не думав, що на нього сердиться, або що не любить його*» [Зачаровані казкою 1984, с. 477].

Авторитет чоловіка в родині у зразках жіночої поведінки обумовлювали три взаємопов'язані норми: *покірливість, терплячість і вміння слухати*. *Покірливості* вчили релігійні приписи. Саме через це, згідно з нормами, жінка не могла відмовити чоловікові у сексуальній близькості. *Терплячість* – це друга фундаментальна чеснота. Навіть батьки не ставали на бік жінки, яка «не хотіла терпіти». Слід було терпіти, наприклад, побиття, пияцтво чоловіка та ін. Через загрозу авторитету чоловіка суворо засуджували таку протилежну терплячості рису, як *упертість*. Причиною багатьох подружніх розходжень у поглядах вважали саме «впертість дружини». Чесноту *вміння слухати* можна вважати майже складовою терплячості.

Підлегле становище жінки виробило в ній більшу покірливість і сумирність, що переконливо передає образ дівчини-сирітки з народної казки, яка без нарікань переносить життєві труднощі й кривди, ачи царівни, котра блукає світом у пошуках свого втраченого чоловіка, долаючи різні перешкоди і переживаючи незгоди. На думку селян, жінка не мала бути зніженою, а навпаки, бути готовою до тілесних дошкулянь, терпляче переносити фізичні незручності.

У наративах відбилися й погляди на жінку як істоту нижчого гатунку, що були притаманні патріархальній сім'ї, де при народженні більше цінувалися хлопчики як майбутні воїни, захисники, хазяї. Згідно з ними, розум вважався приналежністю лише сильної статі, жінці його мати не обов'язково, що, вочевидь, було відлунням релігійних канонів стосовно жінки, як вторинного творіння, з Адамого ребра,

про це теж існують народні легенди. У казці «Божий Фін» за нібито недостатню віру в Господа жінці Бог дає довге волосся й короткий розум, а її сину – коротке волосся й довгий розум. Тому жінка вважалася дурною, нічого не вартою без чоловіка. Зверхній погляд на жінку часто обумовлювався і біблійними оповідями, де вона виступає як спокусниця і т. п.

На формування таких думок вплинула і давня писемність про вади жінок. Оповіді про їх віроломність мають підложжя у східних легендах і мандрівних повістях. Однією з таких тез є: жінка – не друг, вона може легко зрадити, натомість собака – друг (за народною легендою собака був приставлений до Адама самим Господом, коли той зліпив його з глини і поставив для просушування). У наративі «Як біс довів, що чоловікові пес більший приятель, ніж дружина» йдеться про те, що чоловік загубив воли і пішов їх шукати. У цей час прибіг чорт і пообіцяв повернути їх, за умови, що той прийде з приятелем. Чоловік узяв з собою жінку. У лісі він сів і задрімав. У цей час чорт перебрався паном і запропонував жінці зарубати шаблею свого чоловіка, а потому взяти гроші і жити з ним. Жінка згодилася. Тож чорт оголосив чоловіку, що жінка – то ворог. Згодом ситуація повторилася з псом, який подався слідом за господарем. Собака почав захищати його від чорта, тому той назвав його найкращим приятелем чоловіка і повернув йому воли [Казки та оповідання з Поділля 1928, с. 70]. Чоловічий шовінізм виявляється у приповідках: «*У баби волос жовтий, а розум короткий*»; «*Хто жінці волю дає, той сам себе продає*»; «*Як чоловік жінки не б'є, то вона як колода гниє*»; «*У жінки довгий волос, та короткий розум*» та ін. Однак існують і протилежні думки про взаємопідтримку в родині, вірність і відданість жінки: «*Нема кращого друга, як вірна подруга*»; «*Три друга: батько, мати та вірна жінка*»; «*Нема вірнішого приятеля, як добра жінка*». А слово *дружина* у живому спілкуванні може позначати не тільки жінку, а й чоловіка.

Добрі і лихі жінки протиставляються у прозових творах. В етіологічних переказах під назвами «Легенда про три жіночі вдачі», «З одної доньки – три» та ін. йдеться про походження жінок, їх різні типи. Доньку-одиначку одного господаря сватало троє хлопців. Той не знав, кого вибрати, бо всі троє були добрими газдами. Ісус Христос порадив йому заперти доньку, свиню і собаку в хаті. На ранок з них стало три дівки і газда не знав, котра з них його. Невдовзі потому мати навідалася до кожної з них у гості. Перша, залишивши матір одну, одразу ж кудись побігла, до куми абощо. Поки вернулася, усе в печі погоріло. Друга лежала на соломі, гола, товста, біля неї пляшка горілки. Вона повідомила, мовляв, чоловік пішов молотити, згодом принесе їсти і пити. Третю дочку матір застала в хліві, та викидала гній, прибирала, поралася з п'ятьма телятами, працювала день і ніч, без спочинку. Коли матір повернулася додому, старий сказав, хто з них хто, тобто перші постали з собаки і свині, а остання – його рідна дочка, газдиня. Таким чином два типи жінок – лінива і лайлива відповідно пішли від сви-

ні і собаки. Добрі жінки походять від «справжньої жінки» і уособлюють працьовитість, стриманість, привітність, побожність, чесність, відповідальність за дім і сім'ю тощо. В. Петров указав на інші варіанти походження жінок, окрім свині та собаки, це ще ящірка, змія, що є наслідком гріха, покарання чоловіка тощо.

Горем для чоловіка і всього оточення стає зла, лайлива дружина, колоритний образ якої знаходимо у фольклорних творах. Від неї дістається усім – і родичам, і сусідам, а надто йому самому. У наративі «Уперта жінка» дружина була «...та така ж собі на безголов'я, люта! Не кажи їй слова накриво – зразу засичить, заверещить і запіниться, мов тая собака скажена» [Християнська мораль 2010, с. 174]. З чоловіка, який не міг їй дати ради, глузували односельчани («устілкою жіночою його називали»), врешті це йому набридло і він почав її бити, однак уперта жінка аж ніяк не змирилася, вичухалась і лишилась такою ж лютою. Злу жінку боються навіть чорти. У казці «Як люта жінка вигнала з пекла чортів» [АТУ 1164 (Диявол і зла жінка) = СУС 1164 (Зла жінка в ямі*(Бельфагор))] чоловік спустив жінку до ями з одинадцятьма чортами, всі, крім одного кривого чорта, повтікали, а той мусив з нею сидіти рік. Чорт так натерпівся від жінки, що згодився служити чоловікові, допомагати йому, однак пізніше передумав. Тоді той найняв музик і приїхав до чорта, нібито з метою видати його заміж за свою жінку. Чорт з переляку побоявся тікати через двері чи вікно, а зірвав дах і втік горою. У сюжеті [АТУ 1353 (Стара жінка як причина лиха) = СУС 1353 (Баба гірше чорта)] чорт, який не в змозі посварити щасливе подружжя, кличе на допомогу стару бабу, якій це вдається («Це та баба, що й дріт пряде»).

Типовою ситуацією побутової казки є конфлікти, спровоковані сварливою, завжди чимось невдоволеною жінкою. Чоловік – навпаки «такий добрий, що й курці «добридень» скаже. А жінка йому дісталася така, як коса: коли говорила, то гейби косила. Чоловік аж підскакував від її язика» [Казки Буковини 1973, с. 100]. Такий жінці завжди щось не до вподоби, вона постійно сварить чоловіка за малий заробіток, нехазяйновитість тощо. Ситуація є доволі типовою для реальної сім'ї, де такий чоловік називається «підкаблучником». Приклади цього подібують у згаданих казкових сюжетах про золоту рибку, бабу і липку, мотиви вигнання власних дітей з дому тощо. У жартівливих піснях такий чоловік виглядає жалюгідно:

*Била жінка мужика, за чуприну взявши,
А він їй ще й поклонився, шапочку ізнявши
Ще й, ще й, ще й, ще й шапочку ізнявши (2).*

Далі жінка йде позивати на чоловіка, йому присуджують її перепросити:

*– Прости ж мене, мила, що ти мене біла,
Куплю тобі корець меду, коновочку пива
Ще й, ще й, ще й, ще й коновочку пива (2)*

[Жартівливі пісні 1967, с. 427].

И смих и публика!

Била жинка чоловіка,

Била, біла, волочила,

Та в пом'ях намочила

[Костомаров 1890, с. 417].

У піснях засуджується не лише самодурна, жорстока жінка, а, швидше, сам чоловік, який дозволяє їй знущатися з себе:

*Вона его за чуб скубе, а він бидний плаче.
Як заставить, по курячи Сидир кудкудаче,
Як заставить, то и танцюе,*

аж пип з лоба льється,

Ему уже не до смеху, заставит – сміється!

Поки Сидор не женився – були в 'го гроши,

А як же він оженився – кашук загубився.

Бо у жинки що неділя, що праздник, то гости,

Прийде пип, прийде дяк, прийдут его мости.

Купи плахту, черевики, чоботы сап'янцы.

Треба рыбы, треба м'яса и горилки в шклянці

[Костомаров 1890, с. 416].

Подібні оповіді сповнені насмішкою, веселим гумором: «Запитали одного козака (жонатого), чи б'є він свою жінку. – Та б'ю, – одказує, – Хоча як по правді, то один раз бив! Так бив, що сам насилу втік!» [Народні анекдоти 1995, с. 14]. Т. Рильський записав пісню з циклу про сварливих, агресивних жінок, у якій йдеться про те, що жінка пила горілку й загубила очіпок, розізлившись, прийшла додому і побила чоловіка, вигнала з хати, наказала йому шукати очіпка, адже чесна заміжня жінка не має «світити волосами», бо це вважається ганьбою [Рильський 1888, с. 279].

Про злих жінок складено чимало паремій: «У неї аж губа торохтить лягатися», «Лаяла, лаяла, насилу ціле село перелаяла»; «Не пройде без гріха, у кого жінка лиха»; «Зла жінка, злі сусіди, а чорт третій – одного батька діти»; «Зла жона зведе чоловіка з ума»; «Хто на лиху жінку попаде, того життя пропаде»; «Лучче їсти хліб із водою, чим жити з жінкою лихою»; «Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться?»; «Хто хоче крику, той нехай ожениється, або заміж виїде». Образ злої баби корелюється з чортом, пеклом, злом: «Хто вдома спокою не має, той у пеклі перебуває»; «Баба з чортом, як пес з хортом»; «Баба сім миль з-за пекла»; «Оженився дурнуватий, та взяв біснувату».

Часто чоловіки звинувачували дружину в язикатості, мовляв вона «гостра на язик», балаклива, слизькоязика, додавалися і релігійні настанови. Жіночою провинною вважали грубе поведження чоловіка – «воно є причиною балакучості жінки». Про це є пісня:

*Скрипка би не грала, якби не той смичок,
Чоловік би жінку не бив, якби не язичок. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ні колом, ні буком,
Якби вона говорила до нього не з „фуком“. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ніколи, ніколи,
Якби вона говорила до нього поволі. (2)*

*Чоловік би жінку не бив ніколи даремно,
Якби вона говорила до нього приємно (2)*

[Жартівливі та сатиричні пісні 1988, с. 90].

Самі жінки визнавали, що дружина має тримати язика на припоні. На думку О. Кісь, язикатість є однією з найдошкульніших вад жінки в очах народу: «Ця риса, вочевидь, несумісна з патріархальним ідеалом жіночності, який заохочує стриманість, скромність і покірність» [Кісь 2012, с. 100]. Однак, либонь, вагомішим був соціальний аспект цього ганджу. Якщо справою чоловіка було позитивне формування завдяки його престижу думки про родину, то роль жінки полягала у збереженні авторитету родини, захисту від негативу. Завдяки самоконтролю треба було терпіти будь-які труднощі, так вирішувати проблеми, аби родина не стала об'єктом пліткування села. Все це вимагало від жінки чесноти *тримання таємниці*. Порядна жінка приховує помилки чоловіка, навіть його невірність. Слід було берегти честь родини, якщо в хаті була дівчина на виданні.

Саме про таку жінку, яка «виносить сміття з хати», виказує таємницю свого чоловіка і, відповідно, всієї родини, балакучу і обмежену йдеться в українських побутових казках – [АТУ 1381 (*Балакуча жінка і віднайдений скарб*) = СУС 1382 (*Жінка-донощиця*)]. Розповідається про те, що чоловік знаходить скарб, а жінка вибовкує цю новину по всьому селу. Аби виправити ситуацію, винахідливий чоловік розповідає їй різні небиліці про себе, які вона вмить розносить по сусідах. Жінці перестають вірити, вона стає посміховиськом усього села. Висновок цієї казки: «Мудрий чоловік жінці таємниць не довіряє» [Зачаровані казкою 1984, с. 488]. Язикату Хвеську з однойменного твору дотепно провчив чоловік. Образ балакучої жінки увійшов до народних афоризмів: «У баб язик, як у чорта хвіст, довгий»; «Торохтить Солоха, як діжка з горохом»; «Бабська хвороба – язик»; «Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить»; «Язик хоч без кісток, та кості ламає»; «В баби язик, як лопата»; «Жінки, як сорочки»; «Балакала покійниця до самої смерті, та все казна-що»; «Встромила піку у вікно (підслухує)»; «Два жиди і дві баби, як прийдуть до міста, то переговорять чоловік з двіста».

Про надміру цікаву, нерозумну жінку йдеться в поширених сюжетах українських казок – [АТУ 670 (*Чоловік, який розумів мову тварин*) = СУС 670 (*Мова тварин*)]. Жінка тут змушує чоловіка видати таємницю попри загрозу смерті. Він уже приготувався до загину, та випадково підслухав розмову півня з собакою – адже розуміє мову тварин. Півень називає дурним чоловіка, який не може впоратися з однією жінкою і через це має померти, між тим як його самого слухається багато курей. Чоловік визнає рацію півня і карає жінку за нерозважливість. У казці утверджується авторитет чоловіка в родині, що є запорукою її нормального існування.

Гіперболічно описано в казках і жіночу *впертість*, коли навіть під страхом смерті жінка стоїть на своєму – суперечка з чоловіком за стрижене – голене чи сіно – солону [СУС 1365А (*Вперта дружина*)]. У казці «Вперта баба» лайка звелася за гусака – чий птах летів попереду – дідів чи бабин. Лишень коли дійшло до поховання баби у труні,

вона таки вибачилася перед дідом. Фінальна формула підтверджує щасливе закінчення історії і їхнє подальше мирне співжиття: «Та й досі, кажуть, вони, живуть і хліб жувають, і більше не сваряться» [Християнська мораль 2010, с. 172]. Непоступливість жінки доведена до абсурду, вона воліє загинути, аніж згодитися з чоловіком. У жартівливій пісні «Сіє чоловік жито» жінка у всьому суперечить чоловікові: замість гречки – мак, замість риби – рак і т. д. Той, аби не доводити ситуацію до сварки, воліє не сперечатися: «*Ой так чи не так, нехай буде з гречки мак*». Вперті, вибагливі та вередливі жінки засуджуються у народних фразеологізмах: «*Вперта коза – вовкові користь*»; «*Хоч кіл на голові теши, а вона своє*»; «*Ти йому про коня, а він тобі про вола*»; «*Не хочу в ворота – розбирайте тин*»; «*Горбатого виправить могила, а упертого дубина*»; «*Стрижене-голене*» та ін.

Дурна жінка може не слухатися розумного чоловіка, затятися і все робити по-своєму, за що й карається: «*Один господар мав вперту жінку. Якби то вперта, а розумна, то міг би ще якимось жити, а ця була трохи дурнувата. Що би він не казав, то все не так, і зробить все навпаки. Коли він хоче її словами нарозумити, то чує: – Так буде, як я знаю, а не так, як ти*» [Срібні воли 1995, с. 245]. У кінці висновок – «*І з кожним таке буває, хто розуму не має*» [Срібні воли 1995, с. 247].

Через дурну жінку в чоловіка на ім'я Пригода з казки «Про дурних багачок» все йшло шкереберть. Жінка йде на ярмарок, там її обдурує шахрай, виманюючи задарма гусака й кожух. Розсерджений чоловік іде шукати дурніших від неї. І справді, знаходить. Спершу одна заможна жінка, почувши його ім'я, віддає гроші, які збирала на чорний день, а далі в іншій він забирає льоху нібито за дружку до своєї свині, що виходить заміж. Багачка навіть дає на додачу файне вбрання для свині та воза. Тож Пригода роздав усе добро бідним і повернувся додому, бо побачив по світу й дурніших від своєї жінки – [АТУ 1384 (*Чоловік знайшов трьох дурних, як його жінка*)].

Згідно із самозабезпеченістю селянського господарювання і, відповідно, працентричності його цінностей осуду підлягають *ліниві жінки*, які протиставляються роботящим: «*Хороша хазяйка усього глядить, все робить сама и замышля робитныцями, копається у хазяйстві, дома сидить, пряде, сама шьє, не дає людям, а ледача зь осени придбає, а до весны розмарчить на нивиткы, на вынівкы, а то ночує случай: хрыстыны, та туды пиде, а птыци и свини голодни*» [Милорадович 1904, с. 270]. Такі жінки висміюються, а також жорстоко караються в народних творах. У пісні «Ой чие це жито під гору не жате» чоловік погрожує жінці: «*Ой Ганночко-серце, навчу жита жати, / Навчу жита жати, снопиків в'язати, / Ще серпичком ужну, а нагачкою угну*» [Календарно-обрядові пісні 1987, с. 141]. Нездала така жінка й у різних домашніх роботах, і в господарстві у цілому – пряде, як мокре горить, а ще й роздає своїм помічницям продукти, а це вважалося

не найкращою якістю, ганджем, адже в ті часи віталася ошадливість [Українські пісні 1962, с. 172]. Ледача, безтурботна жінка ще зветься *некукібниця*.

Покарання чекає й на нехлюйну та ліниву жінку, яка не дбає про свого чоловіка. В одній із козацьких дум певним виправданням такої поведінки слугує козакування чоловіка, його часті від'їзди, тож жінка занедбує хату й господарство і по прибутті зустрічає його не так як слід – кислим борщем, немтеною хатою тощо. Розгніваний козак «...*добре дбає, / Хорошенько її келепом по плечах привітає, / Карбачем по стині затинає*». «Навчена» жінка біжить до корчми за горілкою з медом та з перцем, варить новий борщ, годує і задобрює чоловіка. Боячись громадського осуду, синці вона приховує перед сусідками, пояснюючи, що сама, падаючи, підбила собі око.

Є чимало жартівливих пісень («Ой що ж то за шум учинився» та ін.) та приповідок про виконання жінкою різних робіт та її «вправність»: «*У неї в печі горить, як жука смалить*»; «*Комари повіганяла, а мухи там zostались*»; «*Пішла по масло, в печі погасло*»; «*Її тільки по смерть посилять, бо нажить ся можна*»; «*Топчеться на місці, як мара*»; «*Галаса по хаті, як купка за яйцем*»; «*Пекла Кулина пироги і ворота в тісті*»; «*Нашила – ні зиму, ні літо*»; «*Напряла – тамь сук, а там болячка*».

Чимало побутових казок присвячено повчанню чоловіком методом покарання лінивих, гордовитих та впертих жінок [АТУ 900–904, АТУ 1370 А*]. У казці «Учи лінивого не молотом, а голодом» ліниву дівчину, що потрапила до нової сім'ї, вчать працювати на прикладі повсякдення великої родини. Тобто за принципом – хто не працює, той не їсть. У казках [АТУ 1370 (*Перевиховання лінивої жінки*) = СУС 1370 (*Линива дружина*)] винахідливий чоловік учить жінку працювати таким чином, що на позір карає за неробство не її, а речі в домі, кішку і т. п., які його не слухають і не хочуть працювати, не гтують їсти тощо. Однак поряд з речами біля розгніваного чоловіка опиняється й жінка, якій теж дістається на горіхи. Збагнувши, що предмети (кішка) працювати не будуть, жінка береться сама за роботу – «*чужі руки нічого не варті, треба робити своїми руками*» [Правда і кривда 1982, с. 124].

Про своєрідне покарання лінивої жінки-кокетухи розповідається у багатьох пісенних варіантах. Так, жінка продає корову, кобилу, бички, аби купити рум'яна, білила, одяг і взуття тощо. У пісні «Дворянська жона» чоловік запрягає таку жінку у воза і їде в ліс за дровами. Після повернення вона просить чоловіка продати «красила і білила» і купити їй худобу, вона працюватиме, стане господинею, а чоловіка називатиме паном.

У традиційному суспільстві існували усталені стереотипи гендерної поведінки жінок і чоловіків. Основним мотивом жінок у спілкуванні було «не дати причини для підозри». Так, недовіру викликала жінка, яка часто перебувала поза домом. Її добродушному імені шкодив розголос про «підозрілу бесіду» з якимсь чоловіком, надто чужим. Не віталася її перебування у корчмі:

*Коли б милий добрий та взяв батиг довгий,
Та став милу бити: не йди в коршму пити.
Возьми квартирочку, збери родиночку,
Та й дома напийся, та й не волочися*

[Труды этнографическо-статистической
2011/5, с. 678].

А що чоловік поряд з певними самообмеженнями мав здійснювати самореалізацію, то від жінки чекали суворої самодисципліни. Ці чесноти були найбільшими доказами наповнення їх родинних ролей. У випадку дружини це було свідченням сексуальної чистоти в очах спільноти, від неї у статевому житті чекали стриманості, самоконтролю. Кожен елемент зовнішнього вигляду мав віддзеркалювати її статус. Мала уникати яскравого одягу, менше видивлятися в дзеркало, «парадитися», про жінку, яка не дотримувалася цих вимог, казали: «*Вирядилась, як болячка*». Обов'язковим було носіння фартуха: «Глас VIII. *Плачу і ридую, на молодиці споглядаю. Молодиці, безстидниці! Без фартуха, без рантуха, чоловіка в дома нема! Слава тобі Господи!*» [Галицько-руські народні легенди 1902/2, с. 215].

Неоднозначним було ставлення до абортів. З одного боку, вони таємно практикувалися, адже ростити багато дітей було складно, а з іншого – суворо засуджувалися релігійною мораллю, догматичне православне вчення сформувало у народній свідомості ставлення до абортів, як до смертного гріха дітовбивства [див. Гнатюк 1922, с. 173–224; Ігнатенко 2012, с. 44–257]. У народних легендах розповідається про страшні муки, які чекають матерів, які «зачинили своїх дітей», практикуючи у час весілля «присідання пальців на посаді» – скільки пальців «присіло», скільки років не матиме дітей. За гріхи таких жінок не приймають до неба, вони сидять у пеклі на толоці і мусять їсти своїх дітей [Гнатюк 1922, с. 175]. Народна мораль визнавала цю дію аморальною і такою, що порушує закони всесвіту. Гріх абортів обтяжувався ще й тим, що вірили – нехрещені діти нікуди не потрапляють по смерті, неприкаяні блукають світом. Вони можуть мститися своїй матері (переказ «Як жінка позачинувала діти»).

Висновки. Ставлення народу до негативних рис та поведінки жіноцтва, представлене у фольклорних творах, загалом корелюється із загальнолюдськими поняттями про аморальні людські якості, однак у фольклорних творах заакцентовані ті з них, які підривають авторитет чоловіка в родині і громаді, загрожують міцності родини, знижують її престиж у суспільстві, дають привід для пліток. У фольклорі знаходимо декілька основних типів «лихих» жінок або ж критику деяких окремих недоліків. Негативні моделі жіночої поведінки переважно представлені у прозових творах, казках та переказах, пареміях, однак зустрічаються і в родинних піснях, часто набираючи жартівливого звучання. Усі ці твори мають дидактичне спрямування, в їх основі дихотомія добра і зла, де зло наочно карається з повчальною метою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдай М.М. Народна етика у фольклорі східних та західних слов'ян. Київ: Наукова думка, 1972. 200 с.
2. Галицько-руські народні легенди: Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів. 1902. Т. XII–XIII. Т. 1. 219 с.; Т. 2. 288 с.
3. Гнатюк В. Легенда про три жіночі вдачі: Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. Львів, 1910. Кн. 5. Т. 97. С. 74–85.
4. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. *Записки НТШ ім. Т. Г. Шевченка*. 1922. Т. 133. С. 173–224.
5. Дей О.І. Українська народна балада. Київ: Наукова думка, 1986. 263 с.
6. Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. Київ: Наукова думка, 1967. 801 с.
7. Жартівливі та сатиричні пісні / упоряд., передм. та прим. М. Дмитренка. Київ: Дніпро, 1988. 327 с.
8. Зачаровані казкою: українські народні казки в записках П.В. Лінтура / упоряд. І.М. Сенька, В.В. Лінтур. Ужгород: Карпати, 1984. 526 с.
9. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич*. Київ: Дуліби, 2012. Т. 3: *Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура*. 2012. С. 244–257.
10. Казки Буковини / запис та літ. підг. текстів М.Г. Івасюка; упоряд. М.Г. Івасюка та В.С. Басараба. Ужгород: Карпати, 1973. 240 с.
11. Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850–1860 рр. / упоряд. М. Левченко. Київ, 1928. Вип. I–II. 598 с.
12. Календарно-обрядові пісні / упоряд., вст. ст., прим. О. Чебанюк. Київ, 1987. 392 с.
13. Кісь О.Р. Жінка в традиційній українській культурі. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
14. Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. *Костомаров Н.И. Литературное наследие. Автобиография Н.И. Костомарова: Стихотворения, сцены, исторические отрывки, малорусская народная поэзия, последняя работа*. СПб., 1890. С. 287–477.
15. Красиков М. «Дурна баба» в слобожанских народных сказках. *Гендерные исследования*. 1998. № 1. С. 271–284.
16. Милорадович В. Життьє-бытьє лубенского крестьянина. *Киевская старина*. 1904. № 5, С. 264–304; 1904. № 6. С. 465–505.
17. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ: Український письменник, 2014. 360 с.
18. Петров В. Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок. *Етнографічний вісник*. Кн. 6. Київ, 1928. С. 55–66.
19. Правда і кривда: казки / передм., упоряд. і прим. І.В. Хланти. Ужгород: Карпати, 1982. 352 с.
20. Разумцева Г.І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект: автореф. дис... канд. філософ. наук. Київ, 2004. 18 с.
21. Рьльський Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. *Киевская старина*. 1888. Октябрь. С. 266–306.
22. Скрипник Н.І. Вербалізація концептів народної моралі в українському фольклорі: автореф. дис... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2014. 24 с.
23. Срібні воли: Казки гір і Підгір'я в записках Степана Пушика. Київ: Веселка, 1995. 398 с.
24. Суковата В. Сатиричні образи жінок у казковому фольклорі: гендерний аспект. *Народознавчі зошити*. 2004. № 5–6. С. 763–768.
25. СУС – Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост. Л.Г. Бараг, И.П. Березовский, К.П. Кабашников, Н.В. Новиков. Ленинград: Наука, 1979. 439 с.
26. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдѣль. Матеріалы и исследования собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: В типографии В. Безобразова и К°, 1872. 2011. Т. 5. 1242 с.
27. Українські анекдоти: від козацьких часів і по наші дні / упоряд. і авт. передм. В. Чемерис. Київ: Український письменник, 1995. 382 с.
28. Українські пісні, видані Максимовичем. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 344 с.
29. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. *Вибрані статті про народну творчість*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. С. 107–142.
30. Християнська мораль в українській усній поетичній творчості / упоряд. О.С. Беринда. Львів: ПАІС, 2010. 340 с.
31. ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p.

REFERENCES

1. Haidai M.M. (1972) Narodna etyka u folklori skhidnykh ta zakhidnykh slovian [Folk ethics in the folklore of Eastern and Western Slavs]. Kyiv: Naukova dumka. 200 s. [in Ukrainian].
2. Halytsko-ruski narodni lehendy [Galician-Russian folk legends] (1902): Zibrav Volodymyr Hnatiuk. Etnohrafichnyi zbirnyk. Lviv. T. XII–XIII. T. 1. 219 s.; T. 2. 288 s. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk V. (1910) Lehenda pro try zhinochi vdachi [The legend of three female habits]: Prychynok do istorii vandrivky folklornykh motyviv. Zapysky NTSh im. T.H. Shevchenka. Lviv. Kn. 5. T. 97. S. 74–85 [in Ukrainian].
4. Hnatiuk V. (1922) Pisnia pro neplidnu matir i nenarodzheni dity [A song about an infertile mother and unborn children]. Zapysky NTSh im. T.H. Shevchenka. T. 133. S. 173–224 [in Ukrainian].
5. Dei O.I. (1986) Ukrainska narodna balada [Ukrainian folk ballad]. Kyiv: Naukova dumka. 263 s.
6. Zhartivlyvi pisni: rodynno-pobutovi [Humorous songs: family and household] (1967) / uporiad. OI. Dei, M.H. Marchenko, A.I. Humeniuk. Kyiv: Naukova dumka. 801 s. [in Ukrainian].
7. Zhartivlyvi ta satyrychni pisni [Humorous and satirical songs] (1988) / uporiady., peredm. ta prym. M. Dmytrenka. Kyiv: Dnipro. 327 s. [in Ukrainian].
8. Zacharovani kazkoiu [Fascinated by a fairy tale]: ukrainski narodni kazky v zapysakh P.V. Lintura (1984) / uporiad. I.M. Senka, V.V. Lintur. Uzhhorod: Karpaty. 526 s. [in Ukrainian].
9. Ihnatenko I. (2012) Zhinka ta yii nenarodzheni dity: tradytsiini viruvannia y uiavlennia ukrainsiv pro kontratseptyvy ta aborty [Woman and her unborn children: traditional beliefs and ideas of Ukrainians about contraception and abortion]. Narodna kultura ukrainsiv: zhyttievyyi tsykl liudyny: istoryko-etnolohichne doslidzhennia u 5 t. / nauk. red. M. Hrymych. Kyiv: Duliby. T. 3: Zriliist: Zhinotstvo, zhinocha subkultura. S. 244–257. [in Ukrainian].
10. Kazky Bukovyny [Tales of Bukovyna] (1973) / zapys ta lit. pidh. tekstiv M.H. Ivasiuka; uporiad. M.H. Ivasiuka ta V.S. Basaraba. Uzhhorod: Karpaty. 240 s. [in Ukrainian].
11. Kazky ta opovidannia z Podillia [Tales and stories from Podillya]: V zapysakh 1850–1860 rr. (1928) / uporiad. M. Levchenko. Kyiv. Vyp. I–II. 598 s. [in Ukrainian].
12. Kalendarno-obriadovi pisni [Calendar-ritual songs] (1987) / uporiad., vst. st., prym. O. Chebaniuk. Kyiv. 392 s. [in Ukrainian].
13. Kis O.R. (2012) Zhinka v tradytsiini ukrainskii kulturi [Woman in traditional Ukrainian culture]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 287 s. [in Ukrainian].
14. Kostomarov N. (1890) Semeynyy byt v proizvedeniyakh yuzhnorusskogo narodnago pesennogo tvorchestva [Family life in the works of the South Russian folk songwriting]. *Kostomarov N.Y. Lyteraturnoe nasledie. Avtobiografiya N.Y. Kostomarova: Stykhotvoreniya, scenyi, istoricheskie otryvki, maloruskaya narodnaya poeziya, poslednyaya rabota* [Literary heritage. Autobiography of N.I. Kostomarov: Poems, scenes, historical excerpts, Little Russian folk poetry, the last work]. SPb. S. 87–477 [in Russian].
15. Krasikov M. (1998) «Durna baba» v slobozhanskikh narodnykh skazkakh [«Stupid woman» in Slobozhania folk tales]. *Gendernye issledovaniya*. № 1. S. 271–284 [in Russian].
16. Miloradovich V. (1904) Zhytye-bytye lubenskogo krestyanina [Life and everyday life of the Lubensk peasant]. *Kyevskaya starina*. № 5. S. 264–304; № 6. S. 465–505 [in Russian].
17. Mushketyk L. (2014) Personazhi ukrainskoi narodnoi kazky [Characters of the Ukrainian folk tale]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 360 s. [in Ukrainian].
18. Petrov V. (1928) Novi ukrainski varianty lehendy pro pokhodzhennia lykhykh zhinok [New Ukrainian versions of the legend of the origin of evil women]. *Etnohrafichnyi visnyk*. Kn. 6. Kyiv. S. 55–66 [in Ukrainian].
19. Pravda i kryvda [Truth and guilt]: kazky (1982) / peredm., uporiad. i prym. I.V. Khlanty. Uzhhorod: Karpaty. 352 s. [in Ukrainian].
20. Razumtseva H.I. (2004) Moralno-etychni pohliady ukrainskoho narodu za folklornymi dzherelamy: aksiolohichnyi aspekt [Moral and ethical views of the Ukrainian people according to folklore sources: axiological aspect]: avtoref. dys... kand. filosof. nauk. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
21. Ryil'skiy F. (1888) K izucheniyu ukrainskogo narodnogo mirovozzreniya [To the study of the Ukrainian people's worldview]. *Kyevskaya starina. Oktyabr*. S. 266–306 [in Russian].
22. Skrypnyk N.I. (2014) Verbalizatsiia kontseptiv narodnoi morali v ukrainskomu folklori [Verbalization of concepts of folk morality in Ukrainian folklore]: avtoref. dys... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk. 24 s. [in Ukrainian].
23. Sribni voly: Kazky hir i Pidhiria v zapysakh Stepana Pushyka [Silver Oxen: Tales of Mountains and Foothills in the records of Stepan Pushyk] (1995). Kyiv: Veselka. 398 s. [in Ukrainian].
24. Sukovata V. (2004) Satyrychni obrazy zhinok u kazkovomu folklori: hendernyi aspekt [Satirical images of women in fairy-tale folklore: gender aspect]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 5–6. S. 763–768 [in Ukrainian].
25. SUS (1979) – Sravnitel'nyy ukazatel' syuzhetov: Vostochnoslavianskaya skazka [Comparative index of plots: East Slavic tale] / sost. L.G. Barag, I.P. Berezovskiy, K.P. Kabashnikov, N.V. Novikov. Leningrad: Nauka. 439 s. [in Russian].
26. Trudy etnograficheskoy-statisticheskoy ekspeditsiyi v Zapadno-Russkiy kray, snaryazhennyiy Imperatorskim Russkim Geograficheskim Obshchestvom. Yugo-Zapadnyy otdel. Materialy i issledovaniya

sobranniya d. chl. P.P. Chubinskim [Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the West-Russian territory, equipped by the Imperial Russian Geographic Society. South-West department. Materials and research collected by Dr. P.P. Chubinsky] (1872). Sankt-Peterburg: V tipografii V. Bezobrazova i K^o, T. 5. 1242 s. [in Russian].

27. Ukrainski anekdoty: vid kozatskykh chasiv i po nashi dni [Ukrainian anecdotes: from Cossack times to the present day] (1995) / uporiad. i avt. peredm. V. Chemerys. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 382 s. [in Ukrainian].

28. Ukrainski pisni, vydani Maksymovychem (1962) [Ukrainian songs, published by Maksymovych]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. 344 s. [in Ukrainian].

29. Franko I. (1955) Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh [Female captivity in Russian folk songs]. *Vybrani statti pro narodnu tvorchist.* Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. S. 107–142 [in Ukrainian].

30. Khrystyianska moral v ukrainskii usnii poetychnii tvorchosti [Christian morality in Ukrainian oral poetry] (2010) / uporiad. O.S. Berynda. Lviv: PAIS. 340 s. [in Ukrainian].

31. ATU (2004) – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p. [in English].

PEOPLE'S VIEWS ON WOMEN'S FLAWS IN UKRAINIAN PATRIARCHAL SOCIETY: FOLLOWING FOLK SOURCES

Abstract. Gender issues are topical in modern science, in particular gender and age patterns of behavior, which are studied on the examples of the existence of diverse communities of the past and present. One of such issues is the attitude to women in a traditional society, where both egalitarian and patriarchal tendencies have become relevant, which can be traced to the example of folklore, where the image of a woman – wife (young lady), her flaws and virtues takes a lot of space.

The aim of our study is to trace on folklore material those negative traits and behaviors of women that were considered as a deviation from the gender and age roles of the traditional patriarchal village and condemned by the community. The analysis of this topic is made in the context of gender relations, the situation of the «complementary confrontation» between man and woman, customary law, religious postulates, universal moral and ethical criteria as well as ethnoethics.

The method of work has a complex, interdisciplinary nature. Such methods as cultural-historical, comparative, methods of ethnoaesthetics, ethnoethics and ethnopsychology, principles of philological and imagological analysis are applied.

The attitude of the people to the negative traits and behavior of women, presented in folklore, generally correlates with universal notions of immoral human qualities, but folklore emphasizes those that undermine the authority of men in the family and community, threaten the strength of the family, reduce its prestige in society, give rise to gossip. All these works have a didactic orientation, they are based on the dichotomy of good and evil, teaching takes place on visual examples by describing the absurdity, paradoxical situations and actions of the characters, the use of techniques of hyperbole, satire and humor and more. Negative models of women's behavior are mainly represented in prose works, fairy tales and legends, paremias, but are also found in family songs, often gaining a humorous sound.

The mentioned subject in Ukrainian folklore science, both separately and as a part of another issues, including family, gender, moral, ethical and others, were interested scientists of both the past and present.

Keywords: folklore, woman, wife, gender roles, defects, types, punishments, teachings.

© Мушкетик Л., 2020 р.

Леся Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Lesia Mushketyk – Doctor of Philology, Corresponding Member of NAS, main scientist researcher at Rylsky Art Studies, Folklore and Ethnology Institute of Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

УЯВЛЕННЯ ПРО ДУШІ САМОГУБЦІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ ЗАКАРПАТТЯ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).423-431

Тиховська О. Уявлення про душі самогубців в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Метою статті є осмислення етнопсихологічної специфіки образів повішеника та потопельника в українському фольклорі Закарпаття: розгляд ритуалів та забобон, пов'язаних з ними, а також вивчення сюжетів бувальщин, герої яких або контактували із самогубцями, або ж самі передчасно закінчили своє життя/робили спробу самогубства. Народні вірування про самогубців виникли внаслідок прагнення людини дистанціюватися від внутрішнього зла, від деструктивних думок, які викликали розпач, депресію, небажання жити. Образи повішеника й потопельника, які побутують у фольклорі, мають конструктивне значення, оскільки легенди та бувальщини про їх позамогильне життя слугують метафоричним застереженням для людей про недоцільність передчасної смерті. Народні оповіді про похоронні ритуали, яким піддається тіло самогубця, акцентують на жорстокості й зневазі соціуму до тіла покійника (забивання колу в серце, підвішування за ноги, насипання до рота скла...), що теж певною мірою є застереженням для людей з невірливою психікою. Протиприродність самогубства народна уява утверджувала через оповіді про негативну реакцію стихій, які були осквернені вбивством. Повісильник оскверняв повітря – і підіймався сильний вітер, котрий метафорично розганяв смерть, очищав повітря від енергії скоєного злочину. Потопельник оскверняв воду – і починалися грози, бурі, дощі, які символічно відображали протест водної стихії, її прагнення очиститися від енергії смерті. Народні оповіді пов'язують самогубство з впливом на людину нечистої, демонічної сили. З точки зору психоаналізу, воно зумовлюється розщепленням свідомості індивіда, впливом на особу темного alter-ego, яке підпорядковує собі дії свідомості («Я»). Персоніфікацією деструктивних думок, які штовхають людину до самогубства, у народних оповідях постає чорт, якого нещасний бачить перед смертю. Зокрема, частіше образ чорта з'являється в бувальщинах, пов'язаних із самогубством через повішення: він або підмовляє зневірену людину до переривання власного життя («Чорт підмовляє до самогубства»), або показується перед смертю нещасного, коли той втрачає здатність дихати («Чорт і повішеники»). У бувальщинах, у яких замальовується позамогильне життя самогубців, на повісильника й потопельника проєктуються риси, притаманні образу чорта, – вони тепер теж стають злими, демонічними істотами, котрі прагнуть позбавити життя іншу людину. Зокрема, частіше в народних оповідях таке прагнення приписується потопельникові, який намагається заманити необережну людину у воду й втопити її («Потопельника»). Інколи потопельник використовує магічну формулу «Мав бути, та нема його», за допомогою якої метафорично попереджає про свій намір забрати людське життя. Водночас жертва не чує голосу потопельника, а застереження отримує інша людина, яка, однак, не здатна зупинити нещасного («Як чоловік утопився»). У бувальщинах, у яких рибалці дивним чином вдається упіймати багато риби завдяки допомозі невидимого помічника, уподібнюються образи потопельника та водяника («Потопець і риба»). Однак, на відміну від водяника, потопельник не має наміру допомогати рибалці, він прагне втопити його. Таким чином, народні оповіді про самогубців окреслюють невтішну перспективу для тих, хто мав намір скоїти самогубство, акцентують на одержимості такої людини чортом (мовою психоаналізу – деструктивним змістом колективного несвідомого) й, очевидно, мають певний психотерапевтичний ефект.

Ключові слова: бувальщини, демонологія, душа, образи самогубців, психоаналіз, ритуал, смерть, фольклор Закарпаття, чорт.

Постановка проблеми. Міфологічні оповіді часто доносять до людей певні завуальовані ідеї та застереження, які допомагають вибудовувати щасливий сценарій життя. Зокрема, страшні на перший погляд бувальщини про самогубців мають насправді потужний пізнавально-дидактичний потенціал. Образи повішеника та потопельника в українському фольклорі тісно пов'язані з уявленнями про душу, добро і зло, відповідальність людини за її думки, вчинки, тому доцільною є їх інтерпретація крізь призму етнопсихології, що й зумовлює **актуальність** цієї статті. Людська душа, згідно з народними віруваннями, повинна пройти визначений їй долею життєвий шлях, подолати ряд випробувань і отримати після фізичної смерті винагороду чи покарання за свої вчинки. Відповідно до концепції А. ван Геннепа, життя людини чітко структуроване обрядами переходу (ритуали, пов'язані з народжен-

ням дитини, вікова ініціація, весілля, поховальні обряди). Якщо якийсь із обрядів переходу оминуть, то душа людини не зможе реалізувати свій потенціал і страждатиме.

Аналіз досліджень. Народні вірування про самогубців були на Закарпатті зафіксовані Ф. Потушняком, П. Світликом, І. Сеньком, в інших регіонах Західної України – В. Гнатюком та В. Шухевичем. Образ утопленика у фольклорі східнослов'янських та угро-фінських народів досліджував С. Парсамов. За слушним спостереженням дослідника, «з усієї східнослов'янської міфології образ утопленика найповніше зафіксований в Україні, в Карпатському історико-етнографічному регіоні [...] В описах цей образ близький до водяних. Але, на відміну від водяного, душа утопленика періодично припливає до місця загибелі, плаче та виє на цьому місці. При нападі на людей утопленик не має та-

кої сили, як «господар» ріки, але може нашкодити, впливаючи на психіку людини» [Парсамов 1996, с. 34]. Семантику образів самогубців та інших «заложних» мерців у фольклорі слов'ян вивчали Д. Зеленін та Л. Виноградова. Д. Зеленін акцентував на існуванні тісного взаємозв'язку між образами самогубців та чортами: «вони, відповідно до роду своєї смерті, ніби стають слугами й помічниками диявола та чортів, внаслідок цього не дивно, що всі дії заложних мерців спрямовані на шкоду людині» [Зеленін 1995, с. 40]. Д. Зеленін навів також міркування фольклориста В. Добровольського з розвідки «Народные сказания о самоубийцах (ЖС, 1894. вып. 2) про вплив на дії й мислення самогубців демона: «Народу властиве переконання, що людина не сама накладає на себе руки, а доводить її до самогубства, іноді навіть безпосередньо убиває, топить чорт, дідько. Меланхолійний настрій перед самогубством, душевний розлад вважаються диявольською маною; роздвоєння свідомості, розмови й суперечки з кимось невидимим народ трактує як боротьбу з нечистою силою» [Зеленін 1995, с. 47]. П. Чубинський відзначив, що в народних віруваннях українців «тих, хто повісився, вважали дітьми диявола. У будинках, де хтось повісився, не живуть, а залишають їх руйнуватися» [Чубинський 1872, с. 209]. Л. Виноградова акцентувала на віруваннях про неможливість для душ самогубців покинути землю: «причини, через які «нечисті» покійники не могли перейти в країну мертвих, пов'язані, поперше, з віруваннями про «не прожитий до кінця вік» і, по-друге, з незадоволеністю померлого, який не отримав своєї частки життєвих благ і постійно вимагає від живих компенсації цієї частки» [Виноградова 2000, с. 323]. На думку фольклористки школи К.-Г. Юнга М.-Л. фон Франц, душі померлих неприродною смертю є ще однією категорією демонічних істот, вони «не з власної волі повернулися до зла, а стали злими духами після смерті, оскільки були невинно вбиті. Це частково стосується енергії, що вивільняється, а частково таїнства смерті, про яке ми знаємо нітрохи не більше, ніж знала людина, яка жила в єдності з природою». [Франц 2010, с. 200]. Дослідниця вбачає певну подібність між образами неупокоених мерців та людей з психічними травмами, які не живуть повноцінним життям, а тому метафорично нагадують живих мерців, адже одержимість фобіями чи нав'язливими ідеями символічно тримає їх на межі двох світів – вигаданого та реального, і в кожному вони почуваються чужими. «Якщо ви подивитесь на стан людей, які стають одержимими, то практично у всіх історіях знайдете в них деякі спільні риси» [Франц 2010, с. 200]. Таким чином, як між собою подібні образи демонів, так само подібною є поведінка одержимих злом людей (часто в легендах та бувальщинах таких людей підштовхують до самогубства чорти).

Метою статті є осмислення етнопсихологічної специфіки образів повішеника та потопельника в українському фольклорі Закарпаття: розгляд ритуалів та забобон, пов'язаних з ними, а також вивчення сюжетів бувальщин, герої яких або контактувати

із самогубцями, або ж самі передчасно закінчили своє життя/робили спробу самогубства.

Методи дослідження: психоаналітичний, структурно-семантичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. Оскільки душі людей, що померли насильницькою смертю, опинялися на межі між світами, їх посмертне буття уподібнювалася до долі дводушників. Специфіці народних уявлень Закарпаття про самогубців присвячена стаття Ф. Потушняк «Самогубці в народних віруваннях» (1941). За спостереженням дослідника, у ХХ столітті існувало вірування, що «душі тих, що загинули через нещасний випадок, залишаються на землі до того часу, доки мало тривати їх земне життя. Затримуються на місці, де з ними стався нещасний випадок, а свою присутність по-різному проявляють. Вони відрізняються від демонів і від дводушників, бо залишаються завжди лише душами, яких ніде «не приймають»» [Потушняк 1941, с. 21]. Ф. Потушняк зауважив, що подібні вірування властиві ведійській, єгипетській, староперській міфологіям: «Ненормально відділена душа від тіла страждає і довший час прив'язана до тіла, а головне, до крові, яка може її на мить оживити» [Потушняк 1941а, с. 32]. Аналогічні народні уявлення про блукання душ померлих неприродною смертю зафіксував на Закарпатті в селі Імстичеві П. Світлик. Дослідник наголосив також на існуванні вірувань, що душі таких мерців можуть поставати в образах «упирів, декотрі – чортів, і багато разів з'являються у формі звірят, найчастіше у вигляді псів» [Світлик 1929, с. 87]. І це не випадково, оскільки інколи у міфології «собака, як і яструб, – супутник мертвих у їх «Нічній Переправі», котра асоціюється з символізмом матері та відродження» [Керлот 1994, с. 476]. Побачити блукаючі в зооморфному вигляді душі померлих нібито можуть люди, «які народилися між місяцями, тобто перед появою нового місяця» [Світлик 1929, с. 87].

В. Гнатюк записав народні вірування, згідно з якими душа потопельника може з'явитися в образі «кудлатого хлопа», однорічної дитини, коня, лошати [Гнатюк 2000, с. 219]. Українці Карпатського регіону вірили, що повісельники і потопельники «мають право ходити по землі сім літ і лякати людей» [Гнатюк 2000, с. 220]. Відтак, час перебування душ померлих неприродною смертю чітко визначений і не обумовлюється іншими факторами (зокрема, необхідністю бути на землі до того моменту, до якого мало тривати життя самогубця). Число сім можна трактувати як «символ страждання» [Керлот 1994, с. 578], також воно «символізує повний період або цикл» [Керлот 1994, с. 578], що пояснює прив'язаність душ потопельників та повісельників до землі саме на такий термін.

У народних віруваннях Закарпаття існує певна диференціація душ померлих передчасною смертю: душі самогубців набувають демонічного забарвлення та асоціюються з агресією та злом, а душам тих, що померли через непередбачувані обставини, приписується здатність лякати живих, котрі їх роз-

дратували, вони плачуть, «світять і т. д., а знищують лиш того, хто порушує круг містичного поділу між духами і людьми» [Потушняк 1941, с. 21]. Відтак, душа, якій не вдалося пройти до кінця шлях земних випробувань, стає метафоричним сторожем, пильнує перехід між світами й шкодить тим, хто намагається порушити усталений порядок духовно-матеріального циклу. Таке народне вірування відображає психологічну потребу людини у впорядкованому часо-просторі, в усвідомленні значущості її життя та вмотивовує можливість безсмертя за умови дотримання релігійно-ритуальної поведінки.

Народні оповіді пов'язують самогубство з впливом на людину нечистої, демонічної сили. З точки зору психоаналізу, воно зумовлюється розщепленням свідомості індивіда, впливом на особу темного alter-ego, яке підпорядковує собі дії свідомості («Я»). «Самогубець, за народними повір'ями, зважається на самовбивство – як щось чуже природі людини й устрою світу – під тягарем нечистого сумління, через гріх та навіювання нечистої сили. Цим він явно заявляє про своє зречення від світу добра і приєднання до світу темного. Сам убиває себе, за народними віруваннями, звичайно той, хто впав у тяжкі гріхи або згрішив його рід» [Потушняк 1941, с. 21]. Відтак, «тяжкі гріхи» в народній уяві українців Закарпаття стають свідченням неписаного договору між людиною та демоном, який згодом підпорядковує собі волю самогубця. Згідно з народними віруваннями, від самогубця відступив ангел-хоронитель «його місце зайняв диявол і керує ним. Він до того часу орудує, доки чоловік сам не згубить себе, і в такий спосіб ще більше себе занапастить» [Потушняк 1941, с. 21].

Ф. Потушняк зауважив, що в давнину (серед халдеїв, персів, євреїв, стародавніх християн, магометян та ін.) самогубство мало переважно релігійний підтекст, часто – як жертвоприношення заради чогось важливого: «самопожертва в Індії, греків, римлян; скала предків – у старих германців» [Потушняк 1941, с. 21]. Відтак унаслідок ритуального жертвоприношення душа самогубця ставала символічним посланцем і повинна була донести до богів певне прохання свого роду чи племені, або ж така душа спокутувала якусь провину свого оточення, звільняючи у такий спосіб інших від покарання. Також ритуальне самогубство здійснювали племена, які сприймали старість як деструктивний та неповноцінний період життя, у який людина не може бути щасливою й корисною для інших: «слов'яни і готи вбивали себе, коли наближалася старість (до сьогодні збереглося це уявлення у нас у понятті «вести на готар») або коли потрапляли в полон» [Потушняк 1941, с. 21]. З часом ці ритуали зникли, й самогубство однозначно почало сприйматися як протиприродна дія, як смертний гріх.

Народні вірування та ритуали, яким піддавалося тіло самогубця, мали на меті створити психологічний бар'єр у свідомості людей – застерегти їх від необдуманого ставлення до власного життя, певною мірою налякати тим, що очікує на душу і тіло самогубця після смерті. «Протягом середніх

віків і аж до XIX ст. по-різному «карають» тіло самогубця: позбавляють богослужбених обрядів, вішають труп за ноги, возять або носять на вилах по городу на покайну пам'ять; хоронять біля дороги (або розпуття), або в неприступному місці; пробивають осиковим колом і под.» [Потушняк 1941, с. 21]. Усвідомлення подібної перспективи (поневірянь душі і тіла) могло відвернути якийсь відсоток людей від самогубства.

Самогубство сприймається народною свідомістю і як осквернення певної стихії. Зокрема, людина, яка закінчила життя через повішення, метафорично оскверняла стихію повітря, унеможливаючи для себе дихання і водночас метафорично перебуваючи повністю у владі цієї стихії (над землею, не торкаючись землі). Самогубство через повішення постає антитезою обряду «гойдалки» (який відбувався під час Русалій; суть якого зводилася до очищення повітрям хлопців та дівчат, що гойдалися на гілках сплечених дерев). Сама стихія повітря є однією з передумов життя й метафорично протестує проти смерті. Ф. Потушняк відзначив існування народних уявлень про зумовленість сильних вітрів, вихорів тим, що сталося самогубство через повішення: «Про те, що хтось повісився, можна дізнатися по тому, що раптом підіймається сильний вітер, ламає і вириває з корінням дерева, зриває стріхи з хат, нищить сади і т. д. Вітер триває тільки до того часу, доки повісільника не похоронять – звичайно три дні» [Потушняк 1941, с. 21]. Сильний вітер метафорично розганяє смерть, очищає повітря від енергії скоєного злочину. Ф. Потушняк наводить народні бувальщини про реакцію стихії повітря на осквернення насильницькою смертю: «Одного разу повісився в лісі якийсь незнайомий. Піднявся сильний вітер, котрий все поламав, поперевертав, а потім пішов град. Люди здогадалися і почали шукати. Шукали, шукали і знайшли в лісі повісільника...» [Потушняк 1941, с. 21]. Народні уявлення про реакцію стихії повітря на самогубство записав і В. Гнатюк: «Коли хтось повісився, можна зараз пізнати, бо стає велика буря» [Гнатюк 2000, с. 220]. Поширеність народних вірувань про зв'язок сильного вітру з фактом насильницької, передчасної смерті у фольклорі слов'янських народів окреслила й Л. Виноградова, однак дослідниця ототожнює вихор з душею самогубця: «у вигляді вітру, вихору, пилового смерчу літають тільки ті душі, які належали людям, що померли не своєю смертю, і котрі не знаходять собі прихистку на тому світі, бо їх «не приймає небо» [...]; у вигляді вихору пролітає над селом душа самогубця» [Виноградова 2000, с. 86]. За спостереженням дослідниці, повір'я про те, що грозивими хмарами керують душі самогубців, особливо поширені в балкано-карпатській міфології [Виноградова 2000, с. 87]. «У селах Східної Сербії вважали, що душі повісільників і потопельників не можуть потрапити на той світ до Бога, а «вводять хмари»; відповідно під час наближення грози або граду односельчани окликали останнього в селі покійника-самогубця і просили відвернути хмари від посівних полів» [Виноградова 2000, с. 88]. Також

Л. Виноградова наголосила, що в Східній Польщі існували народні бувальщини про те, як душі потопельників і повісильників літають у повітряних вихорах у вигляді мерехтливих, блукаючих вогників [Виноградова 2000, с. 88]. У народних віруваннях західних слов'ян саме самогубцям приписувалася влада над сферою погодної рівноваги та атмосферних процесів [Виноградова 2000, с. 323]. А на Закарпатті, згідно з народними бувальщинами, хмарами, грозою, вітром могли керувати також дводушники – чорнокнижники та гонихмарники.

Ф. Потушняк зафіксував звичай, що передбачав якнайкоротше перебування повісильника серед людей, котрі прагнули відмежуватися від його гріховної сутності: «Як тільки повісильника знайдуть, викопають під ним яму, перерізають мотузку і опускають його в неї, «щоб не мав часу біди наробити» [Потушняк 1941, с. 21–22]. Однак повісильника, якого поховали в інший спосіб, згідно з народними уявленнями, міг приходити до живих і шкодити їм. Щоб позбутися таких відвідин, слід було «посіяти від дому до гробу повісильника мак; він зможе аж тоді з'явитися, як мак визбирає, але се неможливо йому зробити, бо серед роботи запіє когут, і він провалиться під землю» [Гнатюк 2000, с. 221]. В. Гнатюк записав народні оповіді про способи перемоги над повісильником у момент особистої зустрічі з ним: «Коли хто хоче позбутися повісильника, повинен його вдарити навідріт, як всяку нечисту силу. Коли найметься по нім богослужіння, то також перестане ходити» [Гнатюк 2000, с. 221]. Таким чином, можливою уявляється перемога над повісильником завдяки застосуванню фізичної сили («вдарити навідріт») – символічно утверджується перевага живої людини над мертвою, що, у свою чергу, сприяло послабленню страхів та фобій, породжених уявленнями про неупокоєних небіжчиків.

У народних віруваннях Закарпаття простежуються тісний взаємозв'язок між місцем смерті самогубця та його душею: «Повісильник, як і всі, що нещасно загинули, лякає на тому місці доти, доки його життя мало тривати. Звичайно він затримується лише на тому місці, де його схоронено, або де він наклав на себе руки. На інше місце прийде він лише тоді, коли хтось візьме речі, що йому належали (одяг, палицю і т. д.)» [Потушняк 1941, с. 22]. Водночас Ф. Потушняк наголошував на відмінності народних уявлень про дводушників і самогубців, оскільки дводушники і демони можуть з'являтися там, де їм заманеться, а самогубці й убиті завжди змушені перебувати поруч з місцем їх смерті. П. Світлик зафіксував на Верховині вірування в те, що «місце, де хтось повісився, завжди нещасливе. Там хату не можна ставити, бо все буде вадити. І те дерево, на котрім повісився, зазвичай зрубують, бо воно більше не родить» [Світлик 1929, с. 91]. Люди обходять таке місце, бо повісильник «завжди, коли слабкий місяць, воєе-воятить, не має спокою» [Світлик 1929, с. 91].

Також уявлення про душу самогубця обумовлюються віруваннями про час її можливої активності, про період, коли вона здатна контактувати з

живими, об'єктивуватися у світі людей: повісильник «дуже неспокійний сорок днів після смерті, найбільше того дня, в який повісився. Найбільшу силу має він у час слабого (спадаючого) місяця. Виє страшним голосом, що нагадує жакливий плач людини, котру мучать страшними тортурами, рев звірів, дивні вигуки і под. Деколи кличе, як людина, що просить про допомогу, і того, хто до нього тоді озветься, знайде і замучить, також замордує всякого, хто прийде на те місце, в першу чергу – вночі, передовсім – опівночі, а також ополудні» [Потушняк 1941, с. 22]. Таким чином, з одного боку, народна уява наділяє самогубця здатністю страждати, відчувати біль, відбувати спокуту за скоєний ним злочин проти природи та Бога. А з іншого – самогубець не заслуговує на співчуття, тому утверджується віра в можливість покарання для того, хто відгукнеться на плач чи голос повісильника. Згідно з народними віруваннями, жива людина нібито може побачити повісильника опівночі або ополудні під час поривів вітру на місці, де було скоєне самогубство. Постає повісильник «у своєму образі, лише лице чорне, страшне, очі горять, як грань, і страшні. З жертвою довго не церемониться» [Потушняк 1941, с. 22].

Психологічна потреба людей дистанціюватися від зла та хаосу знайшла своє відображення й у ряді ритуалів, пов'язаних з похованням самогубців та померлих через нещасний випадок. Їх «ховають за межами кладовища, а на місце, де вони загинули, кидають певні предмети» [Потушняк 1941, с. 22]. На могилі повісильника «не ставлять хрест, тільки кіл» [Потушняк 1941, с. 22]. До рота самогубцю «кладуть потовчене скло, олово, освячений мак, щоб мав що їсти. А також гроші як відкуплення села від нападів з боку самогубця. У труну кидають різні предмети, як символи робіт, і освячений мак, щоб мав чим зайнятися і що збирати. Нарешті серце пробивають осиковим, глодовим або липовим колом, труну обносять три рази на ліво довкола стола і кладуть під мештерницю (особливо тоді, коли підозрюють його у дводушництві)» [Потушняк 1941а, с. 31–32]. Більшість із цих ритуалів мали на меті відмежувати «нечистого» покійника від його живих родичів та громади й забезпечити життя колективу. Ці обряди опосередковано виконували і «заспокійливу» функцію, оскільки утверджували впевненість у можливості контролювати зло, керувати ним, протистояти раптовій смерті, символічним уособленням якої постають самогубці та ті, що померли передчасною смертю.

Страх перед одержимістю самогубця злом виявився в прагненні живих відкупитися від нього символічним жертвоприношенням: кожен, хто проходить коло могили самогубця, «кидає щось від себе на могилу: грудку, камінь, галузку, – «щоби із ним нічого не мати»; дається йому щось від себе – щоб «відкупитися» (за деякими віруваннями: «щоби мав чим орудувати, управляти» [Потушняк 1941, с. 22], і відповідно не втручався в життя живих). Наслідком такого кидання різних речей на могилу повісильника ставало її поступове збільшення – «таке місце називається наміт. Коли з часом моги-

ла стає великою, її запалюють. Хто не відкупився в такий спосіб від повісельника, зайшовши у його круг, буде блудити, бо повісельник його заманить [Потушняк 1941а, с. 31]. У народній уяві «наміт» постає дуже небезпечним місцем, яке слід оминати, оскільки він є своєрідною межею, через яку душа самогубця може потрапити у світ живих.

Магічними властивостями наділяла народна уява мотузку, на якій повісився самогубець. Зокрема, П. Світлик у селі Імстечово у 1929 році зафіксував вірування про зацікавленість корчмарів в отриманні такої мотузки, оскільки завдяки їй вони збільшували кількість відвідувачів свого закладу. Корчмарі кидають частинки тієї мотузки «в горілку, і народ безперестанно ходить після цього пити горілку» [Світлик 1929, с. 91]. Тут вибудовується асоціативний ряд: горілка ототожнюється зі смертю, а мотузка, на якій повісилася людина, метафорично перебирає на себе семантику смерті, тож символічно потяг до алкоголю в того, хто скуштує такий напій, мав збільшуватися в декілька разів. Крім цього, згідно з народними віруваннями, така мотузка відлякує коней: «Якщо б шматок з такої мотузки покласти на дорогу, коли парадні коні йдуть, то коли б дійшли до нього, відразу залякнуться і далі не ступлять, хоч би їх порубав, доки не відкине хтось тієї мотузки» [Світлик 1929, с. 91]. На переконання К.-Г. Юнга, образ коня в міфології амбівалентний: з одного боку, кінь «є уособленням магічної природи Людини, «матері всередині нас», тобто уособленням інтуїтивного пізнання» [Керлот 1994, с. 257]; а з іншого – кінь є «втіленням нижчих сил Людини, а також води, цим пояснюється його зв'язок з Плутоном та Нептуном» [Керлот 1994, с. 257], тобто з богом царства мертвих та богом морів. У такому контексті кінь метафорично наділяється здатністю бачити те, що є невидимим для людей, – для нього зримою є енергія смерті, яку «ретранслює» мотузка повісельника. Тому він не може підійти до неї. Можливою є й інша інтерпретація: оскільки в українському фольклорі Закарпаття існують уявлення про підпорядкування коня чорту, то мотузка повісельника може сприйматися твариною як власність демона, як річ, яку не можна топтати, як межа, на яку накладене табу.

На Закарпатті побутують бувальщини, зміст яких є прямим застереженням перед злочином самогубства. Тут фігурують образи чортів, котрі підштовхують людину до страшного вчинку. Народні оповіді пояснюють здатність людини піддаватися думкам про самогубство наслідками зневіри й розпачу – почуттями, які розпалює в душі нещасного демон, чорт: «Не гідно казати: «Не хочу більше жити, завішуся!» Бо нечиста сила чує усьо» [Сенько 2003, с. 182]. Зокрема, у бувальщині, записаній І. Сеньком, дівчину, розчаровану в коханні, до самогубства підштовхує чорт: «Дівка любила хлопця, а він її не любив. Она казала: «Не буду без нього жити, завішуся!» Та раз уночі она встала, узяла мотуз та пішла у ліс. А мати за нею. У лісі дівка ревала і хотіла повіситися. Мати каже: «Донечко, що є?» Той дівка проснулася. Не тямилася, де она і як сюди

прийшла. Казала матері, що виділа у сні чорта, який кликав її, казав, щоби йшла за ним, що добре буде, серце не буде боліти» [Сенько 2003, с. 182]. Дівчині вдається уникнути смерті внаслідок втручання матері й виходу з несвідомого стану – зі сну-марення. З точки зору психоаналізу, бувальщина моделює сценарій одержимості людини деструктивним змістом несвідомого, негативним Анімусом, який проектується на образ чорта й штовхає дівчину до самогубства. У момент одержимості архетипом несвідомого свідомість не здатна керувати тілом, що й відображає сюжет народної оповіді – дівчина, перебуваючи у стані сну, йде в ліс і пробуджується (повертається до свідомості), почувши голос матері.

В іншій бувальщині описується експеримент із вдаванням самогубством через повішення, який здійснює занадто допитливий студент, щоб з'ясувати, чи справді повісельники перед смертю бачать чортів. Хлопець разом з товаришем дізнається від старожилів, що чорта можна побачити вночі, якщо «вилізти самому на під, узяти стебло житньої соломи, зав'язати довкола шиї, ніби вішатися хоче чоловік, і тоді покажеться чорт, буде в долоні плескати: «Сесь наш! Сесь наш!»» [Сенько 2003, с. 182]. Хлопці вирішують перевірити, чи це правда. Один з них одягнув петлю на шию, а інший потягнув за мотузку, «та як увидів, що його товариш зблід, нараз пустив мотуз. Відразу зняв за силку з шиї, оби цімбор вдихнув воздуха. Коли той прийшов до тями, то розповів: «Коли ти потягнув за мотуз, то показалися чорти. Скакали по мотузіві і гойкали: «Ура! Зараз буде наш!» А один був із вилами та замахнувся ними, оби мені очі виколоти!»» [Сенько 2003, с. 182]. Таким чином, бувальщина застерігає потенційних самогубців перед наслідками, які чекають на них у разі дострокового переривання життя. Чорти постають метафоричним уособленням деструктивних думок, які руйнують цілісність особистості, а їх агресивні дії стосовно людини символічно увиразнюють неминучість розплати за скоєний самогубцем гріх.

Подібним до повісельника в народних віруваннях постає потопельник. Хоча «до утопленика не застосовують таких строгих заходів, як до повісельника, бо він рідко трапляється, та й встановити важко, чи він добровільно або випадково утопився. Котрий сам утопився, сприймається так само, як повісельник. Утопленик викликає великий дощ і бурі, аж поки не знайдуть його і не витягнуть з води» [Потушняк 1941а, с. 31]. Очевидно, грози, бурі, дощ є метафоричною реакцією водної стихії на її осквернення насильницькою смертю. Як відомо, вода в ритуалах використовується з очисною метою, має зцілюючі властивості, є джерелом життя. Але коли в ній топиться людина, семантика цієї стихії трансформується на протилежну, вона стає передумовою смерті. Така функціональна видозміна символічно викликає спротив водної стихії, що проявляється в бурях та грозах. Хоронять потопельника «як звичайно, але коли везуть його в село, дзвонять, як проти бурі, аби не приходив на готар» [Потушняк 1941, с. 31].

Уявлення про об'єктивацію душі утопленика у світі живих подібні до тих, що пов'язані з душею повісельника, однак колір шкіри потопельника у записах Ф. Потушняка – чорний («З'являється в своїй іпостасі – лице чорне, страшне, очі як вугілля» [Потушняк 1941а, с. 31]), у В. Гнатюка – і білий, і чорний («Виглядає весь білий» [Гнатюк 2000, с. 218], «Потопельник виглядає як звичайний чоловік, лише чорний, як вугіль, та має дуже довгий волос» [Гнатюк 2000, с. 219]). І чорний, і білий кольори асоціювалися зі смертю, сприймалися як символи потойбіччя, пов'язані з поховальною обрядовістю.

Потопельник, згідно із народними віруваннями Закарпаття, зафіксованими Ф. Потушняком, з'являється на місці своєї смерті, лякає живих і може втопити необачного: «Утопленик лякає на місці, де втопив себе. Кого зловить, того утопить або задушить. Він найбільше сильний під час слабого місяця. Ходить над берегом і виє страшними голосами, або кричить людським голосом, щоб хтось до нього озвався. У певний час затягає також у воду» [Потушняк 1941а, с. 31]. Подібні народні уявлення були записані В. Шухевичем на Івано-Франківщині: «Потопельник виходить вночі і сушиться проти місяця; йому невільно в іншу пору виходити з води [...] Він сидить на тому місці, де утопився доти, аж другий там утопиться; аж тоді іде душа його до Бога на розправу» [Шухевич 2018, с. 1104]. Саме тому в багатьох народних бувальщинах звучить мотив: потопельник намагається затягнути свою жертву під воду. Зокрема, на Закарпатті І. Сенько зафіксував дві бувальщини про утоплених жінок, які показувалися людям, прагнучи пробудити в них цікавість, хотіли змусити їх підійти до води. В одній з народних оповідей людині вдається уникнути смерті, в іншій – ні. «То було на самий обід [...] А я йшла на воду на ріку. Позераю: жона висока, довгасте лице, а волосся до землі. Чесалася, а волосся із гребінця метала у воду. Я напудилася, бо там люди топилися [...] Я – тікати. Обзирнулася – а вона у воду скочила, аж габа (хвиля – О.Т.) у берег ударила» [Сенько 2003, с. 212]. Оскільки волосся символізує думки, тож кинуті потопельницею у воду волоски метафорично відображають зв'язок її помислів з водою, з її прагненням утопити когось. Водночас це символічне попередження для оповідачки, що вона теж може опинитися у воді, як волоски з гребінця утоплениці. Справжню сутність дивної жінки у бувальщині окреслює сусідка, якій оповідачка розповіла про свою пригоду. Вона переконана, що то була «потопельниця. Може, і Ганька» [Сенько 2003, с. 212], й наголошує на небезпеці подібних зустрічей: усе могло закінчитися дуже сумно: «Добре, що ти втекла, бо ланц би тобі на ногу верла та затягнула у ріку» [Сенько 2003, с. 212]. Ще один імовірний атрибут потопельниці в цій бувальщині – ланцюг, який є символічною трансформацією вудочки, котрою рибалки ловили рибу. Але тут замість рибалки – утопленик, а замість риби – жива людина.

В іншій бувальщині утоплениця, яка здатна проявляти протилежні емоції (то плаче, то сміється), затягує під воду парубка, який не вірив у посмертне

блукання душ по землі. «Кажуть старі люди, що в Лисичанці, де бовч (природна заглибина в гірській річці, придатна для купання – О.Т.), утопилася дівка. Та виділи її після того на камені коло бовча – то ревала, то сміялася. А один легінь, коли то чув, не вірив: «Та не може мертвий по землі ходити». Через якийсь час і його знайшли у тому бовчі – утопився. Майже хотів перевірити, чи правду люди кажуть, і та утоплениця затягла його у бовч» [Сенько 2003, с. 212]. Причиною смерті парубка стає його прагнення зрозуміти закони світу мертвих, побачити представника потойбіччя, що трактується бувальщиною як порушення табу й передбачає покарання – юнак сам перетворюється на потопельника, в існування якого не вірив (достеменно пізнаючи на власному досвіді його демонічну сутність).

В.Гнатюк наголосив на існуванні декількох табу, пов'язаних з образом потопельника, який, згідно з народними уявленнями, з'являвся під час кожного молодого місяця там, де утопився: «До нього не можна ні говорити, ні його зачіпати, ні кидати чим-небудь» [Гнатюк 2000, с. 218]. Водночас територія, по якій міг пересуватися потопельник, згідно з народними віруваннями українців, була обмежена: «За чоловіком має право бігти лиш так далеко від берега, як далеко розливається вода в повінь» [Гнатюк 2000, с. 218]. У такій спосіб окреслювався метафоричний зв'язок потопельника з водною стихією, символічно утверджувалася їх нерозривна єдність. Очевидно, саме тому похоронений потопельник почуватися «погано» у могилі, земля для нього є чужою стихією: він «нащивляє» своє тіло в гробі й жалісно голосить, просячи допомоги. Помагають йому частим освяченням могили. Тоді муки його зменшуються» [Потушняк 1941а, с. 31]. У процесі освячення використовувалася вода, тож такий магічний акт був «до вподоби» потопельникові – він знову символічно прилучався до стихії, частиною якої став унаслідок самогубства.

У кількох бувальщинах, зафіксованих на Закарпатті І. Сеньком, потопельника називають «лампеєм», він тут постає блукаючим духом, який прагне втопити необачну людину і у такій спосіб метафорично опинитися з нею в одній часопросторовій площині – між двома світами (світом живих і мертвих): «Лампей – то з потопельника. Коли хтось утопиться, то доти не має його душа спокою, доки когось другого на своє місце не затягне» [Сенько 2003, с. 192]. Інколи народна уява наділяла потопельника здатністю, випромінюючи з рук світло, блукати вночі вздовж водойми у пошуках жертви: «Та ходить по берегу Тиси та глядає, кого би найшов на березі. А світить перстом як свічкою. Не раз вночі виділи світло над Тисою. Казали, що то лампей ходить» [Сенько 2003, с. 192]. В іншій бувальщині територія, де може з'являтися потопельник, обмежена лише місцем його смерті: «Потопець не ходить берегом, він другого чоловіка, оби затягнути у воду, чекає на тому самому місці, де сам втопився. Тому там, де хтось утопився, не купалися» [Сенько 2003, с. 192].

Згідно з записами В. Шухевича, потопельник повторює фразу: «Тут було, тут нема» [Шухевич

2018, с. 1104], яка віщує про майбутнє утоплення людини. В одній із бувальщин, зафіксованих І. Сеньком на Закарпатті, оповідачка передбачає смерть свого односельчанина, почувши аналогічну формулу з боку ріки: «Мав бути, а не є'го! Мав бути, а не є'го!» [Сенько 2003, с. 192]. І в той самий момент жінка бачить односельчанина, який швидко біжить до води купатися, вона намагається попередити його про небезпеку, але марно. «Він її не послухав і побіг далі [...]. Жона чула голос «Мав бути, а не є'го!». Проїшло доста часу, а чоловік не вертається. А під Темником ішли люди в Перечин та увиділи, як чоловік утопився. Зайшов у малу воду, а там якби щось його за ноги потягнуло – упав і втопився. Доки прибігли до нього, доки витягнули, він уже не дихав» [Сенько 2003, с. 192]. У цій бувальщині не згадується, хто саме затягнув чоловіка під воду. Від давніх народних уявлень залишилася лише формула, яка тотожна формулі, зафіксованій В. Шухевичем, що й дає змогу з'ясувати, що демонічною істотою, яка втопила чоловіка, є саме потопельник.

Поширені також на Закарпатті бувальщини, у яких відбувається ототожнення потопельника і водяника: потопельник наділяється здатністю наганяти рибалкам рибу. В одній з народних оповідей чоловік «пішов рибу імняти, узяв із собою хлопчика. Лише сітку занурив – та повну риби набрав» [Сенько 2003, с. 191]. Коли хлопчик виніс рибу на берег і висипав біля вогнища, йому здалося, що риба сміється. Метафорично сміх риби – це насмішка потопельника, який у такий спосіб глузує над рибалкою. «Чоловік вийшов із води і йде до огня. А риба уся попри нього поскакала у воду. То потопець спершу рибу нагнав у сітку, а потому її забрав до себе у воду. Чоловік настрашився і більше рибу не імняв» [Сенько 2003, с. 191]. Таким чином, потопельник, на відміну від водяника, не дарує людині рибу, а лише прагне налякати рибалку, заманити його у такий спосіб до води, щоб утопити. Він не наділяється ніякими позитивними характеристиками. У цій бувальщині чоловік не бачить потопельника, а лише є втягненим у влаштовану невпокоєною душею гру.

В іншій народній оповіді, зафіксованій на Закарпатті, потопельник символічно попереджає рибалку про зустріч з ним і невдалу риболовлю: чоловік, зайшовши у воду із саком, уїймав колоду («кимачок»), яку спочатку хотів використати для підтримування вогню, але потім викинув, бо вирішив, що це дерево мокре й не горітиме: «Витяг кимачок. Каже сам до себе: «Віднесу в огень». Та подумав і каже: «Та то мокрою, буде лем тліти, а не горіти». І верг знову у воду» [Сенько 2003, с. 192]. Однак замість непотрібного куска дерева, йому у сак дивним чином потрапило багато риби (як з'ясується далі, її нагнав потопельник): «по воді якби хтось плеснув ломакою. Так роблять, коли рибу наганяють. І він витяг повний сак риби. Збираєся йти додому, а з води висунулася велика пелехата голова: «Чекай, будеме ділитися!» Чоловік шмарив рибу і пішов у село з нічим. І більше туди не ходив рибу імняти, оби його потопець не затягнув у воду» [Сенько 2003, с. 192]. Пелехата голова потопельника – це ще один атрибут, запозичений від образу водяника.

Однак потопельник, на відміну від водяника, може лише «нагнати» рибу, але вона йому не належить, уїяти її він не може, а тому прагне отримати частину здобичі від чоловіка, а разом з нею його жертвою має стати й сам рибалка. Метафорично – як мокре поліно не горітиме, так і риба, яку нагнав потопельник, людині не дістанеться.

Висновки. Отже, народні вірування про самогубців виникли внаслідок прагнення людини дистанціюватися від внутрішнього зла, від деструктивних думок, які викликали розпач, депресію, небажання жити. Як не парадоксально, але образи повісельника й потопельника, які побутують у фольклорі, мають конструктивне значення, оскільки легенди та бувальщини про їх позамогильне життя й митарства служать метафоричним застереженням для людей про недоцільність передчасної смерті. Народні оповіді про похоронні ритуали, яким піддається тіло самогубця, акцентують на жорстокості й зневазі соціуму до тіла покійника (забавання колу в серце, насипання до рота скла...), що теж певною мірою є застереженням для людей з неврівноваженою психікою. Страх перед можливістю стати жертвою самогубця об'єктивувався в прагненні живих відкупитися від нього символічним жертвоприношенням: люди, що проходили повз могилу самогубця кидали на неї якісь речі (грудку, камінь, галузку), так утворювався «наміт» (місце захоронення повісеника або потопельника, яке намагалися обминати, бо саме поблизу нього нібито могла з'явитися душа самогубця). Також у народних віруваннях та бувальщинах Закарпаття причетним до скоєння самогубства часто постає чорт, якого нещасний бачить у момент своєї смерті. Зокрема, частіше образ чорта з'являється в бувальщинах, пов'язаних із самогубством через повішення: він або підмовляє зневірену людину до переривання власного життя («Чорт підмовляє до самогубства» [Сенько 2003, с. 182], або показується перед смертю нещасного, коли той втрачає здатність дихати («Чорт і повішеники» [Сенько 2003, с. 182–183]). У цих двох бувальщинах чортові не вдається забрати душі своїх потенційних жертв: дівчину, яка в маренні-сні йде у ліс з мотузкою, зупиняє мати, а хлопця, який вирішив перевірити, чи справді чорти приходять по душу повісельника, рятує із зашморгу товариш. Поведінка нечистого окреслюється в бувальщинах по-різному: дівчині він обіцяє спокій і зменшення болю від нерозділеного кохання, а допитливого студента цілий гурт чортів збирається забрати до пекла й покарати. У бувальщинах, у яких замальовується позамогильне життя самогубців, на повісельника й потопельника проєктуються риси, притаманні образу чорта, – вони теж стають злими, демонічними істотами, котрі прагнуть позбавити життя іншу людину. Зокрема, частіше в народних оповідях таке прагнення приписується потопельникові, який намагається заманити необережну людину у воду й втопити її («Потопельниця» [Сенько 2003, с. 212–213]). Інколи потопельник використовує магічну формулу «Мав бути, та нема його», за допомогою якої метафорично попереджає про свій

намір забрати людське життя. Водночас жертва не чує голосу потопельника, а застереження отримує інша людина, яка, однак, не здатна зупинити нещасного («Як чоловік утопився» [Сенько 2003, с. 212]). У бувальщинах, у яких рибалці, дивним чином вдається упіймати багато риби завдяки допомозі невидимого помічника, уподібнюються образи потопельника та водяника («Потопець і риба» [Сенько 2003, с. 191–192]). Якщо ж водяник у деяких

народних оповідях справді допомагає рибалкам, потопельник має інший намір – він прагне втопити необачного. Таким чином, народні оповіді про самогубців окреслюють невтішну перспективу для тих, хто мав намір скоїти самогубство, акцентують на одержимості такої людини чортом (мовою психоаналізу – деструктивним змістом колективного несвідомого) й, очевидно, мають певний психотерапевтичний ефект.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Л. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. Москва: Издательство «Индрик», 2000. 432 с.
2. Гнатюк В. Нарис української міфології [підгот. та опрацюв. тексту, вступ. ст. і примітки Романа Кирчіва]. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. 264 с.
3. Зеленин Д. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки. [Вступ. ст. Н.И. Толстого: подготовка текста, коммент., указат. Е.Е. Левкиевской]. Москва: Издательство «Индрик», 1995. 432 с.
4. Керлот Хуан Эдуардо. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ. Москва: «REFL-book», 1994. 608 с.
5. Парсамов С. Демонологія водної стихії у східнослов'янських та угро-фінських народів: досвід порівняльно-історичного дослідження: автореферат дисертації на здобуття наук. ст. доктора історичних наук: 07.00.07 «Етнологія». Київ, 1996. 38 с.
6. Потушняк Ф. Самоубійць в народномъ вѣрованію. *Литературна недѣля*. Рочник I. Ч. 3. Унгварь, 1941. С. 21–22.
7. Потушняк Ф. Самоубійць в народномъ вѣрованію. *Литературна недѣля*. Рочник I. Ч. 4. Унгварь, 1941. С. 31–32.
8. Світлик П. Народні повір'я, ворожки, примовки і обичаї села Імстичова – Бер. Верховина. *Подкарпатська Русь*. 1929. № 4. С. 86–91.
9. Франц М.-Л. фон. Феномены Тени и зла в волшебных сказках [перевод с англ. В.Мершавки]. Москва: Независимая фирма «Класс», 2010. 360 с.
10. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т.1.: [Верования и поверия. Загадки и пословицы. Колдовство] изд. под наблюдением П.А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург, 1872. 224 с.
11. Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах (Репринтне видання 1899–1908 рр). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
12. Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записках Івана Сенька [Запис та підготовка текстів, упорядкування, передмова, примітки та словник – Іван Михайлович Сенько]. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. 368 с.

REFERENCES

1. Vinogradova L. (2000) Narodnaya demonologiya i mifo-ritualnaya traditsiya slavyan [Folk Demonology and Mytho-Ritual Tradition of Slavs]. Moskva: Izdatelstvo «Indrik». 432 s. [in Russian].
2. Hnatiuk V. Narys ukraïnskoï mifologii [Sketch of Ukrainian Mythology] [pidhot. ta opratsiuv. tekstu, vstup. st. i prymitky Romana Kyrchiva]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2000. 264 s. [in Ukrainian].
3. Zelenin D. (1995) Izbrannyye trudy i ocherki russkoy mifologii: Umershie neestestvennoy smertyu i rusalki [Selected Works. Sketches of Russian Mythology. Those Who Dies in Unnatural Way and Rusalkas]. [Vstup. st. N.I. Tolstogo: podgotovka teksta, komment., ukazat. E.E. Levkievskoy]. Moskva: Izdatelstvo «Indrik». 432 s. [in Russian].
4. Kerlot Huan Eduardo (1994). Slovar simvolov. Mifologiya. Magiya. Psihoanaliz. [Dictionary of Symbols. Mythology. Magic, Psychoanalysis]. Moskva: «REFL-book». 608 s. [in Russian].
5. Parsamov S. (1996) Demonologhiia vodnoi stykhii u skhidnoslovianskykh ta uhro-finskykh narodiv: dosvid porivniialno-istorychnoho doslidzhennia [The Demonology of Water Element by The East-Slav and Finno-Ugrian Peoples: the Experiment of Comparative-Historical Study]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia nauk. st. doktora istorychnykh nauk: 07.00.07 «Etnologhiia». Kyiv. 38 s. [in Ukrainian].
6. Potushniak F. (1941) Samoubiici v narodnomu virovanni [Suicides in Folk Beliefs]. *Literaturna nedilia*. Rochnyk I. Ch. 3. Ungvar. S. 21–22 [in Ukrainian].
7. Potushniak F. (1941a) Samoubiici v narodnomu virovanni [Suicides in Folk Beliefs]. *Literaturna nedilia*. Rochnyk I. Ch. 4. Ungvar. S 31–32 [in Ukrainian].
8. Svitlyk P. (1929) Narodni poviria, vorozhky, prymovky i obychai sela Imstychova – Ber. Verkhovyna [Folk Beliefs, Divinations and Customs of the Village of Imstychiv – Ber. Verkhovyna]. *Podkarpatska Rus*. № 4. S. 86–91 [in Ukrainian].

9. Frants M.-L. fon. (2010) Fenomeny i Teni i zla v volshebnyh skazkah [Shadow and Evil in Fairy Tales] [perevod s angl. V. Mershavki]. Moskva: Nezavisimaya firma «Klass». 360 s. [in Russian].
10. Chubinskiy P. (1872) Trudy i etnograficheskoy-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray [Works of Ethnographical and Statistic Expedition to the Western-Russian Land]. T. 1: Verovaniya i poveriya. Zagadki i poslovitsy. Koldovstvo. [Beliefs. Riddles and proverbs. Magic] / izd. Pod. nablyudeniem P.A. Giltebrandta. Sankt-Peterburg. 224 s. [in Russian].
11. Shukhevych V. (2018) Hutsulshchyna: v 5 chastynakh [Hutsulshchyna: in 5 volumes] (Reprintne vydannya 1899–1908 rr). Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. 1218 s. [in Ukrainian].
12. Yak to davno bulo: Lehendy, perekazy, buvalshchyny, bylytsi ta prytchi Zakarpattya u zapysakh Ivana Senka [How Long Ago Was It: Legends, Retellings, Stories, Fables and Parables of the Transcarpathia in Ivan Senko's Notes] (2003) [Zapys ta pidhotovka tekstiv, uporiadkuvannya, peredmova, prymitky ta slovnyk – Ivan Mykhailovych Senko]. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia». 368 s. [in Ukrainian].

CONCEPTION OF SOUL OF SUICIDES IN THE UKRAINIAN FOLKLORE OF THE TRANSCARPATIA: ETNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT

Abstract. Aim of the article is to conceptualize ethno-psychological features of the images of a hangman and a drowned man in the Ukrainian folklore of the Transcarpathia: to consider the rituals and prejudice connected with them, and to study the plots of stories the personages of which contacted with the suicides, or who prematurely finished their lives/made assassination attempt. Folk beliefs of the suicides appeared as a result of the people's desire to distance themselves from inner evil, destructive thoughts which caused despair, depression, unwillingness to live. The images of a hangman and a drowned man, which can be seen in folklore have constructive meaning because legends and stories about their afterlives are metaphorical warning of inexpedience of untimely death to people. Folk stories about funeral rituals emphasize cruelty and disrespect of society to the body of a dead (driving a stake through the heart, hanging by the legs, filling the mouth with broken glass...), to some extent it is also warning to people with the unstable psyche. The artificiality of suicide is described with the help of stories about the negative reaction of nature elements, which were desecrated with the murder. A hangman desecrated air – and a strong wind began to blow, which metaphorically dispersed death, purified the air clear from the energy of committed crime. Drowned man desecrated water – storms and heavy rains appeared which symbolically depicted the protest of the water element, its desire to purify from evil energy of the death. Folk stories connect the suicide with the influence of demonic power on a person. From the point of view of psychoanalysis, it is caused by the fission of consciousness of an individual, the influence of dark alter-ego on a person which controls the actions of consciousness («Ego»). In folk stories, a devil is the personification of destructive thoughts, which make an individual commit suicide. In particular, the image of a devil appears in stories connected with suicide especially hanging: he instigates a disillusioned person to finish the life («A Devil Instigates to Suicide»), or appears before the death when the man loses the ability to breathe («A Devil and Hangmen»). In old stories where afterlife of the suicides described, specific features of the image of a devil are projected to a hangman and a drowned man – they also become evil, demonic creatures who want to take someone's life. In folk stories, such a desire often is typical to a drowned man, who tries to entice a careless person into the water and drown her/him («The Drowned Maiden»). Sometimes a drowned man uses a magic formula «He has to be, but he is not», with the help of which metaphorically warns about his desire to take human life. At the same time, a victim does not hear the voice, but another person gets a warning who cannot stop unlucky one («How a Man Drowned»). Stories about a fisherman who catches a lot of fish in a strange way with the help of an invisible assistant show the images of a drowned man or a merman. («A Drowned Man and Fish»). However, unlike a merman, a drowned man has no intention to help the fisherman, he wants to drown him. Thus, folk stories about the suicides draw disappointing prospects for those who wanted to make an assassination attempt. It was emphasized that such a person is obsessed with a devil (from the point of view of psychoanalysis – destructive content of collective unconscious) and it evidently has a certain psycho-therapeutic effect.

Keywords: stories, demonology, soul, images of suicides, psychoanalysis, ritual, death, folklore of Transcarpathia, devil.

© Тиховська О., 2020 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid/0000-0003-4663-5960>

КОМЕНТАР ДО СЦЕНИ У СВІТЛИЦІ КУЛІШЕВОГО РОМАНУ «ЧОРНА РАДА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 821.161.2-31Куліш7Чорн.

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).432–438

Федорук О. Коментар до сцени у світлиці Кулішевого роману «Чорна рада»; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано фольклорні та історичні джерела, які П. Куліш використав у розділі 3 (сцена у світлиці) історичного роману «Чорна рада: Хроніка 1663 року». Зроблено джерелознавчий коментар до сцени, який є репрезентативним для майбутнього критичного видання роману в Повному зібранні творів письменника. Коментар виявляє лектуру письменника і дає змогу глибше проникнути у творчий процес. До розгляду залучено первісні (1845–1846) та остаточні (1857) редакції української та російської версій «Чорної ради». Використано архівні матеріали (їх опубліковано вперше) – Кулішеві нотатки, зроблені в першій половині 1840-х рр. на хуторі Мотронівці (де мешкала майбутня дружина Куліша) та в с. Мартинівці (де були маєтності М. Білозерського, її двоюрідного брата) Борзнянського повіту Чернігівської губернії – «Заметки о малороссийских обычаях, верованиях, одеждах, утвари, на-стойках и пр.». Ці нотатки автор продуктивно використав при написанні названої сцени. Описи звичаю прийняття гостей і трапези козацької старшини в первісних редакціях обох різномовних версіях роману були прописані розлогіше, ніж в остаточних текстах. У цих редакціях детальніше йдеться про страви і наливки, як їх подають і як споживають, як відбувалася гостина загалом. Ранні редакції містять й авторський коментар до тексту, у якому письменник навів, місцями дослівно, матеріал із «Заметок...». Цей текст частково перейшов і до остаточної редакції твору. Прописуючи сцену у світлиці, автор звернув увагу на символічну деталь Череваневого помешкання – сволок, і цей текст змодифікував у різних версіях і редакціях. Авторський коментар до символіки сволока міститься в романі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад». У статті також розкрито джерела окремих народнопісенних висловів, наявних у цьому розділі (відомі в записках Куліша та його сучасників – М. Максимовича, З. Доленти-Ходаковського, А. Метлинського). Виявлено джерела низки історичних приміток автора, якими він спорядив первісну редакцію «Чорної ради» (фамільний архів Кулішевого знайомого М. Ханенка, праця історика М. Маркевича).

Ключові слова: коментар, авторські примітки, фольклорні та історичні джерела, редакція тексту, первісний текст.

Постановка проблеми. Під час підготовки майбутнього критичного видання Кулішевого роману «Чорна рада» неодмінно постає проблема наукового коментаря. Перед коментатором стоять різнопланові завдання: з'ясувати історичні та фольклорні джерела роману; виявити спектр інтертекстуальних запозичень від прямих цитат чужих літературних текстів до інтелектуальної «гри» автора з читачем шляхом алюзій, ремінісценцій тощо; розшифрувати автобіографічні вкраплення в сюжет твору. Зрозуміло, що така праця спиратиметься на чималий доробок попередників – Л. Окішшевича, Є. Кирилюка, О. Дорошкевича, В. Петрова, Є. Нахліка, В. Івашківа, М. Назаренка та інших. Проте обсяг твору, його різнобічна смислова наповненість передбачає далеко непросте вирішення цієї проблеми. Якщо брати найвищу наукову планку, то доведеться коментувати не тільки український роман, а й російський, і не тільки остаточний текст, а й різні проміжні редакції, зокрема найперші, опубліковані в 1845–1846 рр. у журналах «Современник» і «Москвитянин». Властиво, це завдання для амбітного академічного проєкту «Повного зібрання творів» Куліша, що його реалізує Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та видавництво Критика.

Аналіз досліджень. Коментар як жанр наукового дослідження та ділянка текстологічних студій, на жаль, не є популярним в українській науці. У 1990–2000-х роках цей жанр успішно розвивав В. Дудко. У кулішезнавстві, утім, лише поодинокі праці, передусім Є. Нахліка і В. Івашкова,

присвячені поглибленому коментуванню художніх творів Куліша.

Мета статті. У статті на прикладі сцени у світлиці, що становить розділ 3 фінального тексту, покажемо, наскільки проблематичним є коментування «Чорної ради», і які завдання стоять перед коментатором.

У цьому дослідженні вжито **методику** джерелознавства з використанням евристичного, критичного та порівняльного **методів**.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, пишучи роман, Куліш студіював історичні джерела, які використав у тексті. У редакційній нотатці, що супроводжує публікацію в «Современнике» (1846) фрагмента «Чорної ради» – «Киевские богомольцы в XVII веке», письменник (без сумніву, а саме він є її автором) декларує принцип історичної науковості при написанні роману: «Автор смотрит на дело романиста серьезно и для своих рассказов изучает исторические источники и памятники так же прилежно, как бы и для самой истории Украины. Поэтому изображенная здесь картина хотя представлена и в драматической форме, но основана на строгом изучении старины украинской» [Кулеш 1846, с. 62].

Інший тип джерел, якими щедро насичений текст, – це фольклорні: розмаїті легенди, перекази, народні пісні, прислів'я і приказки. Письменник інкорпорує в текст власні фольклорні записи, а також записи, отримані від різних осіб. Ось, наприклад, він листовно звертається до І. Срезневського (13 березня 1846 р.): «В третьей книжке первой части

“Зап<орожской> Ст<арины>” на стр. 151 Вы говорите, что о бороте Сагайдачного есть предание. Покорнейше прошу сообщить мне оно. Я теперь пишу роман, в котором оно нашло бы себе приличное место». І трохи далі: «Да не знаете ли еще чего-нибудь о Самке, Васюте и Бруховецком? Не знаете ли какого-нибудь предания или песни? Вот была бы для меня драгоценная находка!» [Куліш 2005, с. 49]. 6 лютого 1845 р. Куліш просить О. Ханенка описати місцевість, де, за первісним задумом, мала відбуватися дія роману, і повідомити якісь цікаві перекази, пов'язані з цією топонімією: «Я теперь пишу исторический роман, которого действие простирается от Батурина до Борзны, Нежина, Переяслава и Зинькова. Если будете иметь случай побывать в Зинькове, то покорнейше прошу дать мне понятие о местоположении этого города. Кроме того прошу Вас написать мне, как можно проехать проселочными дорогами из Батурина в Зиньков. Если на этом пути знаете какие-нибудь замечательные местоположением, именами или преданиями места, то потрудитесь описать мне их подробно» [Куліш 2005, с. 47].

Первісна редакція російської версії роману (відома лише з публікацій 1840-х рр.) містить багато посторінкових і кінцевих приміток. Вони – це своєрідний автокоментар до тексту, який, зокрема, свідчить про велику кількість джерел, використаних при написанні твору. Коментар дослідника до такого авторського коментаря – це ще одна присутня проблема, бо зазвичай Кулішів автокоментар не так вказує на джерело відомостей, як містить додаткову інформацію, яка апелює до тексту роману і яку треба теж з'ясувати й верифікувати.

Водночас Кулішів автокоментар дає поштовх, окреслює напрямки, у якому слід провадити розшуки. Первісний російський текст, до якого складено примітки, у перебігу опрацювання твору повсякчас змінювався, не раз до невпізнаності. В українській версії, створеній 1846 р., він то місцями дублюється симетричним переказом, то за змістом цілком відрізняється. У зв'язку з арештом у справі Кирило-Мефодіївського братства публікація обох версій роману відтермінувалася на десять років, аж до 1857 р., і протягом усього того часу письменник продовжує їх редагувати, так що вони текстуально все більше віддалилися від первісних редакцій. Сцена у світлиці прикметно виявляє динаміку змін в обох версіях тексту, їх взаємопов'язаність і той факт, як ці зміни відображаються в науковому коментарі.

Названий фрагмент роману опубліковано під назвою «Козацкие пань» в журналі «Москвитянин» (1846, № 1). 24 листопада 1845 р., надсилаючи текст редактору М. Погодіну, автор висловився про те, що його написано на основі докладного вивчення старовини, а всі супровідні примітки просив зберегти в цілості: «посылаю Вам отрывок из моего романа, замечательный в том отношении, что представляет картину старинных украинских обычаев, основанную на прилежном изучении старины. Покорнейше прошу Вас не выпускать ни одного примечания. Пусть меня упрекают в педантизме, но я имею свои

резоны» [Куліш 2005, с. 59–60].

Сцена зображує трапезу в Череваневій світлиці. Опис застілля – це організуючий чинник композиції. Сцена цілком статична, дії немає – автор використовує її для діалогів, які «працюють» на розгортання сюжету й несуть у собі інтригу. Головна тема тут – заручини Лесі Череванівни й Петра Шраменка, які влаштували їхні батьки – Черевань та Шрам, а Лесина мати – Меланія Череваниха – ці заручини розладнала. Інтрига полягає в тому, що матір має на оці іншого нареченого – гетьмана Сомка, з яким уже є домовленість. Петро, який палко закохався в дівчину, згодом робить геройський вчинок попри те, що вона не його суджена, а гетьмана, – наражаючись на смертельну небезпеку, він визволяє її від рук запорожця Кирила Тура. У Петровому коханні та відмові Лесиної матері автобіографічна основа: письменник спроектує на персонажів свої почуття до Лесі Білозерської, майбутньої дружини, і трансформує в основу сюжету роману той факт, що Мотрона Білозерська, її матір, спершу також стала на заваді його одруженню [див. Федорук 2019, с. 307–308]. Сцена органічно вплетена в сюжетну канву, проте вона становить інтерес і поза його контекстом, що Куліш був відзначив, надсилаючи її Погодіну для публікації як «фотографічну» знімку побуту і звичаїв козацької верхівки. (Щоправда, тут ішлося тільки про демократичну частину цієї верхівки, що не втратила органічного зв'язку з народом, позаяк інший персонаж – Матвій Гвинтовка, виразник «запанілого» козацтва, набув інших звичок, які уже не мали нічого спільного зі старосвітським побутом Череваня, і їх автор добре показав в аналогічній сцені трапези у Гвинтовчиному домі.) У цьому плані сцена у світлиці є самодостатня і художньо викінчена.

Розділ починається з опису світлиці – доволі типової, як пише автор, і для нового часу: «Світлиця <...> така ж, як і тепер буває в якого заможного козака (що ще то за луччих часів дід або батько збудовав)» [Куліш 1857, с. 37]. Другим реченням, перед тим, як змалювати облаштування світлиці, Куліш звертає увагу читача на таку невід'ємну для кожного помешкання деталь, як сволок: «Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; і слова з Святого Письма вирізані; вирізано і хто світлицю збудовав, і якого року» [Куліш 1857, с. 37–38]. Просторе тлумачення сволока, його символічного значення в домі і знакового для збереження рідинної пам'яті міститься в першому історичному романі Куліша – «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843). Тут описові сволока відведено кілька сторінок: «прежде всего я укажу вам на одну древность <...> Это – дубовый почерневший сволок, переживший уже три дома, – единственный предмет, который сотник Чарныш при перестройке оставил неприкосновенным» [Куліш 1843, с. 89]. Звичай карбувати сволок в Україні зведено з давніх-давен, і на цьому автор наголошує: «Надо заметить, для тех, кому это неизвестно, что в Малороссии с незапамятных времен ведется обычай записывать резьбою на сволоке время построения дома, имя

хозяина, любимый текст из Священного Писания, а иногда и какое-нибудь важное современное происшествие, на память внукам. На середине сволока, между надписью, вырезывается обыкновенно крест с *копием* и *тростию*. А как сволок меньше всего подвержен влиянию погоды, то хозяева при перестройке дома употребляют старые сволока и передают их с разными надписями в потомство как верные памятники старины» [Кулиш 1843, с. 89–90].

Що саме вирізьблено на сволоку у Череваневій світлиці, довідуємося з остаточного тексту російської версії «Чорної ради»: «Сволок в ней был дубовой с резьбою и надписями, из которых одна была – текст из Псалтири: *Аще не Господь созиждетъ домъ, всуе трудится зиждущій; аще не Господь сохранитъ градъ, всуе бодрствуетъ стрегій* [Пс. 126. – О.Ф.]; а другая гласила потомству, что такого-то року (т. е. году) создася дом сей благочестивым рабом божиим, войсковым хорунжим Михайлом Череванем» [Кулиш 1857, с. 29]. Варто відзначити, що цей текст у російській версії постав на фінальній стадії опрацювання твору, десь у 1856–1857 рр. У первісному російському тексті про сволок у Череваневій світлиці взагалі не йдеться, – ця деталь з'явилася щойно в українському тексті цього розділу, створеному навесні 1846 р.

Назви страв і наливков, як їх подають і як споживають, як відбувалося прийняття загалом – ці описи звичаїв у первісних редакціях обох різномовних версіях роману були прописані набагато розлогіше, ніж в остаточних текстах. Опрацюючи обидві версії, автор, зокрема, прибрав докладні примітки в первісній російській редакції. Описи звичаїв під час трапези мали реальне підґрунтя, базоване на власних спостереженнях Куліша, його фольклорних записах та читацькій лектурі. Одне з таких свідчень вдалося розшукати в архіві серед Кулішевих матеріалів: «Заметки о малороссийских обычаях, верованиях, одеждах, утвари, настойках и пр.» Це власноручні записи автора, зроблені в хуторі Мотронівці та селі Мартинівці десь у 1843–1844 рр. під час відвідин хутора Білозерських. Ось уривок, який безпосередньо стосується сцени у світлиці:

«Когда гости соберутся на обеде и нужно пить водку, то к этому можно приступить не прежде, как пока войдет в хату хозяйка, которая обыкновенно хлопочет где-нибудь на кухне. – “Пора би і по чарці, – говорит хозяин, – да старбі нема в хаті”. Наконец хозяйка входит. – “А що, стара? пора по чарці пить”. Тогда уже выпивает сам хозяин, подносит хозяйке, а потом и всем гостям. Хозяйка наблюдает тоже правило в отношении к хозяину: пока не войдет в хату хозяйка, нельзя потчивать гостей. – Гостей потчивают сперва *на тацях*, т. е. на подносах, и тогда хозяин выпивает одну рюмку, поднеши всем гостям, а потом обносит одною чарочкою всех присутствующих, держа ее в руке, от чего эта круговая чарка и называется *ручковою*. В таком случае гость отводит руку хозяина с словом: *призвольтеса!* и хозяин непременно должен немножко надпить из чарки перед каждым гостем, потом долить и поднести. Если хочет показать гостю свою особенную расположен-

ность, то выпивает перед ним (*до його*) до дна. Гости, выпивши, брызгают остатками в потолок, приговаривая (если это на свадьбе): “Щоб наші молодії так вибрикували!” Если ж на обыкновенном пиру, то: “Щоб наші діти так вибрикували!” или “Що ми так вибрикували здоровенькі!” Если хозяин или хозяйка упрасивают гостя выпить чарку до дна, то говорят: “Не оставляйте, бо на слъози!” Если жена не хочет, чтоб муж упился, то говорит: “Ти бо не допивай, щоб кучеряви діти були”.

После обеда садятся на полу в кружок, посредине ставят глек варенухи и до тех пор пьют, пока *доберутся до опенёк*, т. е. до ягод, изюму и пр., что кладется в варенуху. Эти опеньки разбирают по хусточкам те, у кого есть дома маленькие внуки или дети, остальные едят, и тем обед кончается. При прощаньи на пороге пьют ручковую, потом в сенях, потом в дворе под открытым небом, потом за воротами. (Мотроновка)» [Кулиш 1843–1844, арк. 2–2 зв.].

Наведений опис віддунюється в різних місцях ранньої редакції цього розділу («Козацкие пань»), його майже дослівно зацитовано у примітках. При першій згадці про тацю («на которой с козацким искусством намалеван был жид, дающий запорожцу пить горилку из бочонка») автор робить такий коментар: «*Таця* – доска, поднос. Если потчивали гостя *на тацях*, то потчивавший (эта должность не поручалась никогда слугам: она была весьма почетна в старину), поставивши на стол тацю, выпивал и сам одну чарку, при чем отвечал на приветствия гостей. Если ж хозяин или хозяйка подносили гостям чарку, держа ее в руке, то гость отводил от себя руку с чаркою и говорил: “Призвольтеса”. Потчивавший обязан был надпить из чарки больше или меньше, смотря по усердию к гостю, по своему полу, возрасту и привычкам, потом уже доливал и подносил гостю. “Призвольтеса”, повторялось непременно каждым гостем. Это называлось: *пить* до кого-нибудь (наприм<ер> говорили: “Я уже пив до пана сотника”, т. е. пил, потчивая пана сотника), а само потчиванье из руки называлось – *ручковая*» [Кулиш 1846, с. 86–87].

Після кількох реплік, спричинених докором Череванихи чоловікові («Славно ж и вы хозяйствуете, пышный мой пане! У кого ж се так водиться, щоб не позвавши хозяйки, потчивать гостей?») до її слів «в хате жена хозяйка и пани. Тут без нее ничто не начинается» Куліш подав ще одну розлогу примітку, яка майже слово в слово повторює текст мотронівського запису: «Когда соберутся к кому-нибудь гости и нужно пить водку, то, по обычаю, к этому можно приступить не прежде, как пока войдет в хату хозяйка, которая обыкновенно хлопочет где-нибудь на кухне. – “Пора б і по чарці, – говорит хозяин, – да старбі нема в хаті”. Наконец *стара* является. “А що, стара? пора по чарці пить?” Тогда уже выпивает сперва сам хозяин, подносит хозяйке, а потом и всем гостям. Хозяйка наблюдает то же правило в отношении к хозяину: пока не войдет в хату хозяйка, нельзя потчивать гостей» [Кулиш 1846, с. 94].

Докір Череванихи міститься лише в тексті ранньої російській редакції – його вже немає ні в тексті ранньої української редакції, ні в остаточному російському тексті.

Натомість в усіх текстах – первісному й остаточному, українському й російському – є вигук Череваня: «Щоб наші діти отак вибрикували!» [Куліш 1857, с. 45] (і цей вигук повторюється навіть двічі; за другим разом: «А діти наші нехай отак вибрикують!» [Куліш 1857, с. 52]), коли він вихлюпнув решти настоянки із кубка у стелю. Як бачимо, цей вислів також запозичено з цитованого запису.

В остаточних українському та російському текстах сцена у світлиці зображувала лише чаркування, а що була й трапеза – про це свідчить коротка фраза: «послі вечери зараз порозходились на спочинок» [Куліш 1857, с. 52]. Натомість у перших редакціях обох версій опис вечері зайняв пару сторінок: Черевань пустився в широкі гастрономічні екскурси про вареники і наливки, які споживали гості. Нарешті господиня принесла варенуху, що означало завершення вечері:

«Появление варенухи было знаком, что вечера кончена, ибо этого напитка в старину не пили за столом. Все встали, помолились образам, поцеловались с хозяином и хозяйкою, и уселись в кружок на полу, где уже был разостлан ковер. В центре кружка поставлена была большая миска, обставленная кубками; хозяйка вылила в миску варенуху, и предложила собеседникам взять кубки, черпать и пить, кому сколько угодно. <...> Варенуху пили до тех пор, пока добрались до опенек, т. е. пока остались на дне; миски, только ягоды, груши, изюм и прочая. Тогда все это съели, и решили единодушно, что пора спать». Схожий текст має первісна українська редакція роману [Куліш 1846, арк. 31–31 зв.]. Порівнявши його з мотронівським записом, бачимо пряму залежність від нього.

Череваниха подала варенуху в глечку і, пригощаючи гостей, сказала приповідкою: «Маеш дочку, держи варенушку в глечку!» [Куліш 1846, арк. 31 зв.]. Цей текст Куліш також взяв зі своїх «Заметок о малороссийских обычаях...», із запису, зробленого в селі Мартинівці (де були маєтності Миколи Д. Білозерського, дворідного брата Олександри Білозерської, майбутньої дружини Куліша):

«Погреб у батюшки ніколи не замикався. Було панії гуляють-гуляють, а послі: «Ходім до батюшки». От і пішли. – «А що жінки! може волочкової?» Потягли до погребя. Він лізе в погреб і подає волочком паніям. А до матушки придуть: «Може в вас глечочок є?» – «Авжеж! маеш дочку, держи горілочку в глечку» (варенуху: в глечку білої не держали)» [Куліш 1843–1844, арк. 1 зв.].

У тексті роману персонажі не раз промовляють пісненими рядками. Народні пісні письменник цитує й у примітках, щоб свої міркування оперти на фольклорну основу. Наприклад, він пише: «...народ для поетических украшений ищет всегда того, что редко, необыкновенно, неповседневно: в одной песне представляется девушка, дарящая своего козака разного рода вещами, в том числе стрелами и луком:

Винесла лучок і стрілочок пучок:

На ж тобі, серденько, до білих ручок!

Есть еще несколько песен, в которых воспеваются лук, и все эти песни характера фантастического, все основаны на поэтических преувеличениях.

Цитату взято, найімовірніше, з пісні «Там недалечко од Сорочина / Дівка козаченька обморочила», відомої у зібранні Зоріана Доленги-Ходаковського, з котрим Куліш був обізнаний завдяки М. Максимовичеві. Тут є такі рядки (продовження цитованого початку): «Постоли зняла, чоботи дала, / І полюбила, ще й надарила: / Вивела коника да й осідлала, / Винесла шабельку да й прив'язала, / Винесла лучок, стрілочок пучок: “На ж тобі, серденько, до білих ручок!”; / Винесла хусточку, як леліточку: / “На ж тобі, серденько, про неділочку!”; / Винесла йому ще й кашук грошей: “На ж тобі, миленький, що ти хороший!”» [Дей 1974, с. 416]. Інший варіант – пісня «Коло млина, млина червона калина». У ній: «дівчина мила, що парня любила», «Вивела коника, да й осідлала, / Винесла сабельку, да й припоясала; / Да й винесла лучок і стрілочок пучок: “Се ж тобі, серденько, до біленьких ручок”. / Да винесла рибку і ще й хліба скибку: “Се ж тобі, серденько, вечера нашвидку...”». «Парень», що правда, тут був жонатий і мав двоє дітей [Чубинський 1874, с. 611–612]. Пісню опубліковано у «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» (1874) із рукописного збірника Куліша.

Пояснюючи для російського читача слово «пара» («отцы, бывало, выбирают им *пару*»), Куліш дав таке тлумачення: «Под словом *пара* в украинском языке разумеется иногда то, что значит *партия*, если говорят о женитьбе. Вот доказательство:

А я живу в Божій волі,

Не дав міні Господь долі.

А я живу в Божій карі,

Не дав мені Господь *пару*.

(Из народной песни)» [Куліш 1846, с. 96].

Це – заключні рядки з народної пісні «По садочку похожаю / Сама себе розважаю», яку письменник надрукував у «Записках о Южной Руси» (1857) в аранжуванні Андрія Маркевича [Куліш 2015, кн. 2, с. 181]. Інший варіант пісні – ширший – міститься у збірнику Амвросія Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854) [Метлинський, с. 56–57], і ще один – у згаданих «Трудах», запис Івана Новицького (назва пісні тут: «По садочку ходила / Сама собі говорила») [Чубинський 1874, с. 242].

У первісній російській редакції та остаточній українській для характеристики Лесі Череванівни вжито народнопоетичний вислів-порівняння: «У хаті в її як у віночку, хліб випечений як сонце! сама сидить як квіточка!» [Куліш 1857, с. 39]. Згодом Куліш опублікував цю фразу в «Записках о Южной Руси» у рубриці «Отдельные выражения малороссийских поселян», причому вона йшла на початку рубрики [Куліш 2015, кн. 1, с. 108].

Окрема група джерел, які фігурують в названій сцені, – історичні. Позаяк сцена здебільшого

побутова, їх тут не так багато в порівнянні з іншими розділами роману. Серед кількох історичних нотаток Куліш наводить таке свідчення, що стосується слова сагайдак (воно є в обох версіях роману):

«В 1744 году родственники жены Федора Ханенка, киевского обозного, предъявили претензии свои на некоторыя доставшиеся ему в приданом вещи, в числе которых упоминаются два лука, один: “сагайдак под серебром” а другой “сагайдак под серебром, вызолоченый, татарский”».

Як відомо, Куліш користувався фамільним архівом Ханенків, зав'язавши жваві епістолярні взаємини з найстаршим із трьох братів, правнуків генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка, – Олександром [Куліш 2005, с. 635]. У «Козацких панах» письменник декілька разів посилається на архів Ханенків, то наводючи переказ про те, як один із предків збив стрілою з лука кораблик на голові козачки, з якою потім одружився, то знову цитуючи духовний заповіт Федора Ханенка для підтвердження того, що на кораловому намисті чіпляли багато червонців. Федір Лаврентійович Ханенко (помер 1744 р.) – полковий обозний Київського полку, рідний дядько Миколи Даниловича. Його заповіт, з якого робив виписки Куліш, датовано 18 лютого 1744 р. [див. Модзалевский 2004, с. 46].

Найімовірніше, Куліш отримав від Ханенків і відомості про опис дому Федора Корецького, які використав у примітці, пов'язаній із тлумаченням слова каганець: «В описи дома Федора Корецького в селе Прирубках (Стародубовского уезда) 1760 года, вместе с медными подсвечниками записан, и каганец цитованый неболиший». Рідна сестра Федора Петровича Корецького, бунчукового товариша, Уляна була замужем за Миколою Даниловича Ханенка [Модзалевский 2004, с. 47; Модзалевский 1910, с. 443–444].

ЛІТЕРАТУРА

1. [Дей О.І.] Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упоряд., текстолог. інтерпретація і комент. О.І. Дея. Київ: Наукова думка, 1974. 782 с.
2. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 448 с.
3. Кулеш П. Киевские Богомольцы в XVII столетии. *Современник*. 1846. Т. XLI. № 1. С. 62–121; № 2. С. 177–225; № 3. С. 297–343.
4. Кулеш П. Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад. Киев, 1843. Часть 1. 206 с.
5. [Куліш П.] Заметки о малороссийских обычаях, верованиях, одеждах, утвари, настойках и пр. [1843–1844]. Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Ф. 3–5. Од. зб. 329. 10 арк.
6. [Куліш П.] Один день из жизни запорожца Кирила Тура. (Отрывок из неизданного романа П. Кулеша “Черная рада”). *Москвитянин*. 1846. Часть III. № 5. С. 3–32.
7. Куліш П. Черная рада: Хроника 1663 года. Москва, 1857. 253 с.
8. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. Т. I / Упоряд., комент. О. Федорук. 648 с.
9. Куліш П. Повне зібрання творів. Наукові праці; Публіцистика. Київ: Критика, 2015. Т. III / Упоряд., комент. В. Івашків. Кн. 1. 416 с.; Кн. 2. 384 с.
10. [Куліш П.] Чорна рада, або Нещаслива старосвіщина. Написав П. Куліш, року Божого 1846. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 18. Од. зб. 31. 155 арк.
11. Куліш П. Чорна рада: Хроніка 1663 року. Санкт-Петербург, 1857. 429 с.
12. [Метлинский А.] Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского. Киев, 1854. 464 с.

На жаль, це стільки, що наразі можна сказати про наведені описи з фамільних архівів козацької старшини. Кулішеві виписки з них ще не розшукані.

Більше інформації маємо з приводу такого вислову Череваня: «Вот вишневка! не серебрянными б кубками пить ее, а золотыми! Но золотые чарки водились только у старого гетмана» і авторського коментаря до нього: «В 1649 году, когда польские послы были у Хмельницкого в Переяславе, гетманша потчивала их и гетмана горелкою из золотых кубков» [Куліш 1846, с. 102]. У ранній українській редакції Череваневі слова подано в усіченій формі – без згадки про те, що золоті кубки мав лише гетьман: «От вишньовка, – каже Черевань, – не срібними, б кубками пить її, а золотими» [Куліш 1846, арк. 31]. Варто зазначити, що уже на засланні письменник закреслив більшу частину опису трапези разом із цим вигуком, і в остаточній українській та російській текстах він не увійшов. Попри те Кулішів поклик на історичний факт, що польських послів до Хмельницького гетьманша пригощала із золотих кубків, варто прокоментувати. Його взято з «Истории Малороссии» Миколи Маркевича, де про цю гостину сказано так: «Угощение послам было однако ж блестящее. Сама гетманша, по словам летописей, и польских, и наших, набивала для них и для гетмана трубки, украшенные драгоценными камнями, а горелку пили из золотых чаш» [Маркевич 1842, с. 226].

Висновки. Науковий коментар до сцени у світлиці, а ширше – до роману «Чорна рада» – дає змогу глибше проникнути у творчий процес письменника, відтворити його лектуру, якою він послуговувався, опрацьовуючи роман. Для повного висвітлення теми необхідно враховувати усі тексти української та російської версії роману, котрі дійшли до нашого часу.

13. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев; Санкт-Петербург: Изд-во ВИРД, 2004. Т. 5. Вып. 3. 77 с.
14. Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник. Киев, 1910. Т. 2. 746 с.
15. Маркевич Н. История Малороссии. Москва, 1842. Т. 1. 387 с.
16. Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. Київ: Критика, 2019. vi, 590 с.
17. [Чубинский П.П.] Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1874. Т. 5. 1209 с.

REFERENCES

1. [Dej O. I.] (1974) *Ukrainski narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolengy-Khodakovskogo* [Ukrainian Folk Songs Recorded by Zorian Dolenga-Khodakovskiy] / Uporiad., tekstoloh. interpretatsiia i koment. O.I. Deia. Kyiv: Naukova dumka. 782 s. [in Ukrainian].
2. Ivashkiv V. (2009) *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannioi tvorchosti Panteleimona Kulisha* [Artistic, Literary and Folkloristic Paradigm of Early Works by Panteleimon Kulish]. Lviv: LNU im. I. Franka. 448 s. [in Ukrainian].
3. Kulesh P. (1846) *Kiyevskiy Bogomoltsy v XVII stoletii* [Kiev Pilgrims in the 17th Century]. *Sovremennik*. T. 41. № 1–3 [in Russian].
4. Kulesh P. (1843) *Mykhailo Charnyshenko, ili Malorossiya vosiemdesiat liet nazad* [Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia Eighty Years Ago]. Kiyev. Chast 1. 206 s. [in Russian].
5. [Kulish P.] [1843–1844] *Zamietky o malorossiyskikh obychaiakh, vierovaniyakh, odiezhdakh, utvari, nastoikakh i pr.* [Notes on the Little Russian Customs, Beliefs, Clothes, Utensils, Tinctures, etc.]. *Naukovi arkhivni fondy rukopysiv i fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M.T. Rylyskoho NAN Ukrainy*. F. 3–5. Od. zb. 329. 10 ark. [in Russian and Ukrainian].
6. Kulish P. (1846) *Odin den iz zhyzni zaporozhtsa Kirila Tura. (Otryvok iz romana “Chornaya rada”)* [One Day of Cossack Cyril Tour Life]. *Moskvitianyn*. Chast III. № 5. S. 3–32 [in Russian].
7. Kulish P. (1857) *Chornaya rada: Khronika 1663 goda* [The Black Council]. Moskva. 253 s. [in Russian].
8. Kulish P. (2005) *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* [Complete Works]. Kyiv: Krytyka. T. 1 / Uporiad., koment. O. Fedoruk. 648 s. [in Ukrainian and Russian].
9. Kulish P. (2015) *Povne zibrannia tvoriv. Naukovi pratsi; Publitsystyka* [Complete Works]. Kyiv: Krytyka. T. 3 / Uporiad., koment V. Ivashkiv. Kn. 1. 416 s.; Kn. 2. 384 s. [in Ukrainian and Russian].
10. [Kulish P.] (1846) *Chorna rada, abo Neshchaslyva starosvishchyna. Napysav P. Kulish, roku Bozhoho 1846* [The Black Council]. *Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy*. F. 18. Od. zb. 31. 155 ark. [in Ukrainian].
11. Kulish P. (1857) *Chorna rada: Khronika 1663 roku* [The Black Council]. Sankt-Peterburg. 429 s. [in Ukrainian].
12. [Metlinskiy A.] (1854) *Narodnyye yuzhnorusskiye pesni* [Southern Russian Folk Songs]. *Izdaniye Amvroziya Metlinskogo*. Kiev. 464 s. [in Russian].
13. Modzalevskiy V.L. (2004) *Malorossiyskiy rodoslovnik* [Little Russian Genealogical Register]. Kiev; Sankt-Peterburg: Izd-vo VYRD. T. 5. Vyp. 3. 77 s. [in Russian].
14. Modzalevskiy V.L. (1910) *Malorossiyskii rodoslovnik* [Little Russian Genealogical Register]. Kiev. T. 2. 746 s. [in Russian].
15. Markevich N. (1842) *Istoriya Malorossii* [History of Little Russia]. Moskva. T. 1. 387 s. [in Russian].
16. Fedoruk O. (2019) *Roman Kulisha «Chorna rada»: Istoriia tekstu* [Kulish's “Chorna Rada”: A Textual History]. Kyiv: Krytyka. vi, 590 s. [in Ukrainian].
17. [Chubinski P.P.] (1874) *Trudy etnografichiesko-statistichieskoi ekspieditsii v Zapadno-russkii krai. Materialy i issliedovaniia, sobrannyye P.P. Chubinskim* [Works of the Ethnographic-Statistical Expedition to the West-Russian Region]. Sankt Peterburg. T. 5. 1209 s. [in Ukrainian].

THE COMMENTARY TO THE SCENE IN THE WAITING ROOM OF THE PANTELEIMON KULISH'S NOVEL «CHORNA RADA» («BLACK COUNCIL»).

Abstract. This paper deals with the original (1845–1846) and final (1857) texts of both Ukrainian and Russian versions of Kulish's novel *Chorna Rada: Khronika 1663 roku* [The Black Council: A Chronicle of the Year 1663]. The paper analyzes different folk and historical sources used in Chapter 3 (the scene in the waiting room) of *Chorna Rada*. Among these sources are Kulish's folk story collection («Zamietky o malorossiyskikh obychaiakh, vierovaniyakh, odiezhdakh, utvari, nastoikakh i pr.» [«Notes on the Little Russian Customs, Beliefs, Clothes, Utensils, Tinctures, etc.»]), which were recorded in approximately 1844–1845 in the hamlet Motronivka (here lived Kulish's future wife) and village Martynivka near Borzna (Chernihiv province), and this is being published in my paper for the first time. In the original texts of both Ukrainian and Russian versions the description of the meal of the Cossack officers were more detailed than in the final published text. The original Russian version of the novel, as opposite to final edition, has a lot of author's commentaries in which materials from the «Notes» reproduced word for word. In the waiting room scene Kulish particularly draws attention of the readers to the symbolic piece of the buildings in Ukrainian folk architecture – *svolok* (the central beam in the houses). The text about the *svolok* was modified in the different variants and versions of the novel. Author's comment about the *svolok* contains in the first novel of Kulish

Mykhailo Charnyshenko, ili Malorossiiia vosemdiesiat let nazad [Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia Eighty Years Ago] (1843). Some of Kulish's comments contain historical information from different sources, such as documents received from the famous Cossack family Khanenko or gleaned from the Mykola Markevych's book "History of Malorossia" (1842). In his novel Kulish cited many Ukrainian folk songs. In Chapter 3 he used the songs recorded/published by himself and by his contemporaries (Zorian Dolenga-Chodakowski, Mykhailo Maksymovych, Amvrosii Metlynskyi, Pavlo Chubynski). The study proposes representative commentary for future critical edition of the novel in the Complete Works of Kulish. Simultaneously, the commentary helps to reveal Kulish's reading and understand better the specific of creative process of the writer.

Keywords: «The Black Council», commentary, author's notes, folk and historical sources, textual history, textual version.

© Федорук О., 2020

Олесь Федорук – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу рукописних фондів і текстології, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ; <https://orcid.org/0000-0002-6202-541X>

Oles Fedoruk – Candidate of Philology, Senior Research Fellow at the Department of Manuscripts and Textual Studies, Taras Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv; <https://orcid.org/0000-0002-6202-541X>

LANGSTON HUGHES'S STYLE IN HIS STORY «ON THE ROAD»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.111'38:821.111(73).09 Хьюз

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).439–445

Федоряка Л., Ревенко В.. Langston Hughes's Style in His Story «On the Road»; кількість бібліографічних джерел – 12; мова англійська.

Abstract. Langston Hughes (1902–1967) is considered to be paradoxically one of the most ambiguous as well as understandable writers of the American «Harlem Renaissance». His short stories as a key genre of his literary paradigm brought him a world fame and he is remembered now thanks to the peculiar author's manner of writing. In this article the investigators deal with the problem of L. Hughes's individual style, – a criterion, which, indeed, made this literary man a wide popularity among his famous contemporaries and future generations of writers. This constituent part of his creative work deserves a separate deep and detailed analysis. The authors of this article make an attempt to trace the uniqueness of L. Hughes's style on the example of his well-known fragment «On the Road». As a result of the scientific work it was proved that the author widely used all stylistic levels – phonetics, lexicology, syntax and semantics. On the level of phonostylistics the author of the story widely uses alliteration, onomatopoeia, graphon and italicized words which are helpful to demonstrate natural phenomena and to portray the main hero. From the viewpoint of lexicology, L. Hughes's story is specific because the author prefers words of neutral and colloquial origin as he wants both to illustrate characterological features of Sargeant and to show the key addressee of the story. Here, we deal with the fact that L. Hughes wrote his fiction about ordinary people to be read by them, so, the choice of his word-stock is logical. Syntactically, the story «On the Road» is very representative as is considered to be suitable for realization the author's goal. L. Hughes uses many stylistic figures in this piece of prose. Elliptical and nominal sentences, detached and parallel constructions, inversion, anaphoric sentences, repetitions, enumerations serve to reveal the main hero's physical and psychological state. Means and devices depicting the imaginary background of the story are also presented in the text by the author. In this regard, L. Hughes uses epithets, similes, but they are frequently used in the laconic text of the story and create the image of winter and the destiny of the main hero. So, having explored stylistic peculiarities of the story «On the Road», the authors of this article came to conclusion that the author uses language media of all linguistic levels, he obtains the capacity to combine them in a comparatively short textual space, and this combinability leads to the birth of a particular, extra-ordinary style of the author. One should take into account that this non-traditional manner of Hughes's expressing thoughts also testifies about the fact that the usage of such style of writing is very powerful and appropriate to realize his global aim – to raise the racial problem, which was spread in America in the 30s, and which, moreover, L. Hughes was personally survived and, therefore, cordially sympathized himself. That's why, in this story L. Hughes declares himself not only as a brilliant linguist but and as a convinced fighter against racism in the USA also with the help of his unique style of writing.

Keywords: Langston Hughes, time of depression, racism, the Black, the White, language media, stylistic device, expressive means, author's style.

Setting the problem. Afro-American writers of the last century are not only outstanding but even phenomenal personalities, as they tried to realize their talent in many genres, demonstrated a strong desire for experimentation, neglected the language norms and standards of artistic expression. The results of their productive work in such a creative way is the birth of the unique aesthetic and literary system, in the context of which it is hardly possible to distinguish more or less talented figures. Such prominent masters as St. Brown and R. Frost, K. Chopin, E. Walker, etc. had their own style of writing which helped them in much not only to make a great contribution to further development of the American literary tradition, but also to the future perspectives of the national linguistic tendencies.

Among just enumerated famous personalities the figure of a dark-skinned man-of-letter Langston Hughes (1902–1967) occupies a special place in the literary panorama of the first half of the 20th century. The epithet «artist of a word», in fact, is most suitable for this «dark brother» (as he called himself) because he was successfully experienced in writing laconic stories and «great» prose, poetic passages, dramatic fragments, essays and

autobiographical works. The constant and persevering struggle against racism motivated the thematic stream and conceptual foundations of all the writer's works, no matter what genre they were written in. The same reason explained the manner of artistic thinking and the mechanisms of its implementation in the text depended on the origin and environment in which L. Hughes grew and formed as a creative personality, and in which he worked effectively for forty years of his professional career. That's why, obviously, the American scholar W. Lowenfels called him «a giant in the American literature, national poet in sense that he saw the USA from the depth of a life experience of a dark-skinned man. The art he possessed gave him the possibility to express our nation with all its hopes, dreams, opportunities and with all its racism» [Lowenfels 1968, p. 10].

Nowadays comparatively little has been written about the «Harlem Renaissance writer» and the «discoverer of jazz poetry». Monographs on the artistic heritage of L. Hughes are currently absent in world literary study. Only several identical biographical reviews and some panoramic investigations of his famous works became available to the Soviet people because of the

Cold War between the USA and the USSR. In world literary discourse one should name only a few researchers [Emanuel 1967; Dickinson 1967; Nichols 1980; Berry 1983; Rampersad 1986; Bernard 2001; Aberjhani & S. L. West 2003]

The analysis of the studies. The analysis of leading investigations on the specific character of L. Hughes's prose shows that they are mainly of a review nature, or are deal with certain aspects of the author's works [Becker 1957; Oleneva 1978; Gilenson 1981; Kobrinskaya 1985; Revenko 2000; Shustrova 2008; Kniازهva 2010; Panova 2014] and some others.

Consequently, the style of his works is absolutely unknown to the scientific society of scholars who are interested in the literary destiny of this American writer. So, the choice of the theme for the given stylistic research is stimulated by the fact that nowadays in stylistic study there is no separate thorough investigation, focusing on to the personality of L. Hughes as well as to the style of his fiction. Meanwhile, it is in the set of stories of Simple, in particular, he demonstrated an incredibly non-traditional for that period stylistic technique, which is at the same time identical to all the works of the cycle but absolutely non-repeated in each of them.

The aim of the paper. Therefore, the purpose of this work is to find out, in the course of stylistic analysis, the specifics of the unique style of the American writer, his development and distinctive features in the context of the literary platform of that time.

Methodology. More thorough and deeper investigation of L. Hughes's style is provided by the methods peculiar to the stylistic analysis of the text. The method of studying a literary work, the method of searching, the method of a slow and commented reading, the reproductive method of assimilating material with the method of creative reading of a text, the method of «word-image» were used for its conducting. Systematic-analytical and structural-descriptive methods are involved in stylistic analysis.

The account of the basic material. Before investigation it is necessary to keep in mind two things. The famous linguist S. Chatman expressed the most frequent definition of style, «Style is a product of individual choices and patterns of choices ... among linguistic possibilities» [Chatman 1967, p.30]. L. Hughes's career confirms this criterion absolutely, as if the scholar told it about the very L. Hughes (it was uttered in 1967, the year of the author's death). So, L. Hughes produced a very particular thing – he chose among all language levels the most appropriate potentials, helpful him to embody his main concept. I. Galperin suggested, «a man's breeding and education will always affect his turn of mind and therefore will naturally be revealed in his speech and writing» [Galperin 1981, p. 13]. L. Hughes's origin, schooling and participation into the social life of the USA deeply influenced his style of writing. These two principles (peculiar individual choice and «personal» factors) are not only widely used in L. Hughes's works, but absolutely define both literary and linguistic specific character of his short stories.

The investigation of L. Hughes's style, to our mind, should obligatory start with the story «*On the*

Road», which is thought to be one of the author's most successful works in the context of «Simple series». The main character of this work – Sargeant, a black, homeless man – is in search of a shelter for a night. He wanders into the church, but it turns out that it is for the White, and he is not allowed there. He tries to knock at a spare door. It seems that they opened, but at that moment the cops unexpectedly begin beating him, as a result of which the hero of the story loses his consciousness. In such a state he sees hallucinations that Jesus Christ descended from the heaven, talks to him about affairs as a friend. In the morning Sargeant comes to himself and realizes that he spent the night in a hobo jungle, wonders that his night acquaintance went somewhere and tries to do his best to catch the train passing him. The hope of rescue and a roof over his head is replaced by a bitter disappointment when he grasps that the wagon is full of police officers who beat him again and take him to jail. The author completes the story with Sargeant's question, whether his friend Jesus Christ reaches as planned, Kansas City.

We see, the plot of the story «*On the Road*» harmonizes with all the writer's works about the tragic situation of the Black in the United States in the 1930s, so-called time of depression. This story is one more fragment of «non-fiction discourse» that the writer exercised throughout his career. Here one should quote D. Dickinson that «his works, in fact, are the social documents reflecting various nuances of racial relationship...» [Dickinson 1967, p. 4]. Thus, L. Hughes's plan in the story about Sargeant is similar because he always strives to create a positive image of the main character through identical stylistic system. The means of this work belong to all levels – phonostylistics, phonographics, lexicology, syntax and semasiology. They are all used to embody the author's idea of the necessity to treat a black person like a white, but all are aimed at the various characteristics of the protagonist and various textual situations.

Despite the story «*On the Road*» is of prose quality, Hughes demonstrates his poetic technique (because at school he was chosen a poet of the class and issued some famous poetic sets in the 1920th). In several moments of the work he resorts to the use of typical for poetry alliteration and onomatopoeia to characterize Sargeant. In one episode of the work the author uses a repetition of the sound «s» in close succession, which helps him to show how water splashes in Sargeant's torn shoes. This effect is presented by the author as follows: «*But he must have felt it seeping down his neck, cold, wet, sopping in his shoes*» (italicized by the authors) [Hughes 1997, p. 113]. Thus, the use of alliteration as an expressive means obtains additional information about the psychological and physical condition of the Negro. Elsewhere, the author resorts to the alliterative nature of the repetition of the sound «f», creating the physical background, probably, heavy breathing which Sargeant produced searching for a shelter [see more: Hughes 1997, p. 113].

More significant and frequent, however, should be acknowledged the cases of onomatopoeia, as they more clearly emphasize and focus the reader's attention on the certain artistic details. Talking about how reluctant and difficult the church door was to open before a

black Sargeant, the author uses the words «*cracking*» and «*screaking*» to help the reader to hear how the door undesirably squeaked. In «*On the Road*» it sounds like this: «Suddenly, with an undue cracking and screaming, the door began to give way to the tall black Negro who was ferociously against it» [Hughes 1997, p. 114]. This accent contributes to grasping the author's intention and wants the reader to understand that the church wasn't opened, that is, the church was for the White but for a black man to sleep. We state, this linguistic fact reaffirms the situation in America when there was a difference between those who have the right to attend church and those who were forbidden, so, on the implicit level there was also an anti-racist opinion of a black writer of the fragment. In another episode of the story the author repeatedly uses the phrase «*yelling at him*», thus emphasizing the notion that white police officers know nothing but shouting at the Black. Thus, again, the author clearly understands and wants readers also to hear about a situation typical for those times when the Black were not considered human beings at all, and were treated as beasts – were beaten and shouted at.

In the context of this article, one can't help paying attention to the following medium. L. Hughes frequently uses imitative word «*crunch*» (spelled thrice) when tries to convey how Sargeant was approached by Jesus Christ. In the original text, it sounds like: «Sargeant thought he was alone, but listening to the crunch, crunch, crunch on the snow of his footsteps, he heard other footsteps, too, doubling his own» [Hughes 1997, p. 115]. Representing onomatopoeia, the author seems to identify with Sargeant and creates the effect of hearing the main character's ear. Thus, the implication is that a black hero feels a person who does not need anyone, one who does not find support and response in the hearts of others, and who has no limits to his happiness from the fact that someone approaches him, thinking that, maybe, this person will help him in trouble. This onomatopoeia again vividly illustrates the estrangement situation that the Black typically occurred in America. It should also be noted that these sound words (crunch, crunch, crunch) are also italicized. This is to give even greater importance to these words in order to demonstrate Sargeant's hope that, perhaps, a shoe in the snow will save him from a cold night's death.

It should be remarked that this is not the only case when L. Hughes uses the italic of words in the story «*On the Road*». Earlier, in the first part of the story, the author in the italics emphasized the word «*had*», which in the context of the full sentence implies that «the door should have opened, but not». These italics appeared in the final sentence of the paragraph where the author describes how the guard closed the door in front of Sargeant, or rather, *had* to close it. The writer makes it clear that the guard himself may have allowed the Negroes to spend the night in the church, but the law forbade to open doors before the Black, that's why he was forced to refuse. This detail says both of the official attitude of the society to the Negroes and of the attitude of ordinary white Americans, that is, to the au-

thor's opinion, quite restrained and even positive, however, they must obey the law.

In the next paragraph, L. Hughes emphasizes in italics numeral «*two*», saying that there were *two* doors in the church. Thus, the author gives an understanding of the emotional state of the Negro, who initially despaired and then, when he mentioned that there were two doors in the church (there is also a spare exit), in his soul there was hope, that if the front door is not opened, the back door will, so the italics help the writer to portray the mental and emotional state of the main character of the work. It should be noted that L. Hughes uses italics several times, and always does so purposefully – to show the emotional state of a character, to add characteristic details to a certain situation, which ultimately emphasize the main concept of all his works – the fact of social discrimination between the White and the Black. Italics also implicitly single out the writer's attitude towards Afro-American people and one more time eliminate racial problems.

Another striking phonographic device – graphon – is used by the author to emphasize once again the origin and social status of the main character. There were quite a number of graphical words and expressions («*I'm hongry*», «*I got to sleep somewheres*», «*I'm gonna make it on to Kansas City*», «*He musta gone on way down the road*» (italicized by the authors), where the author deliberately makes spelling mistakes showing that Sargeant is an illiterate, non-educated person accustomed to communicate in an informal environment with people similar to himself. The author defends Sargeant, he does not portray his wrong pronunciation as a gross mistake but, on the contrary, approvingly talks about a person who is not afraid of expression in his habitual way. It is interesting to remark that the dialogue between Jesus Christ and Sargeant is represented in a typical style, with usage of a spoken vocabulary, and, thus, the author gives one more time to understand that the Black perceive the Absolute as an equal one, and, therefore, He is, to their mind, able to understand not only his language but also his problem situation. The author states for so-called friendship between Jesus and the Negro by means of graphons. By the way, the same detail is implicitly realized by him in the opening scene of the story, in which Sargeant was not allowed into the church. It turns out that The One is on the side of the homeless, black people, despite the fact that official church was for the White. So, clearly, between the lines L. Hughes proves the religious statement that Jesus is one for all, dependless of the race.

The lexical basis of the story «*On the Road*», as well as the phonetic branch, fully defends the thesis of the author's apologetic depiction of the Afro-American population in the United States. The thematic field of the work is thoroughly correspondent to the theme and purpose of the work. The word-stock embraces the words of mostly neutral origin, as those communicated by the ordinary characters of the work, as well as those that enable the reader to understand their social status. Sargeant, for example, uses words that are congruent with his background and low status. They belong to the thematic field of «*refuge*», as they depend on the pur-

pose of the work (for example, a wagon, a church, hobo jungles, a train, a prison, a cell, etc). Also they speak distinctly about the purpose of the work, as they emphasize that Sargeant is constantly searching for a roof over his head. And here one should remark that the author chose a particular addressee of his work. The story is written *about simple people to be read by similar group of people to be grasped easily*. So, L. Hughes's communicative party, as well as Sargeant's, is also not difficult to be perceived by potential recipients.

It is necessary to note that the author uses lexeme «snow» more than ten times, may be, supporting the idea that even the weather is against a person when this person is of a black colour. Moreover, Hughes uses the word «church» for many times, obviously, because of the same reason, namely, to proclaim the problem of social-religious character through the lexical means.

The syntax of the work «*On the Road*» also fully corresponds to the thematic focus of the work, as well as to the compositional and speech forms used by the author in this work – both narrative and descriptive technologies. When L. Hughes informs readers about Sargeant's movement, describes his emotional and psychological state, offers depicting fragments he uses the most appropriate syntactic figures – long sentences that contain enumerations, repetitions, and detachments. Attention should be paid, for example, to the following extract: «For the first time that night he saw the snow. He shook his head. He shook the snow from his coat sleeves, felt hungry, felt not lost, felt cold. He walked up the steps of the church. He knocked at the door. No answer. He tried the handle. Locked. He put his shoulder against the door and his long black body slanted like a ramrod. He pushed» [Hughes 1997, p. 13].

As we see, a number of parallel constructions in close succession creates not only a poetic musical rhythm, but in combination with elliptical and nominative sentences build the way (as quick as possible), or better the speed (persistent dynamic actions), and the character of how Sargeant was eager to find a shelter. So, this device is to reaffirm his emotional state. Anaphoric beginnings of the pronoun «he», in addition, also called to create the generalization of the main idea (a broad scope of a racial problem in the USA), but also being stylistically marked pronoun, organizes the rhythm, gives the readers even to hear how the main hero tried to open a disobedient door.

One more syntactic pattern is rather vivid to mention the same problem: «The bruised fingers were his, but not the door. Not the club, but the fingers» [Hughes 1997, p. 117]. Too small sentences, but inclinations from the stylistic norm in them again arrange a bitter portrait of the main hero, if to be exact, his frozen fingers, – so, L. Hughes here was able to depict his physical state thanks to the usage of inversion, ellipsis, and, sure, framing.

But in the only dialogue of the story L. Hughes uses typical sentences for this form of expressing thoughts – elliptical, nominative, inversion, etc. When the author presents the conversation between Sargeant and Jesus Christ, this dialogue considered to be the most vivid, stylistically marked and conceptually essential fragment of the story:

He looked around, and there was Christ walking along beside him, the same Christ that had been on the cross on the church – still stone with a rough stone surface, walking along beside him just like he was broken off the cross when the church fell down.

«Well, I'll be dogged», said Sargeant. «This here's the first time I ever seen you off the cross».

«Yes», said Christ, crunching his feet in the snow. «You had to pull the church down to get me off the cross».

«You glad?» said Sargeant.

«I Sure am», said Christ.

They both laughed.

«I'm a hell of a fellow, ain't I?» said Sargeant. «Done pulled the church down!»

«You did a good job», said Christ. «They have kept me nailed on a cross for nearly two thousand years».

«Whee-ee-e!» said Sargeant. «I know you are glad to get off».

«I sure am», said Christ.

They walked on in the snow. Sargeant looked at the man of stone.

«And you have been up there two thousand years?»

«I sure have», Christ said.

«Well, if I had a little cash», said Sargeant, «I'd show you around a bit».

«I been around», said Christ.

«Yeah, but that was a long time ago».

«All the same», said Christ, «I've been around».

They walked on in the snow until they came to the railroad yards. Sargeant was tired, sweating and tired.

«Where you goin'?» Sargeant said, stopping by the tracks. He looked at Christ. Sargeant said, «I'm just a bum on the road. How about you? Where you goin'?»

«God knows», Christ said, «but I'm leavin' here».

They saw the red and green lights of the railroad yard half veiled by the snow that fell out of the night. Away down the track they saw a fire in a hobo jungle.

«I can go there and sleep», Sargeant said.

«You can?»

«Sure», said Sargeant. «That place ain't got no doors».

Outside the town, along the tracks, there were barren trees and bushes below the embankment, snow-gray in the dark. And down among the trees and bushes there were makeshift houses made out of boxes and tin and old pieces of wood and canvas. You couldn't see them in the dark, but you knew they were there if you'd ever been on the road, if you had ever lived with the homeless and hungry in a depression.

«I'm side-tracking», Sargeant said. «I'm tired».

«I'm gonna make it on to Kansas city», said Christ.

«O.K.» Sargeant said. «So long!» [Hughes 1997, p. 115–116]

Here we see the most vivid example of both L. Hughes's marvellous style and his dominant concept. By means of elliptical sentences, inversion, graphons and some informal collocations the writer in the only dialogue of the story proved how the unique style (on all levels) can reveal and suggest possible variants of solving the problems – social, racial and religious. Consequently, the choice of narrative strategy is

caused by the concept of the story and stimulates the appearance of the author's syntactic presentation.

On the level of semasiology L. Hughes acts rather restrained because he forms a figurative layer of storytelling with a small number of means and devices. However, it is important to notice that the text of the story is overloaded with epithets used by the author to create the image of the main character. Some of them are repeated by the author so often, that they can be called key epithets («*black, white, cold, wet, sopping, hungry, sleepy, tired, big, unemployed, etc.* »), and they become the most important for the author to illustrate the emotional state of the protagonist.

So, we can conclude, all the expressive means and stylistic devices of the story «*On the Road*» are used by Hughes to depict the character of the main hero, the situation he occurs into, and to show his apologetic attitude to a person of an Afro-American blood. All the stylistic media of the text are proved that the author uses them dominantly to pay the readers' attention not only to the key character, but globally to the social, political and religious problem of racism during the time of depression in the USA.

Conclusion. Each master of a literary style is unique. The prominent «black» American blues singer L. Hughes in his creative work was able to realize his creative potential by stylistic media which he himself introduced, popularized, and brought to use at the same time constantly and extraordinarily. No doubt, that L. Hughes, by himself, was the unique literary personality, which by his works produced the original style of his writings. Continuity and recurrence of literary aspects (themes, ideas, problematic issues) and linguistic factors (persistent involvement to the works of identical means and techniques of all linguistic levels) give birth to a bitter explicit irony, which often turns into satire and tragedy. All these criteria lead to the thesis about real individual style of L. Hughes.

Having been exercised in poems, «polished» in many storybooks, and eventually expressed in some dramatic pieces, the style of the writer is considered to be the most distinctive among his famous contemporaries precisely by the fact that such a system is remarkably mobile and at the same time stable: in all his works he is eager to find the interaction of the traditional and the new in the approach to structuralizing his language matrix. D. Littlejohn stated, «... Afro-American colloquial speech, ... maximal honesty and naive, poetic feeling and ironic direction of mind...» [Littlejohn 1966, p. 54] created a combinatory character of all his works.

L. Hughes is often compared to Th. Dreiser in the development of the Afro-American literature [Wright 1957] and to W. Whitman as his greatest white predecessor [Lowenfels 1968]. But, it goes without saying that L. Hughes, eventually, differed from them by his

incomparable style. The brightest example of his manner of writing this author illustrated in his numerous short stories. L. Hughes's fragment «*On the Road*» focuses on the problem of Afro-Americans in the United States in the first half of the last century. They are all deserved a highly apologetic attitude of the author, and it is demonstrated through the main character of these works. All stylistic media are purposely combined here by the author's strong will to implement his non-typical writing techniques. Phonetic media helped him to use the various characteristics of the heroes, situations; vocabulary, syntax and tropes are also essential to characterize those people, for whom and about whom the author writes his work. The author's humor which is used in rather dramatic piece of prose provides the text canvas with surprisingly vivid pictures from the life of the American ghetto, enlighten optimism towards its representatives, inspire readers, and testifies to the inexhaustible life-giving and at the same time creative energy of their author – Langston Hughes. His career, actually, corresponds to the expression «style is man himself».

The American writer realizes his creative ideas with the help of repeated stylistic media. L. Kniazeva called his style «especial, based on the rhythms of Negro music» [Kniazeva 2010, p. 5]. This music that sounds from Hughes's pages appears thanks to the combinability of the heterogeneous ingredients (like in a jazz piece). The palm of primacy among these elements of style must be fairly given to phonostylistic, as L. Hughes uses graphons that are intended to convey a person's illiterate speech as well as to emphasize those life situations that clarify certain character traits of other personages. The informal communicative style of the work brings characters closer to the potential readers, forcing them to sympathize with the heroes. The plot of the story is also accessible because the writer uses common vocabulary and simple syntactic patterns, tries not to overload the text with sophisticated details, and, therefore, this factor works for the benefit of being easy and understandable by the reader, even poorly educated. This kind of ease and deliberately naive form of representation of the author's thoughts gives the possibility to produce authentic and truthful pictures from the life of black Americans. Although L. Hughes's works tell of incredible life disasters and broken human destinies, they are by no means filled with bitter irony, and sometimes hidden satire illustrating the author's irreconcilable attitude to the problem of racism and his powerful inner optimism and belief that the situation may once be changed and there will be equality between those who struggled for identity and those who always had it. Thus, these features testify in favour that L. Hughes has the unique style of expressing thoughts in writing that makes him the most extraordinary «black» personality among his famous literary colleagues.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер М. Прогрессивная негритянская литература США. Ленинград: Советский писатель, 1957. 234 с.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. Москва: Высшая школа, 1981. 316 с.
3. Гиленсон Б.А. Современные негритянские писатели США. Москва: Знание, 1981. 64 с.

4. Князева Л.В. Новеллистика Ленгстона Хьюза в контексте культуры Гарлемского ренессанса: дис.... канд. филол. наук: 10.01.03 / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2010. 187 с.
5. Кобринская Т.И. Поэзия Л. Хьюза 20-х годов и традиции народной негритянской культуры США: дис.... канд. филол. наук: 10.01.03. Целиноград, 1985. 202 с.
6. Оленева В.И. Социальные мотивы в американской новеллистике: (60–70-е годы). Киев: Наукова думка, 1978. 208 с.
7. Панова О.Ю. Негритянская литература США 18–начала 20 века: проблемы истории и интерпретации: автореф дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.03. Москва, 2014. 40 с.
8. Ревенко Е.С. О некоторых особенностях функционально-семантического поля времени в стихотворных произведениях Л. Хьюза. *Вестник Амурского государственного университета*. 2000. Вып.10: Сер. гуманитар. науки. С. 71.
9. Шустрова Е.В. Когнитивно-дискурсивное исследование концептуальной метафоры в афроамериканской художественной картине мира: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. Воронеж. 2008. 881 с.
10. Aberjhani, & West S. *Encyclopedia of the Harlem Renaissance*. New York: Checkmark Press, 2003. 448 p.
11. Bernard E. *Remember Me to Harlem: The Letters of Langston Hughes and Carl Van Vechten, 1925–1964*. New York: Knopf, 2001. 400 p.
12. Berry F. *Langston Hughes: Before and Beyond Harlem*. Westport (Conn.): Lawrence Hill, 1983. 376 p.
13. Chatman S. Stylistics: Quantitative and Qualitative. *Style*. 1967. № 1. P.29–43.
14. Dickinson D.A *Bio-Bibliography of Langston Hughes, 1902–1967*. Hamden: Archon books, 1967. 267 p.
15. Emanuel J.A. *Langston Hughes*. New York: Twayne's United States Authors, 1967. 192 p.
16. Hughes L. *Short stories*. New York: Hill and Wang, 1997. 320 p.
17. Littlejohn D. *Black on White. A Critical Survey of Writings by American Negroes*. New York: The Viking Press, 1969. 180 p.
18. Lowenfels W. Poet for our times. *Daily World*. 1968. 12 October. P 10.
19. Nichols C.H. *Arna Bontemps – Langston Hughes Letters, 1925–1967*. New York: Dodd, Mead and Company, 1980. 529 p.
20. Rampersad A. *The Life of Langston Hughes. Volume 1: 1902–1941*. New York: Oxford University Press. 2002. 528 p.
21. Rampersad A. *The Life of Langston Hughes. Volume 2: 1941–1967*. New York: Oxford University Press. 2002. 576 p.
22. West A., West S. *Encyclopedia of the Harlem Renaissance*. New York, 2003. 496 p.
23. Wright R. *White Man, Listen!* New York: Garden City, Doubleday, 1957. 190 p.

REFERENCES

1. Bekker M. (1957) *Progressivnaja negrityanskaja literatura SShA [US Progressive Negro Literature]*. Leningrad: Sovetskiy pisatel. 234 s. [in Russian].
2. Galperin I.R. (1981) *Stilistika anglijskogo jazyka [English Language Stylistics]*. Moskva: Vysshaya shkola. 316 s. [in Russian].
3. Gilenson B.A. (1981) *Sovremennyye negritjanskije pisateli SShA [Contemporary Negro Writers in the USA]*. Moskva: Znanie, 64 s. [in Russian].
4. Knjazeva L.V. (2010) *Novellistika Lengstona Hyuza v kontekste kultury Garlemskogo renessansa [Langston Hughes's Novelistics in the Context of Harlem Renaissance Culture]*. PhD thesis: 10.01.03.Voronezh. 187 s. [in Russian].
5. Kobrinskaya T.I. (1985) *Poeziya L. Hyuza 20-kh godov i tradicii narodnoy negritanskoy kultury SShA [L. Hughes's Poetry of the 1920s and the Traditions of the American Negro culture]*. PhD thesis: 10.01.03. Tselinograd. 202 s. [in Russian].
6. Oleneva V.I. (1978) *Socialnyye motivy v amerikanskoj novellistike: (60–70-e gody) [Social Motives in American Novelistics: (60–70s)]*. Kiev: Naukova dumka. 208 s. [in Russian].
7. Panova O.Ju. *Negritjanskaja literatura SShA XVIII – nachala XX veka: problemy istorii i interpretacii [Negro Literature of the USA in the 18th – the Beginning of the 20th Century. Problems of History and Interpretation]*: PhD the author's abstract: 10.01.03. Moskva. 40 s. [in Russian].
8. Revenko E.S. (2000). *O nekotorykh osobennostyakh funkcionalno-semanticheskogo polia vremeni v stihotvornykh proizvedeniyakh L. Hyuza. [About Some Features of the Functional-Semantic Field of Time in the Poetic Works of L. Hughes]*. *Vestnik Amurskogo gosudarstvennogo universiteta*. Vyp.10: Ser.gumanitar.nauki. S. 71. [in Russian].
9. Shustrova E.V. (2008). *Kognitivno-diskursivnoye issledovaniye konceptualnoy metafory v afroamerikanskoj hudozhestvennoy kartine mira [Cognitive-Discursive Study of Conceptual Metaphor in the African-American Art Picture of the World]*. PhD thesis: 10.02.04. Voronezh. 881 s. [in Russian].

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ЛЕНГСТОНА Г'ЮЗА
В ОПОВІДАННІ «НА ДОРОЗІ»

Анотація. Американський письменник Ленгстон Г'юз (1902–1967) – одна з унікальних особистостей «Гарлемського Відродження». З-під його пера вийшло чимало різножанрових творів, але оповідання цього літератора постають чи не найрепрезентативнішими не лише з точки зору концептуального змісту, а й у контексті реалізації автором своєї манери письма. Індивідуальний стиль Л. Г'юза – критерій, який приніс йому світову популярність та зробив унікальним серед літературних побратимів. Така складова творчої персоналії цього автора у вітчизняному мовознавстві (на відміну від зарубіжного) перебуває на периферії активного наукового пошуку. Автори статті здійснюють спробу з'ясувати специфіку індивідуального стилю Л. Г'юза на прикладі одного з його найвідоміших оповідань «На дорозі» («On the Road»). Результатом ґрунтовного стилістичного аналізу є висновок про те, що Л. Г'юз широко застосовує мовні засоби всіх рівнів – фонетики, лексикології, синтаксису та семасіології. На рівні фоностилістики автор оповідання віддає перевагу алітерації, ономатопеї, графону, а також засобам фонографічної сегментації тексту (курсивам). Авторською метою в цьому випадку є спрямованість на зображення реальних природних явищ, під час яких відбувається дія твору, а також з метою зображення психоемоційного та фізичного стану головного героя – безпритульного Сержента. На лексичному рівні мови автор оповідання яскраво демонструє головну мету своєї творчості – писати для простих і про простих людей. Саме тому лексичний запас слів в аналізованому фрагменті запозичений з нейтрального і з розмовного, адже автор прагне дати чіткі характеристики своєму героєві, зрозумілі, передусім, головним адресатам цього твору, які за соціальним статусом є подібними до Сержента. Стилістичний синтаксис постає надзвичайно потужною платформою для зображення різнопланових характеристик героя. Письменник часто послуговується еліптичними та номінативними конструкціями, паралельними та відокремленими фразами, інверсією, а анафори, повторення та перерахування допомагають авторові досягти своєї мети, а саме: не лише всебічно зобразити портрет головного героя, але й висловити своє ставлення до нього. Не в останню чергу автор користується і прийомами та засобами виразності, які є необхідними для структурування образності аналізованого оповідання. До кола пріоритетних слід віднести епітети та порівняння, що, як і мовні ресурси інших рівнів, також виступають напрочуд важливими для характеристики природних і соціальних явищ, залучені автором як тло для точнішого розуміння характеристик головного персонажа. Тож стилістична інтерпретаційна процедура дає можливість говорити про те, що Л. Г'юз використовує мовні засоби всіх рівнів і вдається до їхнього комбінування в межах лаконічного текстового простору, а це в загальному рахунку веде до появи нетрадиційної для тогочасного літературного контексту манери художнього викладення думок. Також слід окремо говорити про ще один висновок, який зробили автори цієї статті. Подібна форма реалізації авторських мистецьких амбіцій є навдिवовижу вигідною для цього письменника, адже вона свідчить не лише про наявність його самобутнього авторського стилю, але й дозволяє йому порушити проблему расової дискримінації американського суспільства у 30-ті роки ХХ ст.

Ключові слова: Ленгстон Г'юз, період депресії, расизм, темношкірі, біле населення країни, мовна парадигма, стилістичний прийом, засіб виразності, авторський стиль.

© Федоряка Л., Ревенко В., 2020 р.

Людмила Федоряка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0987-9544>

Вікторія Ревенко – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської філології, Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-5193-196X>

Ludmyla Fedoriaka – Candidate of Philology, Associate professor of the English Philology Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0987-9544>

Viktoriya Revenko – Candidate of Pedagogy, Senior Lecturer of the English Philology Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-5193-196X>

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ПЕРЛИ І СВИНІ»

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44)

УДК 821.161.2.09-31 (045)

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).446–452

Штейнбук Ф. Жанрова своєрідність роману Олесь Уляненко «Перли і свині»; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано, що творчість Олесь Уляненко становить неабияку рецепційну проблему. А тому мета пропонованої розвідки полягає в тому, аби на протипагу традиційним, переважно морально-етичним підходам, зокрема, до аналізу роману Олесь Уляненко «Перли і свині» запропонувати альтернативну інтерпретацію, спрямовану передусім на визначення жанрової своєрідності цього твору. У зв'язку із цим актуальна розвідка ґрунтується на засадах розробленого та апробованого у тракті докторських і постдокторських студій тілесно-міметичного методу розгляду художніх творів, який полягає в тому, що літературні тексти передусім досліджуються з огляду на їхню тілесну детермінованість, і який можна визначити як метод аналізу тілесно-буттєвого підґрунтя художнього дискурсу. Унаслідок цього було зроблено висновки, за якими, по-перше, жанр аналізованого роману «Перли і свині» можна визначити як роман-фантазмагорію, що становить довільний та, щонайменше, несистематичний симбіоз найрізноманітніших художніх факторів, чинників, елементів, а навіть тенденцій та аспірацій. По-друге, у такий спосіб ідентифікований жанр твору яскраво і надзвичайно гостро актуалізує стару, як літературний світ, проблему співвідношення реальності та художньої фікційності чи сформульовану ще Платоном та Аристотелем проблему мімезису. По-третє, оскільки в сучасному контексті мімезис розглядається, за В. Подорогою, як близька, недистантна та незнакова взаємодія, то це означає, що дискурс роману розгортається на онтологічному ґрунті, основу якого становить продукування літератури в чистому, сказати б, вигляді, тобто у форматі, не обмеженому жодними рамками, правилами, вимогами, жанровими конвенціями, а навіть авторською автентичністю. Натомість сформульоване в такий спосіб розуміння сенсу аналізованого твору дозволяє ствердити, що саме завдяки фантазмагоричному стибу роману «Перли і свині» є достатньо підстав і справді доводити про те, що Олесь Уляненко і «сьогодні прагне поетичним словом, цим непроминушим світлом любови, вповільнити стрімковий земного часу» (Є. Пашковський).

Ключові слова: Олесь Уляненко, тілесно-міметичний метод, жанрова своєрідність, роман-фантазмагорія, мімезис.

Постановка проблеми. Сказати, що творчість Олесь Уляненко становить неабияку рецепційну проблему, – це не сказати майже нічого, оскільки і після смерті цього чи не найконтroversійнішого сучасного українського письменника, який пішов у засвіти 17 серпня 2010 року, ситуація стосовно хоча б із наближенням до розуміння його літературних здобутків залишається вкрай сумнівною.

Зокрема, надзвичайно показовим є характер фахового сприйняття його останнього завершеного роману «Перли і свині», у якому цей автор намагається вийти за рамки власного стилю. Так, ідеться, либонь, про дифузю, причому насамперед стильову, коли майже реалістична оповідь про насильницько-криваві та садистично-канібальські будні чи не останнього романтичного, себто так званого Чорного, континенту розривається через напівантиутопічний і напівфентезійний симбіоз, який гарантовано та невідворотно зумовлює когнітивний дисонанс.

Саме дисонанс, детермінований насамперед образними експериментами на кшталт того, що, наприклад, «Риту негайно захотіли спарувати з принцом, подібним до зеленої жаби, з чоловічою головою, лапами і п'ятьма кінцівками. Але Рита сказала „фі”» [Уляненко 2018, с. 89]. Або того, що «панайіці були гермафродитами, а коли ще й соромилися, то ховали у живіт, як страуси у пісок, голову» [Уляненко 2018, с. 96]. Або вже й узагалі на кшталт чогось такого, що лежить і зовсім за

будь-якими межами. Як-от тоді, коли до протагоніста-оповідача «підкотився колобок з іншої сторони парламентарів і пропукав фіалковим запахом і фіолетовим світлом частину з опери Верді» [Уляненко 2018, с. 120].

Отож апокаліпсис, на який так довго «чекали» «адепти» моторошної силуетки письменника, нарешті стався! Але розпочався він не з руйнації Києво-Печерської Лаври на початку 1990-х рр., а з того, що «20013 року» повторилася сумнозвісна історія Нью-Йоркських башт-близнюків, які було знищено внаслідок терористичної атаки 11 вересня 2001 року. Проте в разі із романом Олесь Уляненко «Перли і свині» «радянська ракета, вірніше колишня ракета СС-20, що нині невідомо кому належала, піднялася з обнульованого простору і, вібруючи усім своїм зеленим і богохульним тілом, кинула не-виразну полудневу тінь на нудно дрімаючу Європу, пролетіла і врубилася в Ейфелеву вежу, що у Парижі» [Уляненко 2018, с. 4].

Проблема, однак, полягає в тому, що дальший зміст цього твору майже не корелює із довгоочікуваним початком кінця в зачині роману, бо, за великим рахунком, спільного між ними тільки те, що наратив і про знищення символу Парижу, і про подальші невірні події снує один і той самий оповідач – пан Лісовскі, «виконавчий директор» – принаймні на початку «Третьої світової війни» – певного «мультимедійного центру» [Уляненко 2018, с. 3].

Аналіз досліджень. Либонь, саме тому О. Шинкаренко висловив припущення, за яким «український письменник дійшов до естетики кібер-панку природним шляхом», а отже, критику було «дуже цікаво спостерігати, як цей чужий українській літературі жанр може прижитися в наших краях. Адже кібер-панк – це дітище сучасної буржуазної культури країн так званого «першого світу», де існують транснаціональні мега-корпорації» [Шинкаренко].

Прикметно, що наведене припущення О. Шинкаренка ані підтвердити, ані спростувати переконливими аргументами буде навряд чи когось до снаги, тому що це якраз той випадок, коли в художньому творі синтезовано настільки відмінні естетичні первні, що навіть найбільш карколомні й оригінальні ідеї стосовно відповідних літературних феноменів заслуговують, щонайменше, на увагу.

І все ж таки наведена критична рефлексія залишається, власне, цілком прийнятною хоча б тому, що її автору залежить на адекватній рецепції художнього твору, а не суспільно-етичного трактату із відчутним релігійним присмаком, як це можна висувати із міркувань О. Солов'я. Так, останній, наприклад, зазначив, що «Ульяненко, як правдивий експресіоніст, тривалий час лякав нас деформованою суспільною сутністю, подаючи відверто гротескні образи й інші ніби-то* потворні винятки, а насправді, – виключно узагальнені явища та чітко схоплені ним тенденції, які мали місце в житті українського суспільства 1980-х – 2000-х років», і, «нарешті, в останньому своєму романі він дійшов до логічного для експресіоніста жанру алегоричного роману» [Соловей 2013, с. 25; див. також Соловей 2018 (1); Соловей 2018 (2)].

Звісно, важко не погодитися із О. Солов'єм у тому, що «в назві твору закладена концептуальна, ґрунтована на Святому Письмі, антитеза: перли і свині» [Соловей 2013, с. 25], тим більше що у книзі і справді згадується відповідний вислів стосовно «метання перлів перед свинями» [Соловей 2013, с. 26]. Але на якій підставі автор, якого цитуємо, робить висновок про те, що, мовляв, «маємо алегоричне узагальнення, а у підсумку вимальовується *умовна історія свинства*» (курс. авт. – О.С.) [Соловей 2013, с. 26], – залишається не надто зрозумілим.

Зрештою, невдалих спроб чітко ідентифікувати роман «Перли і свині» у жаровому сенсі зазнав не тільки О. Шинкаренко, який у підсумку своїх роздумів усе ж таки заперечив так звану кібер-панкову природу твору Олеся Ульяненка, – невдачі зазнали й відповідні зусилля О. Солов'я.

Отож цей критик спочатку ствердив, що «роман „Перли і свині” провокує інтелектуальними й чуттєвими рисами прочитати його, як антиутопію» [Соловей 2013, с. 30]. Проте він усе ж таки змушений був визнати, що «це не зовсім так», адже «„Перли і свині”, за жанром, не є чистою антиуто-

пією. Бо письменник, значною мірою, показує читачеві шлях, яким ми уже пройшли, а питання нашого майбутнього по суті залишив відкритим, сповістивши лише про початок Третьої світової війни...» [Соловей 2013, с. 30].

Відтак О. Соловей висловлює ще одне припущення, за яким «алегоризм роману є настільки прозорим і доступним, що текст буквально починає апелювати до жанрового уточнення в напрямку роману-памфлету» [Соловей 2013, с. 30].

Але, по-перше, наявність в аналізованому романі елементів памфлету аж ніяк не свідчить про те, що в цьому разі йдеться про автентичність жанру так само, як і наявність у творі елементів жанру кібер-панку чи антиутопії не доводять приналежність роману до згаданих генологічних різновидів.

По-друге, памфлет передбачає не тільки тотальну гротескність, а й саркастичність зображення певної художньої дійсності, проте в романі Олеся Ульяненка цими різновидами пафосу справа не обмежується, унаслідок чого на зміну саркастично-гротескному наративу приходять, наприклад, нейтрально-епічний опис подій або й зовсім більш ніж ліричний тип оповіді.

А тому, по-третє, присутність у буцімто памфлеті елементів жанру кібер-панку й антиутопії засвідчує неможливість кваліфікувати роман Олеся Ульяненка як роман-памфлет.

Відтак за окреслених обставин намагання О. Пуніної визначити цей твір таким, який «є типово експресіоністичним романом, а за естетичною спрямованістю – алегоричним романом» [Пуніна 2016, с. 219], – вже не витримують жодної критики хоча б тому, що не тільки олівець інколи означає просто олівець, а й образи драконів можуть означати винятково образи драконів – зауважте, не динозаврів, не саламандр, і навіть не хуралів – драконів.

Тож і «фантастичність у романі О. Ульяненка, у яку вмонтовано персонажі-люди», *не* «набуває викривального і прогностичного функціонального навантаження», та і буцімто «алегоричні фігури істот, які заселяють острівну і материкову поверхню», *не* «уособлюють» *ані* «людські якості, переважно негативні», *ані* «шаблони соціальної поведінки», *ані* «інтереси певних суспільних груп» [Пуніна 2016, с. 225–226].

Адже не можна всерйоз вважати, що пародійні та здебільшого кумедні персонажі, як-от, наприклад, «королева – безхвоста, руда, як лисиця, з опущеними кутиками уст», і «король <...> – буркотливий і реготун, бо міг сміятися навіть із сірникової коробки» [Ульяненко 2018, с. 85], – надаються на уособлення «художньо змодельован[ої] тоталітарн[ої] (імперськ[ої]) систем[и], де страх стає невід'ємним елементом управління» [Пуніна 2016, с. 227].

Мета статті. Таким чином, мета статті полягає в тому, аби на протигагу традиційним, переважно морально-етичним підходам до аналізу роману Олеся Ульяненка «Перли і свині» запропонувати альтернативну інтерпретацію, спрямовану, зокрема, на визначення жанрової своєрідності обраного для розгляду твору.

* Подається зі збереженням авторської стилістики, орфографії та пунктуації.

Методи дослідження. І у зв'язку із цим пропонується розвідка ґрунтуватиметься на засадах розробленого та апробованого у тракці докторських і постдокторських студій тілесно-міметичного методу аналізу художніх творів, який полягає в тому, що літературні тексти передусім досліджуються з огляду на їхню тілесну детермінованість, і який можна визначити як метод аналізу тілесно-буттєвого підґрунтя художнього дискурсу [див. про це докл. Штейнбук 2007; Штейнбук 2009; Штейнбук 2013].

Виклад основного матеріалу. Отже, насамперед необхідно ствердити, що в романі Олеся Ульяненка «Перли і свині» так само, як і в інших його творах, не бракує зображення численних смертей, а навіть кривавих масових мордів. Проте навіть за об'єктивно найтрагічніших обставин, пов'язаних із «революцією» та «громадянською війною», надзвичайно важко позбутися враження, що і в цьому разі відповідні картини упосліджені, щонайменше, мультиплікаційністю чи принаймні якоюсь дитячою іграшковістю.

Так, з одного боку, перший «бій тривав до ранку, вкривши підніжжя піраміди незчисленими трупами. Живі від втоми падали і засинали прямо на місці бою. Але за три години все повторилося <...> і <...> Тоді Абрахам Лі застосував артилерію, яку тримав до кінця», внаслідок чого «купи розірваного м'яса, руки, ноги, тулуби, що ще вібрували, посипалися з крихтами піраміди на землю». І все це під «вереск, крики, дим і вогонь» [Ульяненко 2018, с. 176].

Утім, з іншого боку, «хвиля не зупинялася» [Ульяненко 2018, с. 176], і «ставало зрозумілим, що відступати буде нікуди і ніхто не відступить. Народ усе прибував і прибував. І йшов просто голіруч на цитадель. У дію йшли вила, зуби, кігті, вогнепальна зброя і зброя динозаврів, заряджена отруйними комахами» [Ульяненко 2018, с. 177].

Отож як тільки в цих батальних, на кшталт епічних полотен К. Брюлова, сценах з'являється згадка про динозаврів, що стають на прю пліч-опліч, наприклад, із Ізраїлем Беком та іншими представниками роду людського, ситуація відразу ж набуває зовсім іншого виміру. І тому хоч «динозаври по груди ходили в крові, наче у червоній річці. Ворогові [вони] не давали передихнути ані на хвилину», а, щобільше, «динозаври з фанатизмом ішли на смерть, аби дістати жерця і чорного, щоб у них було багато хрум-хруму». І «вал накочував за валом» [Ульяненко 2018, с. 177].

Та йняти віру поважності процитованого нарративу досить складно. Адже за окресленої перспективи йдеться винятково про те, що зображення нестандартних дійових осіб, помножене на виразну й цілком очевидну, хоч у певному сенсі і макабричну іронію, призводить до результату прямо протилежного від бажаного.

Урешті-решт, загальна композиційна конфігурація роману опосередковано також свідчить на користь запропонованої щойно візії остільки, оскільки, попри апокаліптичні події на початку твору, вони, на щастя, не призводять до очікуваного най-

гіршого результату, а, навпаки, протагоніст роману, як про це можна дізнатися із постскриптуму, продовжує навіть утримувати «офіс на Хрещатику». Своєю чергою, хоч «Європа задихалася у післявоєнній інфляції, але швидко вже набирала темпи». І, щонайголовніше, «з вікна офісу [Лісовські] часто бач[ить] зеленооку дівчину, красуню, один в один Риту» [Ульяненко 2018, с. 183–184].

Таким чином, якщо в цьому проміжку і сталися якісь глобальні події, то все одно головному герою залишилося не так вже й мало: зокрема, спогади про його кохану і надія, що «зеленоока дівчина [якось] зупиниться біля [його] дверей» [Ульяненко 2018, с. 184]. А це, безумовно, ґрунт. Принаймні для того, аби вважати, що всі ті невірогідні й карколомні нарративні екзерсиси, якими роман Олеся Ульяненка сповнений щерт, можна і треба розглядати винятково як результат нічим не обмеженої художньої уяви.

Сказати б інакше, Олесь Ульяненко ніби видав інд�льгенцію Олесю Ульяненку, якою останньому відпускалися всі літературні гріхи, вільні і невольні, а також свідомі і несвідомі, унаслідок чого і постав цей аналізований роман.

Звісно, спираючись на національно-літературну традицію, дуже кортить назвати такий досвід феєрією, але навряд чи когось треба переконувати в тому, що Лісовські – це не Лукаш, а Рита – на аналогію з образом Мавки надається ще менше. І тому жанр аналізованого роману «Перли і свині» можна було б позначити як роман-фантазмагорію, який становить довільний та, щонайменше, несистематичний симбіоз найрізноманітніших художніх факторів, чинників, елементів, а навіть тенденцій та аспірацій. Щоправда, у такий спосіб ідентифікований жанр твору яскраво і надзвичайно гостро актуалізує стару, як літературний світ, проблему – співвідношення реальності та художньої фікційності чи сформульовану ще Платоном та Аристотелем проблему мімезису.

Зрештою, неоднозначність та складність щодо розуміння феномену мімезису були закладені чи не від початку його ідентифікації. Адже позиції фундаторів цього поняття – Платона та Аристотеля, аж ніяк не були тотожними. Унаслідок цього В. Подорога стверджує, що насправді наслідування (або мімезис) не є відображенням дійсності – натомість воно є наслідуванням дійсності, оскільки демонстрація нібито дійсності призводить, на думку філософа, лише до поширення її фантазму, а цей фантазм або симулякри водночас містять у собі й саму дійсність, і надзвичайно дієвий спосіб її (дійсності) приховування [див. Подорога – 1999] чи діалектичного заперечення.

Зокрема, анігіляція будь-якої, передусім модерністсько-імпресіоністичної поважності, починається вже із самої назви роману, бо, попри її алюзивність, що і справді нав'язує до біблійного виразу, редукція висловлювання, яке стало крилатим, призводить до очевидної змістової трансформації (пор.: «Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб вони не потоптали їх ногами

своїми» (Мт. 7: 6)), через що протиставлення «перел» і «свиней» виявляється заміненим об'єктивно-граматичним урівнюванням цих двох понять.

А отже, «перли» і «свині» перетворюються на такі собі домірні один одному феномени, як, наприклад, «Червоне і чорне», або «Війна і мир», або «Гог і Магог», та через свою антиномічність набувають, до того ж, відчутно іронічного характеру, що вже в цілком безпосередній спосіб обґрунтовується текстом, у якому або іронічна інтонація супроводжує розповідь про небезпечні пригоди протагоніста на африканському континенті, або сюжет виявляється спрямованим на розповідь про тваринку та казкових створінь, що замешкують два острови та Панагію, «суперконтинент, зелений, як аптечний спиртовий розчин» [Ульяненко 2018, с. 89].

Звісно, ніхто і нікому не заважає в зображених у романі під назвою «Перли і свині» образах, наприклад, динозаврів чи колобоків, убачати «імморалізм сучасної української владної верхівки» [Пуніна 2016, с. 220]. Але навряд чи можуть бути сумніви й у тому, що використання в літературних творах ще з часів Езопа, з одного боку, образів тварин, а з іншого – образів казкових істот поза їхнім природним середовищем/дискурсом, – така стратегія неодмінно зумовлює іронічний ефект, який набуває вирішального значення стосовно впливу на загальний пафос відповідних художніх зразків.

Унаслідок окресленої міметичної перспективи, – якими б інтенціями при цьому не керувався б чи не надихався б автор аналізованого роману, – об'єктивний стан речей свідчить про те, що тілесна репрезентація зображених у творі істот і справді спричинює акцептацію жакливого через його іронічне заперечення-сприйняття. А щобільше, у такому контексті, м'яко кажучи, дещо штучним виглядають якраз ті епізоди і сюжетні ходи, які буцімто відтворюють і в яких нібито знаходять відображення реальні події, пов'язані, наприклад, із постагтно «чорношкірого і харизматичного Сандея Аделаджі» [Шинкаренко; див. також Камиш], засновника і лідера релігійної секти, або так званого «Посольства Божого» у Києві.

Справа в тому, що діяльність цієї квазірелігійної організації саме в реальності набула виразного пародійно-іронічного стибу, особливо після того, як до її діяльності долучився, сказати б, ексцентричний Київський міський голова і голова Київської міської ради у період із квітня 2006 по липень 2012 рр. Л. Черновецький. А тому, потрапивши в сюжет роману, ця карнавальна історія, по-перше, вже за замовчуванням набула гротескного кшталту, а по-друге, додатково вплинула на, так би мовити, тотальну іронізацію художнього дискурсу.

Відтак твір української літератури, у якому функціонує персонаж на ім'я «Абрахам Лі», навіть якби цей самий «Абрахам Лі» і не був би змушений через силу обставин на певному етапі своєї романної біографії «стоя[ти] раком і віта[ти] таким робом дуже поважних людей» або після того, як «правитель підняв громіздкого крокоди-

лячого хвоста», «туди тричі і поцілува[ти] <...> правителя» [Ульяненко 2018, с. 139], – отже, і без цих, далєбі, фантазмагорично-іронічних надмірностей такий персонаж все одно виглядав би дещо екзотично. А враховуючи наведені зразки тілесних ексцесів, він саме в такий спосіб сприймається й поготів.

Але цим справа не обмежується остільки, оскільки за окресленого контексту йдеться не лише про те, що актуалізована в романі проблематика мімезису надзвичайно щільно пов'язана із тілесною сферою, а й про комічний ефект, який закономірно на цьому ґрунті постає.

Зокрема, комічне, чи, точніше, сміх, який водночас і, так би мовити, артикулює комічне, і визначає комічне як таке, на думку М. Ямпольського, медіатизує, тобто зближує, протилежне, через що має здатність (сміх) змішувати, поєднувати різні афекти та знімати диференціацію у сфері виразності. Щобільше, сміх, як наголошує М. Ямпольський, реалізує медіацію між «високим» та «низьким», які у сфері дії сміху не просто позбуваються своєї протилежності – вони навіть втрачають свою відмінність.

При цьому така медіація дивним чином здійснюється в міру зростання беззмістовності, а отже, і недиференційованості тілесної поведінки. І тому сміх «вибухає», він з неабиякою силою виникає зсередини, але його поява – це водночас і відмова від присутності, це поява чогось такого, що цілковито знищується самою цією появою [Ямпольський 1996, с. 37]. Ж.-Л. Нансі, на якого посиляється М. Ямпольський, охрестив таке явище «репрезентацією неможливої присутності» [Nanci 1993, с. 377–378; див. про це також Юферева 2010, с. 47; Криворучко 2009, с. 73; Мейзерська 2020, с. 87 тощо]. Бо сміх задає присутність як розпад, а тіло, що генерує сміх, ніби зникає і дистанціюється від самого себе до повного зникнення.

Таким чином, це можна розцінювати як випадковий збіг, але очевидним і незаперечним є той факт, що постскрипту до роману «Перли і свині» передує дивний абзац, у якому оповідач незмінно іронічно бідкається через свою позірну забудькуватість, унаслідок якої «ми забули чоловіка у сірому пальті, що висадився на Панагії, з дивною валізкою в руках. Ми полишили його, коли він здобрював горлянку сімдесятиградусним пійлом. Отож він вийшов із шинку, покрутив ручку і *цез, разом із шинком і островом* [курсив наш. – Ф. Ш.], на якому я мешкав» [Ульяненко 2018, с. 183].

Отож у пригоді можуть знову стати роздуми російського філософа В. Подороги, який присвятив питанню мімезису декілька праць, у тому числі і монографію з однойменною назвою, і розглянув цю складну проблематику в надзвичайно широкому та глибокому культурологічному й антропологічному контекстах.

Так, на думку цього мисленника, те, що зазвичай сприймають як базовий феномен наслідування – «наслідування зразку», становить лише

вторинне привласнення, або аккультурацію афективно-тваринних станів, які притаманні глибинним шарам людської психіки, тобто людині як тварині. У цьому, звичайно, немає нічого дивного, тому що тваринне є невід'ємною частиною людського цілого. Але важить передусім той факт, відповідно до якого це завдяки мімезису тваринне трансформується на знак (чи фігуру) ставлення людини до самої себе, до особистих «тваринних» пристрастей (тому й небезпечних, загрозливих для життя, таких, що несуть у собі божевілля, страх, ненависть, гріх, смерть тощо, і, навпаки, утілюють у собі найкращі моральні та фізичні якості). І наявність у романі Олеса Ульяненка образів різноманітних тварин, що поводять себе в антропоморфний спосіб, хоч деякі з них, як-от, наприклад, динозаври, і вимерли ще 65 мільйонів років до цього, певною мірою та чи не в безпосередній спосіб ілюструє і підтверджує наведені вище тези.

Зрештою, здається, що і В. Подорога міркує подібно до озвучених щойно рацій, заперечуючи передусім картезіанський спосіб мислення, відповідно до якого «філософський досвід протягом тисячоліть був тотально заглибленим в обговорення відношення зв'язку „Людина – Бог”, за умов якого вже не залишалося місця ані для „божевільного”, ані для „тваринного”, ані для „дитини” чи „жінки”», бо «світ картезіанського Суб'єкту конституювався на первісній архаїчній подобі між людським та божественним Розумом», а «усі міметичні зв'язки („пристрасті”) елімінувалися як такі, що порушували процеси мислення», оскільки «картезіанська думка – це думка, що мислить формальними подібностями» [Подорога 1999].

Звісно, навряд чи Олесю Ульяненку ставив собі за мету в цьому творі заперечити «картезіанський образ мислення», але якщо зважити на його творчу еволюцію і зміст чи не всіх написаних ним творів, то буцімто порушення ним власних естетичних пріоритетів не виглядатиме таким уже алогічним. А тому якщо сприймати його твори так, як це робила більшість цитованих вище критиків і літературознавців, то тоді революцію, у якій активну участь беруть дракони та динозаври [Ульяненко 2018, с. 177] необхідно розцінювати як блюзнірство стосовно власної ідейно-художньої аксіології.

Натомість якщо у творах Олеса Ульяненка все ж таки домінують не суспільно-ідеологічні, а образно-естетичні первні, то тоді поетикальний зміст роману «Перли і свині» жодним чином не дисонує з усім масивом спадщини письменника, а, навпаки, становить цілком логічний наслідок і певною мірою закономірний підсумок його творчих шукань.

До цього залишається тільки додати, що мімезис у концепції російського філософа розуміється

як близька, недистантна та незнакова взаємодія [Подорога 2006, с. 14]. І, вочевидь, тому В. Подорога у передмові до своєї монографії під назвою «Мімезис» пише про літературу як про тотальний факт культури в сенсі мовної міметичної тотальності та реальності чуттєвого досвіду образів у сенсі антропологічного характеру їхнього становлення як на рівні продукування, так і на рівні сприйняття.

Отож література, як стверджує В. Подорога, – це не відображення Реальності, а саме Реальність у тих своїх моментах, коли вона стає чуттєво доступною через різноманітні комунікативні стратегії Твору [про проблематику мімезису див. також Штейнбук 2009, с. 34–54; Васильев 2017, с. 248; Кропивко 2019, с. 343, 471].

Висновки. Але в такому разі йдеться не про те, що, як вважає О. Соловей, «Олесю Ульяненку у своїй творчості завжди виступав проти темряви» [Соловей 2013, с. 31], то і в романі «Перли і свині», зображаючи інсургентів-динозаврів, письменник продовжує робити щось подібне. Ідеться, натомість, про те, що дискурс роману розгортається на онтологічному ґрунті, основу якого становить продукування літератури в чистому, сказати б, вигляді, тобто у форматі, не обмеженому жодними рамками, правилами, вимогами, жанровими конвенціями, а навіть авторською автентичністю*.

Таким чином, якщо роман «Перли і свині» через сукупність зовнішніх обставин постав як результат, так би мовити, «чистого мистецтва», то таке розуміння його сенсу, з одного боку, підтверджує слухність усіх попередніх студій, а з іншого – засвідчує, що, попри фантазмагоричний штиб цього твору, а, точніше, саме завдяки останній характеристиці, є достатньо підстав і справді говорити про те, що «на тому кінці нас чекає світло» [Ульяненко 2018, с. 184].

Утім ідеться не про світло другого пришествя. І – не про світло якогось земного раю. І – навіть не про «американську мрію». Ідеться переважно про «появу мене самого», а також «об'єктів та знаків», поставання яких, на думку Ю. Крістєвої, «супроводжує логіка мімезису <...> оскільки Інший, що поселився у мені як alter ego, з відразою вказує мені на [мою особисту] територію». І це, вочевидь, «не той інший, з яким я себе ідентифікую або який злився з моїм тілесним, а той Інший, що передує мені та володіє мною, і отже – здійснює мене» [Крістєва 2003, с. 46–47].

А в разі з Олесем Ульяненком – це його непересічний талент і письменницький хист, завдяки якому він, за словом Є. Пашковського, і «сьогодні прагне поетичним словом, цим непроминушим світлом любови, вповільнити стрімководь земного часу» [цит. за: Слабошпицький 2019].

* Якось у розмові із другом Олесею Ульяненком режисером Мирославом Слабошпицьким я випадково дізнався про те, що цей роман було написано задля участі в щорічному міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова» (2009 р.), за умовами якого рукописи мали подаватися під псевдонімами. У зв'язку із цим письменник підписав роман також очевидним словесним волапоком, себто на титульній сторінці автор «Перлів і свиней» значився як Люмінал Капусняк. Прикметним є також і той факт, за яким цей твір Олеса Ульяненка не ввійшов навіть у довгий список, а проте сам автор, за спогадами його друга, запалився ідеєю трансформувати роман у книгу коміксів і навіть мав з цього приводу перемовини зі своїм останнім видавцем Завеном Бабляном, та втілити цю ідею в життя він уже не встиг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв Є.М. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2017. 532 с.
2. Камиш М. Нові старі романи Ульяненка: Софія, перли, свині та динозаври. URL: <http://www.chytomo.com/novi-stari-romany-ul-yanenka-sofiya-perly-svy-ni-ta-dy-nozavry/>. (дата звернення: 25.10.2020 р.)
3. Криворучко С.К. Еволюція особистості у творчості Андре Жіда. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. 188 с.
4. Кристева Ю. Силы ужаса: Эссе об отвращении. Харьков: Ф-Пресс, ХЦГИ; Санкт-Петербург: Алетейя, 2003. 256 с.
5. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 524 с.
6. Мейзерська Т. Наратив переміщень як спосіб конструювання горизонту свідомості героя (Роман С. Жадана «Інтернат»). *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2020. № 26 (3). С. 84–89.
7. Подорога В. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы. Т. 1. Москва: Культурная революция, 2006. 688 с.
8. Подорога В.А. Словарь аналитической антропологии. *Логос*. 1999. № 2. URL: http://www.lib.ru/FILOSOF/PODOROGA_W/s_antropo.txt. (дата звернення: 25.10.2020 р.)
9. Пуніна О. Самітний геній: Олесь Ульяненко: літературний портрет. Київ: Академвидав, 2016. 288 с.
10. Слабошпицький М. Зухвалець у вирі екстриму. *Українська літературна газета*. 2019. №17 (257). URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/zuhvalets-u-vyri-ekstrimu/> (дата звернення: 27.10.2020 р.)
11. Соловей О. Бестіярий, або Умовна історія свинства. *Українська літературна газета*. 2018 (1). № 18 (232). С. 18–19.
12. Соловей О. Бестіярий, або Умовна історія свинства. *Українська літературна газета*. 2018 (2). № 19 (233). С. 16–17.
13. Соловей О. На боці світла і добра (Деякі слова про Олесь Ульяненка). У: Соловей О. Оборонні бої: Статті, рецензії, есеї. Донецьк: Видавництво БВЛ, 2013. С. 19–31.
14. Ульяненко О. Перли і свині: роман. Харків: Фоліо, 2018. 185 с.
15. Шинкаренко О. «Перли і свині» Олесь Ульяненко, або Динозаври сприймають все за іграшки. URL: https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenko/403131_perli_i_svini_olesya_ulyanenko_abo.html. (дата звернення: 25.10.2020 р.)
16. Штейнбук Ф.М. Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. Київ: Педагогічна преса, 2007. 292 с.
17. Штейнбук Ф.М. Тілесність – мімесис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів). Київ: Знання України, 2009. 215 с.
18. Штейнбук Ф. Українська література у контексті тілесно-міметичного методу. Сімферополь: ВД «Аріал», 2013. 392 с.
19. Юферева О.В. Жанрово-родовий синтез у постичному щоденнику та подорожі (українська та російська поезія ХІХ – початку ХХ ст.). Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010. 268 с.
20. Ямпольский М. Демон и Лабиринт. *Новое литературное обозрение / Научное приложение*. Вып. VII. Москва, 1996. 336 с.
21. Nancy J.-L. The birth to presence. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1993. 423 p.

REFERENCES

1. Vasyliev E.M. (2017) Suchasna dramaturhiia: zhanrovi transformatsii, modyfikatsii, novatsii [The Modern Dramaturgy: Genre Transformations, Modifications, Innovations]. Lutsk: PVD «Tverdynia». 532 s. [in Ukrainian].
2. Kamysh M. Novi strai romany Uliankenka: Sofiia, perly, svyni ta dynozavry [The New Old Novels by Ulianenka: Sofiia, Pearls, Pigs and Dinosaurs]. URL: <http://www.chytomo.com/novi-stari-romany-ul-yanenka-sofiya-perly-svy-ni-ta-dy-nozavry/> (дата звернення: 25.10.2020 р.) [in Ukrainian].
3. Kryvoruchko S.K. (2009) Evolutsiia osobystosti u tvorchosti Andre Zhida [The Evolution of Personality in the Works of Andre Gide]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. 188 s. [in Ukrainian].
4. Kristeva Y. (2003) Sily uzhasa: Esse ob otvraschenii [The Forces of Horror: the Essay on Disgust]. Kharkov: F-Press, KhTsGI; Sankt-Peterburg: Aleteia. 256 s. [in Russian].
5. Kropyvko I. (2019) Ukrainska i polska postmoderna proza (karnaval, frahmentatsiia, frontyr) [The Ukrainian and Polish Postmodern Prose (Carnival, Fragmentation, Frontier)]. Kyiv: Vydavnychii dim Dmytra Buraho. 524 s. [in Ukrainian].
6. Meizerska T. (2020) Naratyv peremischen yak sposib konstruiuvannia horizontu svidomosti heroia (Roman S. Zhadana «Internat») [The Narrative of Movement as a Means of Constructing the Horizon of the Hero's Consciousness (The Novel by S. Zhadan «The Boarding School»)]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. № 26 (3). S. 84–89 [in Ukrainian].
7. Podoroga V. (2006) Mimesis. Materialy po analiticheskoy antropologii literatury [The Mimesis. The Materials on Analytical Anthropology of Literature]. T. 1. Moskva: Kulturnaya revoliutsiia. 688 s. [in Russian].

8. Podoroga V.A. (1999) Slovar analiticheskoy antropologii [The Dictionary of Analytical Anthropology]. *Logos*. № 2. URL: http://www.lib.ru/FILOSOF/PODOROGA_W/s_antropo.txt. (дата звернення: 25.10.2020 р.) [in Russian].
9. Punina O. (2016) Samitnyi henii: Oles Ulianenکو: literaturnyi portret [The Lonely Genius: Oles Ulianenکو: a Literary Portarit]. Kyiv: Akademvydav., 288 s. [in Ukrainian].
10. Slaboshpytskyi M. (2019) Zukhvalets u vyri ekstryму [The brazen person in a whirl of extreme]. *Ukrainska literaturna hazeta*. №17 (257). URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/zuhvalets-u-vyri-ekstrymu> (дата звернення: 27.10.2020 р.) [in Ukrainian].
11. Solovei O. (2018 (1) Bestiarii, abo Umovna istoriia svynstva [The Bestiarum, or the Conditional History of Swinishness]. *Ukrainska literaturna hazeta*. № 18 (232). S. 18–19 [in Ukrainian].
12. Solovei O. Соловей О. (2018 (2)) Bestiarii, abo Umovna istoriia svynstva [The Bestiarum, or the Conditional History of Swinishness]. *Ukrainska literaturna hazeta*. № 19 (233). S. 16–17 [in Ukrainian].
13. Solovei O. (2013) Na botsi svitla i dobra (Dekilka sliv pro Olesia Uliankenko) [On the Side of Light and Good (A Few Words about Oles Ulianenکو)]. U: Solovei O. Oboronni boi: Statti, retsenzii, eseї [The Defensive Battles: Articles, Reviews, Essays]. Donetsk: Vydavnytstvo BVL. S. 19–31 [in Ukrainian].
14. Ulianenکو O. (2018) Perly i svyni: roman [The Pearls and Pigs: the Novel]. Kharkiv: Folio, 185 s. [in Ukrainian].
15. Shynkarenکو O. «Perly i svyni» Olesia Uliankenko, abo Dynozavry spryimaiut vse za ihrashky [«The Pearls and Pigs» of Oles Ulianenکو, or the Dinosaurs Take Everything for Their Toys]. URL: https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenکو/403131_perli_i_svyni_olesya_ulyanenکو_abo.html. (дата звернення: 25.10.2020 р.) [in Ukrainian].
16. Shteinbuk F.M. (2007) Zasady tilesnogo mimetizmu u tekstovykh stratehiakh postmodernistskoi literatury kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Principles of Corporal Mimeticism in Text Strategies of Postmodernism Literature at the End of 20th – at the beginning of 21st century]. Kyiv: Pedahohichna presa. 292 s. [in Ukrainian].
17. Shteinbuk F.M. (2009) Tilesnist – mimezys – analiz (Tilesno-mimetychnyi Metod analizu khudozhnikh tvoriv) [Corporality – Mimesis – Analysis (Corporal-Mimetic Method to Analyze Fiction Works)]. Kyiv: Znannia Ukrainy. 215 s. [in Ukrainian].
18. Shteinbuk F. (2013) Ukrainska literatura u konteksti tilesno-mimetychnoho metodu [Ukrainian Literature in the Context of Corporal-Mimetic Method]. Simferopol: VD «Ariol». 392 s. [in Ukrainian].
19. Yufereva O.V. (2010) Zhanrovo-rodovyi syntezy u poetychnomu schodennyku ta podorozhi (ukrainska ta rosiiska poeziia XIX – pochatku XX st.) [The Genre-Ancestral Synthesis in the Poetic Diary and Travel (The Ukrainian and Russian poetry of 19th – beginning of 20th century)]. Zaporizhzhia: Vyd-vo KPU. 268 s. [in Ukrainian].
20. Yampolskiy M. (1996) Demon i Labirint [The Demon and the Labyrinth]. *Novoye literturnoye obozreniie / Nauchnoye prilozheniye*. Vyp. VII. Moskva. 336 s. [in Russian].
21. Nancy J.-L. (1993). The birth to presence. Stanford, Calif.: Stanford University Press. 423 p. [in English].

THE GENRE ORIGINALITY OF OLES ULIANENKO'S NOVEL «THE PEARLS AND PIGS»

Abstract. The article proves that Oles Ulianenکو's literary works are a difficult reception problem. The goal of the research is, in contrast to the traditional, mostly moral-ethic approaches to analyze Oles Ulianenکو's novel «The Pearls and Pigs», to suggest an alternative interpretation directed to specify the genre originality of this work. The research is based on the principles which were designed and approved in the doctoral and postdoctoral studies of the corporal-mimetic method to interpret fiction. The scientific method used is, first and foremost, to analyze literary texts considering their corporal determination. This method can be defined as the method to analyze the corporal-existence background of fiction discourse. The conclusions made are as follows, first, that the genre of the novel under analysis «The Pearls and Pigs» can be defined as a phantasmagoria-novel which is rather a random unsystematic symbiosis of varied artistic factors, principles, elements, and even tendencies and aspirations. Second, in this way the identified genre of the novel, vividly and keenly, actualizes the old as the literary world issue of correlation of reality and fiction, or the problem of mimesis, long ago, formulated by Plato and Aristotle. Third, since, according to V. Podoroga, in the modern context mimesis is considered a close, non-distant and insignificant interaction, it means that the novel discourse develops on the ontological background, the basis of which is pure literature production which is not limited by any frames, rules, requirements, genre conventions, and even the author's authenticity. Thus, the formulated this way comprehension of the novel under analysis allows to state that it is due to the phantasmagoric type of the novel «The Pearls and Pigs», there are enough reasons to affirm that Oles Ulianenکو even «now, with a poetic word, with this eternal light of love, aspires to slow down the swiftness of earth time» (Ye. Pashkovsky).

Keywords: Oles Ulianenکو, corporal-mimetic method, genre originality, phantasmagoria-novel, mimesis.

© Штейнбук Ф., 2020 р.

Фелікс Штейнбук – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри русистики та східноєвропейських студій, Університет Коменського у Братиславі, Словаччина; <https://orcid.org/0000-0002-4852-815X>

Feliks Shteinbuk – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Russian and East European Studies, Comenius University in Bratislava, Slovakia; <https://orcid.org/0000-0002-4852-815X>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗБІРЦІ РЕПОРТАЖІВ ЛЕСІ БОГУСЛАВЕЦЬ «НА ПРОЩУ ДО РІДНОЇ ЗЕМЛІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44).

УДК 070:[82-92:81'373.72]

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).453–458

Бикова О. Функціонально-стилістичні параметри фразеологічних одиниць у збірці репортажів Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі»; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Мета дослідження – з'ясувати наявність та функціонально-стилістичні параметри фразеологічних одиниць у збірці репортажів Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: розглянути фразеологічні одиниці та їхні основні диференційні ознаки, класифікаційні параметри; визначити ті типи фразеологізмів, які найчастіше вживаються у текстах репортажів збірки Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі», розкрити основні функції фразеологізмів; виявити прийоми трансформування фразеологічних одиниць відповідно до їхніх функціональних можливостей у репортажних текстах збірки «На прощу до рідної землі». Основними методами, які використано для проведення теоретичного дослідження, стали: загальнонаукові методи добору і систематизації матеріалу, методи теоретичного узагальнення результатів. Для наукового осмислення історіографії та джерельної бази дослідження використано порівняльний аналіз та бібліографічно-описовий метод. Для збирання первинних емпіричних даних використано метод спостереження.

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці в збірці репортажів «На прощу до рідної землі» Лесі Богуславець. Розглянуто способи введення у текст репортажів фразеологічних одиниць у традиційному та зміненому вигляді. Авторка наголошує на семантичних змінах фразеологічних одиниць, які, трансформуючись, набувають нових експресивно-емоційних відтінків, що впливають на масову свідомість реципієнтів.

У дослідженні визначено типи, роль та стилістичні функції фразеологічних одиниць у репортажних текстах збірки «На прощу до рідної землі». Виявлено, що у збірці «На прощу до рідної землі» фразеологічні одиниці реалізують кілька ключових стилістичних функцій, зокрема оцінну, емоційно-експресивну, а також виражають імпліцитні зв'язки тексту. З'ясовано, що у репортажних текстах Лесі Богуславець функціонують фразеологізми найрізноманітнішої семантики, синтаксичної будови, образно-експресивного потенціалу. Вивчення фразеологізмів переконує в тому, що вони виступають засобом найяскравішої виразності, емоційної забарвленості, стилістичної експресивності, а відтак часто вживаються в репортажних текстах.

Ключові слова: репортаж, фразеологічна одиниця, стилістична трансформація, стилістичні функції.

Постановка проблеми. Журналісти та публіцисти часто використовують фразеологічні одиниці, оскільки вони збагачують текст, роблять його колоритним, виразним, емоційним. Естетична роль фразеологічних одиниць у публіцистичних текстах зумовлена їхньою природною образністю й емотивністю, а також, як уважає І. Голуб, умінням автора відібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [Голуб 1986, с. 203].

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати, яке місце займають фразеологічні одиниці в публіцистичному доробку талановитої української письменниці з діаспори Лесі Богуславець, оскільки вважаємо, що її ім'я несправедливо замовчується. Маючи спостережливе око репортера й використовуючи багаті художньо-виражальні текстові засоби, Л. Богуславець створила своєрідні зразки літературного репортажу, які, незважаючи на плин часу, з цікавістю читаються та є актуальними й сьогодні. У статті проаналізуємо функціонуван-

ня фразем у збірці репортажів «На прощу до рідної землі», яка вперше була надрукована у Мельборні (Австралія) 1984 р., оскільки вважаємо, що вивчення ролі фразеологічних одиниць у репортажних текстах доповнить картину мови сучасної публіцистики як найдинамічнішої сфери функціонування сучасної літературної мови, що відбиває зміни в суспільно-політичному, економічному, культурному та ін. житті соціуму.

Аналіз досліджень. Функціонально-стилістичні особливості використання фразеологічних одиниць у публіцистиці досліджували М. Жовтобрюх, І. Білодід, А. Коваль, А. Мамалига, О. Пономарів, О. Сербенська, В. Костомаров, Г. Солганик та ін. Проте у науковій літературі ще небагато праць, які спеціально висвітлювали б фразеологію мови окремих журналістів (публіцистів).

Мета статті – з'ясувати наявність та функціонально-стилістичні параметри фразеологічних одиниць у збірці репортажів Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі». Реалізація поставленої мети

передбачає розв'язання таких конкретних завдань: розглянути фразеологічні одиниці та їхні основні диференційні ознаки, класифікаційні параметри; визначити ті типи фразеологізмів, які найчастіше вживаються у текстах репортажів збірки Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі», розкрити основні функції фразеологізмів; виявити прийоми трансформування фразеологічних одиниць відповідно до їх функціональної орієнтації в репортажних текстах збірки «На прощу до рідної землі».

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань роботи, процес дослідження вимагав комплексного застосування таких методів, як: загальнонаукові методи добору і систематизації матеріалу, методи теоретичного узагальнення результатів. Для наукового осмислення історіографії та джерельної бази дослідження використано порівняльний аналіз та бібліографічно-описовий метод. Для збирання первинних емпіричних даних використано метод спостереження.

Вклад основного матеріалу. Леся Богуславець (справжнє ім'я Олександра Нитченко (Ткач)) – донька Дмитра Чуба-Нитченка, відомого письменника та літературознавця української діаспори в Австралії. Народилася 1931 року у місті Зінків Полтавської області. У 13 років разом із батьками опинилася в Німеччині. Батько Д. Нитченко (Нитченко) після війни, боячись, що зашлють у Сибір, виїхав до Австралії [Терен 2007, с. 5]. 3 квітня 1949 року Леся Ткач живе у Мельбурні, де під псевдонімом Леся Богуславець видала збірки репортажів «Від Находки до Чернівців», «Моя австралійська кума», «За рідним краєм і в раю скучно».

У 1984 року Леся Богуславець відвідала радянську Україну і враження від цієї подорожі лягли в основу збірки репортажів «На прощу до рідної землі». Авторка обрала хронологічний тип композиції – щодня, відвідуючи різні міста та селища УРСР від заходу до сходу, вона правдиво та яскраво описує радянську дійсність, тонко відчуючи дух тогочасної епохи. Основне завдання репортерки – активно вплинути на читачів, увиразнити своє ставлення до подій.

Однією із особливостей репортажних текстів Лесі Богуславець є прагнення виразливо-зображальними засобами утвердити чистоту й самобутність української літературної мови, якою авторка бездоганно володіє, незважаючи на те, що майже усе своє свідоме життя прожила в еміграції. Л. Богуславець постійно, але ненав'язливо наголошує на потребі не лише любити, а й знати і розвивати рідну мову, особливо в умовах бездержавності.

Нашу увагу привернули фразеологічні одиниці, використані авторкою у репортажних текстах збірки «На прощу до рідної землі», не випадково, адже зазначений твір містить багатий фразеологічний матеріал. Саме фразеологічні одиниці у репортажній збірці «На прощу до рідної землі» завдяки образному узагальненню, впливу на реципієнта допомагають емоційно описати тогочасну дійсність.

Фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу на читачів, послуговуючись якими,

«адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача, а й з метою актуалізації його уваги» [Колоїз 2004, с. 34]. Виразальні особливості фразеологізмів «спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образність» [Малярчук 2013, с. 196], що зумовлює широкі можливості їх використання в репортажних текстах.

Експресивна виразність фразеологізмів у тексті репортажу викликає емоційний відгук читачів – пробуджує уяву, спонукає адресатів до виявлення свого ставлення до зображуваних подій, робить текст цікавішим, доступнішим, «більш мальовничим, сповненим почуттів» [Пономарів 1993, с. 127]. Фразеологізми допомагають «авторові виявити свої почуття, ставлення до фактів, подій і викликають відповідні емоції в читачів, а також сприяють начотності у вираженні думок і почуттів, які майстер слова прагне передати у формі образних уявлень» [Пилинський 1977, с. 86].

Фразеологічні одиниці вживаються в збірці репортажів «На прощу до рідної землі» як у традиційній формі, тобто в зафіксованій словником, без авторського втручання в їхній зміст і форму, так і в зміненій формі, тобто трансформованій відповідно до авторського задуму.

Фразеологічні одиниці в традиційній формі вводяться в структуру репортажів за допомогою вставних слів, сполучників: «*Починаємо розмови. Венесуельці говорять з американкою по-еспанському, а ми й чернівчани, здається, ні в зуб ногою*» [Богуславець 1984, с. 41]; «*Спершу оглядали сусідчини речі. Її валізи так патрошили, що аж пір'я з них летіло!*» [Богуславець 1984, с. 12]. Можуть уводитися в контекст фразеологізми й без допоміжних засобів: «*До побачення, любий Львово! Серце щемить, а безжальний поїзд набирає швидкості, спішишь до кордону*» [Богуславець 1984, с. 129]; «*– Хай його лиха година візьме, – вигукує вона. – Раз у житті така нагода трапляється, та щоб її пропустити!*» [Богуславець 1984, с. 28].

Фразеологічні одиниці влітаються в структуру речення як головні чи другорядні його члени, необхідні для того, аби висловити думку автора з приводу певної ситуації: «*Часом ходили в їдальню, спробувати щось гаряченького. Христия їсть усе, аж за вухами лящить, а я попробую та й кажу...*» [Богуславець 1984, с. 18]; «*Шмагаємо отак з ранку до вечора, аж голова ходором ходить*» [Богуславець 1984, с. 17]; «*Я вже стою ні жива, ні мертва*» [Богуславець 1984, с. 29].

Щонайбільшою експресією сповнені фразеологічні одиниці, які своєю змістовою та емоційною крилатості набули в творах письменників і в таких же вимірах використані в структурі репортажу: «*По рухливих сходах піднімаємося до залі. Шукаємо свої місця... Ліземо, питаємо, ліземо все вгору та вгору. Наші місця аж під дахом, передостанній ряд... – Я ж казала. – І я не злим тихим словом згадую нашого продавця*» [Богуславець 1984, с. 78].

Домінують у текстах репортажу фразеологізми порівняльного змісту – порівняльні звороти зі сполучниками **ніби, мов, немов, як, хоч** та ін. та підрядні порівняльні речення: «*Біжить до каси, знову до прилавку... Ні, немає. Ніхто не бачив. Зник гаман, наче корова язиком злизала...*» [Богуславець 1984, с. 57]; «*Ви вже знаєте про те, що Христя, моя сусідка, вирішила їхати в Україну, а за нею і я попленталась, як прииший кобилі хвіст*» [Богуславець 1984, с. 9]; «*І сон мій, і втому – мов рукою зняло*» [Богуславець 1984, с. 13]; «*Американка, закінчивши розповіді про свої пригоди, переходить до запитань. На нашого перекладача, немов грім з ясного неба, сипляться різні питаннячка*» [Богуславець 1984, с. 45]; «*Нарешті, знайшли станцію й почекальню. А там від тютюнового диму, хоч сокиру вішай!*» [Богуславець 1984, с. 10].

Прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови в структурі сучасного пресового репортажу підвищують експресивність повідомлення, надають висловлюванню виразності і тим самим привертають до себе увагу читачів, сприяють скороченню кількості зайвих пояснень: «*І от серед різношерстої маси зустріли ми земляка із Стрия. Кажуть же, рибак рибача бачить здалека. І зразу ми найріднішими краями стали. Справді, світ не без добрих людей!*» [Богуславець 1984, с. 10–11]; «*З допомогою земляка сіли ми в поїзд. Отаборилися в купе і вже почувася, як кум королю і світ міністру!*» [Богуславець 1984, с. 11]; «*– А як же ви там поживаєте? – запитала. Часом з квасом, порюю з водою, – жартує сусідка. – А ви як? – Та всього буває на віку – і по спині, і по боку. Бачили ми і горох, і чечевицю! А ви, значить, рідний край захотіли побачити. Тягне таки! Чи хотіли б сюди приїхати назавжди? – І рада б душа в рай, та гріхи не пускають, – каже сусідка*» [Богуславець 1984, с. 26–27].

Фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки є обов'язковим стилістичним компонентом мови репортажних текстів, важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості, суттєвим засобом реалізації конструктивно-стильових особливостей матеріалів збірки «На прощу до рідної землі». Фразеологізми надають репортажам відповідної дієвої сили, сприяють створенню особливої виразності, допомагають Лесі Богуславець висловлювати відповідну думку емоційніше та яскравіше.

Досить часто трапляються в репортажах фразеологічні одиниці, трансформовані шляхом зміни компонентного складу. Така трансформація необхідна для того, аби «оновити семантику і структуру фразеологізмів, аби не стерся фразеологічний образ. Репортерка вдається до індивідуально-авторського перетворення фразеологізмів, яке відбувається під впливом актуалізації. Від автора вона вимагає такої перебудови семантики і структури, за якої зберігається співвіднесеність із номінативним, вихідним фразеологізмом» [Пономарів 2001, с. 87]. Трансформація фразеологізмів допомагає створити новий, оригінальний фразеологізм, який приверне увагу читача своєю емоційністю. Піддаючи фра-

зеологічні одиниці різним перетворенням, автори намагаються «створити ефект незвичності, нестандартності, ...надати гостроти й новизни» [Лисички-на 2004, с. 75].

У текстах репортажної збірки «На прощу до рідної землі» трапляється розширення компонентного складу фразеологічної одиниці. Внаслідок додавання до фразеологізму нових компонентів (експлікація) відбувається їх уточнення, «підсилення експресії, актуалізується її внутрішня форма» [Пономарів 2001, с. 87]. При експлікації значення фразеологізму, як правило, не змінюється, додаткові компоненти лише підсилюють експресивність сполучення: «*Зразу за Великими Сорочинцями поле, тут і Жабокрицький майдан, де кожного року, в останню суботу й неділю місяця серпня тут аж людьми кишать...*» [Богуславець 1984, с. 99]; «*– Що ж, – філософствує Христя, – можна й попостити. Вип'єм газової водички, буде дешево й серписто й на фігуру добре*» [Богуславець 1984, с. 47–48].

До експлікації належить контамінація фразеологічної одиниці, при якій в одному стійкому вислові поєднуються кілька фразеологізмів [Пономарів 1993, с. 125]. Поєднання кількох фразеологізмів в одному надає сталому вислову певної експресії, колориту, забарвлення, тональності. В аналізованих репортажах було виявлено такі приклади схрещування сталих словосполучень: «*Розказую сусідці, а вона сміється: – Нічого, жива зостанешся! – Ти знаєш, яка може халепа бути, як довідаються земляки, – хоч назад не вертайся. В ложці води втоплять, без соли з'їдять*» [Богуславець 1984, с. 85] (пор. **втопити в ложці води** – завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось із будь-якого приводу, через дрібниці; **з'їсти без соли** – дуже ненавдяючи когось, хто-небудь ладен завдати йому найбільших прикрощів); «*Через яр до руїн перекинула кладка, тобто стара трухлява дошка. Він подає руку і першою переходить по ній сусідка. Потім моя черепа. В мене й жижики трястяться, і циганський піт виступає, поки доходжу на другий бік*» [Богуславець 1984, с. 43–44] (пор. **аж жижики трястяться** – про почуття боязні, страху; **циганський піт проймає** – хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху).

Поряд із об'єднанням кількох фразеологізмів у репортажах збірки «На прощу до рідної землі» трапляється і скорочення його окремих компонентів (еліпсис): «*Заходимо до готелю. А там саме всі зійшлися, дивляться на футбол. Грають – Київ-Москва. Болільщики прилипли до телевізора, переживають... – Ті москвичі, дивись, як итовхаються, – нарікають, – думають, що вже їхня бере. – Так, вже гадають, взяли бога за бороду, – це Христя своїх п'ять*» [Богуславець 1984, с. 40] (пор. **вставляти п'ять копійок** – висловлювати свою думку (іноді – недоречно)); «*Був літній гарячий вечір, коли ми покидали Харків. Прощалися з нашою новою знайомою: – До побачення, хто зна, може ще стрінемося. Гора з горою не сходиться, а людина...*» [Богуславець 1984, с. 112] (пор. **гора з горою не сходиться, а чоловік із чоловіком зійдеться**).

Скорочення фразеологізму зумовлене «прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових із точки зору конкретного факту комунікації компонентів» [Горбенко 2011, с. 105]. У своїх репортажах Леся Богуславець також вживає еліпсовані фразеологічні одиниці, якщо добре відомі усічені частини.

Емоційно-оцінний потенціал фразеологічних одиниць досягається численними мовними одиницями, серед яких велику роль відіграють суфікси суб'єктивної оцінки [Федоренко 2003, с. 54]. Так, у репортажах збірки «На прощу до рідної землі» трапляються словотвірні варіанти відомих фразеологізмів: «*Десь біля одинадцятої години підкотив поїзд Белград – Москва. Стали ми на нього сідати. В мене аж холодочок по спині йде*» [Богуславець 1984, с. 11]. Здрібніло-пестливі суфікси у складі фразеологічних одиниць використовуються в структурі репортажу для надання тексту більшої виразності, експресивності. Крім того, такі суфікси посилюють оцінний ефект усталених словосполучень, а отже, й репортажу в цілому. Таким чином досягається основне завдання репортажу – емоційно впливати на читацьку аудиторію.

Ще одним різновидом трансформації фразеологізмів є фразеологічний натяк. Фразеологічний натяк «як стилістична фігура, – за визначенням Л. Ройзензона, який запровадив у лінгвістиці саме цей термін, – не є частиною фразеологізму: це згадка про якусь фразеологічну одиницю, іноді її назва одним словом, натяк на відомий носіям мови фразеологізм» [Ройзензон 1973, с. 116]. Основними різновидами фразеологічного натяку є: «використання слів (одного або кількох), співзвучних з компонентами ФО; використання однорідних із одним із компонентів ФО слів; використання конструкцій, логічна структура яких нагадує ту чи іншу традиційну фразему» [Білоноженко 1989, с. 84]. Саме такий натяк на відоме прислів'я про вередливість і забаванки **Ти йому – «стрижене», він тобі – «голене»** відчутний у тексті репортажу «Як тебе не любити, Києве мій», у якому характеризується Христя – сусідка авторки, яка подорожує Україною разом із нею: «*Я благально дивлюся на неї. Вперта жіночка. А все таки **стрижене!***» [Богуславець 1984, с. 71].

У репортажних текстах збірки «На прощу до рідної землі» украй нечасто трапляється творення нових фразеологізмів шляхом перефразування старих. Наприклад: «*Поїзд помалу стинився. – **От тобі, бабо, й Київ!** – тихо проказала до себе Христя*» [Богуславець 1984, с. 62] (пор. **от тобі, бабусю, і Юрійв день** – втрачені надії, гірке розчарування). «Перефразування (обігрування) відомих крилатих фраз, поширені у засобах масової інформації, не тільки і не стільки свідчать про ерудицію мовця, його спосіб життя, скільки про характер сприймання світу сучасною людиною...» [Смерчко 2000, с. 123].

Отже, репортаж трансформує загальновідомі фразеологізми з метою підсилення експресії та емоційності своїх матеріалів, крім того, трансформація фразеологічних одиниць допомагає Лесі Богуславець донести свої ідеї до читачів. Трансфор-

мовані фразеологічні одиниці у збірці репортажів «На прощу до рідної землі» збагачують фразеологічну конструкцію новою відтінковою семантикою.

За нашими спостереженнями, фразеологізми в текстах репортажної збірки «На прощу до рідної землі» виконують такі функції:

1) функція передачі позитивних чи негативних рис персонажа: «*Тут підбігають блюстители порядку. – Ти чого сюди машиною під'їхав? Плати штраф! – прискінуються до шофера. Він не плаває, видно, **стріляний горобець***» [Богуславець 1984, с. 43]; «*Людина він видно спритна, пронизлива, **пройшов Крим і Рим і мідні труби...***» [Богуславець 1984, с. 128];

2) функція відтворення емоційного стану персонажа: «*Знаходимо могили Кобилянської й Федьковича. Лежать вони самотні, забуті. Сусідка, як завжди в таких випадках, підскакує, печеться, а я намагаюся її укоськати. – Чого розходилась, **як квочка перед бурєю?** – питаю здивована*» [Богуславець 1984, с. 42]; «*Христя вже на дев'ятих небі. Ходить захоплена й вигукує...*» [Богуславець 1984, с. 15];

3) функція передачі фізичних відчуттів людини: «*Тут надворі темніє, шофера нашого немає, а він **ледве язиком повертає**, а все ж щось верзе і ще ближче підсувається*» [Богуславець 1984, с. 76];

4) функція сенсорного сприйняття: «*Ми з Христею вирішуємо, хоч **одним оком глянути на базар***» [Богуславець 1984, с. 80]; «*Їдуть авта, спішить тротуарами люд. **Скільки око сягне, суне ця жива течія***» [Богуславець 1984, с. 119];

5) функція відтворення різних стадій фізичного існування (народження, життя і смерті): «*Ми з жалем лишаємо це історичне місце і простуємо до кладки, щоб знову перейти її назад до авта. – Ви куди? – кричать земляки. Туди не можна. Там, як упадете, і **кісток не позбираєте!***» [Богуславець 1984, с. 45]; «*Зі страху й несподіванки я трохи й **дуба не дала!***» [Богуславець 1984, с. 49];

6) функція передачі моторної діяльності людини: «*Чути сміх пасажирів. Чолов'язі, нарешиті, заціпило. Він встає на першій зупинці... – А таки помогло, – підморгує молодичка, – швидко **змотав вудочки***» [Богуславець 1984, с. 79–80]; «*Швидко минали дні нашого побуту в Києві. Але ми, не зважаючи на те, що зранку гасали, шпарили, смалили по місті, потім увесь день чимчикували, пішкували, дибубляли, кандибали з музею до музею, ...**драли пішака в найвіддаленіші частини міста***» [Богуславець 1984, с. 84];

7) функція вияву міри і ступеня ознаки: «*Ні, тобі усе мало. Свіжих квіточок захотілося! Тобі **як мед, так і ложкою***» [Богуславець 1984, с. 42]; «*Витягаємо відро чистої, холодної води і п'ємо – **насолджуємося**. Ех, і смачна ж вона! Хай відсунуться всі напої, лімонади й інші людські витребеньки, бо ця **джерельна водичка найсмачніша, їх усіх за пояс заткне!***» [Богуславець 1984, с. 98];

8) функція передачі просторових відношень: «*Вирунула, раптом, з пам'яті проста сільська жінка, тітка Олена, що жила поруч... Ми жили на той час у селі, звідси **рукою подати***» [Богуславець

1984, с. 97]; « – А як гадаєш, – запитую Христі, – чи радили Вишині не писати жартома на серйозні теми? – Та, мабуть, було всього, але ж хіба він послухався? От і прийшлося помандрувати, **куди Макар телят не ганяв**» [Богуславець 1984, с. 91];

9) **позитивні чи негативні сторони людської діяльності (працьовитість, недбальство):** «Черговий жартує: – Прийду пакуватися допоможе вам, жіночки... – Бач, який **на всі руки майстер!**» [Богуславець 1984, с. 101]; « – Та що там діти, тепер і дорослі не краці: вчаться, вчаться, а піде робити, то **стук-грюк, аби з рук. Не совісно працюють**» [Богуславець 1984, с. 75];

10) **зовнішній вигляд персонажів:** «На перони нас зустрічає красивий молодий чоловік. Але його лице непривітне, майже вороже. Це нам уперше. В інших, може, **“на душі льодок, але на лиці медок”**» [Богуславець 1984, с. 103]; «Якось у нашій готелі об'явилася нова туристка. Опасиста жіночка. Про таких кажуть, що **їх у шістьох не піднести, а в трьох не підняти**» [Богуславець 1984, с. 124];

11) **показ здібностей, можливостей людини:** «Христя за словом у кишеню не полізе. Потеревенити – це її природа» [Богуславець 1984, с. 27]; «**Попала ти пальцем у небо, – шепче мені Христя...**» [Богуславець 1984, с. 29];

12) **опис способу дії:** « – Чого ти вискочив, як

Пилип з конопель? – лає знайомого сусідка...» [Богуславець 1984, с. 29]; «**Оштрафували нас і послали Христю гроші платити до банку. Чекаємо з годину. Нарешті, вертається. – Тебе тільки по смерть посилали, – кажу їй**» [Богуславець 1984, с. 30];

13) **показ різних життєвих ситуацій:** «**Вийшли ми за ворота, а там нас чекала турбота: міліціонер з двома помічниками назустріч ідуть... – Пропали ми, як швед під Полтавою, – речу сусідці. – Не було печалі, так чорти накачали, – говорить вона сердито, дивлячись на знайомого**» [Богуславець 1984, с. 29];

14) **позначення різних процесів або дій:** «**Так ми й розійшлися. Набрали, як убогий в торбу**» [Богуславець 1984, с. 31]; «**Аж тут його жона подзвонила. Так він хоч на ній злість зігнав**» [Богуславець 1984, с. 30].

Висновки. На основі аналізу репортажних текстів збірки Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі», можемо зазначити, що у ній функціонують фразеологізми найрізноманітнішої семантики, синтаксичної будови, образно-експресивного потенціалу. Дослідження фразеологізмів переконує в тому, що вони виступають засобом найяскравішої виразності, емоційної забарвленості, стилістичної експресивності, що зумовлює широкі можливості їх використання в репортажних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 155 с.
2. Богуславець Л. На прощу до рідної землі. Мельбурн: Вид-во «Байда», 1984. 138 с.
3. Голуб І. Стилистика современного русского языка. Москва: Высшая школа, 1986. 203 с.
4. Горбенко І. Трансформація фразеологізмів у мові регіональних друкованих ЗМІ. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2011. Том 42 (січень–березень). С. 103–106.
5. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові ЗМІ. *Мандрівець*. 2004. № 2. С. 34–39.
6. Лисичкина І. Знакомые незнакомцы (трансформация фразеологизмов в современных газетных заголовках). *Журналистика и культура русской речи*. 2004. № 2. С. 69–75.
7. Мальярчук У. Выражение оценки в текстах современных СМИ: фразеологический уровень. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2013. Том 26 (65). № 3. С. 195–200.
8. Пилинський М. Експресивність стилю масової політичної інформації. *Мовознавство*. 1977. № 5. С. 35–46.
9. Пономарів О. Стилистика сучасної української мови. Київ: Либідь, 1993. 248 с.
10. Ройзензон Л. Лекции по общей и русской фразеологии. Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1973. 221 с.
11. Смерчко А. Про сучасні новотвори парафрастичного типу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2000. Вип. 28. С. 121–124.
12. Сучасна українська мова / За ред. О. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.
13. Терен Т. Чим відрізняються австралійські українці від наших. *Україна молода*. 2007. 10 липня. С. 5.
14. Федоренко О. Фразеологізми із суфіксами суб'єктивної оцінки (на матеріалі газетних текстів). *Стиль і текст*. 2003. Вип. 8. С. 52–61.

REFERENCES

1. Bilonozhenko V., Hnatiuk I. (1989) Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseologisms]. Kyiv: Naukova dumka. 155 s. [in Ukrainian].
2. Bohuslavets L. (1984) Na proshchu do ridnoi zemli [The simple to the native land]. Melburn, Vydavnytstvo «Baida». 138 s. [in Ukrainian].
3. Holub I. (1986) Stilistika sovremennogo russkogo yazyka [Stylistics of the modern Russian language]. Moskva: Vysshaya shkola. 203 s. [in Russian].

4. Horbenko I. (2011) Transformatsiia frazeolohizmiv u movi rehionalnykh drukovanykh ZMI [Transformation of phraseologisms in the language of regional print media]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. Vol. 42. S. 103–106. [in Ukrainian].
5. Koloiz Zh. (2004) Porushennia frazeolohichnykh norm yak odyin iz sposobiv intensyfikatsii vyraznosti u movi ZMI [Violation of phraseological norms as one way of intensifying expressiveness in the media language]. *Mandrivets*. № 2. S. 34–39 [in Ukrainian].
6. Lisichkina I. (2004) Znakomye neznakomcy (transformaciya frazeologizmiv v sovremennykh gazetnykh zagolovkakh) [Familiar strangers (transformation of phraseological units in modern newspaper headlines)]. *Zhurnalistika i kultura russkoy rechi*. № 2. S. 69–75 [in Russian].
7. Malychuk U. (2013) Vyrazhenie ocenki v tekstakh sovremennykh SMI: frazeologicheskii uroven [The expression of assessment in the texts of modern media: phraseological level]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya. Socialnye kommunikacii»*. Vol. 26 (65). №. 3. S. 195–200 [in Russian].
8. Pylynskyi M. (1977) Ekspresyvniist styliu masovoi politychnoi informatsii [Expressiveness of style of mass political information]. *Movoznavstvo*. № 5. S. 35–46 [in Ukrainian].
9. Ponomariv O. (1993) Stylistyka suchasnoi ukraïnskoi movy [Stylistics of modern Ukrainian language]. Kyiv: Lybid. 248 s. [in Ukrainian].
10. Royzenzon L. (1973) Lekcii po obshchey i russkoy frazeologii [Lectures on general and Russian phraseology]. Samarkand, Samarkandskiy gosudarstvennyy universitet imeni A. Navoi. 221 s. [in Russian].
11. Smerchko A. (2000) Pro suchasni novotvory parafrastychnoho typu [On modern innovations of the paraphrastic type]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 28. S. 121–124 [in Ukrainian].
12. Suchasna ukraïnska mova (2001) [Modern Ukrainian Language] / za red. O. Ponomareva. Kyiv: Lybid. 400 s. [in Ukrainian].
13. Teren T. (2007) Chym vidrizniaiutsia avstraliïski ukraïntsi vid nashykh [How do Australian Ukrainians differ from ours]. *Ukraina moloda*. The 10th of July. S. 5 [in Ukrainian].
14. Fedorenko O. (2003) Frazeolohizmy iz sufiksamy subiektyvnoi otsinky (na materialy hazetnykh tekstiv) [Phraseologists with subjective suffixes (based on newspaper articles)]. *Styl i tekst*. Vyp. 8. S. 52–61 [in Ukrainian].

FUNCTIONAL-STYLISTIC PARAMETERS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE COLLECTION OF REPORTS WRITTEN BY LESYA BOHUSLAVETS «MAKING A PILGRIMAGE TO MOTHERLAND»

Abstract. The aim of the article is to find out the presence and functional and stylistic parameters of phraseological units in the collection of reports by Lesia Bohuslavets «Forgiveness to the Motherland». The realization of this goal implies the following specific tasks. Among them: to consider phraseological units and their basic differential features, classification parameters; to identify the types of phraseology most commonly used in the texts of reports by Lesia Bohuslavets «Forgiveness to the Motherland», to reveal their main functions; to reveal the techniques of transforming phraseological units according to their functional orientation in the report texts of the collection «Forgiveness to their native land».

The main methods used for the theoretical study were: general scientific methods of selection and systematization of the material, methods of theoretical generalization of results. A comparative analysis and a bibliographic and descriptive method were used to understand the historiography and source of the research. Observation method was used to collect primary empirical data.

The article identifies the types, role and stylistic functions of phraseological units in the report texts of the collection «Forgiveness to the Motherland». It is revealed that in the collection «Forgiveness to the Motherland» phraseological units implement several key stylistic functions, including evaluative, emotionally expressive, and express implicit meanings of the text. It is found out that in the reporting texts of Lesia Bohuslavets, the phraseology of various semantics, syntactic structure, and expressive potential function.

The study of phraseology convinces them that they are the means of the most vivid expressiveness, emotional color, stylistic expressiveness, and therefore are often used in the reporting texts.

Keywords: reporte, phraseological unit, stylistic transformation, stylistic functions.

© Бикова О., 2020 р.

Ольга Бикова – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики та нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7533-9277>

Olha Bykova – PhD (social communications), Associate Professor at the Department of Journalism and New media Institute of Journalism at Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7533-9277>

НЕОСЕМАНТИЗМИ В СКЛАДІ НОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'37

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).459–462

Вознюк Ю. Неосемантизми в складі нових українських фразеологізмів; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті запропоновано дефініцію поняття «фразеологічна інновація», схарактеризовано різні терміни, які використовують лінгвісти для найменування нових фразеологічних одиниць: *неологічний фразеологізм, фразеологічна інновація, неофразема*. Визначено, що до фразеологічних інновацій належать власне фразеологічні інновації, для яких характерні новизна форми і значення, фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою, модифіковані мовні форми та запозичення.

З'ясовано основні джерела нових фразеологізмів: засоби масової інформації (друковані, електронні медійні тексти), політичні рекламні тексти та гасла, тексти комерційної реклами, прецедентні вислови відомих людей, професіоналізми, терміни, розмовна лексика тощо.

Окреслено основні ознаки нових фразеологізмів, встановлено, що важливими компонентами нових фразеологізмів є неосемантизми – лексеми, що з'явилися у мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова; приховані новозапозичення, що є новим значенням раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене у тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела; або новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття.

На конкретних прикладах досліджено особливості функціонування неосемантизмів у структурі неофразем *сірий ринок, сіра зона, тіньова економіка, тіньовий бізнес, тіньовий ринок, обвал цін, промивання мізків* та ін. З'ясовано, що високу активність у складі нових фразеологізмів виявляють неосемантизми, які мовці використовують здебільшого для створення негативної чи позитивної оцінки описуваного явища, виконання певного стилістичного завдання на основі таких семантичних змін: розширення значення (виникнення нових семем у змістовій структурі слова), метафоризація за подібністю форми чи функції, приховане запозичення. Продемонстровано виникнення нових сполук, які не просто утворені внаслідок образного вживання лексем, а функціонують зі сформованими та відтворюваними у мовній практиці значеннями, стають константами мови сьогодення.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна інновація, неофразема, неосемантизм, семантична деривація, метафора, розширення / звуження значення.

Постановка проблеми. Концептуальна картина світу є явищем динамічним. Відповідно здатним до змін є образ світу, відображений у мові. Фрагменти мовної картини світу трансформуються завдяки перетворенням досвіду та свідомості мовців. Фразеологізми, як фрагменти мовної картини світу, також схильні до динаміки. Фразеологічний фонд постійно поповнюється новими одиницями. У цьому контексті актуальною є проблема визначення та аналізу тих елементів, завдяки яким такі зміни стають можливими.

Аналіз досліджень. Теоретичні засади фразеологічної номінації в українській мові розробляли Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченко, М.Т. Демський, Ю.Ф. Прадід, А.О. Івченко, О.С. Юрченко, Л.В. Савченко. Новітні концепції трактування фразеологічних одиниць представлені в наукових розвідках Н.Ф. Венжинович, О.П. Левченко, П.В. Мацьківа, К.І. Мізіна, О.О. Селіванової, М.В. Скаб. Динамічні процеси у фразеологічній системі слов'янських мов досліджували В.М. Мокієнко, А.М. Архангельська, Л.П. Дядечко, М.В. Жуйкова, української мови – І.С. Гнатюк, О.А. Стишов, Н.Г. Скиба, Л.М. Пашинська та ін.

Метою статті є аналіз фразеологічних одиниць із компонентами-неосемантизмами, які з'явилися на початку ХХІ ст. і засвідчені в мові ЗМІ. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання

таких завдань: з'ясувати дефініцію поняття «фразеологічна інновація», визначити основні джерела поповнення фразеологічного складу мови, окреслити основні ознаки нових фразеологізмів, на конкретних прикладах, дослідити особливості функціонування неосемантизмів у структурі неофразем.

Методи й методика дослідження. Під час формування реєстру досліджуваних одиниць використано прийом вибірки; для інтерпретації фразеологічних інновацій, пояснення особливостей їхнього функціонування в сучасному українському дискурсі застосовано описовий метод; для дослідження семантичної структури фразеологізмів використано методика компонентного аналізу та безпосередніх складників, у яких реалізується структурний метод.

Виклад основного матеріалу. За словами Н.Ф. Венжинович, «у мові фраземи заповнюють лакуну, утворену нездатністю слів дати максимально точно визначення або характеристику різним конотативним явищам» [Венжинович 2018, с. 15]. Оскільки такі явища виникають постійно, то очевидним є й поповнення фразеологічного складу мови новими одиницями, для найменування яких мовознавці користуються різними термінами. Наприклад, В.М. Мокієнко на позначення нових фразеологізмів наводить терміни *неологічний фразеологізм, фразеологічна інновація, фразеологічна неологіка* і трактує фразеологічні неологізми як «не

зарєєстровані тлумачними словниками сучасних літературних мов стійкі експресивні звороти, що або створені заново, або актуалізовані в нових соціальних умовах, або створені трансформацією відомих уже паремій, крилатих слів і фразем, а також словосполучення, запозичені з інших мов» [Мокиєнко 2002, с. 66]. О.А. Стишов називає нові фразеологізми неофраземами, виокремлюючи їх у суспільно-публіцистичній сфері (*день тиші, адміністративний ресурс, брудні технології, гібридна війна* та ін.) [Стишов 2016, с. 21].

Основними джерелами нових фразеологізмів є засоби масової інформації (друковані, електронні медійні тексти): *тіньова економіка, сіра зона, зелені тарифи*; слогани текстів комерційної: *Щоразу що треба, Ти не ти, коли голодний* та політичної реклами: *Зробимо їх разом, Сильний президент – сильна країна!*; прецедентні вислови відомих людей: *Ці руки нічого не крали!* (В. Ющенко), *Не твоя війна* (гурт «Океан Ельзи»); професіоналізми: *політичне піке*; терміни: *темні часи*; розмовна лексика: *сісти на дно, пробивати дно* тощо.

Отже, до нових фразеологізмів належать власне фразеологічні інновації, для яких характерні новизна форми і значення, фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою, модифіковані мовні форми та запозичення.

Важливими компонентами нових фразеологізмів є неосемантизми – «лексєми, зафіксовані у словниках, які стали вживатися з новим значенням чи то внаслідок вживання термінологічної лексики в іншій терміносфері або в загальноновживаній лексиці; чи внаслідок набуття ними певних експресивно-оцінних значень або метафоричного вживання» [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, с. 241].

Автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» стверджують, що нові слова з відомою формою, але новим значенням постають у трьох іпостасях: як семантичні деривати, що з'явилися у мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова; як приховані новозапозичення, що становлять нове значення раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене у тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела; як новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття (повторне створення вже наявної форми для нового значення) [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, с. 24]. Часто значення таких одиниць можна простежити лише в контексті, який відображає глибинні асоціативно породжувальні мотиви їх виникнення.

Постійна взаємодія неосемантизмів із певними лексємами дає підстави виокремлювати такі сполуки як нові фразеологізми. Найчастіше вони трапляються у публіцистичному стилі мови: *І це при тому, що існує цілий **сірий ринок**, що забезпечує міжнародні транзакції під 0,5-4% від такої суми* [Д, 20.10.2016]. *Ми фактично це на дев'ять місяців продовжили **«сірий» ринок** землі в умовах коронавірусу* [УП, 29.04.20]. Прикметник-неосемантизм *сірий* докладно аналізує Є.А. Карпіловська в

ідеографічному словникові нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (далі – АРСУН). Зі словникової статті довідуємося, що прикметник *сірий* зі значенням, зафіксованим у «Словнику української мови» в 11 томах (далі – СУМ-11) [СУМ-11 IX, с. 229], у сучасних текстах функціонує і в новому значенні «ніби законний, ніби справжній, зовні схожий на законний, справжній, такий, який перебуває між незаконним (чорним) і законним (білим); неофіційний, неявний, неоформлений згідно із законодавством, тіньовий, прихований, фальшивий, підроблений, фіктивний, підпільний» [АРСУН 2013, с. 322]. Виникнення нових семем у змістовій структурі прикметника спричинило появу фразеологізма *сірий ринок*, який співіснує зі сполуками *чорний ринок, білий ринок*. АРСУН містить цілу низку прикладів слововживання, що засвідчують значний функціональний потенціал аналізованого прикметника: *сірий ринок, «сірий» дефіцит, сірі дилери, «сіра» зарплата, сірий імпорт, «сірі» мобілки, сірий піар, «сірі» операції* тощо [АРСУН 2013, с. 323–326]. У сучасних українських публіцистичних текстах цей прикметник також активно взаємодіє з іменником *зона*, утворюючи словосполучення *сіра зона*: *Тоді це була небезпечна сіра зона, і на вулиці можна було побачити бойовиків* [Д, 04.02.18]; *Радник президента України Юрій Бірюков заявив, що Збройні Сили України взяли під контроль і звільнили від проросійських бойовиків майже всю «сіру зону» на Донбасі.* [УП, 27.12.18]. Сполука, що виникла спочатку у військовій та дипломатичній сфері, є евфемічною назвою території по обидва боки лінії фронту, буферної смуги. Утворення фразеологізму *сіра зона* пов'язане із розширенням обсягу значення прикметника *сірий* завдяки новим семемам – «такий, який перебуває між незаконним (чорним) і законним (білим); неоформлений згідно із законодавством», адже юридично населені пункти в зоні зіткнення підконтрольні українському уряду, однак фактично там панує безладдя.

На основі аналізу сучасних текстів ЗМІ можемо зробити висновок про значний потенціал у складі нових фразеологізмів й інших прикметників-кологоративів (пор. *зелений тариф, зелений туризм, чорна бухгалтерія, чорна каса, чорна п'ятниця, чорний піар, жовті новини, білий список, біла зарплата* тощо).

Зазнав семантичних змін і прикметник *тіньовий*, у якого на базі основного значення «який знаходиться в тіні, не освітлений сонцем», а також фразеологізмів *тіньова сторона; тіньовий бік* – «зворотний, негативний бік якого-небудь явища» [СУМ-11 X, с. 144] внаслідок метафори за подібністю виникли нові: «3. екон. Пов'язаний з підпільним виробництвом, кримінальними способами збагачення і нелегальної реалізації чого-н. (звичайно наркотиків, зброї тощо); 4. Неофіційний, альтернативний. *Тіньовий лідер. Тіньовий уряд*» [СУМ-ДТ II, с. 453]. Сьогодні активно побутують сполуки *тіньова економіка* – «сфера незаконного виробництва і реалізації товарів, а також фінансових механізмів і т. ін.» [СУМ-ДТ I, с. 318], *тіньовий бізнес*

«незаконна підприємницька діяльність» [СУМ-ДТ I, с. 64], **тіньовий ринок** «підпільна, нелегальна реалізація продукції та пов'язані з нею фінансові махінації і т.ін. [СУМ-ДТ II, с. 334]: *Значна частина тіньової економіки породжена готівковими розрахунками* [УП, 17.02.20]; *Про необхідність подолати контрабанду і тіньову економіку також сказав Іван Баканов* [УП, 03.06.19].

Окрім прикметників, високу активність у творенні нових стійких сполук виявляють іменники-неосемантизми, які мовці використовують здебільшого для висловлення негативної чи позитивної оцінки описуваного явища, виконання певного стилістичного завдання. Метафоричні можливості мови ілюструють неолітературні *політичні козачки, обвал цін, відмивання грошей, пакет пропозицій* та ін.

Актуальним та популярним у пресі є нові сполуки з іменником **обвал**, який у СУМ-11 поданий з дефініціями: 1. Стрімке падіння великої частини ґрунту, гірської породи, снігу і т. ін. внаслідок зсуву, руйнування і т. ін.; 2. Купа каміння, землі, снігу і т. ін., що звалилася з гори, кручі, скелі і т. ін.; 3. *рідко*. Частина земної поверхні з слідами відпадання, відвалювання маси землі; круча, обрив [СУМ-11 V, с. 468]. У сучасних публіцистичних текстах функціонують такі фразеологізми: **обвал цін, обвал ринку, обвал гривні**. Вони утворилися на основі метафоричного перенесення першого значення, внаслідок якого іменник **обвал** почав вживатися для найменування іншого класу явищ, у інших галузях знання, подібних за характером виконуваної дії. Наприклад: *Через поширення коронавірусу та обвал цін на нафту різко знизилася вартість ВВП-варантів і єврооблігацій України* [УП, 10.03.20]; *На європей-*

ських ринках у четвер і п'ятницю спостерігався обвал цін природного газу [Д, 06.06.19].

Одним зі способів неосемантизації та важливим джерелом поповнення українських фразеологічних інновацій є так зване приховане запозичення, унаслідок якого утворюються кальки. Так, у текстах ЗМІ функціонують сполуки **проти мізки і промивання мізків**, які походять від англійського віддієслівного іменника **brainwashing**, що має значення «ідеологічна обробка» [ВАУС 2011]. Українські відповідники – це буквальный переклад англійської лексеми, у якому дієслово та віддієслівний іменник також набувають нового значення – «впливати/вплив на свідомість з метою нав'язування певної ідеології». Наприклад: *Підстави для порівняння: ... створення гігантської машини із промивання мізків, свого аналога «міністерства правди»* [Д, 15.06.17]; *Невже телевізор вам настільки промиє мізки, що ви не розумієте, як вас зневажають* [Д, 24.05.19].

Висновки. Незважаючи на те, що фразеологізми повільно реагують на зміни в суспільстві, зберігають своє значення і функції у мовленні, сучасні тексти засвідчують виникнення нових сполук, які не просто утворені внаслідок образного вживання лексем, а використовуються зі сформованими та відтворюваними у мовній практиці значеннями, стають константами української мови сьогодення. Значний масив неолітературних утворено за допомогою неосемантизмів, що виникають на основі розширення й звуження значень, метафори, метонімії, прихованого запозичення. Функціональна відтворюваність та повторюваність неосемантизмів з певними лексемами у текстах ЗМІ дає підстави викремлювати такі сполуки як нові фразеологізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. АРСУН: Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. ВАУС: Великий англо-український словник / Є.І. Гороть, Л.М. Коцюк, Л.К. Малімон, А.Б. Павлюк. Вінниця: Нова книга; Харків: Ранок, 2011. 1700 с. Режим доступу: <https://e2u.org.ua>.
3. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. дис. ... док. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/Documents/venzhynovch-avtoref.pdf>.
4. Д: День. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua>.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Мокиєнко В. Проблемы европейской фразеологической неологии. Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеология в новой Европе. Neue Phrasologie im neu Europa. Slovo. Text. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald, 2002. P. 63–79.
7. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі. Автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2011. 20 с.
8. Стишов О.А. Неолітературні фраземи в суспільно-політичному дискурсі українських мас-медіа. *Studia philologica*. 2015. Вип. 4. С. 19–23. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2015_4_6.
9. СУМ-11: Словник української мови: В 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
10. СУМ-ДТ: Словник української мови: В 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
11. УП: Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua>.

REFERENCES

1. ARSUN: Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideografichni slovnyk novoi leksyky (2013) [Active resources of modern Ukrainian nomination: Ideographic dictionary of new vocabulary] / Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva, Yu.V. Romaniuk; Vidp. red. Ye.A. Karpilovska. Kyiv: TOV «KMM». 416 s. [in Ukrainian].
2. VAUS: Velykyi anhlo-ukrainskyi slovnyk (2011) [English-Ukrainian dictionary] / Ye.I. Horot, L.M. Kotsiuk, L.K. Malimon, A.B. Pavliuk. Vinnytsia: Nova knyha; Kharkiv: Ranok. 1700 s. Rezhym dostupu: <https://e2u.org.ua>. [in English and Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Phrases of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic culturological aspects]. Avtoref. dys. ... dok. filol. nauk zi spetsialnosti 10.02.01 – ukrainska mova. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv. Rezhym dostupu: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/Documents/venzhynovch-avtoref.pdf>. [in Ukrainian].
4. D: Den. [The Day] Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua>. [in Ukrainian].
5. Klymenko N.F., Karpilovska Ye.A., Kysliuk L.P. (2008) Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonі [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 336 s. [in Ukrainian].
6. Mokiienko V. (2002) Problemy evropeyskoy frazeologicheskoy neologiki [Problems of European phraseological neologics]. Nowa frazeologia w nowej Europie. Novaia frazeolohyia v novoi Evrope. Neue Phraseologie im neu Europa. *Slovo. Text. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji* / Pod red. M. Aleksiejnki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald. S. 63–79 [in Russian].
7. Pashynska L.M. (2011) Frazeolohichni neolohizmy v suchasnomu ukrainskomu mas-mediinomu dyskursi [Phraseological neologisms in modern Ukrainian mass media discourse]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
8. Styshov O.A. (2015) Neofrazemy v suspilno-politychnomu dyskursi ukrainskykh mas-media. [New phrases in the socio-political discourse of the Ukrainian mass media]. *Studia philologica*. Vyp. 4. S. 19–23. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2015_4_6 [in Ukrainian].
9. SUM-11: Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980): V 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. SUM-DT: Slovnyk ukrainskoi movy (2017): V 11 tomakh. Dodatkovyi tom: u 2-kh kn. [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes. Additional volume: in 2 books.]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
11. UP: Ukrainska pravda [Ukrainian Truth]. Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua>. [in Ukrainian].

**NEOSEMANTISMS
WITHIN NEW UKRAINIAN PHRASEOLOGISMS**

Abstract. This paper focuses on interpretations of the term “phraseological innovations” and different terms that linguists use to name the new phraseological units. The study found that phraseological innovations are expressive expressions that have not been registered in dictionaries of modern literary languages, or have been reproduced or updated in new social conditions, or have been created through transformations of already known paremias, winged expressions and phrases, as well as were borrowed from another language.

The main sources of new phraseologisms, which include the media (printed, electronic media texts), political advertising texts and slogans, precedents of famous people, professionalism, terms, spoken vocabulary etc., have been clarified.

It was found that important components of the new idioms is neosemantisms – tokens, which appeared in the language as a result of semantic derivation within the already known words; hidden new borrowing that make up the new value of the previously adapted foreign words, borrowed in the same form from the same or another prototype with the same or with another language source, or a new creations that came about by reusing the same word-forming model to denote a new concept.

The specific examples of the functioning of neosemantisms in the structure of new phrases are investigated (*сірий ринок, сіра зона, тіньова економіка, тіньовий бізнес, тіньовий ринок, обвал цін, промивання мізків*) and so on. It has been found that high activity in the composition of new phraseologisms is revealed by neosemantisms, which are used mainly by the speakers to create a negative or positive evaluation of the phenomenon described, a certain stylistic task for the following mechanisms: amplification of the meaning (the emergence of new sememes in the semantic structure of the word), metaphor forms or functions, hidden borrowing. It was demonstrated the emergence of new compounds, which are not simply formed by figurative reinterpretation of the token, but function with the meanings formed and reproduced in language practice, become constants of the modern language community.

Keywords: phraseology, phraseological innovation, new phraseme, neosemantism, semantic derivation, metaphor, amplification/narrowing of the meaning.

© Вознюк Ю., 2020 р.

Юлія Вознюк – аспірантка Інституту української мови Національної академії наук України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9684-3840>

Yulia Vozniuk – a postgraduate student at the Ukrainian Language Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9684-3840>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ВИСЛОВИ В МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ (на матеріалі інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» за 2019–2020 роки)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'272:007(477)+316.722

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).463–467

Гоца Е. Прецедентні вислови в мові сучасних українських ЗМІ (на матеріалі інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» за 2019–2020 роки); кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Сучасна мовна практика ЗМІ демонструє широку варіативність у вживанні мови, функціонування якої стає все більш гетерогенним. Сьогодні невід'ємною ознакою творчого почерку, специфікою ідіостилу публіцистів стало використання прецедентних висловів. Таке явище є типовим у мові відомих українських видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода».

Мета статті – лінгвостилістичний аналіз прецедентних висловів у текстах сучасних українських інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» за 2019–2020 роки. До аналізу було залучено передусім заголовки, у яких найчастіше вживаються такі одиниці. При цьому до прецедентних висловів ми не відносимо ідіоми. Новизна дослідження полягає в тому, що представлений у ньому фактаж уводиться в науковий обіг уперше.

Дослідження засвідчило активізацію в мові українських видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» прецедентних висловів, серед яких виділяємо прислів'я, приказки, афоризми, цитати з відомих художніх творів, фільмів, популярних пісень. Ці мовні одиниці надають мові ЗМІ більшої виразності та експресивності. У їх складі виділяються нетрансформовані і трансформовані прецедентні вислови з помітною перевагою останніх.

Особливе стилістичне навантаження мають трансформовані прецедентні вислови, які часто відображають різні прийоми мовної гри, надаючи публікаціям емоційно-експресивного, іронічного чи сатиричного відтінку. Трансформація прецедентних висловів відбувається завдяки таким прийомам, як лексична субституція (заміна компонентів у структурі звороту); експлікація (розширення будови через додавання мовних компонентів); імплікація (усічення частини звороту) тощо.

У заголовках газети «Дзеркало тижня» найактивніше використовуються прецедентні вислови, цим самим пробуджуючи жвавий читацький інтерес до опублікованих матеріалів, однак прикро, що на більшості з них позначився вплив не української, а зарубіжної культури.

Ключові слова: мова ЗМІ, прецедентні вислови, ремінісценції, трансформація, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. У наш час спостерігається процес стрімкого інформаційного впливу на суспільство. Інформація стала справді масовою, здатною впливати на громадську діяльність людей, що здійснюється не безпосередньо, а через людську свідомість, точніше, через формування громадської думки.

Сучасна мовна практика ЗМІ демонструє широку варіативність у вживанні мови, функціонування якої стає все більш гетерогенним. Істотні зміни медійного мовлення в найзагальнішому вигляді пов'язують зі вживанням різностильових мовних засобів. Цю якість сучасних мас-медіа розглядають як полістилізм мови ЗМІ, інтерстильовий, міжстильовий характер масово-комунікативних текстів, синкретизм, контамінацію всіх прийомів і способів використання.

Для багатьох журналістів сьогодні невід'ємною ознакою творчого почерку, специфікою ідіостилу стало використання прецедентних висловів. Таке явище є типовим у відомих українських виданнях «Дзеркало тижня» та «Україна молода», що й викликало в нас науковий інтерес.

Аналіз досліджень. Поняття прецедентних текстів уперше увів російський лінгвіст Ю. Караулов. На його думку, прецедентний (від лат.

praecedens (praecedentis) попередній) – це текст, значущий для тієї чи тієї особистості в пізнавальному й емоційному аспектах, він має надособистісний характер, тобто добре відомий широкому оточенню цієї особистості, разом з її попередниками й сучасниками, і, нарешті, такий, звернення до якого поновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості [Караулов 2010, с. 216]. Учений виділив три способи існування прецедентних текстів: 1) натуральний (у первинному вигляді); 2) вторинний (трансформація вихідного тексту в інших видах мистецтва); 3) семіотичний (натяк, посилання до оригінального тексту) [Караулов 2010, с. 217].

Сьогодні поняття прецедентності в лінгвістиці розглядають широко і називають прецедентним феноменом (праці Д. Гудкова, І. Захаренко, В. Красних, Д. Багаєвої, С. Серебрової, О. Селіванової та ін.), який охоплює прецедентний текст, прецедентне висловлювання, прецедентну ситуацію і прецедентне ім'я. Ми підтримуємо думку О. Селіванової, яка зауважила, що в загальному плані прецедентність співвідноситься з явищем інтертекстуальності [Селіванова 2008, с. 295].

Прецедентне висловлювання визначається «як репродукований продукт мовленнєво-розумової діяльності; закінчена і самодостатня одиниця, яка

може бути чи не бути предикативною; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту; прецедентне висловлювання входить до когнітивної бази; прецедентне вилучення не-одноразово відтворюється у мовленні носіїв мови» [Тимчук, Сеньків 2017, с. 251]. До прецедентних висловлювань належать цитати у широкому розумінні цього слова.

Як вважає І. Захаренко, «при функціонуванні прецедентного вислову важливим є не так розуміння його значення, скільки знання екстралінгвальних, когнітивних чинників, що стоять за цією одиницею (тобто системний зміст висловлення), що дозволяє відносити прецедентний вислів до феноменів лінгво-когнітивних» [Захаренко 2000, с. 51].

Мета і завдання статті – лінгвостилістичний аналіз прецедентних висловів у текстах сучасних українських інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» за 2019–2020 роки. До аналізу було залучено переважно заголовкові матеріали, адже саме в них найчастіше вживаються подібні мовні одиниці.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

1) виявити в заголовкових матеріалах електронних видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» (2019–2020 рр.) прецедентні вислови (приказки, прислів'я, афоризми, цитати з відомих фільмів, художніх творів, популярних народних та естрадних пісень і т. ін.);

2) з'ясувати генетичну структуру прецедентних висловів та особливості їх використання;

3) розкрити умови функціонування аналізованих одиниць у певному словесному оточенні та їх стильову доречність.

«Дзеркало тижня» (ДТ) – суспільно-політичний тижневик, заснований 1994 р., видається в Києві російською та українською мовами, в електронній версії також англійською. Із 2020 р. виходить лише в електронному вигляді. «Україна молода» (УМ) – щоденна українська інформаційно-політична газета, заснована в липні 1991 року. Видання орієнтується на національно свідому українську аудиторію різного віку. Виходить чотири рази на тиждень.

Розглянуті нами джерела належить до тих засобів масової інформації, які порушують серйозні суспільні проблеми і розкривають актуальні факти сучасності. На їх шпальтах друкуються відомі журналісти, політики, філософи, соціологи. Саме тому ці видання привернули нашу увагу в ролі джерел дослідження. Зазначимо, що О. Полумисна у статті «Прецедентні висловлювання в українських масмедіа (на прикладі сайтів «Українська правда», «Дзеркало тижня», «Україна молода»)» проаналізувала фактичний матеріал цих видань за 2012–2013 рр. [Полумисна 2016]. Тому новизна нашого дослідження полягає в тому, що представлений у ньому фактаж уводиться в науковий обіг уперше.

У процесі дослідження були використані такі **методи**: дескриптивний (опис особливостей функціонування аналізованих одиниць), контекстуальний (встановлення умов функціонування аналізо-

ваних одиниць у певному словесному оточенні), метод компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Способи використання прецедентних висловів залежать від індивідуального таланту публіциста, його творчих уподобань, рівня ерудиції тощо. У мові українських видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» активно вживаються прислів'я, приказки, афоризми, цитати з відомих художніх творів, фільмів, популярних народних та естрадних пісень. Журналісти вдало обігрують їх, створюючи ефект незвичайності, дотепності.

Застосування структурно-семантичних трансформацій у межах прецедентного виразу ще більше підвищує виразність мовного звороту і тексту загалом, допомагає автору втілити прагматичний намір. Розглянемо приклади, у яких відбуваються такі перетворення.

Улюбленим прийомом трансформації прислів'їв і приказок є заміна їх компонентів (лексична субституція), унаслідок чого вислів набуває нового, більш конкретного змісту та емоційно-експресивного навантаження: «З миру по сотках – шахраям гектари» [ДТ. № 2. 19–25 січня 2019] (про незаконне привласнення українських земель нечистими на руку чиновниками) – з миру по нитці – голому сорочка; «Не такий страшний біпатрид, як його малюють?» [ДТ. № 40. 26 жовтня – 1 листопада 2019] (про надання українцям права подвійного громадянства (біпатрид)) – не такий страшний чорт, як його малюють; надзвичайно вдала назва «Скажи мені, на що ти витрачаєш свої мільйони, і я скажу, хто ти» [ДТ. № 33. 7–13 вересня 2019] (у статті проведено журналістське розслідування про благодійну діяльність українських олігархів) – скажи мені, хто твої друг, і я скажу, хто ти; «Не відкладай на завтра те, що вже вчора відклав на сьогодні» [ДТ. № 28. 20 – 26 липня 2019] – не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні; «ГТС сльозами не зарадиш» [ДТ. № 41. 1–8 листопада 2019] – сльозами горю не зарадиш; «Не словом, а коштом. Молодим науковцям держава надасть стипендії за розробки науково-дослідницьких робіт» [УМ. № 136. 4 грудня 2019. С. 3] – не словом, а ділом; «“Оса” носа не підточить» [УМ. № 2. 10–11 січня 2020. С. 2] – і комар носа не підточить та ін. У заголовку «Їх не язик сюди довів. Кількість населення в Україні скорочується, а в Києві – збільшується» [УМ. № 144. 24 грудня 2019. С. 7] внаслідок антонімічної заміни компонентів відома приказка *язик до Києва доведе, а в Києві заблудить* [Українські прислів'я та приказки 1984, с. 235] «розпитування допоможуть знайти те, що потрібно» набуває нового змісту.

Зрідка з метою поглиблення інтриги заголовків журналісти використовують прийом усічення прислів'їв і приказок (імплікація): «...На те й напоролись» [ДТ. № 45. 23–29 листопада 2019] (у статті йдеться про те, що досить вдало і правильно запроваджене колись ЗНО може втратити свою первинну функцію – бути бар'єром на шляху зловживань, якими рясніли випускно-вступні освітні процедури) – за що боролись, на те й напоролись;

«Яблуко від яблуні... Анджеліна Джолі та її донька міняють орієнтацію» [УМ. № 137. 6 грудня 2019. С. 16] – *яблуко від яблуні далеко не одкотиться, а хоч одкотиться, то хвостиком обернеться* [Українські прислів'я та приказки 1984, с. 190].

Прислів'я чи приказки в нетрансформованому вигляді в заголовках аналізованих нами видань не такі популярні: «Що посієш, те й пожнеш» [ДТ. 2019. № 34. 14–20 вересня]. Це пояснюється функціональною специфікою заголовків, які повинні містити не тільки інтригу, експресію, але й чіткий, добре зрозумілий пересічному читачеві зміст.

Популярними й ефектними на шпальтах газет «Дзеркало тижня» та «Україна молода» є прецедентні вислови, що прямо цитують або обігрують назви відомих художніх творів: «Візит старої драми» [ДТ. № 14. 13–19 квітня 2019] (у статті йшлося про те, що режисер Петро Ільченко поставив у Національному театрі ім. І. Франка п'єсу канадського драматурга Аарона Бушковськи «Сторонні серед нас», задіявши у виставі кілька поколінь франківців, серед яких була 80-літня Зінаїда Цесаренко, яка відразу після прем'єри померла) – драма швейцарського драматурга-абсурдиста Ф. Дюрренматта «Візит старої дами»; «Кури не винні, або Як очистити нашу науку від плагіаторів та фальсифікаторів» [ДТ. № 14. 13–19 квітня 2019] (іронічна назва про подвійні стандарти цілком відповідає змісту публікації, у якій йдеться про стрімку деградацію наукової сфери, зокрема колапс системи присудження наукових ступенів в Україні, що відбуваються останніми роками на тлі гучних гасел про інноваційний розвиток країни) – відома новела М. Коцюбинського «Кони не винні».

Цитуючи назви творів, журналісти часто вдаються до експлікації (розширення структури в слову внаслідок додавання мовних компонентів) або ж лексичної субституції (заміни компонентів): «На кримському фронті без змін» [ДТ. № 2. 19–25 січня 2019] (про пасивність української влади щодо окупованого Росією Криму) – антивоєнний роман Е.М. Ремарка «На Західному фронті без змін»; «Тигр, що крадеться у високій траві» [ДТ. № 4. 2–8 лютого 2019] (у статті йдеться про загрозу військового вторгнення Китаю на Тайвань, при цьому Китай порівнюється з тигром, що крадеться у високій траві, але поки що не наважується напасти) – фантастична новела жахів «У високій траві» американського письменника Стівена Кінга та його сина Джо Гілла; «Пролітаючи над гніздом “качки”» (про передвиборний обман) [ДТ. № 12. 30 березня – 5 квітня 2019] – відомий роман К. Кізі «Політ над гніздом зозулі» («Над зозулиним гніздом»); «Принижені й обурені. Боротьба ізраїльтян з нелегалами призвела до порушення прав українців» [ДТ. № 10. 16–22 березня 2019] – роман Ф. Достоєвського «Принижені й ображені»; «Від тріумфу до трагедії» (про чесько-німецьке протистояння, яке стало каталізатором руйнування міжвоєнної багатонаціональної Чехословаччини) [ДТ. № 13. 6–12 квітня 2019] – художньо-публіцистична книга Д. Волкогонова «Тріумф і трагедія: Політичний портрет Й.В. Сталіна»; «У

пошуках втраченого транзиту». На жаль, Україні не вдалося домогтися позитивного рішення на свою користь (про суперечку між Україною та Росією щодо транзитних перевезень товарів автомобільним і залізничним транспортом) [ДТ. № 14. 13–19 квітня 2019] – семитомний роман-епопея М. Пруста «У пошуках втраченого часу»; «По кому подзвін Біг-Бена». Два роки знадобилося державному Приватбанку для того, щоб довести англійському правосуддю, що справа про шахрайство його колишніх власників може розглядатися у Високому суді Лондона [ДТ. № 39. 19–25 жовтня 2019] – назва роману відомого американського письменника Е. Гемінгвея «По ко́му подзвін».

Як бачимо, на структурі заголовків відомого видання «Дзеркало тижня» відчутно позначився вплив зарубіжної культури. Окремі ремінісценції, на нашу думку, дивні, несподівані, інколи навіть недоречні: «Людина з ключем на шиї». Виховання самостійності» [ДТ. № 11. 23–29 березня 2019] (ключ на шиї, за авторською інтерпретацією, є символом самостійності й відповідальності дитини) – антифашистська книга про гестапівські катівні Ю.Фучика «Репортаж з петлею на шиї»; «Городецький. Дім, який збудував Влад» (цікава стаття про діяльність у Києві відомого польського архітектора В. Городецького) [ДТ. № 19. 25–31 травня 2019] – «Дім, який побудував Джек» – копродукційний психологічний трилер 2018 р. про серійного вбивцю; «Розкіш і вбогість тузлівських лиманів» (стаття порушує проблеми довкілля біля Тузли) [ДТ. № 40. 26 жовтня – 1 листопада 2019] – роман О. Бальзака «Розкіш та убозтво куртизанок». Подібні заголовки шокують людей, що добре відомі зі змістом творів, на які натякає журналіст.

Інтертекстуальний характер прецедентних висловів підтверджує використання в заголовках видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» окремих назв відомих художніх фільмів: «Ірина Солошенко. Іди і дивись» [ДТ. № 7. 23 лютого–1 березня 2019] (спогади лікаря Ірини Солошенко про страшні події на Майдані) – цілком доречна асоціація з білоруським антивоєнним фільмом «Іди та дивись» (1985 р.); «Чужі тут не ходять. До 10 листопада в Національному музеї Тараса Шевченка експонується виставка номінантів премії молодих українських художників – МУХі» [ДТ. № 40. 26 жовтня – 1 листопада 2019] – «Чужі тут не ходять» – відомий радянський пригодницький фільм, знятий 1985 р. за мотивами повісті А. Ромова «Співучасник»; «Місія нездійснена. В Антарктиці розбився чилійський літак із 38 особами на борту» [УМ. № 139. 11 грудня 2019. С. 5]; «Пристроїти LPG: місія нездійснена?» [ДТ. № 38. 12–18 жовтня 2019] (LPG – скраплений вуглеводневий газ) – американський шпигунський детективний бойовик «Місія нездійснена» (1996 р.), знятий режисером Браяном Де Пальмою; «Врятувати рядового мажоритарника від «гречкосійства» [ДТ. № 26. 6–12 липня 2019] (іронічна назва статті, у якій порушуються проблеми підкупу виборців і подаються рекомендації, як цього уникнути) – фільм С. Спілберга «Врятувати

рядового Раяна» (1998 р.) про висадку військ союзників у Нормандії під час Другої світової війни.

Типовим для заголовних матеріалів газети «Дзеркало тижня» є вживання, переважно з емоційно-експресивною метою, цитат із художніх творів чи українських народних пісень: «*Чия ж то дівчина розпустила коси?*» [ДТ. № 41. 1–8 листопада 2019] (у статті розповідається про непросту долю української актриси Ольги Кусенко (1919–1997), однієї з найяскравіших зірок Театру імені Івана Франка у 60–80-х роках, дружини Юрія Тимошенка (Тарапуньки). Як пише сам журналіст у тексті своєї статті, актриса й справді була дуже вродливою, для багатьох – втіленням українства. Саме про таких вродливих дівчат колись і складали українські народні пісні: «*Ой, чие ж то жито, чий же то покоси, чия ж то дівчина розпустила коси?*»); «*Небо і земля нині торжествують*. Колядки – надбання тільки українського народу» [УМ. № 3. 14 січня 2020. С. 11]; «*Запрягайте, хлопці, коней...*» [ДТ. № 25. 27 червня – 5 липня 2019] (цікава стаття про історію відомих пісень, долі яких «тісно переплітаються з долями народів, несучи на собі відбитки їхніх людських надій і трагедій») – відома українська народна пісня «*Розпрягайте, хлопці, коні!*»; «*Як тебе захистити, «Кисве» мій?*» [ДТ. № 3. 26 січня – 1 лютого 2019] (про скандал навколо легендарного столичного кінотеатру «Київ») – твір Д. Луценка «*Як тебе не любити, Кисве мій!*», що став відомою піснею; «*Засяв день таємними знаками*» [ДТ. № 21. 8–14 червня 2019] (у статті розповідається про знакову прем'єру на Камерній сцені театру Франка імені Сергія Данченка – виставу «Лимерівна» за Панасом Мирним) – цитата з популярної сьогодні пісні «Плакала», яку виконує гурт «КАЗКА».

Чимало заголовків містять чужомовні поетичні алюзії, на нашу думку, не завжди вдалі. Наведемо кілька прикладів: «*Завірюха, метіль, завірюха...* Хуртовини, шалений вітер і мороз найближчим часом накриють всю Україну» [УМ. № 136. 4 грудня 2019. С. 3] – використання цитати з відомої пісні «*Завірюха*», яку колись виконував білоруський ансамбль «Вераси», на нашу думку, не зовсім вдале через слово *метіль*, адже воно діалектне; «*Чи милий нам берег турецький?*» [ДТ. № 32. 31 серпня – 6 вересня 2019] (проблема укладання угоди про вільну торгівлю України з Туреччиною) – цитата з популярної в 60-і роки патріотичної пісні на слова російського поета М. Ісаковського «Летять перелітні птахи», у якій є такі слова: «*Не нужен мне берег турецкий, И Африка*

мне не нужна». Вважаємо такий заголовок не зовсім доречним, оскільки слово *берег* у читача асоціюється з відпочинком на морі в Туреччині, але аж ніяк не з економічними проблемами; «*Море хвилюється*. У київській Voloshyn Gallery проходить виставка молодих художників «Перехресне море» [ДТ. № 29. 27 липня – 16 серпня 2019] – пісня Г. Гладкова на слова Ю. Кіма «*Море хвилюється*».

В одному з номерів газети «Дзеркало тижня» натрапляємо на російськомовний заголовок «*Ой тумани мои, растуманы*» [ДТ. № 9. 7–15 березня 2019], що є назвою однойменної партизанської пісні В. Захарова на слова М. Ісаковського. У статті йшлося про «підпільні обкоми» і партизанів Другої світової війни. Перекласти цитату з оказіональним словом *растуманы* українською мовою не так просто. З одного боку, така назва ніби вдала, оскільки повністю відображає зміст публікації, але з іншого – сприймається як стороннє тіло в структурі заголовка.

Обмежений обсяг публікації не дає нам можливості розглянути інші випадки вживання прецедентних висловів у заголовках аналізованих газет, однак і цього достатньо, щоб зрозуміти, як посилюються комунікативні, емоційно-експресивні функції заголовків, їх змістова, інформативна складова внаслідок використання прецедентних висловів.

Висновки. Дослідження засвідчило активізацію в мові українських видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» прецедентних висловів, серед яких – прислів'я, приказки, афоризми, цитати з відомих художніх творів, фільмів, популярних пісень. Ці мовні одиниці надають мові ЗМІ більшої виразності та експресивності. У їх складі виділяються нетрансформовані і трансформовані прецедентні вислови з помітною перевагою останніх.

Особливе стилістичне навантаження мають трансформовані прецедентні вислови, які часто відображають різні прийоми мовної гри, надаючи публікаціям емоційно-експресивного, іронічного чи сатиричного відтінку. Трансформація прецедентних висловів відбувається завдяки таким прийомам, як лексична субституція (заміна компонентів у структурі звороту); експлікація (розширення будови через додавання мовних компонентів); імплікація (усічення частини звороту) тощо.

У заголовках газети «Дзеркало тижня» найактивніше використовуються прецедентні вислови, цим самим пробуджуючи жвавий читацький інтерес до опублікованих матеріалів, однак прикро, що більшість із них пропагує не українську, а зарубіжну культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захаренко І.В. О целесобразности использования термина «прецедентное высказывание». *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / Ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: Диалог-МГУ, 2000. Вып. 12. С. 46–53.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
3. Носова Л. Интертекстуальні структури в мові сучасного публіцистичного дискурсу. *Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2000. № 4. С. 203–207.
4. Пашинська Л. Трансформовані стійкі сполучення слів у заголовках сучасних ЗМІ. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 131–136.

5. Полумисна О.О. Прецедентні висловлювання в українських мас-медіа (на прикладі сайтів «Українська правда», «Дзеркало тижня», «Україна молода»). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2016. Вип. 9. С. 16–20.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Сереброва С.Б. Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ. 2009. 19 с.
8. Тимчук О.Т., Сеньків О.М. Функціональний аспект прецедентних текстів. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 251–254.
9. Українські прислів'я та приказки / упоряд. С.В. Мишанича та М.М. Пазяка. Київ: Дніпро, 1984. 389 с.

REFERENCES

1. Zakharenko Y.V. (2000) O tselesoobraznosti ispolzovania termina «precedentnoe vyskazyvanie» [On the expediency of using the term «precedent statement»]. *Yazyk, soznanye, kommunykatsiya: sb. statei / Red. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov. Moskva: Dialoh-MHU, 2000. Vyp. 12. S. 46–53 [in Russian]*.
2. Karaulov Yu.N. (2010) *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost [The Russian language and linguistic personality]. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost. Moskva: Izdatelstvo LKY, 2010. 264 s. [in Russian]*.
3. Nosova L. (2000) Intertekstualni struktury v movi suchasnoho publicistichnoho dyskursu [Intertextual structures in the language of modern journalistic discourse]. *Visnyk Luhanskoho derzh. ped. un-tu im. Tarasa Shevchenka: Filolohichni nauky. 2000. № 4. S. 203–207 [in Ukrainian]*.
4. Pashynska L. (2011) Transformovani stiiki spoluchenna sliv u zaholovkakh suchasnykh ZMI [Transformed stable word combinations in the headlines of modern media]. *Kultura slova. 2011. № 74. S. 131–136 [in Ukrainian]*.
5. Polumysna O.O. (2016) Precedentni vyslovlyuvanya v ukrainskykh mas-media (na prykladi saitiv «Ukrainska pravda», «Dzerkalo tyzhnya», «Ukraina moloda») [Precedent statements in the Ukrainian mass media (on the example of the sites «Ukrainian Truth», «Mirror of the Week», «Young Ukraine»)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii «Sotsialni komunikatsii»*. 2016. Vyp. 9. S. 16–20 [in Ukrainian].
6. Selivanova O.O. (2008) *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia-K, 2008. 712 s. [in Ukrainian]*.
7. Serebrova S.B. (2009) *Precedentni fenomeny v dyskursi suchasnykh ZMI: problema funkcionuvannya i realizatsiyi [Precedent phenomena in the discourse of modern media: the problem of functioning and implementation]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: spets. 10.02.02 «Rosiiska mova». Dnipropetrovsk. 2009. 19 s. [in Ukrainian]*.
8. Tymchuk O.T., Senkiv O.M. (2017) *Funkcionalnyi aspekt precedentnykh tekstiv [Functional aspect of precedent texts]. Molodyi vchenyi. 2017. № 4.3 (44.3). S. 251–254 [in Ukrainian]*.
9. *Ukrainski pryslivya ta prykazky (1984) [Ukrainian proverbs and sayings] / Uporiad. S.V. Myshanycha ta M.M. Paziaka. Kyiv: Dniipro, 1984. 389 s. [in Ukrainian]*.

PRECEDENT EXPRESSIONS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN MEDIA (on the Material of Internet Publications «Mirror of the Week» and «Young Ukraine» for 2019–2020)

Abstract. Modern language practice of the mass media demonstrates a wide variability in the usage of language, the functioning of which is becoming increasingly heterogeneous. Nowadays, the usage of precedent expressions has become an integral feature of creative handwriting, as well as the specificity of the individual style of publicists. Such a phenomenon is typical in the language of the well-known Ukrainian publications «Mirror of the Week» and «Young Ukraine».

The purpose of the paper is a linguistic and stylistic analysis of precedent statements in the texts of modern Ukrainian online publications «Mirror of the Week» and «Young Ukraine» in the period of 2019–2020. The analysis touches upon the headings in which such units are most often used. At the same time, we do not include idioms to the sphere of precedent statements. The novelty of the study is that the material has been introduced into scientific consideration for the first time.

The study showed the activation of precedent expressions in the language of the Ukrainian editions «Mirror of the Week» and «Young Ukraine», among which there are proverbs, sayings, aphorisms, quotes from famous works of art, movies, popular songs. These language units give the language of the media more expressiveness. They include untransformed and transformed precedent statements with a noticeable advantage of the latter.

Transformed precedent expressions have a special stylistic loading, which often reflect different methods of language play, giving publications an emotionally expressive, ironic or satirical tone. The transformation of precedent expressions occurs due to such techniques as lexical substitution (replacement of components in the structure of circulation); explication (expansion of the structure through the addition of language components); implication (truncation of part of the inversion), etc.

The headlines of the «Mirror of the Week» newspaper use precedents most actively, thus arousing a lively reader's interest in the published materials, but it is unfortunate that most of them were influenced not by Ukrainian but by foreign culture.

Keywords: media language, precedent statements, reminiscences, transformation, intertextuality.

© Гоца., 2020 р.

Еріка Гоца – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1440-9478>

Erika Gotsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1440-9478>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ІГРОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).468–473

Кондратенко Н. Трансформація фразеологізмів в українському медіадискурсі як реалізація ігрової комунікативної стратегії; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті досліджено трансформовані фразеологізми, що є репрезентантами ігрової комунікативної стратегії взаємодії автора і читачів в українському медіадискурсі. Наголошено, що заголовкові комплекси виконують функцію привернення уваги читачів і визначають їхню подальшу інтенцію – ознайомитися з текстом повідомлення чи припинити читання. Наявність в заголовках трансформованих фразеологічних одиниць репрезентує ігрову комунікативну стратегію взаємодії автор з читачем: читач декодує первинну форму фразеологізму та вступає з автором в діалог, актуалізуючи всі смислові шари заголовка. Основна мета полягала в аналізі фразеологізмів у заголовках українських електронних періодичних видань як реалізації ігрової комунікативної стратегії, що зумовило розв'язання таких завдань: визначити поняття ігрової комунікативної стратегії в межах лінгвопрагматичного потрактування мовної гри; проаналізувати фразеологічні одиниці у заголовкових комплексах електронних періодичних видань; визначити особливості структурно-семантичних змін фразеологізмів і створити типологію трансформацій фразеологізмів у медіадискурсі за структурно-семантичними параметрами. Матеріалом дослідження слугували заголовкові комплекси матеріалів українських періодичних видань «Українська правда», «Тиждень», «Високий замок», «Газета по-українськи», «Україна молода», «Дзеркало тижня», що мають електронну версію, за 2017–2020 роки. Загалом проаналізовано понад 500 заголовкових комплексів з фразеологічними одиницями. У статті доведено, що ігрова стратегія інтригує читача, змушує його декодувати прихований зміст повідомлення, посилює інтелектуальний пошук тощо, тобто є вираженням комунікативної настанови на інтелектуальну гру й контамінацією медійного і ігрового дискурсів, а трансформовані фразеологізми беруть участь у реалізації ігрової стратегії автора та посилюють діалогічну взаємодію з читачами. Узагальнено, що трансформації фразеологізмів у заголовках представлено трьома групами: структурні, структурно-семантичні та комунікативно-функційні. До першої групи, що характеризується змінами компонентного складу без семантичних зрушень, віднесено розширення і редукцію; до другої групи, що охоплює зміни компонентного і змістового рівня, належать субституція, контамінація та семантичне асоціювання; до третьої групи – зміни функційного призначення і відношення до дійсності у висловленні, що містить фразеологізм.

Ключові слова: медіадискурс, ігровий дискурс, фразеологізм, трансформація, заголовок, прецедентний феномен, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. Український медіадискурс демонструє загальну тенденцію до привернення уваги читачів, актуалізації його інтелектуального потенціалу, заохочення до ознайомлення з текстом медіаматеріалів. З огляду на це особливого значення набувають заголовкові комплекси, що виступають знаком тексту і маніфестують тему подальшого повідомлення. Саме від заголовків насамперед залежить інтенція читача – перервати читання або продовжити цей процес. Для електронних медіавидань заголовки набувають ще більшого значення, оскільки читачі вирішують, чи розгорнути повний текст матеріалу, саме на підставі ознайомлення із заголовковими комплексами. За таких умов автори намагаються привернути увагу читачів різними способами, серед яких одним з поширених є вживання фразеологічних одиниць – як у первинному, так і в трансформованому вигляді. Трансформовані фразеологізми утворюються як наслідок структурних і семантичних змін вихідної одиниці, метою ж таких змін здебільшого є прагнення автора реалізувати ігрову стратегію комунікативної поведінки. Ігрова стратегія інтригує читача, змушує його декодувати прихований зміст повідомлення, посилює інтелектуальний пошук тощо, тобто є вираженням комунікативної настанови на інтелек-

туальну гру і контамінацією медійного і ігрового дискурсів. Трансформовані фразеологізми беруть участь у реалізації ігрової стратегії автора та посилюють діалогічну взаємодію з читачами.

Аналіз лінгвістичних досліджень. Поняття мовної гри, обґрунтоване Л. Вітгенштейном [Вітгенштейн 1994] як особливого типу комунікативної діяльності людини, підпорядкованої відповідним правилам, стало теоретичною базою для розвитку лінгвістичної прагматики. На думку В. Борботька, «під маскою «серйозних» форм мови – інструмента прагматичної і раціональної дії – скрізь приховані ігрові виточки, що утворюють поруч з реальним світом ірреальний, вигаданий» [Борботько 2007, с. 64]. Актуалізація ігрових компонентів мовленнєвої діяльності людини у створенні та сприйнятті текстів пов'язана з вивченням поняття мовної гри в мовознавстві (Т. Грідіна, Б. Норман, В. Санников та ін.). Лінгвопрагматика зорієнтована на мовленнєву діяльність людини в її інтерактивних виявах – мовленнєвих актах, інтенціях, стратегіях і тактиках спілкування тощо. Стратегічний аспект мовленнєвої поведінки учасників різних типів дискурсивної взаємодії вивчено в зарубіжному (Т. ван Дейк, О. Іссерс, Т. Янко та ін.) та українському (Ф. Бацевич, Л. Завальська, Л. Славова та ін.) мовознавстві.

Основні типології комунікативних стратегій представлені у працях Т. ван Дейка [Дейк 1989], О. Іссерс [Иссерс 2003], Т. Янко [Янко 2015] та ін., що передбачало розмежування двох типів стратегій – основних і допоміжних, семантичних і риторичних, конфліктних і кооперативних тощо. Визначення універсальних стратегій, релевантних для комунікативної взаємодії безвідносно дискурсивної діяльності, то такі стратегії описані меншою мірою. Уналежуючи до універсальних ігрової стратегію, вважаємо її важливою для медіадискурсу. Утім, видокремлення ігрової стратегії потребує додаткового обґрунтування саме в медіадискурсі, зокрема в аспекті структурно-семантичних змін фразеологізмів, використаних у заголовках медіаповідомлень. В українській лінгвістиці фразеологізми слугували предметом аналізу за різними аспектами у наукових розвідках Н. Венжинович, Ж. Краснобаєвої-Чорної, О. Селіванової та ін.

Вивчення стилістичних явищ у медіадискурсі, зокрема фразеологізмів у заголовкових комплексах має певні традиції в українській і зарубіжній лінгвістиці (Т. Добросклонська, І. Завальнюк, В. Костомаров, Т. Коць, Л. Пашинська, Г. Солганик та ін.), утім, аналіз трансформованих заголовків залишається перспективним завданням, оскільки проведений у поодиноких наукових розвідках. Так, дослідження трансформованих заголовків у медіадискурсі було здійснено в науковій праці М. Корпусової на матеріалі російської мови, трансформацію потрактовано як «модель породження мовної гри, у якій беруть участь автор медіатексту та адресат медіатексту, у якій є особливі правила кодування та інтерпретації, що передбачає наявність фонових знань, різних компетенцій і знання контексту» [Корпусова 2015, с. 64].

Метою дослідження є проаналізувати фразеологізми в заголовках українських електронних періодичних видань як реалізацію ігрової комунікативної стратегії, що зумовило розв'язання наступних **завдань**: визначити поняття ігрової комунікативної стратегії в межах лінгвопрагматичного потрактування мовної гри; проаналізувати фразеологічні одиниці у заголовкових комплексах електронних періодичних видань; визначити особливості структурно-семантичних змін фразеологізмів і створити типологію трансформацій фразеологізмів у медіадискурсі за структурно-семантичними параметрами.

Матеріалом дослідження слугували заголовкові комплекси матеріалів українських періодичних видань «Українська правда», «Тиждень», «Високий замок», «Газета по-українськи», «Україна молода», «Дзеркало тижня», що мають електронну версію, за 2017–2020 роки. Загалом проаналізовано понад 500 заголовкових комплексів з фразеологічними одиницями.

Методами дослідження обрано *лінгвостилістичний метод* для з'ясування особливостей стилістичного навантаження заголовків у медіадискурсі і визначення специфіки мовної гри в заголовкових комплексах; *дискурс-аналіз* – для виявлення взаємодії медіадискурсу та ігрового дискурсу; *лінгвопраг-*

матичний аналіз – для опису дії ігрової комунікативної стратегії; *компонентний аналіз* – для виявлення компонентного складу та семантики компонентів у фразеологізмах; *семантико-інтерпретаційний метод* – для встановлення первинної форми фразеологічних одиниць та виявлення особливостей структурно-семантичних змін в їхньому складі.

Виклад основного матеріалу. Ігрова комунікативна стратегія в медіадискурсі скерована на актуалізацію ролі читача як співучасника створення тексту: читач розпізнає, інтерпретує, тлумачить запропоновану автором гру, додаючи нові смисли та беручи участь у лінгвокреативній діяльності. Автор реалізує комунікативну настанову на заохочення читача до інтелектуальної співпраці: ігрова стратегія передбачає не лише розуміння авторського задуму, а й приєднання до нього через пошук змісту та інтерпретацію закладених автором змістових «гачків». Розпізнавання прихованого змісту є передумовою успішності ігрової стратегії комунікації, яку потрактуємо як загальний план, схему мовленнєвої взаємодії, що охоплює усвідомлені дії мовця та очікувану реакцію адресата. Ігрова стратегія реалізує план, вектор взаємодії в межах ігрового дискурсу, що дає змогу представити реальну дійсність у поєднанні з вигаданою, переважно інтерпретованою автором крізь призму несерйозного, комічного, ненормативного, що подається експліковано. Автор вимагає від читачів активізувати інтелектуальний пошук, розпізнати та зрозуміти імпліцитний зміст. З огляду на це створюється семантична багатовимірність тексту, а в разі заголовків – семантична вимірність мікротекстів. Подвійний зміст (а іноді й потрійний) в межах одного мікротексту актуалізовано в концентрованому вигляді, тому читач повинен осягнути і основне повідомлення, і приховане. Складність рецептивної діяльності тут полягає у поєднанні всіх семантичних рівнів, в одночасному сприйнятті змісту заголовкового комплексу, тобто у «накладанні» реального і вигаданого світів у свідомості реципієнта.

Використання фразеологізмів у заголовках електронних періодичних видань скеровано передусім на актуалізацію в читачів загальнокультурних знань. Уналежнення прецедентних фразеологізмів до прецедентних феноменів дає змогу варіювати їхнє вживання від первинної незмінної форми, напр.: *Краще пізно, ніж ніколи. На кого робити ставку* [Тиждень, 17.10.2017]; *А віз і нині там: як конституційний суд сприяє порушенню прав ошуканих вкладників* [Українська правда, 20.10.2017]; до зміненої, трансформованої, напр.: *Французька влада наступає на кийвські граблі* [Газета по-українськи, 09.01.2019]; *Не треба вигадувати самокат* [Дзеркало тижня, 24.03.2020].

Фразеологізми у первинній формі, без структурно-семантичних змін використовуються в медіадискурсі не відокремлено від контексту, а вводяться до заголовків двома способами. По-перше, це ініціальне вживання фразеологізму як першої частини заголовка у формі складного безсполучникового речення, напр.: *Хто в ліс, хто по дрова: як конфлікти*

заважають бізнесу і економіці [Українська правда, 12.10.2017]; *«Шерше ля фам»*: Порошенко про підвищення ціни на газ», [Високий замок, 31.10.2018]; *Зачитали до дір: найбільш популярні статті 2019 року на ЕП* [Українська правда, 31.12.2019]. У такому разі перша структурна частина заголовка, що становить першу предикативну частину безсполучникового складного речення, є фразеологізмом у вихідній незмінній формі, часто поданим у лапках. А друга структурна частина є коментарем до першої, тобто авторським поясненням або інтерпретацією вжитого фразеологізму відповідно до описаної в матеріал ситуації чи проблеми. У такий спосіб оформлюють і заголовки, що складаються з двох простих речень, напр.: *Танці на кістках. Як влада буде потрошити кишені платників податків* [Українська правда, 27.09.2017]. При цьому жодних змін як на рівні структури, так і семантики до фразеологізму не вносять, а особливості його вживання подано у наступній частині заголовка. По-друге, введення фразеологізму як члена речення в заголовку, що становить цілісний мікротекст. За таких умов фразеологізм виконує функцію члена речення та не потребує окремого пояснення, напр.: *Для чого старатися, якщо обдеруть як липку?* [Високий замок, 30.01.2018]; *Нове покоління не розуміє, чому краще погано їхати, ніж добре йти* [Газета по-українськи, 18.12.2018]; *Вороги автокефалії спішать поперед батька у пекло* [Високий замок, 17.11.2018]. Для виокремлення фразеологізму автори часто використовують лапки, що унеможливають «злиття» фразеологічної одиниці із заголовком, напр.: *Тютюнові компанії «збирають валізи»: кому це вигідно і з чого все почалося* [Українська правда, 25.10.2019]; *Гайки крутить тільки «стара гвардія»...* [Високий замок, 31.10.2017]; *Чубаров вважає заяву Шмигала про воду для Криму «ударом у спину»* [Українська правда, 06.03.2020]. Незважаючи на повне збереження вихідної форми фразеологічної одиниці у випадку введення її в контекст, спостерігаємо розширення і конкретизацію семантики фразеологізму.

Утім, основні зміни в структурі та семантиці фразеологічної одиниці відбувається внаслідок його трансформації. М. Корпусова зазначає, що трансформація є «маніпуляцією свідомістю об'єктів мас-медійного дискурсу: з одного боку, автор за допомогою трансформації залучає адресата до процесу зміни, інтерпретації і деконструкції узусу; з іншого боку – автор трансформації імпліцитно скеровує свідомість суб'єкта в потрібному напрямку, зазначаючи, в якому ракурсі і з яких позицій сприймати інформацію» [Корпусова 2015, с. 55]. Натомість Г. Гусейнова пов'язує поняття трансформації з «відхиленням від загальноприйнятої норми, закріпленої в лінгвістичній літературі, а також з імпровізованими змінами в експресивно-стилістичних цілях» [Гусейнова 1997, с. 7]. На нашу думку, трансформація фразеологізмів у заголовках зумовлена лінгвопрагматичними чинниками: авторською інтенцією, реалізацією ігрової комунікативної стратегії, актуалізацією впливу на читача тощо. Ви-

значаємо трансформацію як зміну фразеологічної одиниці на структурно-семантичному чи комунікативно-функційному рівнях, метою яких є вплив на читача, зокрема активізувати інтелектуальну та лінгвокреативну діяльність. У заголовкових комплексах медіадискурсу активно використовуються трансформовані одиниці, зокрема прецедентні висловлення, до яких зараховуємо і фразеологізми завдяки впізнаваності, значущості для соціуму та повторюваності / відтворюваності в дискурсі певної особистості [Караулов 1987, с. 216].

Трансформації фразеологізмів здійснюються авторами заголовків передусім на структурному і семантичному рівнях. Л. Пашинська виокремлює три основні типи трансформацій фразеологізмів у медіазаголовках: 1) заміна одного або кількох компонентів, коли нововведені лексеми проєктуються на пропущені елементи, з якими не пов'язані за смыслом; 2) розширення складу фразеологічної одиниці за рахунок введення додаткових компонентів; 3) усічення компонентного складу фразеологічних одиниць створює ефект підсиленого очікування [Пашинська 2011, с. 134–135]. Утім, представлені в ЗМІ трансформації заголовків ширші за охоплені в наведеній типології, тому ми пропонуємо враховувати не лише структурні, а й семантичні зміни у фразеологізмах, на яких ґрунтуються заголовки, що актуалізують ігрову комунікативну стратегію.

На структурному рівні спостерігаємо трансформації двох типів – розширення і редукацію компонентів. Кожна з цих трансформацій передбачає збереження вихідного змісту базової фразеологічної одиниці, на який накладається зміст основного повідомлення.

Розширення структури фразеологічної одиниці відбувається за рахунок додавання лексичних компонентів (з можливістю незначних змін граматичної форми вихідних компонентів), напр.: *Гра на лондонську публіку* [Дзеркало тижня, 21.09.2019]; *Як коронавірус поставив на коліна Зе-команду* [Дзеркало тижня, 29.03.2020]; *Російські скелети в шафі ООН* [Дзеркало тижня, 15.05.2020]; *Холодний душ для президента* [Дзеркало тижня, 18.03.2020]. Переважно лексичними компонентами, що додаються до фразеологізму, є атрибутивні, об'єктні та обставинні (локальні, темпоральні тощо) поширювачі, напр.: *Боснійський глухий кут* [Дзеркало тижня, 13.09.2020]. Розширенням структури вважаємо і дистанційне розташування компонентів фразеологізму з додаванням до цих компонентів структурних поширювачів, напр.: *Путін ухопився за українських моряків, як потопельник за соломинку* [Газета по-українськи, 04.12.2018]. У наведеному прикладі використано фразеологізм «вхопитися, як потопельник за соломинку» з відокремленням дієслівного компонента та додаванням до нього об'єктного поширювача.

У разі розширення структури одна й та сама фразеологічна одиниця зазнає різних ускладнень компонентної структури, пор.: *Москві доведеться ламати Білорусь через коліно* [Газета по-українськи, 20.12.2018] і *Російська церковна влада*

хотіла *зламати реальність об коліно*. А *зламала коліно* [Газета по-українськи, 17.10.2018]. В обох випадках фіксуємо розширення компонентного складу фразеологізму «ламати через (об) коліно» зі значенням «примувати когось щось робити». Основне значення фразеологічної одиниці збережено, тому розширення компонентного складу стосується виключно структури, і підпорядковано реалізації ігрової стратегії автора: автор розширює компонентний склад фразеологізму, «занурюючи» його в ситуацію, в контекст. У першому заголовку в інтерпозиції між основними компонентами фразеологізму додано лише об'єктний поширювач, а в другому – додано об'єктний поширювач і трансформовано фразеологізм на структурно-синтаксичному рівні в другій частині заголовка. В обох прикладах фразеологічна одиниця стає членом речення, виконуючи роль присудка і поєднуючись з підметом.

Редукція компонентів фразеологічної одиниці передбачає скорочення компонентів – здебільшого ініціальних, напр.: *Як вареник у маслі* [Україна молода, 21.06.2017] – пор. *кататися, як вареник у маслі*; *Ярмо на шиї: аграрії блокуватимуть Верховну раду через мораторій на продаж землі* [Українська правда, 14.11.2018] – пор. *надіти ярмо на шию / носити ярмо на шиї*. Утім, редукції підлягають різні компоненти фразеологізму незалежно від їхнього розташування, напр.: «*Диявол в деталях*»: *як відреагували закордонні ЗМІ на виступ Порошенка в ООН* [Тижень, 21.09.17] – пор. *диявол криється в деталях*. Редукція структури фразеологізми покликана активізувати читача знайти елімінований компонент і відновити загальний зміст первинного фразеологізму. Така недосказаність залишає простір для читачької інтерпретації: автор нібито не пояснює свою думку, а дає змогу читачу домислити відсутні семантичні елементи. Ігрова стратегія тут реалізується через експлікацію підтексту, що мусить здійснити читача відновлення первинної фразеологічної одиниці за запланованою автором схемою. Саме відновлення усунутого компонента уможливорює розуміння авторського задуму, напр.: *Миші в танець*. *Чи контролює президент ситуацію в країні* [Тижень, 28.09.2017]. Додавання ініціальної частини первинного фразеологізму *Кіт із дому – миші в танець* дає змогу відтворити описану ситуацію і зрозуміти авторське бачення проблеми.

Структурно-семантичні трансформації передбачають одночасні зміни на рівні структури і змісту фразеологізмів, тобто трансформація окремих компонентів спричиняє й змістові зміни. До цієї групи належать субституція і контамінація компонентів, а також семантичне асоціювання фразеологічної одиниці.

Субституція компонентів фразеологічної одиниці скерована на заміну окремих лексем у фразеологізмі, при цьому нові компоненти переважно мають несхожу семантику і не наближені до первинних складників, що і створює ефект дисонансу між читачькими очікуваннями і наявним заголовком, напр.: *Скільки соломі арматурою не кріпи...* [Укра-

їна молода, 06.10.2017]; *Коли мовчить парламент, говорить вулиця* [Тижень, 02.01.2018]; *Один розум добре, а ціла академія – краще: як науковці допомагають Києву* [Українська правда, 04.01.2019]. Спостерігаємо як незначні зміни компонентного складу із заміною лише однієї лексеми, напр.: *БПП: один за всіх і всі за себе* [Тижень, 06.04.2018], так і заміну кількох структурних компонентів, напр.: *Місцеві вибори: карантин плюс феодалізація всієї країни* [Дзеркало тижня, 28.03.2020].

Значні зміни компонентного складу в заголовкових комплексах не представлені, оскільки в такому випадку читачам важко розпізнати вихідний фразеологізм. Натомість домінують субституції одного або двох компонентів, переважно ініціального, напр.: *Бійка під час чуми* [Дзеркало тижня, 20.04.2020] або фінального, напр.: *Привид блукає Європою, привид COVID-19* [Дзеркало тижня, 3.04.2020]. Субституція належить на частотних способів реалізації ігрової стратегії, тому що авторський вибір нового компоненту ілюструє настанову на гру з адресатом. З огляду на це субституція може реалізовуватися в складних формах, наприклад через вживання антонімічної лексеми до елімінованого компонента, напр.: *НБУ послабив гайки: як зниження облікової ставки вплине на особисті фінанси* [Українська правда, 13.12.2019] – пор. *закрутити гайки*. Субституція має місце за умови збереження синтаксичної структури вихідного фразеологізму, тому новий компонент має бути вжитий у тій граматичній формі, у якій був первинний компонент. Ігрова стратегія тут ґрунтується саме на розпізнаванні фразеологічної одиниці через структурні особливості та наявні лексичні компоненти.

Заміна компонентів фразеологізму передбачає збереження вихідної синтаксичної структури фразеологізму, напр.: *Викрити не можна мовчати* [Дзеркало тижня, 5.11.2019]. У такому разі структура має бути розпізнаною реципієнтами, а первинний фразеологізм відтворений. Тут ідеться про субституцію відомої фразеологічної одиниці з варіативною пунктуацією: *Стратити не можна помилувати*, оскільки поставлена в потрібному місці кома суттєво змінює зміст висловлення. За такою моделлю будують різні висловлення з варіативною пунктуацією, як і в наведеному заголовку. Розпізнаванню ж сприяє вживання варіативних компонентів у формі інфінітивів зі збереженням ядерного предикативного центру висловлення.

Контамінація передбачає поєднання в одному заголовковому комплексі кількох [здебільшого двох] фразеологізмів. З огляду на це відбувається накладання семантику двох одиниць та узгодження їхніх структур. Спостерігаємо поєднання в заголовку двох окремих фразеологізмів, напр.: *Керувати країною з дивану можна задньої лівою ногою*. *Навчійся відокремлювати мух від борщу* [Газета по-українськи, 14.01.2019]. У цьому разі фразеологічні одиниці є автономними, а вживання двох фразеологізмів у заголовку є виявом мовної гри та скеровано на привернення уваги читачів. Проте в кожному випадку фіксуємо використання фразеологізмів у

трансформованому вигляді: перший фразеологізм «лівою ногою» є розширеним за рахунок додавання атрибутивного компонента, а другий містить субституцію і є асоціативно пов'язаний із фразеологізмом «мухи окремо, котлети – окремо». Зважаючи на це, саме такий принцип поєднання фразеологізмів характерний для двокомпонентних заголовків, оскільки в першій частині вживають перший фразеологізм, а в другій – другий, напр.: **Без точки опори. Але в одному човні** [Дзеркало тижня, 3.04.2020]. Семантичні відношення між частинами таких заголовків є причинно-наслідковими, протиставними або пояснювальними. Форма ж одиниць, використаних у заголовках, може бути як вихідною, так і видозміненою.

Семантичним асоціуванням пропонуємо називати спосіб трансформації фразеологічної одиниці, що передбачає розвиток семантичного значення вихідної одиниці. Значення фразеологізму, відоме і закріплене у свідомості носіїв мови, актуалізується завдяки наявності в заголовках стрижневого слова або лексичних компонентів, що вказують на ситуацію, дотичну до представленої у фразеологізмі. З огляду на це семантичне асоціування має місце лише в разі використання фразеологізмів, що містять згорнуті пропозиції, напр.: **Шість нябок і сьома на черзі** [Тиждень, 03.03.2020] – вихідний фразеологізм «У семи нябок дитя без ока»;

Зміна коней на переправі [Дзеркало тижня, 17.01.2020] – вихідний фразеологізм «Коней на переправі не міняють». У кожному випадку змінено структуру і семантику вихідного фразеологізму, проте наявні лексеми, що сигналізують про прецедентність висловлення. Асоціації, які викликає заголовок, актуалізують пропозицію вихідного фразеологізму: читач зіставляє фразеологізм і представлений заголовок, поєднуючи їхній зміст, «нашаровуючи» одну одиницю на іншу.

Так, відомий фразеологізм «**стати на граблі**» трансформований в наступних прикладах за асоціативним принципом: **Закон про реінтеграцію. Марш по граблях** [Тиждень, 12.10.17]; **Граблі Порошенко: як Зеленський провалює судову реформу** [Дзеркало тижня, 21.05.2020]. Лексемою, що викликає асоціація, слугує слово «граблі». При цьому в першому заголовку ще збережено семантику руху у віддієслівному іменнику «марш», а в другому заголовку взагалі поширювач атрибутивної семантики ускладнює ідентифікацію вихідного фразеологізму. Проте читачі приймають умови гри автора й розуміють комунікативну настанову, актуалізуючи прецедентний характер заголовка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. М.: КомКнига, 2007. 288 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы. Т. 1–2. Москва: Гнозис, 1994.
3. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Махачкала, 1997. 188 с.
4. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва: УРСС, 2003. 286 с.

Комунікативно-функційні трансформації охоплюють зміни на рівні реченнєвої структури заголовка, до якого входить фразеологічна одиниця. До цієї групи трансформацій відносимо зміни функційного призначення – переважно розповідне речення перетворюється на питальне без змін структурно-семантичного рівня, напр.: **Насильно милим будеш?** [Україна молода, 12.07.2017]; **Тож не діставайся ти нікому? Продавати чи не продавати Моторсіч?** [Дзеркало тижня, 4.10.2019] або з відповідними структурними змінами [переважно субституція компонентів], напр.: **Не такий страшний біпатрид, як його малюють?** [Дзеркало тижня, 25.10.2019] чи розширення компонентного складу, напр.: **Хліба й видовищ назавжди?** [Тиждень, 28.01.2016]; **Гроші на науку чи на вітер?** [Дзеркало тижня, 6.12.2019]. Серед проаналізованих трансформацій комунікативно-функційного типу значно переважають зміни функційного призначення висловлення – перетворення повідомлення на запитання без субституцій, напр.: **Пітьма перед світанком?** [Дзеркало тижня, 2.06.2019] і зміна стверджувального значення на заперечне значення – утворення загальнозаперечного і частковозаперечного висловлень, напр.: **Неблага звістка** [Дзеркало тижня, 18.08.2020], **ДБР, НАБУ, ФБР – не одного поля ягоди?** [Дзеркало тижня, 8.09.2020]. В останньому прикладі наявні одночасно два типи змін комунікативно-функційного характеру. Зміни функційного призначення і відношення до дійсності пов'язані з мовними іграми, що передбачають зміни настанови висловлення, вжитого в заголовкових комплексах медіадискурсу.

Висновки. Взаємодія ігрового і медіадискурсу полягає в актуалізації лінгвокреативної діяльності автора, його взаємодії з читачем в межах інтелектуальної гри, реалізованої через ігрову комунікативну стратегію. Вербальним маркером настанови на ігрову взаємодію є заголовковий комплекс, що містить трансформовані фразеологізми. Трансформації фразеологізмів у заголовках представлено трьома групами: структурні, структурно-семантичні та комунікативно-функційні. До першої групи, що характеризується змінами компонентного складу без семантичних зрушень, уналежнено розширення і редукцію; до другої групи, що охоплює зміни компонентного і змістового рівня, належать субституція, контамінація та семантичне асоціування; до третьої групи – зміни функційного призначення і відношення до дійсності у висловленні, що містить фразеологізм. Змінюючи первинні фразеологічні одиниці, автор активізує читача, примушує декодувати прихований зміст та розпізнавати авторські інтенції.

6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.
7. Корпусова М.С. Языковые трансформации в современном масс-медийном дискурсе: комплексный анализ: дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. спец. 10.02.02 – русский язык. Харьков, 2015. 220 с.
8. Пашинська Л. Трансформовані стійкі сполучення слів у заголовках сучасних ЗМІ. *Культура слова*. 2011. № 74. С. 131–137.
9. Янко Т.Е. Когнитивные стратегии в речи двадцать лет спустя. *Критика и семиотика*. 2015. № 2. С. 172–182.

REFERENCES

1. Borbotko V.G. (2007) Principy formirovaniya diskursa: Ot psikholingvistiki k lingvosinergetike [Discourse Formation Principles: From Psycholinguistics to Linguosynergetics]. Moskva: KomKniga. 288 s. [in Russian].
2. Vitgenshteyn L. (1994) Filosofskie raboty [Philosophical works]. T. 1–2. Moskva: Gnozis. [in Russian].
3. Guseynova T.S. (1997) Transformaciya frazeologicheskikh edinic kak sposob realizacii gazetnoy ekspressii [Transformation of phraseological units as a way to implement newspaper expression]. PhD the diss: 10.02.01. Mahachkala. 188 s. [in Russian].
4. Dejk van T.A. (1989) Yazyk. Poznanie. Kommunikaciya [Language. Cognition. Communication]. Moskva: Progress. 312 s. [in Russian].
5. Issers O.S. (2003) Kommunikativnye strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moskva: URSS. 286 s. [in Russian].
6. Karaulov Yu.N. (1987) Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost [Russian language and linguistic personality]. Moskva: Nauka. 264 s. [in Russian].
7. Korpusova M.S. (2015) Yazykovyie transformacii v sovremennom mass-mediynom diskurse: kompleksnyiy analiz [Language transformations in modern mass media discourse]. PhD the diss. 10.02.02. Kharkiv. 220 s. [in Ukrainian].
8. Pashynska L. (2011) Transformovani stiiki spoluchennia sliv u zaholovkakh suchasnykh ZMI [Transformed stable word combinations in the headlines of modern media]. *Kultura slova*. № 74. S. 131–137 [in Ukrainian].
9. Yanko T.E. (2015) Kognitivnyie strategii v rechi dvadcat let spustya [Cognitive strategies in speech twenty years late]. *Kritika i semiotika*. № 2. S. 172–182 [in Russian].

TRANSFORMATION OF PHRASEOLOGISMS IN UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE AS A REALIZATION OF A GAME COMMUNICATIVE STRATEGY

Abstract. The article examines the transformed phraseology, which are representatives of the game communicative strategy of interaction between the author and readers in the Ukrainian media discourse. It is emphasized that the headline complexes perform the function of attracting the attention of readers and determine their further intention – to read the text of the message or stop reading. The presence of transformed phraseological units in the titles represents the game’s communicative strategy of the author’s interaction with the reader: the reader decodes the primary form of phraseology and enters into a dialogue with the author, actualizing all the semantic layers of the title. The main goal was to analyze the phraseology in the titles of Ukrainian electronic periodicals as the implementation of game communication strategy, which led to the solution of the following tasks: to define the concept of game communication strategy within the linguopragmatic interpretation of the language game; to analyze phraseological units in the title complexes of electronic periodicals; to determine the features of structural-semantic changes of phraseological units and to create a typology of transformations of phraseological units in media discourse according to structural-semantic parameters. The material of the research was the heading complexes of materials of Ukrainian periodicals «Ukrainian Truth», «Week», «High Castle», «Newspaper in Ukrainian», «Young Ukraine», «Mirror of the Week», which have an electronic version for 2017–2020. In total, more than 500 title complexes with phraseological units were analyzed. The article proves that game strategy intrigues the reader, forces him to decode the hidden content of the message, enhances intellectual search, etc., is an expression of communicative guidance on intellectual game and contamination of media and game discourses, and transformed phraseology participates in interaction with readers. It is generalized that the transformations of phraseological units in the titles are represented by three groups: structural, structural-semantic and communicative-functional. The first group, characterized by changes in component composition without semantic shifts, includes expansion and reduction; the second group, which includes changes in the component and content level, includes substitution, contamination and semantic association; to the third group—changes in the functional purpose and attitude to reality in the statement containing the phraseology.

Keywords: media discourse, game discourse, phraseology, transformation, title, precedent phenomenon, communicative strategy.

© Кондратенко Н., 2020 р.

Наталія Кондратенко – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9589-7716>

Natalia Kondratenko – Doctor of Philology, Professor, Head of the Applied Linguistic Department, I.I. Mechnykov Odesa National University, Odesa, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9589-7716>

РЕЦЕНЗІЇ

ЖИВИЙ У ДОБРОДІЯННЯХ СВОЇХ*

*Люди ж, на те вони й люди, мають берегти
пам'ять поколінь. Інакше перериватиметься тяглість,
життя втрачатиме свою повноту, свій сенс.*
Андрій Содомора

Заслуженою гордістю для будь-якого вищого науково-освітнього закладу є, як відомо, та когорта його вихованців, які трудяться в особливому осередку творчої мислі країни – Національній академії наук. Упродовж останньої третини ХХ-го – початку ХХІ століть її філологічне реноме достойно репрезентували у світах випускники нашої альма-матер, наукові співробітники, члени-кореспонденти НАН України Олекса Васильович Мишанич (1 квітня 1933 – 1 січня 2004) у літературознавчій та Василь Васильович Німчук (6 липня 1933 – 26 листопада 2017) у мовознавчій царинах. До слова, обох земляків-ровесників ще зі студентської лави єднала безкорислива побратимська дружба, що живилася любов'ю до рідного письменства, сповнена прагнень досягнути його фольклорні основи та явити в історико-еволюційному вимірі глибинні пласти їх мовного вираження. І вельми відродно, що нині, коли стоїмо на порозі 75-річного ювілею Ужгородського університету, про життєвий і творчий шлях відомих науковців у місті їхньої юності з'явилися цікаві спогади: публікація робить їх надбанням широкого загалу читачів. Обидві едиції споріднені щирістю і об'єктивністю оцінок-суджень, що містяться у цих спогадах — наскрізному мемуарно-документальному жанрі та у публіцистично наснажених інтерв'ю-роздумах.

Ставимо собі за мету в цій розвідці проаналізувати збірник «Професор Василь Німчук у спогадах сучасників», який склали різні обсягом і стилем п'ятдесят три пазли-утвори. Струнка, добре продумана логіка побудови видання (упорядник і автор Передмови та короткої, але вичерпної довідки «Про основні віхи життя професора Василя Німчука» – доцент Василь Шаркань) дає змогу змодельювати непростий перебіг становлення типової постаті українського інтелігента-інтелектуала європейського карбування.

Вийшовши на академічно зорієнтовані наукові параметри з-під благородного крила свого наставника професора Степана Пилиповича Бевзенка (1920–2005), котрий відразу після війни у щойно відкритому університеті у місті над Ужем очолив кафедру української мови, Василь Німчук «з невисипующою працездатністю, як у Франка» (Надія Бабич), без вихідних і відпусток почав творення «гордості і слави української мовознавчої науки» (Ірина Гнатюк). Захистом у 1962 році об'ємної кандидатської дисерта-

ції (432 с.) – «першого ґрунтового, – словами Івана Сабадоша, – дослідження діалектного словотвору в українському мовознавстві» – він надійно вписав своє ім'я в аннали вітчизняної лінгвістичної науки. Піонерський Німчуків деривативний труд, закросний на старожитній лексиці сіл верхньої течії Боржави, переконливо, на численних фактах діахронічного порівняння з іншими українськими говорами та діалектними паралелями зі словацької, польської, румунської, угорської та південнослов'янських мовних спільнот довів: багатючий словесний субстрат Срібної землі, одірваної віками від рідних теренів, зберігаючи де-не-де архаїку давньослов'янських форм, достоту дає світові на показ свою генетичну злотованість з усім українськомовним материком.

У синтезі-спогаді «Сходження на Еверест української мови» (с. 53–67) Павло Гриценко, директор Інституту української мови НАН України, доходить слушного висновку: «Такий напрям студювання був суголосний загальному посиленню уваги лінгвістів 60-х років до питань міжмовних контактів. <...> У цей час набирали ваги ареальні лексикологічні студії Й. О. Дзєндзелівського, історико-лексикологічні праці Л. Деже, дослідження міжмовних контактів О. М. Рота, П. М. Лизанця, С. В. Семчинського, З. Штібера». Звісно, що у міжнаціональному різновекторному силовому ареалі тогочасного мовознавства, резюмує П. Гриценко, «виявляти свою оригінальну наукову позицію було не просто». Однак доля, як казали античні, завше сприяє сміливим і працьовитим. Енергійний, спраглий знань молодий В. Німчук-науковець дуже скоро постає у щасливій порі творчої зрілості: побіч з лінгвокарпатознавчими розвідками, видає унікальної вартості лексикони: П. Беринди (1961), Л. Зизанія (1964), анонімну «Синоніму словенороську» (1964), започатковуючи ними власне новий напрямок у вітчизняній лінгвістиці – публікаційне лінгвістичне джерелознавство, а також «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966), «Лексикон латинський» Єпіфанія Славинецького та «Лексикон словено-латинський» Єпіфанія Славинецького і Арсенія Корецького-Сагановського (1973), споряджаючи їх власними докладними передмовами. Йому доручають зібрати і зафіксувати у діалектній вимові корпус найменувань усіх річок і відкритих водойм Закарпаття, який заповнив у фундаментальному словнику гідронімів України (1979) значну і прикру прогалину. І тільки через три десятиліття, коли 2008 року В. Німчук очолив відновлену з його ініціативи академічну Українську

* Професор Василь Німчук у спогадах сучасників: науково-популярне видання. Ужгород: Карпати, 2018. 208 с., іл.+DVD-диск.

ономастичну комісію, дослідження з назвознавчої галузі, як зауважив Святослав Вербич, знову набули актуальності. Новаторський Німчуків зачин на цій ділянці — це передовсім всебічно мотивований крізь «ономастичну призму» погляд на проблему виникнення слов'янської прабатьківщини та складного комплексу питань, пов'язаних із найдавнішим діалектним членуванням слов'янських мов та потужним впливом на цей процес балто-тюрксько-фінських культурних і мовних чинників.

На жаль, на межі 1960-х – першої половини 1970-х років наукова чесність та громадянська зрілість української гуманітаристики зазнала тяжких випробувань: щербицько-маланчу(е)кістська влада на прокремлівська кліка репресивно заганяла її у глухий кут денационалізації. Для таких науковців, як Німчук, котрий, за оцінкою Ганни Баран, «був великим патріотом своєї вітчизни й батьківщини, любив Україну», «захисним шаром, що не дозволяв задихнутися в період радянської нівелляції, зберегти себе, – каже Наталя Пуряєва, – став його місцевий патріотизм і прив'язаність до рідного села, рідної оселі і родини». Він знайшов віддушину в написанні мово- і краєзнавчих заміток до тутешньої періодики, ненастанно нарощуючи при цьому синергетику творчості підготовкою до друку аналітичних праць: «Ділова і народно-розмовна мова» (1976), граматик М. Смотрицького (1979) і Л. Зизанія (1980), «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.» (1981). Та щонайперше – завершив довготривалий конститутивний твір «Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською» (1980) – успішна спроба поетапно, починаючи від княжих часів Київської Русі, представити історію вітчизняної науки про укладання словників: з'ясовано лексикографічні й літературні джерела пам'яток, вивчено реєстр і перекладну (тлумачну) частину, досліджено роль і місце глос XV – XVI ст. як базової основи для становлення українського словництва тощо. Здобувшись на прихильну рецепцію у широких наукових колах, монографія стала осердям блискуче захищеної через рік докторської дисертації.

Ще одна помітна віха на цій часовій дистанції – академічна, зрихтована В. Німчуком із чотирьох книжок: «Фонетика», «Морфологія», «Синтаксис», «Лексика і фразеологія» (до останніх трьох його перу належать розділи обсягом близько 25 авторських аркушів) — «Історія української мови» (1978–1983), пошанована Державною премією імені І. Франка АН УРСР. Примітно, що це найгрунтовніше до цих пір висвітлення складного поступу української мови на всіх її структурних рівнях, учений згодом суттєво доповнив «Хрестоматією з історії української мови X–XIII ст.» (2015), куди вніс безцінний ілюстративний масив із близько шістдесяти пам'яток – джерел давньоруської та церковнослов'янської мов.

Не менш діяльною участю під цю пору відзначився В. Німчук і в колективній праці над семитомним «Етимологічним словником української мови»: «широко використав ще не представлену в опублікованих джерелах лексику і фразеологію закарпат-

ських говірок, поповнивши низку <...> словникових статей цінними діалектними свідченнями та розробивши чимало окремих вокабул <...>» (П. Гриценко).

У справжню сенсацію вилася факсимільна едіція «Київських глаголичних листків» (1983), так званого Київського місалу – рукописної пам'ятки старослов'янської мови X – поч. XI ст., виконаної на пергаменті. Щоб розвіяти сумніви окремих авторитетів, зокрема, відомого австрійського славіста академіка Й. Гамма, щодо її автентичності, Німчук удався до застосування спектрального аналізу текстів. Наукова громадськість належно оцінила це дослідження як видатний унесок у славістику: через дванадцять років після публікації (вересень 1995 р.) університет ім. Павла Йозефа Шафарика у Кошицях (Словаччина) нагородив українського професора В. В. Німчука ювілейною медаллю з нагоди 200-річчя від дня народження видатного славіста.

Що «Василь Васильович був не тільки провідним українським ученим-славістом, істориком української мови, але й добре розумівся на кириличній палеографії, джерелознавстві, книгознавстві» аргументовано доводить у звітному «Вчитель на все життя» (с. 45–48) Людмила Гнатенко; протягом десятиліть у тандемі з Метром вона постійно демонструвала його максимум: «історик української мови і палеограф в одній особі – то найвищий пілотаж лінгвістики», щоразу безпомилково потверджуючи нею палеографічно-орфографічну атрибуцію українських кирилических уставних та півуставних кодексів кінця XIII – початку XVII століть.

Власне інтерес до старожитніх скриптів, до давніх книг і їхніх авторів міцно «утримував» В. Німчука, як запевняють львівські лексикографи Ганна Войтів та Ольга Кровицька (с. 37–42), у перманентному режимі пошуку лінгвальних історіософських істин, які акумулювали в собі образну картину мовотворіння народу, щедроти його культури, зрештою й ментальної ідентичності. Органічною ланкою таких зацікавлень, посиленних до того ж, як на мене, першими подихами свободи у середині 1980-х років, став конструктивно окреслений дискурс розвитку вітчизняної лінгвістики в історико-теоретичній площині на сторінках одноосібної Німчукової монографії «Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст.» (1985). З усіх позитивних міркувань про її змістове наповнення варто виокремити акцентування евристичного характеру видання: тут доповнено і поглиблено чимало обсерваційних аспектів заявленої проблематики, які містилися у проскрибованих у підсоветській Україні, а тому й невідомих, дослідженнях О. Горбача, Асі Гумецької, І. Огієнка, Лариси Онишкевич, Я. Рудницького, Ю. Шевельова та інших українців діаспори.

Уже «наприкінці 80-х В. В. Німчук, – як зазначає Петро Білоусенко, – зажив слави найкращого знавця давніх текстів української мови». Ось кілька штрихів І. Гнатюк до портретування та характеристики комунікативно-дискурсивних стратегій її наставника: «Усі в Інституті знали, що старослов'янські тексти Василь Васильович читає легко, без жодних зусиль, читає, як співає! <...> кожна розмова з ним надиха-

ла, настанови щодо наукової праці лягали на душу, а лагідний погляд карих очей, м'яка мова, жартівливе, завжди доброзичливе слово проникало глибоко в серце! <...> Думки, міркування, аргументи лягали наче цеглини у підмурівок будови <...> нового важливого напрямку українського мовознавства – теоретичної історичної лексикографії, яку довгий час вважали суто прикладною галуззю» (с. 49–50). Саме у методологічному ключі названого напрямку виконані «у контексті народної української мови» (Павло Салевич) розвідки, присвячені пам'ятці «Слово о полку Ігоревім»: шляхом залучення до аналізу цілої низки архаїзованих діалектологічних лексем вдалося прояснити в її образно-виражальній структурі чимало «темних місць», що по суті дозволило В. Німчуку одному з перших потвердити: «Слово» – твір український».

Уже в умовах щойно проголошеної незалежності побачили світ давноочікувані етапні праці: «Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)» (1991) та «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» (1992). «Перелік об'єктів дослідницької уваги В. В. Німчука як історика мови, – за підрахунком П. Гриценка, – вражає: пам'ятки різних епох, неоднакових стилів і жанрів, писемних традицій!» Та чи не найбільше його захоплення – реальні свідки минулих віків – пам'ятки писемні. З них він планував скомпонувати цілісний корпус хрестоматійних едіцій: IX–XIII ст., XIV–XV ст., XVI–XVIII ст. «З огляду на багаторічне привласнення української писемної спадщини російською лінгвістикою, це завдання, – за визначенням Н. Пуряєвої, – набувало особливого значення – не лише лінгвістичного, а насамперед культурологічного чи навіть культуротворчого» (с. 119). Із задуманої серії пощастило опублікувати тільки укладену спільно об'ємну (580 с.) «Історію українського правопису XVI–XX століття (2004) та одноосібну, названу вище «Хрестоматію з історії української мови X–XIII ст.» (2015). «Щодо останньої, то її створення було дуже тривалим, надзвичайно складним і навіть болісним процесом, – згадає біограф автора Н. Пуряєва: на заваді до видруку стояло «насамперед категорично українське потрактування багатьох пам'яток традиційно визнаних «спільними».

Без будь-якої застороги не зайве цим разом підкреслити, що українськість Німчука-науковця – це стан людинолюбного ества мистця, виграненого у благородному горнілі різномовних народних говорів, котрі й понині вітально лунають поміж люду; ще в дитинстві – юності Василько-Василь любовно сукав-плекав із них власну нитку Аріадни, яка часто виводила його згодом із лабіринтів стародавніх текстових структур на путівець істини. Він «володів понад десятьма мовами, – уточнює Іван Панич, – з великим почуттям гумору. – Мови для нього були як допінг. Він у них купався» (с. 114–115). Вихований у дусі толерантності «до представників різних національностей та конфесій, як споконвіку велось в його рідному краї, – справедливо наголошує Єлизавета Барань, – упродовж усього життя з повагою ставився до інших народів та віросповідань, роз-

мовляючи з кожною людиною у своєму оточенні її мовою: з румуном – румунською, німцем – німецькою, угорцем – угорською» (с. 18). Зі слов'янських мов, припускає Віктор Мойсієнко, «мабуть, найбільше подобалася В. В. Німчукові сербська». Спогадувач ділиться захоплюючими враженнями від Німчукової манери спілкуватися з чужоземцями: оповідь про це дійство приваблює непідробною щирістю і морально-етичною поведінкою, шляхетністю з боку комуніканта.

На запитання про його талант поліглота, відповідав, що для українців як найбільш співучої у світі нації шлях до успіху в опануванні іноземних мов має обов'язково пролягати через народну пісню. Зваблюючи своєю мелодикою, вона збагачує нас мовною красою звучання, у магічному полі впливу увиразнює нашу національну ідентичність.

За нотатками Миколи Вегеша, Інни Дорофійенко, пісенна криниця лінгвіста була ключем: без українського та зарубіжного мелосу в його виконанні не обходився жоден науковий семінар чи форум. «Текстів пам'ятав силу-силенну. Бог дарував йому незвичайну пам'ять, яка не підводила його до останніх днів; <...> особисто, – пригадує І. Сабадош, – довелося бути свідком, коли в одному багатомовному товаристві один серб почав співати сербську пісню, <...> але десь після десятого куплета серб замовк, а В. Німчук ще з десятків куплетів цього твору по-сербськи (напевно, була то його улюблена «Голубиця біла»). – С. Б.) проспівав уже сам. Усі присутні були в захваті» (с. 132–133). «Доводилося бачити, – пише В. Шаркань, як під час неформального спілкування після однієї з конференцій Василь Німчук продовжував співати чеську пісню куплет за куплетом, коли вже навіть чехи її не знали» (с. 157).

Видається, що діапазон енциклопедичної ерудиції мовознавця-патріарха був би далекіше не повним, коли б не засяг практикентів календарно-обрядових славнів – колядок. «Ми вже на Миколи гуртом колядували, – повідомляє Микола Бідзіля, – і по-нашому, і по-мадярськи, і по-чеськи-словацьки-румунськи <...>. Звичайно, Василь був тут на висоті...» (с. 23). Німчуків репертуар – це й величезний пласт церковно-духовних пісень, котрі наспівував, скажімо, для Ганни Баран, коли вона «писала дисертацію про мову української віршованої молитви». «Василь Німчук, – запевняють Г. Войтів і О. Кровицька, – був співаком особливим, він знав і любив церковний спів. У 1991 році в Києві, на Байковому кладовищі, на похороні Зеновії Франко <...> він чи не єдиний, хто знав повністю похоронну відправу».

Християнський богослужбовий церемоніал завше викликав у нього як ученого і глибоковірливої людини всілякий інтерес: він вивчав і знав напам'ять чимало великих уступів релігійних текстів, добре розумівся на літургійних піснеспівах, зосібна, в псалмах, чітко вирізняючи їх традиційні виспіви у різних регіонах: галицькому, київському і питомо рідному – закарпатському, що їх наслухував, ба навіть по-іншомовному виконував за рубежом у храмах, котрі власне з духовної спонуки повсякчас, де бував під час відряджень, відвідував

будь-що-будь. До таких намолених, милих його серцю місць, своєрідних, за визначенням німецької дослідниці Аляйди Ассман, «зон контакту між Богом і людиною» [Ассман 2012, с. 322], де звершувалось Німчукове спілкування із «Вищим розумом, з Усевишнім» (Вероніка Баньої), автори спогадів М. Кондор, С. Лях, Ю. Осінчук, В. Путрашик, Одарка Сопко-Долгош відносять церкви-ротонди на Аскольдовій могилі та отців-василіян на Львівській площі у Києві, святого Іллі у рідному селі Довге та розташованого неподалік від нього паломницького Джублика – місцини з'яви Пресвятої Богородиці, відомого храму святого Михаїла в угорському містечку Марія Повч, де «плакала Пречиста» і славнозвісного катедрального собору святого Стефана – Штефансдом у Відні. Саме в одному з притворів останнього зберігається чудотворний образ Матінки Божої Повчанської – невеличка народна ікона із Закарпаття; цьому артефакту, як інформує Н. Пуряєва, В. Німчук присвятив цілу розвідку, докладно дослідивши його «несподівані і рідкісні» іконографічно-малярські ознаки.

У культовій і позакультовій релігійній культурі Німчука цікавило буквально все: від розбудови незалежної од «руського мира» української православної та репресованої большевицьким режимом греко-католицької церков до актуальних у всі часи розробок з проблемного функціонування у богослужінні рідної мови, як от: «Конфесійні питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть» (1996), «Молитви наша не презри: Проблеми богослужбової мови» (1997), «Уцерковлення новоукраїнської літературної мови (Православ'я)» (1998), «Українська мова в християнських храмах» (2000), «Християнство й українська мова» (2004) та інші. Позначені світською світоглядно-філософською тональністю ці дослідження корегують/співвідносяться з віднайденнями у рукописних фондах бібліотек Росії й України та підготовленими до друку першими перекладами українською літературною мовою середини XIX століття Пилипом Морачевським повного тексту Нового Заповіту і Псалтиря.

Яскраве світло на проблему рецепції Святого Письма в українськомовних шатах проливають Німчукові публікації: «Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою» (2000) та «Сто літ першому повному перекладові Біблії українською мовою» (2004), без яких годі увявити собі майбутню академічну «Історію українського перекладознавства» (такі колись буде написана!). Винятково важливою у такому теоретико-практичному сенсі постає книжка «Український «Отче наш». Хрестоматія перекладів» (2008) – результат тривалого і... таємного (аби не поставити себе під загрозу з боку комуністичної пандемії – атеїстичної боротьби з релігією) копіювання уривків тих численних євангельських текстів, що містять щоденну молитву «Отче наш» (Євангелія від Матвія та Луки). У висліді такого чину Німчука «історія перекладацької адаптації Господньої Молитви в українській мові була доповнена суттєвими даними з історії формування церковнослов'янської традиції

її перекладу», – висновує Н. Пуряєва (с. 119-120).

Німчукова релігійність, адорація церковно-богослужбової практики – це здоровий і цільний, викристалізований на генетичному рівні суспільно-родинний код поведінки, що доладно, сукупно з дослідженнями Олекси Мишанича, розмикає авторську концептосферу сакральності бароко, чії стародруки, писемні й рукописні пам'ятки, як доводить Юрій Осінчук, «чітко демонструють триєдину картину: Закони Світу – Людина – Святе Письмо» (с. 111).

Для Німчука-медієвіста Святе Письмо служило тим Кастальським джерелом, з якого він щедро черпав натхнення й насагу. До того ж «тільки він, – констатує Надія Сологуб, – міг безпомилково, як кажуть «на колір і запах» визначити, до якого часу належить та чи інша церковна пам'ятка, зокрема Псалтир чи Євангеліє» (с. 139). А «текстів Євангелій Німчук, – запевняє Н. Бабич, – знав багато...». Видається, є всі підстави у контексті проголошеного «Всесвітнього року Біблії – 2020», що має стати початком десятиліття Святого Письма (2020–2030 рр.), згадати окремі з них, до наукового осягнення яких безпосередньо був причетний В. Німчук: Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст., Добрилове Євангеліє 1164 р., Євсевієве Євангеліє (1283), Королевське (Нялабське) Євангеліє (1401), Скотарське Учителне Євангеліє (1588), Хорошівське Євангеліє XVI ст. та інші. Варто відзначити: до їх вивчення професор активно залучав своїх учнів – аспірантів: волів бачити у них себе самого. І яко віщий знак таких діянь і вдячної пам'яті «Про люб'язного Вченого з великої літери» (Міхаель Мозер) сприймається есей Віктора Мойсієнка «Маю за честь називатися учнем Василя Васильовича Німчука» (с. 105–109). Бо ж вірний заповітові Навчителя – на битих дорогах *ad fontes* духу і людської мислі пильно вдивлятися у день прийдешній – В. Мойсієнко торік (2019) здійснив наукове коментування найдавнішої пам'ятки української церковної книжності – Євангелія Анни Ярославни (XI ст.), дочки Ярослава Мудрого, щойно «майже через тисячу років у вигляді повного факсимільного видання» [Євангеліє 2019, с. 3], поверненого в Україну з міста Реймс (Франція).

Прикметно, що у своїй духовній дотичності до «школи Німчука» признаються не лише науковці – філологи, історики, економісти, мистецтвознавці, біологи, але й відомі журналісти й письменники: Олександр Гаврош, Дмитро Кремін, Василь Кузан, Тетяна Ліхтей, Іван Ребрик, котрих також, за образним висловом поета Василя Густі, «торкнулося світло його душі» (с. 67).

Назагал кажучи словами академіка Миколи Сулими, «важливо, що Василь Васильович виховав однодумців у справі підготовки факсимільних видань пам'яток давньої писемності. Так, його учень В. М. Мойсієнко 2000 р. разом із М. Новик та С. Тимченко підготував і видав – під відповідальною редакцією В. В. Німчука – «Гісторія (Літопис)» Григорія Граб'янки та «Лїтопис краткій...» 2005 р. – вже разом із Василем Васильовичем, – видав у Житомирі трактат Герасима Смотрицького «Ключ Царства Небесного», а 2017-го, разом із О. Макаровою – актуальний збірник Даміана Наливайка «Лїкарство на оспалый умысл челоуѣчій...» (1607) та ін.» (с. 144). Значним здобутком

наукового пізнання нашої мовної культури стали опубліковані спільно з Г. Лисою рукописні «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» у двох книгах Є. Тимченка (2002–2007).

Непересічний дослідницький талант, помножений на невтомну жагу творчості, забезпечив В. Німчуку щастя здобути собі наукове визнання: 18 травня 1990 року за спеціальністю «мовознавство» його обрали *justo titulo* членом-кореспондентом АН УРСР. Епохального для нашої держави 1991 року він у складі відділу теорії та історії української мови перейшов до новоствореного Інституту української мови НАН України. Саме відтоді й починає свій відлік на обширах вітчизняної мовознавчої науки «епоха Німчука».

«Це був дуже складний час», – пригадує Катерина Городенська, – час запеклої боротьби <...> за утвердження українських пріоритетів у науково-пошуковій роботі Інституту української мови та усунення впливу з боку радянського мовознавства» (с. 51). Епогей борінь і духовних змагань припав на весну 1998 року – переддень виборів очільника академічної установи. І Він, хто своєю долею ще в пору далекої юності обрав служіння науці, національним інтересам, погодився взяти у них участь, усвідомлюючи, якою дорогою ціною обернеться йому вірність такому покликанню. М. Бідзіля, організатор і багаторічний голова «Товариства закарпатців у Києві», який добре знав земляка ще з університетських літ, запевняє, що «Василь ніколи не був кар'єристом, не був примітивно марнославним, але <...> знав, як кажуть, собі ціну й ніколи не згинався, не стелився ні перед ким!» (с. 24). А тому й здобув визнання й переміг.

Виважено й послідовно, не втрачаючи оптимізму і сили духу, він із почуттям гумору реагував на гострі звинувачення й суперечки, що нерідко на засіданнях учених рад супроводжувались явними образами з боку відвертих опонентів, мужньо відбував виклики до прокуратури за не виплату співробітникам зарплатні через державне недофінансування закладу, вислуховував погрози... Як трудар-правдолюб він непогамовно обстоював за Інститутом української мови право бути флагманом національного прямування у науці: аргументовано доводив доцільність функціонування в академічній структурі Наукової ради «українська мова», «яка декому із керівного складу здавалась чомусь непотрібною» тільки через те, що на неї покладався обов'язок координувати усі лінгвоукраїністичні студії, налагоджувати і зміцнювати співпрацю Інституту з провідними україністичними підрозділами і науковими центрами в Україні та поза її межами, відчайдушно докладав зусиль, аби успішно запрацювала тотожна назві інституції спеціалізована Вчена рада Д 26.173.01, на якій захищено найбільше докторських і кандидатських дисертацій, заснував науково-теоретичний журнал «Українська мова» і був незмінним його головним редактором (2001–2017 рр.)...

Німчук – адміністратор не ламався, «не дождав найвищому керівництву академії, не кланявся нікому і ні перед ким не згинався. Таку гідну позицію

бачили співробітники Інституту української мови і за це його поважали. Мабуть, тому й обрали його на другий термін у 2003 році» (К. Городенська).

Внутрішня, моральна ємність Німчука-інтелектуала, що так природно асоціювалась із здатністю «робити себе доступним» (В. Шаркань), мимоволі захоплювала усіх з ним сумісних, гуртувала колектив однодумців.

Спогад за спогадом, наче за листками відривного календаря, розмогується клубок пам'яті, й примітні факти й деталі з життєпису Василя Васильовича як мужньої, порядної і дуже доброї людини, заново навертають нас до його християнських чеснот, засвоєних ще в батьківській селянській хаті. З літами вони переросли у принципи добродіянь, установили, як спостерегла племінниця Мирослава Мезіна-Німчук, його поведінкові стереотипи-звички: не виконувати хатню роботу в суботу ввечері, бо «неділя зайшла», грішно торгуватись чи купувати щось у релігійні свята або в неділю, бо у такі дні треба обов'язково відвідувати Службу Божу і відпочивати, з поваги до інших конфесій уникати в освячені ними храмові празники будь-якої праці... А ще мати милосердя до вбогих – наділяти їх, особливу турботу виявляти до сиріт і вдовиць.

В. Німчук був з натури «дуже побожною людиною, <...> дуже шанував християнські цінності і все, що з ними пов'язано», – про це довідуємось із рядків Софії Федак: «Пригадую, коли я писала свою першу статтю про сакральну лексику в почаївських стародруках, Василь Васильович вніс свої уточнення, як завжди, олівцем і, коли повертав їх мені, сказав: «Коли виправите, ці чернетки обов'язково спалить. Не викидайте їх, бо тут ви пишете про Господа, про Матінку Божу. Не треба, щоб вони потрапили кудись, де їх можуть використати для недоброго чи забруднити» (с. 153).

Очевидно, що ось із таких дalebі не приватних, буденних сенсів-помислів, «Богові угодних» за родом свого походження, зродився і зміцнів у Німчука той, за дефініцією П. Гриценка, «нерозтрачений молодечий романтизм, [який] він оберігав і зберіг до останніх своїх днів». Серцевинна його домінанта – міцність духу, непохитність переконань, громадянська мужність, усвідомлення історичного поступу мови української нації у контексті постійних суспільно-політичних загроз для неї во врем'я оне та чуття високої відповідальності за її долю через недостатню захищеність у модерній Україні.

Син Срібної землі, Василь Німчук, сказати би словами Роксолани Зорівчак, завше «болів болем слова рідного», залишався вірним скрізь і повсякчас своїй першій і незрадливій любові – діалектології. «Мову світських, а пізнішого часу й церковно-релігійних пам'яток, Учений завжди розглядав, – акцентує В. Мойсієнко, – крізь призму виявлення в них діалектних рис» (с. 107). Його стало ориєнтована оптика на з'ясування у діахронічній послідовності діалектних рудиментів чітко простежується/відчитується у таких вагомих для історії української мови вислідах: «Волинські грамоти XVI ст.» (1995), «Актова книга Житомирського гродського уряду 1695 року» (1998),

«Луцька замкова книга 1560–1561» (2013), «Акти Полтавського полкового суду (1668–1740 рр.): Збірник актових документів» (2017) тощо. Під подібним кутом зору він провадив аналіз українських діалектних перекладів Святого Письма, мови творів Василя Довговича та Олександра Духновича.

Ще на світанку проголошення нашої незалежності В. Німчук як директор Інституту української мови НАН України вважав своїм громадянським і професійним обов'язком поновити працю над злословним, суспільно-культурної ваги документом – «Проектом найновішої редакції Українського правопису». У ньому прагнув подати такі правописні норми, котрі відповідали б архетипним основам живого мовлення народу, його духові й тенденціям, що панують у сучасній мові, а тому й не втомлювався, як наголошують Іван Панич, Марія та Мар'ян Скаби, «шліфувати/вдосконалювати» своє творіння: організував його обговорення на фахових університетських кафедрах, у редколегіях різних видань, на міжнародному конгресі українців, що відбувся в Одесі; завдяки ініціативі «батька правопису», як почали йменувати В. Німчука, зі змістом проекту ознайомилися працівники міністерств, численних установ та організацій. Теорія й практика історичної мовної кодифікації знайшла відображення у серії Німчукових статей на цю тему, а також у монографії «Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст.» (2002) та в упорядкованій спільно з Н. Пурявою хрестоматії «Історія українського правопису XVI–XX століття» (2004). Корифей мовознавства затратив багато часу і сил, доклав знань, аби звільнити омріяний правопис «від накиннутих на нього колонізаторських пут, які стримують розвиток питомих рис української мови» (І. Сабадош) і, щоб повернутись нарешті, за справедливим висновком Ірини Фаріон, «до базових питомих норм нашого знищеного московським режимом правопису, аби мова мала свої шати, а не чужі... Ось вона – одержимість високим національним ідеалом, що не минає з власним життям, а зостається як правдива дорога твого народу і твого краю» (с. 149–150).

На жаль, «держава, на благо якої він трудився усе своє життя, не помітила його подвигів і старань»: не удостоїла ученого «зі світовим іменем» (Є. Барань) жодним своїм орденом чи медаллю. «<...> Я пишу про це, – зізнається відомий поет Василь Кузан, – бо боляче. — Але Василь Васильович про нагороди не думав. І ніколи [про них] не говорив. Певно, знав їх справжню ціну. Він думав про працю. Писав, вивчав, досліджував» (с. 94). Словом, «наука про українську мову стала змістом його буття» (П. Гриценко). Усе інше – суєта суєт. Долати житеві незгоди йому допомагало те, що «був глибоко віруючою людиною. Зокрема, звання академіка віддавали то одному, то іншому мовознавцю, а то й не мовознавцю, хоча всі розуміли, що це звання належить Василю Васильовичу. Він цим не дуже переймався: «Так Богу угодно», – говорив» (П. Білоусенко, с. 27). А ще був Він «великим життєлюбом, людиною веселої вдачі, умів дотепно жартувати, знав велику кількість анекдотів, жартів, бувальщин,

<...> був ще й неабияким знавцем українських говірок, міг розповісти, як у тому чи тому регіоні називають якийсь предмет чи поняття, ознаку чи дію. І це вражало...» (Г. Баран, с. 16).

Він так жадав, щоб українське мовне море у добу глобалізаційних викликів і технічного прогресу не міліло і не німувало, а повсякчас хвилювало життєдайними струменями з народних словесних джерел. Через це в останній рік свого життя й зреалізував давнішню мрію — заснував весною в ужгородській альма-матер «Товариство шанувальників і захисників говорів української мови»: розробив і видрукував його Статут (див.: Українська мова, 2017. № 3. С. 159–165), а відтак після широкого обговорення – зареєстрував. Чітко й конкретно сформульовані завдання громадського руху В. Німчук органічно пов'язав із потребою піднесення престижності державної мови в Українській державі. Адже говори — «це Божий дар, величезне культурне надбання нації, яка об'єднала всі діалекти воедино, – заявляв речник. — У нас їх дуже багато, і це прекрасно. <...> Я на українські говори дивлюся як на живильне середовище. Це сама мова у своїх глибинних основах. Я вважаю, що любов до рідної мови починається з любові до рідного діалекту» (с. 169–170). У цьому розмаїтті «дивних перлів» (І. Франко) українських говірок, говорів, діалектів — Німчукове означення суті і сенсу екзистенції народу, неосяжних спроможностей його духовного і матеріального потенціалу. Зібрати коштовні самоцвіти душі народної на вузьких ораніцях усного мовлення і в чистоті та первозданній святості вивести їх на широкому полі гони загальнолюдського вжитку — таке завдання покладав академік на Товариство: «заохочувати до використання діалектних скарбів у художній літературі; виявляти, зберігати і видавати діалектні писемні пам'ятки; сприяти створенню всеукраїнського та місцевих фондів записів діалектних текстів на різних носіях інформації, насамперед — новітніх; застерігати від створення нових літературних мов на українській діалектній основі як загрози для єдності нації» тощо. Такі концептуальні засадничі орієнтири знайшли позитивний відгук у багатьох регіонах країни та в діаспорі; водночас вони стали на заваді тим політикам, що нині баламутять люд конструюванням, зокрема, на Закарпатті, якогось окремишнього «русинського язика» — конгломерату з місцевих різноговіркових, церковнослов'янських та мадярсько-словацько-російських лексем. Щодо «мову творить народ, а не політики» (під таким титлом рецензовану книжку спогадів завершує розлоге інтерв'ю В. Німчука, яке він дав журналістові Олександру Гаврошу (с. 162–174) може допевнитися кожен на прикладі багатющої народної лексики і фразеології у записках Миколи Андрійовича Грицака (1908–1979). Родом із гуцульського села Росішка на Рахівщині, «ця чудова людина твердої української орієнтації» принесла на вівтар рідної мови усе своє життя: цілеспрямовано збирала, упорядковувала й осмислювала українські говірки Закарпаття — гуцульські, бойківські, лемківські. Його лексична спадщина, що нині завдяки старанням В. Німчука зберігається в Інституті української мови

НАН України, колосальна – це картотека первісного рукописного матеріалу (від А до Я) та машинописні варіанти тексту опрацьованої автором частини словника (від А до К). Відомо, що в активі великого Словолуба значиться й поважний ряд фахових лексиконів, зокрема «Словник українських говорів Закарпатської області (Ботанічна термінологія)», 167 с., «Латинсько-український словник номенклатури грибів», 176 с., «Латинсько-український словник медичної номенклатури» (співавтор І. Ю. Коршинський), 55 с.; «Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)», 318 с., «Назви метеорології українських говорів Закарпаття», 32 с. «Абсолютна більшість записів, – стверджував В. Німчук, – його власні. Він міг тиждень годувати якогось жебрака, аби записати від нього нові слова. На збирання матеріалів витратив багато грошей. І, на жаль, зібрав його стільки, що не зміг за життя опрацювати. <...> Він намагався подати як ілюстрації весь зібраний матеріал (речення, загадки, прислів'я, приказки, коломийки). Це робило словник велетенським. Микола працював на кафедрі української мови, але великий гріх, що його не довели до кандидата наук. Я й тоді казав керівництву: «Ви сидите на скарбах, на яких можна захистити безліч дисертацій. Хай Грицак захистить кандидатську по своєму словнику». Не вийшло» (с. 172–173).

Утім, «працюючи в Академії наук України, В. В. Німчук не залишився байдужим до лексичного діалектного зібрання М. Грицака, на яке чатувало безвиглядне забуття», – підкреслює П. Гриценко (с. 56). Не була за життя дослідника опублікована жодна його лексикографічна праця, «а друкований доробок склали тези доповідей (змістовні, насичені цінними свідченнями з говірок) та кілька невеличких (актуальних і сьогодні) статей» мовиться у «Передмові» до першого випуску тому (літери А—Б) Грицакових «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» (376 с.), що їх видав Інститут української мови Національної академії наук України 2017 року. Уже в дорозі до читача значно більший обсягом другий том, який включає слова тільки на одну літеру В.

Отже, вийшло! Звершилось праведне діло, якого як свята чекали українські мовознавці, а надто – «сріберний довжанський достойник» (Т. Ліхтей), чоловік ясного бачення Василь Васильович Німчук. Може, у світлі цієї події зринала думка й про долю його, за власним визначенням, найважливішої праці життя й творчості – Словника говірки рідного села Довге, матеріали до якого за почином свого старшого побратима Миколи Грицака він почав збирати, ще будучи студентом. «Ця праця, на думку Н. Пуряєвої, мала зафіксувати величезний говірковий фактаж – близько 50 000 лексем і стати помітним внеском в українську діалектну лексикографію» [Пуряєва 2017, с. 165]. Вона, сподіваємось, достойно заквітчає його ниву, яка нівроку вродила щедро і рясно: близько п'яти сотень праць, з поміж яких два десятки фундаментальних монографій, з них одинадцять – авторських, під його орудою виконано й захищено двадцять кандидатських і чотири докторські дисертації. В. Німчук – відповідальний редактор 60-ти і

член редколегії 35-ти наукових видань, опонент численних дисертаційних досліджень, активний організатор і учасник багатьох конференцій і симпозіумів, гостьовий лектор і голова екзаменаційних комісій у вітчизняних вишах... «Прокинувшись удосвіта, він одразу сідав за письмовий стіл» (Н. Пуряєва), «практично щоденно з четвертої до восьмої ранку він працював» (І. Панич) – «це був продуктивний і творчий період Професора» (Ю. Осінчук). Коли ж бо мати на оці той ще у молодості узгоджений з приписами Божого закону стиль його буття, то видається, наче він узяв собі за кредо настанову ченців-бенедиктинців: *ora et labora*.

«Про Німчука з любов'ю» (Г. Шумицька), – навіть такими короткими пропам'ятними заголовками споминів А. Вегеш, Н. Венжинович, А. Галас, І. Ліхтея, Р. Медведь (Ужгород), С. Єрмоленко, Л. Костич, Р. Коци (Київ), В. Грещука (Івано-Франківськ), А. Даниленка (Нью-Йорк, США), С. Зінченка (Ніжин), М. Кочіша (Сегед, Угорщина), М. Мозера (Відень, Австрія), В. Фаловського (Краків, Польща) та інших розпрозорюється у глобальному вимірі розуміння невіджалуваної втрати для української гуманітаристики мовознавця світового масштабу. Цю сповідальність як *signe de vie* од його учнів і колег-однодумців завершує божественно-світлої туги ексод Ірини Фаріон (Львів): «<...> Неділя 26 листопада, обід. Важко було повірити у цю звістку. Павло Гриценко підтвердив. Похорон був відразу наступного дня о 12 годині. Я саме на цю пору мала лекцію у Тернопільському педуніверситеті. Аудиторія викладачів і студентів стоячи пом'янули видатного вченого і Божу людину. На столі був розкішний букет білих хризантем, і скапувала на них свічка життя Учителя. Коли саме в години похорону розповідала студентам про огром проблематики і працю Василя Васильовича, раптом з усієї сили якась птаха сильно вдарилася у вікно... Я замовкла, студенти повернулися в бік удару птахи... Чи це був знак від нього, що тепер Його присутність серед нас буде іншою? Звісно, ми напишемо наукові розвідки про нашого Учителя, ми будемо йти дорогами його історичних відкриттів, ми матимемо Його у нашій пам'яті та серці – і Він далі вчитиме нас бачити красу і любити життя...» (с. 150–151).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті [пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін]. Київ: Ніка-Центр. 2012. 440 с.
2. Євангеліє Анни Київської. *Літературна Україна*. 2019. № 41–42. С. 3.
3. Пуряєва Н. Пам'яті члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука (06.07.1933–26.11.2017). *Українська мова*. 2017. № 4. С. 161–165.

Степан Бобинець,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри французької мови
і зарубіжної літератури

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
<https://orcid.org/0000-0002-8829-3957>

РИСИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ МОВОТВОРЧОСТІ У ПОЕЗІЇ В. ГЕДЕОНА*

У Національному музеї Прадо в Мадриді, столиці Іспанії, є напис: «Дбайливо ставтеся до того, що не розумієте, це може виявитися витвором мистецтва». Це твердження правдиве. У світі створено багато незбагнених мистецьких шедеврів, які викликають подив, здивування, захоплення чи незгоду, навіть обурення у глядачів, читачів чи простих спостерігачів.. Чи всі розуміються на картинах Пікассо?.. Кому до вподоби «Чорний квадрат» Малевича?.. Чому хвалять американського письменника Чарльза Буковскі, адже його манера письма і герої викликають своїми словами і вчинками іноді елементарну огиду?.. До речі, чому популярний Андрій Любка?.. Ганс Крістіан Андерсен, чийми казками захоплюється світ, був неграмотною людиною, однак сьогодні про це ніхто не згадує... Звичайно, іноді знання певної особистості може відважувати від визнання успіхів її творчості. Тому треба, щоб минув певний час, щоб оцінити зроблене, визнати талант і внесок автора у скарбницю не тільки літератури, а й культури загалом. Крім того, не будемо забувати і про PR-акції, до яких охоче вдаються сучасні творці, про інтернет, про соціальні мережі, де наші сучасники висловлюються радикально з будь-якого приводу. Однак є велика різниця між справжнім і вдаваним, між масовим і елітарним мистецтвом.

Максим Нестеле у публікації «Література еліт і мас» в «Українському тижні» від 19 березня 2017 року так характеризує поняття літератури еліт: «Література еліт — це література насолоди, яка, за французьким структуралістом Роланом Бартом, виникає лише тоді, коли ми стикаємося з чимось геть новим, відчуваючи розгубленість і дискомфорт. Така художня творчість часто експериментальна, змушує переглянути історичні, культурні та психологічні основи, і насолода від неї значною мірою полягає в тому, що цю насолоду не можна пояснити та висловити. Натомість масова література дає нам задоволення, що ґрунтується на повторенні й упізнанні готових схем, жанрів, дає змогу пограти за правилами, не пориваючи з культурними традиціями, проте й не даючи чогось якісно нового».

Узагалі, елітарна культура, на думку Веле Штильведа, вільного журналіста з «ХайВей», виступає як пошук і твердження особистісного начала. Вона складна, серйозна, вишукана, має новаторський характер. Її продукція розрахована на витончену й інтелектуальну еліту суспільства, спроможну зрозуміти й оцінити майстерність, віртуозність новаторського пошуку її творців.

Визнання поета після його смерті нас зовсім не влаштовує. Хоча наш світ влаштований дивно — геніїв не люблять за життя. У Ліни Костенко є фраза: «Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе». Не хотілось би, щоб

генії витирали сльози, поки їх оцінять... Несподівано для себе стикнулася з незвичною літературою, незвичною поезією, насиченою інтелектуально настільки, що потребує спеціальних знань, орієнтованою не на пересічного читача, який любить певні правила і схеми, а на такого, який цінує думку...

Отже, Віктор Гедеон. Фізик-теоретик, доцент УжНУ. На обкладинці його книжок (їх є 5, планується видання наступної книги, яка присвячена критиці; до речі, книги автора видані власним коштом) вказано: поет, прозаїк, критик-есеїст, теоретик поетики. Він є автором поетичного 16-томника «Метризація квініт» (про термінологію трохи пізніше). Гедеон — розробник квантово-інформаційного підходу в поезії, автор теорії квінтизму. Сфера його наукових інтересів: низьке енергетичне розсіяння атомних частинок, теорія квантової інформації, радіаційна біологія та медицина. Науковець має публікації в світових фахових журналах.

Перша його збірка поезій з 16-томника «Метризація квініт» вийшла у 2017 році і називається «Сонети». Для читачів тут є авторські підказки: *метризація* — впорядкування слів і синтагм у форматі *віршів*, аналог *віршування*; *квініти* — квантово-інформаційні *ікти* і *теги*. *Ікт* — ритмічний наголос у вірші, що фіксує його унікальну структуру — безвідносно до власного наголосу слів, що входять до складу вірша. *Тег* — (на IT-жаргоні) — маркер, лейбл, характерна словесна мітка деякого сенсу, змістовного продукту. Автор зазначає, що в результаті квантово-інформаційних процесів мислення, прояву емоцій, відчуттів і т.д. індивід отримує новий сенс, котрий кодується словами, зібраними в теги. Таким чином, упорядкування отриманих тегів у метрично вивірені віршовані конструкції — це і є «метризація квініт», тобто *віршування* (с.4).

Автор „МК” чітко розділяє мислення і мову, наголошуючи на їх взаємодії. Мислення відбувається на рівні концептів (*мислеформ*, за термінологією В.Г.). Вважаємо, з багатьох існуючих визначень концепта слід погодитись з визначенням концепта О.Кубряковою: це термін, який пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості у тій інформаційній структурі, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону концептуальної частини мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної у людській психіці. ... Термін *концепт* відповідає уявленню про ті смисли, якими людина оперує у процесі мислення і які відображають зміст досвіду і знання, результатів усієї людської діяльності, процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання [Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г.Лузина. М.: Изд-во МГУ, 1997. 197 с. С. 90].

Зауважимо також, що, на нашу думку, концепт формується готовими лексемами та фразео-

* Віктор Гедеон. Метризація квініт. Ч.1. Сонети. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017.128 с.

сполученнями, вільними словосполученнями, синтаксичними конструкціями, текстами й сукупністю текстів (див. праці таких дослідників, як Т.В. Матвєєва, Т.В. Панченко, О.П.Фесенко). До речі, щодо термінів *поняття*, *концепт* та його *структури* варто звернутися до праць М.М.Полюжина. Та повернемось до нашого автора.

Роль поета, за В.Гедеоном, зводиться до активізації в своєму мозку мисленневих „картин”, тобто відображень реальних сутностей зовнішнього і внутрішнього світу, які знаходять своє втілення у відповідних концептах. Будучи введеними (за допомогою певних когнітивних процесів) у „мозковий процесор”, ці концепти накладаються і поєднуються найрізноманітнішим чином. Автор „МК” при цьому притримується думки, що мозковий процесор працює за квантово-інформаційними (КІ) законами і, таким чином, у процесорі водночас обробляються всі можливі квантові стани активованих концептів. Це забезпечує величезну варіативність у результатах отриманого продукту КІ-обчислення. Враховуючи те, що сутності базових концептів у мозку кожної особистості хоч трохи, та відрізняються, є сенс говорити про отримання в результаті КІ-обчислення „індивідуально - авторських концептів” (ІАК) – мислеформ.

Наступним кроком когнітивно-лінгвістичного процесу є надання отриманим ІАК певних лексичних форм (або квантово-інформаційних іктів і тегів – *квінт*, згідно з термінологією В.Г.). При цьому з неминучістю виникає колізія щодо різних можливих способів лексичного втілення отриманих ІАК: „промовлена думка є брехня” – ця давня теза як найкраще передає сутність проблеми, що виникає перед поетом у процесі творчості. Тобто мистецтво авторського мовлення полягає у знаходженні для отриманого ІАК адекватної словесної форми.

Щодо поезії, то отримані квінти потрібно ще певним чином «перформатувати» з «внутрішнього» (концептного) ритмічного представлення у «зовнішнє» — лексичне. Останнє якраз і відбувається в результаті процесу «метризації квінт», який і дав назву всьому 16-томнику В.Гедеона.

Виходячи з методології творчого підходу В. Гедеона, стають зрозумілими спостережувані нами при читанні „МК” мовотворчі явища. Оскільки в когнітивному (квантово-інформаційному, – В. Г.) процесі мислення та інтуїтивної діяльності беруть участь саме концепти, а не їх лексичні відповідники, то можна очікувати підвищеної частоти використання іменних частин мови (в основному це іменники) у тексті поетичних творів В.Гедеона. Це легко перевірити. У першій збірці сонетів, яка має підзаголовок «Крем’яна ода» (тут, без сумніву, вплив початкового варіанта «Грифельної оди» 1923 року О.Мандельштама), перший сонет налічує 41 іменникову лексему з 81 загалом ужитих:

До неба\ в сріблі й золоті зірок
Проліг узвіз крем’янистого шляху,
Під карбом ночі порох і пилок
Заклякли в сплаві захвату і жаху...

Прадавній брук \ надійністю прозоринь
На мигах збурює зіркова мова:
На плити \ різьбленого листа \ тинь
З дубів паде\ повз мить — позачасово.

Тим шляхом стільки всього в безмір йде —
Крізь тло невидимого й див завісу
Ця тиша — в ній *чинити* би дітей,
Нездатні були щоб до свар і *збісу*.

Відбитком вражень, \ поверх сенси, \ марю —
Від даного в чуття і думку \ раю.

Автор „МК” поділяє також базове положення акмеїстів (О. Мандельштам, А. Ахматова, М. Гумільов та ін.) щодо метафоричної (образної) природи кожного слова. Тому порівнювати, скажімо, дівчину з квіткою, а квітку з дівчиною, – чим так часто грішили символісти та метафористи, – немає жодного сенсу. Відповідно, в тексті „МК” практично відсутні прямі порівняння, однак багато метафор і метонімії, які ще чекають своїх дослідників.

Поезія В. Гедеона орієнтована в основному на „просунутого” читача. Тобто вона здебільшого доступна лише достатньо кваліфікованому „співрозмовнику”, і в цьому сенсі носить інтелектуально-елітарний характер. Долучаючись до оригінального світобачення автора-поета, читач повинен володіти витонченим відчуттям мови. Для порозуміння сенсу конкретного тексту та в процесі цього осягнення читач визначає і своє ставлення до мовного матеріалу, до самої мови. Якщо він знаходить відповідь на цікаві для нього питання у ліриці автора, то має місце явище резонансу індивідуальних інформаційних полів поета і адресата поетичного повідомлення.

У контексті сказаного зрозуміло, що використання автором концепції текстових асоціацій також надає різноманітні можливості й підходи до вивчення поетичних творів. Вона базується на виявленні текстових асоціативів ключових концептів, установленні їх асоціативно-смыслових полів. Усе це являє окремий напрям у рамках комунікативної стилістики тексту. Водночас, вказані питання прямо чи опосередковано пов’язані з проблематикою мовотворення.

Лексика поезії В. Гедеона поєднує високу, книжну частину і розмовні лексеми, терміни фізичні, математичні, філософські, сленг IT-шників, діалектні вирази та лексичні новотвори, демонструючи неймовірну космогонію буття, життя і смерті, вічності й миті. Автор створив свою метамову, він фіксує пульс часу без компліментів дійсності, тому його поезія має жорсткий характер, а метафори іноді шмагають свідомість... Відзначимо неймовірне багатство інертекстуальних елементів, цих засобів механізму культурної пам’яті, котра охоплює все в довколишньому світі й знаходить вияв у синхронічному й діахронічному діалозі мистецьких та історичних явищ (Юлдашева Л.П. Заголовок та інтертекстуальні зв’язки твору / Філологічні науки. 2016. Вип.41. С.173–177). Однак, шануючи читача, поет подає пояснення до вжитих поетичних засобів: зна-

ходимо тут і тлумачення маловживаних і діалектних лексем, термінів фізики й математики, програмування, є й тлумачення цитат відомих учених – є тут і «глокая куздра...» Л.В.Щерби, і уривки зі «Слова о полку Ігоревім» чи з поезії О.Мандельштама, є багато пояснень до вжитих власних назв (поле роботи для ономастів)...

Він вільно володіє російською мовою – у 5-й збірці «Восьмивірші. Космогонія буття», що вийшла 2019 року, подає синхронні тексти водночас українською та російською мовами. Наприклад:

<p>Я витягну думку з хаосу, ледь зчеплену нитками сну. Поява звершитись не в змозі? – по скальпель і тишу сягну. Сітчатся під поглядом вени, – живого з німим боротьба... Й не знати, чиї гінкі гени знов доля тасує сліпа (с.7).</p>	<p>Я вытяну мысль из хаоса, скрепив ее нитями сна. Рождения срок под вопросом? – И скальпель берет тишина. Сетчатся под взглядами вены – немого с мгновенным борьба... Еще неизвестно чьи гены Вразброс тасовала судьба (с.71)</p>
--	---

В.Гедону вдалося створити вражаючі переклади відомих російських митців — О. Мандельштама, Й. Бродського, у нього є міксти з М. Цветаєвої, С. Єсеніна, є переспіви з О. Пушкіна та А. Ахматової.

Зрозуміла річ, що задумані й уже видані збірки творилися протягом тривалого часу, коли російська мова ще не стала мовою агресора. Однак є речі, які, на нашу думку, прощати не слід, зокрема, маємо на увазі антиукраїнський вірш Й. Бродського, присвячений незалежності України. Метр високої по-

езії, геній, лауреат Нобелівської премії, дисидент, котрий, однак, несподівано заразився імперською пихою стосовно вибору українського народу. Авторство Бродського підтверджено відеозаписами, де він сам проголошує свій вірш, сповнений великоімперськими мотивами, дуже дивними в устах російського дисидента...

Щодо побажань, то деякі моменти потребують певної уваги і навіть повинні неодмінно виправлятися, зокрема вживання іменника *область* у значенні 'сфера, ділянка, галузь' (с.4). Вважаємо також дещо обтяжливими авторські позначення *переносу, ритмічних та змістових пауз*. Думаємо, уважний читач і сам зорієнтується при перенесенні незакінченого речення в інший рядок та встановленні сенсів прочитаного, крім того, українська пунктуація досить складна і, на думку багатьох мовознавців, потребує спрощення, адже, наприклад, у німецькій та англійській мовах пунктуація набагато простіша.

Вважаємо, що поетичні твори В.Гедона – фізика і лірика – знайдуть свого вдячного читача, а філологи неодмінно скористаються опублікованими текстами для своїх досліджень. Автору побажаємо міцного здоров'я і натхнення.

Галина Вовченко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

<https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

УКРАЇНСЬКИЙ УРБАНОНІМІКОН ЗАКАРПАТТЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБЛИЧЧЯ РЕГІОНУ*

Урбанонімія – це система знакових мовних одиниць, які репрезентують історію та світоглядну позицію населення певного регіону. Майже усі власні назви не просто репрезентанти історії, вони самі є частиною історії як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Процес взаємодії пропріальної лексики і людини особливий. Добираючи власну назву, людина вкладає в неї певний символічний зміст, який має реалізувати мету будь-якого оніма – ідентифікувати об'єкт. Інтенсивність символічного наповнення або його відсутність формує концептосферу ономастичної одиниці, яка зі свого боку впливає згодом на різні покоління, закріплюється в пам'яті як зразок мови і культури певної епохи. Творення урбанонімів від початку спрямоване на сприйняття у суспільстві, тому ці власні назви привертають до себе неабияку увагу.

Природу і специфіку функціонування урбанонімів Закарпатської області детально розкрила Оксана Богданівна Негер у своїй монографії «Українська урбанонімія Закарпаття у ХХ – на початку ХХІ ст.». Проблема комплексного і системного аналізу урбанонімів Закарпаття, встановлення механізмів номінації та ступенів мотивації дотепер не була об'єктом дослідження мовознавців, тому праця Оксани Богданівни має незаперечну наукову новизну. Актуальність роботи – це обґрунтування та окреслення місця урбанонімів у системі топонімічних одиниць, визначення позамовних чинників становлення назв міських об'єктів Закарпаття, з'ясування їх регіональної специфіки.

Монографія О. Б. Негер «Українська урбанонімія Закарпаття у ХХ – на початку ХХІ ст.» – це об'ємне комплексне дослідження українського урбанонімікону Закарпатської області. Об'єктом аналізу дослідниці став топонімний простір міст і сіл Закарпаття протягом усього ХХ ст. та зміни у сис-

* Негер О. Б. Українська урбанонімія Закарпаття у ХХ – на початку ХХІ століття. Ужгород: РІК-У, 2018. 200 с.

темі української урбанонімії періоду незалежності України. Систематизовано й описано 2600 офіційних назв і 300 неофіційних, на підставі аналізу яких авторка здійснила ґрунтовні і виважені висновки. Джерельною базою роботи слугували офіційні списки назв вулиць міських, селищних і сільських рад, протоколи міських рад від 1946 до 1985 років, карти, схеми, телефонні довідники та результати власного опитування мешканців Закарпаття, що є важливим джерелом діалектної ономастики.

Зважаючи на особливе культурологічне значення урбанонімів та практичне застосування, авторка висвітлює такі питання: українська урбанонімія як об'єкт наукового дослідження, екстралінгвальні чинники формування закарпатоукраїнського урбанонімікону, мотиваційна база закарпатоукраїнського урбанонімікону, джерела і способи творення урбанонімів.

У першому розділі О.Б. Негер подає стислу характеристику історії дослідження урбанонімів і виокремлює два періоди їх вивчення – культурологічний і мовознавчий. Культурологічний період тривав від XI до кінця XIX ст. Це час, коли деякі урбаноніми принагідно згадувались переважно в історичних працях, у яких також можна зустріти спроби встановлення їх походження та умов графічної фіксації. До XIX ст. окремі урбаноніми мають народне пояснення у переказах та легендах. Мовознавче студіювання урбанонімії починається у XX ст. Авторка називає основні дискусійні проблеми, вирішення яких здійснювали ономасти: місце урбанонімів у топонімній системі, урбаноніми як частина мікротопонімії населеного пункту, прикметні риси урбанонімів, мотиваційна база урбанонімів, походження та унормування назв міських і сільських топографічних об'єктів, семантичне наповнення терміна урбанонім, класифікація урбанонімів, вплив екстралінгвальних чинників на систему урбанонімів, історико-етимологічне тлумачення назв вулиць, динаміка урбанонімів, процеси найменування і перейменування у сфері урбанонімії. У контексті систематизації досліджуваних праць дослідниця детально і цікаво описує еволюцію наукових поглядів на термінологічно-понятійний апарат урбаноніміки (урбанонім, урбанонім, мікротопонім), поступово і обґрунтовано конкретизує предмет дослідження (урбанонім – назва вулиці, площі, майдану, мікрорайону будь-якого населеного пункту).

У другому розділі «Екстралінгвальні чинники формування закарпатоукраїнського урбанонімікону» наведено детальні пояснення історико-культурних умов творення та функціонування власних назв у населених пунктах регіону. Не без підстав особливу увагу дослідниця звертає на позамовні чинники, які здатні змінювати урбанонімікон. Вплив позамовних факторів відчутний на різних мовних рівнях, однак, на відміну від інших груп лексик, саме урбаноніми є найбільш чутливими до суспільних змін. О. Негер подає глибокий аналіз п'яти екстралінгвальних чинників, наслідки впливу яких помітні в урбанонімії Закарпаття. Авторка слушно називає демографічний розвиток Закарпаття універ-

сальним чинником формування закарпатоукраїнської урбанонімії. Зміни урбанонімікону зумовлює не лише ріст чи зменшення населених пунктів, але й національний склад, соціальний поділ суспільства і водночас ідеологія панівної верхівки. Цілком закономірно дослідниця вдається до історичного екскурсу аж до XIII ст., щоб пояснити умови появи перших міст, перших вулиць, територіальний розподіл між феодалами, колоністами, переселенцями в умовах політичних інтриг та військових конфліктів. Приріст населення в містах Закарпаття поповнювався завдяки розвитку ремесел, торгівлі, згодом у XVI ст. почався приплив втікачів, спричинений турецько-угорською війною. Розростання міст активізувалося у кінці XIX – на поч. XX ст. унаслідок побудови нових шляхів сполучення, швидкого розвитку промисловості. Спланована радянською владою демографічна політика призвела до організованого переселення російських фахівців, техніків, військових у міста Закарпаття. О. Негер констатує, що найбільш вразливою ланкою у бурхливих міграційних процесах завжди були саме українці. Репертуар і динаміка власних назв адміністративно-територіальних одиниць залежали від етнічного складу і чисельності міського населення. Навіть керівні посади не завжди призначались для українців, бо вони «не благонадійні». Наслідок такої, на жаль, тривалої політики – мадяризація, а згодом русифікація офіційної урбанонімії Закарпаття, особливо у містах, що підтверджує низький відсоток урбанонімів на честь визначних українських діячів. З цього приводу О.Б. Негер подає у додатках об'єктивні статистичні підрахунки, які є черговим підтвердженням спланованих процесів інтерференції, асиміляції та дезінтеграції українського мовного простору в Закарпатській області.

Диференціацію офіційних і неофіційних урбанонімів та їх аналіз за мотивами номінації містить третій розділ — «Мотиваційна база закарпатоукраїнського урбанонімікону». Дослідниця на підставі мотиваційних ознак виокремлює три ступені мотивації: пряма мотивація, опосередкована та відсутність об'єктивної мотивації. Оригінальною є ідея виділення «концептів, які формували центри мотиваційної бази, творили певну ієрархію релевантних мотиваційних ознак» [Негер О. Українська урбанонімія Закарпаття у XX – на поч. XXI ст. Ужгород, 2018, с. 69]. У цьому плані привертає увагу концепт генетичної пам'яті, що об'єднує меморіальні урбаноніми і містить інформацію про духовну культуру суспільства, виразниками якої є окремі постаті, чий імена стають назвами в основному головних вулиць, проспектів, центральних площ і майданів. Меморіальні урбаноніми є ядром у системі офіційного назовництва і, репрезентуючи цінності певної епохи чи сьогодення, самі формують культурне та національно-регіональне обличчя міста.

Авторка виокремлює шість підрозділів, чотири з яких присвячено дослідженню офіційних урбанонімів за основними мотиваційними ознаками, а саме: глорифікаційні, чи меморіальні, назви, характеристичні назви, назви вшанування та асоціативні

(емоційно марковані) назви. Найбільшу мотиваційну групу (61% від офіційних урбанонімів) становлять меморіальні назви, які цілком слушно Оксана Богданівна відмежує від назв-вшанувань (чисельно найменша група, становить близько 7%). Меморіальні назви авторка також детально структурує, виділяючи підгрупи (назви на честь іноземних історичних діячів, назви на честь місцевих та загальноукраїнських діячів, на честь подій та дат, назви з непрозорою мотивацією та ін.). Схвально, що дослідниця, аналізуючи урбаноніми, бере до уваги й суспільно-історичні та етнокультурні передумови створення назв, відтак виділяє гуманістичний та колонізаційний мотиви номінації глорифікаційних назв. Проведене О. Негер дослідження розкриває значний відсоток онімів, мотивованих колонізаційною мовною політикою.

Аналізуючи емоційно марковані, чи асоціативні, назви (становлять 14%), дослідниця цілком слушно бере до уваги конотацію власних назв, а не їх твірних основ. Серед аналізованих урбанонімів — позитивні, естетичні та пафосні.

Неофіційні урбаноніми цікаві насамперед традиційністю мотиваційної бази, а також тим, що вони тісно пов'язані із конкретним діалектом, є носіями його ознак. На підставі опрацьованого матеріалу авторка виділяє два типи назв (здебільшого це назви сільських кутків та вулиць, рідше — мікрорайонів): характеристичні та експресивні.

Місцеві оніми мають особливе значення для діалектології, зокрема для історичної. Це мовні факти, закріплені територіально, які переносять назви із покоління в покоління, репрезентуючи водночас говіркові особливості регіону. Наприклад, назви *Дяків (Чорний, Гриців) Вирьх, Лопушенка, Вишній Кониць (Куниць), Воселниця* виявляють фонетичні діалектні риси, *Попова Загорода* — акцентуаційні, *Під Баньов, Під Смереком* — морфологічні, *Москальські Керти, Верхній Грунь* — лексичні (пор.: закарп. *керт* 'загороджена ділянка землі коло хат' [Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району, Ужгород, 2008, с. 141]; гуцул. *грунь (грунь)* 'вершина гори, гірське пасмо', 'невеликий пагорб' [Гуцульські говірки.

Короткий словник / За ред. Я.В. Закревської. Львів, 1997, с. 55]).

Особливу наукову цінність становить етимологічний аналіз урбанонімів, що супроводжується історичними довідками. Під час аналізу урбанонімів авторка також подає цікаву народну інтерпретацію походження деяких власних назв від мешканців відповідних населених пунктів.

Висновки достовірні й об'єктивні, вони є підсумком детального аналізу цікавого і значною мірою нового матеріалу, уперше введеного до наукового обігу, логічно продовжують виклад основного змісту роботи. На основі статистичних даних дослідниця справедливо констатує, що офіційні та неофіційні урбаноніми мають різні шляхи становлення та умови функціонування. Офіційна урбанонімія — це в основному штучні назви, впровадження яких сплановане панівною владою і відповідною ідеологією, тому закономірно, що такі урбаноніми стають частиною політичного проекту, спрямованого певним чином впливати на суспільну думку. Натомість неофіційна урбанонімія є відображенням народного світогляду, репрезентує багатство народного мовлення, колективну ономасторичність, результатом якої є власні назви прості, влучні, промовисті, які не лише орієнтують у просторі, але й характеризують найменованний об'єкт.

Отже, наукова монографія О. Негер є результатом вдумливої та копійної праці. Робота приємно вражає багатством і різноманітністю фактичного матеріалу. Її написання вимагало аналізу значної кількості мовознавчих та історичних джерел. Рецензована праця, безперечно, є вагомим здобутком у царині ономастики. Результати дослідження можуть мати перспективне продовження, адже процеси декомунізації ще тривають, зазнають розширення меж населених пунктів, тому номінація нових об'єктів не буде повноцінною без урахування історичного минулого та осмислення власних назв як знакових національних одиниць мови.

Оксана Лавер,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

<https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

ПРО БАГАТОМОВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ТА МІГРАЦІЮ ДО ПОЛЬЩІ У ХХІ СТОЛІТТІ*

Представлена до рецензії монографія Павла Левчука «Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia» описує поки

* Levchuk P. Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020. 299 s.

що не відомі дослідникам явища тримовності українців, які живуть як у Польщі, так і в Україні. У дослідженні, яке проведено в 2015–2017 роках в Україні та у Польщі, взяли участь 1160 осіб, які не мають польського походження своїх предків і для яких польська мова є іноземною.

У першому розділі монографії представлено актуальну мовну ситуацію в Україні, яку названо «пострадянською», оскільки, незважаючи на те, що в 1991–2015 роках офіційною мовою була українська, ніщо не заважало вільному функціонуванню російської мови в усіх сферах комунікації, а в окремих регіонах навіть її домінуванню. Друга частина розділу присвячена ситуації польської мови в Україні та щораз більшій міграції українців до західноєвропейських країн, серед яких Польща посідає провідне місце. Наприкінці першого розділу висвітлено особливості міграції українців до Польщі, зокрема її кількість, найбільш поширені професії українців та проблеми адаптації такої великої міграційної групи.

Метою другого розділу є ознайомлення читача з дослідженнями мовної ситуації кожної з трьох описаних мов. Представлено питання дослідження російсько-іноземних контактів, а також польсько-іноземних контактів. Вивчення контактів українською мовою поділено на дві групи: українсько-російські та українсько-польські контакти.

У третьому розділі особливу увагу зосереджено на теоретичних питаннях явища тримовності, які ніколи раніше не були описані в польських лінгвістичних працях. Крім того, проаналізовано такі поняття, як «перша мова», «рідна мова», «друга мова», «третя мова».

У четвертому розділі виділено чотири групи респондентів: перші дві групи – люди без польського походження, які проживають як у Польщі, так і в Україні, а дві інші групи містять респондентів, яких автор вважає «людьми на пограниччі польського походження». Подібний розподіл автор монографії пояснює наявним декларуванням респондентів про польське походження своїх прабабусь і прадідів, які найчастіше не брали участі у вихованні маленької дитини, не кажучи вже про підлітків.

У п'ятому розділі монографії представлено результати дослідження щодо загальної характеристики репрезентованих груп респондентів, «першої мови» респондентів, їхньої культурної ідентичності, мотивації до вивчення польської мови, рівня знань кожної з вивчених мов, поділу мовних навичок та частоти використання респондентами цих мов. Павло Левчук також аналізує емоційне ставлення суб'єктів опитування до кожної з трьох мов.

У шостому розділі монографічного дослідження описано сфери використання української, російської та польської мови. Представлено ситуації, де зазначено осіб, з якими респонденти спілкуються вибірково одною з зазначених мов, частоту вибору та використання однієї з трьох мов у засобах масової інформації, а також частоту використання однієї з мов в особистій сфері респондентів.

У сьомому розділі аналізуються приклади тримовних осіб, які пропонують особистий поділ на моделі «ставання» тримовними. Основою

для подібних досліджень були глибинні інтерв'ю, проведені з індивідуальними інформаторами, та спостереження автора за учасниками.

Восьмий розділ монографії є підсумком пропонованого дослідження. У ньому проаналізовано функціонування тримовності з використанням польської мови. Монографія Павла Левчука «*Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia*» уперше привертає увагу до цінності польської мови для людей не польського походження, для яких польська мова стає інструментом самореалізації.

Монографія є першою працею про явище тримовності як для українського, так і для польського мовознавства. Польське мовознавство здійснює чіткий опис досліджень польсько-іноземного білінгвізму. Варто звернути увагу, що серед праць *Dwujęzyczność, walencja kulturowa i tożsamość (e)migracji polskiej w świecie* (2010), *Dwujęzyczność polsko-obca w Polsce i poza jej granicami. Rozwój i perspektywy badań* (2014) та *Rozpowszechnianie, zachowywanie i nauczanie języka polskiego w świecie w latach 1918–2018. Część III: Badania zbiorowości polonijnych, ich języka i kultury, bilingwizmu polsko-obcego oraz nauczania polszczyzny w świecie w latach 1970–2018* (2020), які описує Владислав Мьодунка, немає робіт з вивчення тримовності, а українсько-польський білінгвізм скромно представлений роботою Катажини Джержавін над білінгвізмом учнів у Перемишлі.

Українці є найбільшою групою іноземців у світі, які вивчають польську мову, емігрують до Польщі та стають частиною польського суспільства. Автор звернув увагу на дуже актуальну тему, важливу як для Польщі, так і для України.

Щодо питання усталеної термінології, то застосовано досі не апробовані дефініції «тримовність» та «функціонально друга мова», що не завжди є тотожною з послідовністю засвоєння мов індивідом.

Анкетні дослідження вперше засвідчили ситуацію польської мови в Україні серед осіб, для яких вона є іноземною. Натомість у Польщі вперше представлено ситуацію української мови серед мігрантів з України.

Анкетні дослідження доповнюють мовні біографії та створені автором моделі багатомовності. Викликає повагу та подив часовий вимір досліджень, які проводить Павло Левчук. Наприклад, у деяких мовних біографіях можна прочитати слова респондентів, які були написані або сказані автору монографії навіть за 15 років перед публікацією наукового видання, що є рідкісним та незвичним явищем у світовій лінгвістиці.

Монографія Павла Левчука є добрим, зрілим та багатоаспектним дослідженням досить складного соціолінгвістичного явища. Публікація відповідає двом найважливішим критеріям наукових праць – має новаторський характер, адже аналізує проблему, яку раніше не досліджували серед такої великої групи респондентів, і

безсумнівним є практичне застосування результатів дослідження, що будуть потужним стартом для наукових розвідок та аналізу багатомовності українців та інших груп іноземців, які проживають у Польщі. Українські дослідники, своєю чергою, можуть використати методологію для дослідження багатомовності в Україні. Уважаю, що монографія Павла Левчука «Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia» повинна бути перекладена англійською та українською мовами, щоб ширше коло

науковців мало змогу ознайомитись із результатами важливих досліджень.

Олена Пелехата,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янських мов, директор

Центру полоністики

Прикарпатського національного університе-

ту ім. Василя Стефаника,

гарант освітньої програми «Польська мова

і література», спеціальність 035.033 Філологія

(слов'янські мови і літератури

(переклад включно)), перша – польська;

<http://orcid.org/0000-0002-5142-2137>

Ю В І Л Е І

ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЛОВАЧЧИНИ

(до 90-річчя від дня народження М.П. Романа)

Так можна назвати Михайла Петровича Романа, якому 1 листопада 2020 року виповнилося 90 літ. Народився він у селі Кобильниці, що на Пряшівщині. Його батько, заробивши гроші у лісах і шахтах Канади, купив землю у рідному селі, важко працював на ній, щоб прогодувати родину з п'ятьма дітьми.

Початкову школу зі словацькою мовою навчання М. Роман закінчив у своєму селі, до речі, селяни Кобильниці словацької мови не знали. Вже у першому класі Михайло відчув потяг до писаного слова. Оскільки у селі не було бібліотеки, читав календарі, старі книжки та часописи.

Після закінчення горожанки М. Роман вступив до Пряшівської руської учительської семінарії. З 1950 року учителював, працював директором Народної школи з українською мовою навчання, референтом Управління освіти, науки та мистецтва, головним інспектором українських шкіл у Братиславі.

У 1952 році М. Роман вступив на педагогічний факультет Словацького інституту в Кошице, де відкрили спеціальність «українська та словацька мова». Згодом педагогічний факультет перевели з Кошице до Пряшева. У 1953 році він узяв участь у конкурсі на навчання в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. У 1958 році з відзнакою закінчив українське відділення філологічного факультету. Роки навчання в Києві були, за його словами, «чудовими і незабутніми». Тут удосконалив знання української мови, зустрів прекрасних людей, яких не забуває і сьогодні згадає добрими, вдячними словами. Багато з них стали його друзями. Серед них професори А. Іщук, Г. Сидоренко, І. Кириченко, П. Плющ, І. Тоцька, Є. Кирилюк, О. Білецький, І. Білодід, С. Крижанівський, А. Мальяренко, Л. Новиченко, О. Мишанич.

У Києві йому поталанило познайомитися з відомими письменниками: Д. Павличком, М. Бажаном, В. Сосюрою, Є. Мушкетиком, А. Малишком, І. Драчем, М. Сингаївським, О. Лупієм. Незабутнє враження справила на М. Романа зустріч із О. Гончаром, про якого і сьогодні згадає з шаною і вдячністю. Щасливий, що побував у його робочому кабінеті, мав можливість слухати цікаві розповіді відомого письменника про пережите під час війни (відступ, полон, концтабір), роботу над романами «Прапороносці» і «Собор». За досягнення на ниві науки щиро вдячний С. Крижанівському, Л. Новиченку, О. Мишаничу. М. Роман називає Україну своєю другою батьківщиною.

Після закінчення Київського державного університету М. Роман повернувся на філологічний факультет педагогічного інституту у Пряшеві. Тут

розпочалася його робота на посаді викладача. У 1964 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «Радянська література Словаччини 30-х рр. ХХ століття». У 1972 році йому присвоїли звання доцента кафедри історії української літератури.

У пряшівський період М. Роман став активним учасником літературного процесу. Важко назвати українського письменника Словаччини, якого б він обійшов своєю увагою. М. Роман постійно намагався залучати українську літературу Словаччини у чехословацький літературний процес, знайомив словацьких, чеських і угорських читачів із досягненнями рідної культури.

Як голова спілки українських письменників (1975–1990) дбав про виховання літературної зміни, разом із редакцією «Дукля» організовував семінари для молодих авторів.

Коло наукових інтересів М. Романа вражає різноманітністю, у його творчому доробку 20 монографій, сотні літературно-критичних оглядів, портретів, рецензій, ювілейних статей. До написання відгуків і рецензій його заохотили письменники Ф. Лазорин і Ф. Іванчов, які працювали редакторами журналів «Дукля» і «Дружно вперед». М. Роман щиро зізнається, що в його ранніх рецензіях було чимало учнівського, наївного, вульгарно-соціологічного. Це була данина тій добі, зрозуміло, що кожен із нас є в'язнем свого часу.

У літературознавчому набутку М. Романа літературні портрети «Федір Лазорик. Життя і творчість» (1974), «Життя і творчість Федора Іванчова» (1976), «Шляхи до пізнання творчості Сергія Макари» (2015), «Художній світ Сергія Макари» (2019), збірник «Літературні портрети українських письменників Чехословаччини» (1989), статті «Шляхи літератури українців Чехословаччини після 1945 року» (1979), «Деякі особливості розвитку художньої літератури русинів-українців у трикутнику словацько-українсько-польського пограниччя у ХХ столітті» (1981).

М. Роман писав багато, так у журналі «Дукля» у четвертому номері за 1971 рік є три його публікації «Завдання художньої літератури», «Нестор української радянської прози», «Із виступу Олеса Гончара на VI з'їзді письменників України». У літературно-критичних статтях він часто порушував питання традицій і новаторств. Творчість Івана Мацинського, Софії Макари, Мілана Бобака, Єви Бісс, Василя Дацея, Степана Ганушина, Федора Іванчова, Івана Прокіпчача, Михайла Шмайди. М. Роман аналізує у контексті української літератури Словаччини. Аналізуючи творчий доробок Є. Бісс, М. Шмайди, М. Роман вдало послуговується біографічним

методом. У рецензії «Від першої особи» на збірку П. Колісника вказує на багатство образів, зауважує, що письменник здебільшого змальовує реалії України, а не Пряшівщини чи Словаччини, бо народився і значну частину життя прожив в Україні.

Свою літературно-критичну спадщину М. Роман представив у збірнику «Література і час» (1985), «Українська література Словаччини очима рецензента» (2016). Він ніколи не вважав свої оцінки творів єдино правильними і бездоганними. Розуміє, що з'являться інші думки про твори, які він оцінював. На думку М. Романа, сьогоднішнім дослідникам легше, бо вони не зв'язані вимогами комуністичної партійності і соціалістичного реалізму.

У передмові до збірника своїх статей, розвідок, рецензій «Українська література Словаччини очима рецензента» М. Роман зізнався, коли писав рецензії, намагався зацікавити читача творчістю письменника, допомогти йому зорієнтуватися у літературі, не нав'язуючи своїх поглядів. Тепер він бачить у творах, які оцінював раніше, те, чого не помічав. Це відчуття закономірне, повторне читання текстів нерідко викликає думки, відмінні від попередніх. У різні часи історії рецензії, зміст творів постають у нових інтерпретаціях.

М. Роман завжди намагався знайти у творі передусім позитивне і на ньому будувати свої висновки, писав, що «часто толерував певні прорахунки і навіть їх не згадував», вважав, «що позитивні захоплення принесуть авторові більше користі».

Наукові інтереси М. Романа не обмежуються українською літературою Словаччини. Він прорецензував чимало книжок письменників і літературознавців Закарпаття. Серед них антологію «Карпатська Україна» («Дукля», 1993, № 4), яка, за його словами, «відкриває забуті сторінки закарпатської української літератури міжвоєнного періоду. Поети, представлені в антології, «стали не лише окрасою загальноукраїнської літератури, а й збагатили європейську поезію міжвоєнного періоду. Окремі поети свідчать, на якому високому поетичному рівні була закарпатськоукраїнська література, яке було поетичне мислення та віршування, які теми цікавили поетів, а головне, що закарпатськоукраїнська поезія майже нічим не поступалася перед європейською поезією»¹. Можна погодитися з М. Романом, що в антологію варто було внести твори Ірини Невицької, Федора Лазорика, Миколи Рішка, Леоніда Мосендза, Івана Мацинського та Дионізія Зубрицького. На думку М. Романа, антологію «Карпатська Україна» варто було б поширити на Пряшівщині, щоб з цього видання взяла приклад греко-католицька єпархія, і за прикладом греко-католицької церкви на Закарпатті промовляла до своїх вірників їх рідною народною русько-українською мовою, щоб підтримувала матеріально і морально розвиток художньої літератури, русько-українську мову народу, щоб таким чином розвивала кращі національно-культурні традиції О. Духновича і єпископа Павла Гойдича.

Про бажання бачити у збірниках літератури Закарпаття українських письменників Словаччини, зокрема І. Невицької, Ф. Іванчова, Ф. Лазорика, О. Фа-

ринича та Ю. Боролича, М. Роман писав у рецензії на антологію «Закарпатське оповідання ХХ століття».

М. Роман – автор рецензій збірки оповідань П. Ходанича «Знак дракона», збірок оповідань Ю. Балеги «Загадкові зустрічі», «Ретроспекція», спогадів та есе «З відстані часу», роману «Записки закарпатського сексота», книжок «Юрій Балега. Особистість у вимірі часу», «Епістолярій Юрія Балеги», Н. Ференц «Поетичні горизонти Закарпаття».

М. Роман – автор посібників і підручників для українських шкіл та посібників для студентів. Відомий він і як перекладач з української, російської словацькою педагогічної літератури, релігійної і художньої. Із словацької українською переклав кілька п'єс Яна Слоновича. За переклад п'єс «Петро та Павло», «Надзвичайно сміливий проект» отримав премію імені І. Франка.

За плідну навчально-методичну роботу М. Роман удостоєний відзнак «Відмінник народної освіти», «Заслужений працівник міністерства освіти». Нагороджений медалями за розвиток Східно-Словацького краю, за розвиток університету імені П. Й. Шафарика. Найщасливішим періодом життя М. Роман вважає Банськобистрицький. У цей час, за словами С. Макари, він став «справжнім двигуном» розвитку україністики в Словаччині. Тут двічі обирався членом Академічного сенату філологічного факультету, членом Вченої ради та членом редколегії наукового часопису «Філологічне ревю». У 2002 році за педагогічну роботу нагороджений пам'ятним дипломом. У 2006 році президент України В. Ющенко нагородив М. Романа орденом «За заслуги».

Серед проблем, які хвилюють М. Романа сьогодні, – майбутнє української літератури в Словаччині. Відходить старша генерація письменників, зостається середня і «тій уже за 50 років». Нині у Словаччині зникають українські школи, тому з часом може не стати й української літератури. М. Роман вважає, що необхідно «уповільнити, пригальмувати цей процес, зберегти українську душу, мову ще для кількох генерацій», робити усе можливе, «щоб не зникла наша рідна українська мова і школа»². Знищення народу, нації, стверджує вчений, починається знищенням мови, менталітету, способу мислення.

М. Роман – зразок самовідданого служіння своєму народові, рідній культурі, справжній літописець української літератури Словаччини.

Хай не зрадить Вас, шановний Михайле Петровичу, здоров'я. Нехай у Вашій науковій роботі ще довго горить вогонь творчості.

Примітки

¹ Ювілей професора Михайла Романа (інтерв'ю). *Дукля*. 2005. № 6. С. 55.

² Там само.

Надія Ференц,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
<https://orcid.org/0000-0001-8597-5387>

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Гриценко Павло. Ідейний простір професора Валерія Мокієнка.....	6
Адамія Зоя, Шелія Манана, Марганія Майя. Порівняльний аналіз біблійних фразеологічних одиниць із компонентами на позначення синього та зеленого кольорів (на прикладі англійської, російської та грузинської мов)	17
Архангельська Алла. Прецедентні народнописенні тексти в сучасному українському медіаландшафті	28
Ареф'єва Наталія. Паремії в російських острівних говірках Одещини як відображення лінгвокультурного простору діалектоносіїв	34
Агій Степан. Фразеологізми у мові унгарської (ужгородської) періодики часів Австро-Угорщини	40
Аксьончикова-Бірюкова Ангеліна. Репрезентація концептів «радість» і «печаль» у російській та китайській фразеології	50
Бабій Ірина, Свистун Ніна. Принципи та особливості укладання фразеологічних словників мови творів письменників (на матеріалі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»).....	55
Бачинська Галина, Вербоовецька Оксана. Еквіваленти фразеологічних одиниць української та польської мов з онімним компонентом (на матеріалі «Короткого українсько-польського словника усталених виразів»).....	62
Вашичек Міхал, Вашичкова Дар'я. Усталені порівняння з анімалістичним компонентом у «Лексичній базі південно-карпатських говорів з матеріалів І. Панькевича»	68
Вегеш Анастасія. Стилістична значущість літературно-художніх антропонімів у романі «Клавка» Марини Гримич.....	78
Вільчинська Тетяна. Фразеологічні одиниці української мови з теонімним компонентом як маркер національно-мовної картини світу українців.....	84
Галас Алла. Діалектна специфіка фраземіки боржавської говірки Закарпаття	90
Гузинець Юлія. Особливості концептуалізації фразем в американському варіанті англійської мови	97
Гуцуляк Тетяна. Мовно-виражальні засоби «енеїди» І.П. Котляревського в контексті фіксування та збереження стійких образних уявлень у фразео- та словотворенні.....	102
Даниленко Людмила. «Моё пиво», або про семантику пива в чеській лінгвокультурі.....	112
Данилюк Ніна. Усталені одиниці в текстах українських народних пісень.....	119
Делюсто Марина. Фразеологізми в українських південнобессарабських говірках: стан і перспективи дослідження	128
Дудич-Лакатош Катерина. Дієвість викладання рідної мови на Закарпатті на основі відповідей, отриманих від респондентів при проведенні повторного анкетування (2008–2018)	136
Дядечко Людмила П. Шевченківське слово в білоруській мові в контексті східнослов'янської ептонімічної взаємодії.....	141
Зайченко Неоніла, Паламарчук Ольга. Фразеологізми-інтертексти в контексті поетичного ідіостилію (на матеріалі поезії Бориса Влашка).....	151
Звягіна Ганна. Функціонування фразеологічних одиниць у творі Юрія Косача «Еней та життя інших»	157
Коваленко Борис. Ідеографічна класифікація соматичних фразем в ідіостилі А.П. Свидницького.....	161
Коваленко Наталія. Номінації процесів пригадування засобами говіркової фразеології	168
Ковалюк Юрій. Методологічні підвалини лінгвістичного аналізу ідіоматичного простору.....	175
Колесников Андрій. Парадигмологія української мови: завдання, проблеми, міжривневі зв'язки.....	180
Колеснік Людмила. Фразеологізми на позначення негативних рис людини в покутсько-буковинських говірках.....	190
Кочерга Галина. Мотиваційна матриця дієслівності фразеологічних одиниць сакральних текстів.....	197

Кравець Лариса. Концептуалізація <i>вогню</i> в українських фразеологізмах	202
Кумейко Тетяна. Структурні моделі фразем із комунікативними дієсловами за словником «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого».....	208
Кутня Галина. Фразеологізми крізь призму синтаксичної функції: до окремих семантико-синтаксичних та формально-граматичних аспектів аналізу	212
Мигoliniць Ольга. Фраземи, пов'язані з весільною обрядовістю, в українських закарпатських говірках	219
Михайленко Валерій, Билиця Уляна. Компаративні ідіоми концептуального поля «Людина» у мові та екстралінгвальній дійсності	226
Негер Оксана, Юрса Людмила. Фраземіка у творчості Гавриїла Костельника	231
Ничипорчик Олена. До питання про інновації в пареміологічних дослідженнях.....	238
Новікова Тетяна. Фразеологічні знання як компонент функціональної грамотності молоді.....	245
Панін Євген. Вербалізація поняття-схеми засобами англійської фразеології	251
Папіш Віталія. Фраземи та паремії у мовній свідомості акцентуєваних осіб.....	255
Пискач Ольга. Фраземи в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття: стан і перспективи дослідження	262
Полюжин Михайло, Полюжин Іван. Англійські анімалістичні фраземи дієслівної семантики та їхні українські еквіваленти	269
Потапенко Сергій. Комплексне когнітивне вивчення фразеологізмів англійської мови: на матеріалі одиниць із компонентом <i>eye</i> «око»	276
Прокопович Лідія. Мовностилістичний аспект використання фразеологічних та ідіоматичних одиниць у романі Тетяни П'янкової «Чужі гріхи».....	282
Рак Мацей. Діалектна фраземіка і дослідження в галузі соціології села (на матеріалі підгальських говорів).....	288
Решетнікова Валентина. Вивчення фразеологічних одиниць у науково-технічному тексті у процесі професійно орієнтованого навчання російської мови як іноземної в технічному ВНЗ	294
Романченко Алла. Ядро, центр та периферія українських зоофразеологізмів	299
Рошко Світлана. Фразеологічні порівняльні конструкції у семантико-синтаксичній структурі складного речення.....	304
Русинко-Бомбик Любов. Становлення українського мовознавства на Закарпатті за часів Чехословаччини.....	309
Скопненко Олександр. Фразеологічна норма в початковий період кодифікації: білоруська та українська кодифікаційна практика першої половини ХХ ст.....	315
Стоянова Радостина. Фразеологізми в економічній термінології (на матеріалі болгарської та російської мов).....	320
Талабірчук Оксана. Фразеологізми у процесі викладання угорської мови як іноземної.....	332
Томенчук Мар'яна. Оцінність як компонент фразеологічного значення в англійській мові	338
Ушакова Наталія. Фразеологія в курсі лінгвоукраїнознавства для іноземних студентів-філологів	343
Цимбалюк-Скопненко Т. Рецепція фразеологічної спадщини Пантелеймона Куліша в ідіостилі Миколи Лукаша	348
Цонинець Марія. Лінгвокультурний аспект оказіональних одиниць	354
Черненко Ольга. Лінгвофразеологічна інтерпретація концепту <i>сім'я</i> як духовної цінності в поетичному світі Віктора Бойка.....	360
Шабат-Савка Світлана. Фразеологізовані питальні комунікати в діалогічному дискурсі.....	366
Шаркар Арчан. Ономастичні складники у фразеологізмах російської мови	373
Шкурко Галина. Назви традиційного транспорту та комунікацій у складі компаративних фразем в українських говорах Закарпаття	379

Шовкович Олеся. Про лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеологізмів сучасної словацької мови	385
Шулежкова Світлана, Міхін Артем. Надслівні неологізми військової тематики в сучасній російській мові.....	389
Шумицька Галина. Упровадження багатомовної освіти в навчальних закладах Закарпатської області: особливості планування процесу навчання і виховання	397

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Барташук Олеся, Маховська Світлана. Фразеологічне багатство новел Братів Капранових зі збірок «Кобзар 2000. Hard» та «Кобзар 2000. Soft»	403
Кузьма Оксана. Біблійна концептосфера драми Спиридона Черкасенка «Ціна крові».....	408
Мушкетик Леся. Народні погляди на жіночі вади в українському патріархальному суспільстві: за фольклорними джерелами	415
Тиховська Оксана. Уявлення про душі самогубців в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект	423
Федорук Олесь. Коментар до сцени у світлиці Кулішевого роману «Чорна рада».....	432
Федоряка Людмила, Ревенко Вікторія. Індивідуальний стиль Ленгстона Г'юза в оповіданні «На дорозі»	439
Штейнбук Фелікс. Жанрова своєрідність роману Олеся Ульяненка «Перли і свині».....	446

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Бикова Ольга. Функціонально-стилістичні параметри фразеологічних одиниць у збірці репортажів Лесі Богуславець «На прощу до рідної землі».....	453
Вознюк Юлія. Неосемантизми в складі нових українських фразеологізмів	459
Гоца Еріка. Прецедентні вислови в мові сучасних українських ЗМІ (на матеріалі інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Україна молода» за 2019–2020 роки).....	463
Кондратенко Наталія. Трансформація фразеологізмів в українському медіадискурсі як реалізація ігрової комунікативної стратегії	468

РЕЦЕНЗІЇ

Бобинець Степан. Живий у добродіяннях своїх (Професор Василь Німчук у спогадах сучасників: науково-популярне видання. Ужгород: Карпати, 2018. 208 с., іл.+DVD-диск).....	474
Вовченко Галина. Риси індивідуальної мовотворчості у поезії В. Гедсона (Віктор Гедсон. Метризація квініт. Ч.1. Сонети.Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017.128 с.).....	481
Лавер Оксана. Український урбанонімкон Закарпаття як засіб формування національного обличчя регіону (Негер О. Б. Українська урбанонімія Закарпаття у XX – на початку XXI століття. Ужгород: РІК-У, 2018. 200 с.)	483
Пелехата Олена. Про багатомовність українців та міграцію до Польщі у XXI столітті (Levchuk P. «Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia». Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020. 299 s.).....	485

ЮВІЛЕЇ

Ференц Надія. Літописець української культури Словаччини (до 90-річчя від дня народження М.П. Романа)	488
--	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Hrytsenko Pavlo. The Scope of Professor Valeriy Mokiienko's Ideas.....	6
Adamia Zoia, Shelia Manana, Marhania Maia. Comparative Analysis of Biblical Phraseological Units with Blue and Green Colour Components (on the Example of English, Russian and Georgian).....	17
Arkhanhelska Alla. Precedent Folk Lyrics in Modern Ukrainian Media	28
Arefieva Natalia. Paremiias in the Russian Insular of Odessa Region as a Reflection of the Linguocultural Space of Dialect Carriers	34
Stepan Ahiy. Phraseologisms in the Language of the Ungvar (Uzhhorod) Periodicals in the Times of Austria-Hungary.....	40
Aksenchikova-Biryukova Angelina. Representation of Concepts «Joy» and «Sorrow» in Russian and Chinese Phraseology	50
Babiy Iryna, Svystun Nina. Principles and Peculiarities of Phraseological Dictionaries Compilation of the Writers' Works Language (on the Material of the Dictionary «Phraseologisms in Bohdan Lepky's Works)	55
Bachynska Halyna, Verbovetska Oksana. Polish and Ukrainian Phraseological Equivalents with Onym Component (on the Material of «Short Ukrainian-Polish Dictionary of Set Phrases»).....	62
Vashyhek Mikhal, Vashychkova Darja. Similes with an Animalistic Element in the «Lexical Database of the South Carpathian Dialects on I. Pankevych's Materials»	68
Vehesh Anastasia. Stylistic Significance of the Proper Names of the Literary Heroes in Maryna Hrymnych's Novel «Klavka»	78
Vilchynska Tetiana. Phraseological Units of the Ukrainian Language with the Theonymic Component as a Marker of the National World Language Model of Ukrainians.....	84
Halas Alla. Dialect Phrasemic Peculiarities of the Transcarpathian Borzhav Patois.....	90
Huzynets Yulia. The Peculiarities of Phrase Conceptualization in American English.....	97
Hutsuliak Tetiana. Expressive Means of «Aeneid» by I.P. Kotliarevsky in the Context of Fixing and Preserving Sat Figurative Conceptions in Phrase- and Word-formation.....	102
Danylenko Ludmyla. «A Sea of Beer», or about the Semantics of Beer in Czech Cultural Linguistics.....	112
Danylyuk Nina. The Set Expressions in the Texts of the Folk Ukrainian Songs	119
Delyusto Maryna. Phraseological Units in the Ukrainian Southern Bessarabia Dialects: State and Prospects of the Investigation.....	128
Dudych-Lakatosh Kateryna. Efficiency of Native Language Education in the Transcarpathia Based on a Repeated Questionnaire Survey (2008–2018).....	136
Diadechko Ludmyla P. Shevchenko's Word in the Belarusian Language in the Context of East Slavic Eponymic Interaction.....	141
Zaichenko Neonila, Palamarchuk Olha. Phraseologisms-Intertexts in the Context of Poetic Idiostyle (Based on the Poetry of Borys Vlahko)	151
Zviahina Hanna. Functioning of Phraseological Units in the Work of Yuriy Kosach «Aeneas and the Lives of Others»	157
Kovalenko Borys. Idiographic Classification of Somatic Phrasemes in Individual Style of A. Svydnytskyi.....	161
Kovalenko Natalia. Nominations of Recollection Processes by Means of Dialect Phraseology.....	168
Kovalyuk Yuriy. Methodological Issues in the Linguistic Analysis of Idiomatic Space	175
Kolesnykov Andriy. Paradigmology of the Ukrainian Language: Tasks, Problems, Interlevel Relations.....	180
Koliesnik Ludmyla. Phrase Denoting Negative Human Features in the Pokuttia and Bukovyna Patoises.....	190
Kocherha Halyna. The Motivational Matrix of Verbalization in Phraseological Units of the Sacred Texts	197

Kravets Larysa. Conceptualization of <i>Fire</i> in Ukrainian Phraseologisms.....	202
Kumeiko Tetiana. Structural Models of Phraseological Units with Communicative Verbs according to the Dictionary «Phraseological Units in Works of Bohdan Lepky»	208
Kutnia Halyna. Phraseological Units in the Light of the Syntactic Function: on Certain Semantico-Syntactic and Formal Hrammatical Aspects of Analysis	212
Myholynets Olha. Phrasemes Related to Marriage Rituals in the Ukrainian Transcarpathian Patoises	219
Mykhaylenko Valery, Bylytsia Uliana. Comparative Idioms of the Conceptual Field «Human» in Language and Beyond.....	226
Neher Oksana, Yursa Ludmyla. Phrasemics in the Works of Havryil Kostelnyk	231
Nychporchuk Elena. On the Question of Innovations in Paremiological Research	238
Novikova Tatiana. Phraseological Knowledge as a Component of Functional Literacy of Young People	245
Panin Eugene. Concept-Scheme Verbalization by Means of English Phraseology	251
Papish Vitalia. Phrasemes and Paremiias in Lingual Consciousness of Accentuated Personalities	255
Pyskach Olha. Phrasemes in the Structure of Dialectal Dictionaries in the Ukrainian Transcarpathian Patoises: State and Prospects of the Research.....	262
Poluzhyn Mykhailo, Poluzhyn Ivan. English Animalistic Set Phrases of Verbal Semantics and their Ukrainian Equivalents.....	269
Potapenko Serhiy. Complex Cognitive Study of English Idioms: a Case of Eye-Units.....	276
Prokopovych Lidia. The Language-Stylistic Aspect of the Use of Phraseological and Idiomatic Units in Tetiana Piankova's Novel «Alien Sins»	282
Rak Maciej. Dialectal Phrasematics and Research in the Field of Rural Sociology (Based on Podhale Dialect).....	288
Reshetnikova Valentina. Study of Phraseological Units in Scientific and Technical Text in the Process of Professionally Oriented Teaching Russian as a Foreign Language in the Technical Higher School	294
Romanchenko Alla. The Core, Center and Periphery of Ukrainian Zoophrazeologisms	299
Roshko Svitlana. Phraseological Comparative Structures in the Semantic and Syntactic Structure of a Complex Sentence.....	304
Rusynko-Bombyk Lubov. Formation of Ukrainian Linguistics in the Transcarpathia During the Period of Czechoslovakia.....	309
Skopnenko Olexandr. Phrase Norm in the Initial Period of Codification: Belarusian and Ukrainian Codification Practice of the First Half of the Twentieth Century	315
Stoyanova Radostina. Phraseologisms in the Economic Terminology (on the Material of the Bulgarian and Russian Languages).....	320
Talabirchuk Oksana. Phraseological Units in the Process of Teaching Hungarian as a Foreign Language	332
Tomenchuk Maryana. Evaluation as a Component of Phraseological Meaning in English	338
Ushakova Natalia. Phraseology in the Course of «Linguistic Area Studies» for Foreign Students, Studying Philology.....	343
Tsybaliuk-Skopnenko Tetiana. Reception of Panteleimon Kulish's Phraseological Heritage in the Idiostyle of Mykola Lukash	348
Tsonynets Maria. Linguocultural Origins of Occasional Units	354
Chernenko Olha. Linguistic and Phraseological Interpretation of the Concept <i>Family</i> as a Moral Value in the Poetic World of Viktor Boyko.....	360
Shabat-Savka Svitlana. Phraseologized Interrogative Communicates in Dialogical Discourse.....	366
Sharkar Archan. Onomastic Components in Russian Phrases	373
Shkurko Halyna. Names of Traditional Transport and Communication as a Part of Comparative Phraseological Units in the Ukrainian Transcarpathian Dialects	379

Shovkovych Olesia. On Linguistic and Cultural Approach to Phraseology Studies in Modern Slovakian Language	385
Shulezhkova Svetlana, Mikhin Artyom. Military Superword Neologisms in Modern Russian Language	389
Shumytska Halyna. Introduction of Multilingual Education in Educational Institutions of the Transcarpathian Region: Planning Features of the Process of Teaching and Education	397

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Bartashuk Olesya, Makhovska Svitlana. Phraseological Units in the Kapranov Brothers Short Stories from the Collections of «Kobzar 2000. Hard» and «Kobzar 2000. Soft»	403
Kuzma Oksana. Biblical Conceptosphere of Spyrydon Cherkasenko's «Price of Blood» Drama	408
Mushketyk Lesya. People's Views on Women's Flaws in Ukrainian Patriarchal Society: Following Folk Sources	415
Tykhovska Oksana. Conception of Soul of Suicides in the Ukrainian Folklore of the Transcarpathia: Etno-Psychological Aspect	423
Fedoruk Oles. The Commentary to the Scene in the Waiting Room of the Panteleimon Kulish's Novel «Chorna Rada» («Black Council»)	432
Fedoriaka Ludmyla, Revenko Viktoriya. Langston Hughes's Style in His Story «On the Road»	439
Shteinbuk Feliks. The Genre Originality of Oles Uliianenko's Novel «The Pearls and Pigs»	446

SOCIAL COMMUNICATIONS

Bykova Olha. Functional-Stylistic Parameters of Phraseological Units in the Collection of Reports Written by Lesya Bohuslavets «Making a Pilgrimage to Motherland»	453
Vozniuk Yulia. Neosemantisms within New Ukrainian Phraseologisms	459
Gotsa Erika. Precedent Expressions in the Language of Modern Ukrainian Media (on the Material of Internet Publications «Mirror of the Week» and «Young Ukraine» for 2019–2020)	463
Kondratenko Natalia. Transformation of Phraseologisms in Ukrainian Media Discourse as a Realization of a Game Communicative Strategy	468

REVIEWS

Bobynets Stepan. Living in His Benefits. (Professor Vasyl Nimchuk in the Memoirs of Contemporaries: Popular Science Publication. Uzhhorod: Carpathians, 2018. 208 p., ill.+ DVD)	474
Vovchenko Halyna. Features of Individual Language in the Poetry of V. Gedeon (Victor Gedeon. Metritzation of Quinite. Part I. Sonnets. Uzhhorod: Lira, 2017. 128 p.)	481
Laver Oksana. Ukrainian Transcarpathian Urbanonymicon as a Means of Forming the National Face of the Region (Oksana Neger. Ukrainian Urbanonymy of the Transcarpathia in the 20th – early 21st Century. Uzhhorod: RIK-U, 2018. 200 p.)	483
Pelehata Olena. On the Multilingualism of Ukrainians and Migration to Poland in the 21st Century (Levchuk P. Trinity of Ukrainian-Russian-Polish Ukrainians of Polish Descent. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020. 299 p.)	485

ANNIVERSARY

Ferents Nadia. A Chronicler of the Ukrainian Culture in Slovakia (to the 90th Anniversary of M.P. Roman's Birthday)	488
---	-----

НАШЕ ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БРАТСТВО

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 2(44)
2020

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На честь д. філол. наук, проф. В.М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів (до 80-річчя від дня народження) / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Г. Шумицька (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2(44). 497 с.

ISSN 2663–6840(Print)

УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44)

Підписано до друку 28.10.2020. Формат 60x84/8

Папір друкарський. Друк різнографічний.

Умовн. друк. арк. 55,4. Зам. № 37.

Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів

ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1

Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com